

Uniwersytet Wrocławski
Wydział Nauk Społecznych

Paweł Terpiłowski

Doktryna i praktyka polityczna współczesnego nacjonalizmu ukraińskiego.
Analiza politologiczna problematyki

rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
prof. dr. hab. Zdzisława Juliana Winnickiego

oraz

dr. Tomasza Szyszłaka
(promotor pomocniczy)

Wrocław, czerwiec 2022 r.

Spis treści

Wstęp	5
1. Ukraiński nacjonalizm w ujęciu historycznym	31
1.1. Geopolityczne i cywilizacyjne uwarunkowania ukraińskiej koncepcji narodu i państwa	31
1.2. Rozwój ukraińskiego nacjonalizmu w okresie międzywojennym	36
1.2.1. Konceptualizacja doktryny ukraińskiego nacjonalizmu integralnego	36
1.2.1.1. Nacjonalizm Dmytra Doncowa	37
1.2.1.2. Nacjokracja Mykoły Sciborskiego	41
1.2.1.3. Wojenna Doktryna Ukraińskich Nacjonalistów Mychajły Kołodzinskiego	45
1.2.2. Działalność ukraińskich nacjonalistów przed II Wojną Światową	49
1.2.2.1. Ukraińska Organizacja Wojskowa	49
1.2.2.2. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów	51
1.3. Działalność ukraińskich nacjonalistów podczas II Wojny Światowej	56
1.3.1. Działalność polityczna ukraińskich nacjonalistów	56
1.3.2. Kolaboracyjna działalność zbrojna ukraińskich nacjonalistów	61
1.3.3. Działalność Ukraińskiej Powstańczej Armii	65
1.4. Nacjonalizm ukraiński po II Wojnie Światowej	68
1.4.1. Ukraiński nacjonalizm na Zakerzoniu	69
1.4.2. Ukraiński nacjonalizm w Związku Radzieckim	71
1.4.2. Ukraiński nacjonalizm na emigracji	74
1.5. Nacjonalizm w niepodległej Ukrainie	80
2. Nacjonalistyczny wymiar Rewolucji Godności	86
2.1. Idea Majdanu jako paradygmat zmiany politycznej na Ukrainie	86
2.1.1. Koncepcja społeczeństwa nieobywatelskiego Mykoły Riabczuka	86
2.1.2. Majdan jako narzędzie zmiany politycznej	91
2.1.2.1. Ukraina bez Kuczmy	91
2.1.2.2. Pomarańczowa Rewolucja	93
2.1.3. Degradacja obozu władzy Wiktora Janukowycza	96
2.2. Przebieg wydarzeń Rewolucji Godności	98
2.2.1. Euromajdan, Majdan, Rewolucja Godności - stadia rozwoju protestu	98
2.2.2. Socjologiczny wymiar Rewolucji Godności	108
2.2.3. Dyktatorskie ustawy i dalsza eskalacja protestów	111
2.2.4. Apogeum protestów i zwycięstwo Rewolucji Godności	113
2.3. Ukraińscy nacjonałiści wobec Rewolucji Godności	116
2.3.1. Swoboda	117
2.3.2. Prawy Sektor	121
2.3.3. Inni nacjonałiści i radykałowie	125
2.4. Rewolucja Godności a formacja ukraińskiej tożsamości narodowej	128
2.4.1. Mitologizacja Rewolucji Godności	128
2.4.2. Nacjonalizacja dyskursu społeczno-politycznego	135
2.4.2.1. Nacjonalizacja dyskursu w wymiarze społecznym	136
2.4.2.2. Nacjonalizacja dyskursu w wymiarze politycznym	138
3. Socjal-nacjonalizm Wszchukraińskiego Zjednoczenia Swoboda	141
3.1. Historia Wszchukraińskiego Zjednoczenia Swoboda	141
3.1.1. Socjal-Narodowa Partia Ukrainy	141
3.1.2. IX Zjazd SNPU i reorientacja wizji partii	144
3.1.3. Swoboda przed wyborami parlamentarnymi 2012 roku	146
3.2. Swoboda w obozie zjednoczonej opozycji w VII kadencji Rady Najwyższej	151
3.2.1. Wynik wyborczy i aktywność w VII kadencji Rady Najwyższej	151
3.2.2. Swoboda wobec aktywizacji społeczeństwa ukraińskiego w 2013 roku	155
3.2.3. Swoboda wobec umowy stowarzyszeniowej	156
3.3. Swoboda w obozie władzy w VII kadencji Rady Najwyższej	158
3.3.1. Swoboda w rządzie Arsenija Jaceniuka	158
3.3.2. Swoboda wobec agresji na Krymie i w Donbasie	159
3.3.3. Swoboda na wyborach prezydenckich 2014 roku	162
3.3.4. Swoboda przed wyborami parlamentarnymi 2014 roku	164
3.4. Swoboda w VIII kadencji Rady Najwyższej	166
3.4.1. Wynik wyborczy i aktywność w VIII kadencji Rady Najwyższej	166
3.4.2. Swoboda wobec wojny na Donbasie	176

3.4.3. Swoboda na wyborach samorządowych 2015 roku	178
3.5. Program Wszzechukraińskiego Zjednoczenia Swoboda	180
3.5.1. Władza i państwo	182
3.5.2. Gospodarka	183
3.5.3. Polityka zdrowotna i ochrona środowiska	186
3.5.4. Polityka etniczna	187
3.5.5. Edukacja i kultura	188
3.5.6. Polityka społeczna	190
3.5.7. Polityka historyczna	191
3.5.8. Polityka zagraniczna	193
3.5.9. Polityka wobec Krymu i Donbasu	195
4. Nacjonalizm rewolucyjny Prawego Sektora	200
4.1. Rozwój instytucjonalny Prawego Sektora	200
4.1.1. Geneza organizacji i jej pierwotna charakterystyka	200
4.1.2. Formalizacja instytucjonalna Prawego Sektora	202
4.1.3. Ukraiński Korpus Ochotniczy „Prawy Sektor”	204
4.1.4. Odejście Dmytra Jarosza i rozłam w Prawym Sektorze	205
4.2. Działalność polityczna Prawego Sektora i Dmytra Jarosza	208
4.2.1. Wybory prezydenckie 2014 roku	208
4.2.2. Wybory parlamentarne 2014 roku	211
4.2.3. Działalność polityczna Dmytra Jarosza	213
4.2.4. Działalność polityczna Prawego Sektora pod wodzą Andrija Tarasenki	216
4.3. Działalność paramilitarna Prawego Sektora	219
4.3.1. Działalność paramilitarna Prawego Sektora w trakcie Rewolucji Godności	221
4.3.2. Prawy Sektor na wojnie w Donbasie	224
4.4. Program Prawego Sektora	233
4.4.1. Ustanowienie ładu konstytucyjnego	234
4.4.2. Skuteczne narodowładztwo	236
4.4.3. Kultura. Język. Duchowość	237
4.4.4. Nowa doktryna wojenna. Prawo do broni	240
4.4.5. Gospodarka narodowa	242
4.4.6. Polityka zagraniczna	244
4.4.7. Nauka i innowacje	246
4.4.8. Bezpieczeństwo energetyczne i ekologiczne	247
4.4.9. Polityka młodzieżowa. Edukacja i wychowanie	249
4.4.10. Zdrowie narodu. Polityka demograficzna i migracyjna	251
4.4.11. Polityka społeczna	256
5. Nowoprawicowy nacjonalizm Ruchu Azowskiego	261
5.1. Historia powstania Ruchu Azowskiego	261
5.1.1. Patriotą Ukrainy	261
5.1.2. Zgromadzenie Socjal-Narodowe	262
5.2. Militarny wymiar działalności Ruchu Azowskiego - Pułk Azow	267
5.2.1. Działalność Czarnego Korpusu	267
5.2.2. Działalność militarna Pułku Azow	270
5.2.2.1. Powstanie i działalność Pułku Azow	271
5.2.2.4. Obrona Mariupola i operacja szyrokińska	273
5.2.2.5. Dalszy szlak bojowy Pułku Azow	277
5.2.3. Działalność szkoleniowa – szkoła im. Jewhena Konowalca	279
5.2.4. Międzynarodowy kontekst działalności Pułku Azow	280
5.2.4.1. Dyplomacja wojskowa Pułku Azow	281
5.2.4.2. Oskarżenia i krytyka Pułku Azow	282
5.3. Społeczny wymiar działalności Ruchu Azowskiego	286
5.3.1. Korpus Cywilny	286
5.3.2. Korpus Młodzieżowy i działalność formacyjna Azowa	290
5.3.3. Narodowe Drużyny	292
5.4. Polityczny wymiar działalności Ruchu Azowskiego - Korpus Narodowy	293
5.4.1. Działalność polityczna Andrija Biłeckiego po Rewolucji Godności	293
5.4.1.1. Udział Andrija Biłeckiego w wyborach parlamentarnych 2014 roku	294
5.4.1.2. Aktywność Andrija Biłeckiego jako deputowanego Rady Najwyższej	295
5.4.2. Powstanie i działalność Korpusu Narodowego	296
5.4.3. Relacje Korpusu Narodowego z innymi ukraińskimi partiami nacjonalistycznymi	298
5.4.4. Współpraca międzynarodowa Korpusu Narodowego – Interarium	300
5.5. Program Korpusu Narodowego	302

5.5.1. Bezpieczeństwo narodowe i obronność kraju	302
5.5.2. Ukrainocentryczna polityka zagraniczna	304
5.5.3. Bezpieczeństwo obywatelskie i sprawiedliwe sądownictwo	305
5.5.4. Optymalizacja administracji państwowej i szeroka samorządność gromad	307
5.5.5. Rozwój gospodarki narodowej	309
5.5.6. Niezależność energetyczna kraju	310
5.5.7. Polityka ekologiczna Ukrainy	311
5.5.8. Zabezpieczenie społeczne i narodowa solidarność	312
5.5.9. Zdrowie narodu – podstawą normalnego rozwoju kraju	313
5.5.10. Nowoczesna ukraińska oświata	314
5.5.11. Rozwój naukowego potencjału narodu	316
5.5.12. Kultura jako fundament narodu	316
5.5.13. Nowa polityka religijna	317
5.5.14. Wektor pozytywnej narodowej demografii	317
5.5.15. Postawienie na młode pokolenie	318
6. Nacjonalizm w działalności organów władzy państwowej na Ukrainie	322
6.1. Działalność Prezydenta Ukrainy	322
6.1.1. Nacjonalizm w prezydenckiej polityce pamięci	323
6.1.2. Kształtowanie nowej tożsamości narodowej	329
6.2. Działalność ukraińskich organów rządowych	334
6.2.1. Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej	335
6.2.1.1. Nacjonalizm w polityce historycznej UIPN	337
6.2.1.2. Nacjonalizm w polityce tożsamościowej UIPN	339
6.2.2. Ministerstwo Edukacji i Nauki Ukrainy	341
6.2.2.1. Podstawa programowa dla klas I-IV	341
6.2.2.2. Podstawa programowa dla klas V-IX	343
6.2.2.3. Podstawa programowa dla klas X-XI	346
6.3. Działalność legislacyjna Rady Najwyższej Ukrainy	351
6.3.1. Ustawa o Wielkim Głodzie na Ukrainie 1932-1933	352
6.3.2. Ustawy dekomunizacyjne z kwietnia 2015 roku	353
6.3.3. Ustawa oświatowa	358
6.3.4. Ustawa statutowa	360
6.4. Działalność organów władzy samorządowej na Ukrainie	361
6.4.1. Dekomunizacja	362
6.4.2. Upamiętnianie historycznych postaci ukraińskiego nacjonalizmu	367
Zakończenie	378
Wykaz źródeł i literatury	394
Aneksy	442

Wstęp

Nacjonalizm przez wiele dekad był, i po dziś dzień zresztą nadal jest, pojęciem budzącym liczne kontrowersje, ożywione spory i niekończące się debaty wśród badaczy z różnych dyscyplin nauk społecznych i humanistycznych - od filozofów, przez historyków po socjologów i politologów. Wydawać by się mogło, że nacjonalizm, tak silnie przecież osadzony w historii XX wieku, utraci na swoim znaczeniu w wieku XXI, którym rządzić miała liberalna „postpolityka”. Nic jednak bardziej mylnego. Druga dekada obecnego stulecia udowodniła dobitnie, że teza ta jest nieprawdziwa, zaś problematyka nacjonalizmu nabiera coraz większej aktualności i istotności. Idea nacjonalizmu wciąż jest żywa tak w umysłach polityków, jak i świadomości społeczeństwa. Z tych samych względów pozostaje też nacjonalizm przedmiotem niesłabnącego zainteresowania kolejnych pokoleń badaczy starających się odgadnąć jego tajemnice¹.

Nie ulega wątpliwości, że jedną z kluczowych przyczyn, dla których dyskurs naukowy o nacjonalizmie pozostaje tak niezmiennie polaryzujący, jest niezgodność co do absolutnie fundamentalnych kwestii, na czele z samą definicją pojęcia nacjonalizmu. W jakiejś mierze spór ten jest warunkowany problemem kontekstualizacji. Wszystkie terminy politologiczne wykorzystywane w dyskursie pozostają bowiem osadzone w bieżących kontekstach polityki, czy też subiektywnych osądach badaczy, które determinowane przecież są częstokroć własnym światopoglądem i własnym doświadczeniem politycznym. W rezultacie, bez emocji o nacjonalizmie rozmawiać - i pisać - jest niezmiernie ciężko. Zwłaszcza zaś - o nacjonalizmie ukraińskim z polskiej perspektywy. Nacjonalizm ukraiński w polskim kontekście naznaczony jest piętnem tragicznej historii, która stała się udziałem Polaków i Ukraińców w czasie II Wojny Światowej. Jednocześnie, historia ta w sposób tak silny rzutuje na percepcję współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu, że niezwykle trudno jest zbadać go w sposób obiektywny i pozbawiony zniekształcających historycyzacji, tak przecież obecnych chociażby w trwających sporach o politykę pamięci.

Aktualny kontekst współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu powrócił na dobre w trakcie Rewolucji Godności². Wydarzenia, które w sposób trwały zredefiniowało nie tylko ukraiński nacjonalizm, nie tylko współczesną Ukrainę, ale również, nie boję się postawić tej

¹ Vide: F. Fukuyama, *Tożsamość. Współczesna polityka tożsamościowa i walka o uznanie*, Poznań 2019, s. 114-118.

² A. Applebaum, *Nationalism Is Exactly What Ukraine Needs*, <https://www.aneapplebaum.com/2014/05/12/nationalism-is-exactly-what-ukraine-needs/>, dostęp: 27.09.2021 r.

tezy, całą Europę Środkowo-Wschodnią. To przecież w wyniku właśnie Rewolucji Godności w sposób bezprecedensowy od czasów zakończenia Zimnej Wojny został podważony ład międzynarodowy w Europie. Rosja wykorzystując rozpad władzy Wiktora Janukowycza najpierw anektowała Krym, a następnie wzniciła zbrojną rebelię na wschodzie Ukrainy. W centrum uwagi, zarówno podczas samej Rewolucji Godności, jak i po jej zakończeniu, pozostawali ukraińscy nacjonaści. Obecni na barykadach na ulicy Instytuckiej w Kijowie, obecni także na froncie walki z regularnymi oddziałami Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej. Walczący w terminalu lotniska w Doniecku, w okupowanym przez separatystów Mariupolu, czy pod Iłowajkiem. Dla jednych byli oni demonizowaną siłą sprawczą tych wydarzeń, stanowiącą żywy dowód odradzającego się faszyzmu na Ukrainie³. Dla innych byli to świadomi swojej misji dziejowej patrioci, gotowi w najtrudniejszym momencie w historii niepodległej Ukrainy bronić swojej ojczyzny za cenę życia⁴. Jeszcze inni, dostrzegając prezentowany przez nich radykalizm poglądów, niuansowali, że znajdująca się *de facto* w stanie wojny z Rosją Ukraina ma zdecydowanie inne problemy i inne priorytety, niż uregulowanie ze swoimi sąsiadami wszelkich historycznych zaszłości wynikłych ze spuścizny ukraińskiego nacjonalizmu⁵. Te trzy różne perspektywy wyznaczają ogólne ramy debaty nad problematyką podejmowaną w niniejszej pracy.

Nie da się, w moim przekonaniu, zrozumieć współczesnej, postrewolucyjnej Ukrainy, bez zrozumienia współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu i uświadomienia sobie realnego wpływu tej ideologii na ukraińską politykę. Zrozumienie to na gruncie badawczym musi jednak wykraczać poza funkcjonującą w polskim dyskursie naukowym i publicystycznym tendencję do wspomnianej już historycyzacji problematyki ukraińskiego nacjonalizmu. Zawężanie go do obszaru tylko polityki historycznej przekłamuje nie tylko bieżący wpływ nacjonalizmu na ukraińską scenę polityczną. Zamyka to bowiem także możliwość rzetelnej analizy przyczyn i konsekwencji takiej a nie innej popularności ideologii nacjonalizmu wśród ukraińskiego społeczeństwa na przestrzeni lat. Taka niepełna, ograniczona perspektywa analizy

³ Vide: M. Trojan, *Prof. Osadczy o premierze nowej wersji hymnu OUN: Nacjonalizm jest istotną częścią współczesnej Ukrainy*, <https://kresy.pl/wydarzenia/prof-osadczy-o-premierze-nowej-wersji-hymnu-oun-nacjonalizm-istotna-czescia-wspolczesnej-ukrainy/>, dostęp: 27.09.2021 r. O ideologii ukraińskiego nacjonalizmu jako ideologii faszystowskiej pisał, jeszcze przed Rewolucją Godności, Wiktor Poliszczuk: W. Poliszczuk, *Ideologia nacjonalizmu ukraińskiego*, Kraków 2020.

⁴ Vide: A. Applebaum, *op. cit.*

⁵ Vide: H. Kowalski, *Wśród ukraińskich nacjonalistów [REPORTAŻ]*, <http://obserwatormiędzynarodowy.pl/2018/02/24/wsrod-ukrainskich-nacjonalistow-reportaz-kowalski/>, dostęp: 27.09. 2021 r.

politologicznej, wyklucza także możliwość stawiania wiarygodnych prognoz wobec dalszej przyszłości kształtowania się ukraińskiego nacjonalizmu.

Założenia metodologiczne i teoretyczne pracy

Jednym z największych paradokosów problematyki współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu w polskim dyskursie naukowym jest w moim przekonaniu fakt, iż z jednej strony jest to temat w zasadzie szerzej niezbadany, z drugiej zaś - jest on żywo dyskutowany w rozmaitych kontekstach, stanowi częsty punkt odniesienia w pracach naukowych traktujących o ukraińskiej polityce. Wśród autorów, którzy mimo tego podejmują się zadania pisania o nacjonalizmie na Ukrainie, zauważalna jest jednak bardzo niepokojąca tendencja redukująca pole badawcze współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu do zbyt wąskich ram, aby możliwe było rzetelne poznanie badanej problematyki. Objawia się ona w dwóch zasadniczych wymiarach. Z jednej strony jest to publicyzacja dyskursu, z drugiej zaś jego historyzacja. Konteksty te wymagają osobnego omówienia.

Przez wiele dekad ukraiński nacjonalizm był w Polsce interpretowany w zasadzie wyłącznie przez pryzmat jego historycznego wymiaru działalności. To ten obszar znajdował się w centrum zainteresowań badawczych polskich naukowców - głównie historyków. Nie wchodząc już w spory dotyczące różnych przeciwstawnych sobie perspektyw badawczych, które obecne były (i są zresztą nadal) w pracach poświęconych działalności Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów czy też Ukraińskiej Powstańczej Armii, poprzestaną jedynie na stwierdzeniu, iż taka redukcjonistyczna tendencja interpretacyjna przenikła z nauk historycznych do innych dyscyplin naukowych, w tym nauk o polityce. Po części jest to z pewnością powodowane poczuciem niewystarczającego zadośćuczynienia za krzywdy, jakie ukraińscy nacjonałiści wyrządzili narodowi polskiemu, co dla części badaczy tej problematyki stanowi ważny imperatyw moralny w „przypominaniu” o tych nie dość, ich zdaniem, upamiętnionych zbrodniach. Zjawisko to pojawia się w dyskursie przede wszystkim wtedy, kiedy kreślone są historyczne analogie wobec współczesnych sukcesorów i powierników idei Stepana Bandery czy Romana Szuchewycza. Nie bez znaczenia jest więc w tym kontekście również fakt, iż o współczesnym ukraińskim nacjonalizmie w dużej mierze piszą w dalszym ciągu historycy, nie zaś - politolodzy lub socjolodzy.

Z tego faktu wynika też publicyzacja problematyki ukraińskiego nacjonalizmu. Przegląd literatury przedmiotu unaocznia brak szerszego zainteresowania naukowego tym tematem w jego ujęciu politologicznym. W 2014 roku na fali zainteresowania Rewolucją Godności wydana została praca zbiorowa *Stepan Bandera w Kijowie. Kulisy rewolucji na*

*Ukrainie*⁶, w części poświęcona roli ukraińskich nacjonalistów w tych wydarzeniach. Publikacja ta składa się z krótkich komentarzy i tekstów publicystycznych autorów przeważnie nie ukrywających swoich sympatii do reżimów Wiktora Janukowycza i Władimira Putina. Twórczość ta, pisana na bieżąco wobec kolejnych wydarzeń Rewolucji Godności, choć stanowi ważne źródło dokumentujące stanowiska i myśl środowiska polskich zwolenników Wiktora Janukowycza, nie jest jednak źródłem cennym poznawczo dla kwestii samego współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu. Podobną wadą obarczona jest wydana rok później książka Bohdana Piętki, *nota bene* jednego ze współautorów poprzedniej pozycji, zatytułowana *Nacjonalizm ukraiński. Od Bandery do Majdanu*⁷. Choć sugeruje ona czytelnikowi podjęcie współczesnego wymiaru problematyki nacjonalizmu, niemal w całości poświęcona jest opisowi historycznemu zbrodni ukraińskich nacjonalistów na narodzie polskim.

Zdecydowanie większą wartość merytoryczną niesie ze sobą niezwykle obszerna praca zbiorowa *Czas EuroMajdanu*⁸. Jest to już pozycja *stricte* naukowa, poświęcona szerokiej panoramie zagadnień związanych z Rewolucją Godności, od jej socjologicznych aspektów, po zagrożenia hybrydowe wywołane rosyjską agresją na Donbasie i aneksją Krymu. Niewątpliwym walorem tej publikacji jest bardzo szerokie spectrum autorów reprezentujących zdecydowanie bardziej pluralistyczne poglądy niż miało to miejsce w przypadku poprzednich publikacji. Jej główną wadą jest fakt, iż o ile jest niezwykle cennym źródłem w kontekście badania Rewolucji Godności, o tyle sam ukraiński nacjonalizm jest w niej wątkiem zdecydowanie pobocznym, by nie powiedzieć wręcz - zmarginalizowanym. O Rewolucji Godności traktuje także udana praca zbiorowa *Rewolucja w imię godności. Ukraiński Euromajdan 2013-2014*⁹ autorów związanych z Uniwersytetem Adama Mickiewicza w Poznaniu. I tutaj jednak nie znajdziemy zbyt dużo interesujących nas wątków związanych z ukraińskim nacjonalizmem. Ważną pracą zbiorową poświęconą przede wszystkim aspektom polityki bezpieczeństwa Ukrainy jest książka *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014-2016*, pod redakcją Walentego Baluka i Mykoły Doroszki¹⁰. Również ona jednak nie podejmuje szerzej tematyki ukraińskiego nacjonalizmu.

⁶ J. Engelgard, A. Meller, A. Wielomski (red.), *Stepan Bandera w Kijowie. Kulisy rewolucji na Ukrainie*, Warszawa 2014.

⁷ B. Piętka, *Nacjonalizm ukraiński. Od Bandery do Majdanu*, Warszawa 2015.

⁸ R. Potocki, M. Domagała, D. Miłoszewska (red.), *Czas EuroMajdanu*, Warszawa 2014.

⁹ G. Skrukwa, M. Studenna-Skrukwa (red.), *Rewolucja w imię godności. Ukraiński Euromajdan 2013-2014*, Toruń 2015.

¹⁰ W. Baluk, M. Doroszko (red.), *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014-2016*, Lublin 2017.

Brak opracowań o charakterze monograficznym jedynie częściowo rekompensowany jest obecnością innych źródeł. W pierwszej kolejności na uwagę zasługują tutaj prace analityczne Ośrodka Studiów Wschodnich, w których wątek ukraińskiego nacjonalizmu bywa poruszany najczęściej w kontekście roli ukraińskich partii nacjonalistycznych w systemie wyborczym Ukrainy. Wybrane kwestie z zakresu problematyki ukraińskiego nacjonalizmu były także poruszane w artykułach publikowanych w pracach zbiorowych lub czasopismach naukowych. Pod tym względem wymienić można publikacje autora niniejszej rozprawy¹¹ czy też artykuły Oksany Voytyuk¹². Ciekawym (i przy tym niezmiernie mało znanym) uzupełnieniem polskiej bazy źródłowej są teksty publikowane na łamach czasopisma „Szturm” związanego z radykalnym odłamek polskich nacjonalistów, który to, w odróżnieniu od większości tego środowiska, pozytywnie zapatruje się na współpracę polityczną z ukraińskimi nacjonalistami. Stąd też na łamach „Szturmu” pojawiały się między innymi wywiady z Władysławem Kowalczykiem, działaczem Ruchu Azowskiego¹³. Z uwagi na zaangażowanie ideologiczne autorów źródło to jest obarczone dużą dozą subiektywizacji, niemniej stanowi dość unikatowy w perspektywie polskiego dyskursu przykład autoprezentacji doktryny ukraińskiego nacjonalizmu. Dokumentuje ono również próbę budowy pewnej płaszczyzny współpracy pomiędzy polskim a ukraińskim środowiskiem nacjonalistów.

Ukazana baza źródłowa i nakreślony stan badań uwydatniają potrzebę całościowego opracowania problematyki ideologii współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu i jego bieżącego funkcjonowania w ramach państwa ukraińskiego. Wymaga to przede wszystkim odrzucenia w moim przekonaniu szkodliwej redukcjonistycznej perspektywy pojmowania tych kwestii jako immanentnie i wyłącznie powiązanych ze spuścizną historyczną ukraińskiego nacjonalizmu. Ograniczanie badania współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu do tylko problematyki pamięci historycznej utrwała w dyskursie nieprawdziwe klisze o specyfice jego działalności, przede wszystkim nie ukazując szerokiej perspektywy jego oddziaływania. To zaś wydaje się być absolutnie konieczne do obiektywnego przedstawienia tych zagadnień, a następnie - ich zrozumienia.

¹¹ Vide: P. Terpiłowski, *Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Swoboda” w porewolucyjnym obozie władzy na Ukrainie*, „Wschodnioznawstwo”, 2015, s. 89-101.; P. Terpiłowski, *Polska w doktrynie geopolitycznej Ruchu Azowskiego*, „Wschodnioznawstwo”, 2017, s. 193-202.

¹² Vide: O. Войтюк, *Политическое будущее Всеукраинского объединения «Свобода» с точки зрения зарубежных и отечественных обозревателей*, „Studia Politologiczne” 33, 2014, s. 228-241; O. Voytyuk, *Prawy Sektor oraz jego przyszłość w polityce wewnętrznej Ukrainy*, „Studia Politologiczne” 42, 2016, s. 288-303.

¹³ W. Dobrowolski, W. Kowalczyk, *„Jesteśmy gotowi walczyć fizycznie” - wywiad z Władysławem Kowalczykiem członkiem korpusu cywilnego pułku „Azow”*, [w:] *Szturm. Antologia nowoczesnego nacjonalizmu*, Warszawa 2017, s. 320-331.

W świetle tych rozważań sformułowane zostały następujące **cele badawcze** niniejszej pracy:

1. Zdefiniowanie pojęcia współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu w jego rozumieniu ideologiczno-doktrynalnym, a także formacyjnym.
2. Omówienie genezy i korzeni ideowych ideologii ukraińskiego nacjonalizmu, a także jego rozwoju w perspektywie historycznej. Zdefiniowanie głównych nurtów doktrynalnych współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu. Ukazanie ich bieżącej agendy programowej, a także najważniejszych kierunków działalności ukraińskich nacjonalistów w wymiarze politycznym i społecznym.
3. Rekonstrukcja Rewolucji Godności z perspektywy nacjonalistycznej. Omówienie determinantów procesów socjopolitycznych, które kształtowały Rewolucję Godności w jej trakcie, a także tych, które stanowiły jej konsekwencję. Nakreślenie roli ukraińskiego nacjonalizmu w wydarzeniach Rewolucji Godności. Określenie wpływu ukraińskiego nacjonalizmu na procesy formacyjne ukraińskiej tożsamości narodowej.
4. Analiza roli ukraińskiego nacjonalizmu na postrewolucyjnej scenie politycznej Ukrainy, a także jego bezpośredniego i pośredniego wpływu na działania organów władzy państwowej na Ukrainie.

W oparciu o tak sformułowane cele badawcze postawione zostały następujące pytania badawcze:

1. Jakie jest współczesne rozumienie ideologii ukraińskiego nacjonalizmu? Jakie najważniejsze nurty doktrynalne możemy wyodrębnić w ramach ideologii ukraińskiego nacjonalizmu?
2. Czym była Rewolucja Godności dla ukraińskiej polityki, a także dla formacji ukraińskiej tożsamości narodowej? Jaką rolę odegrali w niej nacjonaści?
3. Jaką rolę odgrywają na ukraińskiej scenie politycznej partie nacjonalistyczne? Jaka jest ich agenda programowa? Jakie są najważniejsze kierunki ich działalności?
4. Jakie jest znaczenie ukraińskiego nacjonalizmu na postrewolucyjnej Ukrainie? Czy ideologia ukraińskiego nacjonalizmu ma przełożenie na bieżącą praktykę polityczną w działalności władz państwowych? Jeśli tak, to jaka jest dynamika relacji pomiędzy ideologią ukraińskiego nacjonalizmu, ukraińskimi nacjonalistami a władzą państwową?

Dopełnieniem rozważań ustanawiających ramy metodologiczne niniejszej pracy było sformułowanie hipotez badawczych, które będą przedmiotem weryfikacji w ramach procesu badawczego. Hipotezy te winny spełniać kilka nadrzędnych warunków. W pierwszej kolejności warunkiem tym jest oczywiście sama weryfikowalność - nie da się bowiem zweryfikować

(potwierdzić lub też zanegować) hipotezy z gruntu nieweryfikowalnej, na przykład stanowiącej prognozę wybiegającą w nieznaną nam przyszłość. Po drugie, powinny one cechować się innowacyjnością, czyli stanowić punkt odniesienia wobec niezbadanego dotychczas w nauce problemu badawczego. Muszą one również być spójne logicznie. W końcu - istotne jest także, aby hipoteza badawcza wyznaczana była na pewnym określonym poziomie szczegółowości, powinna posiadać wyraźnie nakreślony zakres wyjaśniania. W świetle tych rozważań sformułowane zostały następujące hipotezy badawcze:

1. Rewolucja Godności ujawniła i zmobilizowała do rozwoju szereg nowych inicjatyw nacjonalistycznych, co doprowadziło do krystalizacji trzech głównych nurtów ukraińskiego nacjonalizmu. Ich przedstawicielami są najważniejsze siły polityczne na nacjonalistycznym skrzydle ukraińskiej polityki - Swoboda, Prawy Sektor i Ruch Azowski.
2. Nurty te, chociaż współdzielą pewien rdzeń programowy ideologii ukraińskiego nacjonalizmu, różnią się znacząco pod względem przyjętego modelu praktyki politycznej. Zróżnicowanie prowadzonych działań wynika zarówno z wewnętrznych uwarunkowań i możliwości organizacyjnych, jak również z powodu różnych celów politycznych, które stawiają przed sobą poszczególne organizacje.
3. W wyniku Rewolucji Godności oraz rosyjskiej agresji na Ukrainę nastąpiła inkorporacja wybranych elementów ideologii ukraińskiego nacjonalizmu do oficjalnej polityki ukraińskich władz na szczeblu centralnym oraz lokalnym. Realizacja postulatów nacjonalistycznych z zakresu polityki historycznej i polityki kulturalnej zawężyła pole manewru dla dalszej działalności politycznej ukraińskich nacjonalistów.
4. Rewolucja Godności, rosyjska agresja na Ukrainę, a także świadoma polityka postrewolucyjnych władz centralnych na Ukrainie miały kluczowe znaczenie dla ukształtowania się nowego wymiaru ukraińskiej tożsamości narodowej, w którym ważną rolę odgrywa ukraiński nacjonalizm.

Podejmowana w pracy problematyka obejmuje szeroki zakres tematyczny, w związku z czym wymagała ona zastosowania zróżnicowanych metod badawczych.

Metoda porównawcza stanowiła jedną z głównych metod badawczych wykorzystywanych w pracy. Nadrzędną zasadą komparatystyki jest ustalenie spójnego klucza doboru w przedmiocie badań tak, aby zapewnić możliwie jak największą adekwatność i porównywalność badanych zjawisk i procesów. W niniejszej pracy metoda porównawcza wykorzystana była przy analizie podobieństw i różnic pomiędzy poszczególnymi nurtami ukraińskiego nacjonalizmu, a także w kontekście specyfiki zjawiska Majdanu jako narzędzia

zmiany politycznej na Ukrainie. Instytucjonalny wymiar analizy porównawczej ukraińskiego nacjonalizmu wykracza poza tradycyjnie przyjmowany zakres badań, jakim zazwyczaj w takich przypadkach są partie polityczne. Specyfika działalności ukraińskich nacjonalistów, zwłaszcza po Rewolucji Godności, w dużej mierze wykracza jednak poza to pole badawcze. Pod egidą poszczególnych organizacji tworzone są kolejne podmioty zajmujące się działalnością społeczną czy też paralimilitarną. Całość nabiera więc charakteru szerokiego ruchu polityczno-społecznego, tworzonego przez sieć powiązanych ze sobą organizacyjnie, personalnie i ideowo podmiotów.

Konieczność zbadania nie tylko doktryny, ale i praktyki politycznej poszczególnych nurtów ukraińskiego nacjonalizmu oznaczała więc, że o ile w przypadku partii Swoboda nacisk został położony na analizę jej działalności w wymiarze partyjnym (gdyż ten wymiar jest dominujący pod względem jej praktyki politycznej), o tyle zarówno Prawy Sektor, jak i Ruch Azowski omówione zostały w szerokim kontekście pozapartyjnym. Takie podejście wynikało wprost ze zróżnicowanej specyfiki działalności tych trzech nurtów ukraińskiego nacjonalizmu i odmiennego rozłożenia akcentów na konkretne kierunki ich aktywności i celów politycznych, które każdy z nich chce osiągnąć. Podczas omawiania praktycznego wymiaru działalności ukraińskich nacjonalistów wykorzystane zostały przede wszystkim wytworzone przez poszczególne organizacje nacjonalistyczne źródła pierwotne (artykuły, komunikaty prasowe, oświadczenia, stanowiska), które stanowią dokumentację ich bieżącej działalności społeczno-politycznej. Z uwagi na specyfikę działalności tych organizacji oraz fakt, że najważniejszym medium masowej komunikacji pozostaje dla nich internet, źródła internetowe stanowią istotną część ogółu bazy źródłowej. Parlamentarny wymiar działalności politycznej ukraińskich nacjonalistów został przedstawiony w oparciu o informacje publikowane przez oficjalny portal Rady Najwyższej Ukrainy.

Obok praktycznego wymiaru działalności ukraińskich nacjonalistów, osobnej uwadze poświęcona została także kwestia porównania doktryny, której najważniejszą formą artykulacji, a zarazem kluczowym źródłem wykorzystywanym w analizie porównawczej, były programy poszczególnych partii. Z uwagi na swoje istotne znaczenie stanowią one osobne podrozdziały. Właściwa perspektywa analityczna badanych nurtów ukraińskiego nacjonalizmu wymagała podejścia holistycznego, dlatego też, celem uniknięcia zbędnych powtórzeń lub wycinkowych porównań, ich analiza porównawcza została umieszczona w podsumowującym przeprowadzone badania zakończeniu pracy. W formie tabelarycznej stanowi także aneks do niniejszej rozprawy.

Metoda analizy instytucjonalno-prawnej została wykorzystana w oparciu o funkcjonalną wykładnię prawa. Znalazła ona swoje zastosowanie zwłaszcza w rozdziale szóstym, przy omawianiu problematyki regulacji prawnych odnoszących się do zagadnienia ukraińskiego nacjonalizmu. W tym kontekście przeanalizowany został szereg aktów normatywnych, obejmujących aktywność legislacyjną Rady Najwyższej Ukrainy (ustawy i uchwały), dekrety Prezydenta Ukrainy, akty prawne niższego rzędu (dokumenty uszczegóławiające konkretne programy lub polityki, na przykład w zakresie edukacji dokumenty nowej podstawy programowej), w końcu zaś – aktywność legislacyjną ukraińskich władz samorządowych. Zastosowanie wykładni funkcjonalnej umożliwiło zrealizowanie zamierzonych celów badawczych dla rozdziału szóstego. Najważniejszym z nich było określenie realnego znaczenia i celowości poszczególnych aktów normatywnych, przede wszystkim w odniesieniu do inkorporowanych elementów doktryny ukraińskiego nacjonalizmu, ale również w kontekście ogólnego formowania przez władze nowego wymiaru tożsamości narodowej.

Metoda analizy systemowej była pomocna przy analizie wpływu ukraińskiego nacjonalizmu na system polityczny Ukrainy. Przeanalizowane w tym kontekście zostały zarówno rola, jaką partie nacjonalistyczne odgrywały w systemie partyjnym Ukrainy, jak również szerzej rozumiany wpływ nacjonalistów na działania podejmowane przez ukraińskie władze, chociażby w zakresie polityki bezpieczeństwa czy też polityki historycznej.

Metoda statystyczna okazała się być niezbędną nie tylko przy analizie wyników wyborczych w ramach wyborów prezydenckich, parlamentarnych i samorządowych, w których podstawą źródłową były dane Ukraińskiej Centralnej Komisji Wyborczej. Znalazła ona swoje zastosowanie także w kontekście weryfikacji hipotez badawczych mających wymiar socjologiczny, które odnosiły się do kwestii związanych z formacją nowej tożsamości narodowej i percepcją wybranych jej determinantów przez społeczeństwo ukraińskie. Wykorzystane w tym celu zostały badania sondażowe prowadzone przez największe i najbardziej renomowane ukraińskie ośrodki badania opinii publicznej. W mojej ocenie stanowią one źródło, które w najbardziej wiarygodny sposób pozwala uchwycić specyfikę procesu formacji tożsamościowej, która stała się udziałem społeczeństwa ukraińskiego po Rewolucji Godności.

Ramy chronologiczne pracy zostały w dużym stopniu zdeterminowane bieżącym wymiarem badanej problematyki, zasygnalizowanym już w tytule samej pracy. Istotne jest więc doprecyzowanie, co tak naprawdę stanowi o „współczesności” ukraińskiego nacjonalizmu. Zgodnie z przyjętymi założeniami Rewolucja Godności stanowi główny punkt odniesienia

bieżącej ukraińskiej polityki. Dlatego też przedmiotem szczególnego zainteresowania będzie z jednej strony działalność ukraińskich nacjonalistów bezpośrednio przed wybuchem tej Rewolucji (wraz z próbą odpowiedzi na pytanie, na ile to właśnie nacjonaści przyczynili się do jej wybuchu, a także jaki faktycznie mieli oni wpływ na tok wydarzeń dziejących się podczas Rewolucji), z drugiej zaś kompleksowe omówienie kluczowych obszarów aktywności ukraińskich nacjonalistów już po jej zakończeniu. Zasadnicze ramy chronologiczne pracy obejmują okres od zorganizowanych w 2012 roku wyborów parlamentarnych aż do wyborów prezydenckich w roku 2019. Taka perspektywa czasowa pozwala uchwycić procesy kształtujące współczesny ukraiński nacjonalizm w pożądanym kontekście: jego wpływu na wydarzenia prowadzące do wybuchu Rewolucji Godności, analizy działalności nacjonalistów w trakcie samej Rewolucji, a także oceny ich znaczenia na politykę postrewolucyjnej Ukrainy. Jak się również okazuje, stanowi ona dla ukraińskiego nacjonalizmu pewien zamknięty cykl polityczny, z wyraźnie zarysowanym podziałem na fazę wstępną (rozwojową), dojrzałą i schyłkową. Z uwagi na specyfikę podejmowanej problematyki, nie sposób nie uwzględnić także szerszej perspektywy czasowej, niezbędnej dla pełnego zrozumienia problematyki. Obejmuje to nie tylko historyczny kontekst ukraińskiego nacjonalizmu sięgający XIX wieku, ale także genezę poszczególnych partii nacjonalistycznych, zwłaszcza Swobody, której korzenie sięgają 1991 roku. Istotne jest też nakreślenie należytego tła społeczno-politycznego Ukrainy przed wybuchem Rewolucji Godności.

Zasadnicza część pracy podzielona została na sześć rozdziałów. Pierwszy z nich stanowi wprowadzenie do problematyki współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu. W jego ramach omówiony został najpierw proces formowania się ukraińskiej idei narodowej i ukraińskiego nacjonalizmu. Następnie podjęta została problematyka historycznego wymiaru doktryny ukraińskiego nacjonalizmu - w oparciu o trzy kluczowe prace teoretyków ukraińskiego nacjonalizmu, jak również praktyczny wymiar działalności ukraińskich nacjonalistów, najpierw w okresie międzywojennym, później w trakcie II Wojny Światowej (w wymiarze politycznym jak i militarnym), w końcu zaś – po 1945 roku (na emigracji i w Związku Radzieckim) i po rozpadzie Związku Radzieckiego w niepodległej już Ukrainie. Tematyka ta została już w dużej mierze zbadana przez szerokie grono historyków. Uważam jednak za konieczne przytoczenie tych kwestii jako niezbędnego kontekstu i tła ideowego dla bieżącej działalności ukraińskich nacjonalistów, zwłaszcza w sferze polityki pamięci.

W drugim rozdziale omówiona została Rewolucja Godności. Jako centralne zjawisko stanowiące genezę bieżącego kształtu ukraińskiej polityki zasługuje ona na szczególną uwagę badawczą, nie tylko z perspektywy roli, jaką odgrywał w niej ukraiński nacjonalizm, ale też i

konsekwencji samej Rewolucji dla dalszego rozwoju tej ideologii. Wstępem do analizy wydarzeń Rewolucji są rozważania na temat roli Majdanu jako narzędzia zmiany politycznej na Ukrainie, a także nakreślenie pewnego stanu kondycji społeczeństwa ukraińskiego w jego wymiarze tożsamościowym. Następnie omówiony został przebieg wydarzeń Rewolucji Godności, przy czym szczegółowa analiza aktywności rewolucyjnej ukraińskich nacjonalistów z uwagi na swoje istotne znaczenie została przedstawiona oddzielnie. Zwieńczeniem rozdziału jest omówienie socjologicznych konsekwencji Rewolucji Godności, zwłaszcza jej roli w kształtowaniu nowego wymiaru ukraińskiej tożsamości narodowej.

Trzeci rozdział stanowi omówienie działalności partii Wszuchukraińskie Zjednoczenie Swoboda, w wymiarze politycznym najważniejszej partii nacjonalistycznej na Ukrainie. Przeanalizowany został jej rozwój instytucjonalny aż do momentu osiągnięcia największego sukcesu wyborczego w wyborach parlamentarnych 2012 roku, następnie jej działalność polityczna przed Rewolucją Godności w szeregach zjednoczonej opozycji, a także już po Rewolucji – w postjanukowyczowskim obozie władzy. Następnie omówiona została działalność partii w ramach kolejnej kadencji Rady Najwyższej, po wyborach parlamentarnych 2014 roku. Podsumowaniem rozdziału jest analiza programu politycznego partii. Z racji wieloletniej aktywności Swobody na ukraińskiej scenie politycznej analiza ta ma charakter dynamiczny, przedstawiając chronologiczny rozwój postulatów partii na wybrane zagadnienia.

Czwarty rozdział poświęcony jest Prawemu Sektorowi. Na wstępie przeanalizowany został rozwój instytucjonalny i formalno-prawna krystalizacja tej organizacji, jak również jego dekompozycja w wyniku rozłamu w Prawym Sektorze po odejściu jego przywódcy, Dmytra Jarosza. Dalsze losy tego środowiska ukraińskich nacjonalistów analizowane są równoległe, zarówno pod kątem dalszej działalności Dmytra Jarosza, jak również aktywności samego Prawego Sektora pod wodzą Andrija Tarasenki. Szczególny nacisk położony został na militarny wymiar działalności „prawoseków”, zarówno w ramach powiązanej z Jaroszem Ukraińskiej Armii Ochotniczej, ale także w ramach ściśle związanego z Prawym Sektorem Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego. Podsumowaniem rozdziału jest – podobnie jak w przypadku Swobody – analiza programu politycznego Prawego Sektora.

Piąty rozdział przedstawia rozbudowaną panoramę działalności Ruchu Azowskiego. Azow jako ruch stanowi pod względem organizacyjnym sieć wzajemnie ze sobą powiązanych podmiotów, przy czym charakter tych relacji nierzadko jest nieoczywisty na gruncie formalno-prawnym. Przykładem tego jest chociażby obecny status prawny Pułku Azow, który jako podporządkowana Ministerstwu Spraw Wewnętrznych formacja Gwardii Narodowej, jest formalnie apolityczny i niezależny od politycznej odnogi Ruchu Azowskiego, którą stanowi

partia Korpus Narodowy. W wymiarze praktycznym jednak wzajemna sieć powiązań poszczególnych podmiotów tworzących Ruch Azowski jest dobrze widoczna, zarówno pod względem personalnym (skupiając się na kluczowej postaci Azowa, czyli Andriju Biłeckim), jak też i ideowym. Analiza Ruchu Azowskiego podzielona jest na trzy główne komponenty jego działalności: wymiar militarny w ramach Pułku Azow, polityczny w ramach Korpusu Narodowego i społeczny w ramach Korpusu Cywilnego, Korpusu Młodzieżowego i Narodowych Drużyn. Podobnie jak w przypadku Swobody i Prawego Sektora, również i ten rozdział kończy się omówieniem agendy programowej.

Szósty rozdział stanowi analizę aktywności poszczególnych organów ukraińskiej władzy państwowej w kontekście inkorporowanych elementów doktryny ukraińskiego nacjonalizmu, a także w ramach nacjonalizmu kształtującego proces formacji tożsamości narodowej. Struktura rozdziału podzielona jest na aktywność Prezydenta Ukrainy (ze szczególnym uwzględnieniem prezydentury Petra Poroszenki), działalność organów rządowych (Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej oraz Ministerstwa Edukacji i Nauki Ukrainy), aktywność legislacyjną Rady Najwyższej, w końcu zaś – działania podejmowane przez ukraińskie władze samorządowe na szczeblu lokalnym i regionalnym.

W zakończeniu znajduje się analiza porównawcza omawianych w pracy trzech nurtów ukraińskiego nacjonalizmu, zarówno pod względem specyfiki ich działalności, jak również pod względem podobieństw i różnic w agendzie programowej. Przedstawiona została także weryfikacja przyjętych hipotez badawczych. Podsumowaniem pracy jest również analiza wyborów prezydenckich 2019 roku. Z uwagi na fakt, iż w wyborach tych wystawiony został wspólny kandydat wszystkich trzech sił nacjonalistycznych omawianych w niniejszej pracy, wydarzenie to stanowi swoiste zwieńczenie pewnego etapu rozwoju ukraińskiego nacjonalizmu po Rewolucji Godności. Skłania to do wyciągnięcia wniosków i ogólnego podsumowania roli doktryny nacjonalizmu w posterewolucyjnej Ukrainie.

Praca zawiera również cztery aneksy. Pierwszym z nich jest przetłumaczony tekst Manifestu Narodowego, kluczowego dokumentu politycznego podpisanego przez ukraińskich nacjonalistów. Porozumienie to ustanawia ramy współpracy pomiędzy nacjonalistami, precyzując zarazem wspólną podstawę programową i konkretne cele polityczne ukraińskiego nacjonalizmu. Następne dwa aneksy przedstawiają wyniki wyborcze kandydatów nacjonalistycznych w wyborach prezydenckich, a także ugrupowań nacjonalistycznych w wyborach parlamentarnych z podziałem na obwody. Aneks czwarty zawiera wspomnianą już syntezę programową trzech nurtów ukraińskiego nacjonalizmu.

* * *

Treść niniejszej rozprawy została ostatecznie ukończona jesienią 2021 roku. Pierwotnym założeniem postawionym w toku pracy nad nią było zamknięcie horyzontu czasowego poruszanej problematyki wyborami z 2019 roku - kończyły one pewien ważny etap w formowaniu nie tylko współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu, ale i całej postmajdanowej ukraińskiej polityki. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w zakończeniu, w którym konkluzje i wnioski, a także próba prognozy rozwoju sytuacji, odnoszą się wprost do wyników wyborczych w wyborach parlamentarnych i prezydenckich z 2019 roku. Pełnoskalowa inwazja Rosji na Ukrainę dokonana 24 lutego 2022 roku stanowi jednak tak krytycznie ważne wydarzenie z punktu widzenia omawianej problematyki, że nie sposób pominąć ją milczeniem w niniejszej pracy. Jednocześnie, dynamika rozwoju sytuacji oraz bieżący charakter wydarzeń mających obecnie¹⁴ miejsce na Ukrainie, dyktują zachowawczość w formułowaniu dalekosiężnych prognoz. Mając to na uwadze, do zakończenia pracy została dopisana stosowna aktualizacja, która przedstawia najistotniejsze aspekty współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu ukazane w perspektywie trwającej wojny. Dotyczy ona nie tylko *stricte* ukraińskich nacjonalistów, ale przedstawia także działalność władz państwowych, jak również, co z perspektywy dalszych losów wojny może okazać się kluczowe, omawia reakcję samego społeczeństwa ukraińskiego na rosyjską agresję.

Definicja nacjonalizmu

Pierwszym problemem natury teoretycznej, z którym zetknąć się można w w kontekście badania problematyki nacjonalizmu, jest zauważalny dysonans pomiędzy polskimi definicjami tego pojęcia, a jego rozumieniem występującym w publikacjach naukowych z nurtu anglosaskiego. Jak słusznie zwraca uwagę Krzysztof Jaskułowski, „różnica w definiowaniu nacjonalizmu w literaturze anglosaskiej oraz polskiej sprowadza się do tego, iż w tej pierwszej pojęcie to obejmuje swym zakresem znacznie szersze zjawisko niż jego polski odpowiednik oraz w przeciwieństwie do polskiego rozumienia ma czysto opisowe, neutralne aksjologicznie znaczenie”¹⁵. W przypadku **nurtu anglosaskiego** nacjonalizm jest pojęciem odnoszącym się nie tylko do określonej ideologii czy doktryny, ale ma również wymiar formatywny, stanowi proces rozwojowy tożsamości zbiorowej, świadomości narodowej.

¹⁴ Stanem na maj 2022 roku.

¹⁵ K. Jaskułowski, *Nacjonalizm jako ideologia*, „Przegląd Politologiczny” 2003, s. 37.

Anthony D. Smith zauważa wieloznaczeniowość tego pojęcia. Jego zdaniem nacjonalizm interpretować można jako:

1. proces kształtowania się lub rozwoju narodów,
2. sentyment narodowy lub świadomość przynależności do narodu,
3. język i symbolikę narodu,
4. społeczny i polityczny ruch na rzecz narodu,
5. doktrynę i/lub ideologię narodu, zarówno ogólną, jak i jednostkową.

W ujęciu ideologicznym Smith rozpatruje nacjonalizm jako ruch ukierunkowany na zdobycie i zachowanie autonomii, jedności i tożsamości społeczności, której członkowie uznawani są za stanowiących rzeczywisty lub potencjalny naród¹⁶.

Na formacyjną rolę nacjonalizmu kładzie nacisk Benedict Anderson. Przyjmując konstruktywistyczną perspektywę badawczą twierdzi on, że nacjonalizm jest procesem tworzenia narodu jako wspólnoty wyobrażonej politycznie, nieuchronnie ograniczonej i suwerennej. Wyobrażonej, gdyż wśród członków wspólnoty panuje zinternalizowane i tożsame poczucie przynależności do niej. Ograniczonej, ponieważ obejmuje ona swoim zasięgiem określony obszar terytorialny, pomagający także w tożsamościowej autorefleksji i dystynkcji jednej zbiorowości od drugiej. Suwerennej, bowiem głównym podmiotem realizacji postulatów narodu jest suwerenne państwo¹⁷.

Podobnie do Andersona nacjonalizm interpretuje Craig Calhoun, definiując go jako sposób konstruowania tożsamości zbiorowych. W jego perspektywie to właśnie nacjonalizm determinuje zasadniczą we współczesnym państwie relację polityczną pomiędzy władzą a społeczeństwem. Calhoun twierdzi, że nacjonalizm za pośrednictwem dyskursu legitymizuje, *de facto* upolitycznia określoną zbiorowość ludzką, nadaje jej tożsamość i stawia w pozycji artikulanta interesów, w imieniu których swoją funkcję pełnić ma władza polityczna¹⁸.

Interesującą i pożyteczną z punktu widzenia podejmowanej problematyki koncepcję „banalnego nacjonalizmu” zaprezentował Michael Billig. Jego zdaniem nacjonalizm w swojej „banalnej” formie stanowi zbiór głęboko zakorzenionych i stale powtarzających się społecznych praktyk, konwenansów, kontekstów znaczeniowych i innych elementów, które podświadomie kształtują i umacniają tożsamość narodową w świadomości społecznej. Dzięki

¹⁶ A. D. Smith, *Nacjonalizm*, Warszawa 2007, s. 16-21.

¹⁷ B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, Kraków 1997, s. 19-20.

¹⁸ C. Calhoun, *Nacjonalizm*, Warszawa 2007, s. 183.

nim państwo i naród mogą się codziennie „reprodukować”. Przykładami banalnego nacjonalizmu mogą być chociażby: obchody uroczystości państwowych, obecność flagi w przestrzeni publicznej, pomniki przedstawiające historycznych bohaterów, kontur granicy w telewizyjnym wydaniu prognozy pogody. Istotną rolę odgrywa tutaj także nacjonalistyczny dyskurs¹⁹.

Szczególnie istotne spojrzenie na nacjonalizm w kontekście przedmiotu niniejszej pracy przedstawił Rogers Brubaker. Nacjonalizm w rozumieniu tego badacza to przede wszystkim forma politycznych akcji zaradczych podejmowanych w sytuacji zaistnienia pewnych dysfunkcji czy patologii. Motywacją do działania nacjonalistycznego jest założenie, że tożsamość i interesy narodu nie są w prawidłowy sposób wyrażane lub realizowane przez instytucje polityczne, praktyki lub polityki²⁰. Brubaker wyodrębnia dwa zasadnicze nurty nacjonalizmu: państwowotwórczy lub państwoworozwijający, ukierunkowany na utworzenie lub rozwój państwa narodowego, a także, oparty na państwie, nacjonalizm formacyjny, który kształtuje naród i tożsamość narodową (*nation-building nationalism*) w obrębie istniejącego już państwa. Brubaker określa takie państwo mianem „państwa zorientowanego narodowo”²¹. Kluczowymi elementami takiego państwa są pewna świadomość „własności” państwa zinternalizowana przez określony, „rdzenny” naród etnokulturowy tego państwa rozumiany w pewnej odrębności od ogółu obywateli zamieszkujących to państwo, a także zaradczy plan użycia władzy państwowej do promowania dotychczas nieadekwatnie zaspokajanych interesów rdzennego narodu²². Działania te, odnoszące się przykładowo do kształtowania tożsamości narodowej wśród jeszcze niewystarczająco uświadomionych narodowo obywateli państwa, można określić mianem procesu nacjonalizacji. Brubaker w swoich rozważaniach kładzie nacisk szczególnie na rolę nacjonalizmu w przypadku państw powstałych po upadku bloku komunistycznego (państwa postradzieckie, a także postjugosłowiańskie). Twierdzi on, że niemal wszystkie z tych państw będą zmuszone przyjąć „orientację narodową”, pytanie tylko brzmi – w jakim stopniu i jak konkretnie będą realizować procesy nacjonalizacji²³.

W zdecydowanie węższy sposób nacjonalizm definiuje spora grupa **polskich** badaczy tej problematyki. Marek Waldenberg interpretuje nacjonalizm przez pryzmat „określonej

¹⁹ M. Billig, *Banalny nacjonalizm*, Kraków 2008, s. 35.

²⁰ R. Brubaker, *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, Warszawa 1998, s. 99.

²¹ Ibidem, s. 105.

²² Ibidem, s. 131-132.

²³ Ibidem, s. 135.

ideologii i ruchu identyfikującego się z tą ideologią”²⁴. Według niego nacjonalizm konstytuują następujące założenia:

1. istnienie antagonizmów pomiędzy narodami, co stanowi immanentną właściwość ładu międzynarodowego,
2. nadrzędność kategorii dobra i interesu narodu, które są głównym wyznacznikiem działań podejmowanych w duchu niezbędnego dla nacjonalizmu egoizmu narodowego,
3. prymat siły i amoralizm w relacjach między narodami, które usprawiedliwiają podjęcie wszelkich działań, które leżą w interesie narodu,
4. imperializm jako naturalna cecha rozwoju narodów,
5. hierarchiczność narodów co do ich wartości i znaczenia, imperatywem każdego narodu jest znaleźć się na szczycie tej hierarchii,
6. specyficzność tożsamościowa narodu – każdy z nich ma odrębny charakter i cechy szczególne, uwarunkowane jego kulturą, językiem czy historią,
7. idealizacja własnej historii,
8. kategoria wroga zewnętrznego, która tworzy dychotomiczny podział „swoj-obcy”, w którym obcy jest z jednej strony gorszy, z drugiej zaś stanowi zagrożenie (w mitologii narodowej często jest to zagrożenie żywotne i niezmiennie – „odwieczny wróg”), wobec którego należy się skonsolidować,
9. szowinizm i etnocentryzm²⁵.

Waldenberg czyni też wyraźną dystynkcję pomiędzy nacjonalizmem a patriotyzmem, który rozumie jako mocne uczucie więzi z narodem, troskę o jego dobro, gotowość do ponoszenia ofiar w jego imię.

Zdaniem Romana Tokarczyka pojęcie nacjonalizm występuje najczęściej w kontekście określania procesów narodotwórczych, ruchów narodowych, stanu świadomości jednostkowej lub grupowej, idei państwa narodowego, a także ideologii narodowej. Elementami tworzącymi ideologiczny wymiar nacjonalizmu według Tokarczyka są następujące tezy:

1. Własny naród znajduje się na szczycie istniejącej hierarchii narodów.
2. Naród jest najdoskonalszą formą życia zbiorowego, charakteryzuje się niepowtarzalnym charakterem narodowym, ukształtowanym rodzimą, wyidealizowaną tradycją.

²⁴ M. Waldenberg, *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo – Wschodniej: dzieje konfliktów i idei*, Warszawa 2000, s. 42-43.

²⁵ Ibidem.

3. Każdy naród powinien za wszelką cenę działać na rzecz zabezpieczenia interesu narodowego, który stanowi dobro najwyższe dla jednostki ludzkiej.
4. Każdy naród kieruje się w swoim postępowaniu egoizmem narodowym i nie może uniknąć walki z innymi narodami w sytuacji konfliktu, sprzeczności interesów narodowych, które skłaniają do ekspansji terytorialnej i podporządkowywania sobie innych narodów.

Tokarczyk uważa, że nacjonalizm w swoim wymiarze ideologicznym „wyrasta” z patriotyzmu i jest jego zdeformowaną, doprowadzoną do skrajności formą. Jego zdaniem, głównym wyróżnikiem nacjonalizmu od patriotyzmu jest fakt, że nacjonalizm „zmierza do podporządkowania interesów innych narodów – interesom własnego narodu. Wyolbrzymiając zalety własnego narodu i żądając dla niego szczególnych przywilejów, prowadzi do egoizmu narodowego, niechęci, nietolerancji, ksenofobii, szowinizmu i wrogości wobec innych narodów”²⁶. Według Tokarczyka, „zgodnie z nacjonalizmem podstawowe cele narodu osiąga się na militarystycznej drodze walki z innymi narodami, natomiast zgodnie z patriotyzmem na drodze współdziałania narodów. Z patriotyzmu emanują uczucia «ciepłe» – przyjaźni, w przeciwieństwie do nacjonalizmu otoczonego aurą uczuć «zimnych» – wrogości wobec innych narodów. Patriotyzm może się łatwo zespałać z ideologiami wolności, natomiast nacjonalizm z ideologiami autorytarnymi i totalitarnymi, szczególnie z faszyzmem i nazizmem”²⁷.

Z tak redukcjonistyczną perspektywą pojęcia nacjonalizmu i dychotomicznym podziałem ideologii na „zły” nacjonalizm i „dobry” patriotyzm nie zgadza się Jerzy Szacki. Zauważa on, że patriotyzm „jest formułą na tyle ogólną, że można ją, w gruncie rzeczy, stosować niemal do wszystkich członków narodu z wyjątkiem tych stosunkowo nielicznych, którzy otwarcie negują jakiegokolwiek znaczenie podziałów narodowych i wszelkie zobowiązania jednostki wobec własnej grupy narodowej”²⁸. Co ważne, patriotyzm zdaje się także być pojęciem odnoszącym się bardziej do relacji jednostki z państwem, niż z narodem. Kategorię tę można przecież odnosić także do obywateli tych państw, które nie mają ściśle narodowego charakteru. Z kolei zawężanie nacjonalizmu do skrajnej doktryny wyznawanej przez radykałów, zdaniem Szackiego, czyni z niego fenomen peryferyjny, podczas gdy w rzeczywistości chodzi o sposób myślenia i odczuwania o niezwykle szerokim zasięgu. „W

²⁶ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Warszawa 2008, s. 308-311.

²⁷ Ibidem.

²⁸ J. Szacki, *O narodzie i nacjonalizmie*, „Znak”, 1997, nr 3, s. 23-27.

oczach bardzo wielu normalnych ludzi naród należy tak samo jak w oczach nacjonalistycznych ekstremistów do sfery swego rodzaju *sacrum* i niepodobna ich przekonać, że może istnieć na tej ziemi coś jeszcze ważniejszego. W jakimś sensie są więc oni «nacjonalistami», choć w wielu wypadkach są jak najdalsi od szowinizmu, ksenofobii oraz innych brzydkich rzeczy, jakie nawykowo kojarzy się u nas z nacjonalizmem²⁹ – przekonuje Szacki. Wsuwa on także swoją własną interpretację ideologii nacjonalizmu przez pryzmat kilku kluczowych, przynależnych jej aksjomatów, które odnoszą się do roli narodu. Po pierwsze, w nacjonalizmie naród jest najważniejszą z istniejących zbiorowości ludzkich. Po drugie, ma ona wymiar przyrodzony: nie jest tworzona, lecz, przeciwnie, sama stanowi źródło wszystkiego, co ważne w życiu jednostkowym i zbiorowym. Emanacją twórczej roli narodu jest zarówno kultura, jak i władza. Jednostka wyłączona z narodu staje się nikim. Po trzecie, naród jest jednolity i wewnętrznie spójny, zaś wszelkie podziały wewnętrzne są rezultatem działania wrogich mu sił zewnętrznych. Interes narodu jako całości ma prymat nad wszelkimi innymi interesami partykularnymi, zarówno indywidualnymi, jak i grupowymi. Po czwarte, każdy naród jest niepowtarzalnie indywidualny, a jego unikalna tożsamość musi za wszelką cenę być zachowana i pielęgnowana, dlatego negatywnie należy podchodzić do wszelkich obcych prób formacji społeczno-kulturowej, takich jak na przykład kosmopolityzm³⁰.

Pogląd Józefa Szackiego, który odrzuca teoretyczny redukcjonizm pojęcia nacjonalizmu, za właściwy uznaje Andrzej Walicki, zdaniem którego w Polsce pomimo znaczących osiągnięć rodzimej nauki w badaniach nad procesami narodotwórczymi i towarzyszącymi im ideologiami – obowiązuje język antynacjonalistycznej publicystyki, narzucającej używanie terminu nacjonalizm w znaczeniu sztucznie zawężonym i zabarwionym pejoratywnie. Walicki zauważa, że nie jest to podejście obecne wyłącznie wśród polskich badaczy. Według niego podobnie redukcjonistyczne i emocjonalne podejście do problematyki nacjonalizmu dostrzegalne jest również w krajach Europy Zachodniej, szczególnie w Niemczech, ale także we Francji i we Włoszech. Walicki dostrzega zarazem coraz częstsze przykłady tego dyskursu w literaturze anglojęzycznej, zwłaszcza podejmującej tematykę czystek etnicznych typu bałkańskiego. Chociaż uważa on, że pojęcie nacjonalizmu, bez względu na prowadzone dyskusje naukowców, i tak będzie upolityczniane, instrumentalizowane i przyporządkowywane arbitralnie określanym znaczeniom, nie znaczy to, że nie należy podkreślać istnienia szerszego, aksjologicznie neutralnego i rodzajowego

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

pojęcia nacjonalizmu, które, jego zdaniem, powinno dominować w nauce i w poważnych dyskusjach publicystycznych. Według Walickiego postulat szerokiego pojmowania nacjonalizmu nie jest równoznaczny z akceptacją zamazywania różnic. Wprost przeciwnie – ma on wymuszać na badaczu „przymiotnikowanie” pojęcia nacjonalizmu. „Jeśli bowiem nacjonalizm jest pojęciem szerokim, jeśli nacjonalizmów jest wiele, a nie tylko jeden, jeśli istnieją różne, wzajemnie opozycyjne typy myślenia nacjonalistycznego, to nie wolno zapominać o zasadniczych rozróżnieniach: o tym, że przed «nacjonalizmem integralnym» istniał nacjonalizm romantyczny, a jeszcze przedtem oświeceniowy, o tym, że obok nacjonalizmu etniczno-kulturowego istnieć może nacjonalizm polityczny lub «obywatelski» (civic nationalism), i o tym wreszcie, że nacjonalizm czysto etniczny, redukujący programy polityczne do zapewnienia «etnicznej czystości», nie jest prototypem nacjonalizmu, lecz co najwyżej jedną z najbardziej skrajnych i prymitywnych jego form, znaną w literaturze przedmiotu pod nazwą etnonacjonalizmu” – twierdzi Walicki³¹.

Inną klasyfikację nacjonalizmów proponuje Bogumił Grott. Badacz ten pozostaje w obrębie wąskiego, doktrynalnego pojmowania pojęcia nacjonalizmu, jednak nie zgadza się z jego pejoratywizacją, która była udziałem chociażby wspomnianego już Romana Tokarczyka. Grott uznaje ją za uogólniającą refleksję nad nacjonalizmem, która, jego zdaniem, często jest wynikiem oddziaływania literatury zachodniej zaangażowanej lewicująco czy liberalnie. Wysuwa on postulat trójpodziału doktryn nacjonalistycznych, w ramach którego głównym wyznacznikiem byłby stosunek danego nurtu do kwestii religii. Pierwszym z nich jest nacjonalizm, który „szuka uzasadnienia dla swych poglądów w wartościach religijnych i w nauce Kościołów”. W przypadku Europy przedstawicielem tego nurtu jest nacjonalizm chrześcijański, który Grott opisuje jako odrzucający pojęcie narodu jako absolutu, za który może być uznany jedynie Bóg. Nacjonalizm ten głosi potrzebę oparcia się na etyce chrześcijańskiej, która ma normować stosunki nie tylko pomiędzy ludźmi, ale także pomiędzy nimi a narodami oraz pomiędzy samymi narodami. Według Grotta „religia chrześcijańska stanowi w tym typie nacjonalizmu szeroki wspólny mianownik dla wielu narodów, co wyklucza przesadny ekskluzywizm narodowy, chroniąc przed popadnięciem w szowinizm”³². Drugi typ nacjonalizmu stanowi nurt pośredni, który kształtuje się pod wpływem wartości świeckich, odnosząc się do religii i Kościołów tylko jako do realnych faktów funkcjonujących w życiu

³¹ A. Walicki, *Naród. Nacjonalizm. Patriotyzm*, Kraków 2009, s. 399-404.

³² B. Grott, *Nacjonalizm czy nacjonalizmy? (Zamiast wstępu)*, [w:] *Nacjonalizm czy nacjonalizmy? Funkcja wartości chrześcijańskich, świeckich i neopogańskich w kształtowaniu idei nacjonalistycznych*, red. B. Grott, Kraków 2008, s. 10-12.

społecznym, kulturze i polityce. Nacjonalizm świecki nie uwzględnia jednak we własnej doktrynie postulatów, czy też wymogów moralnych, które stawiają religie. Według Grotta ten typ nacjonalizmu jest najbardziej zróżnicowany, niejednorodny i w dużej mierze przejściowy. Mieszczą się w nim rozmaite podgrupy, poczynając od tych, które akceptowały liberalizm, aż po takie, które gotowe były łamać prawa jednostki, widząc w niej jedynie narzędzie do realizacji wielkich celów zbiorowych. Ostatnim typem nacjonalizmu jest nacjonalizm neopogański, który ma zwalczać chrześcijaństwo i inne religie monoteistyczne zarówno w sferze doktrynalnej, jak i na płaszczyźnie dorobku cywilizacyjnego uznawanego za szkodliwy dla rozwoju narodów i jego skuteczności w bezwzględnej walce o interes narodowy każdego z każdym. Grott osobną refleksję poświęca także kwestii szczególnie interesującej z punktu widzenia problematyki niniejszej pracy – nacjonalizmowi ukraińskiemu w jego ujęciu historycznym. Według niego nacjonalizm ukraiński cechowało instrumentalne podejście do kwestii religii. Nacjonałiści wykorzystywali religię i duchowieństwo do własnych celów. Kler grekokatolicki miał pełnić służebną rolę w stosunku do nacjonalizmu, nie był zdolny przeciwstawić się jego wymogom, ani też wpoić swoim wiernym wartości chrześcijańskich sprzecznych z szowinistyczną ideą OUN³³.

Interesujący podział przedstawia także Bartosz Smolik. Dzieli on nacjonalizmy na dwie podgrupy, nacjonalizmy „starego typu” i nacjonalizmy „nowego typu”. Dyferencjonują się one na podstawie kilku kluczowych aspektów: stosunku do państwa narodowego, koncepcji wroga, inspiracji ideowej, pozycjonowania się na osi prawica-lewica, a także stosunku do religii chrześcijańskich i religijności jako takiej. Zdaniem Smolika, nacjonalizmy „starego typu” są bliskie formule nacjonalizmu integralnego i charakteryzują się ścisłym związkiem z państwem narodowym, wrogością do innych narodów, czerpaniem jedynie z własnych źródeł ideowych, własnej tradycji i myśli politycznej, utożsamiają się z prawicą i otwierają się głównie na jej wpływy, mają też bliskie związki z religią i religijnością. W odróżnieniu od nich, nacjonalizmy „nowego typu” zakładają rozluźnienie związków z państwem narodowym, wrogość do własnego establishmentu, elit politycznych, a także islamskich imigrantów, jawną dyfuzję obcych idei nacjonalistycznych i otwarcie na zagraniczne inspiracje ideowe, brak czytelnej identyfikacji z prawicą lub lewicą i otwarcie się na wpływy ideowe obu tych nurtów polityki, w końcu zaś – prezentują ambiwalencję religijną, antyreligijność lub antyklerykalizm³⁴.

³³ Ibidem.

³⁴ B. Smolik, *Naród we współczesnej polskiej myśli nacjonalistycznej*, Kraków 2017, s. 78.

Przedstawione perspektywy badawcze ukazują silne zróżnicowanie pojmowania problematyki nacjonalizmu i jego definicji. Wydaje się, że przewrotnie można je podsumować stwierdzeniem, że „panuje powszechna zgoda co do niezgody” na to, czym nacjonalizm jest i jak go należy interpretować. Istniejące kontrowersje są więc zasadniczym punktem odniesienia, wobec których kolejne próby zdefiniowania nacjonalizmu muszą się jakoś upozycjonować. Jednak w moim przekonaniu nic nie stoi na przeszkodzie, aby w badaniach nad nacjonalizmem – w tym wypadku współczesnym nacjonalizmem ukraińskim – można było w sposób spójny metodologicznie i konstruktywny dla założonych celów badawczych wykorzystywać obie perspektywy, tak węższą – ideologiczno-doktrynalną, jak i szerszą – formacyjną. Uważam, że może to pozwolić na zdecydowanie bardziej koherentne przedstawienie poruszanej problematyki. Dlatego też w niniejszej pracy przyjmuje się dwie perspektywy badawcze odnośnie współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu.

W wąskim rozumieniu jest on rozumiany jako **ideologia polityczna** spełniająca następujące założenia:

1. Ukraiński nacjonalizm za najważniejszą kategorię polityczną przyjmuje naród ukraiński. Wola i interesy narodu ukraińskiego są nadrzędne wobec woli i interesów wszelkich jednostek, grup społecznych, czy też innych narodów.
2. Ukraiński nacjonalizm jest najwłaściwszym interpretatorem i obrońcą woli i interesów ukraińskiego narodu. Jedynie ukraiński nacjonalizm może skutecznie zapewnić ich pełną polityczną realizację.
3. Ukoronowaniem woli i interesów ukraińskiego narodu jest ukraińskie państwo narodowe. Ukraiński nacjonalizm może zagwarantować realizację woli i interesów narodu ukraińskiego jedynie za pośrednictwem ukraińskiego państwa narodowego, w którym będzie on sprawować pełnię władzy.
4. Kluczowym źródłem tożsamości ukraińskiego nacjonalizmu jest spuścizna historyczna i ideowa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów oraz Ukraińskiej Powstańczej Armii.
5. Ukraiński nacjonalizm autoidentyfikuje się jako ideologia nacjonalistyczna. Ukraińskie nacjonalistyczne partie polityczne autodefiniują się jako ugrupowania nacjonalistyczne³⁵.

³⁵ Kryterium autoidentyfikacji jest o tyle ważne, ponieważ dzięki niemu jesteśmy w stanie odróżnić ukraińskie partie nacjonalistyczne od tych partii politycznych, które to, zwłaszcza po Rewolucji Godności,

W szerokim rozumieniu współczesny ukraiński nacjonalizm jest z kolei **procesem formacyjnym**, który kształtuje ukraiński naród pod względem ideowym i aksjologicznym, dookreśla go. Decyduje o kierunkach rozwoju ukraińskiej tożsamości narodowej, a także determinuje poziom, zarówno ilościowy, jak i jakościowy, samoświadomości i autoidentyfikacji narodowej wśród obywateli Ukrainy. Ukraiński nacjonalizm jako proces jest złożonym, wielowymiarowym zjawiskiem, które występuje w różnym natężeniu i ma zróżnicowaną charakterystykę. Kwestie te są zależne od okoliczności determinowanych przede wszystkim zastaną rzeczywistością polityczną. Istotną (ale nie wyłączną) rolę w tym procesie formacyjnym odgrywa, szczególnie po Rewolucji Godności, także sama ideologia ukraińskiego nacjonalizmu.

Definicja tożsamości narodowej

Obok nacjonalizmu, drugim terminem wymagającym niewątpliwie zdefiniowania w kontekście wykorzystywanej w pracy siatki pojęciowej, jest tożsamość narodowa.

Leszek Kołakowski rozważa pojęcie tożsamości narodowej przez pryzmat kryteriów, które jego zdaniem ją konstytuują. W pierwszej kolejności, idei „ducha narodowego”, *Volkgeistu*, który zdaniem Kołakowskiego ma wymiar metafizyczny i odznacza się przede wszystkim swoistymi formami życia kulturalnego i zachowań zbiorowych, które znajdują swoje odzwierciedlenie zwłaszcza w momentach kryzysowych. Istotna dla tożsamości narodowej jest też pamięć historyczna rozumiana jako istniejąca w narodzie świadomość, iż jego obecna egzystencja jest przedłużeniem istnienia w przeszłości. Im dalej w przeszłość sięga ta historyczna narracja, tym mocniej ugruntowana ma być sama tożsamość narodowa. Depozytariuszami tejże pamięci, oprócz samej wiedzy historycznej, są także symbole, sposoby wyrażania się czy dziedzictwo kulturalne. Po trzecie, niezmiernie ważna jest też antycypacja – zbiorowa projekcja przyszłości, troska o losy narodu, myślenie kategoriami jutrzejszych interesów. Po czwarte, terytorialność – określone terytorium stanowić ma bowiem swoiste „ciało”, manifestację fizyczności tożsamości narodowej. W końcu zaś – mit założycielski, zazwyczaj legendarny początek czasu historycznego, od którego można wywodzić losy narodu.

instrumentalnie wykorzystują wybrane elementy doktryny nacjonalistycznej w swojej działalności czy też programie, jednak w sposób całościowy nie są partiami nacjonalistycznymi. Przykładami takich partii są w szczególności populistyczna Partia Radykalna Ołeha Laszki, ale także prawicowa Batkiwszczyna, czy centroprawicowa Solidarność Petra Poroszenki. Ciekawym przykładem jest tutaj także prawicowo-liberalna partia UKROP.

Względem tych właśnie kryteriów, zdaniem Kołakowskiego, dana zbiorowość rozpoznaje się jako odrębny byt³⁶.

Ola Hnatiuk zwraca uwagę, że tożsamość narodowa stanowi część szerszego pojęcia, którym jest tożsamość zbiorowa. Jego głównym założeniem jest teza, że jednostka przyswaja istotne elementy kultury zbiorowości, uznając je za własne, identyfikując się z nimi. Tworzy się w ten sposób poczucie przynależności jednostki do wspólnoty (na zasadzie podobieństwa). Zarazem konstruuje ona swoje poczucie odrębności wobec innych wspólnot narodowych (inność). To konstruowanie tożsamości ma charakter dialogiczny, wynikający z relacji między jednostką a zbiorowością oraz między daną zbiorowością a innymi zbiorowościami. Ważnym komponentem definiowania tożsamości jest dla Hnatiuk także aspekt historyczny. Uważa ona, że tożsamość zbiorowa jest kształtowana dyskursywnie w konkretnej sytuacji historycznej, zaś w pewnych okolicznościach dochodzi do jej gruntownych przeobrażeń. Po drugie zaś, według Hnatiuk przesłedzenie zmian tożsamościowych pozwala lepiej zrozumieć nie tyle „skąd pochodzimy” i „dokąd zmierzamy”, ile „kim się stajemy”. W odróżnieniu od poglądów Kołakowskiego, u Hnatiuk nacisk kładziony jest więc na procesualny wymiar tożsamości narodowej, której nie sposób opisać poprzez zbadanie jej elementów składowych i przejawów, ponieważ trudno jest żywić przekonanie o istnieniu tożsamości homogenicznej i niezmiennej. Nie można, jej zdaniem, rozstrzygnąć także, czy o przynależności jednostki do danego narodu decydują kryteria obiektywne, takie jak więzy krwi, ziemia, język, kultura, czy też może subiektywne – jak chociażby świadomość narodowa³⁷.

Pogląd Hnatiuk o procesualnym wymiarze tożsamości podziela Marian Golka. Twierdzi on, że w tworzenie, a właściwie odkrywanie tożsamości, zaangażowane mogą być niemal wszystkie elementy życia, środowiska i doświadczeń, gdyż jest to jeden z aspektów „stawania się” - formacji jednostki we współczesnym świecie. Według Golki tożsamość jest zatem projektem refleksyjnym, efektem samourzeczywistniania się, odkrywania, poszukiwania, wybierania, odzyskiwania. Uważa on również, że tak szeroki konglomerat czynników kształtujących tożsamość nie pozostaje bez wpływu na spójność kreowanej narracji tożsamościowej. Nie zawsze jest ona harmonijna. W efekcie tożsamość może być konstruowana także w dążeniu do rozwiązania wewnętrznego kryzysu czy pęknięcia

³⁶ L. Kołakowski, *O tożsamości zbiorowej* [w:] *Moje słuszne poglądy na wszystko*, Kraków 2011, s. 136-142.

³⁷ O. Hnatiuk, *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*, Lublin 2003, s. 32-33.

tożsamości. Kryzys ten jest elementem akcelerującym podejmowanie decyzji, które rozstrzygają odpowiedź na pytanie „kim jestem”³⁸. Golka zwraca także uwagę na polityczny wymiar kreacji tożsamościowej. „Nie sposób nie zauważyć roli państw w odbieraniu ludziom lub podtrzymywaniu ich tożsamości (uregulowania konstytucyjne, traktaty dwustronne, regulacje ochronne międzynarodowych organizacji). Procesy te mogą obejmować: nauczanie języka mniejszości lub sprzeciw państwa w tym względzie, zapewnienie używania rodzimych imion i nazwisk lub niezgoda władz na to, akceptację praktyk religijnych, akceptację własnych organizacji oraz stowarzyszeń, zgodę na utrzymywanie kontaktów między członkami danej mniejszości w kraju i za granicą lub brak państwowej akceptacji takich działań. Podobną rolę pełnią też silne wyznania religijne (szczególnie religie państwowe)³⁹ – zauważa Golka.

W dość zaskakujący sposób tożsamość interpretuje Francis Fukuyama. Chociaż podobnie jak Ola Hnatiuk kładzie on nacisk na dialogiczny kontekst tożsamości, ta dialogiczność ma jednak dla niego zupełnie inny wydźwięk niż w przypadku Hnatiuk, u której polega ona na afirmacji i spójności tożsamościowej jednostki ze zbiorowością, w której przychodzi tej jednostce funkcjonować. Fukuyama podnosi wagę antagonistycznego wymiaru kreacji tożsamości, a więc waloru dostrzeżonego przez Mariana Golkę. W interpretacji Fukuyamy tożsamość kształtowana jest właśnie na ostrzu sprzeciwu i niezgodności. Wyrasta ona z rozróżnienia pomiędzy prawdziwym, wewnętrznym „ja” człowieka a zewnętrznym światem społecznych zasad i norm, który nie uznaje w należytej mierze wartości lub godności tego „ja”. Ten dysonans skłania zaś do rewizji norm i wzorców zachowań, ale nie jednostki, tylko jej otoczenia. To przekonania jednostki są bowiem według Fukuyamy prawdziwe, to one stanowią wartość samą w sobie i to względem nich społeczeństwo systematycznie się myli i niesprawiedliwie je ocenia. „To nie wewnętrzne «ja» trzeba dostosować do zasad społecznych, lecz trzeba zmienić samo społeczeństwo”⁴⁰ – twierdzi Fukuyama. Ta potrzeba uznania własnego, tożsamościowego „ja” szybko znajduje odzwierciedlenie w polityce tożsamościowej. Jej najbardziej doniosłym wymiarem są wybuchające rewolucje demokratyczne, ale także fala nowych ruchów społecznych i politycznych, od nacjonalizmu po islamizm⁴¹.

³⁸ M. Golka, *Konstruowanie tożsamości - czynniki społeczno-kulturowe*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2012, z. 2, s. 210-212.

³⁹ Ibidem, s. 216.

⁴⁰ F. Fukuyama, *op. cit.*, s. 27-28.

⁴¹ Ibidem.

Z perspektywy omówionych refleksji i podejść badawczych do problematyki tożsamości narodowej należałoby zwrócić uwagę na te elementy, które stanowią wspólny mianownik poszczególnych koncepcji, a które są też niezmiernie istotne z punktu widzenia podejmowanej problematyki współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu. Wyznaczają one pewne ramy pojmowania pojęcia tożsamości narodowej przyjęte w niniejszej pracy. Wyróżnić można w tym kontekście trzy główne aspekty: procesualność, polityczność i konfliktowość tożsamości narodowej.

Tożsamość narodowa jest więc zjawiskiem o charakterze procesualnym, które wyznacza zinternalizowane w pewnej zbiorowości poczucie odrębności i przynależności do danego narodu. Innymi słowy, to właśnie dzięki tożsamości narodowej jednostka samoidentyfikuje się z danym narodem. Tożsamość narodowa wyznacza więc nie tylko kwestię przynależności, ale *de facto* definiuje sam naród, określa go, wyróżnia spośród innych. Formowana jest w oparciu o liczne i zróżnicowane w swej naturze czynniki, mające zarówno wymiar obiektywny, jak i subiektywny. Możemy wśród nich wyróżnić przede wszystkim język, kulturę, religię, ideę narodową, pamięć zbiorową. Czynniki formujące tożsamość narodową kreują ją w sposób zarówno spontaniczny, związany zazwyczaj z oddolną działalnością członków danej zbiorowości, ale także i zorganizowany. Szczególną rolę w tym kontekście odgrywa wymiar polityczny – działalność władzy państwowej w sposób odgórny może bowiem kształtować wśród obywateli pożądany model formacji tożsamościowej, sterując na przykład procesami edukacyjnymi czy polityką historyczną. Tożsamość narodowa może być kształtowana także w pewnej perspektywie negacyjnej zakładającej istnienie dysonansu (lub wręcz konfliktu) pomiędzy samoświadomością jednostki, jej oczekiwaniami, wyznawanymi przez nią wartościami, a zastaną wokół niej rzeczywistością społeczno-polityczną. Formacja tożsamościowa jest wtedy mechanizmem wypracowania pewnej równowagi, próbą znalezienia spójności i harmonii, wyjścia z kryzysowej sprzeczności. Odbywa się to zwłaszcza w momentach przełomowych, warunkach pewnych przesilen społeczno-politycznych (na przykład rewolucji), podczas których może dochodzić do gruntownych przeobrażeń tożsamościowych.

Osobnej uwadze należy poświęcić także kwestię definicji samego narodu. Podobnie jak w przypadku nacjonalizmu, również wokół tego pojęcia narosło wiele kontrowersji i sporów pomiędzy badaczami problematyki. Dyskusja sprowadza się w dużej mierze do dwóch kluczowych pytań. Po pierwsze, „czym” jest naród: co go konstytuuje, co jest konieczne do zaistnienia narodu, co go odróżnia na przykład od grupy etnicznej. Po drugie, „kiedy” jest naród: czy naród jest rezultatem określonej ewolucji społeczno-politycznej, czy jednak można

mówić o pewnej ciągłości historycznej narodu, który, chociaż podlegający fundamentalnym zmianom, istniał przez wiele setek lat⁴². W świetle przyjętych założeń teoretycznych dylematy te nie są jednak kluczowe dla podejmowanej w pracy problematyki. Problem określenia momentu „zaistnienia” narodu ukraińskiego jest bowiem przedmiotem rozważań w pierwszym rozdziale pracy. Uznając jednak nacjonalizm i tożsamość narodową za kluczowe determinanty, które kształtują naród jako pojęcie politologiczne, można zdefiniować naród ukraiński jako zbiorowość osób o wykształconej ukraińskiej tożsamości narodowej, która poczuwa się przynależna do tego narodu, autoidentyfikuje się z nim i jego historią. W tej inkluzywnej perspektywie pojęciowej zwraca uwagę z pewnością brak obiektywnych kategorii, takich jak język, kultura, czy też religia, które nierzadko pojawiają się w problematyce narodowościowej. Uważam jednak, że chociaż niewątpliwie są one ważnymi czynnikami formacyjnymi dla każdej tożsamości narodowej, nie tylko ukraińskiej, nie są one zarazem czynnikami, które w sposób jednoznaczny determinują współczesny naród ukraiński. Za kluczowy aspekt uznaję tutaj bowiem zinternalizowanie przez określoną zbiorowość pewnego wspólnego kanonu aksjologii - idei, wartości i przekonań, które razem konstytuują tożsamość narodową. Ta zaś, jak pokazuje przykład ukraiński, może paradoksalnie pozostawać w dość luźnym związku od kwestii języka, religii, czy nawet, wydawałoby się, tak nieodzownej dla tożsamości, kultury. Problematyka kształtowania współczesnej ukraińskiej tożsamości narodowej stanowiącej główny czynnik formujący naród ukraiński jest przedmiotem rozważań w rozdziale drugim, poświęconym Rewolucji Godności.

⁴² Mowa tu o konkurujących ze sobą perspektywach badawczych: prymordialistycznej i historycznej oraz naturalistycznej i konstruktywistycznej. Vide: M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010, s. 23-28.

1. Ukraiński nacjonalizm w ujęciu historycznym

1.1. Geopolityczne i cywilizacyjne uwarunkowania ukraińskiej koncepcji narodu i państwa

Kształtowanie się procesów tożsamościowych i narodowotwórczych na obszarze współczesnego państwa ukraińskiego stanowi w dalszym ciągu niebagatelne wyzwanie naukowe każdego badacza. Choć naukowy namysł nad tą problematyką doczekał się już licznych prac, w dalszym ciągu trwają żywe spory dotyczące kwestii absolutnie fundamentalnych i podstawowych. Jakkolwiek czyni to materię badań tematem atrakcyjnym, debata ta nie przybliży nas do konkluzywnych rozstrzygnięć. I, jak się zdaje, niektórych kwestii rozstrzygnąć na poziomie naukowym absolutnie nie może. Kwestią z nich wszystkich najważniejszą, najdonoślejszą, a zarazem budzącą chyba najbardziej skrajne emocje, jest dylemat absolutnie fundamentalny dla badanej problematyki. Odpowiedź na pytania czym tak naprawdę jest naród ukraiński, od kiedy możemy mówić, w ujęciu historycznym, o narodzie ukraińskim oraz jakie procesy były decydujące dla jego kształtowania.

Dla większości narodów Europy Środkowo-Wschodniej bez wątpienia bardzo ważną cezurą dla procesów ich własnej formacji narodowej był XIX wiek. To właśnie w tym czasie następowały ważne momenty przełomowe w dziedzinie „budzenia”, czy wręcz definiowania, tworzenia na nowo, świadomości narodowej wśród coraz szerszych mas ludności. Dla Polaków na przykład, procesy te miały nierozzerwalny związek z utratą państwowości w wyniku rozbiorów i koniecznością ochrony swojej odrębności etnicznej i kulturowej przed rusyfikacją i germanizacją. Walka o niezależność polityczną szła więc w parze z rozwojem samoświadomości i poczucia odrębności na płaszczyźnie kulturowej.

Nieco inaczej sytuacja przedstawiała się na obszarze obecnej Ukrainy. Zdaniem historyka Łukasza Adamskiego, „kwestia, czy mówiąc o dziewiętnastowiecznych Ukraińcach, można posługiwać się terminem naród, jest sporna. Śmiało to czynić mogą tylko ci, którzy definiują naród w kategoriach czysto etnicznych, odkładając na bok polityczno-kulturowe znaczenie tego pojęcia, zakładające między innymi istnienie świadomości narodowej, państwa lub aspiracji do jego utworzenia. Jeśli wyjść z założenia, że do istnienia narodu jest potrzebna właśnie świadomość przynależności do wspólnoty narodowej, w owym czasie ograniczająca się zasadniczo do warstw wyższych, to o Ukraińcach jako narodzie mowy w ogóle być nie może. (...) Zaszczepienie tej świadomości, innymi słowy szerzenie idei narodowej w dziewiętnastowiecznej Europie, należało albo do władz państwowych, które to czyniły głównie

przez szkoły (przypadek Francji), albo do inteligencji, czy w ogóle do warstw wyższych, co występowało w Niemczech. To jednak było możliwe wśród tak zwanych narodów państwowych, dysponujących własnym państwem lub takich, które nim w przeszłości przez dłuższy czas dysponowały i dzięki temu wykształciły bogatą kulturę wyższą. Tymczasem ziemie, które zamieszkiwali ludzie posługujący się gwarami ukraińskimi, z wyjątkiem okresu wczesnego średniowiecza, kiedy wchodziły w skład Rusi Kijowskiej, nigdy nie tworzyły wspólnej, samodzielnej organizacji państwowej, lecz znajdowały się w obrębie większych wieloetnicznych państw⁴³. Nieco odmiennego zdania jest Tomasz Stryjek, który twierdzi, że „w XVII - XVIII wieku kształtował się na obszarze autonomicznym naród ukraiński składający się z kozackiej elity i mas ruskiego mieszczaństwa i chłopstwa”⁴⁴. Naród ten, wedle tej koncepcji, miał mieć wymiar zdecydowanie bardziej polityczny, zogniskowany wokół swobód i wolności kozackich. Chłopi, chociaż podtrzymywane były wśród nich elementy kulturowej „syntagmy”, mieli być pozbawieni świadomości narodowej, której czas rozwoju przypadł dopiero na XIX wiek⁴⁵.

Współczesna Ukraina zinternalizowała jako własną, stanowiącą immanentną część swojej tożsamości, pewną narrację historyczną skupioną wokół postaci i wydarzeń głęboko zakorzenionych i nierozzerwalnie związanych z próbami tworzenia odrębnych bytów politycznych i odrębnej – przede wszystkim od polskiej i moskiewskiej – świadomości kulturowej. Przełomowym czasem pod tym względem okazuje się być właśnie XIX wiek. To wtedy działał i tworzył wieszcz Taras Szewczenko, którego twórczość poetycka zaliczana jest do narodowego kanonu ukraińskiej kultury. Sam wiersz, którego słowa stanowią podstawę hymnu Ukrainy, został napisany przez poetę Pawła Czubyńskiego jesienią 1862 roku. „Szczene wmerła Ukraina” wskazuje ważne tożsamościowo narracje – po pierwsze, narrację pewnej niezależności, odrębności politycznej („jeszcze nie umarła Ukraina i chwała i wola”), ale także – wywodzoną historycznie odrębność kulturowo-etniczną („pokażemy, że jesteśmy braćmi rodu kozackiego” i dalej „Oj Bohdanie, Bohdanie, sławny nasz hetmanie! Dlaczegoż wydałeś Ukrainę Moskałom złym?”). Mykoła Riabczuk za twórcę tego dyskursu uznaje właśnie Tarasa Szewczenkę, który wykreował „nowy, polemiczny mit” wobec funkcjonującej wówczas imperialistycznej wizji obecnej w twórczości chociażby Nikołaja Gogola, która

⁴³ Ł. Adamski, *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa 2011, s. 37-38.

⁴⁴ T. Stryjek, *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego*, Toruń 2013, s. 43-44.

⁴⁵ Ibidem.

redukowała Ukrainę do podrzędnej Moskwie roli Małorosji. Zdaniem Riabczuka, nowa szewczenkowska narracja kreowała inicjatywną perspektywę tożsamości ukraińskiej: „nie był to obraz martwej, lecz uśpionej, pogrzebanej za życia, a więc gotowej do przebudzenia i zmartwychwstania Ukrainy”⁴⁶.

Riabczuk kontynuuje, że „kultura ukraińska w drugiej połowie XIX stulecia stopniowo przestaje być częścią kultury ogólnorosyjskiej, wówczas kształtuje własny kanon, własne instytucje (krytyka, wydawnictwa, czasopisma), swojego czytelnika i, oczywiście, swój dyskurs – niezależny i wyemancypowany od imperialnego. Niewątpliwie twórczość Szewczenki odegrała w tym procesie kolosalną rolę, ale istniały też i inne czynniki: surowe obwarowania ze strony cenzury, konieczność przeniesienia działalności wydawniczej za granicę (do Galicji), rusyfikacja ukraińskich miast i wygaśnięcie romantycznego zaciekawienia rosyjskiej publiczności małorosyjską egzotyką. Na dobrą sprawę do rewolucji 1917 roku stosunek wykształconych Rosjan wobec literatury ukraińskiej niemalże niezmiennie pozostawał na poziomie poglądów ukształtowanych w latach 1830-1840, a więc w duchu sakramentalnych odgłosów Bielińskiego i Chomiakowa, to znaczy albo w ramach paradygmatu konserwatywnego, który kontestował literaturę ukraińską w ogóle, traktując ją jako niebezpieczną fanaberię, albo na poziomie paradygmatu liberalnego, który ją tolerował, ale wyłącznie jako różnorodność w granicach jednej literatury rosyjskiej”⁴⁷.

Nie mniej istotne były uwarunkowania, które można rozpatrywać z punktu widzenia paradygmatu cywilizacyjnego. Samuel Huntington uznawał Ukrainę za państwo rozszczerzone pomiędzy dwie cywilizacje – prawosławny wschód ciężący ku Rosji, a także unicki zachód przynależny cywilizacji zachodniej. Choć sam Huntington mylił się odrzucając w myśl paradygmatu cywilizacyjnego ryzyko wybuchu wojny ukraińsko-rosyjskiej, a przewidując raczej rozpad Ukrainy⁴⁸, nie ulega wątpliwości, że ów dysonans cywilizacyjny nie sprzyjał korzystnie formacji unitarnej narracji tożsamościowej.

Działania podejmowane przez intelektualistów takich jak Szewczenko czy Czubynski stanowiły w efekcie ważny zczyn jeszcze nie w pełni ukształtowanej ukraińskiej idei narodowej. Według Oksany Zabużko osiągnęła ona swoją dojrzałą formę dopiero w czwartej z łącznie sześciu faz rozwojowych, na które periodyzuje ukraińską historiografię ta autorka. Ramy czasowe tej fazy obejmują okres od 1905 roku do początku lat trzydziestych⁴⁹.

⁴⁶ M. Riabczuk, *Ukraina. Syndrom postkolonialny*, Wrocław 2015, s. 66-67.

⁴⁷ Ibidem, s. 67-68.

⁴⁸ S. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 1998, s. 38-39.

⁴⁹ T. Stryjek, *op. cit.*, s. 52-53.

Decydującą rolę odegrała tutaj działalność Mychajły Hruszewskiego. To on bowiem w swoim przełomowym, dziesięciotomowym dziele pisanym niemal czterdzieści lat, zaproponował koncepcję Ukrainy-Rusi, radykalnie oddzielając tym samym historię Ukrainy od dziejów Rosji. Pracując naukowo w liberalnej wtenczas Galicji, która znajdowała się pod panowaniem austro-węgierskim, stał się Hruszewski propagatorem idei dziejowej ciągłości historycznej Ukrainy, a w konsekwencji – głównym adwokatem postulatu niezależności politycznej Ukrainy⁵⁰. Głównym przekąźnikiem idei narodowej według Hruszewskiego był lud „jako etnologiczno-historyczna całość, który nie bacząc na różne historyczne kataklizmy, zniewolenie Ukrainy przez obce państwa, rusyfikację oraz polonizację ukraińskiej warstwy kierowniczej w różnych okresach, przetrwał i zawsze był źródłem narodowego odrodzenia narodu”⁵¹.

Formacja tożsamościowa realizowana przez ukraińskich intelektualistów mogła przynieść wymierny skutek tylko wówczas, jeżeli „sprawa ukraińska” zyskałaby przychylne uwarunkowania geopolityczne. Taki scenariusz zaczął się kształtować na przełomie pierwszej i drugiej dekady XX wieku. Rosyjska rewolucja 1905 roku, narastająca geopolityczna rywalizacja mocarstw, szczególnie istotna z punktu widzenia Ukraińców na osi multietnicznych imperiów Austro-Węgier i Rosji – te kwestie w sposób szczególny sprzyjały podsyćaniu na obszarze Europy Środkowej i Wschodniej idei samostanowienia narodów. Niepokoje europejskie doprowadziły do wybuchu I Wojny Światowej, w której to zaangażowanie carskiej Rosji okazało się kluczowe z punktu widzenia sprawy ukraińskiej. Klęski ponoszone przez Rosję na froncie wojennym i kryzys gospodarczy były powodem kolejnych wybuchów społecznego niezadowolenia, buntów i strajków, co z czasem przerodziło się w rewolucję.

Korzystając z upadającego autorytetu władzy centralnej, która w miarę wydarzeń Rewolucji Lutowej 1917 roku przestawała kontrolować państwo, w marcu w Kijowie powołano do życia Ukraińską Centralną Radę – pierwszą kolegiąlną reprezentację polityczną narodu ukraińskiego. Na jej czele stanął nie kto inny jak Mychajło Hruszewski. Rada stanowiła faktyczny ośrodek władzy na naddnieprzańskiej Ukrainie wydając cztery uniwersały, w których stopniowo uniezależniała się politycznie od Rosji. W wyniku czwartego uniwersału przyjętego 22 stycznia 1918 roku proklamowała ona całkowitą niepodległość Ukrainy i utworzyła Ukraińską Republikę Ludową, na której czele stanął Hruszewski.

⁵⁰ Ł. Adamski, *op. cit.*, s. 251 - 263.

⁵¹ *Ibidem*, s. 256.

Z niezależnością Ukrainy nie chcieli pogodzić się sprawujący władzę w rewolucyjnej Rosji bolszewicy, co doprowadziło na przełomie 1917 i 1918 roku do wybuchu wojny ukraińsko-bolszewickiej. Prowadzona przez bolszewików ofensywa przynosiła kolejne Ukraińcom straty terytorialne. Jednoznaczne było, że bez zewnętrznej pomocy nowopowstałe państwo nie przetrwa. 9 lutego podpisany został traktat brzeski, zgodnie z którym państwa centralne uznały niepodległość Ukrainy. W wyniku postanowień traktatu na Ukrainę wkroczyły również wojska niemieckie i austro-węgierskie. Przy ich wsparciu generał Pawło Skoropadski dokonał przewrotu obalając rządy Ukraińskiej Centralnej Rady i obwołując się hetmanem powołał do życia zależne od Niemiec Państwo Ukraińskie. W tym czasie toczyły się również rozmowy pomiędzy państwami centralnymi a bolszewicką Rosją, które doprowadziły do uzgodnienia, również w Brześciu, oddzielnego traktatu pokojowego, w efekcie którego Rosja wycofała się z I Wojny Światowej. W zawartym 3 marca traktacie brzeskim przyjęto również zobowiązanie Rosji do zawarcia pokoju z Ukrainą. W wyniku prowadzonych rozmów 12 czerwca przyjęty został wstępny traktat pokojowy, którego jednak jedynym wymiernym rezultatem było wstrzymanie walk pomiędzy zainteresowanymi stronami.

Istnienie Hetmanatu Skoropadskiego było ściśle powiązane z obecnością militarną wojsk centralnych. Twór ten nie zyskał bowiem powszechnej legitymizacji wśród Ukraińców, dlatego też wraz z wycofaniem wojsk niemieckich w wyniku rozejmu w Compiègne i pojawieniu się informacji o przyjęciu przez Skoropadskiego aktu federalizacji Państwa Ukraińskiego z Rosją (miało to mieć wymiar przyszłościowy i dotyczyć Rosji niebolszewickiej) wybuchło powstanie, które w konsekwencji doprowadziło do upadku Hetmanatu i przywrócenia Ukraińskiej Republiki Ludowej pod rządami Dyrektoriatu Symona Petlury. O losach Hetmanatu przesądziła bitwa pod Motowyliwką, w której decydującą rolę odegrały oddziały Strzelców Siczowych Jewhena Konowalca.

Obalenie Hetmanatu wiązało się także ze wznowieniem wojny ukraińsko-bolszewickiej. Jednocześnie przyjęty w styczniu 1919 roku akt zjednoczenia z Zachodnioukraińską Republiką Ludową Jewhena Petruszewycza otworzył drugi front walk – z Polską, o przynależność państwową Galicji Wschodniej. Wojska URL zmuszone były także prowadzić walkę z armią „białych” Rosjan generała Denikina. Petlura zdawał sobie sprawę, że prowadzenie walk z trzema różnymi stronami będzie oznaczać klęskę i upadek ukraińskiej państwowości, dlatego też rozpoczęto tajne rozmowy polityczno-wojskowe ze stroną polską. Doprowadziły one najpierw do rozejmu w wojnie polsko-ukraińskiej, a następnie, 21 kwietnia 1920 roku do zawarcia umowy warszawskiej, która zatwierdzała polsko-ukraiński sojusz antybolszewicki. W rezultacie miała miejsce wspólna polsko-ukraińska wyprawa kijowska, w

wyniku której odbity został Kijów z rąk bolszewików. W sierpniu 1920 roku Ukraińcy formacji petlurowskich wzięli także udział w Bitwie Warszawskiej. Polsko-ukraińska współpraca zakończyła się wraz z podpisaniem traktatu ryskiego, w wyniku którego Polska wycofała uznanie Ukraińskiej Republiki Ludowej. Pozostawione bez wsparcia zewnętrznego wojska ukraińskie nie były w stanie samodzielnie przeciwstawić się dominacji militarnej ze strony bolszewików.

Upadek Ukraińskiej Republiki Ludowej oznaczał faktyczny koniec narodowej Rewolucji Ukraińskiej. Rewolucja ta, choć w czasie trwania wiązała się z krótkotrwałą namiastką politycznej niezależności, ostatecznie jednak okazała się być rewolucją przegraną dla zaangażowanych w nią ukraińskich działaczy politycznych i wojskowych. Doświadczenia z niej wywodzone dla wielu z nich miały charakter formatywny. Jak bowiem słusznie zwraca uwagę Tomasz Stryjek, „próba odpowiedzi na pytania: kto zawinił klęskę? realizacja jakiego programu uchronić może od jej powtórzenia? doprowadziła ostatecznie do wielokierunkowego wyjścia poza ten sposób rozumienia pojęcia narodu ukraińskiego, który powstał dzięki myśli ukraińskich «narodników» XIX stulecia (...) To właśnie wtedy doszło do wykrystalizowania się szerokiego wachlarza stanowisk ideologicznych”⁵². Większość ludu ukraińskiego z ogarniętych rewolucją obszarów dawnej Rosji poparła bolszewików. Inaczej jednak było na terenach, które po rozpadzie monarchii austro-węgierskiej przypadły II Rzeczypospolitej. Tutaj dominującą koncepcją, która, jak się później okazało, miała decydujące znaczenie dla dalszych losów sprawy ukraińskiej, okazał się być ukraiński nacjonalizm.

1.2. Rozwój ukraińskiego nacjonalizmu w okresie międzywojennym

1.2.1. Konceptualizacja doktryny ukraińskiego nacjonalizmu integralnego

Nacjonalizm w perspektywie jego teoretyków i działaczy politycznych miał być nie tylko skutecznym narzędziem wywalczenia sobie niepodległej Ukrainy, ale także docelową formą późniejszej organizacji państwa. Dlatego też kształtujący się ukraiński nacjonalizm, który przybrał ostatecznie formę doktryny nacjonalizmu integralnego, musiał odpowiadać nie tylko na wyzwania związane z aktualnym położeniem nacjonalistów i umiejscowieniem sprawy ukraińskiej w perspektywie władz polskich i sowieckich, ale także stawiać nieco bardziej teoretyczne postulaty i snuć prognozy, które wyznaczałyby dalszą ścieżkę ruchu w toku

⁵² T. Stryjek, *op. cit.*, s. 54.

zmieniającej się sytuacji międzynarodowej, a także w ramach zdobywania kolejnych przyczółków władzy przez samych nacjonalistów.

1.2.1.1. Nacjonalizm Dmytra Doncowa

Nie ulega wątpliwości, że głównym przedstawicielem tej doktryny był Dmytro Doncow. Choć jego poglądy ulegały na przestrzeni lat dość radykalnej ewolucji przechodząc z fascynacji ideologią marksistowską, poprzez nacjonalizm, a następnie w latach trzydziestych faszyzm, ażeby w końcu po wojnie przyjąć perspektywę konserwatywną⁵³, to właśnie jego prace napisane w latach dwudziestych – *Podstawy naszej polityki* (1921 rok) oraz przede wszystkim *Nacjonalizm* (1926 rok), w którym przedstawił on własną koncepcję tzw. „czynnego nacjonalizmu”, odbiły się najgłośniejszym echem i stanowią fundamentalny etap w artykulacji doktryny ukraińskiego nacjonalizmu integralnego.

W *Nacjonalizmie* Doncow poddaje stanowczej krytyce ukraińską myśl narodową na czele z Mychajłą Hruszewskim. Jego zdaniem, dotychczas formułowane przez ukraińskich intelektualistów koncepcje są niczym innym jak „prowansalstwem” – zgubnym kierunkiem zależności i uległości, który doprowadzi Ukraińców – współczesnych Prowansalczyków – do utraty swojej tożsamości. Sam Doncow przyjmuje postawę woluntarystyczną, wyraźnie inspirując się schopenhauerowską „wolą życia”⁵⁴. Przypisanie przez Doncowa kategorii woluntaryzmu nie tyle do jednostek, jak miało to miejsce u Schopenhauera, zaś całych narodów, miało poważne konsekwencje teoretyczne. W perspektywie Doncowa ma bowiem woluntaryzm wymiar ściśle antyintelektualny. Zrywa on z apatią, indyferencją i dekadentyzmem, jakie niesie ze sobą naiwna, zdaniem Doncowa, wiara w rozumowe wyjaśnianie zjawisk społecznych. Przeciwnie, wola napędza narody do działania i walki o swoją rację. Co ważne, Doncow, chociaż uznawał wolę za główny wyznacznik idei narodowej, uciekał zarazem od jasnego jej zdefiniowania. Twierdził on bowiem, że „ta irracjonalna zdolność duszy ludzkiej nie mieści się w języku pojęć. Ją trzeba odczuć. (...) Główną cechą woli jest to, że ona jest celem samym w sobie, ruchem, który nie zależy od obiektu, ale sam go wyznacza”⁵⁵.

Ściśle wiąże się to z koncepcją darwinizmu społecznego. Według Doncowa relacje społeczne, nie tylko między jednostkami, ale również między poszczególnymi narodami, mają

⁵³ M. Wojnar, *Dmytro Doncow i Polska – dwa mity*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2014, nr XLIX (z. 1).

⁵⁴ D. Doncow, *Nacjonalizm*, Kraków 2007, s. 33-35.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 155.

charakter anarchicznej rywalizacji o władzę. Ostatecznym celem tych gatunkowo pojmowanych narodów, w ujęciu Doncowa – „nacji” – „species” – jest dominacja. Jak przekonywał bowiem Doncow, „rozkosz, jaką odczuwa jednostka w obliczu niebezpieczeństwa, w trakcie dokonywania bohaterских uczynków, zdobywania władzy – to przebiegłość przyrody, żeby zmusić jednostkę do podporządkowania się temu «celowi». (...) Uczucia rozkoszy, bólu istnieją po to, żeby mogły prawidłowo działać funkcje danego organizmu, aby mógł żyć, mnożyć się, umacniać i wytrzymawać konkurencję z innymi *species*. Warunkiem koniecznym do tego jest ekspansja, bo kiedy istotą woli życia jest wola panowania i zdobywania, to istotą jest też dążenie do wzrostu, bez którego zdobywanie jest niemożliwe”⁵⁶. Naturalną konsekwencją doncowskiego ekspansjonizmu jest więc także kult siły pojmowanej jako jedyny mechanizm zdolny do zapewnienia sobie dominacji nad innymi.

Według Doncowa każda wielka idea wiąże się z duchem romantyzmu, który nadaje jej ponadczasowego, transcendentalnego charakteru. Idea ta „stawia siebie ponad wszystkie «partykularności», ponad wszystko «oddzielne» i «jednostkowe». Gdy przejawia się w życiu narodowym, stawia wielkość i potęgę ogółu ponad szczęście i dobrobyt jednostki, klasy, danej generacji, jej spokoju, pokoju: nację jako całość stawia ponad nację jako mechaniczną sumę; całość, którą tworzą martwi, żywi i nienarodzeni – ponad danym pokoleniem; «dalekie» stawia nad «bliższym», «rzeczy i widma» nad «namacalnymi» interesami, maksimum nad minimum”⁵⁷. Kolejną ważną cechą jest przywoływany przez Doncowa dogmatyzm. Doktryna musi być w całości przyjęta przez masy jako prawda objawiona, dogmat, absolut, ponieważ „tłum «zostaje przekonany» tylko przez te idee, których pożyteczność lub wzniosłość nie całkiem jasno sobie uświadamia («nie rozumie ich»), ale tym bardziej odczuwa”⁵⁸. Romantyzm idei wiąże się także z obecnością ważnych dla jej narracji iluzji, idei, mitów. To one pobudzają bowiem wyobraźnię, która pcha do czynów rewolucyjnych i przełomowych. Według Doncowa iluzjonizm stanowi syntezę romantyzmu i dogmatyzmu – „przeciwstawia „zmysłowemu” – irracjonalne, nadzmysłowe, konkretnemu – niewidzialne i nieznanne i to, co „teologiczne” w nim; dowodom przeciwstawia – nagą afirmację i to, co w niej „dogmatyczne”⁵⁹.

Kolejnym postulatem koncepcji Doncowa są fanatyzm i amoralność. Przekonuje on, że fanatyzm jest „nieodzownym stanem duszy wszystkich działaczy i uczestników wielkich epok, wszystkich, którzy dali się ponieść wielkiej idei. Ten fanatyzm zwolenników wielkiej idei

⁵⁶ Ibidem, s. 162.

⁵⁷ Ibidem, s. 173.

⁵⁸ Ibidem, s. 174.

⁵⁹ Ibidem, s. 176.

wyływa już z jej «religijnego» charakteru. Wierzący patrzy na swoją prawdę, jak na prawdę obowiązującą wszystkich. On «fanatycznie» nienawidzi wszystkiego, co sprzeciwia się przyjęciu jego, jedynie zbawiennej wiary. «Fanatyk» – natychmiast uznaje swoją prawdę za objawioną, powszechną, która ma zostać przyjęta przez innych. Stąd jego agresywność i nietolerancja wobec innych poglądów⁶⁰. To zaś w sposób bezpośredni wiąże się z postulatem amoralności. Doncow twierdzi, że należy odrzucić powszechnie stosowany system etyczny rozumiany jako „codzienną moralność prowincjonalnego «kalokaghatosa», który etyczność czy nieetyczność wielkiej idei albo ruchu ocenia z punktu widzenia poprawnego politycznie mieszczanina, który za nieetyczne uważa każde sięganie do jego kieszeni lub narażenie na niebezpieczeństwo jego drogiego życia”⁶¹. Jednocześnie Doncow nie odrzuca samej kategorii moralności, w zamian proponując specyficzny konstrukt, zgodnie z którym ta „amoralna” moralność „odrzuca to «człowieczeństwo», które zabraniało szkodzić innym, ceniła życie ponad wszystko, nienawidziła «drapieżnych instynktów». Ona znała inną syntezę życia, inny jego cel, a do tego celu, który w istocie stał «poza dobrem i złem», drogowskazem nie mogła być etyka mieszczanina. Celem tej moralności był «silny człowiek», a nie «cały człowiek»⁶². Dla Doncowa wyznacznikiem tego, co jest moralnie dobre i słuszne, jest tylko to, co jest skuteczne dla realizacji idei. „Całej walce o istnienie «obce jest moralne pojęcie sprawiedliwości» (...) Z tego punktu widzenia moralnie aprobowane są również «złe» uczynki, a potępiane «dobre» z punktu widzenia ogólnoludzkiej etyki”⁶³.

Doncowska koncepcja stawia również postulat syntezy nacjonalizmu i internacjonalizmu. Jest to specyficznie pojmowana perspektywa aksjologiczna, która wartościuje istniejące narody według kryterium imperializmu, odrzucając ich rzekomą, moralnie obiektywną, równość. Wola podboju i panowania nad innymi poparta siłą militarną oraz wewnętrzny fanatyzm dzielą narody na lepsze i gorsze. Te czynniki są także głównymi kreatorami ich działań. One również, według Doncowa, wyznaczają wprost prawo do samostanowienia i politycznej niezależności. Przekonuje on, że „żadna nacja (...) nie otrzyma niezależności, gdy nie chce i nie może jej osiągnąć, gdy nie ma uczucia i siły zdrowych ras, które chcą panować nad ludźmi, ziemią, powietrzem i morzami, służąc sobie – i ludzkiemu postępowi”⁶⁴. Imperializm oraz wola sprawczości poszczególnych narodów mają mieć też

⁶⁰ Ibidem, s. 179.

⁶¹ Ibidem, s. 180-181.

⁶² Ibidem, s. 182.

⁶³ Ibidem, s. 183.

⁶⁴ Ibidem, s. 191.

wymiar cywilizacyjny, prorozwojowy. Oto bowiem Doncow twierdzi, że „panować mogły zawsze tylko rasy natchnione wielkim bezinteresownym patosem, wielkim fanatyzmem, który jest nieuniknioną częścią składową każdej idei, która zapatrzona jest w przyszłość. Ale też na odwrót, rasy i idee, które chcą odgrywać rolę w historii, mają zwracać się nie do światowej «sprawiedliwości», tylko do swej woli i zdolności popchnięcia historii do przodu, pracując dla postępu”⁶⁵.

W ostatnim postulacie swojej koncepcji Doncow odpowiada na pytanie, do kogo konkretnie należy wcielanie idei narodowej w życie, a także, jaki należy obrać sposób działania. Jego zdaniem jedyną skuteczną metodą realizacji swoich postulatów, wręcz warunkiem *sine qua non*, jest przemoc. Argumentuje: „w ten sposób zwycięża każda nowa wielka idea. Ten środek (przemoc) nie należy do tych, które mogą być, ale równie dobrze nie być. Agresja, dzięki której nowa idea wchodzi w życie, nie jest przypadkowa, jest immanentna każdej «teologicznej», religijnej albo narodowej idei, która pragnie zająć na jakimś terytorium albo w myślach jakiejś masy, miejsce idei wrogiej sobie”⁶⁶. Odpowiedzialnymi za jej realizację miałyby być dość ekskluzywna grupa uświadomionych ideologicznie elit, określana mianem „inicjatywnej mniejszości”. Doncow tłumaczy, że „jest to grupa, która formułuje niejasną dla «nieuświadomionej» masy ideę, czyni ją dostępną dla tej masy i, wreszcie, mobilizuje «naród» do walki o tę ideę”⁶⁷.

Dmytro Doncow, jako twórca doktryny ukraińskiego nacjonalizmu integralnego, był bez wątpienia najważniejszym ideologiem ukraińskiego nacjonalizmu przed II Wojną Światową. Jego koncepcja została przyjęta jako obowiązująca wykładnia polityczna przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów. Jednocześnie, sam Doncow w ocenie historyków pozostaje postacią niejednoznaczną. Marek Wojnar zauważa bowiem, że chociaż „ideologią Doncowa karmiło się pokolenie nacjonalistycznej inteligencji ukraińskiej dwudziestolecia międzywojennego”⁶⁸, to jednak sam autor *Nacjonalizmu* nie przystąpił do OUN. Doncow nigdy też nie stał się twarzą ideologii, którą stworzył - w zbiorowej świadomości zapisał się bowiem Stepan Bandera⁶⁹. Nie był też Doncow odpowiedzialny za ostatecznie antypolskie ostrze ukraińskiego nacjonalizmu, gdyż to zostało ugruntowane dopiero

⁶⁵ Ibidem, s. 192.

⁶⁶ Ibidem, s. 194.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ M. Wojnar, *Sila woli przeciw rozumowi*, „Nowa Europa Wschodnia” 6/2013, s. 111.

⁶⁹ Ibidem, s. 108.

przez kolejnych myślicieli, którzy poddawali dalszej konceptualizacji żywą wciąż ideologię⁷⁰. Spory wśród historyków budzi natomiast kwestia, jak umiejscowić doncowską koncepcję nacjonalizmu integralnego w perspektywie faszystowskiej. Iwan Łysiak Rudnicki twierdzi na przykład, że należy ją utożsamiać nie z faszyzmem, ale określać jako radykalny ruch narodowy⁷¹. Za faszyzm jednoznacznie uznawał z kolei myśl Doncowa jego chyba największy współczesny krytyk, Wiktor Poliszczuk⁷².

Doncowska koncepcja pozostaje niezmiennie ważnym ideologicznym fundamentem współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu. Jest żywo reinterpretowana przez ukraińskich historyków i politologów o proveniencji nacjonalistycznej, zwłaszcza w kontekście nowej sytuacji politycznej Ukrainy po 2014 roku. Sformułowana przez Doncowa doktryna ma bowiem zachowywać swą aktualność w realiach kolejnego już etapu historycznej walki narodowo-wyzwoleńczej narodu ukraińskiego z największym jego wrogiem - Rosją. Świadczyć to ma o ponadczasowości doncowskiej myśli nacjonalistycznej⁷³.

1.2.1.2. *Nacjokracja Mykoły Sciborskiego*

Omówiona powyżej doncowska koncepcja „czynnego nacjonalizmu” wpisała się w szerszą doktrynę nacjonalizmu integralnego i została zaaprobowana przez powstałą w 1929 roku Organizację Ukraińskich Nacjonalistów. Prace Doncowa na czele z *Nacjonalizmem* były jednak dla ówczesnych działaczy i ideologów ukraińskiego nacjonalizmu jedynie swego rodzaju fundamentem teoretycznym. Bazą do dalszych rozważań intelektualnych, tworzenia nowych koncepcji, stawiania bardziej szczegółowych postulatów. Na tym tle szczególnie istotna wydaje się być praca autorstwa referenta organizacyjnego i zastępcy szefa Prowidu OUN Mykoły Sciborskiego z 1935 roku zatytułowana *Nacjokracja*.

W *Nacjokracji* Sciborski najpierw poddaje krytyce dotychczasowe koncepcje ustrojowe państwa (kolejno demokrację, socjalizm, komunizm, faszyzm i dyktaturę), aby następnie zaproponować swój model ustroju idealnego – tytułową nacjokrację, rządu narodu. Według Sciborskiego, głównym zadaniem postawionym przed państwem była realizacja interesów

⁷⁰ Ibidem, s. 112.

⁷¹ І. Лісяк Рудницький, *Історичні есе*, t. 2, Київ 1994, s. 251-252.

⁷² W. Poliszczuk, *Analiza politologiczna doktryny Doncowa*, [w:] D. Doncow, *op. cit.*, s. 268-271.

⁷³ Vide: О. Ситник, *Донцовська візія національно-визвольних змагань у контексті російсько-української війни 2014-2016 років*, [w:] III Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму», Київ 2016, s. 169-181.

narodu. Kwestia ta była swoistą współzależnością pomiędzy państwem a narodem, bowiem z drugiej strony naród mógł najbardziej skutecznie realizować własne cele – wśród których jako główny uznawał Sciborski ekspansję na wszystkie ziemie uznawane za przynależną danemu narodowi przestrzeń etniczną – właśnie za pomocą mechanizmów państwowych. Twierdził, że „w nacjonalistycznym światopoglądzie naród i państwo istnieją jako wspólny i najwyższy w swej ideowej i realnej wartości cel”⁷⁴.

Nacjokratyczne zjednanie państwa z narodem determinuje szczegółowe zasady ustrojowe. Co ważne, Sciborski uwzględnia w nich także kwestie ekonomiczne, które doprowadzają go do sformułowania koncepcji państwowego syndykalizmu. Wychodzi on z założenia, że problem nierówności społecznych, które różne ustroje, takie jak demokracja czy komunizm, próbowały na różny sposób nieudolnie rozwiązać, jest immanentną częścią ludzkości. Zadaniem społeczeństwa nie ma być utopijna niwelacja tych nierówności, ale radykalne działania na rzecz likwidacji „produkcyjnej anarchii”, „pasożytniczej eksploatacji pracy intelektualnej i fizycznej”, „oligarchicznej nieodpowiedzialności” i „międzyklasowych napięć”. Nacjokratyczny ład ma zapewnić „każdemu produktywnemu członkowi społeczeństwa” wszechstronny rozwój, a także należyte wynagrodzenie za jego pracę⁷⁵. System ekonomiczny w takim modelu przewiduje syntezę własności prywatnej, kontroli państwa nad pewnymi obszarami gospodarki, a także formami własności wspólnej (narodowej, municypalnej i kooperatywnej). Nacjonalizacji mają podlegać przede wszystkim strategiczne obszary gospodarki – górnictwo, ciężki przemysł chemiczny, elektroenergetyczny, transport⁷⁶. Z kolei własności municypalnej mają podlegać przedsiębiorstwa realizujące potrzeby komunalne. Handel w niektórych jego sferach, zarówno w wymiarze zewnętrznym jak i wewnętrznym, ma podlegać monopolowi państwa. Państwo ma również w aktywny sposób regulować ceny. Udział prywatnego kapitału ma być uwarunkowany jego konstruktywnym wkładem w realizację „misji społecznej”. Aby uniemożliwić mu przekształcenie się do pasożytniczych na narodzie form, co, jak przekonuje Sciborski, stanowi cechę przyrodnią prywatnego kapitału, państwo realizuje zdecydowaną politykę regulacji (np. kwestii fiskalnych czy warunków pracy)⁷⁷. Pożądany przez Sciborskiego model gospodarczy może być realizowany jednak wyłącznie w ramach określonej organizacji społeczeństwa. Tą formą ma być według niego państwowy syndykalizm tworzący hierarchiczny system korporacji

⁷⁴ М. Сціборський, *Націократія*, Київ 2016, s. 163-164.

⁷⁵ Ibidem, s. 178-189.

⁷⁶ Ibidem, s. 194.

⁷⁷ Ibidem, s. 196-197.

zawodowych – syndykatów. Sciborski tworząc swoją koncepcję inspirował się ideą rewolucyjnego syndykalizmu, jednak w istotny sposób ją zmodyfikował. Tłumaczy, że „państwowy syndykalizm zastępuje internacjonalno-klasową istotę rewolucyjnego syndykalizmu kultem własnej nacji – państwa. (...) Syndykalizm nacjokracji, uznając państwo jako podstawę politycznego i gospodarczego rozwoju narodowego społeczeństwa, swoim ustrojem jeszcze bardziej konsoliduje jego monolityczność, ponieważ przetwarza poszczególne, zjednoczone w syndykatach grupy społeczne, w organizmy, które stają się nierozzerwalnymi, funkcjonalnymi częściami samego państwa, kierując nim i kontrolując jego funkcjonowanie zgodnie z interesami całej nacji”⁷⁸. Decydującą dla pozycji społecznej i roli, jaką dana jednostka ma odgrywać w państwowym syndykalizmie, ma być wyłącznie jej funkcja wytwórcza.

Sciborski zdawał sobie sprawę z niekorzystnego położenia politycznego narodu ukraińskiego. Uważał więc, że postulaty ustrojowe, które nakreślał wobec państwa nacjokratycznego, można zrealizować tylko w wyniku przeprowadzenia rewolucji narodowej, która wyzwoli Ukraińców spod dotychczasowej okupacji. Jednocześnie nie sprowadzał on zagadnienia rewolucji do aspektu jedynie wyzwolenczego. Sens rewolucji narodowej nie ogranicza się do bezpośredniej akcji bojowej, jej zadania nie kończą się i na decydującym zbrojnym zrywie narodu do zdobycia państwowości. Sciborski definiuje rewolucję narodową jako „wewnętrzny, rozciągnięty w czasie, zróżnicowany w swoich przejawach, ideowy, duchowy, wyzwolenczo-polityczny i państwowotwórczy proces ukraińskiego narodu ukierunkowany na jego wyzwolenie, umocnienie i ochronę godnego istnienia”⁷⁹. Ochrona jest wymagana, ponieważ i po uzyskaniu niezależności na Ukrainie jeszcze przez pewien czas jeszcze będą przejawiać się, w różnych sferach życia duchowego i społecznego, negatywne skutki „wiekowego zniewolenia, które będą wymagać zastosowania odpowiednich środków ozdrowieńczych”⁸⁰. Rolę „inicjatywnej mniejszości” mają spełniać ukraińscy nacjonałiści, którzy jego zdaniem nie tylko predestynowani są do roli aktywnego uczestnika walk o wolność narodu, ale także władają monopolem na misję „konstruktywnej reformacji całego sensu istnienia narodu”⁸¹. Decydującą fazą rewolucji ma być zbrojne wystąpienie narodu ukraińskiego przeciwko jego okupantom. Walka, według Sciborskiego, będzie „ciężka i krwawa” – dopiero natchniony nadzwyczaj wysoko poniesioną ofiarą naród ma być zdolny do powszechnej

⁷⁸ Ibidem, s. 204-205.

⁷⁹ Ibidem, s. 216-217.

⁸⁰ Ibidem, s. 215-216.

⁸¹ Ibidem, s. 216.

mobilizacji w walce o swoją wolność. W trakcie trwania rewolucyjnego okresu przejściowego ma być ustanowiony reżim narodowej dyktatury, dzielony z kolei na dwie pomniejsze fazy: w pierwszej władzę sprawować ma wojsko, którego autorytet i legitymacja opierać ma się o wytworzoną w czasie rewolucji siłę militarną. Po zakończeniu zbrojnej fazy rewolucji władza dyktatorska ma zostać przekazana ośrodkowi cywilnemu, którego głównym zadaniem będzie ostateczne zatwierdzenie i zagwarantowanie wszystkich osiągnięć rewolucji, a także stworzenie ogólnych ram do przekształcenia ustroju państwa w nacjokratyczny. Ostatecznie ukształtowany ład ma w dalszym ciągu wykluczać istnienie partii politycznych (których miejsce w systemie władzy mają zająć wspomniane już syndykaty). Jednocześnie Sciborski przewiduje dalsze funkcjonowanie mechanizmów wyborczych w odniesieniu do wyboru władz samorządowych (które dzielił na trzy stopnie: kraje, powiaty i gromady), a także Rady Państwowej, będącej głównym organem władzy ustawodawczej. Kandydatów do tejże miałyby wyznaczać poszczególne syndykaty. Na czele Nacji stać ma Głowa Państwa – „wódz, najlepszy z najlepszych jej synów” sprawujący rządy autorytarne. Wybierać go miałyby na okres 7 lat Narodowy Zbór, zgromadzenie zrzeszające członków Rady Państwa, syndykatów i przedstawicieli władz samorządowych.

Mykoła Sciborski przedstawił w swojej pracy koncepcję, która następnie legła u podstaw ustroju przyjętego przez II Kongres Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, obradującego w Rzymie w sierpniu 1939 roku. Nacjokratyczny model państwa stał się więc oficjalną wykładnią programową OUN. Sciborski, pozostając zarazem bliskim współpracownikiem Andrija Melnyka, wszedł następnie w konflikt z frakcją Stepana Bandery. Rozłam, jaki dokonał się w OUN w wyniku tego właśnie sporu, miał również swoje konsekwencje dla samego Sciborskiego. Jego koncepcja została bowiem najpierw zmarginalizowana w łonie samej organizacji, zaś on sam - zamordowany. *Nacjokracja* pozostała jednak niezmiernie ważnym dokumentem w kręgach melnykowskich. Również i dzisiaj refleksja nad myślą Sciborskiego obecna jest w kręgach ukraińskich nacjonalistów. Działacz Ruchu Azowskiego Władysław Kowalczyk uznaje ją za doktrynalną podstawę azowskiego nurtu nacjonalizmu⁸².

⁸² W. Dobrowolski, W. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 326

1.2.1.3. *Wojenna Doktryna Ukraińskich Nacjonalistów Mychajło Kołodzinskiego*

Praca Sciborskiego nie precyzowała, jak dokładnie ma przebiegać ukraińska rewolucja narodowa. Militarną koncepcję powstania narodowowyzwoleńczego przedstawił jednak w wydanej 1938 roku rozprawie *Wojenna Doktryna Ukraińskich Nacjonalistów* Mychajło Kołodziński, jeden z najbardziej radykalnych działaczy OUN. Jest to pozycja niezmiernie ważna dla analizy późniejszej działalności ukraińskich nacjonalistów podczas II Wojny Światowej, ze szczególnym uwzględnieniem wszystkim tych zaangażowanych w działalność bojową Ukraińskiej Powstańczej Armii.

Kołodzinski podobnie do Sciborskiego uznawał przewodnią rolę OUN w narodowowyzwoleńczej walce ukraińskiego narodu. Uważał też, że metodą realizacji tego celu może być wyłącznie bezkompromisowa droga militarna. Nie był to jednak wybór podytkowany wyłącznie aspektem skuteczności tego środka. Jego zdaniem wojna miała być głęboko zakorzeniona w ukraińskiej tożsamości, być zjawiskiem naturalnym dla Ukraińców, leżeć wręcz w ich instynkcie. „Naród ukraiński ma najlepiej rozwinięte cechy wojenne i instynkt, które są najważniejszą i najlepszą spuścizną naszych przodków. Jedyne duchowi maruderzy i nikczemni tchórze mogą twierdzić, że naród ukraiński jest narodem pacyfistów. (...) Żadna z pacyfistycznych idei nie przyjęła się u nas, a naród ukraiński nigdy jeszcze nie był tak zdolny, jak teraz, do bicia się o swoje prawo do życia i swoje miejsce w historii do ostatniej kropli krwi”⁸³.

Najwłaściwszą formą prowadzenia walki zbrojnej miało być ogólnonarodowe powstanie. Koncepcja Kołodzinskiego zakładała przewodnią rolę OUN we wznieceniu powstania, a także kluczowy udział organizacji w umasowieniu insurekcji. Jedyne bowiem masowy charakter powstania sprawiałby, że walka mogłaby przynieść oczekiwane rezultaty polityczne. Aby masy zaangażowały się w powstanie, konieczna była zorganizowana indoktrynacja społeczeństwa. „Masy muszą być przesiąknięte ideologią OUN”⁸⁴ - postulował Kołodzinski. W konsekwencji miało oznaczać to skrajnie brutalne podejście w taktyce działań. Kołodzinski przekonuje bowiem, że „w powstaniu na pierwszy plan wysuwają się okrucieństwo i nienawiść. (...) Jedyne wtedy będziemy mieli moralną przewagę nad wrogiem, kiedy przeciwstawimy mu jeszcze większe okrucieństwo. Masy pragną pomsty za swoje

⁸³ М. Колодзінський, *Военна доктрина українських націоналістів*, Київ 2019, s. 132.

⁸⁴ Ibidem, s. 133.

krzywdy i poniżenia i nie trzeba przeszkadzać im podczas dokonywania tej pomsty hasłami o miłości do bliźniego. (...) Wrogiemu elementowi podczas powstania trzeba wykazać takie okrucieństwo, ażeby dziesiąte pokolenie bało się jeszcze spoglądać w stronę Ukrainy”⁸⁵.

Jednocześnie Kołodzinski wrogo odnosi się nie tylko do zewnętrznych okupantów. Z jednakową surowością nacjonałiści mają też działać przeciwko „wrogom wewnętrznym”, za których Kołodzinski uznaje wszystkich tych, którzy będą przeciwko powstaniu, albo będą starali się wcielać w życie ideologie lub polityczne koncepcje inne niż nacjonalistyczna. Wybuch powstania, jak prognozuje Kołodzinski, podzieli ukraińskie społeczeństwo na trzy kategorie: zwolenników powstania, jego przeciwników, a także grupę neutralną. Neutralnych należy „wszelkimi sposobami wciągnąć w powstanie, przeciwników trzeba będzie traktować jak wrogów i jak z wrogami się z nimi obchodzić”⁸⁶. Przestrzega on jednocześnie, że powstanie przebiegać będzie w „warunkach wyjątkowo straszliwego zniszczenia”, ponieważ musi ono w rezultacie zniszczyć dwa wrogi imperializmu – polski i moskiewski. „Ta walka musi się skończyć czyjąś katastrofą. Albo naszą, albo moskiewską i polską”⁸⁷. Ma mieć ona charakter totalny – masy mają niszczyć absolutnie wszystko, co wiąże się z obcym panowaniem na Ukrainie. Nie ma to być zarazem wynik odgórnego planu i organizacji, a jedynie samoistny przejaw naturalnej woli uzasadnionej zemsty ze strony mas i konieczność zatarcia wszelkich przejawów wrogiej Ukraińcom władzy. Kołodzinski przestrzega więc tylko, aby „nie ograniczać” bezkarności powstańców w ramach nie dających się pogodzić z regułami wojennej doktryny zasadami moralnymi czy nawet racjonalizatorskim podejściem do wykorzystania porzuconych przez wroga zasobów. „Nacjonalistyczne powstanie musi być wulgarne i musi w nim spłonąć wszystko wrogi – zarówno żywe, jak i martwe”⁸⁸. Kołodzinski za „wrogi żywe” uznawał wszelką obcą ludność na ukraińskich ziemiach. W trakcie powstania miałyby ona stanowić ważne zaplecze dla wrogiego wojska. „Wszystkie komunistyczne organizacje, Strzelce⁸⁹, Sokoły⁹⁰, policja, polscy koloniści, moskiewscy robotnicy, ukraińskie świnie⁹¹ czy

⁸⁵ Ibidem, s. 139.

⁸⁶ Ibidem, s. 139.

⁸⁷ Ibidem, s. 144.

⁸⁸ Ibidem, s. 146.

⁸⁹ Związek Strzelecki - paramilitarna organizacja młodzieżowa istniejąca w międzywojennej Polsce, która zajmowała się wychowaniem fizycznym i przysposobieniem wojskowym.

⁹⁰ Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” - organizacja młodzieżowa promująca sport, gimnastykę i wychowanie fizyczne. Odgrywała ważną rolę w formacji patriotycznej młodych Polaków w okresie zaborów, a także za II RP.

⁹¹ Kołodzinski w oryginale używa określenia „ukraińskie chrunie” („українські хруні”), co jest dawnym wulgarnym określeniem używanym także w języku polskim w gwarze lwowskiej na podłą osobę, zdrajcę,

zdrajcy na równi z armią są tą samą żywą, wrogą siłą, z którą walka musi być bezwzględna, okrutna i zoologiczna. Ponieważ nasze powstanie ma za zadanie nie tylko zmianę ustroju politycznego. Ono musi wyrwać Ukrainę z obcego, wrogiego elementu i z niedobrego własnego, rodzimego. Tylko podczas powstania będzie okazja wymieść dosłownie do ostatniej nogi polski element z ziem zachodnioukraińskich i w ten sposób zakończyć polskie pretensje dotyczące polskiego charakteru tych ziem. Polski element, który będzie stawiać czynny opór, musi ulec w walce, a resztę trzeba sterroryzować i zmusić do ucieczki za Wisłę. Nie można dopuścić, aby po zdobyciu ziem zachodnioukraińskich polski element mógł tutaj żyć obok Ukraińców”⁹².

Według Kołodzinskiego powstanie musi mieć zorganizowany charakter, co oznaczało ukonstytuowanie powstańczej władzy zwierzchniej. Należać ma ona, w ogólnej perspektywie, do OUN, natomiast w praktyce – do lokalnych oddziałów organizacji na najniższym poziomie wsi i miejscowości, które stanowią podstawową jednostkę strukturalną władzy. Realnie sprawować ma ją lokalny prowidyk OUN, odpowiedzialny nie tylko za administrowanie danym obszarem, ale też pełniący funkcję komendanta powstania. Jemu także miałyby być podporządkowana władza sądownicza. On zaś w hierarchii podlegałby rozkazom organizacji wyższych szczebli terytorialnych (powiatowych, regionalnych) OUN. Władzę zwierzchnią sprawowałyby Prowid OUN za pośrednictwem sformowanego generalnego sztabu.

Władza powstańcza miałyby być równie bezwzględna w swoim działaniu, co oddziały bojowe. Kołodzinski podkreślał, że „od zróżnicowania wrogów zależeć będzie sposób ich likwidacji. Wróg, który wystąpi przeciwko nam w sposób czynny, musi zostać zlikwidowany fizycznie. Resztę wrogiej ludności należy sterroryzować”⁹³. Terror ten w połączeniu z bezwzględną walką zbrojną miałyby doprowadzić do masowych ucieczek lokalnej ludności nieukraińskiej z zamieszkałych przez nią terenów, co, wedle Kołodzinskiego, stanowić będzie kluczowy element unifikacji etnicznej przyszłego państwa ukraińskiego.

Doktryna Kołodzinskiego nie stała się, w odróżnieniu od koncepcji Sciborskiego, oficjalnym dokumentem programowym OUN, jednak wpisywała się ona w założenia organizacji, które nie przewidywały koegzystencji ludności polskiej na terytoriach uznawanych przez OUN za przyszlą Ukrainę⁹⁴. Sam Kołodzinski zginął wiosną 1939 roku pełniąc wówczas

sprzedawczyka. Tłumaczenie własne na podstawie: W. Górawski, *Słownik gwary lwowskiej*, „Poradnik Językowy” 1982, nr 2, s. 111-117.

⁹² М. Колодзінський, *op. cit.*, s. 147.

⁹³ Ibidem, s. 186.

⁹⁴ G. Motyka, *Wołyń 43*, Kraków 2016, s. 35.

funkcję komendanta Siczy Karpackiej na Karpato-Ukrainie, nie doczekał on więc działań zbrojnych Ukraińskiej Powstańczej Armii, które realizowały postulowany przez niego scenariusz.

Z postawioną przez historyka Grzegorza Motykę tezą o istnieniu więzi pomiędzy doktryną Kołodzinskiego a późniejszymi antypolskimi działaniami ukraińskich nacjonalistów nie zgadzają się ukraińscy historycy. Wołodmyr Wjatrowycz dowodzi bowiem, że koncepcja Kołodzinskiego nie determinowała stosunku OUN do ludności polskiej. „Praca ta nigdy nie została wydana, nie powoływali się na nią ani ideologowie, ani kierownictwo nacjonalistycznego podziemia. Próby wcielenia w życie zawartych w niej idei nie miały miejsca ani podczas powstania w 1939 roku, ani w 1941 roku, była więc zapewne słabo lub w ogóle nieznana członkom OUN”⁹⁵.

Chociaż ukraińska historiografia usiłuje deprecjonować znaczenie *Wojennej Doktryny Ukraińskich Nacjonalistów*, uderzające wręcz jest podobieństwo pomiędzy poszczególnymi postulatami przedstawionymi w koncepcji Kołodzinskiego, a konkretnymi działaniami realizowanymi przez ukraińskich nacjonalistów w faktycznych warunkach wojennych. *Wojenną Doktrynę* można traktować, zresztą jak najbardziej zgodnie z przeznaczeniem tak sformułowanego tytułu, jako rzeczywisty podręcznik do walki zbrojnej ukraińskich nacjonalistów i złowrogą zapowiedź tragicznego losu, jaki miał czekać ludność polską w czasie Rzezi Wołyńskiej.

W odróżnieniu od dobrze już rozpowszechnionych prac Doncowa czy Sciborskiego, *Wojenna Doktryna* Kołodzinskiego nie jest szeroko znana w kręgach ukraińskich nacjonalistów. Swojego pierwszego wydania w Ukrainie doczekała się dopiero w 2019 roku. O samym Kołodzinskim i jego postulatach mówi się niewiele. Z perspektywy ukraińskiego nacjonalizmu, a także w świetle afirmatywnego wobec nacjonalistycznej spuścizny UPA paradygmatu ukraińskiej polityki historycznej, jest to zabieg zrozumiały. Praca Kołodzinskiego jest bowiem w tym kontekście niezwykle problematyczna. Wytrąca funkcjonujące w debacie ukraińskiej argumenty o prowokowaniu napięć polsko-ukraińskich przez władze niemieckie i sowieckie, a także o rzekomej spontaniczności i oddolności antypolskich wystąpień na Wołyniu. Udowadnia natomiast, że niezwykle szczegółowe plany eksterminacji ludności nieukraińskiej były kreślone przez ukraińskich nacjonalistów jeszcze na długo przed powstaniem Ukraińskiej Powstańczej Armii.

⁹⁵ W. Wjatrowycz, *Druga wojna polsko-ukraińska 1942-1947*, Warszawa 2013, s. 52-53.

1.2.2. Działalność ukraińskich nacjonalistów przed II Wojną Światową

Porażka wojsk ukraińskich w wojnie z bolszewikami nie oznaczała rezygnacji z dalszych walk o niepodległą Ukrainę. Nowe warunki polityczne, wiążące się z powstaniem niepodległego państwa polskiego, a także ostateczne ugruntowanie władzy bolszewickiej w postaci Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, determinowały przyjęcie nowej strategii działań. W przypadku nacjonalistów obejmowała ona dwa zasadnicze wymiary: polityczny oraz paramilitarny. Oba z nich realizowane były co do zasady w warunkach konspiracyjnych, gdyż dwie najważniejsze organizacje ukraińskich nacjonalistów tego okresu – Ukraińska Organizacja Wojskowa, a następnie od 1929 roku jej *de facto* polityczna odnoga, Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, pozostawały nielegalne przez cały okres swojego istnienia. Były jednak także podejmowane próby działalności w ramach oficjalnie działających struktur politycznych, czego dowodzi omówiony w niniejszym podrozdziale przykład Dmytra Palijiwa.

1.2.2.1. Ukraińska Organizacja Wojskowa

Spośród ukraińskich działaczy niepodległościowych tego okresu jedną z grup najbardziej radykalnych, jak ocenia to historyk Ryszard Torzecki „fanatycznie oddanych sprawie narodowej”⁹⁶, byli weterani Strzelców Siczowych pod przewodnictwem Jewhena Konowalca. W trakcie narady w Pradze w lipcu 1920 roku grupa ta podjęła decyzję o kontynuacji walki o Ukrainę w nowych formach organizacyjnych i za pomocą nowych metod. Narada ta uznawana jest za datę powstania Ukraińskiej Organizacji Wojskowej. Na czele organizacji stanął Konowalec. W strukturach ścisłego kierownictwa znaleźli się także między innymi Andrij Melnyk, który objął stanowisko komendanta krajowego, a także Dmytro Palijiw zasiadający w pełniącym funkcję zarządu organizacji kolegialnym organie Komendy Naczelnej UWO jako referent polityczny. Członkiem organizacji był także Mychajło Kołodzinski.

UWO opowiedziała się za niepodległością i pełnym zjednoczeniem wszystkich ziem ukraińskich w drodze walki zbrojnej, przy czym kwestia ustroju socjalnego i politycznego przyszłego państwa ukraińskiego została uznana za drugorzędną⁹⁷. Pierwsze wystąpienie zbrojne UWO miało miejsce 25 listopada 1921 roku, kiedy to we Lwowie członek organizacji Stepan Fedak dokonał nieudanego zamachu na marszałka Józefa Piłsudskiego. W zamachu

⁹⁶ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929*, Kraków 1989, s. 58.

⁹⁷ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942-1960*, Warszawa 2006, s. 36.

ranny został towarzyszący Piłsudskiemu wojewoda lwowski Kazimierz Grabowski. Zamach ten stanowił sygnał do wszczęcia antypolskiego powstania, jednak UWO ostatecznie zrezygnowała z tych planów⁹⁸.

Organizacja zintensyfikowała swoją działalność w 1922 roku, czego głównym powodem były zaplanowane na jesień wybory parlamentarne. Zamierzała wziąć w nich udział część umiarkowanych ukraińskich działaczy politycznych o nastawieniu ugodowym wobec strony polskiej. Liczyli oni na realizację postulatów korzystnych dla sprawy ukraińskiej za pośrednictwem legalnej drogi politycznej w polskim parlamencie. Stało to w sprzeczności z zamierzeniami UWO, która nie uznawała legalności polskiej władzy i sprzeciwiała się jej legitymizacji poprzez udział w wyborach. Członkowie organizacji przeprowadzili latem szeroko zakrojoną akcję sabotażową, w ramach której podpalano gospodarstwa polskich kolonistów, dokonywano ataków bombowych na polskie posterunki policji czy infrastrukturę kolejową. Jesienią dokonano także kilku udanych zamachów na ukraińskich działaczy politycznych, których organizacja uznała za zdrajców. Członkowie UWO zabili między innymi kandydującego w wyborach Sydora Twerdochliba⁹⁹. W kolejnych latach UWO kontynuowała działalność terrorystyczną wymierzoną w państwo polskie. W 1924 roku Teofil Olszański dokonał nieudanego zamachu na prezydenta Stanisława Wojciechowskiego. Innym głośnym aktem terroru UWO była seria trzech zamachów bombowych we wrześniu 1929 roku podczas Targów Wschodnich we Lwowie¹⁰⁰.

Drugim wymiarem działalności organizacji była propaganda. Członkowie UWO współtworzyli między innymi takie legalne pisma jak „Literaturno-Naukowyj Wistnyk” i „Zahrawa”, zaś tytułem bezpośrednio z UWO powiązanych, finansowanych przez samą organizację, był prowadzony przez Palijiwa „Nowyj Czas”. W późniejszych latach UWO wydawała także na emigracji „Zahrawę”, której numery następnie przerzucano do Polski i kolportowano nielegalnie wśród członków organizacji¹⁰¹.

Działalność UWO była przedmiotem stałej uwagi władz polskich, które czyniły starania na rzecz rozbicia ukraińskiego podziemia terrorystycznego. Było to związane także z faktem, że UWO była wspierana finansowo przez zagraniczne wywiady: przede wszystkim niemiecki,

⁹⁸ Ibidem, s. 37.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 43.

¹⁰¹ R. Wysocki, *op. cit.*, s. 52-53.

ale również czeski i litewski¹⁰². Działania polskich władz wymierzone w organizację doprowadziły między innymi do aresztowania i skazania na karę więzienia Andrija Melnyka¹⁰³. Wysiłki podejmowane przez polskie władze nie doprowadziły jednak do neutralizacji UWO. Wręcz przeciwnie, za sprawą polskiej prasy, która szeroko rozpisywała się na temat akcji podejmowanych przez organizację i procesów sądowych jej członków, Konowalec i UWO zyskali rozgłos medialny. Wśród ukraińskiej młodzieży wykreowany został wizerunek oddanych sprawie bohaterów romantycznych, którzy niezłomnie walczą o ideały niepodległościowe. Do wzmożonego zainteresowania organizacją przyczyniła się także krążąca wokół niej aura tajemniczości, wiążąca się z zakonspirowaniem jej członków¹⁰⁴.

Działalność UWO stanowiła pierwszą udaną próbę konspiracyjnej działalności ukraińskich nacjonalistów na ziemiach II RP. Organizacja ta, co warte podkreślenia, nie działała na terenie Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, koncentrując się na walce z „polskimi okupantami” zachodniej Ukrainy. Działalność UWO wskazuje, że jednym z jej głównych celów, obok destabilizacji sytuacji wewnętrznej Polski (akty terroru) i proukraińskiej agitacji (działalność wydawnicza), była także radykalizacja i antagonizacja ludności ukraińskiej przeciw nie tylko polskim władzom, ale i zwykłym mieszkańcom. Nacjonałiści byli bowiem świadomi, że jedynie poprzez oddolny wzrost napięć polsko-ukraińskich mogli oni skłonić szersze masy ludności ukraińskiej do przyjmowania ich ideologii.

1.2.2.2. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów

UWO nie była jedyną organizacją radykalnych ukraińskich działaczy zrzeszonych wokół idei narodowej. Warte wymienienia są tutaj chociażby powstały w 1926 roku Związek Ukraińskiej Młodzieży Nacjonalistycznej czy emigracyjna Legia Ukraińskich Nacjonalistów. Aby usprawnić i usystematyzować działania realizowane przez różne, często nieskoordynowane ze sobą podmioty, podjęto decyzję o zjednoczeniu ruchu nacjonalistycznego w jedną organizację. Od 28 stycznia do 2 lutego 1929 roku w Wiedniu miał miejsce I Kongres Ukraińskich Nacjonalistów, podczas którego grupa trzydziestu działaczy zdecydowała o powołaniu do życia Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN). Struktura organizacyjna składała się z dwóch zasadniczych części, które dzieliły OUN na emigracyjną i

¹⁰² R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce...*, s. 56.

¹⁰³ R. Wysocki, *op. cit.*, s. 51.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 53.

krajową. Na czele emigracyjnych struktur, które nadzorowały formalnie także całą OUN, stał Prowid Ukraińskich Nacjonalistów – kolegiálny zarząd organizacji, składający się z przewodniczącego oraz ośmiu członków-referentów, odpowiedzialnych za poszczególne obszary tematyczne. W skład Prowidu wszedł między innymi Sciborski, który objął funkcję referenta politycznego. Na czele całej organizacji stanął Konowalec.

Początkowo zakładano, że OUN będzie odpowiadać za oficjalną działalność polityczną ukraińskich nacjonalistów, obejmującą także jawne wystąpienia, takie jak strajki czy demonstracje. Nielegalna działalność zbrojna miała pozostawać w dalszym ciągu w gestii UWŃ. Jednak radykalny zapal młodych członków organizacji sprawił, że doszło do scalenia dwóch tych organizacji, a UWŃ w 1932 roku stała się referatem bojowym OUN¹⁰⁵. Jednocześnie nie wszyscy dawni działacze UWŃ popierali przyjętą taktykę działania. Dmytro Palijiw w tym czasie angażował się w otwartą działalność polityczną będąc posłem do Sejmu z ramienia Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (UNDO)¹⁰⁶, reprezentując nie tylko w partii, ale i w całej ukraińskiej reprezentacji parlamentarnej Sejmu II kadencji skrzydło nacjonalistyczne¹⁰⁷.

W 1930 roku OUN wspólnie z UWŃ przeprowadziły szeroko zakrojoną akcję sabotażową (tzw. „Drugie wystąpienie” lub „Częściowe wystąpienie”). Akcja miała na celu sterroryzowanie i złamanie postaw ugodowych wśród ukraińskiego społeczeństwa, a także obnażenie słabości państwa polskiego, które miało okazać się niezdolne do zapewnienia ochrony i bezpieczeństwa swoim obywatelom. Liczono także, że akcja może wywołać ze strony władz polskich stanowcze represje wymierzone w ludność ukraińską, co pomogłoby w dalszej antagonizacji stosunków polsko-ukraińskich i radykalizacji nastrojów wśród Ukraińców. To z kolei skłaniałoby ich na rzecz poparcia dla OUN. Siłowa reakcja Polski byłaby też ważnym czynnikiem na rzecz umiędzynarodowienia sprawy ukraińskiej i zwrócenia uwagi świata, w szczególności Ligi Narodów, na łamanie przez polskie władze praw ukraińskiej mniejszości.

Wystąpienie ukraińskich nacjonalistów rzeczywiście spotkało się z bezpośrednią ripostą polskich władz. Aby ukrócić destabilizację, na osobisty rozkaz Józefa Piłsudskiego pełniącego wówczas funkcję premiera, przeprowadzona została akcja pacyfikacyjna na obszarze

¹⁰⁵ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 55.

¹⁰⁶ M. Szumiło, *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928-1939)*, Warszawa 2007, s. 117.

¹⁰⁷ Z. J. Winnicki, *Posłowie Ukraińskiego Narodowo-Demokratycznego Zjednoczenia (UNDO) w Sejmie RP 1928 - 1930*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku czci prof. Bronisława Pasierba - Studia i szkice z dziejów najnowszych politologii i socjologii*, Wrocław 1994, s. 133-145.

Małopolski Wschodniej¹⁰⁸. Trwała ona 10 tygodni od września do listopada 1930 roku. Uderzyła ona we wszystkie podmioty, które były podejrzewane przez polskie władze o współpracę z UWO i OUN. Aresztowano 30 posłów ukraińskich na Sejm, a także około setki najbardziej radykalnych działaczy. Zdelegalizowana została ukraińska organizacja „Płast”¹⁰⁹, zamknięto także gimnazja ukraińskie w Rohatynie, Drohobyczu i Tarnopolu. Polskie źródła wskazują, że akcja pacyfikacyjna obyła się bez ofiar. Ukraińscy badacze twierdzą jednak, że z powodu pobic zmarło od 7 do 35 osób¹¹⁰. Podczas akcji zginął między innymi Julian Hołowiński, prowidyk krajowy OUN i zarazem komendant krajowy UWO. Aresztowany przez polską policję 20 września, zginął 10 dni później – zgodnie z oficjalną wersją polskich władz – zastrzelony w trakcie próby ucieczki. Ukraińskie źródła podając za informacjami OUN-UWO przekonują, że został rozstrzelany¹¹¹.

W kolejnych latach taktyka działań OUN skoncentrowana była w dużej mierze na głośnych aktach terroru indywidualnego. 1 września 1931 roku nacjonaliści zamordowali w Truskawcu odpoczywającego w pensjonacie posła Tadeusza Hołowkę, piłsudczyka uznawanego powszechnie za ukrainofila. 15 czerwca 1934 roku w Warszawie członkowie organizacji dokonali największego zamachu w przedwojennej historii OUN – ich ofiarą padł polski minister spraw wewnętrznych Bronisław Pieracki. Niedługo później, bo w lipcu 1934 roku, OUN dokonała także głośnego zabójstwa dyrektora ukraińskiego gimnazjum Iwana Babija, zwolennika porozumienia polsko-ukraińskiego i krytyka ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego.

Zamach na Pierackiego wymusił na polskich władzach podjęcie stanowczych działań wobec OUN. Fala aresztowań objęła około 800 członków OUN, w tym całą Krajową Egzekutywę na czele ze Stepanem Bandera, który od stycznia 1933 roku sprawował funkcję prowidyka krajowego OUN. Proces zamachowców wzbudził sensację medialną. Zarówno polska, jak i ukraińska prasa na bieżąco relacjonowały jego przebieg, co pozwoliło oskarżonym uzyskać jeszcze większy rozgłos wśród społeczności ukraińskiej. Prowadzony w Warszawie proces był dla działaczy OUN okazją do wyrażania ostentacyjnych manifestów politycznych.

¹⁰⁸ Małopolska Wschodnia to określenie trzech południowo-wschodnich województw II RP: lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego.

¹⁰⁹ Ukraińska organizacja skautowska. W okresie międzywojennym blisko powiązana z ukraińskim ruchem narodowym, krzewiła wśród ukraińskiej młodzieży postawy patriotyczne i ukraińską świadomość narodową.

¹¹⁰ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 57.

¹¹¹ R. Wysocki, *op. cit.*, s. 135.

Proces zakończył się surowymi karami. Łebed i Bandera zostali skazani na karę śmierci zamienioną na dożywocie. Inni oskarżeni otrzymali również dostali dożywocie lub długoletnie kary więzienia. Drugi proces OUNowców¹¹² toczył się we Lwowie. Oba przyczyniły się do znaczącego wzrostu popularności OUN, a z samego Bandery uczyniły symbol ukraińskiego ruchu wyzwolenczego. Jego postawa wobec władz polskich – konsekwentne negowanie legalności sądu, posługiwanie się wyłącznie językiem ukraińskim, propagandowe i emocjonalne przemówienia - stanowiły dla młodych Ukraińców przykład niezłomności i inspirację¹¹³.

Popularność ta funkcjonowała jednak głównie w warstwie propagandowej i nie przekładała się na intensyfikację działań podejmowanych przez organizację. Rozbicie jej przywództwa sparaliżowało OUN na okres około półtora roku. Tyle mniej więcej czasu zajęło ponowne wyklarowanie się Krajowej Egzekutywy¹¹⁴. Zza murów więzienia na działalność OUN starał się wpływać sam Bandera, jednak jego możliwości były w tym zakresie dość ograniczone. Chociaż OUN za rządów nowego prowidnyka Lwa Rebeta zrezygnowała z przeprowadzania akcji terrorystycznych i masowych wystąpień na rzecz mozolnej rozbudowy struktur organizacyjnych, nie przeszkodziło to w kontynuacji spontanicznych antypolskich aktów sabotażu i dywersji, które nawet jeśli nie były organizowane przez samą OUN, to były przez przeprowadzające je ukraińską młodzież jej działalnością i ideologią mocno inspirowane¹¹⁵. Najpoważniejszy cios w OUN nadszedł jednak 23 maja 1938 roku, kiedy to NKWD dokonało udanego zamachu na Jewhena Konowalca. W sierpniu 1939 roku odbył się II Kongres OUN w Rzymie, na którym nowym przywódcą organizacji po śmierci Konowalca został wybrany Andrij Melnyk. Na Kongresie podjęto również ważne decyzje programowe, zatwierdzając *Nacjokrację* Mykoły Sciborskiego jako podstawę politycznego programu OUN.

* * *

Okres międzywojenny stanowi kluczowy etap w rozwoju ideologicznym ukraińskiego nacjonalizmu. Jego główni teoretycy sformułowali wówczas postulaty, które stanowiły nie tylko doktrynalną podstawę ówczesnej działalności politycznej Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. Były one bowiem również późniejszym fundamentem walki zbrojnej prowadzonej przez Ukraińską Powstańczą Armię. Rozważania Doncowa na temat pożądanego

¹¹² Proces warszawski dotyczył tylko zamachu na Pierackiego. Proces lwowski dotyczył innych wątków działalności OUN, między innymi zamachu na Babija.

¹¹³ G. Rossoliński-Liebe, *Bandera. Faszyzm, Ludobójstwo, Kult. Życie i mit ukraińskiego nacjonalisty*, Warszawa 2018, s. 202 - 255.

¹¹⁴ R. Wysocki, *op. cit.*, s. 308.

¹¹⁵ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 62.

kształtu ideologii ukraińskiego nacjonalizmu pozostawały czysto teoretyczne, choć oczywiście zostały one przyjęte za obowiązujące przez działaczy OUN, najważniejszej politycznej emanacji ukraińskiego nacjonalizmu tego czasu. Doncow w swojej doktrynie nacjonalizmu integralnego nakreślił główne ramy ideologiczne, które stanowiły główny punkt odniesienia dla kolejnych teoretyków i ideologów, takich jak Sciborski i Kołodzinski. Ich prace przyczyniły się do rozwoju doktrynalnego ukraińskiego nacjonalizmu, przede wszystkim w zakresie konkretyzacji programu politycznego i agendy działań, które należało podjąć celem osiągnięcia głównego celu - ukraińskiego państwa narodowego. O ile jednak postulowany przez Sciborskiego nacjokratyczny model państwowy nie był siłą rzeczy możliwy do realizacji na ówczesnym etapie z uwagi na istniejące obiektywne uwarunkowania polityczne uniemożliwiające utworzenie *jakiegokolwiek* suwerennej ukraińskiej państwowości, o tyle już militarna doktryna Kołodzinskiego znalazła swoje praktyczne odzwierciedlenie w dogodnym dla siebie czasie i przestrzeni. Okazała się ona być dokładną instrukcją działań i metod zastosowanych przez Ukraińską Powstańczą Armię w walce z ludnością polską, czego najdramatyczniejszym wyrazem stała się Rzeź Wołyńska.

Okres międzywojenny to również początkowy etap czynnej walki ukraińskich nacjonalistów o polityczne uniezależnienie Ukrainy spod okupacyjnych - w ich mniemaniu - rządów Rosji i Polski. Wspierani byli w tych działaniach przez wrogię Polsce wywiady - litewski oraz niemiecki, w których interesie leżało rozgrywanie rękoma nacjonalistów kwestii ukraińskiej. Działania ukraińskich nacjonalistów przynosiły bowiem wymierne efekty. Po pierwsze, ich aktywność, zwłaszcza terrorystyczna, destabilizowała sytuację wewnętrzną Polski. Po drugie, medialny rozgłos najdonioślejszych akcji nacjonalistów, jak zabójstwa Tadeusza Hołowki czy Bolesława Pierackiego sprzyjały propagowaniu sprawy ukraińskiej wśród zubożonej politycznie części Ukraińców zamieszkujących drugą Rzeczpospolitą. Działania OUNowców zyskiwały szczególną sympatię zwłaszcza wśród ukraińskiej młodzieży, co nie pozostało bez znaczenia w kontekście dalszego rozwoju sprawy ukraińskiej w warunkach nowej rzeczywistości politycznej, którą miała przynieść nadchodząca wojna.

Nie bez znaczenia pozostaje także niejednoznaczna relacja łącząca dwa nurty ukraińskiego ruchu narodowego - legalistyczny, reprezentowany przez legalnie działające organizacje czy stronnictwa polityczne, takie jak UNDO i rewolucyjny - będący domeną radykalnie nastawionych działaczy nacjonalistycznych. Wołodymyr Wjatrowycz zauważa bowiem, że chociaż oba te nurty konkurowały ze sobą zabiegając chociażby o sympatię wśród ukraińskiej ludności, to jednak ich działalność opierała się również na wspólnocie interesów i wzajemnej współpracy. Istnienie OUN i UWOW stwarzało umiarkowanym kręgom ukraińskich

polityków „możliwość wysuwania twardszych żądań wobec polskiego rządu, wskazując na możliwość radykalnych działań w razie ich niespełnienia”¹¹⁶. Oprócz tego szantażu politycznego, ukraińscy działacze polityczni reprezentujący legalne organizacje sprzyjali również rozpowszechnianiu informacji o aktywnościach nacjonalistów, na przykład za pomocą kontrolowanych przez nich tytułów prasowych. Wjatrowycz podkreśla, że współpraca ta „stawała się szczególnie widoczna w krytycznych momentach presji władz polskich na ukraińskość, na przykład podczas pacyfikacji w 1930 roku”¹¹⁷.

1.3. Działalność ukraińskich nacjonalistów podczas II Wojny Światowej

1.3.1. Działalność polityczna ukraińskich nacjonalistów

Jak zostało to powyżej wspomniane, działalność OUN była w dużej mierze finansowana przez zainteresowane destabilizacją sytuacji wewnętrznej Polski wywiady Niemiec czy Litwy. Współpraca ta z perspektywy OUN miała przynieść wymierny rezultat polityczny. Upatrując w Związku Radzieckim głównego wroga sprawy ukraińskiej, nacjonaści wiązali duże nadzieje szczególnie z agresywną polityką zagraniczną hitlerowskich Niemiec, które jawiły im się, nie tylko ideologicznie, ale też geopolitycznie – jako główny sojusznik. We wzajemnych relacjach nie przeszkodziła również sprawa Karpato-Ukrainy. Dokonana przez Węgry aneksja tego terytorium działa się przy przyzwoleniu Niemiec, co było uznane przez OUN jako rezultat dwustronnych uzgodnień niemiecko-węgierskich. Nie miało to wpływać, w zamierzeniach nacjonalistów, na potencjalne plany utworzenia niepodległej, sojuszniczej z Niemcami Ukrainy¹¹⁸.

Niekorzystny, z punktu widzenia OUN, obrót spraw miał miejsce w sierpniu 1939 roku, kiedy to Niemcy zdecydowały się zawrzeć sojusz ze Związkiem Radzieckim. W ocenie Ryszarda Torzeckiego to właśnie pakt Ribbentrop-Mołotow był powodem wstrzymania przez OUN planów powstania, które miałyby wybuchnąć po agresji Niemiec na Polskę i którego

¹¹⁶ W. Wjatrowycz, *op. cit.*, s. 49.

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ Karpato-Ukraina była krótkoistniejącym tworem politycznym na obszarze Rusi Zakarpackiej, który ogłosił swoją niepodległość po wkroczeniu wojsk niemieckich na terytorium Czechosłowacji. U władzy Karpato-Ukrainy znaleźli się nacjonaści, w tym Mychajło Kołodzinski, który zginął w walkach z wojskami węgierskimi. Chociaż Hitler dał Węgom wolną rękę na zajęcie Karpato-Ukrainy, co stało w sprzeczności z interesami ukraińskich nacjonalistów, kierowana przez Melnyka OUN podtrzymywała wiarę w korzystne rozstrzygnięcie sprawy ukraińskiej przy sojuszu z Niemcami.

plany omawiane były z Abwehrą. Nacjonaliści obawiali się przede wszystkim, że w ramach zawartego porozumienia Stalin dogadał się z Hitlerem w sprawie włączenia Ukrainy Zachodniej do strefy wpływów sowieckich¹¹⁹.

W wyniku prowadzonych przez Luftwaffe nalotów na polskie miasta 9 września podjęto decyzję o wypuszczeniu z więzień więźniów politycznych i kryminalnych. W ten sposób wolność odzyskali między innymi Mykoła Łebed i Stepan Bandera¹²⁰. Choć upadek państwa polskiego stanowił scenariusz bardzo dla OUN pożądany, wobec którego wręcz „masom ukraińskim wydawało się, że program OUN jest bliski zrealizowania”¹²¹, organizację osłabiały w sposób coraz bardziej wyraźny wewnętrzne napięcia i spory. Nieporozumienia miały w dużej mierze wymiar pokoleniowy, a oś sporu przebiegała na linii młodych, bezkompromisowych i o wiele bardziej radykalnych w działaniu działaczy organizacji, wychowanych już w dużej mierze w duchu bohaterskiego mitu Bandery, a „starą gwardią”, składającą się przede wszystkim jeszcze z weteranów Ukraińskiej Organizacji Wojskowej, o wiele bardziej skłonnych do kompromisów, ugodowych postaw czy umiarkowanej strategii działań. Dysonans wynikał także z faktu pojawienia się konkurencyjnego wobec oficjalnego centrum decyzyjnego. Prawowite przywództwo w OUN Andrija Melnyka zaczął bowiem kwestionować ambitny i mający duże poparcie aktywu organizacji Stepan Bandera.

Początek realnego rozłamu w OUN datowany jest na 10 lutego 1940 roku, kiedy to po fiasku negocjacji pomiędzy Bandera a Melnykiem w sprawie przywództwa w organizacji, a także jej dalszego kursu¹²². Za Bandera opowiedziało się, według szacunków Grzegorza Motyki, 60% OUNowców na Wołyniu i aż 80% w Galicji. Melnyka popierała głównie emigracja za wyjątkiem Generalnej Guberni¹²³. W kwietniu 1941 roku odbył się w Krakowie II Zjazd OUN, na którym banderowcy unieważnili postanowienia poprzedniego Zjazdu w Rzymie. Zatwierdzono również ważne kwestie organizacyjne: strukturę nowej organizacji, jej program oraz symbolikę (czerwono-czarna flaga, a także oficjalne przywitanie „Chwała Ukrainie – Bohaterom Chwała”). Wśród zapisów programowych OUN-B ważne miejsce zajmował stosunek organizacji do Polski. Choć Wołodymyr Wjatrowycz utrzymuje, że

¹¹⁹ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993, s. 24.

¹²⁰ Ibidem, s. 27.

¹²¹ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 77.

¹²² Główną ośią sporu pomiędzy Melnykiem a Bandera była wizja dalszej walki o niepodległą Ukrainę. Melnyk opowiadał się za ścisłą współpracą nacjonalistów z Niemcami, Bandera był zwolennikiem jak najszybszej akcji powstańczej przeciwko sowietom.

¹²³ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 79.

ówczesna postawa frakcji banderowskiej dawała nadzieje na ustanowienie konstruktywnego dialogu i współpracy pomiędzy Polakami a Ukraińcami, gdzie spoiwem miała być przede wszystkim wspólna walka przeciwko Sowietaom¹²⁴, zaznaczyć należy, że banderowcy w sposób jednoznaczny opowiedzieli się przeciwko wszelkim działaniom, które miały na celu przywrócenie przez Polaków kontroli nad ziemiami zachodnioukraińskimi: „OUN zwalcza akcje tych polskich ugrupowań, które zmierzają do przywrócenia polskiej okupacji ziem ukraińskich. Likwidacja antyukraińskich akcji ze strony Polaków jest warunkiem unormowania stosunków między narodami ukraińskim i polskim”¹²⁵. W praktyce oznaczało to więc zwalczanie wszelkich struktur Polskiego Państwa Podziemnego, które podtrzymywało niezmiennosc wschodniej granicy Polski. Banderowcy uznając propagowaną przez siebie rewolucję nacjonalistyczną jako wyłączny możliwy program polityczny dla Ukrainy wrogo odnosili się także do innych ukraińskich stronnictw politycznych, w tym do konkurencyjnej frakcji OUN-M. Najgłośniejszym przykładem aktywnego zwalczania melnykowców przez frakcję Bandery było zabójstwo Mykoły Sciborskiego 30 sierpnia 1941 roku w Żytomierzu.

22 czerwca 1941 roku rozpoczęła się długo oczekiwana przez ukraińskich nacjonalistów wojna niemiecko-sowiecka. Zwrócenie się Hitlera przeciwko Stalinowi miało przynieść upragnioną niepodległość dla Ukrainy – i pełnię władzy dla OUN. 30 czerwca frakcja rewolucyjna OUN proklamowała we Lwowie „Akt odnowienia Państwa Ukraińskiego”. W myśl dokumentu kierowana przez Bandere OUN „z woli narodu ukraińskiego” odnowiła niepodległe państwo ukraińskie, a zarazem powołała do życia na terytorium Ukrainy Zachodniej władzę – na czele z Jarosławem Stecką, która miała podporządkować się „Ukraińskiemu Rządowi Narodowemu”, który utworzy się w stolicy państwa – Kijowie. Odnowiona Ukraina miała też „ściśle współpracować z Wielkimi Narodowo-Socjalistycznymi Niemcami, które pod przywództwem Adolfa Hitlera tworzą nowy ład w Europie i na świecie i pomagają narodowi ukraińskiemu wyzwolić się spod moskiewskiej okupacji”¹²⁶. W skład rządu Stecki weszli między innymi Lew Rebet, Wołodymyr Stachiw i Mykoła Łebed. Akt został też

¹²⁴ W. Wjatrowycz, *op. cit.*, s. 74-75.

¹²⁵ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy...* s. 175.

¹²⁶ 1941 - проголошення відновлення Української держави, <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/cherven/30/1941-progoloshennya-vidnovlennya-ukrayinskoyi-derzhavy>, dostęp: 10.01.2021 r.

oficjalnie poparty przez metropolitę Andrija Szeptyckiego¹²⁷, który jednak mylnie uznawał, że jest to wspólna inicjatywa obu frakcji OUN, melnykowców i banderowców¹²⁸.

Kreślone przez banderowców wizje sojuszu niepodległej nacjonalistycznej Ukrainy z Trzecią Rzeszą spotkały się ze wściekłością Hitlera. Plany Niemiec nie obejmowały bowiem tworzenia marionetkowego nawet państwa ukraińskiego. Terytorium Ukrainy zgodnie z założeniami Generalnego Planu Wschodniego miało podlegać masowej akcji kolonizacyjnej realizowanej przez niemieckich osadników. Banderowcy odrzucili ultimatum, jakie wystosował do nich Hitler. W rezultacie władze Niemiec rozpoczęły masowe represje wobec działaczy OUN. Tymczasowo aresztowano członków rządu Stečki, a także samego Bandere. Znając już stosunek Niemiec do Aktu z 30 czerwca, na krytykę samowoli banderowców pozwoliła sobie także OUN-M¹²⁹. Niemcy z początku liczyli, że uda się zmusić Ukraińców do rezygnacji ze swoich aspiracji politycznych. Negocjacje z banderowcami trwały do września, jednak zakończyły się niepowodzeniem. 15 września przywództwo OUN-B zostało ponownie aresztowane. Bandera, Stečko, Stachiw i Rebet trafili do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen jako internowani. Represje objęły także braci Bandery, Wasyla i Ołeksandra, również działaczy OUN, którzy trafili do Auschwitz, gdzie zginęli w 1942 roku.

Stosunek Niemców do kwestii ukraińskiej znajdował odzwierciedlenie w rezolucjach organizowanych w konspiracji konferencji OUN-B. Na pierwszej konferencji zorganizowanej najprawdopodobniej na początku października 1941 roku banderowcy uznali, że zwycięstwo Niemiec nad sowiecką Rosją jest bardzo realne. Radykalnie ograniczało to możliwość wzniesienia antyniemieckiego powstania, które mogłoby po pierwsze wykrwawić OUN, po drugie zaś nie znaleźć poparcia w ludności ukraińskiej zachwyconej obaleniem Stalina. Dlatego też postanowiono skoncentrować się na długotrwałej walce dyplomatycznej i politycznej. Członkom OUN wydano nakaz zejścia do podziemia i niepodjęcie akcji antyniemieckich. Na drugiej konferencji zorganizowanej wiosną 1942 roku uznano z kolei, że o ile Niemcy w dalszym ciągu zwyciężą Stalina, o tyle poniosą porażkę w walce z zachodnimi aliantami. W wyniku takiej konstatacji postanowiono oficjalnie odciąć się od kontaktów z Niemcami, ażeby nie zamykać sobie drogi dyplomatycznej do potencjalnych uzgodnień z

¹²⁷ Wśród ukraińskiego duchowieństwa istniały wyraźne podziały odnośnie stosunku do działań ukraińskich nacjonalistów. Najbardziej wpływowym przeciwnikiem afirmacyjnej wobec OUN polityki metropolity Szeptyckiego był biskup stanisławowski Hryhorij Chomyszyn. Vide: G. Chomyszyn, *Dwa Królestwa*, Kraków 2017.

¹²⁸ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933-1945*, Warszawa 1972, s. 234

¹²⁹ Ibidem, s. 236.

Zachodem odnośnie przyszłości Ukrainy. W tym celu banderowcy postanowili rozpocząć z Niemcami walkę propagandową, traktując jednocześnie podejmowanie akcji zbrojnych – jako ostateczność¹³⁰.

OUN-M w odróżnieniu od frakcji banderowskiej przyjęła lojalistyczną postawę wobec Trzeciej Rzeszy. W oparciu o działaczy tej właśnie frakcji w Krakowie utworzony został w 1940 roku Ukraiński Komitet Centralny. Na jego czele stanął Wołodymyr Kubijowycz, który był otwartym zwolennikiem frakcji Melnyka¹³¹. Komitet, choć oficjalnie nieuznawany przez władze niemieckie, stanowił reprezentację społeczności ukraińskiej w Generalnym Gubernatorstwie¹³² i w pierwotnych zamierzeniach Niemców jego działalność miała nie odnosić się do kwestii politycznych. Miał on zajmować się przede wszystkim sprawami społeczno-kulturalnymi, oświatą czy pomocą socjalną. Jednak dla samych Ukraińców Komitet stanowił platformę artykulacji konkretnych postulatów politycznych. Wśród nich pojawiały się takie kwestie jak wydanie Ukraińcom specjalnych dowodów osobistych, nowy podział administracyjny uwzględniający gminy ukraińskie czy tworzenie stanowisk urzędniczych obsadzanych przez Ukraińców¹³³. Zamiarem samego Kubijowycza było zlikwidowanie polskich wpływów na obszarze ziem galicyjskich włączonych do Generalnego Gubernatorstwa, wzmocnienie świadomości narodowej wśród zamieszkałych tam Ukraińców, a także uzyskanie dla Ukraińców uprzywilejowanej pozycji politycznej w relacjach z okupacyjnymi władzami niemieckimi. Początkowo, nieformalne wspieranie Ukraińców leżało w interesie władz niemieckich, które w myśl zasady „dziel i rządź” stawiały siebie w roli arbitra wszelkich konfliktów polsko-ukraińskich¹³⁴. Jednak w wyniku narzucanej ze strony melnykowców presji na władze niemieckie odnośnie politycznych rozstrzygnięć sprawy ukraińskiej, również sam Andrij Melnyk został na początku 1944 roku internowany w obozie w Sachsenhausen¹³⁵.

Działalność Komitetu była ściśle uwarunkowana polityką Niemiec wobec kwestii ukraińskiej. Z kolei późniejszy stosunek władz Trzeciej Rzeszy do sprawy ukraińskiej był wprost zależny nie tyle od ich zamierzeń odnośnie tego terytorium, co od sytuacji militarnej na froncie wschodnim, która w 1943 roku, wraz z porażkami Wehrmachtu w Stalingradzie i na Łuku Kurskim, zaczęła się diametralnie zmieniać na niekorzyść Niemiec. W lutym 1945 roku,

¹³⁰ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 100-109.

¹³¹ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce...* s. 199.

¹³² W składzie Generalnego Gubernatorstwa znalazły się również zamieszkiwane przez ludność ukraińską tereny Małopolski Wschodniej.

¹³³ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce...*, s. 206.

¹³⁴ J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000, s. 221.

¹³⁵ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce...*, s. 327.

kiedy Armia Czerwona stała już na linii Odry, ukraińscy nacjonaści uzyskali w końcu od Alfreda Rosenberga zezwolenie na utworzenie oficjalnie uznawanej, w odróżnieniu od UKC, reprezentacji politycznej narodu ukraińskiego wobec władz Trzeciej Rzeszy. Powołano do życia Ukraiński Komitet Narodowy, na którego czele stanął generał Pawło Szandruk. Kubijowycz objął w nim funkcję wiceprzewodniczącego. UKN, oprócz pełnienia funkcji politycznych, miał także sprawować nadzór nad Ukraińską Armią Narodową, której również przewodniczył Szandruk. W związku z rychłą klęską Rzeszy jego działalność nie poskutkowała jednak realizacją tych oczekiwań, które żywili wobec sojuszu z Hitlerem ukraińscy nacjonaści¹³⁶.

1.3.2. Kolaboracyjna działalność zbrojna ukraińskich nacjonalistów

Prowadzona przed wojną niemiecko-ukraińska współpraca wywiadowcza miała ważny wymiar w kontekście nadchodzącej inwazji na Polskę. Jak już zostało to zasygnalizowane wcześniej, Abwehra bowiem planowała wykorzystać ukraińskich nacjonalistów celem wzniesienia powstania i prowadzenia antypolskiej dywersji. Również w kolejnych latach wojny ukraińscy nacjonaści czynnie uczestniczyli w walce zbrojnej po stronie Adolfa Hitlera. Działania te miały przynieść upragniony rezultat polityczny – powstanie jakiejś formy ukraińskiej państwowości i zainstalowanie nacjonalistycznej władzy sprawowanej przez OUN.

W celu wywołania antypolskiej rebelii przez ukraińskich nacjonalistów, szef Abwehry Wilhelm Canaris wydał zgodę na sformowanie Legionu Ukraińskiego – zarządzanej przez OUN formacji zbrojnej. W przededniu wojny liczyła ona około 300 żołnierzy, jednak kreślone wobec niej plany były znacznie bardziej ambitne. Obejmowały one powstanie ukraińskiego sztabu wojskowego, utworzenie uderzeniowych grup partyzanckich, zaplecza materiałowego, szkolenie, a nawet służbę wywiadowczo-propagandową. Według szacunków Ukraińców w antypolskim powstaniu miało wziąć udział 1300 oficerów i 12 000 żołnierzy¹³⁷. Operacja niemieckiego wywiadu została jednak wstrzymana podpisaniem paktu Ribbentrop-Mołotow. 23 sierpnia po naradzie z udziałem Hitlera zdecydowano o wstrzymaniu przygotowań do akcji. 1 września postanowiono, że żołnierzy przeznaczonych do służby w ramach Legionu Ukraińskiego wykorzysta się jako formacje pomocnicze w ramach *Arbeitsdienst*. 12 września podczas konferencji w Jełowej ostatecznie zrezygnowano z planów przeprowadzenia powstania przeciwko polskim władzom w Małopolsce Wschodniej Wschodniej. Niemcy we

¹³⁶ Ibidem, s. 344 - 346.

¹³⁷ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy...*, s. 33.

wrześniu liczyli co prawda na wybuch samoistnej, oddolnej rebelii, dzięki której rękoma ukraińskich nacjonalistów można byłoby zrealizować plany wyniszczenia ludności polskiej i żydowskiej przy jednoczesnym braku podejmowania zobowiązań politycznych i zawierania potencjalnych koncesji na rzecz OUN, jednak nie zdecydowali się na ryzyko otwartej współpracy ze środowiskiem, które jasno artykułowało swoje postulaty polityczne. Chociaż w ramach Legionu Ukraińskiego ukraińscy żołnierze brali czynny udział w przygotowaniach do napaści na Polskę, formacja ta nie spełniła ostatecznie pokładanych w niej nadziei. Porozumienie Hitlera ze Stalinem oznaczało dla ukraińskich nacjonalistów czasowe zaniechanie ambicji utworzenia jakiejś formy ukraińskiej państwowości. Legion Ukraiński stanowił jednak pierwszą zinstytucjonalizowaną formę kolaboracyjnej działalności zbrojnej ukraińskich nacjonalistów na rzecz Trzeciej Rzeszy. Była ona kontynuowana pod różnymi wariantami organizacyjnymi w kolejnych latach.

Ponowne plany większego zaangażowania ukraińskich nacjonalistów w wysiłek wojenny Trzeciej Rzeszy pojawiły się w związku z planowaną przez Niemcy agresją na Związek Radziecki. W lutym 1941 roku decyzję o sformowaniu dwóch batalionów podjął admirał Canaris, niedługo później została ona zaakceptowana przez Wehrmacht. W kwietniu sformowano już pierwszy batalion nazwany „Nachtigall”, liczący około 350 żołnierzy. Formalną komendę objął nad nim niemiecki porucznik Hans Herzner, zaś jego zastępcą – ukraińskim dowódcą batalionu – został Roman Szuchewycz. Drugi batalion, „Roland”, został sformowany na przełomie kwietnia i maja z około 300 Ukraińców przebywających w Austrii. Jego ukraińskim dowódcą został major Jewhen Pobihuszczij. Obie formacje były określane przez samych Ukraińców jako Drużyny Ukraińskich Nacjonalistów, co miało za zadanie przedstawiać je w nacjonalistycznej propagandzie jako oficjalnie uznane przez Niemcy zbrojne ramię OUN¹³⁸.

30 czerwca „Nachtigall” nie biorąc bezpośredniego udziału w walkach wkroczył do Lwowa, gdzie jego zadaniem było zabezpieczenie budynków publicznych. Żołnierze ci, wbrew opiniom formułowanym w oparciu o powojenną sowiecką propagandę, nie byli odpowiedzialni za mord na lwowskich profesorach. Jak twierdzi jednak Grzegorz Motyka poszczególni żołnierze „Nachtigallu” mogli brać udział w trwającym wówczas we Lwowie pogromie Żydów, jednak nie jako jednostka – na podstawie odgórnych rozkazów, tylko z własnej inicjatywy. Obydwu batalionom Niemcy zabronili prowadzenia działalności propagandowo-politycznej. W zamierzeniach dowództwa Wehrmachtu miały one pełnić wyłącznie funkcje militarnego

¹³⁸ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 95.

wsparcia trwającej ofensywy. Po proklamacji Aktu 30 czerwca i fali aresztowań przeprowadzonych przez Niemców Szuchewycz wystosował memoriał w celu wyjaśnienia sytuacji i politycznego sensu dalszej walki Ukraińców. W rezultacie Niemcy podjęli decyzję o wycofaniu „Nachtigallu” i „Rolanda” z frontu¹³⁹. Przedwcześnie zakończony szlak bojowy „Nachtigallu” i „Rolanda” pokazuje po raz kolejny rozbieżność celów niemiecko-ukraińskiej współpracy. Dla ukraińskich nacjonalistów udział w działaniach militarnych Trzeciej Rzeszy miał charakter strategiczny: w ich zamierzeniach tworzone u boku Wehrmachtu ukraińskie formacje wojskowe miały być załącznikiem przyszłej armii ukraińskiej, która w sojuszu z Hitlerem wywalczy sobie niepodległą, nacjonalistyczną Ukrainę. Ukraińskie nadzieje mogły być rozbudzane poprzez wyraźnie obecną w służbie wojskowej warstwę symboliczną: żołnierze ukraińskich batalionów, w odróżnieniu od innych jednostek Wehrmachtu, nie składali przysięgi wierności Hitlerowi. Ślubowali oni jedynie walkę o wolność Ukrainy, co niosło za sobą wymowną obietnicę polityczną¹⁴⁰. Przywództwo Trzeciej Rzeszy instrumentalnie wykorzystywało jednak ambicje ukraińskich nacjonalistów w realizacji celów, które były podporządkowane ogólnym planom zagospodarowania podbitego terytorium. Plany te nie przewidywały jednak tworzenia marionetkowych nawet form ukraińskiej państwowości¹⁴¹.

Kolejna próba zaangażowania militarnego Ukraińców została podjęta przez Niemcy wiosną 1943 roku. Kolejne porażki ponoszone na froncie wschodnim i rosnące straty zmusiły dowództwo nie tylko Wehrmachtu, ale także SS, do coraz głębszego sięgania po rekruta. Uzyskawszy poparcie Ukraińskiego Komitetu Centralnego Kubijowycza, gubernator Galicji Otto Wächter wystąpił z inicjatywą utworzenia nowej, co ważne, „galicyjskiej” w swojej symbolice, dywizji. Propozycja ta uzyskała poparcie melnykowców, spotkała się natomiast ze sprzeciwem banderowców, którzy od końca 1942 roku zaangażowani byli w tworzenie własnej podziemnej formacji zbrojnej. Aktywny udział w tworzeniu jednostki miał również Dmytro Palijiw. Zyskała ona także poparcie metropolity Szeptyckiego, dzięki czemu otrzymała opiekę duszpasterską¹⁴². W czerwcu 1944 roku Niemcy skierowali ją na front wschodni w region miejscowości Brody, gdzie została zamknięta w kotle i rozbita przez Sowietów. W walkach zginął między innymi Dmytro Palijiw. Po rozbiciu dywizja została odtworzona. Pod koniec

¹³⁹ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce...*, s. 246.

¹⁴⁰ R. - D. Müller, *Europejscy sojusznicy Hitlera*, Warszawa 2012, s. 247.

¹⁴¹ Najwięcej zrozumienia dla postulatów ukraińskich nacjonalistów zdawali się wykazywać Canaris oraz Rosenberg. Nie przekładało się to jednak na zmianę kierunku polityki Hitlera.

¹⁴² G. Motyka, *Dywizja SS „Galizien” („Hałyczyna”)*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 1/2002, s. 112.

września 1944 roku została skierowana na Słowację w celu stłumienia trwającego tam powstania¹⁴³. W końcu stycznia 1945 roku z analogiczną misją została wysłana do Słowenii, gdzie zwalczała partyzantkę Tity. Systematycznie zwiększano jej skład osobowy – do ponad 20 tys. żołnierzy. Od 1 kwietnia dywizja prowadziła ciężkie walki z Armią Czerwoną w regionie Grazu w Austrii¹⁴⁴.

Coraz bardziej rozpacзлиwa sytuacja wojsk niemieckich wymuszała kolejne ustępstwa mające skłonić Ukraińców do angażowania się w wysiłek wojenny Trzeciej Rzeszy. W marcu powstał wspomniany już Ukraiński Komitet Narodowy, którego wojskową odnogą miała być Ukraińska Armia Narodowa. W zamierzeniach miała ona jednoczyć pod swoją egidą wszystkich żołnierzy ukraińskich walczących po stronie Niemiec. Dowództwo objął w niej Pawło Szandruk. W jej składzie znalazł się także między innymi Taras „Bulba” Borowec. Formalnie stanowiła ona najbardziej zaawansowaną formę współpracy wojskowej pomiędzy Trzecią Rzeszą a Ukraińcami (w tym również ukraińskimi nacjonalistami). W tym zakresie można uznać, że część z oczekiwań ukraińskich nacjonalistów wobec Niemiec została w końcu zaspokojona: uzyskali oni oficjalne uznanie polityczne, a także stworzone zostały zręby armii narodowej¹⁴⁵. W praktyce jednak działania te nie miały żadnego znaczenia dla perspektywy realizacji postulatów OUN, które w tym momencie, z uwagi na dominację Armii Czerwonej, były już niemożliwe do spełnienia. 14. dywizja SS weszła w skład UNA jako pierwsza dywizja tej formacji. Drugą dywizję miał stworzyć Borowec, jednak plany te nie doszły do skutku w wyniku postępów Armii Czerwonej. Głównym celem Szandruka nie była jednak jakakolwiek walka w imieniu chylącej się ku upadkowi Trzeciej Rzeszy, a ochrona możliwie jak największej liczby żołnierzy ukraińskich przed perspektywą sowieckich łagrów. W tym celu Szandruk w finalnym etapie wojny wyprowadził UNA z frontu w Austrii i 7 maja skapitulował przed wojskami amerykańskimi i brytyjskimi. Żołnierze internowani zostali w obozach we Włoszech¹⁴⁶. W 1947 roku pozwolono im na emigrację do krajów alianckich, między innymi do Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Kanady Australii¹⁴⁷.

Kolaboracjonizm ukraińskich nacjonalistów i ich służba w omówionych powyżej formacjach zbrojnych Trzeciej Rzeszy miały jasny cel polityczny - niepodległe państwo ukraińskie. Z kolei Niemcy traktowali Ukraińców czysto instrumentalnie, podporządkowując

¹⁴³ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy...*, s. 252.

¹⁴⁴ А. Боляновський, *Дивізія "Галичина". Історія*, Львів 2000, s. 341-353.

¹⁴⁵ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce...*, s. 343-344.

¹⁴⁶ А. Боляновський, *op. cit.* s. 354-367.

¹⁴⁷ *Ibidem*, s. 379.

ich zaangażowanie interesom Niemiec, zaś przede wszystkim - bieżącą sytuacją militarną na froncie. Warto zwrócić uwagę na rosnącą gradację zaangażowania nacjonalistów w wysiłek wojenny Niemiec: najpierw w ramach pojedynczej formacji pomocniczej *Arbeitsdienst*, dalej na szczeblu dwóch batalionów, które stanowiły oddziały wsparcia nacierających na Sowieckim froncie Wehrmachtu, następnie w sile dywizji, która toczyła zaciekle walki na froncie wschodnim, w końcu zaś, w końcowym etapie wojny, już na poziomie armii, która miała w zamierzeniu grupować dwie dywizje.

* * *

Niemiecko-ukraińską współpracę w czasie II Wojny Światowej należy ocenić jako nieudaną. Żadna ze stron nie osiągnęła stawianych przed sobą celów. Ukraińskie wsparcie militarne okazało się dalece niewystarczające, by mogło w jakikolwiek sposób przesądzić o losach wojny. Z kolei żywione przez nacjonalistów nadzieje o politycznych owocach sojuszu z Trzecią Rzeszą były niemożliwe do spełnienia z uwagi na sprzeczne interesy Niemiec, które planowały intensywne osadnictwo Europy Wschodniej w ramach realizowanej polityki *lebensraum*. Wykluczał on perspektywę ukraińskiej państwowości. Fiasko tej współpracy zostało ostatecznie potwierdzone po zajęciu całej Ukrainy przez największego wroga ukraińskich nacjonalistów - Moskwę.

Ukraińskie kolaboracyjne formacje wojskowe są obecne w pamięci zbiorowej współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu. Podkreśla się z jednej strony antysowieckie ostrze ich walki, z drugiej zaś - kreuje narrację pragmatyzmu w podejmowaniu współpracy z hitlerowskimi Niemcami. Ich historia wpisuje się w inkluzywny kanon mitu walki narodowyzwolenczej, jaką podejmowali Ukraińcy i ukraińscy nacjonaściści podczas II Wojny Światowej. Zajmują oni w nim miejsce nie tylko obok Ukraińskiej Powstańczej Armii, która stanowi centrum tej narracji, ale także, co warto podkreślić, obok ukraińskich kombatantów walczących w szeregach Armii Czerwonej. Synkretyzm jest widoczny w kreacji polityki historycznej przez ukraińskie władze państwowe¹⁴⁸.

1.3.3. Działalność Ukraińskiej Powstańczej Armii

Drugą ścieżką prowadzenia walki zbrojnej o niepodległą Ukrainę podejmowaną przez ukraińskich nacjonalistów podczas II Wojny Światowej, obok współpracy kolaboracyjnej z Trzecią Rzeszą, było prowadzenie samodzielnej walki partyzanckiej. Była ona skierowana

¹⁴⁸ Szerzej o tym w rozdziale szóstym.

głównie przeciwko Armii Czerwonej, a także polskiemu podziemiu, w mniejszym stopniu - przeciwko Niemcom. Metodę tę obrała banderowska frakcja OUN tworząc własną formację wojskową w postaci Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA). Pierwszą akcją zbrojną UPA był atak na niemiecki posterunek we Włodzimiercu przeprowadzony w nocy z 7 na 8 lutego 1943 roku. Po udanej akcji partyzanci skierowali się w stronę polskiej osady Parośle, gdzie UPA, przedstawiając się uprzednio mieszkańcom jako oddział sowiecki, dokonała pierwszego masowego mordu na ludności cywilnej. Odpowiedzialność UPA za tę zbrodnię jest kwestionowana przez ukraińską historiografię¹⁴⁹. Schemat ataków był kontynuowany w kolejnych tygodniach i miesiącach. Antyniemieckie akcje UPA wymierzone były przede wszystkim w niemiecką administrację cywilną na Wołyniu, ale ich ofiarami nierzadko padała także polska ludność cywilna, w skali zdecydowanie przekraczającej straty niemieckie. Akcje te były często powiązane z dezercją Ukraińców pełniących służbę w oddziałach niemieckiej policji, którzy w dużej mierze zasilali skład osobowy partyzantki (tak banderowskiej, jak również sowieckiej). Według Wołodymyra Wjatrowycza dezercje zaczęły się jednak wcześniej niż zbrojne wystąpienie UPA¹⁵⁰.

Zgodnie z ustaleniami III Konferencji OUN-B z lutego 1943 roku, zbrojne powstanie, jakie miała wywołać UPA, miało mieć przede wszystkim na celu wyzwolenie Ukrainy spod okupacji niemieckiej przed nadejściem ofensywy Armii Czerwonej. Ostateczna walka o ukraińską niepodległość miała zostać stoczona albo z Związkiem Radzieckim, który upatrywano jako głównego wroga niezależnie od jej ustroju, albo z Polską, albo z dwoma tymi państwami jednocześnie. Kwestia stosunku ukraińskich nacjonalistów do mniejszości narodowych zadecydowała się już wcześniej, na konferencji referentów wojennych OUN, kiedy to ustalono, że polską ludność należy z terenów uznawanych za ukraińskie wysiedlić, pod groźbą śmierci. Zdaniem Wołodymyra Wjatrowycza decyzja ta była podyktowana potencjalnym zagrożeniem ze strony ludności polskiej dla rozwoju ukraińskiego ruchu wyzwolenczego, zaś sama OUN nie wpisywała akcji wysiedleńczej w szerszy kontekst pełnoskalowego konfliktu zbrojnego podkreślając, że do antypolskich akcji nie można wykorzystywać żołnierzy powstającej właśnie UPA. Wnioskuje on z tego, że to nie Polska była głównym wrogiem, w które miało być wymierzone ostrze UPA¹⁵¹.

¹⁴⁹ W. Wjatrowycz, *op. cit.*, s. 138-139.

¹⁵⁰ *Ibidem*, s. 139.

¹⁵¹ *Ibidem*, s. 114-115.

UPA podjęła jednak akcję antypolską, począwszy od wspomnianego ataku na Parośle w sposób rażący wykraczając poza mandat działań, jaki OUN oficjalnie określiła wobec Polaków. W czerwcu 1943 roku dowódca UPA Dmytro Klaczkiwski miał wydać ustny rozkaz dotyczący fizycznej likwidacji „całej ludności polskiej, zamieszkałej na terytorium zachodnich obwodów Ukrainy”¹⁵². Decyzja ta była sprzeczna z wcześniejszymi ustaleniami konferencji referentów wojennych, zasadne więc pozostaje pytanie o genezę tej sprzeczności. Według części z badaczy zagadnienia, decyzja o eksterminacji ludności polskiej zapadła już w lutym na III Konferencji OUN-B¹⁵³. Według innych, działania podjęte na Wołyniu przez „Kłyma Sawura” były albo jego samowolą, albo też bardzo „swobodną” interpretacją wytycznych odnośnie wysiedleń ludności polskiej, zaś decyzja o realizacji zorganizowanej akcji wyniszczenia ludności polskiej zapadła między lutym a czerwcem 1943 roku w ograniczonym gronie czołowych działaczy wołyńskiej UPA¹⁵⁴. Podczas apogeum antypolskiej akcji w sierpniu 1943 roku miał miejsce III Zjazd OUN-B, który ujawnił znaczące różnice zdań w kierownictwie organizacji co do oceny wydarzeń na Wołyniu. Głównym przeciwnikiem metod walki, którą podejmowała UPA pod dowództwem Klaczkiwskiego był Mykoła Łebed. Ostatecznie jednak większość działaczy obecnych na zjeździe poparła radykalny kurs działań upowców. Zdaniem Grzegorza Motyki niewykluczone także, że to właśnie na III Zjeździe zapadła decyzja o przeprowadzeniu przez UPA analogicznej do wołyńskiej akcji antypolskiej na obszarze Małopolski Wschodniej lub też, co bardziej prawdopodobne, o przyzwoleniu na dokonanie takiej akcji przez Romana Szuchewycza¹⁵⁵.

* * *

Temat antypolskiej akcji UPA na Wołyniu i Galicji powraca regularnie na agendę stosunków polsko-ukraińskich i jest jednym z tych czynników, które najczęściej wywołują napięcia na linii Warszawa-Kijów. Działania podejmowane przez UPA wobec polskiej ludności cywilnej stanowiły wierną realizację założeń doktryny Mychajły Kołodzinskiego, nawet, jeśli jego koncepcja nie stanowiła ostatecznie oficjalnego dokumentu programowego OUN czy UPA. Podkreślić należy, że głównym celem postulowanym przez Kołodzinskiego w jego pracy było oczyszczenie ziem zachodnioukraińskich z ludności polskiej, co w sposób

¹⁵² Informacja o czerwcowym rozkazie „Kłyma Sawura” pochodzi z zeznań jednego z dowódców UPA Jurija Stelmaszczuka złożonych po jego aresztowaniu przez NKWD. Wiarygodność tych zeznań kwestionowana jest przez ukraińskich historyków reprezentujących afirmacyjny nurt wobec działalności UPA. Vide: W. Wjatrowycz, *op. cit.*, s. 119-122.

¹⁵³ Vide: W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, t. 1-2, Warszawa 2000.

¹⁵⁴ Vide: G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 306-308.

¹⁵⁵ *Ibidem*, s. 367.

jednoznaczny przesądza o ludobójczym charakterze zarówno jego wizji, jak też i jej praktycznej realizacji przez ukraińskich nacjonalistów.

Współczesna ukraińska historiografia wpisuje walkę UPA w szerszy kontekst trwającego konfliktu polsko-ukraińskiego, nie zgadzając się również na uznawanie Rzezi Wołyńskiej jako aktu ludobójczego. W tej narracji wydarzenia na Wołyniu są zaledwie jednym z epizodów „polsko-ukraińskiej wojny”, w ramach której obie strony, zarówno UPA, jak i jej polski odpowiednik - Armia Krajowa, dokonywały zbrodni na cywilach. Wołodymyr Wjatrowycz niuansuje, że polityka masowych przesiedleń, która obecna była w dokumentów programowych OUN i której realizacja przez UPA przyniosła dziesiątki tysięcy ofiar polskiej ludności cywilnej, nie była niczym wyjątkowym w realiach Europy lat 30. Zwraca on uwagę, że plany wysiedlenia Ukraińców z terenów Polski snuły przed wojną środowiska endeckie skupione wokół Romana Dmowskiego¹⁵⁶. Taka ocena historyczna ma na celu symetryzację winy i przeniesienie znacznej części odpowiedzialności za ludobójstwo na stronę polską, która, w tej perspektywie, jeszcze przed wojną dyskryminowała ludność ukraińską, zaś w jej trakcie aktywnie współpracując z Niemcami zwalczała ukraińskie podziemie. Działania te są konieczne do heroizacji UPA i wykreowania jej mitu jako kluczowego elementu narracyjnego w postrewolucyjnej polityce historycznej Ukrainy¹⁵⁷.

1.4. Nacjonalizm ukraiński po II Wojnie Światowej

Ukraiński nacjonalizm nie zdołał powstrzymać Sowietów przed zainstalowaniem na obszarze całej Ukrainy władzy komunistycznej. Koniec wojny przyniósł nacjonalistom jedynie marne i dość iluzoryczne, z ich perspektywy, pocieszenie w postaci całkiem korzystnego kształtu granicy ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w związku z aneksją przez ZSRR jeszcze w 1939 roku części terytorium II RP. Polska utraciła cztery województwa: lwowskie, tarnopolskie, stanisławowskie i wołyńskie. Nie była to oczywiście realizacja maksymalistycznych wizji terytorialnych OUN, tym niemniej odsunięcie Polski na zachód potraktowano jako pierwszy krok do ustanowienia właściwego i sprawiedliwego, z ich punktu widzenia, kształtu terytorium Ukrainy. Pozytywna z punktu widzenia ukraińskich nacjonalistów była także powojenna sytuacja etniczna na terenach zachodniej Ukrainy, z których ludność polska, której udało się przeżyć wojnę, została w dużym stopniu przesiedlona

¹⁵⁶ W. Wjatrowycz, *op. cit.*, s. 125.

¹⁵⁷ Szerzej o tym w rozdziale szóstym.

do zachodniej części Polski, na „ziemie odzyskane”, które przed wojną stanowiły część Niemiec.

Powojenną działalność ukraińskich nacjonalistów była prowadzona nie tylko w Związku Radzieckim, ale początkowo również w Zakerzońskim Kraju, jak w nomenklaturze ukraińskiego nacjonalizmu zwykło określać się uznawane za etnicznie ukraińskie tereny położone na zachód od linii Curzona, które po II Wojnie Światowej przypadły Polsce. Działalność emigracyjna z kolei była prowadzona przez tych działaczy nacjonalistycznych, którzy po wojnie pozostali w krajach Europy Zachodniej i Ameryki Północnej rezygnując z powrotu na Ukrainę z przyczyn politycznych. Odmienne uwarunkowania tych perspektyw determinowały zróżnicowanie organizacji ruchu nacjonalistycznego, metod jego działania, a także formułowanych celów. Na tym tle stopniowo zarysowywały się także rozbieżności pomiędzy poszczególnymi ośrodkami ukraińskiego nacjonalizmu.

1.4.1. Ukraiński nacjonalizm na Zakerzoniu

W związku z narastającą presją militarną sowieców, ukraińskie podziemie jeszcze na przełomie 1944 i 1945 roku zaczęło poszukiwać możliwości porozumienia z Polakami. Pomimo ogromu skali antypolskiego wystąpienia UPA, kluczowe było bieżące zagrożenie ze strony wspólnego wroga i Polaków i Ukraińców. Żołnierze Armii Krajowej świadomi byli bowiem konsekwencji, które spotkały te oddziały polskiego podziemia, które ujawniły się przed sowiecami w trakcie Akcji Burza. Zarówno Polacy jak i Ukraińcy nie mieli więc złudzeń co do politycznych zamiarów nowej władzy zainstalowanej przy walnym udziale NKWD. Dla UPA, koncentrującej swoje wysiłki bojowe na obszarze zachodniej Ukrainy, kluczowym aspektem współpracy z Polakami było powstrzymanie sowieców przed przeprowadzeniem akcji wysiedleńczej rdzennej ludności ukraińskiej z terenów polskich. Współpraca ta przynosiła skutek, bowiem już w lipcu-sierpniu 1945 roku akcja przesiedleńcza załamała się, co skłoniło władze komunistyczne do użycia wojska. Łącznie, w czasie trwania akcji przesiedleńczej wysiedlono do końca 1946 roku niemal pół miliona osób¹⁵⁸. Należy mieć na uwadze, że zawierane przez upowców układy z polskim podziemiem miały często charakter lokalny i tymczasowy. Nie można w tym kontekście mówić o trwałym polsko-ukraińskim sojuszu. Ich trwałość w dużej mierze zależała od przyjętej taktyki działań polskiego i ukraińskiego

¹⁵⁸ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 581.

podziemia na danym obszarze. O ile na przykład pod koniec 1945 roku w wyniku działań UPA ¹⁵⁹ załamała się współpraca na Rzeszowszczyźnie, o tyle utrzymała się ona na Lubelszczyźnie, czego efektem był najważniejszy epizod współpracy UPA z polskim podziemiem, operacja hrubieszowska przeprowadzona w nocy z 27 na 28 maja 1946 roku¹⁶⁰.

Aktywność ukraińskiego podziemia na Zakerzoniu ustała po przeprowadzeniu przez władze komunistycznej Polski akcji „Wisła”. Przymusowe wysiedlenie zwarto zamieszkującej te tereny ludności etnicznie niepolskiej (Ukraińców, ale także Łemków) uzasadniane było próbą odcięcia upowców od zaplecza zapewnianego im przez przychylną ludność cywilną. Ocena akcji „Wisła” budzi jednak po dziś dzień ożywione spory wśród polskich historyków. Tomasz Stryjek zauważa, że UPA wykorzystywała Zakerzonie głównie dla celów logistycznych, traktując Polskę jako kanał przerzutowy ze Związku Radzieckiego do Niemiec¹⁶¹. Historyk ocenia również, że skala działań prowadzonych przez komunistyczne władze polskie nie uzasadniała kontrpartyzanckich celów operacji: „taka akcja wysiedleńcza - gwałtowne uderzenie w sto kilkadziesiąt tysięcy ludzi - nie była konieczna, by skutecznie rozbić działające w Bieszczadach czy w okolicach Przemyśla kurenie UPA”¹⁶². Według Stryjka, dla polskich komunistów „w akcji «Wisła» najważniejsze było wysiedlanie ludności cywilnej, a nie zwalczanie UPA, bo do tego drugiego zadania skierowano o wiele mniejsze siły. Widać wyraźnie, że wysiedlanie Ukraińców to była «droga na skróty», rozwiązywanie problemu na zasadzie odpowiedzialności zbiorowej”¹⁶³. Wtórzy mu Michał Wenklar, który ocenia, że „niezależnie od ogromu cierpień, jakich doznali Polacy ze strony OUN-UPA na Wołyniu, w Małopolsce Wschodniej i na Lubelszczyźnie, Pogórze Przemyskim czy w Bieszczadach, nie da się usprawiedliwić akcji «Wisła», która wyrządziła krzywdę tysiącom obywateli ukraińskiego i łemkowskiego pochodzenia. Komunistyczne państwo było w stanie rozbić podziemie ukraińskie bez akcji deportacyjnych, tak jak poradziło sobie z polskim

¹⁵⁹ UPA przeciwstawiając się wysiedleniom uciekała się do palenia polskich miejscowości, z których wysiedlano Ukraińców. W akcjach tych nierzadko ofiarami padała także ludność cywilna.

¹⁶⁰ G. Motyka, R. Wnuk, *Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA 1945-1947*, Warszawa 1997, s. 157-171.

¹⁶¹ R. Nowotnik, T. Stryjek, *Prof. Stryjek: Akcja "Wisła" to czystka etniczna przeprowadzona przez państwo polskie wobec własnych obywateli*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/prof-stryjek-akcja-wisla-czystka-etniczna-przeprowadzona-przez-panstwo-polskie-wobec>, dostęp: 1.04.2020 r.

¹⁶² Ibidem.

¹⁶³ Ibidem.

podziemiem niepodległościowym”¹⁶⁴. Z taką oceną akcji Wisła nie zgadza się natomiast Ewa Siemaszko, dla której „przesiedlenia były koniecznością wywołaną działalnością UPA”¹⁶⁵ Siemaszko twierdzi również, że usprawiedliwione było stosowanie odpowiedzialności zbiorowej, ponieważ „w tamtych okolicznościach praktycznie niemożliwe było odróżnienie członka lub sympatyka ukraińskiego podziemia nacjonalistycznego od kogoś, kto nie miał z nim nic wspólnego”¹⁶⁶.

Akcja „Wisła” zajmuje również ważne miejsce w narracji historycznej kształtowanej przez współczesny ukraiński nacjonalizm, zarówno na poziomie partyjnym¹⁶⁷, jak i na poziomie władz¹⁶⁸. Jest oceniana jednoznacznie negatywnie przez ukraińską historiografię jako ludobójcza czystka etniczna. „Wisła” w ukraińskiej debacie zazwyczaj wpisywana jest w szeroki kontekst „konfliktu”, lub też „wojny” pomiędzy polskim a ukraińskim podziemiem, co ma na celu umniejszenie odpowiedzialności strony ukraińskiej za krzywdy dokonane Polakom¹⁶⁹.

1.4.2. Ukraiński nacjonalizm w Związku Radzieckim

Jednym z głównych celów politycznych, które po zakończeniu wojny postawili sobie sowieci wobec Ukrainy, było całkowite wyeliminowanie ukraińskiego podziemia nacjonalistycznego, rozumianego zarówno przez pryzmat jego aktywności militarnej w ramach UPA, jak też i politycznej w postaci OUN. Nacjonalizm, chociaż znacząco osłabiony dotychczasowymi walkami, wciąż był postrzegany jako poważne zagrożenie dla ostatecznej konsolidacji władzy i zakotwiczenia komunizmu na terytorium zachodniej Ukrainy. Plan działań w tym zakresie przybrał ostatecznie na przełomie 1945 i 1946 roku formę tzw. „Wielkiej Blokad”, która zakładała nasycenie obszaru aktywności UPA gęstą siecią garnizonów Armii Czerwonej i Wojsk Wewnętrznych NKWD. Miały one odciąć banderowców od zaopatrzenia, które tradycyjnie pozyskiwano od miejscowej ludności we wsiach, które bądź

¹⁶⁴ M. Wenklar, *Akcja „Wisła”. Zasada odpowiedzialności zbiorowej*, <https://krakow.ipn.gov.pl/pl4/edukacja/przystanek-historia/95706,Akcja-Wisla-Zasada-odpowiedzialnosci-zbiorowej.html>, dostęp: 1.04.2022 r.

¹⁶⁵ T. Stańczyk, E. Siemaszko, *To UPA ponosi winę*, „Historia Do Rzeczy” 1/2013, s. 88.

¹⁶⁶ Ibidem, s. 89.

¹⁶⁷ Szczególną uwagę do akcji „Wisła” przywiązuje partia Swoboda, która poprzez jej ocenę jako ludobójstwo dokonane na ludności ukraińskiej instrumentalnie wykorzystuje ją celem symetryzacji wzajemnych polsko-ukraińskich win i relatywizacji Rzezi Wołyńskiej. Szerzej o tym w rozdziale trzecim.

¹⁶⁸ Szerzej o tym w rozdziale szóstym.

¹⁶⁹ Vide: W. Wjatrowycz, *op. cit.*, s. 297-306.

to szczerze z UPA sympatyzowały, bądź to godziły się na przekazywanie żywności i inne formy współpracy ze strachu przed gniewem nacjonalistów. W wyniku operacji zginęło od 3,3 tys. do 5 tys. upowców, zaś kolejne 12 tys. zostało aresztowanych. Stanowiło to z punktu widzenia UPA olbrzymią i niemożliwą już do odrobienia w zastanych warunkach utratę potencjału bojowego¹⁷⁰. Sowieci oprócz systematycznej eliminacji coraz węższych oddziałów upowców prowadzili także intensywne poszukiwania najważniejszych przywódców ukraińskiego podziemia, na czele Romanem Szuchewyczem. Udało się go zlikwidować przy próbie zatrzymania 5 marca 1950 roku. Śmierć Szuchewycza stanowi w dużej mierze zakończenie etapu polegającego na czynnej działalności ukraińskiego podziemia nacjonalistycznego. Jego następcą i zarazem ostatnim przywódcą UPA został wybrany Wasyl Kuk „Łemisz”. Aktywność zbrojna tych oddziałów, które głęboko zaszyte w lasach przetrwały jeszcze do tego czasu sowieckie oblawy, spadła do absolutnego minimum. Partyzanci mieli świadomość beznadziejności swojego położenia, jednak z racji braku jakiegokolwiek możliwej alternatywy decydowali się kontynuować walkę do ostatniego naboju, popełniając samobójstwa w momencie otoczenia przez oddziały sowieckie. 24 maja 1954 roku w zasadzkę złapany został Wasyl Kuk. Ostatnia grupa zbrojna nacjonalistów przetrwała do 1960 roku¹⁷¹. Rozbicie podziemia zbrojnego ukraińskich nacjonalistów nie oznaczało jednak końca ich walki o Ukrainę w realiach Związku Radzieckiego. Spora część członków OUN / UPA znalazła się z wieloletnimi wyrokami w sowieckich więzieniach. Do łagrów trafiały również ich rodziny, czego najbardziej znanym przykładem jest rodzina Szuchewyczów. Zarówno jednak w przypadku tych nacjonalistów, którzy pozostali na wolności, jak i tych, którzy byli represjonowani przez sowieckie władze, ich działalność należy przede wszystkim rozpatrywać przez pryzmat kształtujących się w tym czasie ruchów dysydenckich. Ukraiński nacjonalizm, nie mogąc prowadzić otwartej działalności politycznej w warunkach państwa komunistycznego, zmuszony był bowiem do przyjęcia nowych form walki o swoje idee.

Najważniejszą postacią i niewątpliwym symbolem nacjonalistycznego wymiaru ruchu dysydenckiego na sowieckiej Ukrainie był Jurij Szuchewycz. Po jego aresztowaniu w 1948 roku został on sądzony przez komunistów za działalność jego ojca i skazany na 10 lat łagrów. W czasie stalinowskiej odwilży z początku został zakwalifikowany do amnestii z innymi nieletnimi więźniami, jednak ostatecznie jej nie uzyskał i odsiedział cały wyrok. Po jego zakończeniu otrzymał wyrok kolejnych 10 lat więzienia w związku z bliżej nieznaną „sprawą

¹⁷⁰ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 507-511.

¹⁷¹ *Ibidem*, s. 647.

więzienną”. Po odbyciu kolejnej dziesięcioletniej kary łagrów w 1968 roku został zesłany na Kaukaz do miasta Nalczyk. 3 lata później aresztowany ponownie i ponownie skazany na kolejne 10 lat łagrów. W tym czasie stał się on także członkiem, obok innych więźniów politycznych Ukraińskiej SRR, Ukraińskiej Grupy Helsińskiej. W 1983 roku ociemniały przez lata łagrów Szuchewycz wyszedł z więzienia. Na wolności czekało go jednak kolejne 5 lat zesłania. Na Ukrainę mógł powrócić dopiero pod koniec 1989 roku¹⁷². W 2006 roku prezydent Juszczenko przyznał Szuchewyczowi tytuł Bohatera Ukrainy za „obywatelskie męstwo, wieloletnią działalność społeczno-polityczną i na rzecz obrony praw człowieka w imię zdobycia niepodległości Ukrainy”¹⁷³

Nacjonałisci podejmowali działalność dysydencką także na wolności, czego najważniejszymi przykładami były dwa akty samospaleń – Wasyla Makucha i Oleksy Hirnyka. Makuch w czasie II Wojny Światowej był partyzantem UPA, za działalność w której został skazany w 1946 roku na 10 lat łagrów. 5 listopada 1968 roku w samym centrum Kijowa na Chreszczatyku Makuch w proteście przeciwko inwazji wojsk sowieckich na Czechosłowację i polityce sowietyzacji, jaką komuniści prowadzili na Ukrainie, oblał się benzyną i podpalił wykrzykując „Precz okupantom”, „Niech żyje wolna Ukraina” i „Precz z okupowanej Czechosłowacji”¹⁷⁴. W wyniku odniesionych obrażeń zmarł dzień później w szpitalu w Kijowie. Dekadę później w ślady Makucha poszedł Oleksa Hirnyk. Hirnyk w młodości był aktywnym członkiem ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego na terytorium RP. Należał do młodzieżowej organizacji OUN. Za swoje poglądy w 1937 roku został skazany na 5 lat więzienia. Karę odbywał wraz z innymi działaczami ukraińskimi w Berezie Kartuskiej. Po wejściu Sowietów na Ukrainę został w 1940 roku skazany na 8 lat łagrów. Na wolność wyszedł po odbyciu całej kary w 1948 roku, powrócił wtedy na Ukrainę. 21 stycznia 1978 roku na Czerniczej Górze znajdującej się w Kaniewie dokonał samospalenia. Czyny Makucha i Hirnyka były przemilczane przez władze Związku Radzieckiego. Doczekali się oni upamiętnienia już w czasach niepodległej Ukrainy. 18 stycznia 2007 roku Hirnyk decyzją prezydenta Juszczenki otrzymał tytuł Bohatera Ukrainy¹⁷⁵.

¹⁷² I. Рапп, *ШУХЕВИЧ (БЕРЕЗИНСЬКИЙ) ЮРІЙ РОМАНОВИЧ*, <http://museum.khpg.org/1114002064>, dostęp: 1.04.2021 r.

¹⁷³ Указ Президента України № 703/2006 Про присвоєння Ю.Шухевичу звання Герой України

¹⁷⁴ У КИЄВІ ВІДКРИЄТЬСЯ МЕМОРІАЛЬНА ДОШКА ВАСИЛЮ МАКУХУ, <https://old.uinp.gov.ua/news/u-kyevi-vidkrietsya-memorialna-doshka-vasilyu-makukhu>, dostęp: 1.01.2021 r.

¹⁷⁵ В Калуше відкрили пам'ятний знак Олексе Гирнику, <https://interfax.com.ua/news/general/129844.html>, dostęp: 1.01.2021 r.

Udział nacjonalistów w ukraińskim ruchu dysydenckim jest ważnym czynnikiem kreacji tożsamościowej, która nadaje mu wymiar narodowo-wyzwoleńczy i państwowotwórczy. Taka narracja umożliwia współczesnym nacjonalistom nie tylko budowanie ciągłości historycznej i ideologicznej ze swoimi poprzednikami, ale, co ważne, pozycjonuje też ich bieżącą, postmajdanową działalność, jako kolejny etap walki toczonej o wolność Ukrainy z jej odwiecznym wrogiem - Rosją.

1.4.2. Ukraiński nacjonalizm na emigracji

Z uwagi na sytuację polityczną panującą w Związku Radzieckim, działalność ukraińskich nacjonalistów mogła tam mieć wymiar głównie symboliczny, dysydencki. Zupełnie inaczej sytuacja przedstawiała się wśród środowisk emigracyjnych, które po zakończeniu II Wojny Światowej nie zdecydowały się na powrót do Ukrainy. Nacjonaści, korzystając z możliwości stosunkowo swobodnego prowadzenia działalności politycznej i społecznej, kontynuowali swoją misję walki o niepodległą Ukrainę w nowych realiach i przy użyciu nowych metod. Posiadana przez nich wiedza, a także zdobyte doświadczenie, nierzadko były także cennym walorem we współpracy z zachodnimi służbami specjalnymi.

Głównym ośrodkiem życia politycznego ukraińskiej emigracji po wojnie stały się Niemcy, gdzie znalazło się łącznie około 110 tys. Ukraińców, wśród których byli więźniowie obozów i robotnicy przymusowi, ale także uciekinierzy, którzy obawiali się sowieckiego panowania¹⁷⁶. W lutym 1946 roku w Monachium OUN-B utworzyła tzw. Zagraniczne Formacje, na których czele stanął Stepan Bandera. Bezpośrednia wiedza na temat sytuacji za „Żelazną Kurtyną”, przede wszystkim na temat działań podejmowanych przez władze Związku Radzieckiego na terytorium Ukrainy, była bezcenna z punktu widzenia zachodniego wywiadu. Zagraniczne Formacje rozpoczęły bliską współpracę z Brytyjczykami. Dla Amerykanów lepszym partnerem okazali się być członkowie Ukraińskiej Głównej Rady Wyzwoleńczej (UHRW)¹⁷⁷. Pomiędzy UHRW a OUN-B narastał także konflikt wewnętrzny o wizję dalszego rozwoju ukraińskiego ruchu politycznego i o metody sprawowania władzy nad nim. Struktura UHRW była zdecydowanie bardziej demokratyczna w podejmowaniu decyzji niż dyktatorsko rządzona przez Banderę OUN. Oponentami Bandery w łonie samego OUN byli pod tym

¹⁷⁶ G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 623.

¹⁷⁷ Ukraińska Główna Rada Wyzwoleńcza (UHRW) była organizacją powstałą w 1944 roku z inicjatywy OUN-B i UPA, która miała zrzeszać szersze spektrum ukraińskich środowisk politycznych w walce narodowowyzwoleńczej (między innymi działaczy Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego). Choć większość jej członków była jednocześnie działaczami OUN lub partyzantami UPA, z racji swojego ponadideologicznego charakteru nie był to twór o stricte nacjonalistycznym charakterze.

względem między innymi Lew Rebet i Mykoła Łebed. Podczas II Nadzwyczajnej Konferencji Zagranicznych Formacji zorganizowanej w sierpniu 1948 roku doszło do ostatecznego rozłamu. Z OUN wykluczeni zostali niezgadający się z Banderą działacze. Podziały w łonie emigracyjnego OUN wpływały demoralizująco na działalność podziemia na Ukrainie. W październiku 1949 roku Centralny Prowid OUN wystosował „Odezwę walczącej Ukrainy”, w której wezwano do zaprzestania sporów, które kompromitowały ukraińską sprawę za granicą. Potwierdzono także legitymację usuniętych z OUN członków UHRW. Zostali oni przywrócenii do OUN, zaś w kwietniu 1951 roku na III Konferencji Zagranicznych Formacji nowym przewodniczącym organizacji został wybrany Jarosław Stečko¹⁷⁸.

Odsunięcie się Bandery było jednak działaniem pozornym, ukierunkowanym na załagodzenie konfliktu. W rzeczywistości w dalszym ciągu starał się on wpływać zakulisowo na władze Zagranicznych Formacji. W rezultacie wewnętrzna walka ukraińskich nacjonalistów trwała dalej. Centralny Prowid OUN proponował, aby rozwiązać spór poprzez powołanie kolegiального organu składającego się z trzech działaczy – Bandery, Rebeta i Zenona Matły, który miałby przeorganizować Zagraniczne Formacje zgodnie z zaleceniami Prowidu. Bandera jednak nie zgodził się na to, uznając to za fałszywkę i prowokację sowietów. W konsekwencji Matła i Rebet 25 grudnia 1956 roku oficjalnie utworzyli nową strukturę o nazwie Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów za granicą (OUN-Z)¹⁷⁹.

Współpraca ukraińskich nacjonalistów ze służbami wywiadowczymi państw Zachodu była dla tych państw możliwością zdobycia unikalnego zasobu wiedzy na temat sytuacji w Związku Radzieckim. Współpracujące z otoczeniem Bandery MI6 nie tylko finansowało jego bieżącą działalność, ale także prowadziło szkolenia agentów OUN w Monachium i Londynie, po czym zrzucało ich na Ukrainę celem pozyskiwania danych wywiadowczych¹⁸⁰. Bandera był postrzegany przez Brytyjczyków jako bardzo ważna postać w ukraińskim ruchu wyzwoleniczym, w dalszym ciągu ciesząca się znacznym autorytetem wśród paryzantów UPA. Brytyjski wywiad uważał także, że grupa Bandery jest nie tylko najsilniejszą organizacją polityczną ukraińskiej emigracji, ale także, że jest zdolna do wykształcenia partyjnych kadr i „budowy zdrowej moralnie i politycznie organizacji”. Współpraca była kontynuowana przez następne lata. W raporcie MI6 z początku 1954 roku oceniano, że układała się

¹⁷⁸ G. Motyka. *Ukraińska partyzantka...*, s. 626.

¹⁷⁹ Ibidem, s. 632.

¹⁸⁰ G. Rossoliński-Liebe, *op. cit.*, s. 502.

ona „zadowalająco”. Brytyjski wywiad analizował, że zyskuje coraz więcej kontroli nad operacjami infiltracyjnymi i chociaż ilość uzyskiwanych informacji wywiadowczych była w dalszym ciągu niewielka, to oceniano, że współpraca warta jest kontynuacji. Sam Bandera był postrzegany jako „profesjonalny konspirator z doświadczeniem terrorystycznym i bezlitosnym podejściem do reguł gry”¹⁸¹.

Inne zdanie na temat Bandery mieli Amerykanie, którzy, uznając jego poglądy za antyamerykańskie, zdecydowali się na współpracę z grupą działaczy związanych z UHRW, przede wszystkim z Iwanem Hryniochem i Mykołą Łebedem. CIA finansowała prowadzony przez Łebeda ośrodek analityczny Prolog, w ramach którego nacjonaści prowadzili działalność wydawniczą, medialną, propagandową i analityczną. Większość z autorów, którzy byli angażowani do pisania dla Prologu, nie była świadoma, że nawiązują współpracę z placówką kontrolowaną przez CIA. Prolog wspierał także wymianę kulturalną, naukową i studencką, co było ważnym mechanizmem pozyskiwania informacji wywiadowczych na temat sytuacji w Związku Radzieckim. W latach 60. Prolog dostarczał analiz na nie tylko na temat ukraińskiej polityki, ale również informował o działalności ukraińskich dysydentów, identyfikował osoby powiązane z KGB, jak również samych oficerów, analizował także militarną obecność wojsk sowieckich na zachodniej Ukrainie. Łebed zrezygnował z prowadzenia Prologu w 1975 roku przechodząc na emeryturę, jednak pozostał doradcą i konsultantem, kontynuował także współpracę z CIA. Od 1977 roku przy wsparciu Zbigniewa Brzezińskiego działalność Prologu zaczęła być rozwijana o kolejne narody zamieszkujące Związek Radziecki. CIA zakończyła jego wspieranie w 1990 roku, gdy ZSRR chylił się już ku upadkowi. Od tego czasu Prolog kontynuował swoją działalność już w sposób niezależny, bez finansowej kurateli amerykańskich służb¹⁸².

Sowieci uważnie śledzili działalność ukraińskich nacjonalistów na emigracji w Niemczech. Głównymi celami MGB, a od 1954 roku KGB, była możliwie głęboka infiltracja tego środowiska, obejmująca zarówno kanały komunikacyjne pomiędzy emigracją, a działającym na Ukrainie podziemiem, ale również zapewniająca wgląd w bieżącą aktywność nacjonalistów na emigracji. Ułatwiało to nie tylko sabotowanie ich działań (jak na przykład wychwytywanie szkolonych przez MI6 i przerzucanych na Ukrainę drogą lotniczą agentów OUN), ale też umożliwiało fizyczną eliminację kluczowych osób. Z przyczyn propagandowych celem numer jeden był oczywiście Stepan Bandera. Ochrona kontrwywiadowcza OUN w dużej

¹⁸¹ R. Breitman, N. Goda, *Hitler's Shadow. Nazi War Criminals, U.S. Intelligence, and the Cold War*, Washington D.C. 2010, s. 82

¹⁸² Ibidem, s. 88-90.

mierze była nieskuteczna, na co wpływ miało niewątpliwie porzucenie przez MI6 w lutym 1954 roku stałej współpracy z banderowcami. Od tego czasu Brytyjczycy podjęli współpracę z grupą Lebeda. Jednocześnie i Amerykanie i Brytyjczycy mieli w dalszym ciągu świadomość symbolicznego znaczenia Bandery. Podkreślano konieczność podjęcia działań zapobiegawczych, aby uniemożliwić sowietom porwanie lub zabicie Bandery, co uczyniłoby z niego męczennika¹⁸³. Bandera, po porzuceniu współpracy przez Brytyjczyków, kontynuował działalność na własną rękę korzystając ze wsparcia niemieckiej agencji wywiadowczej BND¹⁸⁴.

12 października 1957 roku w Monachium zostało znalezione ciało Łwa Rebeta. Podczas sekcji zwłok nie doszukano się udziału osób trzecich, i stwierdzono, że przyczyną zgonu był najprawdopodobniej zawał serca¹⁸⁵. Niemal dokładnie dwa lata później, 15 października 1959 roku również w Monachium w niejasnych okolicznościach zmarł Stepan Bandera. Zgony Rebeta i Bandery pozostawały niewyjaśnione do 1961 roku, kiedy to w ręce Amerykanów w Berlinie Zachodnim oddał się agent KGB Bohdan Staszynski. Wyjawił on, że na zlecenie najwyższych władz Związku Radzieckiego dokonał zabójstw Rebeta i Bandery. Zlecono mu także zabicie trzeciego czołowego działacza nacjonalistycznego – Jarosława Stečki, czego jednak z przyczyn osobistych nie wykonał. Staszynski otrzymał karę 8 lat więzienia, na wolność wyszedł jednak już 31 grudnia 1966 roku. Dalsze jego losy pozostają nieznane¹⁸⁶.

Po śmierci Bandery przywództwo w organizacji przejął z początku Stepan Łenkawski, koncentrując się głównie na prowadzeniu działalności wydawniczej, przede wszystkim w ramach „Szlachu Peremohy”. Na łamach tego tytułu nacjonaści kontynuowali swoją publicystykę, poruszając zarówno zagadnienia historyczne (przede wszystkim gloryfikujące wojenną działalność OUN i UPA), jak również prowadząc bieżącą antysowiecką propagandę. W 1968 roku zorganizowany został IV Wielki Zjazd OUN, na którym nowym szefem Prowidu wybrany został Jarosław Stečko. Zgodnie z postanowieniami Zjazdu, Zagraniczne Formacje zostały uznane jedynie za terytorialny oddział całej OUN, bez oddzielnego statusu prawno-organizacyjnego. Podporządkowane miały być bezpośrednio Prowidowi OUN¹⁸⁷. Według wspomnień jednego z czołowych działaczy tego okresu Wasyla Ołeškiwa, Zjazd przyjął także

¹⁸³ Ibidem, s. 83.

¹⁸⁴ G. Rossoliński-Liebe, *op. cit.*, s. 507.

¹⁸⁵ Ibidem, s. 534-535.

¹⁸⁶ Ibidem, s. 546.

¹⁸⁷ Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). – Т. 1: Постанови, 1969, s. 26

szereg uchwał programowych, które nowelizowały ideologię OUN, wyznaczały nowe kierunki walki wyzwolenczej. W zakresie politycznym opracowano także projekt ustroju państwowego Ukrainy¹⁸⁸. Stećko rządził OUN aż do swojej śmierci w 1986 roku. W ostatnich latach Związku Radzieckiego organizacją kierował Ołeśkiw, zaś już w niepodległej Ukrainie od 1991 roku – wdowa po Stećce, Jarosława.

Inaczej niż Ołeśkiw rozwój doktryny ukraińskiego nacjonalizmu w tym czasie ocenia historyk Heorhij Kasjanow. Jego zdaniem OUN przez cały ten czas opierała się bowiem na fundamentach ideologicznych charakterystycznych dla radykalnego wschodnioeuropejskiego nacjonalizmu doby lat 30. Były to absolutyzacja organiczności i naturalności narodu, ciągłość jego istnienia, prymat jego interesu nad interesem jednostki, idealizm, kult ziemi i chłopstwa, państwowy paternalizm, propaganda solidaryzmu etnicznego i negacja pluralizmu interesów społecznych, ksenofobia. Analiza dokumentów Zjazdów OUN uwidacznia tę doktrynalną stagnację. Kasjanow zwraca uwagę, że na Zjeździe w 1987 roku OUN omawiała redakcję swojego programu obowiązującą jeszcze z czasów Zjazdu z 1968 roku, a więc jeszcze sprzed 20 lat, w kontekście jego „wspaniałej aktualności”. Ta ideologiczna ortodoksja spowodowana była intelektualną próżnią, jaka powstała w niezwykle silnie wodzowskiej organizacji po śmierci Stepana Bandery. Wyznaczone przez niego kierunki doktrynalne uznawane były za niekwestionowalny dogmat. Przyjmując jego prymat w zakresie interpretacji potrzeb ukraińskiego nacjonalizmu pozostali działacze nie byli skłonni do postulowania rewizji programowej. W rezultacie OUN pozostała kompletnie niezdolną do doktrynalnej refleksji nad niezwykle dynamicznie zmieniającymi się uwarunkowaniami politycznymi Związku Radzieckiego w latach 80. To zaś przełożyło się na jej polityczną marginalizację w niepodległej już Ukrainie¹⁸⁹.

Andrij Melnyk „swoją” OUN rządził do swojej śmierci w 1964 roku. Melnykowska OUN była ważnym środowiskiem politycznym ukraińskiej emigracji w Kanadzie, a także strukturą w dużej mierze koordynującą działalność społeczną ukraińskiej diaspory ogółem. To właśnie Melnyk w 1957 roku przedstawił postulat stworzenia społeczno-politycznego

¹⁸⁸ В. Олесків, *Василь Олесків про діяльність ОУН в 1945-1993 роках (Виголошено на першому зборі Конгресу Українських Націоналістів 02-04 липня, 1993 рік)*, <http://cun.org.ua/2017/vasil-oleskiv-pro-diyalnist-oun-v-1945-1993-r-r/>, dostęp: 23.10.2019 r.

¹⁸⁹ Г. В. Касьянов, *ІДЕОЛОГІЯ ОУН: ІСТОРИКО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ*, „Український історичний журнал”, 2004, No 2, s. 77-78.

zjednoczenia ukraińskiej diaspory w formule Światowego Kongresu Ukraińców¹⁹⁰, który udało się zrealizować dziesięć lat później. Po śmierci Melnyka szefostwo w OUN objęli kolejno Ołeh Sztul-Żdanowycz (do 1977 roku) i Denys Kwitkowski (lata 1977-1979). Od 1979 roku aż do roku 2012 organizacją kierował z kolei Mykoła Pławjuk. Pławjuk był w 1967 roku jednym z inicjatorów pierwszego Światowego Kongresu Ukraińców, na którym został zresztą wybrany na pierwszego sekretarza. Na II Kongresie w 1973 roku został jego wiceprzewodniczącym, a na III Kongresie w 1978 roku - przewodniczącym¹⁹¹. W ostatnim okresie ZSRR sprawował także urząd Prezydenta Ukraińskiej Republiki Ludowej na emigracji. W 1992 roku przekazał on insygnia władzy Leonidowi Krawczukowi, co w sposób symboliczny ustanowiło ciągłość władzy pomiędzy URL a niepodległą Ukrainą.

* * *

Ukraiński nacjonalizm po II Wojnie Światowej stanowił ważne ogniwo ukraińskiego ruchu dysydenckiego sprzeciwiającego się rządowi komunistycznemu. W samym Związku Radzieckim nacjonałiści dążyli do uzyskania przez Ukrainę niepodległości poprzez akty sprzeciwu obywatelskiego i nielegalną działalność dysydencką, których najbardziej donioślejszymi przykładami były akty samospalenia Wasyla Makucha i Oleksy Hirnyka. Ukraińscy nacjonałiści podlegali również prześladowaniom ze strony władz, a ich radykalnie antysowiecka polityczna pozycja oznaczała często w konsekwencji wieloletnie więzienie. Symbolem oporu ukraińskiego nacjonalizmu i walki z sowieckim aparatem represji jest pod tym względem syn komendanta UPA Romana Szuchewycza, Jurij. Ukraińscy nacjonałiści przebywający na emigracji korzystali z możliwości, jakie dawało im funkcjonowanie w warunkach zachodnich demokracji. Prowadzili w sposób otwarty działalność przede wszystkim społeczną i kulturalną, ale nieoficjalnie odgrywali również dość ważną rolę polityczną. Zachodnie służby specjalne chętnie korzystały z wiedzy i kontaktów, którymi dysponowali nacjonałiści na temat sytuacji w Związku Radzieckim. Z perspektywy samych nacjonalistów, w nawiązywaniu tego typu form współpracy chodziło nie tylko o możliwość aktywnego udziału w kształtowaniu polityki władz zachodnich wobec Ukrainy w zgodzie z własnym interesem politycznym, ale też o próbę zapewnienia sobie własnego bezpieczeństwa w obawie przed zamachami organizowanymi przez KGB.

¹⁹⁰ М. Антонович, *Андрій Мельник в першу річницю смерті 1964-1965*, Торонто-Вінніпег 1966, s. 139

¹⁹¹ *ВДІЙШОВ У ВІЧНІСТЬ КОЛИШНІЙ ПРЕЗИДЕНТ СКУ СВ. ПАМ'ЯТИ МИКОЛА ПЛАВ'ЮК*, <https://www.ukrainianworldcongress.org/novini/vidijshov-u-vichnist-kolyshnij-prezydent-sku-sv-pamyati-mykola-plavyuk/?lang=uk>, dostęp: 1.04.2020 r.

1.5. Nacjonalizm w niepodległej Ukrainie

Wbrew postulatom i założeniom formułowanym przez teoretyków ukraińskiego nacjonalizmu, to nie nacjonalistycznie zorientowana „inicjatywna mniejszość” okazała się być *spiritus movens* zmian, które doprowadziły do utworzenia niepodległej Ukrainy. Związek Radziecki upadł pod ciężarem wielu problemów wewnętrznych, jednak żadnym z nich nie okazał się być destrukcyjny dla sowieckiej państwowości wpływ ukraińskiego nacjonalizmu. W schyłkowym okresie rozpadu ZSRR nacjonaści oczywiście angażowali się w działania polityczne (np. uczestnicząc w Rewolucji na Granicy¹⁹²), jednak w żadnej mierze nie byli oni wówczas środowiskiem na tyle istotnym, by decydować o obliczu zmian, które zachodziły w ukraińskiej polityce. Polityczna odwilż w końcowym okresie istnienia Związku Radzieckiego sprzyjała procesowi instytucjonalizacji ukraińskiego nacjonalizmu. Był on płynnie kontynuowany w ramach już niepodległej Ukrainy. Najbardziej znaczącymi nurtami ukraińskiego nacjonalizmu, które wykrystalizowały się w jego wyniku były: Kongres Ukraińskich Nacjonalistów będący kontynuatorem doktryny nacjonalizmu integralnego, a także Ukraińskie Zjednoczenie Narodowe (UNA) reprezentujące nurt określony przez Roberta Potockiego mianem „nacjonalizmu eklektycznego”¹⁹³.

Powstały w 1992 roku z inicjatywy Jarosławy Stećko¹⁹⁴ Kongres Ukraińskich Nacjonalistów stanowił polityczne przedłużenie kierowanej przez nią emigracyjnej OUN. Pierwotnie głównym celem Kongresu było wykorzystanie spuścizny historycznej OUN do zjednoczenia pod swoim szyldem wszystkich środowisk ukraińskiej radykalnej prawicy. Próbował on przedstawić zmodernizowaną, dostosowaną do nowych realiów niepodległej Ukrainy doktrynę ukraińskiego nacjonalizmu, dlatego też w jego programie znaleźć można odwołania do wartości demokratycznych.

Samo rozumienie demokracji przez KUN stało w opozycji do modelu demokracji liberalnej. W swoim wystąpieniu programowym na Konferencji Ukraińskich Nacjonalistów z 1992 roku Stećko tłumaczyła, że „prawa i wolności człowiek można zagwarantować nie tylko za pośrednictwem demoliberalnego ładu. Ukraińskie narodowładztwo istniało już wtedy, kiedy

¹⁹² Masowe antykomunistyczne protesty studentów, które miały miejsce w Kijowie od 2 do 17 października 1990 roku. Przybrały formę masowych strajków oraz protestów głodowych. W postrewolucyjnej polityce pamięci na Ukrainie Rewolucja na Granicy nierzadko bywa opisywana jako „Pierwszy Majdan”.

¹⁹³ R. Potocki, *Nacjonalizm eklektyczny na postsowieckiej Ukrainie. Radykalizm transnacjonalistyczny Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowego*, [w:] *Doktryny i ruchy współczesnego ekstremizmu politycznego*, red. E. Olszewski, Lublin 2004, s. 238.

¹⁹⁴ Żona prowidnyka OUN Jarosława Stećki, działaczka nacjonalistyczna. Szefowała OUN w latach 1991-2001. Przewodniczyła Kongresowi Ukraińskich Nacjonalistów aż do śmierci w 2003 roku.

demoliberalizmu jeszcze nie było na Zachodzie”¹⁹⁵. Cel, jaki stawiała ona przed nowotworzonym projektem politycznym, sformułowała następująco: „główną naszą chęcią jest wspieranie narodu w usuwaniu wszystkiego tego, co obce i szkodliwe przynieśli nam wrogowie Ukrainy. Chcemy odrodzić ducha naszej światłej przeszłości i twórczym geniuszem narodu zbudować nowe i nasze, trwałe i wspaniałe społeczeństwo”¹⁹⁶. Do tych procesów Kongres włączał nie tylko etnicznych Ukraińców, ale i wszystkich obywateli państwa ukraińskiego, w tym Rosjan. Co może wydawać się zdumiewające w świetle aktualnych stanowisk ukraińskich nacjonalistów, partia pierwotnie w swoim programie opowiedziała się między innymi za denuklearyzacją Ukrainy¹⁹⁷. Szybko jednak zastrzyła swoje stanowisko w wydanym przed wyborami parlamentarnymi 1994 dokumencie „Platforma przedwyborcza Kongresu Ukraińskich Nacjonalistów”, w którym opowiedziano się za utrzymaniem statusu Ukrainy jako mocarstwa jądrowego. Głównym założeniem programowym przedstawionym w tym dokumencie było jednak nakreślenie ciągłości ideologicznej i historycznej z doncowskim rozumieniem nacjonalizmu. Podkreślono w nim bowiem, że KUN w swej walce wychodząc z „podstawowej, niezmiernie aktualnej dewizy etycznej” - „Zdobędziesz Państwo Ukraińskie albo zginiesz w walce o nie”¹⁹⁸ prowadzi dalszą walkę polityczną, tym razem już w realiach demokratycznego parlamentaryzmu, najpierw o wspomniane „zdobycie” państwa, zaś następnie - napelnienie go treścią narodową. Najważniejszą wartością społeczną był dla KUNu naród, rozumiany „jako duchowa, samoistna wspólnota, zjednoczona wolą do życia i władzy”¹⁹⁹.

Kongresowi udało się uzyskać pewne wpływy polityczne i sympatie wyborców na zachodzie kraju, co przełożyło się na 5 mandatów do Rady Najwyższej w wyborach parlamentarnych w 1994 roku²⁰⁰. Wiosną 1995 roku partia twierdziła, że zrzesza ponad 15 tysięcy członków²⁰¹. W 1997 roku mandat deputowanej Rady Najwyższej w wyborach

¹⁹⁵ С. Стецько, *Український націоналізм і його роль в закріпленні та розбудові Української Самостійної Соборної Держави*, [w:] КОНФЕРЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ Київ, 28-29 Березня 1992 Доповіді, Дискусії, Постанови, London-Київ, 1992, s. 21.

¹⁹⁶ Ibidem, s. 24.

¹⁹⁷ Ibidem, s. 24-25.

¹⁹⁸ Pierwsze „przykazanie” z tzw. Dekalogu ukraińskiego nacjonalisty, przygotowanego przez działacza OUN Stepana Łenkawskiego. Dekalog był dla OUN kluczowym dokumentem formującym właściwą postawę ideologiczną jego członków.

¹⁹⁹ W. Poliszczuk, *Ideologia nacjonalizmu ukraińskiego*, Kraków 2020, s. 261.

²⁰⁰ W. Baluk, *Kształtowanie systemu partyjnego Ukrainy w okresie transformacji ustrojowej (1987-2004)*, Wrocław 2006, s. 276.

²⁰¹ A. Wilson, *Ukrainian nationalism in the 1990s. A minority faith*, New York 1997, s. 80.

uzupełniających uzyskała sama Jarosława Stećko²⁰². W kolejnych wyborach parlamentarnych w 1998 roku Kongres wszedł w skład bloku o nazwie „Front Narodowy”, który uzyskał 2,71%, poniżej progu wyborczego. Partia wprowadziła jednak do Rady Najwyższej trójkę deputowanych, w tym samą Stećko, którzy mandat uzyskali w okręgach jednomandatowych²⁰³. Również w 2002 roku Kongres wszedł w skład bloku wyborczego, tym razem juszczenkowskiej „Naszej Ukrainy”. Utrzymał swój trójosobowy stan posiadania w Radzie Najwyższej, kolejną reelekcję zanotowała też sama Jarosława Stećko²⁰⁴.

Choć początkowo Kongres próbował aspirować do roli dominującej siły szeroko pojmowanego ukraińskiego ruchu narodowego, co, jak zostało wskazane wyżej, znalazło swoje odzwierciedlenie w pierwszych próbach artykulacji doktryny nacjonalistycznej już w warunkach niepodległej Ukrainy, szybko jednak uległ ideologicznej radykalizacji. Jak zauważa Andrew Wilson²⁰⁵, powodem tego z jednej strony była zakorzeniona w kręgach działaczy wywodzących się z emigracji tendencja do spiskowej dyscypliny i nieufności, zaś z drugiej - prymitywizm i radykalizm nowych działaczy, takich jak Serhij Żyżko²⁰⁶. W rezultacie KUN nigdy nie zdołała wokół siebie zgromadzić wystarczającego zaplecza, zarówno intelektualnego, jak i organizacyjnego, aby samodzielnie stanowić relewantną siłę polityczną o zasięgu ogólnokrajowym. Efektem tego było porzucenie prac nad dalszą konceptualizacją uwspółcześnionej wersji doktryny ukraińskiego nacjonalizmu przez to środowisko. KUN pozostawał na marginesie polityki opierając swój wizerunek na symbolicznej roli Jarosławy Stećko jako nestorki ukraińskiego nacjonalizmu. Pod jej przywództwem partia nie miała jednak szans na dalszy rozwój i przekształcenie się w nowoczesny projekt polityczny.

Drugim ważnym nurtem ukraińskiego nacjonalizmu w niepodległej Ukrainie było Ukraińskie Zjednoczenie Narodowe (UNA). Powstało ono w czerwcu 1991 roku i zrzeszało głównie młodych radykałów sprzeciwiających się kierunkowi transformacji politycznej Ukrainy. Jak tłumaczy Robert Potocki „główną przyczyną powstania tego ugrupowania był bunt przeciw porządkowi politycznemu, jaki powstał w kraju w 1991 roku, w wyniku którego

²⁰² Народний депутат України 2 скликання (1997 - 1998 р.р.) Стецько Ярослава Йосипівна, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/d_ank_arh?kod=19602, dostęp: 21.08.2021 r.

²⁰³ Результати голосування по Україні в одномандатних виборчих округах, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html>, dostęp: 21.08.2021 r.

²⁰⁴ Результати голосування по Україні в одномандатних виборчих округах, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc0v.html>, dostęp: 21.08.2021 r.

²⁰⁵ A. Wilson, *Ukrainian nationalism...*, s. 79.

²⁰⁶ Współzałożyciel Kongresu Ukraińskich Nacjonalistów. Kandydat w wyborach parlamentarnych z ramienia KUN w 1994, 1998 i 2002 roku. Deputowany do Rady Najwyższej z ramienia bloku „Naszej Ukrainy” w latach 2005-2006.

ruch narodowy zawarł swoisty pakt z rządzącymi do tej pory komunistami nie zapewniwszy sobie przy tym w praktyce żadnych realnych udziałów w strukturach państwa postsowieckiego”²⁰⁷. Niedługo później, w sierpniu 1991 roku obok struktur politycznych powstała paramilitarna bojówka partii - Ukraińska Samoobrona Narodowa (UNSO). Formalnym przywódcą UNA-UNSO został Jurij Szuchewycz, choć z uwagi na jego zły stan zdrowia organizacją faktycznie kierował Dmytro Korczynski.

W warstwie programowej na pierwszy plan wysuwała się radykalna wrogość do państwa rosyjskiego. Unsowcy szybko zdobywali popularność swoją aktywnością bojówkarską (przede wszystkim bójki na demonstracjach ze środowiskami prorosyjskimi, np. komunistami), ale także paramilitarną - ściśle powiązanymi ze wspomnianą antyrosyjskością. UNA-UNSO w swoim rozumieniu ukraińskiego nacjonalizmu kładła nacisk na wszelkie możliwe działania czyniące opór „moskiewskiemu imperializmowi”, który według tej partii próbował odbudować swoje wpływy po upadku Związku Radzieckiego. Tak zatem w 1992 roku unsowcy aktywnie przeciwdziałali rosyjskim separatystom na Krymie organizując w Sewastopolu proukraińskie protesty i manifestacje, a także wzięli czynny udział w wojnie w Nadniestrzu²⁰⁸. Z tych samych antyimperialistycznych powodów uczestniczyli oni również w wojnie w Abchazji w 1993 roku, gdzie walczyli u boku Gruzinów i w 1995 roku w wojnie w Czeczenii po stronie wojsk Dudajewa. Obok ideologicznego kontekstu były też inne ważne czynniki, które determinowały paramilitaryzację ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego na początku lat 90. Wyróżnić można trzy kluczowe powody, z czego dwa miały wymiar strategiczny, zaś jeden - taktyczny. Po pierwsze, nacjonałiści, przekonani o immanentnej wrogości Rosji wobec ukraińskiej państwowości, szykowali się na nadchodzący konflikt zbrojny, który ich zdaniem miał nadejść ze strony Moskwy nie mogącej pogodzić się z niepodległością Ukrainy. Budowa własnych struktur paramilitarnych miała więc na celu przede wszystkim ochronę integralności terytorialnej Ukrainy. Po drugie, w sytuacji wojny domowej lub rewolucji, wytrenowane i doświadczone bojowo struktury paramilitarne mogłyby posłużyć nacjonalistom do siłowego przejęcia władzy w państwie. Z kolei w wymiarze taktycznym - własne formacje siłowe były na bieżąco wykorzystywane w walce politycznej (ochrona własnych demonstracji i marszów, napady na oponentów politycznych)²⁰⁹. W tworzenie takich struktur i ich późniejsze szkolenie

²⁰⁷ R. Potocki, *op. cit.*, s. 239.

²⁰⁸ Ibidem, s. 240.

²⁰⁹ E. С. Андрущенко, *Парамілітарні структури українського націоналістичного руху 90-х рр. XX ст.*, „Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету”, 2011, вип. XXX, s. 43.

często zaangażowani byli wojskowi weterani, zazwyczaj z doświadczeniem bojowym wyniesionym z wojny w Afganistanie (tzw. „afgańcy”).

W polityce wewnętrznej unsowcy intensywnie współpracowali z nowoutworzonym Ukraińskim Kościołem Prawosławnym Patriarchatu Kijowskiego chroniąc własne obiekty kultu, a także podejmując próby siłowego przejmowania kontroli nad cerkwiami należącymi do Patriarchatu Moskiewskiego. Unsowcy współdziałali również z Ukraińskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym, czego kulminacją był pogrzeb patriarchy Włodzimierza w 1995 roku. Podczas uroczystości doszło do starć pomiędzy unsowcami a Berkutem, który nie chciał dopuścić do pochówku Włodzimierza na terenie Soboru Mądrości Bożej (Sofijskiego)²¹⁰. Stało się to powodem czasowej delegalizacji UNA-UNSO (do września 1997 roku). W listopadzie 1997 roku organizację opuścił Korczynski, zaś sama UNA-UNSO pogрузzyła się w wewnętrzym kryzysie ograniczając swoją aktywność i tracąc bazę członkowską. Spowodowane to było licznymi sporami i konfliktami personalnymi w łonie organizacji. W pierwszej dekadzie XXI wieku UNA-UNSO uległa dalszej marginalizacji. Nie przejawiała istotnej aktywności politycznej ustępując miejsca nowym, zdobywającym coraz większą popularność projektom takim, jak Swoboda. Jej liderem niezmiennie pozostawał Jurij Szuchewycz, choć faktycznie organizacją kierował jego zastępca, Mykoła Karpiuk. W 2013 roku UNA-UNSO na początku Rewolucji Godności weszła w skład Prawego Sektora.

Ukraińskie ugrupowania nacjonalistyczne po upadku Związku Radzieckiego nie były w stanie uzyskać istotnej pozycji politycznej. Wśród głównych powodów należy wymienić ich zacofanie organizacyjne, słaby potencjał kadrowy zarówno pod względem kompetencji ówczesnego przywództwa (zdominowanego przez OUNowskich działaczy „starego” pokolenia, jak Jarosława Stećko czy Jurij Szuchewycz, którzy okazali się niezdolnymi do sprawnego zreorganizowania ukraińskiego nacjonalizmu w realiach transformującej się Ukrainy), jak również „dołów” organizacyjnych, które przyciągały głównie młodych bojówkarskich radykałów zainteresowanych fizycznymi konfrontacjami, a nie intelektualną działalnością polityczną. Kryzys organizacyjny przerodził się w stagnację ukraińskiego nacjonalizmu w jego wymiarze doktrynalnym. Brakowało świeżego spojrzenia intelektualnego na wyzwania, które stały przed Ukrainą. Na tym tle stopniowo swoją pozycję budowała Socjal-Narodowa Partia Ukrainy z młodym, charyzmatycznym liderem Ołehem Tiahnybokiem.

²¹⁰ Ibidem, s. 46.

* * *

Historyczna perspektywa ukraińskiego nacjonalizmu w nierozzerwalny sposób połączona jest z doktryną i praktyką polityczną Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów oraz Ukraińskiej Powstańczej Armii. Spuścizna historyczna OUN i UPA odgrywa niebagatelne znaczenie w kreowaniu ideowej tożsamości współczesnego oblicza ukraińskiego nacjonalizmu. Działalność tych organizacji zgodnie uznawana jest przez nacjonalistów za fundament walki wyzwoleniczej narodu ukraińskiego, która zaowocowała niepodległością Ukrainy. Uznają się oni za kontynuatorów tych tradycji, czemu niewątpliwie sprzyja zachowana ciągłość instytucjonalna pomiędzy organizacjami, ale także - spójność ideowa. Formułując aktualne kierunki doktryny ukraińskiego nacjonalizmu bogato czerpią oni z dorobku ideowego Doncowa czy Sciborskiego. Historyczna myśl tych ideologów stanowi ciągle żywy punkt odniesienia wobec bieżących wyzwań, przed którymi staje ukraiński nacjonalizm. Historyczna działalność ukraińskich nacjonalistów jest z perspektywy współczesnych wyznawców tej ideologii kluczowym źródłem ich politycznej tożsamości. Najważniejsze historyczne postacie ukraińskiego nacjonalizmu, jak na przykład Jewhen Konowalec, Stepan Bandera czy Roman Szuchewycz, są niezmiennym źródłem inspiracji. Ich działalność stawiana jest jako wzorzec postaw politycznych i ideowych, aktualny zwłaszcza w nowych warunkach politycznych Ukrainy po 2014 roku.

Pomimo ważnego wymiaru symbolicznego, ukraiński nacjonalizm w warunkach niepodległej Ukrainy nie był jednak w stanie wywalczyć sobie istotnej pozycji politycznej. Wynikało to z wielu czynników, poczynając od słabości organizacyjnych i sporów personalnych samego środowiska nacjonalistycznego, poprzez brak adekwatnej i przystającej do nowych warunków politycznych oferty programowej adresowanej ukraińskiemu społeczeństwu, a skończywszy na ideowej kondycji samego społeczeństwa, które cechowało się daleko posuniętą indyferencją i apatią obywatelską²¹¹.

²¹¹ Szerzej o tym w rozdziale drugim.

2. Nacjonalistyczny wymiar Rewolucji Godności

Rewolucja Godności stanowi punkt zwrotny w historii nie tylko współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu rozumianego w kategoriach politycznej doktryny, ale jest to też wydarzenie o fundamentalnym znaczeniu dla całej niepodległej Ukrainy. Jej zasięg oddziaływania wykracza poza dokonaną w jej trakcie zmianę władzy, czy też nawet poza, niebagatelną z punktu widzenia paradygmatu cywilizacyjnego, strategiczną reorientację geopolitycznego kursu państwa. Pod wieloma względami jej implikacje są bowiem dalece istotniejsze w odniesieniu do wykształconej w jej wyniku nowej płaszczyzny metapolitycznej.

Rewolucja Godności wedle formułowanej w niniejszej pracy koncepcji teoretycznej jest rewolucją nacjonalistyczną. Wymiar nacjonalistyczny jest interpretowany tu dwojako: w wąskim rozumieniu jako bezpośredni wpływ ukraińskich nacjonalistów – partii politycznych, organizacji, ale także indywidualnych osób, na przebieg wydarzeń, które rozegrały się w ramach Rewolucji. Jednocześnie w szerokim rozumieniu Rewolucja Godności jest zjawiskiem trwale redefiniującym ukraińską tożsamość narodową, które niosąc za sobą radykalne konsekwencje polityczne ustanawia zarazem zupełnie nowe obiektywne realia społeczno-polityczne (trauma Niebiańskiej Sotni, a następnie utraty integralności terytorialnej i wybuch wojny). Stanowią one nowy punkt odniesienia w formacji tożsamościowej każdego obywatela Ukrainy. Aby jednak w pełni zrozumieć to złożone zjawisko, jakim była Rewolucja Godności, koniecznym jest nakreślenie wyraźnego tła socjohistorycznego przedrewolucyjnej Ukrainy. Odpowiedź na pytanie dlaczego Rewolucja Godności się w ogóle wydarzyła, nie leży bowiem w kwestii określenia bezpośrednich przyczyn wybuchu protestów. Jej agenda, dynamika, a także podziały, które się wokół niej wytwarzały, stanowiły bowiem odzwierciedlenie ówczesnej kondycji społeczeństwa Ukrainy.

2.1. Idea Majdanu jako paradygmat zmiany politycznej na Ukrainie

2.1.1. Koncepcja społeczeństwa nieobywatelskiego Mykoły Riabczuka

Rozpad Związku Radzieckiego, w którego procesie w dużej mierze współuczestniczyła ukraińska elita polityczna, dokonał się drogą odgórnych decyzji, które ustanawiały nowy geopolityczny ład Europy Wschodniej. Dla ogółu społeczeństwa ukraińskiego udział w tych wydarzeniach miał ważny, ale jednak symboliczny wymiar, ograniczający się do prosuwerennościowych protestów, takich jak Rewolucja na Granicy. Decydującą rolę we

wczesnym kształtowaniu realiów polityczno-społecznych już niepodległej Ukrainy odegrały jednak wspomniane elity. To nie społeczeństwo decydowało bowiem o kształcie ustrojowym państwa ukraińskiego. Dla elit była to okoliczność sprzyjająca, bowiem umożliwiała im dowolną kreację dogodnego dla nich systemu politycznego, oligarchizację gospodarki przy minimalnym ryzyku społecznego sprzeciwu.

System polityczny tworzony był przy współdziałaniu zarówno postkomunistycznej nomenklatury (Łeonid Krawczuk²¹²), jak i polityków niepodległościowej opozycji (Wiaczesław Czornowil²¹³), jednak istotną cechą ukraińskiego postsowieizmu była również dalece posunięta obecność czynnika rosyjskiego. Czynnikiem rosyjskim rozumiany jest tutaj jako wielowymiarowy, głęboki i długotrwały wpływ Federacji Rosyjskiej na państwo i społeczeństwo ukraińskie. Zawierał on szerokie instrumentarium działań obejmujące wywieranie bezpośrednich nacisków politycznych, poprzez kontynuowaną zależność ekonomiczną i energetyczną, realizację strategicznych interesów geopolitycznych Rosji na drodze militarnej prezenencji na terytorium Ukrainy (Flota Czarnomorska na Krymie), bezpośrednią infiltrację ukraińskich struktur państwowych ze strony rosyjskich służb specjalnych, w końcu zaś budowę kulturowo-ideologicznej sfery wpływów dzięki formalnemu zwierzchnictwu Moskwy nad ukraińską Cerkwią prawosławną i ekspansją rosyjskiej kultury masowej. Całokształt tych działań sprowadzał się do systematycznego ograniczania faktycznej suwerenności Ukrainy w ramach konsekwentnie realizowanej przez Rosję koncepcji Bliskiej Zagranicy, w myśl której jedynie polityka neoimperializmu na obszarze postradzieckim mogła pomóc Moskwie zachować choć część kontroli nad utraconym po rozpadzie Związku Radzieckiego terytorium. Najważniejszą, lecz nie do końca udaną próbą zachowania przez Rosję wpływów politycznych na obszarze postradzieckim, był projekt Wspólnoty Niepodległych Państw - międzynarodowej organizacji powstałej na mocy porozumienia

²¹² Wieloletni działacz komunistyczny i członek Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Ukrainy. Od lipca 1990 roku przewodniczący Rady Najwyższej Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, a następnie Rady Najwyższej Ukrainy. Jeden z trzech sygnatariuszy układu w Białowieży (obok Borysa Jelcyna i Stanisława Szuszkiewicza) na mocy którego został rozwiązany ZSRR. Pierwszy prezydent niepodległej Ukrainy w latach 1991-1994.

²¹³ Działacz opozycyjny, współorganizator Ukraińskiej Grupy Helsińskiej. W czasach radzieckich wieloletni więzień polityczny. Główny rywal Krawczuka w wyborach prezydenckich w 1991 r., gdzie zajął 2. miejsce z poparciem 23,27% głosów. Lider centroprawicowej partii Front Ludowy Ukrainy i dwukrotny deputowany Rady Najwyższej. Zginął w niejasnych okolicznościach w wypadku samochodowym w 1999 roku.

białowieckiego, której celem miała być współpraca polityczna, gospodarcza i kulturowa pomiędzy krajami byłego ZSRR²¹⁴.

Tak ukształtowany system polityczny Ukrainy, w którym kluczową rolę odgrywały nie mechanizmy demokratyczne, a oligarchiczne układy postkomunistycznych elit oraz interesy Federacji Rosyjskiej (wspomniany czynnik rosyjski), miał niebagatelne przełożenie na sytuację społeczną Ukrainy, w tym również na kwestię kluczową z punktu widzenia analizy Rewolucji Godności, czyli czynnik tożsamościowy. W przypadku przedrewolucyjnej Ukrainy²¹⁵ nie możemy mówić o w pełni wykształconej tożsamości narodowej wśród ogółu ukraińskiego społeczeństwa. Nie formowała się ona względem ani obiektywnych kryteriów tożsamościowych, takich jak etnos, język, religia czy kultura, ani też w odniesieniu do subiektywnych determinantów, takich jak historyczna pamięć zbiorowa. W ogólnej perspektywie można ją wręcz określić jako strukturę amorficzną. Nie odpowiadała ona na jedną z podstawowych dystynkcji, jakie cechują tożsamości narodowe, a więc na podział „my” *versus* „oni”. Ukraińskie społeczeństwo było bowiem, aż do Rewolucji Godności, społeczeństwem dylematów: politycznych, religijnych, kulturowych, etnicznych, językowych.

Zgodnie z wynikami przeprowadzonego w 1997 roku badania socjologicznego, jedynie niecałe 56% ankietowanych uznało się za „tylko Ukraińców”, podczas gdy niemal 27% badanych odpowiedziało, że jest „i Ukraińcami i Rosjanami”. Jeszcze większej komplikacji podlegała kwestia językowa z uwagi na powszechną dwujęzyczność Ukraińców: niemal połowa (40 do 45%) etnicznych Ukraińców wołała na codzień posługiwać się językiem ukraińskim, podczas gdy jedna trzecia (30 do 33%) językiem rosyjskim. Ponadto, 60% etnicznych Ukraińców biegle posługiwało się rosyjskim, a 33% Rosjan – ukraińskim²¹⁶. Ta skomplikowana dyfuzja tożsamościowa pogłębianą była jeszcze na niwie religijnej funkcjonowaniem trzech odrębnych Kościołów prawosławnych – kanonicznego Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego i niekanonicznych: Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Kijowskiego i Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Fakt, że formalne zwierzchnictwo nad kanoniczną ukraińską Cerkwią pełniła Moskwa, dodatkowo utrudniał proces formacji ukraińskiej tożsamości, *de facto* stanowiąc przejaw zjawiska zupełnie jej przeciwnego – rusyfikacji Ukrainy.

²¹⁴ Соглашение о создании Содружества Независимых Государств, <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=1>, dostęp: 16.03.2022 r.

²¹⁵ Za każdym razem, kiedy mowa jest o „Ukrainie przedrewolucyjnej” lub „postrewolucyjnej”, chodzi o Ukrainę przed/po Rewolucji Godności.

²¹⁶ A. Wilson, *Elements of a theory of Ukrainian ethno-national identities*, „Nations and Nationalism” 2002, t. 8, nr 1, s. 32

Zwrócić uwagę należy, iż trzy omówione wyżej czynniki: etnos, język i religia są jednymi z najważniejszych kryteriów budowy wspólnoty i tożsamości narodowej. Jeśli dodamy do tego niejednoznaczność w dyskursach pamięci zbiorowej (zwłaszcza w kontekście oceny komunizmu), uzasadnioną wydaje się być teza, iż nie można było wówczas mówić o dojrzałym stopniu formacji ukraińskiej tożsamości narodowej. Nie była ona powszechna. Miała charakter dość ekskluzywny, ograniczony terytorialnie, wiążąc się zazwyczaj z zachodnioukraińskim (a więc w dominującym wymiarze nacjonalistycznym) modelem interpretacji i wykładni „ukraińskości”. Sam proces narodotwórczy, chociaż naród ukraiński niewątpliwie już wtedy istniał, daleki był od swojego zakończenia. W procesach go formujących brakowało przede wszystkim czynników konsolidacyjnych, które spajałyby ukraińskie społeczeństwo, jednoczyły je pod gmachem instytucji narodu. Według Mykoły Riabczuka konsekwencją tych braków, a także funkcjonujących wśród obywateli Ukrainy dylematów tożsamościowych, była „obiektywna niemożność stworzenia ogólnonarodowej tożsamości na ekskluzywno językowo-kulturowej podstawie”²¹⁷. Mieszkańca Lwowa i Doniecka, Wschodu i Zachodu, dzieliło bardzo wiele – język, wyznanie, pochodzenie etniczne, historia (i ocena tejże), w końcu zaś – polityczna perspektywa kierunku, w którym powinna zmierzać Ukraina. Jedyne, co ich w istocie łączyło, to obywatelstwo jednego państwa. Rolę pamięci historycznej w kreowaniu tożsamości narodowej dostrzegł dopiero Wiktor Juszczenko, czyniąc z nowej polityki historycznej główny paradygmat ideowy, jaki miał kształtować ukraińskie społeczeństwo. Jednak i w jego przypadku formacja tożsamościowa przyjęła ekskluzywną postać dyskursu antykomunistycznego z wyraźnymi akcentami nacjonalistycznymi, co oznaczało niemożność jego przyjęcia przez ludność zamieszkałą na wschodzie Ukrainy.

Istniejący dysonans miał wymiar dalece przekraczający politykę. Zgodnie z paradygmatem cywilizacyjnym Samuela Huntingtona, Ukraina była modelowym przykładem kraju rozszczerzonego, na prawosławny Wschód i unicki Zachód. Jak twierdził Huntington, „skutek jest taki, że w kraju rozszczerzonym główne grupy ludności, należące do dwóch lub więcej cywilizacji, mówią: jesteśmy różnymi narodami i należymy gdzie indziej”. Działają tu siły odpychania, grupy, o których mowa, dążą ku cywilizacjom innych krajów”²¹⁸.

Co istotne, owe huntingtonowskie rozszczenie determinowało obowiązujący model interakcji społeczno-politycznych na Ukrainie. Ukraińców przez długie lata cechowało bowiem zjawisko ambiwalencji społecznej. Dochodzi do niej w sytuacji konfliktu sprzecznych ze sobą

²¹⁷ M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy*, Wrocław 2005, s. 39

²¹⁸ S. Huntington, *op. cit.*, s. 224

narracji, poglądów, wartości, zwłaszcza w momentach politycznych przesileń, transformacji ustrojowych czy też innych radykalnych zmian. Bez wątpienia, takiej właśnie sytuacji rywalizujących ze sobą koncepcji i idei Ukraina doświadczała w ramach paradygmatu cywilizacyjnego. Ambiwalencja społeczna polegała na łączeniu tych odmiennych od siebie kwestii w nową, irracjonalną logikę postępowania, charakteryzującą się niemożnością podejmowania świadomych decyzji politycznych, które potencjalnie mogą mieć wymiar jakościowej zmiany. Społeczeństwo ukraińskie, chociaż oczekiwało od władzy polepszenia warunków swojego życia, jednocześnie niechętnie było angażowaniu się w aktywności obywatelskie mogące wymóc na władzach podejmowanie stanowczych reform. Wykształcony w ten sposób model Riabczuk określił mianem społeczeństwa nieobywatelskiego – społeczeństwa odgórnie sterowanego przez czynniki decyzyjne (elity polityczne, powiązany z nimi oligarchat i kontrolowane przez nich media) i podatnego na ich manipulacje²¹⁹. Jedną z konsekwencji tej obywatelskiej apatii było wytworzenie się na Ukrainie zjawiska „partii władzy” – pozaideologicznej grupy politycznej, wywodzącej się głównie z komunistycznej nomenklatury, funkcjonującej w oparciu o egoistyczny interes biurokratyczny, dla której jedyną motywacją jest utrzymanie władzy i wszelkich profitów z niej płynących²²⁰. Nadzrędnym celem partii władzy było utrzymanie ambiwalencji społecznej, w myśl przekazywanej Ukraincom zasady, że „jakikolwiek konflikt społeczny prowadzi do przelewu krwi, że kiepski pokój jednak jest lepszy, niż dobra wojna i że jakiegokolwiek zmiany w społeczeństwie raczej będą zmianami na gorsze”²²¹. Niewątpliwie, obok kwestii *stricte* tożsamościowych wynikających z kondycji ukraińskiego społeczeństwa, korzystny grunt dla rozwoju instytucji partii władzy dała również nieskuteczna transformacja systemu politycznego Ukrainy, który w realiach niepodległościowych nie tylko zachował, ale wręcz rozwinął decydujące o jego specyfice nieformalne reguły gry politycznej, ustalone przez postkomunistyczną nomenklaturę, a wywodzące się jeszcze z czasów sowieckich. Ich wspólnym mianownikiem była przede wszystkim systemowa rola korupcji w organizacji życia politycznego.

Ambiwalencja społeczna była jedną z głównych przyczyn dla których najważniejszy mechanizm zmiany politycznej w państwie demokratycznym, wybory, był na Ukrainie wysoce dysfunkcyjny. Personalne zmiany władzy, które następowały w ich wyniku, nie gwarantowały

²¹⁹ M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy*, s. 45 - 47.

²²⁰ W. Baluk, *Kształtowanie systemu partyjnego Ukrainy w okresie transformacji ustrojowej (1987 - 2004)*, Wrocław 2006, s. 35 - 42.

²²¹ *Ibidem*, s. 93

bowiem jakościowych zmian i reform, których oczekiwała większość ukraińskiego społeczeństwa. Kontynuowana stagnacja potęgowała nieufność Ukraińców do instytucji władzy i klasy politycznej. Ponieważ więc to nie wybory stanowiły skuteczne narzędzie realizacji interesów ukraińskiego społeczeństwa i wymogów wobec władzy, zaczęto poszukiwać alternatyw.

2.1.2. Majdan jako narzędzie zmiany politycznej

Jak przezwyciężyć ambiwalencję społeczną? Jakich narzędzi, jeśli nie wyborów, należy użyć celem skutecznej realizacji postulatów projakościowych reform w ukraińskim życiu publicznym? Ukraina po pierwotnym etapie kształtowania swej państwowości za prezydentury Krawczuka weszła od 1994 roku w fazę stabilizacji swojego systemu politycznego. Kluczowym ogniwem tego procesu okazał się wybrany w miejsce Krawczuka nowy prezydent, Łeonid Kuczma. W 1996 roku została przyjęta Konstytucja Ukrainy, w której prezydent zyskał niezwykle silną pozycję ustrojową. Kuczma, poza formalnymi uprawnieniami ustrojowymi przekazanymi mu w ustawie zasadniczej, odgrywał również niebagatelną rolę w sterowaniu procesami prywatyzacji ukraińskiej gospodarki, której konsekwencją była w efekcie jej oligarchizacja i wytworzenie się dwóch potężnych grup interesów – klanów: donieckiego, związanego z otoczeniem oligarchy Rinata Achmetowa, w ramach którego funkcjonował również późniejszy premier i prezydent Wiktor Janukowycz i dniepropietrowskiego, powiązanego z kolei z samym Kuczma²²². Pełnia władzy, jaką cieszył się Kuczma, przy systemowej impotencji mechanizmów kontroli i równowagi pozostałych organów państwa, dawała poczucie bezkarności i przyzwolenie na nadużycia. Najbardziej dobitnym tego dowodem stała się tzw. sprawa Gongadze.

2.1.2.1. Ukraina bez Kuczmy

16 września 2000 roku zaginął opozycyjny dziennikarz, krytyczny wobec polityki Łeonida Kuczmy, Heorhij Gongadze. Jego zmasakrowane zwłoki znaleziono 2 listopada w lesie nieopodal Kijowa. Donośnie relacjonowana w mediach sprawa Gongadze – jego dramatyczne poszukiwania, a następnie śledztwo w sprawie zabójstwa, przybrała nieoczekiwany obrót, kiedy to lider socjalistów Ołeksandr Moroz podczas wystąpienia w

²²² M. Figura, *Od kryzysu do kryzysu. Ukraina w latach 1991 - 2014*, [w:] *Rewolucja w imię godności. Ukraiński euromajdan 2013-2014*, red. G. Skrukwa, M. Studenna-Skrukwa, Toruń 2015, s.18.

Radzie Najwyższej oskarżył Kucznię o bezpośredni udział w mordzie, wskazując na niego jako głównego zleceniodawcę zbrodni²²³. Udostępnił również dziennikarzom nagranie rozmowy kompromitujące Kucznię i jego otoczenie. Z uwagi na poważne ryzyko zatuszowania sprawy przez organy ścigania, przede wszystkim przez podległą Kuczni Służbę Bezpieczeństwa Ukrainy, partie opozycyjne, a także organizacje społeczne, wśród których byli również nacjonaliści z SNPU i UNA-UNSO, rozpoczęły protesty, które przerodziły się w akcję „Ukraina bez Kuczmy”. Wśród liderów protestów byli uczestnicy Rewolucji na Granicy, między innymi Jurij Łucenko²²⁴.

Po raz drugi (po Rewolucji na Granicy) centrum politycznych protestów na Ukrainie stało się miasteczko namiotowe na Placu (po ukraińsku - „Majdanie”) Niepodległości, które zostało nazwane przez uczestników „Strefą bez Kuczmy”²²⁵. 19 grudnia w odpowiedzi na manifestację opozycji, zwolennicy prezydenta zorganizowali kontrmanifestację, za uczestnictwo w której, według doniesień opozycyjnych mediów, płacono uczestnikom po 10 hrywien. Zdaniem Heorhija Kasjanowa, to właśnie ta kontrmanifestacja zapoczątkowała na Ukrainie długoletnią praktykę opłacanych protestów²²⁶. Wśród postulatów protestujących dominowały żądania niezależnego śledztwa, powołania speckomisji w Radzie Najwyższej, dymisji szefów SBU, MSW i Prokuratora Generalnego, a także impeachmentu samego Kuczmy. Świąteczno-noworoczny okres nieco ochłodził zapal protestów, które wybuchły na nową, niespotykaną dotychczas skalę, 20 stycznia 2001 roku, kiedy to oprócz Kijowa demonstrowano w 15 innych miastach. W manifestacjach uczestniczyły 24 partie polityczne i organizacje społeczne, od ugrupowań lewicowych po nacjonalistów²²⁷. Za samozwańczą ochronę demonstrantów przed prowokacjami i przeprowadzanymi sporadycznie napadami wzięli się nacjonaliści – członkowie UNA-UNSO, a także Tryzubu im. Stepana Bandery.

9 lutego antykucznowska opozycja utworzyła Forum Ocalenia Narodowego na czele którego stanęła była wicepremier Julia Tymoszenko. Celem Forum było odsunięcie od władzy Kuczmy i transformacja Ukrainy w republikę parlamentarną. Cztery dni później Tymoszenko została aresztowana, a w prasie pojawiło się oświadczenie podpisane przez Kucznię, Iwana

²²³ Г. Касьянов, *Украина 1991—2007. Очерки новейшей истории*, Киев 2008, s. 279.

²²⁴ W późniejszych latach Łucenko okazał się być jedną z kluczowych postaci ukraińskiej polityki. Był jednym z liderów Pomarańczowej Rewolucji, ministrem spraw wewnętrznych w rządach Julii Tymoszenko i Jurija Jechanurowa. Po dojściu do władzy Wiktora Janukowycza poddany, obok Julii Tymoszenko, represjom politycznym. Skazany został wówczas na 4 lata więzienia.

²²⁵ Ibidem, s. 282 - 283.

²²⁶ Ibidem, s. 283.

²²⁷ Ibidem, s. 284.

Pluszcza (przewodniczącego Rady Najwyższej) i Wiktora Juszczenkę (wówczas premiera), w którym nazwali oni protestujących nazistami. W oświadczeniu była również mowa o „siłach wewnętrznych chcących zguby Ukrainy”²²⁸. Eskalacja kryzysu osiągnęła apogeum 9 marca, kiedy to podczas uroczystości związanych z upamiętnieniem urodzin Tarasa Szewczenki doszło do starć pomiędzy milicją wspieraną przez oddziały specjalne Berkutu a manifestantami (przede wszystkim członkami UNA-UNSO) chcącymi nie dopuścić do złożenia kwiatów przez Kucznię i Juszczenkę. Zajścia zakończyły się masowymi aresztowaniami aktywistów i protestami opozycji przeciwko politycznym represjom władzy.

Starcia z 9 marca były najgorętszym epizodem akcji „Ukraina bez Kuczmy”. Po przeprowadzonej manifestacji siły przez obóz Kuczmy protesty utraciły swoją intensywność. Niedługo później, w kwietniu, Kuczma odwołał Juszczenkę z funkcji premiera, który przeszedł do opozycji. Kwestia związków prezydenta ze sprawą śmierci Gongadze pozostała w dużej mierze niewyjaśniona. Przebywający w areszcie po wydarzeniach z 9 marca lider UNA-UNSO Andrij Szkil w wyborach parlamentarnych 2002 uzyskał mandat deputowanego Rady Najwyższej i wszedł do opozycyjnej frakcji Bloku Julii Tymoszenko.

Protesty „Ukraina bez Kuczmy” były w rzeczywistości pierwszym Majdanem w niepodległej Ukrainie²²⁹. Demonstranci nie osiągnęli jednak zamierzonych celów politycznych - władza skupiona w rękach Kuczmy okazała się być za silną w starciu z niewystarczająco jeszcze dojrzałym, zarówno politycznie, jak i ideologicznie, społeczeństwem ukraińskim. Doświadczenia nabyte podczas tejże akcji okazały się jednak być niezmiernie istotne w kontekście wydarzeń mających miejsce już 3 lata później.

2.1.2.2. Pomarańczowa Rewolucja

Kończąca się w 2004 roku druga kadencja Kuczmy oznaczała, że wraz z wyborem nowego prezydenta rozpocznie się nowy etap w ukraińskiej polityce. Duże nadzieje z nadchodzącymi wyborami prezydenckimi wiązała opozycja, która pomimo dobrego wyniku Bloku „Nasza Ukraina” Wiktora Juszczenki w wyborach parlamentarnych 2002 roku nie zdołała utworzyć większości w Radzie Najwyższej. Z kolei kandydatem wspieranym przez obóz Kuczmy był ówczesny premier, Wiktor Janukowycz.

Wykreowany za Kuczmy postępujący system oligarchizacji państwa warunkował w dużej mierze zaplanowaną transmisję władzy, ale także rosnące oczekiwania społeczne. Jak

²²⁸ Г. Касьянов, *op. cit.*, s. 285-286.

²²⁹ Definicja „Majdanu” w dalszej części rozdziału.

zauważa bowiem Walenty Baluk, z jednej strony przekazanie władzy przez Kuczmę miało zostać dokonane swojemu następcy „w ramach «przetargu» oligarchicznego” – rozumianego jako porozumienie kluczowych sił politycznych, w pierwszej kolejności reprezentujących partię władzy, z kolei sami Ukraińcy odczuwali pogłębiającą się frustrację wobec kierunku, w którym zmierzał ich kraj. „Połowiczność wdrażanych reform politycznych, ekonomicznych i społecznych utrudniała nie tylko rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Ukraińcy kwestionowali nie tylko zawłaszczenie przez nomenklaturę władzy politycznej, ale także majątku narodowego w procesie prywatyzacji. Kontrowersję i dezaprobatę społeczną budziła prywatyzacja dużych przedsiębiorstw, przejmowanie za bezcen przez oligarchów resztek własności państwowej. Pogłębiające się rozwarstwienie społeczne, a także szczególnie ostentacyjne obnoszenie się ze swoim bogactwem i demonstrowanie «wszechwładzy i bezkarności» przez nomenklaturę, która przerodziła się w oligarchię, podsycaly bezradność i frustrację. Polityka ekonomiczna państwa w dużym stopniu była realizowana w interesie grup oligarchicznych reprezentujących duży kapitał. W sferach politycznej i ekonomicznej dominowała «szara strefa», a zaniechanie pełnych i głębokich reform sprzyjało rewolucji «od dołu»»²³⁰. Tak zarysowany przez Baluka kontekst socjologiczny możemy określić mianem społecznego stanu przedrewolucyjnego. Jest to ważny czynnik w niniejszej analizie, bowiem to właśnie jego pojawienie się doprowadza w efekcie do wybuchu kolejnych Majdanów na Ukrainie.

Rozdzwięk pomiędzy oczekiwaniami społecznymi a uzgodnionymi ogólnie realiami życia politycznego wybuchł z całą mocą na wyborach prezydenckich. Zaciekła walka Janukowycza z Juszczenką zaowocowała bliźniaczym niemal poparciem dla tej dwójki w pierwszej turze. Zdominowali oni wybory zdobywając po 39% głosów. Już wówczas obóz Juszczenki informował o nadużyciach i fałszowaniu wyników, ale nie zdecydował się jeszcze na nawoływanie do protestów²³¹. O wszystkim miała więc rozstrzygnąć druga tura 21 listopada. W niej Janukowycz, według danych Ukraińskiej Centralnej Komisji Wyborczej, miał zdobyć 49,46% głosów, co przy 46,61% poparcia dla Juszczenki miało zapewnić mu prezydenturę²³². Pomarańczowy – od barw kampanijnych – obóz Juszczenki bazując na

²³⁰ W. Baluk, *Koalicje gabinetowe na Ukrainie w latach 2002 - 2012*, Lublin 2012, s. 91

²³¹ Ibidem, s. 92.

²³² Вибори Президента України. Повторне голосування 21.11.2004, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011.html>, dostęp: 25.01.2021 r.

wynikach niezależnych exit polli, które dawały mu zwycięstwo²³³, nie uznał wyników oskarżając ukraińską władzę o fałszerstwa i wezwał ludzi do wyjścia na ulice. Wyborów za uczciwe nie uznała również społeczność międzynarodowa²³⁴, w tym niezależni obserwatorzy z OBWE.

W reakcji na wezwania Juszczuki, już nazajutrz po wyborach na Plac Niepodległości wyszło ponad sto tysięcy protestujących, z czego kilkanaście tysięcy pozostało na noc w rozbitym miasteczku namiotowym²³⁵. W kolejnych dniach doszło do dalszej eskalacji kryzysu – Juszczenko złożył w Radzie Najwyższej nie mającą mocy prawnej przysięgę prezydencką, a Julia Tymoszenko ze swoimi zwolennikami podjęła próbę siłowego zajęcia gmachu administracji prezydenta. 24 listopada, po ogłoszeniu przez CKW oficjalnych wyników, opozycja rozpoczęła formowanie niezależnego organu politycznego w postaci Komitetu Ocalenia Narodowego, w istocie stanowiącego rewolucyjny mechanizm przejścia władzy w państwie. Jednocześnie zarówno urzędujący prezydent Kuczma, jak i Juszczenko, zwrócili się z prośbą o mediację do prezydenta Polski Aleksandra Kwaśniewskiego, który przybył na Ukrainę w towarzystwie przedstawiciela Rosji – przewodniczącego Dumy Borysa Gryzłowa, a także Javiera Solany, odpowiedzialnego za politykę zagraniczną UE. W obliczu trwających protestów zwolenników Juszczuki w Kijowie i innych miastach centralnej i zachodniej Ukrainy na wschodzie kraju rozpoczęto organizację kontrademonstracji poparcia dla Wiktora Janukowycza. Ujawniły się wówczas także tendencje separatystyczne. 28 listopada w Sewierodonecku deputowani rad samorządowych ze wschodniej części kraju zagrozili powołaniem tzw. „Południowo-Wschodniej Ukraińskiej Republiki Autonomicznej”, w razie przejścia władzy przez Juszczukę²³⁶.

Negocjacje prowadzone przy udziale zachodnich polityków nie przynosiły rezultatów z uwagi na zasadnicze rozbieżności co do wyboru konkretnego wariantu powtórnych wyborów. Obóz Juszczuki skłaniał się ku wizji powtórki jedynie drugiej tury (co w obliczu olbrzymiej mobilizacji społecznej i przy ścisłym nadzorze procedur wyborczych w praktyce zapewniało mu zwycięstwo), Janukowycz opowiadał się za całkowitym powtórzeniem wyborów – a więc również i pierwszej tury. 3 grudnia Sąd Najwyższy Ukrainy unieważnił uchwałę Centralnej

²³³ Zgodnie z sondażem, przeprowadzonym przez Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii (KMIS) i Centrum im. Razumkova, Juszczenko zdobył 53%, a Janukowycz 44%. Więcej: T. Olszański, *Wybory prezydenckie na Ukrainie, październik–grudzień 2004 roku*, Warszawa 2005, s. 17.

²³⁴ Wyniki wyborów na korzyść Wiktora Janukowycza uznał jedynie prezydent Rosji Władimir Putin, który pogratulował mu zwycięstwa.

²³⁵ T. Olszański, *Wybory...*, s. 18.

²³⁶ Ibidem, s. 19.

Komisji Wyborczej odnośnie wyników drugiej tury wyborów prezydenckich i nakazał jej powtórzenie 26 grudnia. Zastosował tym samym rozszerzającą wykładnię prawa, gdyż obowiązująca ordynacja wyborcza nie przewidywała możliwości powtórnego zarządzania głosowania. Decyzja Sądu, choć nie znajdująca umocowania prawnego, miała niewątpliwie istotny autorytet jako najwyższego organu konstytucyjnego władzy sądowniczej, z definicji niezawisłej i apolitycznej, której podporządkowali się obaj konkurenci. Ustępstwem ze strony Juszczenki było przegłosowanie 8 grudnia nowelizacji konstytucji w dość istotny sposób ograniczającej kompetencje Prezydenta Ukrainy i przenoszącej ciężar władzy w kierunku Rady Najwyższej w modelu parlamentarno-prezydenckim. Przyjęty kompromis zawiesił w dużej mierze protesty obozu Juszczenki, jednak na Majdanie w dalszym ciągu pozostali zwolennicy opcji radykalnej, związanej z osobą Julii Tymoszenko. 26 grudnia odbyła się powtórzona druga tura wyborów prezydenckich. Przy licznej prezencji niezależnych obserwatorów, tym razem uznana ona została za uczciwą. Juszczenko uzyskał poparcie 51,99% wyborców, z kolei Janukowycz otrzymał 44,2% głosów²³⁷. Pomimo protestów wyborczych, składanych tym razem przez obóz Janukowycza, Sąd Najwyższy Ukrainy uznał ważność wyborów, a sam Juszczenko został zaprzysiężony 23 stycznia 2005 roku.

W odróżnieniu od protestów „Ukraina bez Kuczmy”, Pomarańczowa Rewolucja okazała się być skutecznym mechanizmem wyegzekwowania politycznych oczekiwań społeczeństwa ukraińskiego. Środowiska skupione wokół obozu Wiktora Juszczenki tym razem zadbały o większą masowość protestów, jeszcze większe ponadpartyjne wsparcie środowisk politycznych niechętnych kandydaturze Wiktora Janukowycza, w końcu zaś - doszło do próby umiędzynarodowienia protestu poprzez udział zagranicznych polityków w procesie mediacyjnym. Wszystkie te czynniki będą również obecne w przypadku Rewolucji Godności.

2.1.3. Degradacja obozu władzy Wiktora Janukowycza

Wiktor Juszczenko i szerzej rozumiany „pomarańczowy obóz”, utożsamiany przede wszystkim z Julią Tymoszenko, nie spełnili pokładanych w nich nadziei i oczekiwań ukraińskiego społeczeństwa. Na jaw szybko wyszły personalne ambicje polityków, walki frakcji, które paraliżowały ukraińskie życie polityczne i uniemożliwiały przeprowadzenie oczekiwanych przez Ukraińców reform. Efektem tego była dekompozycja obozu pomarańczowego i w rezultacie przejście władzy przez Partię Regionów, a także samego

²³⁷ **Вибори Президента України. Повторне голосування** 26.12.2004, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011.html>, dostęp: 25.01.2021 r.

Wiktora Janukowycza, który w 2010 roku został prezydentem Ukrainy. Remedium na bardzo niestabilny politycznie okres od Pomarańczowej Rewolucji regionalowie wiązali jednak nie ze zmianami projakościowymi reformującymi ukraińskie państwo, a z przekształceniem reguł gry na styku polityczno-oligarchicznym. Wychodząc z założenia, iż jedną z głównych przyczyn niestabilności, a w konsekwencji i słabości obozu pomarańczowego, był konsensualny paradygmat relacji polityczno-biznesowych, Janukowycz postanowił całkowicie zmonopolizować ten obszar. Jak zauważa Tadeusz Olszański, „Partia Regionów postawiła sobie za cel zastąpienie dotychczasowego systemu «ucierania» interesów gospodarczych i politycznych elit oligarchicznych za pośrednictwem partii politycznych i parlamentu mechanizmem, w którym proces ten będzie miał miejsce w elitach tej partii lub kontrolowanym przez nią rządzie. Temu celowi ma służyć zapewnienie sobie trwałej dominacji na scenie partyjnej przez doprowadzenie do sytuacji, w której pozostałe ugrupowania polityczne będą mieć wybór między «satelizacją» lub «marginalizacją»”²³⁸. Monopolizacja ukraińskiej władzy przez Partię Regionów w istocie nastąpiła – przejęła ona urząd prezydencki, rząd, zdobyła stabilną większość w Radzie Najwyższej, wprowadziła swoich ludzi do najwyższych organów sądowniczych, a także zmonopolizowała większość władzy samorządowej. Sam Janukowycz umiejętnie dyskutował kolejne sukcesy wyborcze. Jego dominująca pozycja została ugruntowana w październiku 2010 roku orzeczeniem ukraińskiego Sądu Konstytucyjnego cofającym nowelizację konstytucji z 2004 roku. Sąd orzekł, że nowa konstytucja została wprowadzona z naruszeniem wówczas obowiązującej. W efekcie, przywrócone zostało oryginalne brzmienie konstytucji z 1996 roku, w sposób znaczący zwiększającej uprawnienia prezydenta jako głównego ośrodka władzy wykonawczej²³⁹.

Jednocześnie, choć prowadzone wielkie inwestycje infrastrukturalne, związane chociażby z organizacją wraz z Polską Mistrzostw Europy w piłce nożnej, a także sama pomyslna organizacja EURO 2012 w sposób istotny przeobraziły świadomość społeczną, udowadniając zarówno samym Ukraińcom, jak i Zachodowi, że Ukraina realnie przynależy do Europy i potrafi pokazać się jako nowoczesne państwo, nie przełożyło się to w dłuższej perspektywie na wzrost stopy życiowej przeciętnego Ukraińca, ani też na radykalną poprawę jakiegolwiek z kluczowych dla społeczeństwa obszarów funkcjonowania państwa, takich jak służba zdrowia, wymiar sprawiedliwości, czy też reżim instytucjonalno-prawny w zakresie

²³⁸ T. Olszański, *Partia Regionów monopolizuje władzę na Ukrainie*, Warszawa 2010, s. 3

²³⁹ T. Olszański, *Sąd Konstytucyjny przywraca system prezydencki na Ukrainie*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-10-06/sad-konstytucyjny-przywraca-system-prezydencki-na-ukrainie>, dostęp: 1.05.2019 r.

relacji obywatel-państwo. Konsolidacja władzy w rękach jednego obozu, w ukraińskich realiach wywołująca naturalną wręcz skłonność do pogłębiania patologizacji życia publicznego w obszarze korupcji, potęgowała dalszą frustrację społeczeństwa.

Ów proces patologizacji w swym bodaj najdonioślejszym wymiarze objawił się w postaci tzw. „Simji” – „Rodziny”, klanu budowanego przez otoczenie Janukowycza, który miał na celu monopolizację wszelkich relacji na styku polityczno-oligarchicznym. Nieformalnym zarządcą tego układu stał się sam syn prezydenta, Ołeksandr Janukowycz. „Rodzina” spenetrowała wszystkie kluczowe sfery ukraińskiego życia publicznego wynosząc schematy korupcyjne do niespotykanych dotąd rozmiarów, nawet jak na standardy ukraińskie. Swoistym symbolem korupcji reżimu Janukowycza stała się po Rewolucji Godności ostentacyjnie ozłocona rezydencja prezydenta „Meżyhiria”, której bogactwo i przepych, skrajnie kontrastujące z niełatwą prozą życia przeciętnego mieszkańca Ukrainy, stanowiły najbardziej wymowny dowód dysonansu funkcjonującego pomiędzy władzą a społeczeństwem.

2.2. Przebieg wydarzeń Rewolucji Godności

2.2.1. Euromajdan, Majdan, Rewolucja Godności - stadia rozwoju protestu

Dość powszechnym zjawiskiem występującym w polskim dyskursie naukowym jest synonimizacja terminologii okołomajdanowej. Określenia „Majdanu”, „Euromajdanu” i „Rewolucji Godności” na wydarzenia dziejące się na Ukrainie na przełomie 2013 i 2014 roku, uznawane są często za tożsame i występują zamiennie²⁴⁰. Ta swoista żonglerka definicyjna stanowi jednak tendencję niewłaściwą, która nie odpowiada nie tylko szczególnej specyfice samej Rewolucji Godności, ale również szerzej, zjawisku Majdanu jako immanentnego narzędzia zmiany politycznej na Ukrainie. Dlatego też, zasadnym wydaje się na wstępie omawiania wydarzeń Rewolucji uporządkowanie aparatu pojęciowego, jaki odnosi się do tych kwestii.

Zgodnie z przyjętą interpretacją, Majdanem określić można funkcjonujący na Ukrainie i utrwalony polityczną praktyką mechanizm publicznego protestu ukraińskiego społeczeństwa, charakteryzujący się następującymi cechami:

- 1) dochodzi do niego w sytuacji silnie nakreślonego społecznego stanu przedrewolucyjnego;

²⁴⁰ Vide: G. Skrukwa, M. Studenna-Skrukwa (red), *op. cit.*

- 2) wywoływany jest w momencie przesilenia politycznego, w wyniku jakiegoś wydarzenia, które wywołuje kumulację napięć społecznych: sprawia ono, że społeczny stan przedrewolucyjny przekracza tolerowaną masę krytyczną, co powoduje wyjście ludzi na ulice;
- 3) protest bazuje na ostrej polaryzacji, dysonansie celów i interesów społeczeństwa i władzy, jest wymierzony bezpośrednio w urzędującą władzę lub też w inny znaczący sposób ją kontestuje;
- 4) agenda protestu obejmuje kwestie szczególnie istotne z punktu widzenia ukraińskiego życia publicznego, jego zasadniczym celem jest przeprowadzenie ważnych, projakościowych zmian;
- 5) protest ma charakter masowy: zyskuje znaczące poparcie społeczne, wykraczające poza istniejące podziały partyjne i socjopolityczne;
- 6) protest ma wymiar okupacyjny w formie stałej obecności grupy protestujących w wybranym istotnym punkcie przestrzeni publicznej (np. organizacja miasteczka namiotowego na Placu Niepodległości lub na ulicy Chreszczatyk w Kijowie).

Wydarzenia mające miejsce podczas Majdanu mają charakter rewolucji politycznej ukierunkowanej na trwałą, radykalną redefinicję systemu politycznego państwa. Majdan spełnia więc dwojakie zadanie, ma podwójny wymiar społeczno-polityczny. Z jednej strony jest on instytucją społecznego weta, najważniejszym mechanizmem artykulacji oczekiwań Ukraińców wobec władzy. Z drugiej strony jest on też narzędziem skutecznej zmiany politycznej dokonującej się w jego wyniku. Spełnia więc on tę rolę, jaką w prawidłowo funkcjonujących demokracjach winny pełnić wybory. W Ukrainie, z uwagi na dysfunkcyjność systemu politycznego, wybory nie były tym „ostatecznym” stadium walki politycznej, a w realnej hierarchii stała ponad nimi zakorzeniona już w pamięci społeczno-politycznej Ukraińców instytucja Majdanu²⁴¹. Mechanizm wyborczy nie zyskał bowiem autorytetu społecznego – obecny był zdecydowany sceptycyzm wobec perspektyw zmian. Udowadniają to badania opinii publicznej, w których respondenci pytani o ich oczekiwania i prognozy wobec

²⁴¹ Szczególnie widoczne jest to na przykładzie dyskusji politycznych na temat zagrożenia kolejnego Majdanu, którego wywołanie w postrewolucyjnej Ukrainie zmagającej się z agresją rosyjską mogłoby, w ocenie części komentatorów, doprowadzić do całkowitej agonii ukraińskiego państwa. Więcej: M. Andruszewska, *Widmo trzeciego Majdanu*, „Tygodnik Powszechny” 2015, nr 37.

nadchodzących wyborów przejawiali zdecydowany sceptycyzm wobec perspektywy zmian na lepsze²⁴².

W ukraińskim dyskursie przyjęło się uznawać jako tożsame określenia rewolucji i Majdanu jako jednego zjawiska. W oficjalnej narracji postrewolucyjnej ukraińskiej polityki pamięci mianem pierwszego Majdanu bywa więc określana już Rewolucja na Granicie²⁴³, choć w dalszym ciągu bardziej popularnym w debacie wydaje się być schemat, w myśl którego pierwszym Majdanem była Pomarańczowa Rewolucja, z kolei Rewolucja Godności – drugim²⁴⁴. W istocie, Rewolucja na Granicie spełnia warunki sformułowanej powyżej definicji Majdanu, rozumianego jako specyficzny dla Ukrainy przykład rewolucji politycznej. Należy jednak rozważyć, na ile przyjęte kryteria definicyjne wpisują się w szczególny charakter wydarzeń, które miały miejsce na Ukrainie począwszy od 21 listopada 2013 roku.

Tłem dla podjętej przez Wiktora Janukowycza decyzji w sprawie ostatecznego niepodpisania przez Ukrainę umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską na szczycie Partnerstwa Wschodniego w Wilnie była z jednej strony zakulisowa gra ze strony Rosji obliczona na paraliż procesów integracyjnych Ukrainy z Zachodem, z drugiej zaś – ambicje samego Janukowycza, który chciał ugrać jak najwięcej dla swojego zaplecza politycznego, wykorzystując w tym celu lawirowanie pomiędzy Brukselą a Moskwą i niechęć do podejmowania wiążących Ukrainę decyzji. Jak jednak na tym tle przedstawia się sytuacja wewnętrzna Ukrainy, zwłaszcza w kontekście społecznego stanu przedrewolucyjnego?

Należy po pierwsze wskazać na dość istotną niejednoznaczność wyników badań opinii publicznej. W badaniu z maja 2013 roku (a więc na pół roku przed wybuchem Euromajdanu), przeprowadzonym wspólnie przez Centrum Razumkova i Fundację Demokratyczne Inicjatywy im. Ilka Kuczeriwa jedynie 25,5% ankietowanych uznało, że w najbliższym czasie mogą odbyć się masowe protesty na Ukrainie. 39% badanych uznało to za mało prawdopodobne. Jednocześnie, wśród najczęściej podawanych przyczyn wybuchu ewentualnych protestów dominowały kwestie ekonomiczne: drastyczny spadek poziomu stopy życiowej (34,5%

²⁴² ПАРЛАМЕНТ І ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ В УКРАЇНІ 2012 р.: ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ, СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ ТА ОЧІКУВАННЯ (робоча версія) до Круглого столу на тему “Україна напередодні парламентських виборів: чи справдяться очікування громадян” 26 вересня 2012 р., Київ 2012, s. 74.

²⁴³ „Pierwszy Majdan – Rewolucja na Granicie 1990 roku, był istotnym czynnikiem odzyskania ukraińskiej niepodległości”: Майдан, <http://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/pro-maydan>, dostęp: 1.05.2019 r.

²⁴⁴ T. Olszański, *Pokłosie Majdanu. Ukraińskie społeczeństwo dwa lata po rewolucji*, Warszawa 2016, s. 1.

ankietowanych), wstrzymanie wypłat pensji lub innych świadczeń pieniężnych (32%), podjęcie przez polityków decyzji w sposób istotny pogarszającej sytuację socjalną grupy, do której należy respondent (24%), drastyczny wzrost cen (21%), wzrost bezrobocia (19%). Warto zauważyć, że dla 34% badanych nie istniał jakikolwiek powód, który mógłby uzasadniać ich wyjście na ulice. Głównymi przyczynami niechęci do protestów były: sceptycyzm, że protesty cokolwiek zmienią (56% ankietowanych), strach przed represjami ze strony władzy (32%), nieufność wobec organizatorów protestu (32%)²⁴⁵. Z drugiej strony, o rok starsze badanie Grupy Rating (marzec 2012 roku, a więc jeszcze przed wyborami parlamentarnymi), wskazuje na spory potencjał mobilizacyjny w kontekście protestów wśród mieszkańców zachodniej Ukrainy i wyborców antyjanukowyczoowskiej opozycji (gotowość do udziału w protestach wyraziło 44% mieszkańców Zachodu wobec 36% w skali całego kraju, wśród partii było to odpowiednio 65% zwolenników Swobody, 52% Batkiwszczyny, 49% UDARu). Również i w tym badaniu dominującymi przyczynami skłaniającymi do protestów były kwestie ekonomiczne²⁴⁶. Dlaczego więc doszło do wybuchu protestów motywowanych zdecydowanie konkretną decyzją polityczną, które przerodziły się następnie w Rewolucję Godności?

Po pierwsze, doszło do konsolidacji środowisk antyjanukowyczoowskiej opozycji, która wiosną 2013 roku przeprowadziła szeroko zakrojoną akcję mobilizacji swojego elektoratu w ramach akcji „Wstawaj Ukraino”²⁴⁷. Organizacja ponadpartyjnych wieców napędzanych przez bezkompromisową, rewolucyjną wręcz retorykę (autorstwa przede wszystkim polityków Swobody) sprzyjała dalszej polaryzacji debaty i radykalizacji nastrojów w opozycyjnie nastawionej części społeczeństwa, konsolidowała je wokół wspólnego wroga, jakim stawał się reżim Janukowycza. I przyzwyczajała również do ulicznej formy prowadzenia walki politycznej.

Po drugie, protest Euromajdanu eskalował dopiero w toku kolejnych decyzji obozu władzy Janukowycza, stopniowo zmieniając swój wymiar z prounijnego na zasadniczo antyjanukowyczoowski. Eskalacja konfliktu na niwie politycznej, ale przede wszystkim niczym nie uzasadniona brutalność funkcjonariuszy oddelegowanych do zapewnienia porządku publicznego (przede wszystkim z jednostki Berkut), były głównymi determinantami w procesie eksternalizacji napięcia społecznego, co w konsekwencji doprowadziło do wybuchu rewolucji.

²⁴⁵ *Протестні настрої населення: травень-2013*, <https://dif.org.ua/article/protestni-nastroi-naselennya-traven-2013>, dostęp: 1.05.2019 r.

²⁴⁶ *Протестна активність громадян: березень 2012*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2012.

²⁴⁷ Szerzej o akcji „Wstawaj Ukraino” i konsolidacji opozycji w podrozdziale „Swoboda a aktywizacja społeczeństwa ukraińskiego w 2013 roku”.

Ważnym dla analizy spostrzeżeniem jest bowiem to, że Euromajdan nie miał z samego swojego początku wymiaru rewolucyjnego. W swej istocie był on bowiem oddolnym ruchem obywatelskim obliczonym na narzucenie wymagającej presji ze strony społeczeństwa ukraińskiego na Janukowycza, by ten podpisał umowę, a więc stanowił on narzędzie lobbujące na rzecz jednostkowej decyzji, nie zaś obliczone na sanację całego ukraińskiego systemu politycznego²⁴⁸.

Sygnałem do rozpoczęcia protestów stał się post zamieszczony na Facebooku przez dziennikarza Mustafę Najema wieczorem 21 listopada 2013 roku, w którym wzywał on do wyjścia na Majdan²⁴⁹. Do godziny 23 zebrało się już niecałe 400 osób, pojawili się także trzej liderzy partii opozycyjnych: Arsenij Jaceniuk, Witalij Kłyczko i Ołeh Tiahnybok. Pod względem demografii wśród protestujących dominowała młodzież licealna, a także studenci. Reakcją władzy było skierowanie na Majdan wzmoczonych środków sił specjalnych Berkutu, a także wniosek do Okręgowego Sądu Administracyjnego, który w swojej decyzji zabronił uczestnikom protestów użytkowania obiektów małej architektury, takich jak na przykład namioty, w okresie od 22 listopada do 7 stycznia w rejonie Placu Niepodległości, Placu Europejskiego i ulicy Chreszczatyk²⁵⁰. Decyzja ta została zignorowana przez protestujących, co stało się powodem rosnących napięć i coraz większej eskalacji przemocy ze strony Berkutu w kolejnych dniach.

Co warte zauważenia, pomimo tego, że protest Euromajdanu od swojego początku został wsparty przez polityków opozycyjnych (pod względem samej ich obecności i przemówień na Majdanie, ale także jeśli chodzi o organizację infrastruktury protestu – nagłośnienia, namiotów, w kolejnych dniach budowy sceny), to sam protest miał jednak charakter oddolny i ponadpartyjny. Zarówno hasła, jak i symbolika manifestujących odnosiły się *stricte* do integracji Ukrainy z Unią Europejską. Jego nieformalną gospodynią (ale nie liderką) stała się piosenkarka Rusłana Łyżyczko. Euromajdan był więc u swego zarania protestem niejako wymykającym się tradycyjnej perspektywie badań socjologicznych protestów na Ukrainie. Po pierwsze, miał on ograniczony, niemasowy charakter (w porywach raptem do kilku tysięcy osób jednocześnie); po drugie, zupełnie nową jakością agendy bazującej nie na czynniku ekonomicznym, a nawet nie *stricte* politycznym – miał on przede wszystkim

²⁴⁸ О. Стражний, *Майдан: події - свідчення - менталітет*, Київ 2016, s. 30.

²⁴⁹ М. Наузем, <https://www.facebook.com/Mustafanayem/posts/10201177280260151>, dostęp: 1.05.2019 r.

²⁵⁰ Суд обмежив проведення акцій на Майдані, <https://www.pravda.com.ua/news/2013/11/22/7002701/>, dostęp: 1.05.2019 r.

wymiar ideowy, konieczność podpisania umowy stowarzyszeniowej urastała bowiem do decyzji o randze aksjologicznego wyboru cywilizacyjnego dla Ukrainy; po trzecie narracja protestu stała ponad partyjnymi podziałami i jednoczyła ludzi wobec haseł, symboli i wartości związanych z Unią Europejską, był on więc protestem *za* czymś, a nie *przeciw* komuś – a to właśnie wokół perspektyw protestów o charakterze negacyjnym koncentrowała się uwaga socjologów; po czwarte miał on unikalną strukturę samoorganizacji, nie wyłonił bowiem politycznego lidera, ani też wyraźnego centrum decyzyjnego, które by nim odgórnie kierowało i w odniesieniu do którego społeczeństwo mogłoby się pozycjonować; w końcu zaś – w dużym stopniu uczestniczyli w nim Ukraińcy nieobjęci nawet badaniami opinii publicznej, z racji swej niepełnoletniości. Przyjęty w badaniach model prognostyczny protestów bazował z kolei raczej na odgórnej, masowej organizacji demonstracji (koordynowanej przez partię polityczną) bazującej przede wszystkim na gruncie motywacji ekonomicznej i mobilizacji aktywistów partyjnych (czyli przewidywał protesty o zbliżonej charakterystyce do protestów Pomarańczowej Rewolucji). Ambicje i dążenia nowego pokolenia Ukraińców, często nie pamiętającego nawet wydarzeń z 2004 roku, pozostawały w nim w dużej mierze nieuchwytnie.

Na 24 listopada opozycja zmobilizowała się do pierwszej masowej (według różnych źródeł od 100 do 150 tysięcy uczestników) demonstracji, na której sporządzono „rezolucję”, w myśl której uczestnicy Euromajdanu w razie niepodpisania Umowy będą domagać się impeachmentu Wiktora Janukowycza. Sukces frekwencyjny manifestacji dał wyraźny sygnał odnośnie wysokich możliwości mobilizacyjnych ukraińskiego społeczeństwa w razie dalszej kontynuacji protestu. 29 listopada, już po zakończeniu szczytu i jego ostatecznym niepowodzeniu, późnym wieczorem na Euromajdanie pojawiła się trójka liderów opozycji – Tiahnybok, Jaceniuk i Kłyczko, którzy zadeklarowali dalszą współpracę polityczną na rzecz odsunięcia od władzy obozu Janukowycza – przede wszystkim w kontekście kolejnych wyborów prezydenckich.

30 listopada nad ranem Berkut przeprowadził brutalny szturm na studenckie miasteczko namiotowe na Majdanie, w którym znajdowało się wówczas około 300 młodych aktywistów. Oficjalnym powodem miało być „zakłócanie porządku publicznego” uniemożliwiające montaż noworocznej choinki na Placu Niepodległości. Bezprecedensowa agresja z jaką władza chciała spacyfikować protesty wywołała powszechne oburzenie wśród społeczeństwa. Protest, który w świetle fiaska szczytu wileńskiego zdawał się powoli przygasać, wyescalował na niespotykaną dotąd skalę. Przede wszystkim zyskał jednak nową agendę sporu. Euromajdan zaczął bowiem przeradzać się w protest o charakterze rewolucyjnym. Był już protestem nie tylko *za* Europą, ale od poranku 30 listopada protestem także *przeciw* działaniom Janukowycza. Brutalna akcja

Berkutu była, z ogólnej perspektywy, emanacją wszystkich kluczowych patologii ukraińskiego państwa, które przez lata potęgowały frustrację społeczną. Sam Berkut utożsamiał podejście władzy do protestujących jako symbol brutalnego instrumentu używanego celem pacyfikacji kolejnych napięć społecznych, zamiast wsłuchiwanie się w głos obywateli i faktycznego rozwiązywania ich problemów. Bezkarność jego działań znajdowała odzwierciedlenie w nieufności Ukraińców do wymiaru sprawiedliwości, organów ścigania i samej władzy. Nielogiczność, bezmyślność akcji świadczyły zaś o kompletnej separacji rządzących od oczekiwań społecznych, o braku wycucia nastrojów, o nieumiejętności właściwego „zarządzania” protestem ze strony władzy. Działania Berkutu były kontrproduktywne wobec interesów Wiktora Janukowycza – zamiast tak, jak w zamierzeniu ich zlecniodawców, stanowić dobijającą protest finalną manifestację siły i politycznego zwycięstwa nad opozycją, w odbiorze protestujących okazały się pierwszą, ale kluczową oznaką słabości Janukowycza, pierwszym krokiem na drodze do ostatecznego upadku jego reżimu.

Reakcją społeczeństwa na rozbicie Euromajdanu była ogólnonarodowa mobilizacja. W zorganizowanej 1 grudnia demonstracji sprzeciwu wobec działań obozu rządowego wzięło udział, według różnych źródeł, od pół miliona do miliona osób z całej Ukrainy. Coraz intensywniej zaczęła pojawiać się narracja rewolucyjna. Wśród haseł skandowano między innymi słyszane już tego roku „Wstawaj Ukraino”²⁵¹. Polityk Batkiwyszczyny Jurij Łucenko w swoim przemówieniu użył już *explicite* określenia „rewolucja”. Jednak głównym motywem sprzeciwu Ukraińców była przemoc wobec studentów. Panujący wówczas nastrój można zobrazować dwoma hasłami: „nie pozwolimy bić naszych dzieci”, „władza podniosła rękę na nas wszystkich”.

Pojawienie się narracji rewolucyjnej, a także agenda masowego protestu zmierzająca już nie tylko do jednostkowej decyzji politycznej, ale, w świetle brutalności Berkutu, także do radykalnej zmiany politycznej i usunięcia reżimu Janukowycza, świadczą o tym, że 1 grudnia 2013 można datować jako kluczowy moment transformacji Euromajdanu w ogólnonarodową Rewolucję Godności. Potwierdzeniem tej tezy jest fakt, że wydarzenia tego okresu wpisują się także w model teoretyczny Neila Smelsera rewolucyjnych zachowań zbiorowych. Smelser wyróżnia sześć warunków strukturalnych koniecznych do zaistnienia rewolucji, które można przypisać kolejnym aspektom protestów Euromajdanu²⁵²:

²⁵¹ О. Стражний, *op. cit.*, s. 45.

²⁵² J. Chodak, *Teorie rewolucji w naukach społecznych*, Lublin 2012, s. 94 - 96.

- 1) Uwarunkowania strukturalne: w przypadku Ukrainy kluczową rolę odgrywa przede wszystkim czynnik korupcyjny, ale też, w ogólniejszym wymiarze, dochodzi do załamania podstawowych funkcji władzy politycznej i jej skrajnej demoralizacji.
- 2) Napięcie strukturalne: dysonans pomiędzy władzą a społeczeństwem dotyczący kwestii eurointegracji i podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską, w ogólniejszym wymiarze napięcie dotyczące podstawowych wartości i zasad, które powinny zarządzać państwem ukraińskim.
- 3) Rozwój uogólnionego przekonania: uogólnione przekonania identyfikują źródło napięcia i wskazują na konieczność podjęcia działań, w przypadku Ukrainy identyfikacja źródła napięcia sprowadza się do osoby Wiktora Janukowycza, w którego osobistej mocy decyzyjnej pozostawała kwestia o zawarciu umowy stowarzyszeniowej. Widmo jej niepodpisania motywowało więc do podjęcia działań na rzecz zmiany tego stanu rzeczy, uogólniało ono przekonanie o konieczności przystąpienia do akcji protestacyjnej (kwestia ta zmaterializowała się 21 listopada, kiedy to protesty na Majdanie faktycznie się rozpoczęły).
- 4) Czynniki przyspieszające: potwierdzające obawy wyrażane w uogólnionych wierzeniach, czynnikami takimi były kolejno: fiasko szczytu wileńskiego, a następnie rozbiście studenckiego Euromajdanu, które potwierdzały tezy o zaniechaniu prozachodniego kursu Ukrainy i rosnącym autorytaryzmie władzy.
- 5) Mobilizacja uczestników: nastąpiła ona, przy współudziale liderów politycznych opozycji, w dniu 1 grudnia w postaci półmilionowej demonstracji na kijowskim Majdanie.
- 6) Kontrdeterminanty: mechanizmy kontroli społecznej, czynniki hamujące rozwój konfliktu: w przypadku Euromajdanu na pierwszy plan wybija się opresyjna rola Berkutu, ale w szerszym kontekście można mówić o zaangażowaniu w powstrzymanie protestów całego ukraińskiego systemu ochrony porządku publicznego, z dominującym udziałem aparatu bezpieczeństwa, ale także działaniami wymiaru sprawiedliwości (sądowa decyzja o zakazie protestów).

Spełniając teoretyczne założenia rewolucyjnych zachowań zbiorowych Euromajdan przerodził się w pełnoskalową rewolucję polityczną. 8 grudnia odbył się w Kijowie Marsz Milionów, który mógł zgromadzić według szacunków nawet ponad milion demonstrujących.

Wówczas to po raz pierwszy na Majdanie użyto również określenia „Rewolucja Godności”²⁵³. Zrobił to w swoim przemówieniu lider Swobody Ołeh Tiahnybok. Wieczorem na briefingu prasowym Tiahnybok doprecyzował, co jego zdaniem oznacza ten termin: „Dziś wśród ludzi wykryształizowało się nie hasło, ale wręcz oznaczenie naszej rewolucji, bo w istocie to, co się odbywa na Ukrainie, to jest rewolucja. A rewolucja przewiduje zmianę systemu władzy. To nie jest żadna kolorowa rewolucja, my przeżywamy nowy etap. To Rewolucja Godności. Ludzie poczuli wewnątrz, że powróciły do nich takie uczucia jak narodowa duma, jaką nam cały czas zabierano. Oni poczuli, że mogą i powinni wychodzić na ulice, ażeby chronić swoje prawa i przyszłość swoich dzieci. Ludzie poczuli, że jest takie pojęcie jak narodowa godność. Dlatego to jest Rewolucja Godności”²⁵⁴. Wiece poparcia dla kijowskiego Marszu Milionów odbyły się równoległe w całej Ukrainie. Niemal 20 tysięcy osób wyszło we Lwowie, około 2 tysięcy w Winnicy, niemal półtora tysiąca w Zaporozżu i Ługańsku²⁵⁵. Wieczorem w Kijowie około godziny 18 przy bierności służb porządkowych obalony został pomnik Włodzimierza Lenina.

Demonstracje z 8 grudnia mają charakter formatywny dla całej Rewolucji Godności. Świadczą o tym trzy zasadnicze kwestie.

- 1) Powszechna, ogólnokrajowa, masowa mobilizacja społeczna, której szczególnym wymiarem był niespotykany w dotychczasowej skali protestów milionowy marsz na ulicach Kijowa, na który uczestnicy zjechali się z całej Ukrainy.
- 2) Wprowadzenie nowej, definiującej rewolucję narracji, która to już w sposób bezpośredni akcentowała takie czynniki tożsamościowe jak duma narodowa i godność.
- 3) Obalenie pomnika Lenina jako symboliczne zerwanie z polityczną podległością Ukrainy wobec Rosji, nawiązujące niejako do nowej, tożsamościowej agendy protestów na Majdanie. Ten aspekt w sposób kluczowy wyróżnia Rewolucję Godności od Pomarańczowej Rewolucji, której agenda protestu, mimo, że dotyczyła fundamentalnych aspektów życia politycznego, nie miała jednak na celu jakiegokolwiek redefinicji ukraińskiej tożsamości narodowej. Euromajdan, choć pierwotnie również formował się wokół konkretnych postulatów politycznych, w wyniku

²⁵³ Autorstwo terminu „Rewolucja Godności” przypisuje się ówczesnemu deputowanemu do Rady Najwyższej z ramienia Swobody, Jurijowi Syrotiukowi, jednak pierwszym, który użył go w publicznym wystąpieniu, był Ołeh Tiahnybok.

²⁵⁴ *Революція гідності: Олег Тягнибок роз'яснює назву другого Українського Майдану* // 8.12.2013, <https://www.youtube.com/watch?v=c235rg0DxHk>, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁵⁵ О. Стражний, *op. cit.*, s. 70.

bezprecedensowego buntu ukraińskiego społeczeństwa wykroczył poza te ramy, obejmując swoją narracją zupełnie nową problematykę.

Reakcja władzy na wybuch rewolucji była dwutorowa. Z jednej strony widoczne były dalsze próby siłowego rozwiązania konfliktu na ulicy. Ukraińska władza uciekała się do prowokacji, wykorzystując do tego tituszki²⁵⁶, jednak w dalszym ciągu głównym zagrożeniem dla demonstrantów pozostawały zwarte pododdziały Berkutu. Z drugiej zaś strony Janukowycz i jego zaplecze dostrzegało rosnący opór społeczny owocujący coraz większą pryncypialnością i przekonaniem o konieczności kontynuacji protestów i obrony rewolucji najwyższym nawet kosztem. Konsekwencją tej determinacji było wysokie ryzyko, że ewentualne rozwiązanie siłowe protestów przyniesie znaczne ofiary w ludziach. Zaczęto więc, równoległe obok kontynuowanych działań prowokacyjnych, poszukiwać porozumienia politycznego z opozycją. 13 grudnia odbył się pierwszy okrągły stół z udziałem Janukowycza i trójki liderów partii opozycyjnych. Nie zakończył się on jednak jakimkolwiek kompromisem²⁵⁷. 15 grudnia odbyła się kolejna wielotysięczna manifestacja, określana jako „Dzień Godności”, w której wzięło udział, według różnych danych, od 150 do nawet 300 tysięcy demonstrantów. Trzy dni później, 18 grudnia milicja ciężko pobiła jednego z uczestników protestów Pawła Mazurenkę. W wyniku odniesionych obrażeń Mazurenko zmarł 22 grudnia, stając się tym samym pierwszą ofiarą śmiertelną Rewolucji Godności²⁵⁸. Również 22 grudnia odbył się kolejny masowy wiec gromadzący tym razem kilkadziesiąt tysięcy osób, na którym doszło do instytucjonalizacji rewolucji. Powołano do życia organizację Zjednoczenie Majdan mającą stać się się ponadpartyjnym ruchem obywatelskim jednoczącym opozycję wobec nadrzędnego celu, jakim była, zgodnie ze słowami Ihora Łucenki, zmiana systemu obejmująca, ale nie ograniczająca się wyłącznie do tego, odsunięcie od władzy Wiktora Janukowycza²⁵⁹. Co istotne, perspektywy działań Zjednoczenia Majdan obejmowały horyzont czasowy do 2015 roku, a więc ustawy termin kolejnych wyborów prezydenckich. Rewolucja Godności, choć zakładała zmianę władzy, próbowała jej dokonać w sposób pokojowy i legalny, na drodze ponadpartyjnego zjednoczenia opozycji przeciwko reżimowi Janukowycza.

²⁵⁶ Tituszki to młodzi, wysportowani mężczyźni opłacani przez władzę celem prowadzenia agresywnych działań prowokacyjnych (pobicia, rozboje, itp.) przeciwko protestującym. Nazwa wywodzi się od Wadyma Tituszki, który wiosną 2013 roku pobił dwóch dziennikarzy na zlecenie władzy.

²⁵⁷ *Кличко: Влада не врахувала жодної вимоги опозиції*, <https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/13/7006782/>, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁵⁸ *Правоохоронці побили чоловіка за Майдан. Він помер у лікарні*, <https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/24/7008248/>, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁵⁹ I. Луценко, *Заява Громсектору Євромайдану – щодо створення широкого громадського руху*, <https://blogs.pravda.com.ua/authors/lutsenko/52b6b6bfef794/>, dostęp: 1.06.2019 r.

2.2.2. Socjologiczny wymiar Rewolucji Godności

Analiza przebiegu grudniowych wydarzeń Rewolucji Godności ujawnia ważny aspekt w kontekście kształtu organizacyjnego i funkcjonalnego protestów. W istocie bowiem w jej ramach istniały dwie równoległe struktury, w znaczącym stopniu od siebie odmienne: „Majdan Obozowy” i „Majdan Wiecowy”. Majdanem Obozowym możemy określić strukturę odnoszącą się do tej grupy aktywistów, którzy w sposób ciągły, całodobowy przebywali na Majdanie organizując wszelkie niezbędne funkcje jego codziennej działalności: elektryczność, jedzenie, zabezpieczenie sanitarne, ale przede wszystkim obronę Majdanu przed ewentualnym szturmem ze strony sił bezpieczeństwa. Majdan Wiecowy z kolei stanowił cykliczną strukturę gromadzącą wielotysięczne rzesze demonstrujących²⁶⁰. Mobilizował się on głównie w godzinach wieczornych lub w dni wolne od pracy. Z uwagi na swój wymiar masowy, Majdan Wiecowy pełnił podwójną rolę. Stanowił on z jednej strony czynnik mobilizacyjny, motywujący niezdecydowanych do przyłączenia się do akcji, ale także utrzymujący wewnątrznie wśród samych manifestujących wysoki poziom woli do kontynuacji dalszych protestów. Z drugiej zaś, był on ważnym narzędziem komunikacyjno-propagandowym. Rewolucja mogła bowiem dzięki niemu komunikować się w odniesieniu do samego Janukowycza – wielotysięczna skala Majdanu Wiecowego „nacionalizowała” narrację protestów: w Rewolucji nie uczestniczyli już niedookreśleni, amorficzni „protestujący”, „aktywiści” lub też „zwolennicy integracji z Unią”. W Rewolucji, z uwagi na wielotysięczną skalę demonstracji, uczestniczył bowiem już niemal cały ukraiński naród, co w warstwie narracji propagandowej konfrontowało obóz władzy z całym ukraińskim społeczeństwem i w efekcie ustanawiało reżim Janukowycza na pozycji z definicji antydemokratycznej (jako władzę nie spełniającą swojego podstawowego zadania – posłuszeństwa suwerenowi). Z tych samych względów, z powodu swej masowości i w efekcie także i medialności, Majdan Wiecowy był również ważnym elementem komunikacji zewnętrznej Rewolucji wobec społeczności międzynarodowej, narzędziem potwierdzającym legitymację społeczną protestów.

Oba te Majdany w sposób istotny różniły się od siebie pod względem socjologicznym. Majdan Obozowy był zdominowany przez mężczyzn, którzy stanowili aż 85% jego składu osobowego. Co równie ważne, aż 81% uczestników Majdanu Obozowego była przyjezdna, jedynie niespełna co piąty z nich pochodził z samego Kijowa. Największa grupa uczestników Majdanu Obozowego pochodziła z zachodniej Ukrainy (42%), 34% z nich pochodziło z

²⁶⁰ Przykładami Majdanu Wiecowego są wielotysięczne demonstracje z 1, 8, 15 i 22 grudnia.

Ukrainy centralnej, a 23% ze wschodniej i południowej. 15% aktywistów deklarowało przynależność partyjną. Majdan Wiecowy był z kolei domeną kijowian, którzy stanowili 57% jego uczestników. Był on też znacznie bardziej wyrównany pod względem płciowym – mężczyźni stanowili jedynie 56% jego uczestników²⁶¹.

Niezmiernie istotnymi były deklarowane motywacje do prowadzenia protestów. Wśród obu grup dominowała kwestia sprzeciwu wobec brutalnej akcji Berkutu w nocy z 30 listopada na 1 grudnia (deklarowało ją 70% uczestników Majdanu Wiecowego i 69% Obozowego). Kwestia podpisania umowy stowarzyszeniowej pojawiała się dopiero na drugim miejscu (podnosi ją 54% uczestników Majdanu Wiecowego i 40% Obozowego). Dalej deklarowane były: pragnienie zmiany życia na Ukrainie (50% uczestników Majdanu Wiecowego i 36% Obozowego) i zmiany władzy w kraju (po równo 39% uczestników Majdanu Wiecowego i Obozowego)²⁶².

W analizie porównawczej widoczna jest większa radykalizacja pogładowa uczestników Majdanu Obozowego: byli oni bardziej nieprzychylni prowadzeniu negocjacji z obozem władzy (rozmowy z Janukowyczem akceptowało 51% uczestników Majdanu Wiecowego, a 42% było temu przeciwnych, w przypadku Majdanu Obozowego proporcje te wyglądały 45% do 47% na rzecz przeciwnych prowadzeniu rozmów), a także bardziej zdeterminowani pod względem kontynuacji protestów: 16,5% uczestników Majdanu Wiecowego jako jedną z przyczyn ewentualnego „powrotu do domu” deklarowało obiektywne przyczyny, które nie pozwolą na dalsze protesty (praca lub nauka) – analogicznego zdania było jedynie 4,5% uczestników Majdanu Obozowego; deklarację, że zamierzają być na Majdanie „tyle, ile trzeba” formułowało 72% uczestników Majdanu Wiecowego i 80% Obozowego; Majdan Obozowy był również bardziej skłonny do podejmowania siłowych działań (20% jego uczestników deklarowało gotowość do zajmowania budynków, 21% do tworzenia niezależnych ugrupowań zbrojnych – analogicznego zdania było odpowiednio 14% i 15% uczestników Majdanu Wiecowego)²⁶³.

Uczestnicy Majdanu Obozowego określili również jakie główne postulaty zrealizowane przez władze mogłyby stanowić podstawę do porozumienia i zakończenia protestów: dla 55% ankietowanych była to dymisja rządu, dla 33% z nich było to odsunięcie od władzy Wiktora

²⁶¹ *Майдан-митинг і Майдан-табір: схоже і відмінне*, <https://dif.org.ua/article/maydan-miting-i-maydan-tabir-skhozhe-i-vidminne>, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁶² Ibidem.

²⁶³ Ibidem.

Janukowycza i przeprowadzenie przedterminowych wyborów prezydenckich, dla 32% zwolnienie aresztowanych uczestników protestów i przerwanie represji, dla 28% podpisanie umowy stowarzyszeniowej z Unią, a z kolei dla 21% – przedterminowe wybory parlamentarne²⁶⁴.

Dysonans pomiędzy Majdanem Obozowym a Wicowym można tłumaczyć dominującym zaangażowaniem nacjonalistów w działalność tego pierwszego. Wskazuje na to kilka czynników. Po pierwsze, gromadził on, jak zostało to wskazane wyżej, przede wszystkim ludność przyjeżdżającą, głównie z zachodniej części kraju, zdecydowanie bardziej zradykalizowaną pod kątem formułowanych postulatów, a także zdecydowaną do ich osiągnięcia. Wskazuje to na zdecydowanie większe zaangażowanie ideologiczne uczestników Majdanu Obozowego. Co ważne, ich stała mobilizacja była kluczowa dla nie tylko ostatecznego powodzenia protestów, ale też dla samej ich kontynuacji. Nieprzerwane trwanie Majdanu pomimo niesprzyjających warunków pogodowych czy działań władzy stało się nie tylko symbolem niezłomności protestujących, ale też ważnym czynnikiem motywującym do angażowania się w protest nowych osób, zwłaszcza w ramach Majdanu Wicowego. Ten zaś nadawał Rewolucji Godności koniecznego dla jej powodzenia charakteru masowego, który ukazywał nie tylko władzy, ale i samym protestującym, jak liczny może być sprzeciw narodu ukraińskiego wobec rządów Wiktora Janukowycza.

Rozbicie studenckiego Euromajdanu ocenić należy jako kluczowe wydarzenie w procesie rozwojowym Rewolucji Godności. To właśnie ten moment deklarowany był przez uczestników jako główna przyczyna podjęcia przez akcję protestacyjnej, co w efekcie upozycjonowało całą późniejszą agendę rewolucyjną, w której sama kwestia umowy stowarzyszeniowej, choć chronologicznie pierwotna, zyskała charakter jedynie drugorzędny, poboczny. Rewolucja Godności nie jest więc w swym głównym wymiarze narracyjnym rewolucją pronijną, a przede wszystkim rewolucją antysystemową, wyrazem sprzeciwu wobec antydemokratycznego modelu polityki ówczesnej władzy. Główna oś sporu i sama dynamika protestów determinowane były bezpośrednio działaniami reżimu Janukowycza i to właśnie wokół niego koncentrowały się kluczowe postulaty uczestników Rewolucji. W porównaniu z Pomarańczową Rewolucją *novum* zaś stanowiło pojawienie się w jej agendzie narracji tożsamościowej. Próba ostatecznego i nieodwracalnego zerwania z paradygmatem społeczeństwa nieobywatelskiego. Konsekwencją tej aksjologicznej płaszczyzny rewolucji było zainicjowanie nowych procesów formujących tożsamość narodową. Obok wymiaru

²⁶⁴ Ibidem.

godnościowego, który funkcjonował jako afirmacja pewnych wyższych aspiracji społecznych Ukraińców, istotną rolę w tym procesie odegrała również trauma jako czynnik konsolidacyjny. Chodzi tu nie tylko o traumę wywołaną tragedią Niebiańskiej Sotni na finalnym etapie Rewolucji Godności, ale również już po jej zakończeniu – traumę wojny, która wybuchła w jej wyniku.

2.2.3. Dyktatorskie ustawy i dalsza eskalacja protestów

Wiodącą rolę władzy w procesie kształtowania dynamiki protestów i eskalacji napięcia widać na przykładzie uchwalenia przez Radę Najwyższą 16 stycznia 2014 roku pakietu tak zwanych „ustaw dyktatorskich”²⁶⁵. Majdan na przełomie grudnia i stycznia w trakcie tradycyjnego okresu noworoczno-świątecznego w wyniku słabnącej determinacji jego uczestników sporo wytracił ze swojego impetu²⁶⁶, jednak dzięki politycznej eskalacji konfliktu, po raz kolejny zainicjowanej przez obóz Janukowycza, zyskał dość nieoczekiwanie nowy bodziec do dalszej walki, który na nowo zmobilizował ukraińskie społeczeństwo do kontynuacji protestu. Powtórzyła się więc sytuacja z przełomu listopada i grudnia, kiedy to właśnie działania samej władzy „uratowały” Euromajdan przed samowygaszeniem, a co więcej, doprowadziły do jego daleko idącej eskalacji i wybuchu rewolucji.

22 stycznia opozycja ogłosiła powstanie alternatywnego parlamentu, Rady Ludowej, i zachęciła do tworzenia podobnych instytucji na szczeblach regionalnym. Apel ten rozpoczął falę zajmowań budynków państwowych, gdzie lokalni aktywiści tworzyli samozwańcze organy władzy. Opozycja opanowała administracje obwodowe i utworzyła Rady Ludowe we Lwowie, Tarnopolu, Iwanofrankiwsku, Użhorodzie, Czerniowcach, Łucku, Równem, Żytomierzu, Chmielnickim i Winnicy, czyli na całej zachodniej i częściowo na centralnej Ukrainie, a także w Czernihowie, Połtawie i Sumach (budynek władz w tym mieście został jednak odbity przez milicję)²⁶⁷.

W rezultacie rozmów Kłyczki z Janukowyczem doszło do zawarcia rozejmu pomiędzy demonstrantami a siłami rządowymi, który pozwolił opozycji na rozpoczęcie negocjacji na temat wyjścia z kryzysu politycznego. W ich efekcie 28 stycznia do dymisji podał się premier

²⁶⁵ W. Konończuk, T. Olszański, *Eskalacja sytuacji w Kijowie*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-01-22/eskalacja-sytuacji-w-kijowie>, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁶⁶ Vide: T. Iwański, *Ukraina: Majdan na rozdrożu*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-01-08/ukraina-majdan-na-rozdrozu>, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁶⁷ T. Olszański, W. Konończuk, *Kryzys na Ukrainie: pierwszy krok do kompromisu*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-01-29/kryzys-na-ukrainie-pierwszy-krok-do-kompromisu>, dostęp: 1.06.2019 r.

Ukrainy Mykoła Azarow, a Rada Najwyższa na nadzwyczajnym posiedzeniu uchylila ustawy dyktatorskie z 16 stycznia. Zawarty rozejm powstrzymał eskalację przemocy i dalsze ofiary, a polityczny kompromis, którego efektem była dymisja rządu i cofnięcie ustaw dyktatorskich, obniżył poziom napięcia. Nie zmieniło to jednak faktu, że Rewolucja Godności z fazy pokojowego aktywizmu przeszła do etapu działań o charakterze paramilitarnym. Tworzone były kolejne oddziały – „sotnie” Samoobrony Majdanu, wznoszono barykady, na których manifestanci pełnili całodobową służbę, gromadzono także na wypadek szturmów sił specjalnych chałupniczą „amunicję” – głównie koktaile Mołotowa i kostkę brukową. Majdan Obozowy podwoił swój stan osobowy – gdy w grudniu w zajmowanych przez aktywistów budynkach, a także miasteczku namiotowym, przebywało na stałe około 7 tysięcy osób, tak pod koniec stycznia liczba ta wzrosła do około 15-20 tysięcy manifestantów²⁶⁸.

Polityczne porozumienie zawarte pomiędzy władzą a opozycją nie rozwiązywało jednak w sposób satysfakcjonujący kluczowych postulatów Majdanu Obozowego, dla którego warunkiem *sine qua non* wyjścia z kryzysu było nieodwracalne i natychmiastowe odsunięcie od władzy Wiktora Janukowycza. Przeciągające się zakulisowe rozmowy opozycji z otoczeniem prezydenta nie przynosiły żadnych namacalnych efektów, co wywoływało zniecierpliwienie i w konsekwencji rosnące wpływy radykalnej frakcji Majdanu, wśród której prym wiodli aktywiści nacjonalistyczni. Coraz wyraźniejszy był też dysonans odnośnie preferowanych metod działań i zamierzonych celów pomiędzy polityczną opozycją (Jaceniukiem, Kłycką i Tiahnybokiem) a samym Majdanem. Majdan domagał się natychmiastowej dymisji Janukowycza, opozycja opowiadała się w pierwszej kolejności za reformą konstytucyjną, która ograniczyłaby prezydenckie prerogatywy²⁶⁹, zaś sam Janukowycz, uznając dymisję Azarowa i cofnięcie ustaw dyktatorskich jako krok wstecz ze swojej strony, oczekiwał analogicznych ustępstw po stronie opozycji, a także utożsamianego z nią Majdanu²⁷⁰.

²⁶⁸ O. Стражний, *op. cit.*, s. 197.

²⁶⁹ Nie było jednak jednomyślności co do dokładnego brzmienia nowej konstytucji. Niekonsekwencja i niezdecydowanie opozycji w tej kwestii potęgowały frustrację Majdanu. Vide: T. Olszański, *Ukraińska opozycja podzielona w sprawie nowej konstytucji*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-02-12/ukrainska-opozycja-podzielona-w-sprawie-nowej-konstytucji>, dostęp: 1.06. 2019 r.

²⁷⁰ T. Iwański, *Ukraina: polityczny klincz z radykalizującym się Majdanem w tle*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-02-05/ukraina-polityczny-klincz-z-radykalizujacym-sie-majdanem-w-tle>, dostęp: 1.06.2019 r.

2.2.4. Apogeum protestów i zwycięstwo Rewolucji Godności

Opozycja domagała się, aby na zaplanowanym na 18 lutego posiedzeniu Rady Najwyższej doszło do przywrócenia konstytucji z 2004 roku. Przewodniczący parlamentu z ramienia Partii Regionów Wołodymyr Rybak odmówił jednak rejestracji niezbędnych dokumentów co oznaczało, że projekt zmiany konstytucji nie trafi do porządku dziennego obrad. Przed ich rozpoczęciem zdecydowano więc o przeprowadzeniu marszu z Placu Niepodległości pod Radę Najwyższą tak, aby doszło do jej fizycznej blokady, co miało z kolei wywołać nacisk na większość parlamentarną, aby podjęła ona oczekiwaną przez demonstrantów decyzję. W akcji tej wzięło udział kilka tysięcy aktywistów i członków Samoobrony Majdanu, którym towarzyszyli również politycy opozycji: deputowani z Batkiwszczyzny i UDARu, a także Ołeh Tiahnybok²⁷¹. Próby siłowego sforsowania zastawionych blokad w dzielnicy rządowej wywołały wybuch kolejnych starć z Berkutem i innymi oddziałami specjalnymi. W efekcie napiętej sytuacji nie doszło ostatecznie do rozpoczęcia obrad w Radzie Najwyższej.

Trwające walki dały swoisty mandat ukraińskiej władzy do rozpoczęcia scenariusza siłowej eliminacji Majdanu. Do mediów zaczęły sphywać pierwsze doniesienia o kolejnych ofiarach śmiertelnych²⁷². Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Służba Bezpieczeństwa Ukrainy we wspólnym oświadczeniu za eskalację przemocy obwiniły liderów opozycji i postawiły im ultimatum: do godziny 18 mieli oni przywrócić porządek na Majdanie²⁷³. Prowadzone do późnych godzin nocnych rozmowy Janukowycza z liderami opozycji nie przyniosły żadnych rezultatów. Nie powstrzymały one przede wszystkim walk, które trwały aż do rana, nie tylko na samym Majdanie, ale również na ulicach do niego prowadzących, gdzie grasowali tituszki. Licząc od poranku 18 lutego do poranku 19 lutego w wyniku starć po obu stronach zginęło łącznie 36 osób²⁷⁴.

W ciągu następnego dnia liczba protestujących na Majdanie, pomimo działań władz (a może i z uwagi na nie) znacząco wzrosła. Nie dochodziło jednak do kolejnych prób szturmów, choć z uwagi na w dalszym ciągu przeważające siły Berkutu i wojsk wewnętrznych sytuacja pozostawała niezwykle napięta. Wieczorem kontynuowano rozmowy pomiędzy

²⁷¹ *Майдан пікетує Верховну Раду - почалися сутички*, https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/02/140218_rada_protest_or.shtml, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁷² ЄВРОМАЙДАН, <https://twitter.com/euromaidan/status/435764033333886976>, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁷³ *Спільна заява Голови Служби безпеки України Олександра Якименка та Міністра внутрішніх справ Віталія Захарченка*, <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/247049565>, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁷⁴ О. Стражний, *op. cit.*, s. 286.

Janukowyczem a trójką opozycyjnych liderów, w wyniku których ogłoszono kolejny rozejm²⁷⁵. Nie zważając na przyjęte porozumienie rankiem następnego dnia rozpoczął się kolejny szturm Berkutu²⁷⁶. Po jego odparciu demonstrujący przeszli do kontrofensywy, zaś w odpowiedzi siły prorządowe²⁷⁷ rozpoczęły ostrzał z użyciem ostrej amunicji. Liczne ofiary wśród protestujących powodowane były między innymi ostrzałem snajperskim z dachów budynków wokół Placu Niepodległości i ulicy Instytuckiej. Do Kijowa z misją mediacyjną przylecieli ministrowie spraw zagranicznych Francji, Niemiec i Polski. W wieczornym posiedzeniu Rady Najwyższej przyjęto uchwałę uznającą za bezprawne działania prowadzone przez oddziały prorządowe wobec protestujących²⁷⁸. Wstrzymało to dalszy rozlew krwi. Nazajutrz 21 lutego podpisane zostało porozumienie pomiędzy Janukowyczem a Jaceniukiem, Kłycką i Tiahnybokiem. Sygnatariuszami tego porozumienia byli również obecni w charakterze obserwatorów szefowie dyplomacji Niemiec, Francji i Polski. Uczestniczący w rozmowach reprezentant Rosji Władimir Łukin nie podpisał dokumentu²⁷⁹. Wśród najważniejszych postanowień porozumienia było: przyjęcie w ciągu 48 godzin prawa umożliwiającego przywrócenie konstytucji z 2004 roku, utworzenie w ciągu następnych 10 dni nowej koalicji parlamentarnej i uformowanie rządu jedności narodowej, przeprowadzenie reformy konstytucyjnej wyrównującej władzę prezydencką, rządową i parlamentarną w terminie do września 2014 roku, przeprowadzenie nowych wyborów prezydenckich zgodnie z nową konstytucją nie później niż do grudnia 2014 roku, reforma ordynacji wyborczej i przejście na system proporcjonalny.

Konsekwencją przyjętego porozumienia było więc utrzymanie się przy władzy Wiktora Janukowycza, przynajmniej do czasu zapowiedzianych na koniec roku wyborów. Warunek ten był nie do przyjęcia przez protestujących (zwłaszcza przez aktywistów radykalnie nastawionego Prawego Sektora), którzy przyjęli podpisanie go przez liderów opozycji za zdradę. Janukowyczowi postawiono ultimatum, aby pokojowo oddał urząd. Ten opuścił swoją

²⁷⁵ Ibidem, s. 296.

²⁷⁶ Ibidem, s. 300.

²⁷⁷ 20 lutego w walkach po stronie rządowej uczestniczyły już nie tylko Berkut i wojska wewnętrzne MSW Ukrainy, ale także wspierające i koordynujące działania jednostki specjalne z Rosji, w tym oddziały Federalnej Służby Bezpieczeństwa.

²⁷⁸ ПОСТАНОВА Верховної Ради України Про засудження застосування насильства, що призвело до загибелі людей (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 10, ст.126)

²⁷⁹ Угода про врегулювання кризи в Україні, <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/02/21/7015533/>, dostęp: 1.06.2019 r.

rezydencję w Mezyhirii i udał się w nieznanym kierunku *de facto* porzucając urząd prezydencki²⁸⁰.

* * *

Analiza przebiegu Rewolucji Godności potwierdza szczególne znaczenie głęboko zakorzenionej w politycznej świadomości ukraińskiego społeczeństwa instytucji Majdanu. Majdan - rozumiany jako ostateczne narzędzie zmiany politycznej - ponownie, jak w przypadku Pomarańczowej Rewolucji, okazał się być narzędziem skutecznym. To, co wyróżnia przebieg Rewolucji Godności spośród innych Majdanów, to jej sinusoidalna etapowość. Wynikała ona z dwóch powodów. Po pierwsze, z wielomiesięcznego czasu trwania protestów, co wykluczało możliwość długofalowego utrzymania mobilizacji i motywacji wśród uczestników na jednakowo wysokim poziomie. Po drugie, fazy eskalacyjne Rewolucji miały bezpośredni związek z konkretnymi działaniami podejmowanymi przez obóz Wiktora Janukowycza. To on miał bowiem pełne instrumentarium zarządzania poziomem napięcia.

W czasie Rewolucji Godności za każdym razem eskalacja protestów wiązała się z polityczną decyzją podejmowaną przez regionalistów. Już w samej swojej genezie Majdan wywołany był zapowiedzią odmowy podpisania umowy stowarzyszeniowej z UE, co stało się bezpośrednią przyczyną pierwszych protestów, które miały na celu przekonanie prezydenta do zmiany swojej decyzji. Protest, który przy biernej postawie obozu rządowego bez wątpienia w naturalny sposób wytraciłby swój wigor po niepomyślnych rozstrzygnięciach szczytu wileńskiego, został wyescalowany z powodu nieudolnej i przedwczesnej próby jego zakończenia, co miało w pierwotnym zamierzeniu Janukowycza być manifestacją jego niepodważalnej siły. Od tego momentu każda kolejna eskalacja protestów była wywoływana nieskutecznymi próbami tłumienia społecznego buntu przez władze, które nie potrafiły utrzymać kontroli nad demonstrującymi. Rewolucja unaoczniała niedający się pogodzić dysonans interesów rządzących i rządzonych, a także niezdolność ukraińskich władz do właściwego odczytywania nastrojów panujących w społeczeństwie. Z powodu tych różnic, znacząco pogłębionych od czasów Pomarańczowej Rewolucji, ostateczne rozstrzygnięcie tego Majdanu nie mogło mieć charakteru konsensualnego. Przyjęty na szczeblu politycznym kompromis, który jeszcze w 2004 roku zapewne wystarczyłby do ostatecznego zakończenia protestów, tym razem okazał się być niewystarczający. Działania rządu, zwłaszcza eskalacja

²⁸⁰ Wiktor Janukowycz w pierwszym swoim publicznym wystąpieniu po ucieczce utrzymywał, że pozostaje legalnym prezydentem Ukrainy. Więcej o kwestii legitymacji prawnej nowych postrewolucyjnych władz: T. Olszański, *Koniec reżimu Janukowycza*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-02-26/koniec-rezimu-janukowycza>, dostęp: 6.06.2019 r.

przemocy w końcowej fazie Rewolucji, doprowadziły do takiego poziomu społecznego niezadowolenia, że jedynym możliwym wyjściem, obok widma wojny domowej, okazała się być ucieczka Janukowycza do Rosji i całkowita dekompozycja władz centralnych. Długofalowe konsekwencje takiej polaryzacji są dostrzegalne również w specyfice postrewolucyjnego systemu politycznego Ukrainy, bowiem nowe władze w myśl zasady „zwycięzca bierze wszystko” dokonały reorientacji polityki w kierunku wyraźnie nacjonalistycznym. Nowa narracja nie liczyła się zbytnio z wrażliwością tej części ukraińskiego społeczeństwa, która albo sprzeciwiała się Majdanowi, albo przynajmniej była mu sceptyczna²⁸¹. W tym kontekście znamieną jest w szczególności kwestia elektoratu Komunistycznej Partii Ukrainy - partii zdelegalizowanej na mocy odgórnej decyzji nowych władz, co dla jej wyborców oznaczało albo wykluczenie z bieżącego życia politycznego albo też konieczność przymusowej zmiany swoich preferencji wyborczych.

2.3. Ukraińscy nacjonaści wobec Rewolucji Godności

Znaczący udział nacjonalistów w wydarzeniach Rewolucji Godności jest niepodważalny. Choć sam protest Euromajdanu wyrósł z pozycji raczej liberalnych, poprzez gwałtowną eskalację i przybranie wymiaru *stricte* antyjanukowyczowskiego szybko zmobilizował do udziału szeroką rzeszę aktywistów o radykalnych poglądach prawicowych. Fakt ten wykorzystał zresztą sam obóz ówczesnej władzy ukraińskiej kreując w przestrzeni informacyjnej lojalnych mu mediów narrację utożsamiającą ogół protestujących z „nacjonalistami”, „banderowcami”, czy wręcz „faszystami” i „nazistami”. Szczególnym obiektem ataków pod tym względem stał się Prawy Sektor, nowa organizacja sformowana podczas protestów, która odegrała podczas nich bardzo istotną rolę. Stanowi ona także najważniejszy przykład szerszego procesu instytucjonalizacji ruchu nacjonalistycznego jaki miał miejsce podczas Rewolucji Godności. Na płaszczyźnie politycznej Rewolucja Godności była z kolei punktem zwrotnym dla Swobody, która aktywnie partycypowała zarówno w trwających protestach, jak też w próbach wypracowania porozumienia na szczeblu politycznym, a po samej ucieczce Wiktora Janukowycza weszła w skład nowego rządu.

Działania środowisk nacjonalistycznych podczas Rewolucji Godności miały charakter wielowymiarowy. Obejmowały płaszczyznę polityczną, wśród której dominującą rolę odegrała wspomniana Swoboda, społeczną, odnoszącą się do udziału w protestach i wiecach, a także

²⁸¹ O nacjonalistycznej polityce postrewolucyjnych władz Ukrainy więcej w rozdziale szóstym.

obecności w Majdanie Obozowym, w końcu zaś – aktywistyczną, która to w końcowej fazie wydarzeń Rewolucji przerodziła się w wymiar wprost paramilitarny – obejmowała ona przede wszystkim fizyczne konfrontacje z ukraińskimi siłami bezpieczeństwa. Kluczową rolę odegrał w niej Prawy Sektor.

2.3.1. Swoboda

Analizując zaangażowanie Wszechukraińskiego Zjednoczenia Swoboda w wydarzenia Rewolucji Godności należy zauważyć na wstępie, iż dla samej partii, podobnie zresztą jak dla pozostałych partii opozycyjnych, stanowiła ona, szczególnie w swojej wstępnej fazie, narzędzie wewnątrz krajowej walki politycznej. Euromajdan, choć poprzedzony był okresem wiosennej mobilizacji aktywistów partyjnych w ramach akcji Wstawaj Ukraino, wybuchł jednak dość spontanicznie i w pierwszej kolejności opierał się o niezaangażowane partyjnie środowiska studentów. Identyfikując jednak polityczny potencjał tego protestu, partie opozycyjne, w tym Swoboda, szybko podjęły działania na rzecz jego instrumentalizacji zgodnie z własnymi oczekiwaniami i interesami. Linia politycznego podziału Ukrainy w 2013 roku narzucona przez Wiktora Janukowycza jego stosunkiem do kwestii podpisania umowy stowarzyszeniowej sprawiła, że Swoboda z przyczyn pragmatycznych została zmuszona do przyjęcia narracji proeuropejskiej, do pewnego stopnia stojącej w sprzeczności z jej co do zasady eurosceptycznym programem politycznym. Opowiedzenie się za integracją europejską było dla niej, w odróżnieniu od Batkiwszczyzny i UDARu, jedynie taktycznym posunięciem, służącym przede wszystkim na użytek polityki krajowej i prowadzenia dalszej walki z Partią Regionów, którą to Swoboda uważała za główne zagrożenie wewnętrzne dla Ukrainy.

Podjęte działania na rzecz częściowego upartyjnięcia protestów Euromajdanu służyły Swobodzie przede wszystkim w wykreowaniu wizerunku partii jako lidera protestów i głosu zdecydowanego sprzeciwu wobec polityki ukraińskiej władzy. Z tego aspektu wynikała swoista rywalizacja wewnętrzna pomiędzy trójką opozycyjnych partii o na przykład „czas antenowy” przemówień na scenie Majdanu. Istotne w tym kontekście były także reakcje samego Majdanu. Swoboda podjęła działania mobilizacyjne wśród swoich aktywistów i zwolenników, co zaowocowało szeroką prezencją partyjnej symboliki na kolejnych wiecach i manifestacjach, a także przychylnymi reakcjami uczestników, co sprzyjało w konsekwencji budowie wizerunku partii jako „głosu Majdanu”. Szczególnie doniosłym przykładem takich działań był „Marsz Milionów” zorganizowany 8 grudnia. Jak zauważa Tadeusz Olszański, „podczas wiecowych przemówień było widoczne, że największy aplauz manifestantów wywołują wystąpienia lidera

partii Swoboda Ołeha Tiahnyboka oraz byłego szefa MSW Jurija Łucenki, jak się wydaje – głównego organizatora zaplecza technicznego akcji protestacyjnej. Mniej chętnie słuchano Witalija Kłyczki, a zwłaszcza Arsenija Jaceniuka²⁸². To podczas tego właśnie wiecu Swoboda sformułowała publicznie hasło „Rewolucji Godności”, które w efekcie zadecydowało o narzuceniu kształtującej się wówczas narracji rewolucji wymiaru tożsamościowego.

Z uwagi na szczególne znaczenie, jakie w specyfice antysystemowej działalności samej Swobody odgrywała organizacja ulicznych demonstracji, które często obejmowały fizyczne konfrontacje z siłami porządkowymi, jej aktywiści stanowili ważny komponent osobowy tworzonych, a następnie systematycznie rozbudowywanych w konsekwencji dalszej eskalacji protestu, oddziałów Samoobrony Majdanu. Owocowały nabyte wcześniej doświadczenia walk z milicją oraz Berkutem – coraz liczniejsze sotnie Samoobrony były więc szkolone przez swobodowców w zakresie taktyki walki ulicznej, przygotowywania koktajli mołotowa czy przeciwdziałania efektom gazu łzawiącego. Ich rola nie ograniczała się wyłącznie do wymiaru szkoleniowego, stanowili oni również znaczącą wartość dodaną w prowadzonych działaniach bojowych.

Jednym z najistotniejszych przykładów aktywistycznej działalności Swobody podczas Rewolucji Godności jest obalenie pomnika Lenina w Kijowie. Uczestniczyło w nim około 200 aktywistów partii. Cała akcja, choć w oficjalnych przekazach podkreślano jej spontaniczność, miała charakter odgórnie zaplanowanej, a następnie sprawnie skoordynowanej przez wysoko postawionych działaczy Swobody. W obaleniu pomnika uczestniczyli między innymi deputowani do Rady Najwyższej Andrij Ilienکو i Ihor Miroszniczenko, a całe wydarzenie transmitował na żywo w mediach społecznościowych działacz partii Ołeksandr Aroniec²⁸³. Miroszniczenko, odpowiedzialny za wcześniejsze obalenie pomnika Lenina w Ochtyrce w obwodzie sumskim, zadeklarował również, że Swoboda bierze na siebie pełną odpowiedzialność za obalenie kijowskiego pomnika wodza bolszewickiej rewolucji²⁸⁴.

W odróżnieniu od wymiaru aktywistycznego, organizowanego często niezależnie od siebie, czego przykładem było niekonsultowane z Batkiwszczyną i UDARem obalenie Lenina przez aktywistów Swobody, działania na niwie politycznej były uzgadniane i koordynowane

²⁸² T. Olszański, *Ukraina: kryzys się zaostrza*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-12-11/ukraina-kryzys-sie-zaostrza>, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁸³ O. Аронець, *Повалення пам'ятника Леніну на Бесарабці*, <https://www.youtube.com/watch?v=HVgijv0WcX8>, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁸⁴ "Свободівці" взяли на себе відповідальність за повалення Леніна, https://ipress.ua/news/svobodivtsi_vzyaly_na_sebe_vidpovidalnist_za_povalenogo_lenina_35123.html, dostęp: 1.06.2019 r.

пomiędzy całą trójką partii opozycyjnych. Jeśli więc chodzi o polityczny aspekt działań Swobody podczas Rewolucji Godności, to należy go podzielić na dwa wymiary: parlamentarny, koncentrujący się na aktywności deputowanych Swobody w Radzie Najwyższej, a także przywódczy, ogniskujący się wobec personalnej roli i działalności lidera Swobody Ołeha Tiahnyboka.

W wymiarze parlamentarnym działania Swobody skupiały się przede wszystkim na próbach paraliżu działań rządu Mykoły Azarowa²⁸⁵ i większości parlamentarnej reprezentowanej przez Partię Regionów i sprzyjającej jej Komunistyczną Partię Ukrainy. Swoboda była jednym z inicjatorów nieudanego projektu wotum nieufności wobec rządu Azarowa, który przepadł na głosowaniu w Radzie Najwyższej 3 grudnia 2013 r.²⁸⁶, a także ustawy amnestyjnej dla uczestników protestów Euromajdanu przyjętej przez Radę Najwyższą, również głosami Partii Regionów, 19 grudnia²⁸⁷. Deputowani Swobody jednoznacznie sprzeciwili się przyjęciu przez parlament ustaw dyktatorskich z 16 stycznia 2014 r. 28 stycznia poparli dymisję rządu Azarowa i cofnięcie ustaw dyktatorskich, nie wzięli z kolei udziału w głosowaniu nad drugą ustawą amnestyjną, która została przyjęta głosami Partii Regionów i komunistów²⁸⁸. Był to bowiem projekt autorstwa posła z Partii Regionów Jurija Miroszniczenki i nie gwarantował on bezwarunkowej amnestii, czego domagała się opozycja. Warunkiem, w którym ustawa miałaby zacząć obowiązywać, byłoby bowiem opuszczenie wszystkich budynków administracji państwowej okupowanych przez aktywistów Majdanu. W wymiarze parlamentarnym najdonioślejszym przykładem działalności partii były jednak obrady Rady Najwyższej z 20 lutego, którym to obradom, po złożeniu dymisji przewodniczącego Rady Najwyższej Wołodymyra Rybaka z Partii Regionów, przewodniczył wiceprzewodniczący

²⁸⁵ Mykoła Azarow - jeden z najbliższych współpracowników Wiktora Janukowycza, w okresie jego premierostwa pierwszy wicepremier i minister finansów. Współzałożyciel i przewodniczący Partii Regionów. Od 2010 roku premier Ukrainy. Po Rewolucji Godności uciekł z Ukrainy i od tego czasu jest poszukiwany przez ukraińskie organy ścigania.

²⁸⁶ Поіменне голосування про проект Постанови про відповідальність Кабінету Міністрів України (№3692) - за основу та в цілому, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=340907&n_skl=7, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁸⁷ Поіменне голосування про проект Закону про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань (№3787) - за основу та в цілому, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=350907&n_skl=7, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁸⁸ Поіменне голосування про проект Закону про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань (№4021-3) - за основу та в цілому, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=367007&n_skl=7, dostęp: 1.06.2019 r.

Rady Rusłan Koszułynski ze Swobody. To właśnie pod przewodnictwem Koszułynskiego²⁸⁹ Rada przyjęła uchwałę²⁹⁰ o potępieniu użycia siły przez oddziały bezpieczeństwa, co w efekcie powstrzymało dalszy rozlew krwi na Majdanie.

Przywódczy wymiar aktywności politycznej Swobody w okresie Rewolucji Godności wiąże się z działalnością jej lidera Ołeha Tiahnyboka. Tiahnybok funkcjonował jednak przede wszystkim jako jeden z „trójki liderów opozycji”. Oznaczało to nieformalny, ale w praktyce funkcjonujący koalicjonizm polityczny pomiędzy Jaceniukiem, Kłyczką i Tiahnybokiem, polegający na uzgadnianiu wspólnych stanowisk i kierowaniu spójnego, jednolitego przekazu politycznego adresowanego do wielu podmiotów: do obozu władzy i osobiście Wiktora Janukowycza podczas kolejnych prób poszukiwań kompromisu, do uczestników Rewolucji podczas wiecowych przemówień, do własnego elektoratu i ogółu społeczeństwa w trakcie wystąpień medialnych, w końcu zaś – do społeczności międzynarodowej w ramach organizowanych spotkań i rozmów dyplomatycznych. Utrzymanie wśród liderów opozycji konsensusu, stanowiącego wizerunkowo dowód ich jedności, konsekwencji i determinacji w walce o postulaty Rewolucji, oznaczało dla Tiahnyboka konieczność przyjęcia odpowiedniej narracji. Narracja ta musiała być zrozumiała i akceptowalna nie tylko dla radykalnego, nacjonalistycznego elektoratu Swobody, ale również dla bardziej umiarkowanych zwolenników prawicowej Batkiwszczyny czy centrowego UDARu, a nawet wśród sympatyzującej z Majdanem proeuropejskiej części ukraińskiego społeczeństwa o poglądach lewicowo-liberalnych.

Nadrzędnym celem przyświecającym aktywności Tiahnyboka w ramach działań trójki liderów opozycji było wypracowanie politycznego porozumienia z Wiktorem Janukowyczem. Jego postulowany zakres stopniowo ewoluował wraz z rozwojem sytuacji na Ukrainie. Początkowo obejmował on wyłącznie konieczność podpisania umowy stowarzyszeniowej, następnie dołączając do tego dymisję ministra spraw wewnętrznych Zacharczenki i ukaranie wszystkich odpowiedzialnych za pobicie studentów, a także wstrzymanie dalszych represji przeciwko uczestnikom Euromajdanu, w miarę rozwoju sytuacji dochodząc do postulatów dymisji rządu Azarowa (zwłaszcza po przyjęciu ustaw dyktatorskich), przedterminowych wyborów parlamentarnych i prezydenckich i powrotu do konstytucji z 2004 r., w końcu zaś – do natychmiastowego ustąpienia Wiktora Janukowycza z urzędu prezydenta. Działania liderów

²⁸⁹ Стенограма пленарного засідання 20 ЛЮТОГО 2014, <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5164.html>, dostęp: 1.06.2019 r.

²⁹⁰ ПОСТАНОВА Верховної Ради України Про засудження застосування насильства, що призвело до загибелі людей (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 10, ст.126).

opozycji pod tym względem były jednak w dużej mierze reaktywne, to znaczy bardziej odpowiadały one na artykułowane ze sceny postulaty Majdanu, aniżeli same je kreowały. Majdan się radykalizował, a co kluczowe – w procesie tej radykalizacji nie współuczestniczył, ani też jej nie kontrolował, Ołeh Tiahnybok. Konieczność poszukiwania kompromisu z Janukowyczem, akcentowana w formacie wspólnych uzgodnień opozycyjnych, nie odpowiadała bowiem oczekiwaniom Majdanu, a dla samego Tiahnyboka oznaczała ona utratę wiarygodności wśród elektoratu antysystemowego. Na tym tle wyrastali nowi liderzy, pozycjonujący się jako radykalne i bezkompromisowe głosy sprzeciwu, budujące wśród rewolucjonistów swoją popularność na hasłach ostatecznej rozprawy z reżimem Janukowycza. Do takich osób należy zaliczyć Ołeha Laszkę z Partii Radykalnej, Ołeksandra Danyluka ze Wspólnej Sprawy, a także przywódcę Prawego Sektora Dmytra Jarosza.

Swoboda, z uwagi na kluczową rolę Tiahnyboka jako jednego z trójki liderów opozycji, została więc wciągnięta w niebezpieczną dla jej wizerunku grę. Oto bowiem radykalna, nacjonalistyczna partia, pozycjonująca się jako główny głos ukraińskiego antysystemu, stała się nagle ważną stroną rozmów politycznych na najwyższym szczeblu, które w dodatku prowadzone były ze skrajnie wrogim obozem władzy. Biorąc odpowiedzialność za ich powodzenie lub fiasko, a także współdecydując o kształcie wszelkich wypracowanych w ich toku porozumień i kompromisów, dotyczących najważniejszych kwestii ukraińskiego życia politycznego, przekształcała się z partii antysystemowej w część systemu, kładąc zarazem na szali swoją wiarygodność wobec elektoratu, który dał jej na wyborach w 2012 roku spektakularny sukces.

2.3.2. Prawy Sektor

Szerokiej tematyce działalności Prawego Sektora poświęcony jest rozdział czwarty rozprawy. Jego pierwotna geneza, a także niebagatelna rola, jaką odegrał on w wydarzeniach Rewolucji Godności, determinuje jednak konieczność przytoczenia tego okresu jego działalności w niniejszym podrozdziale.

Prawy Sektor wyrósł jako nieformalny ruch jednoczący pod swoim szyldem szereg ukraińskich środowisk nacjonalistycznych²⁹¹. Inicjatorem powstania Prawego Sektora była

²⁹¹ М. Найем, *За лаштунками Правого сектору*, <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/04/1/7020952/>, dostęp: 1.07.2019 r.

organizacja Tryzub imienia Stepana Bandery²⁹², a nowy ruch współtworzyły także: UNA-UNSO, Kongres Ukraińskich Nacjonalistów²⁹³, Patriota Ukrainy²⁹⁴, Biały Młot²⁹⁵, Czarny Komitet²⁹⁶ i Komitet Wyzwolenia Więźniów Politycznych²⁹⁷. W Prawym Sektorze znalazła się także szeroka grupa nacjonalistów nienależących wcześniej do żadnych organizacji, głównie aktywistów wywodzących się ze środowisk kibicowskich²⁹⁸. Jako datę powstania ruchu uznaje się 28 listopada 2013 roku.

Najwyższą władzę w Prawym Sektorze sprawowała trójka działaczy Tryzuba: liderem całej organizacji był Dmytro Jarosz, wcześniejszy szef Centralnego Prowidu w Tryzubie, a jego najbliższymi współpracownikami byli Główny Koordynator Prawego Sektora Andrij Tarasenko, w okresie Rewolucji Godności pełniący *de facto* funkcję rzecznika prasowego organizacji oraz odpowiedzialny za siłowe skrzydło Komendant Prawego Sektora Andrij Stempicki. Jako ruch polityczny Prawy Sektor przyjął jednak w początkowej fazie swojego istnienia dość luźną, parasolową strukturę organizacyjną. Poszczególne podmioty wchodzące w jego skład zachowały swoją odrębność i autonomię w dalszym ciągu kontynuowały działalność pod swoimi szyldami, jednocześnie podejmując na Majdanie działania koordynowane przez kierownictwo Prawego Sektora. Pierwsze doniesienia medialne o aktywności członków Prawego Sektora pochodzą z 1 grudnia 2013 roku, kiedy to około 15 aktywistów organizacji zajęło siłowo budynek Kijowskiej Rady Miejskiej²⁹⁹.

Głównym powodem, dla którego powstał Prawy Sektor, była konieczność zbudowania nacjonalistycznej platformy ideowej celem instrumentalizacji liberalnego ze swej genezy ruchu protestu, jakim był z początku Euromajdan i przekierowania go na bardziej radykalne tory.

²⁹² W latach 90. siłowe skrzydło Kongresu Ukraińskich Nacjonalistów, formalnie odrębna organizacja. W latach późniejszych organizacja uniezależniła się od KUNu, jej aktywiści brali udział w ważniejszych politycznych protestach, takich jak Ukraina bez Kuczmy czy Pomarańczowa Rewolucja.

²⁹³ O UNA-UNSO i Kongresie Ukraińskich Nacjonalistów szerzej w rozdziale pierwszym.

²⁹⁴ O Patriocie Ukrainy szerzej w rozdziale poświęcony Ruchowi Azowskiemu.

²⁹⁵ Organizacja nacjonalistyczna powstała we wrześniu 2013 roku, skupiała swoją działalność na zwalczaniu hazardu poprzez siłowe wtargnięcia do nielegalnych salonów gier, a także na walce z narkotykowym podziemiem.

²⁹⁶ Radykalna organizacja antysystemowa o strukturze sieciowej utworzona w 2009 roku. Aktywiści organizacji w swoich akcjach sprzeciwiali się przede wszystkim bezkarności i brutalności ukraińskiej milicji.

²⁹⁷ Organizacja społeczna skupiająca się na pomocy prawnej dla aktywistów, dziennikarzy i działaczy partyjnych. Powstała w styczniu 2011 roku po rozpoczęciu prześladowań politycznych wymierzonych w uczestników tzw. „Majdanu Podatkowego” - serii protestów z listopada 2010 roku zorganizowanych przez przeciwników nowego kodeksu podatkowego, który był forsowany przez Partię Regionów.

²⁹⁸ Т. Абіс, *Правий сектор: Ми йшли не за Євроінтеграцію, а за те, щоб звершити національну революцію*, <https://web.archive.org/web/20140324042503/http://www.varianty.net/16430-pravyi-sektor-my-yshly-ne-za-yevrointehratsiiu-a-za-te-shchob-zvershyty-natsionalnu-revoliutsiiu>, dostęp: 1.07.2019 r.

²⁹⁹ *У КМДА побили вікна та двері*, <https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/1/7003983/>, dostęp: 1.06.2019 r.

Prawy Sektor postulował paradygmat ukraińskiej rewolucji narodowej – w myśl tego paradygmatu Ukraina jako państwo i sam naród ukraiński kształtują się w wyniku długotrwałego procesu o wymiarze rewolucyjnym³⁰⁰. Ukraińska rewolucja narodowa nie była jednak, w myśl tych założeń, procesem ostatecznie zakończonym. Niepodległa Ukraina, której powstanie jest niewątpliwie ważnym osiągnięciem, jest rozpatrywana w tym paradygmacie z perspektywy dysfunkcjonalnego państwa postkolonialnego. Konsekwencją ukraińskiej postkolonialności jest budowa oligarchicznego systemu politycznego, nie odpowiadającego wymogom i oczekiwaniom ukraińskiego narodu. Celem Prawego Sektora od samego początku było więc dokończenie ukraińskiej rewolucji, ostateczne przejście od Ukrainy „postkolonialnej” do Ukrainy „narodowej”. Ważną składową tego procesu miało być obalenie władzy Wiktora Janukowycza, określanej jako „reżim wewnętrznej okupacji”. Nie jest to jednak krok wystarczający. Pomyślnie zakończona ukraińska rewolucja narodowa ma bowiem obejmować nie tylko roszady personalne na szczytach władzy, jak to miało miejsce w przypadku Pomarańczowej Rewolucji, ale także głębokie zmiany systemowe i strukturalne w całym państwie. Prawy Sektor, o ile dopuszczał możliwość podpisania umowy stowarzyszeniowej, choć uznawał ten postulat za absolutnie drugorzędny, to kategorycznie sprzeciwiał się perspektywie wstąpienia Ukrainy do Unii Europejskiej, uznając ją za twór antychrześcijański i antynarodowy, którego struktura niweluje tożsamość każdego narodu wchodzącego w jego skład³⁰¹.

W miarę rozwoju wydarzeń Rewolucji Godności rosła popularność Prawego Sektora i samego Dmytra Jarosza. Korzystali oni na radykalizacji nastrojów wśród demonstrantów, którą potęgowała nie tylko przemoc ze strony Berkutu, ale również frustracja wywoływana niekonsekwencją i zachowawczością działań trójki liderów opozycji. Najdonioślejszym tego przykładem były wydarzenia z 19 stycznia 2014 roku. Po przyjęciu przez parlament ustaw dyktatorskich, parlamentarna opozycja nie potrafiła przedstawić Majdanowi Obozowemu wiarygodnego planu działań, ograniczając się do mglistych i ogólnikowych stwierdzeń. Arsenij Jaceniuk naciskany przez aktywistów na wyznaczenie jednego, konkretnego lidera, stwierdził na przykład, że liderem protestu jest naród ukraiński. Wszystkich nawołujących do szturm na

³⁰⁰ Proces ten urzeczywistnia się w różnych okresach historycznych pod różną postacią. Ukraińska rewolucja narodowa w rozumieniu tego paradygmatu obejmuje więc zarówno Ukraińską Rewolucję lat 1917 - 1921, działalność OUN i UPA, czy w końcu Rewolucję na Granicy, która doprowadziła do powstania niepodległej Ukrainy.

³⁰¹ T. Ađić, op. cit.

budynki administracji publicznej nazwał z kolei prowokatorami, co wzbudziło powszechną konsternację³⁰². Wiarygodność i posłuch wśród radykałów, z uwagi na swój udział w tej niewyrazistej koalicji, tracił również Ołeh Tiahnybok, a wraz z nim – cała Swoboda. Akceptacji nie znajdowały nawoływania liderów opozycji do cierpliwości i wytrwałości w kontynuacji protestów. Opozycja parlamentarna całkowicie utraciła kontrolę nad dalszymi działaniami Majdanu³⁰³.

Wybuch społecznego niezadowolenia w efekcie frustracji postawą opozycji zdyskontował Prawy Sektor, który poprowadził tego samego dnia wieczorem aktywistów na szturm dzielnicy rządowej. W efekcie rozgorzałych walk śmierć ponieśli kolejni manifestanci. W ocenie Mustafy Najema to właśnie działania Prawego Sektora tego dnia przyczyniły się do złagodzenia stanowiska obozu władzy i podjęcia przez niego kroków kompromisowych – cofnięcia ustaw dyktatorskich i przyjęcia ustawy o amnestii³⁰⁴.

Prawy Sektor obecny był na Majdanie do samego końca. Odgrywał on kluczową rolę jako jedna z głównych sił bojowych Samoobrony Majdanu w walkach między 18 a 20 lutego. Znaczenie Prawego Sektora jako organizacji decydującej o obliczu Majdanu było na tyle duże, że strona rządowa podjęła w pewnym momencie decyzję o włączeniu go do rozmów na rzecz normalizacji sytuacji. 3 lutego odbyło się spotkanie przedstawicieli Prawego Sektora z szefem Służby Bezpieczeństwa Ukrainy Ołeksandrem Jakimienką i wiceministrem spraw wewnętrznych Wiktoorem Dubowykiem. Spotkanie to odbyło się po uchwaleniu ustawy amnestyjnej, a strony porozumiały się co do warunków zwolnienia aresztowanych aktywistów. Drugie spotkanie pomiędzy Jaroszem a samym Janukowyczem odbyło się 20 lutego, w trakcie negocjacji podpisanego ostatecznie przez opozycję porozumienia. Prezydent starał się włączyć do tego dokumentu Prawy Sektor jako stronę. Lider Prawego Sektora miał mu jednak kategorycznie odmówić podkreślając, że jego organizacja nie ma zamiaru złożyć broni i stać na Majdanie będzie do samego końca³⁰⁵.

Aktywność Prawego Sektora stanowi najważniejszy przykład udziału ukraińskich nacjonalistów w wydarzeniach Rewolucji Godności. Jego zasługą jest konsolidacja szeregu pomniejszych organizacji w relewantną siłę, która poprzez szereg eskalacyjnych działań

³⁰² Яценюк назвав єдиного лідера супротиву, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/19/7009931/>, dostęp: 1.07.2019 r.

³⁰³ T. Iwański, *Ukraina: polityczny klincz z radykalizującym się Majdanem w tle*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-02-05/ukraina-polityczny-klincz-z-radykalizujacym-sie-majdanem-w-tle>, dostęp: 1.06.2019 r.

³⁰⁴ М. Найем, *За лаітункамі Правого сектору*, <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/04/1/7020952/>, dostęp: 1.07.2019 r.

³⁰⁵ Ibidem.

zyskała duży wpływ na kształtowanie dynamiki wydarzeń Rewolucji. Prawy Sektor był też pierwszą nacjonalistyczną organizacją, która tak wyraźnie zakwestionowała dominującą pozycję Swobody na nacjonalistycznym skrzydle ukraińskiej polityki.

2.3.3. Inni nacjonaści i radykałowie

Nacjonalistyczny wymiar Rewolucji Godności nie ograniczał się jednak wyłącznie do działalności Prawego Sektora czy też Swobody. Wśród kluczowych postaci Rewolucji o nacjonalistycznej proweniencji wymienić należy przede wszystkim Andrija Parubija, komendanta Samoobrony Majdanu. Parubij w momencie wybuchu Euromajdanu pełnił funkcję deputowanego ludowego z ramienia Batkiwyszczyny, jednak jego polityczna przeszłość ściśle powiązana jest z ruchem nacjonalistycznym. Parubij był jednym z założycieli Socjal-Narodowej Partii Ukrainy, a od 1999 roku przewodniczył jej paramilitarnemu skrzydłu i zarazem młodzieżówce – Patriocie Ukrainy. Opuścił on SNPU w 2004 roku, jeszcze przed IX Zjazdem partii, jednak kontynuując swoją karierę polityczną już jako deputowany ludowy nie zaprzestał aktywności o charakterze nacjonalistycznym. W 2010 roku wystosował list do Parlamentu Europejskiego, w którym zwrócił się z prośbą o rewizję przyjętego przez Parlament krytycznego stanowiska odnośnie nadania Stepanowi Banderze tytułu Bohatera Ukrainy. Stwierdził on między innymi, że „wielu europosłów było dezinformowanych co do faktów z życia Bandery”³⁰⁶.

Podczas Rewolucji jako komendant Samoobrony Majdanu był jednym z faktycznych liderów protestu. Pomimo mandatu deputowanego i partyjnej przynależności do Batkiwyszczyny, która formalnie oznaczała konieczność podporządkowania się woli przywództwa partii i jej lidera – Arsenija Jaceniuka, Parubij dzięki wpływowi i autorytetowi, jakie wypracował sobie zwłaszcza wśród uczestników Majdanu Obozowego, pełnił samodzielną rolę, w dużej mierze niezależną wobec działań partyjnej opozycji.

Parubij Samoobronę Majdanu zorganizował na wzór Ukraińskiej Armii Powstańczej, dzieląc jej członków na poszczególne sotnie. Całkowitą liczbę członków Samoobrony Majdanu szacuje się na ponad 12 tysięcy osób, które przynależały do łącznie 39 sotni³⁰⁷. Zgodnie z wydanym przez Parubija 11 lutego dokumentem regulującym działalność Samoobrony

³⁰⁶ *Депутат Парубій просить Європарламент переглянути своє рішення щодо Бандери*, <https://ua.interfax.com.ua/news/general/33129.html>, dostęp: 1.06.2019 r.

³⁰⁷ О. Стражний, *op. cit.*, s. 127.

Majdanu „O podstawowych zasadach organizacji „Samoobrony Majdanu”, do jej głównych zadań należało: ochrona suwerenności i jedności Ukrainy, obrona europejskiego wyboru Ukrainy, ochrona praw i wolności obywateli, a także czynny opór wobec istniejącego, przestępczego reżimu do jego pełnego usunięcia³⁰⁸.

Na Majdanie działały także inne organizacje radykalne, wśród których największym echem odbiły się działania podejmowane przez Wspólną Sprawę. Wspólna Sprawa stanowiła jeden z istotniejszych ruchów aktywistycznych za rządów Partii Regionów. Powstała ona w trakcie tak zwanego Majdanu Podatkowego, który miał miejsce jesienią 2010 roku. Około 10 tysięcy małych i średnich przedsiębiorców protestowało wówczas przeciwko zmianom zaproponowanym przez regionalistów w kodeksie podatkowym³⁰⁹. W toku swej kilkuletniej aktywności organizacja ta nie wypracowała skonkretyzowanej agendy programowej, skupiając się przede wszystkim na ulicznym aktywizmie i antysystemowej działalności antyrządowej i antyjanukowyczojskiej. Podczas Rewolucji Godności, aktywiści grupy wraz ze swoim liderem Ołeksandrem Danyłukiem stanowili jedną z głównych sił radykalnych (obok Prawego Sektora i Swobody), odpowiedzialnych za siłowe zajęcia budynków administracji publicznej. Wspólna Sprawa zajęła między innymi siedziby ministerstw: rolnictwa (24 stycznia), energetyki (25 stycznia) i sprawiedliwości (26 stycznia). Organizacja ta, zachowując swoją niezależność, nie uzgadniała swoich działań z pozostałymi podmiotami działającymi na Majdanie, a także niechętna była podporządkowywaniu się ich jurysdykcji. Jej działania budziły spore kontrowersje, nawet wśród kręgów decyzyjnych samego Majdanu, a członkowie Wspólnej Sprawy określani byli mianem prowokatorów³¹⁰. W efekcie tych kontrowersji 29 stycznia aktywiści Swobody zmusili siłowo członków Wspólnej Sprawy do opuszczenia zajmowanego przez nich budynku Ministerstwa Rolnictwa³¹¹. Wcześniej Wspólna Sprawa dobrowolnie opuściła z kolei zajęte Ministerstwo Sprawiedliwości³¹². 3 lutego Ołeksandr Danyłuk powiadomił, że uciekł z Ukrainy do Londynu w obawie przed planowanym

³⁰⁸ Парубій підписав наказ про основні засади організації „Самоборони Майдану”, <https://www.rbc.ua/ukr/news/parubiy-podpisal-prikaz-ob-osnovah-organizatsii-samooborony-11022014162800>, dostęp: 1.07.2019 r.

³⁰⁹ T. Iwański, *Nastroje społeczeństwa ukraińskiego przed wyborami parlamentarnymi*, Warszawa 2012, s. 3-4.

³¹⁰ Штаб національного спротиву: Міністерства захоплюють провокатори, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/27/7011495/>, dostęp: 1.07.2019 r.

³¹¹ Свободівці звільнили будівлю МінАПК від Спільної справи. ЗМІ повідомляють про постраждалих, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/29/7011820/>, dostęp: 1.07.2019 r.

³¹² Данилюк і Ко звільнили Мін'юст, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/27/7011570/>. dostęp: 1.07.2019 r.

aresztowaniem przez ukraińskie władze³¹³. Skrytykował on Majdan twierdząc, że działa na nim kontrewolucyjna piąta kolumna związana z reżimem władzy. Po ucieczce Janukowycza ukraińska prokuratura umorzyła sprawę dotyczącą przejmowania budynków przez organizację Danyłuka, a sam lider Wspólnej Sprawy w lipcu 2014 roku został doradcą ministra obrony Walerija Hełeteja³¹⁴.

* * *

Rewolucja Godności była katalizatorem istotnych zmian w ukraińskim ruchu nacjonalistycznym. Polityczny wymiar działań Swobody w tym czasie, zarówno jeśli chodzi o jej aktywność na szczeblu parlamentarnym, jak i bezpośredni udział w negocjacjach z obozem Janukowycza jej lidera Ołeha Tiahnyboka, dla najbardziej radykalnie usposobionej części jej elektoratu oznaczał zerwanie z bezkompromisową, antysystemową narracją, a w konsekwencji - utratę wiarygodności partii. Powstała w ten sposób ideologiczną niszę sprawnie zagospodarowała nowa siła ukraińskiego nacjonalizmu - Prawy Sektor. Czarna legenda faszystów i ekstremistów, którą organizacja zawdzięcza głównie intensywnej narracji prorządowych ośrodków medialnych, a także efekt świeżości wywołany pojawieniem się nowej, owianej aurą tajemniczości inicjatywy, przyciągały kolejnych aktywistów, którzy budowali wymierną siłę nie tylko samego Prawego Sektora, ale również całej Rewolucji, która aby przetrwać potrzebowała sprawnie zorganizowanych formacji o charakterze paramilitarnym. Fizyczna obrona Majdanu przed Berkutem wymagała bowiem stałej obecności skorych do walki aktywistów, dlatego to właśnie nacjonałiści, na czele z Prawym Sektorem, zdominowali społeczność Majdanu Obozowego, na co jasno wskazują zarówno jego większa radykalizacja postulatów, jak i też wyraźna nadreprezentacja osób z zachodniej Ukrainy.

Oceniając znaczenie udziału nacjonalistów w przebiegu Rewolucji Godności stwierdzić należy, że ich rola była istotna, zaś w jej końcowej fazie przesądzająca o ostatecznym biegu wydarzeń. Analizując ten etap można bowiem śmiało pokusić się o stwierdzenie, że to właśnie bezkompromisowa, konfrontacyjna postawa nacjonalistów, którzy nie godzili się na żadną formę wypracowania konsensusu z Wiktorem Janukowyczem, zadecydowała o ostatecznym upadku jego rządów. Tak jak sami nacjonałiści nie byliby zdolni tej Rewolucji przeprowadzić, to wymagało bowiem masowego charakteru protestów i szerokiego poparcia

³¹³ Лідер "Спільної справи" Данилюк втік до Лондона, https://dt.ua/POLITICS/lider-spilnoyi-spravi-danylyuk-vtik-do-londona-136693_.html, dostęp: 1.07.2019 r.

³¹⁴ Данилюк каже, що його призначили радником міністра оборони, https://espresso.tv/news/2014/07/07/danylyuk_kazhe_scho_yoho_pryznachyly_radnykom_ministra_oborony, dostęp: 1.07.2019 r.

społecznego dalece wykraczającego poza elektorat nacjonalistyczny, to jednak bez ich udziału nie udałoby się ona. Nacjonałiści byli nieodzowni w krytycznych momentach fizycznych konfrontacji z siłami bezpieczeństwa, od których zależało przetrwanie Rewolucji. Bez ich sprzeciwu nie doszłoby również do ucieczki z Ukrainy Wiktora Janukowycza. Nacjonałiści odegrali również bardzo ważną rolę, jeśli chodzi o sam aspekt wielotygodniowej kontynuacji protestów, stanowiąc kluczową, stale obecną grupę w ramach Majdanu Obozowego.

2.4. Rewolucja Godności a formacja ukraińskiej tożsamości narodowej

2.4.1. Mitologizacja Rewolucji Godności

Rewolucja Godności trwale zredefiniowała ukraińską rzeczywistość. Przyniosła ona radykalne zmiany nie tylko w życiu politycznym, ale także w mentalności samych Ukraińców. Niebagatelną rolę w kształtowaniu wymiaru społecznego Rewolucji odegrały mity, którymi ona obrosła. To one w istocie zdeterminowały nową ukraińską tożsamość. Mitologizacja Rewolucji Godności ma dwa główne, wzajemnie się uzupełniające wymiary: martyrologiczny i gloryfikacyjny.

Martyrologiczny wymiar mitu Rewolucji Godności wiąże się w pierwszej kolejności z gwałtowną traumą, szokiem, którym uległo społeczeństwo ukraińskie śledząc dramatyczne wydarzenia z lutego 2014 roku. Łączna liczba ofiar śmiertelnych aktywistów Rewolucji Godności liczy 107 nazwisk. Tworzą oni Niebiańską Sotnię³¹⁵. Mit Niebiańskiej Sotni kreował się w sposób natychmiastowy, jeszcze w czasie trwania walk na ulicach Kijowa. Uwaga wszystkich mediów, nie tylko ukraińskich, skupiona była na Majdanie i przyległej do niego ulicy Instytuckiej. Sieć zalewały amatorskie nagrania świadków podkreślające dramatyzm i brutalność oddziałów prorządowych. Jeszcze 21 lutego ukraińska poetka Tatiana Domaszenko napisała wiersz „Niebiańska Sotnia wojowników Majdanu”, w którym po raz pierwszy sformułowane zostało hasło „niebiańskiej sotni”. Natychmiast zyskało ono popularność wśród uczestników protestów i dzięki temu wyznaczyło dalszą narrację tej tragedii³¹⁶. Dzień później,

³¹⁵ *Небесна Сотня*, <http://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/nebesna-sotnya-0>, dostęp: 1.06.2019 r.

³¹⁶ Martyrologia Niebiańskiej Sotni w wierszu Domaszenko przyjmuje wymiar metafizyczny, wręcz mistyczny. Jej członkowie urastają bowiem do rangi „świętych wojowników”, którzy „z mieczem archaniola Michała ulatują w wieczność”, a ich imiona „rozbłyskują złotem nad Majdanem”. Ich ofiara w efekcie przekracza dotychczasowe linie podziału, stając się przykładem uniwersalnej, odwiecznej walki dobra ze złem: Т. Домашенко, *Небесна Сотня Воїнів Майдану*, Київ 2014 s. 34 - 35.

22 lutego, już po ucieczce Wiktora Janukowycza, na Majdanie odbyło się uroczyste pożegnanie Ukraińców z ofiarami Rewolucji. Do otwartych trumien wrzucano kwiaty, z majdanowych głośników rozbrzmiewała żałobna pieśń łemkowska „Pływe kacza”, która stała się hymnem Niebiańskiej Sotni³¹⁷. Skandowane były okrzyki „Bohater” i „Bohaterowie nie umierają”³¹⁸. Wszystko to budowało warstwę symboliczną niezbędną dla dalszego funkcjonowania mitu Rewolucji Godności w ukraińskim społeczeństwie.

Trauma Niebiańskiej Sotni odgrywa kluczową rolę w procesie formowania nowego wymiaru ukraińskiej tożsamości narodowej. Jej ofiara kreuje zobowiązanie moralne, jakie mają do wypełnienia postrewolucyjni politycy i każda nowo obrana władza wobec narodu. Rewolucja na swój sposób redefiniuje bowiem fundamenty ukraińskiej demokracji, ustanawia nowy punkt odniesienia w kontekście źródeł legitymacji władzy. Zmiana polityczna, jaka dokonała się w jej wyniku (obalenie rządów Partii Regionów) i która została okupiona krwią Niebiańskiej Sotni ma dla ukraińskiego systemu politycznego charakter trwały, wykraczający poza wyznaczające rytm życia politycznego cykle wyborcze i kolejne kadencje parlamentu czy też prezydenta. Nie odnosi się ona bowiem *tylko* do zamiany Janukowycza na Turczynowa, a dalej na Poroszenkę, czy też Azarowa na Jaceniuka. Rewolucja Godności buduje nową świadomość polityczną. Możliwość sprawowania władzy w postrewolucyjnej Ukrainie politycy zawdzięczają już nie tylko samemu jednostkowemu procesowi wyborczemu, ale także, w wymiarze metapolitycznym, ofierze złożonej przez Niebiańską Sotnię. I o ile wobec własnego elektoratu politycy ci formułują zazwyczaj powierzchowne obietnice wyborcze, o tyle wobec całości ukraińskiego społeczeństwa, a zwłaszcza wobec Niebiańskiej Sotni (a także późniejszych ofiar wojny w Donbasie) zaciągają oni szczególne zobowiązanie moralne. Jest to jeden z kluczowych wyznaczników nowej ukraińskiej tożsamości w jej politycznym aspekcie.

Owo zobowiązanie ściśle dotyczy wypełnienia ideałów Rewolucji – budowy nowego, sprawiedliwszego państwa ukraińskiego, w którym godność, o którą walczone – i umierano – na Majdanie, będzie miała dla ukraińskich obywateli wymiar rzeczywisty, a nie deklaracyjny. Ma to swój bardzo praktyczny wymiar polityczny. Ponieważ depozytariuszem pamięci Niebiańskiej Sotni jest *de facto* cały naród ukraiński, w bieżącej walce politycznej niezwykle często formułowane są zarzuty dotyczące „zdrady ideałów Rewolucji Godności” ze strony

³¹⁷ „Pływe kacza” po raz pierwszy została odegrana na Majdanie po śmierci Michała Żyżniewskiego, dla którego była ona ulubioną pieśnią. Została następnie zaadaptowana jako popularna pieśń żałobna Rewolucji Godności – a w wyniku wydarzeń z końca lutego, stała się hymnem Niebiańskiej Sotni: Л. Головата, «Пливе кача» містить історичний код нації, <https://zbruc.eu/node/20642>, dostęp: 1.06.2019 r.

³¹⁸ *Опозиції не дали виступити. До сцени несли труни*, <https://www.youtube.com/watch?v=6G5igPMX9Oo>, dostęp: 1.06.2019 r.

wielu partii czy też środowisk, uzurpujących sobie prawo do ekskluzywnej i powszechnie obowiązującej wykładni tego, czym jest, a czym nie jest, spuścizna Rewolucji i metapolityczny testament Niebiańskiej Sotni. Argumentacja ta jest również obecna wśród wyborców.

Sprzyja temu fakt, że sam mit martyrologiczny Niebiańskiej Sotni ma w swej istocie wymiar egalitarny. Należą do niej i młodzi – najmłodszym członkiem Niebiańskiej Sotni jest 19-letni Dmytro Maksymow, zabity 18 lutego³¹⁹, i starzy – najstarszym członkiem jest 82-letni Iwan Nakonecznyj, zmarły 7 marca w wyniku obrażeń poniesionych w starciach z 19 lutego³²⁰. Jest ogólnoukraińska – w jej skład wchodzi ludzie z zachodniej Ukrainy, jak lwowianin Jurij Werbyckij, i ze wschodniej – jak pochodzący z Kramatorska w obwodzie donieckim Serhij Bondariew, zmarły 18 lutego³²¹. W końcu – jest też ponadnarodowa. Oprócz Ukraińców obejmuje ona Białorusina Michaiła Żyźnieckiego i zmarłego 18 lutego Gruzina Zuraba Churcię³²². Dzięki tej warstwie wspólnotowej Niebiańska Sotnia zyskuje bardzo ważny walor powszechnego mitu narodotwórczego, z którego każdy mieszkaniec Ukrainy może czerpać, jest ona mitem, z którym każdy jest w stanie się utożsamić.

Martyrologiczny wymiar mitu tożsamościowego Rewolucji Godności nie obejmuje jednak wyłącznie Niebiańskiej Sotni. W szerszej perspektywie warto bowiem zwrócić uwagę, na łączący się z nim niejako pochodny, martyrologiczny wymiar wojny na Donbasie. W nowej przestrzeni tożsamościowej Ukrainy pełni ona równorzędną funkcję z ofiarą Niebiańskiej Sotni. Dzielą one jednakową wspólnotę losu, wspólnotę krwi przelanej za nową Ukrainę. Operują tymi samymi narracjami, wykorzystują ten sam kod martyrologiczny.

Mit martyrologiczny ugruntowuje zarazem inny ważny mit tożsamościowy dla współczesnej Ukrainy – mit Rosji jako żywotnego wroga ukraińskiej państwowości. W tym wymiarze Rosja jako państwo zredukowana jest do lekceważącego, prześmiewczego określenia Moskwy – „Moskowiec”, jako że wroga jest ona również wizji Ukrainy jako prawowitej depozytariuszki mitu historycznej Rusi. Ruś moskiewska według tej narracji jest więc Rusią, która została niejako Ukrainie – Rusi kijowskiej – odebrana. Moskwa kradnie Ukrainie zatem nie tylko państwowość, ale też całą historię i tożsamość, całą należną jej ruskość. To nie tyle neoimperializm Putina jako personalny wymiar jego polityki jest dla Ukrainy zagrożeniem.

³¹⁹ Максимов Дмитро В'ячеславович, <https://nebesnasotnya.com/dmytro-maksymov.html>, dostęp: 1.06.2019 r.

³²⁰ Наконечний Іван Максимович, <https://nebesnasotnya.com/ivan-nakonechnyj.html>, dostęp: 1.06.2019 r.

³²¹ Бондарев Сергій Анатолійович, <https://nebesnasotnya.com/sergij-bondaryev.html>, dostęp: 1.06.2019 r.

³²² Хурція Зураб, <https://nebesnasotnya.com/zurab-khurtsia.html>, dostęp: 1.06.2019 r.

Sama Rosja jest bowiem ze swej natury neoimperialna. Putin nie jest w tej wizji nikim szczególnym, jest jedynie produktem, efektem końcowym przyrodzonej logiki politycznej Moskwy, która nigdy nie mogła się pogodzić z samodzielnością Ukrainy. Wpisuje się on w grono kolejnych jej ciemniejszych – z odpowiedzialnym za ludobójstwo Wielkiego Głodu Stalinem na czele.

Z kolei mit gloryfikacyjny Rewolucji Godności wywodzi się z samego „godnościowego” aspektu Rewolucji. Jest też logiczną konsekwencją mitu martyrologicznego. W praktyce kształtowania polityki historycznej każda ofiara narodowa, wokół której kreowany jest mit martyrologiczny, ma bowiem pełnić funkcję fundacyjną, ustanawiającą nowy, lepszy ład. Nie inaczej jest z Rewolucją Godności. Zmiana władzy, która dokonała się w jej wyniku, choć okupiona tragicznym losem Niebiańskiej Sotni, konstytuuje mit narodu ukraińskiego jako narodu niezłomnego, gotowego na ogromne poświęcenia na drodze do swojej wolności, w konsekwencji jednak narodu także zwycięskiego, który pokonuje ostatecznie krwawy, skorumpowany reżim. Hart ducha i odwaga Niebiańskiej Sotni konfrontują się tutaj z tchórzostwem Janukowycza, który porzucając urząd głowy państwa i dezercerując do swoich moskiewskich mocodawców traci w tym momencie w ogóle prawo do uznawania się za Ukrainca – jawi się on jako zdrajca, wróg narodu ukraińskiego, jako ten, który wszczął przeciwko niemu wojnę w obronie swoich partykularnych interesów i skradzionego Ukraińcom bogactwa materialnego³²³.

Rewolucja Godności w warstwie mitologizacyjnej jest także formą zrywu narodowego, powstania. W tym kontekście konstytuuje ona nowy mit założycielski Ukrainy. Ukrainy w sposób ostateczny zrywającej swoje krępujące więzy z Moskwą. Ukrainy – jako części Zachodu, utożsamianego nie tylko politycznie, ale też i kulturowo, cywilizacyjnie.

Jak zostało to już zaznaczone, proces mitologizacyjny Rewolucji Godności sprawił, iż nabrała ona wymiaru formacyjnego dla nowej, narodowej już konfiguracji ukraińskiej tożsamości zbiorowej. Jej wpływ tożsamościowy przekracza obowiązujące dotychczas podziały socjopolityczne na Ukrainie. Burzy zastany porządek, uznający za językowo, religijnie, kulturowo, w końcu zaś geopolitycznie i cywilizacyjnie odmiennych od siebie obywateli zachodu i wschodu kraju. Wroga propaganda kierowana na Ukrainę przez Rosję, a także wspieranych przez nią separatystów, scala i konsoliduje narracyjnie wizerunek i morale ukraińskiego wojska odpierającego ich agresję. W tej propagandowej wizji banderowcami i

³²³ Wiktor Janukowycz ustawą z 2015 roku pozbawiony został formalnie tytułu Prezydenta Ukrainy. Więcej: ЗАКОН УКРАЇНИ Про позбавлення В. Януковича звання Президента України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.235)

faszystami stają się bowiem również ci Ukraińcy, którzy dotychczas pozostawali ideologicznie obojętni, albo wręcz byli niechętni ukraińskiemu nacjonalizmowi, a których połączyło z faktycznymi banderowcami i nacjonalistami realne braterstwo broni i walka z najeźdźcą. Wojna w Donbasie zgodnie z takim przedstawieniem ideowym jest więc w efekcie wojną, która konsoliduje i angażuje cały naród ukraiński, bez względu na wyznawane poglądy polityczne, a jej ofiary stają się bohaterami ogólnonarodowymi³²⁴. Spaja ona Ukraińców w obrębie absolutnie fundamentalnych, podstawowych wartości politycznych – obrony niepodległości i suwerenności własnego kraju przed zbrojną agresją z zewnątrz. W realiach wojny na nowo definiowana jest sama ukraińskość. Wśród jej kluczowych determinantów nie ma, na przykład, języka – gdyż językiem operacyjnym chociażby „cyborgów” broniących terminalu lotniska w Doniecka, wśród których było wielu nacjonalistów z Prawego Sektora, jest język rosyjski. Sam więc nacjonalizm ukraiński, w wąskim rozumieniu ideologii politycznej, zaczyna się w rezultacie tych procesów kształtować niezależnie od języka. Ukraiński nacjonalista nie musi więc wpisywać się w archetypiczny model, który postuluje Swoboda, w którym na piedestał wynoszona jest kwestia językowa. Ukraińskimi nacjonalistami są już także pochodzący z Mariupola (i tego Mariupola realnie broniący) i posługujący się wyłącznie językiem rosyjskim żołnierze Pułku Azow. Determinantem ukraińskości nie jest też religia – gdyż po stronie ukraińskiej biją się wyznawcy wszystkich jurysdykcji prawosławnych, katolicy, ateści, ale też muzułmanie, Tatarzy krymscy, który walczą z Rosją w imię swojej okupowanej ojczyzny. Nie jest nim polityczna ideologia i poglądy – wojenne braterstwo broni zjednuje ze sobą socjalistów z konserwatystami, nacjonalistów z liberałami, lewicę z prawicą. W końcu – nie jest nim nawet sama narodowość. Nowa ukraińskość nabiera bowiem wymiaru ściśle aksjologicznego. Jej głównym determinanem jest wymiar obywatelski, lojalnościowy stosunek do państwa ukraińskiego i patriotyczna powinność obrony swojego kraju. Ukraińcem staje się bowiem ten, kto za Ukrainę walczy, kto jej realnie broni, nawet, jeśli legitymuje się innym paszportem. Szczególnym wyrazem tego właśnie aspektu tożsamościowego była niezwykle żywa w kręgach nacjonalistycznych kwestia przyznawania ukraińskiego obywatelstwa zagranicznym

³²⁴ Zgodnie z nieoficjalnymi danymi projektu „Księga pamięci poległych za Ukrainę”, stanem na 1.01.2019 r. w wojnie zginęło 27 żołnierzy ukraińskich urodzonych na Krymie, 139 urodzonych w obwodzie donieckim czy 109 urodzonych w obwodzie ługańskim. Nie jest więc ona konfliktem domowym, „wojną zachodniej Ukrainy ze wschodnią”. Ofiara każdego poległego ma więc, podobnie jak w przypadku Niebiańskiej Sotni, wymiar wspólnotowy konsolidacyjny, ogólnoukraiński. Więcej: <http://memorybook.org.ua/indexfile/statbirth.htm>, dostęp: 1.06.2019 r.

ochotnikom, którzy po odbyciu służby często nie mogli powrócić do swoich ojczyzn, gdzie czekałaby ich odpowiedzialność karna³²⁵.

Formacja nowej ukraińskiej tożsamości narodowej zauważalna jest na gruncie prowadzonych badań socjologicznych. Pomiędzy latami 2013 i 2015 o dwadzieścia punktów procentowych wzrosło wśród Ukraińców poczucie dumy narodowej (wzrost z 47% do 67% ankietowanych dumnych z powodu bycia Ukraińcem), niemal podwoiła się liczba osób uznających się za odpowiedzialnych za sytuację w kraju (z 16% do 30% ankietowanych), w sposób zauważalny poprawiła się także optyka patrzenia na przyszłość (wzrost z 14% ankietowanych zapatrujących się optymistycznie na przyszłość w 2013 do 23% ankietowanych w roku 2015, a także wzrost z 32% myślących z nadzieją o przyszłości Ukrainy w 2013 do 44% ankietowanych w 2015 roku)³²⁶. Widoczne jest także przeniesienie akcentów w sferze autoidentyfikacji tożsamościowej z wymiaru *stricte* etnicznego na rzecz ponadetnicznego wymiaru patriotycznego. Zgodnie z badaniami Narodowego Centrum Kultury z 2017 roku, najważniejszymi czynnikami kształtującymi tożsamość ukraińską są właśnie aspekty obywatelskie i patriotyczne. W odpowiedzi na pytanie „co może mieć znaczenie dla uznania kogoś za dobrego / prawdziwego obywatela Ukrainy” największą popularnością cieszyły się: przestrzeganie ukraińskiego prawa (87% ankietowanych), poczucie patriotyzmu (79% ankietowanych), szacunek do bohaterów narodowych (76%). Mniej istotne okazały się kwestie etniczne. Język ukraiński był ważny jedynie dla 58% badanych, a jeszcze mniejsze znaczenie miała dla Ukraińców wyznawana przezeń religia – przynależność do prawosławia istotna była dla 41% badanych, a do grekokatolicyzmu – jedynie dla 17%³²⁷.

Toczona od 2014 roku wojna z Rosją unaoczniała także ukraińskiemu społeczeństwu istotę samej państwowości i znaczenie niepodległej Ukrainy. W badaniu Grupy Rating z sierpnia 2018 roku zapytano ankietowanych między innymi, czy gdyby była konieczność dokonania takiego wyboru dzisiaj, to czy poparliby oni ogłoszenie przez Ukrainę niepodległości. O ile w sierpniu 2013 roku na takie pytanie twierdząco odpowiedziało 61% respondentów (przeciwnych było 28%), to już rok później, w sierpniu 2014 roku, w realiach

³²⁵ Problem konieczności nadawania obywatelstwa zagranicznym ochotnikom wojny w Donbasie szczególnie podnosił lider Ruchu Azowskiego Andrij Bilecki. Więcej: *АКЦІЯ 20 ВЕРЕСНЯ НА ЗАХИСТ ВЕТЕРАНІВ-ІНОЗЕМЦІВ: ВИМОГИ НАЦКОРПУСУ*, <https://nationalcorps.org/blog/akcja-20-veresnja-nazahist-veteranvnozemcv-vimogi-nackorpusu>, dostęp: 1.06.2019 r.

³²⁶ I. Волосевич, *Україна: підсумки Революції Гідності. Як змінилася країна і народ*, <https://voxukraine.org/uk/pre-and-post-war-ukraine-ua/>, dostęp: 1.06.2019 r.

³²⁷ T. Stryjek, J. Konieczna-Salamatin, K. Zacharuk, *Українці о історії, культурі і стосунках польско-українських*, Warszawa 2017, s. 21.

toczonego z Rosją konfliktu, za niepodległością Ukrainy opowiedziało się 76% badanych (przeciwko było już jedynie 12%). Zbliżone proporcje utrzymywały się do 2018 roku, kiedy to niepodległość popierało 79% ankietowanych, a przeciwnych jej było 13% badanych³²⁸.

Ważnych wniosków co do oceny przebiegu wydarzeń Rewolucji, a także jej społecznych konsekwencji dostarcza badanie przygotowane pod koniec 2018 roku na zlecenie Muzeum Rewolucji Godności przez ośrodek Socinform³²⁹. Wedle ponad połowy ankietowanych (55%) główną przyczyną wyjścia ludzi na Majdan było pobicie studentów. Dopiero na drugim miejscu z wynikiem 47% znalazła się odmowa podpisania umowy stowarzyszeniowej. Dla 35% ankietowanych powodem była chęć odsunięcia od władzy ekipy Wiktora Janukowycza³³⁰. Oceniając istotę wydarzeń Rewolucji, dla niemal połowy badanych (49%) była to „uświadomiona walka o obronę praw”³³¹, zaś dla 35% była to wręcz „walka o niepodległość Ukrainy”. Jedynie 17% ankietowanych uważało, że był to przewrót dokonany siłami opozycyjnymi, zaś 15% że mocodawcą był Zachód³³². Niezmiernie ważnym dla kształtowania postrewolucyjnej przestrzeni memoratywnej było określenie głównych wydarzeń, z którymi Ukraińcy asocjowali Rewolucję. Dla 45% badanych było to pobicie studentów, dla 42% walki na Instytuckiej, zaś dla 37% – pierwsze ofiary śmiertelne. Wskazuje to na kluczową rolę traumy w ukształtowaniu pamięci zbiorowej wokół Rewolucji Godności. Jednocześnie widoczna jest także ambiwalencja w ocenach skutków Rewolucji – głównie w wymiarze dysonansu pomiędzy oczekiwaniami społecznymi i postulatami Rewolucji, a postrewolucyjną rzeczywistością polityczną Ukrainy, która musi zmagać się z rosyjską agresją. 31% ankietowanych twierdziło, że popierało i dalej popiera Rewolucję, 28% badanych nie zgadzało się i nie zgadza z jej postulatami, z kolei aż 27% respondentów odpowiedziało, że chociaż popierali oni Rewolucję, obecnie nie są pewni, czy była ona potrzebna. Wśród pozytywnych skutków Rewolucji 22% badanych wymieniało podpisanie umowy stowarzyszeniowej, zaś na drugim miejscu z wynikiem 20% odpowiedzi znalazło się „podwyższenie poziomu świadomości narodowej (spójności i patriotyzmu)”. 72% Ukraińców oceniało członków Niebiańskiej Sotni jako bohaterów³³³.

³²⁸ *Динаміка патріотичних настроїв українців: Серпень 2018*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2018

³²⁹ *Що думають українці про Революцію Гідності: всі дані дослідження*, <http://maidanmuseum.org/uk/node/668>, dostęp: 1.07.2019 r.

³³⁰ Procenty nie sumują się, można było podać kilka przyczyn.

³³¹ Praw i wolności obywatelskich.

³³² Można było podać dwie przyczyny.

³³³ *Що думають українці про Революцію Гідності: всі дані дослідження*, <http://maidanmuseum.org/uk/node/668>, dostęp: 1.07.2019 r.

Rewolucja Godności była wydarzeniem przełomowym dla procesów kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej. Zarówno jej przebieg, jak i późniejsze skutki polityczne, były motywatorem trwałych, głębokich zmian w świadomości społecznej. Procesy te są w dalszym ciągu dalekie od zakończenia, sama przecież tożsamość jest zjawiskiem o charakterze procesualnym, ciągłym. Waga wydarzeń z 2014 roku i ich konsekwencje - mitologizacja Rewolucji, śmierć dziesiątek tysięcy osób na wojnie, utrata części terytorium - stanowią jednak kluczowy punkt odniesienia w procesie nowej autoidentyfikacji tożsamościowej Ukraińców. Ta autoidentyfikacja jest w rzeczywistości redefiniująca, bowiem waga tych wydarzeń - trauma ofiar wojny i Rewolucji, utrata części terytorium państwa, wymusza na każdym z obywateli Ukrainy udzielenia na nowo odpowiedzi na absolutnie fundamentalne pytania. „Co to znaczy być Ukraińcem”? „W jakiej Ukrainie chcę żyć? Dokąd powinna ona zmierzać politycznie”? „Jaki jest mój stosunek do Rosji”? „Czym jest dla mnie wojna w Donbasie”? Postrewolucyjna władza stara się w sposób świadomy moderować te procesy i odgórnie wpływać na kształtujący się model tożsamościowy. Zagadnienia te są przedmiotem rozważań w rozdziale szóstym. Jednak jeszcze jedną ważną nacjonalistyczną konsekwencją Rewolucji Godności była nacjonalizacja dyskursu społeczno-politycznego.

2.4.2. Nacjonalizacja dyskursu społeczno-politycznego

Rewolucja Godności oprócz głębokich przemian na niwie formacji tożsamościowej przyniosła również Ukrainie znaczącą redefinicję dyskursu społeczno-politycznego. Zmianie uległy zarówno jego forma, jak i treść. W ogólnej perspektywie zmiany w ukraińskiej przestrzeni dyskursywnej w odniesieniu do kwestii nacjonalistycznej można określić jako proces nacjonalizacji dyskursu. Oznacza to implementację w ramy powszechnego, ogólnonarodowego dyskursu elementów, które dotychczas, do czasu Rewolucji Godności, były charakterystyczne i w dominującym stopniu obecne wyłącznie w dyskursach ideologicznych bezpośrednio orientujących się na ideę nacjonalistyczną. Proces ten ma pod wieloma względami wymiar komplementarny wobec opisywanej powyżej nacjonalizacji ukraińskiej tożsamości zbiorowej, są to zjawiska wzajemnie na siebie oddziałujące, wspierające i napędzające. Nacjonalizacja dyskursu jest efektem, logiczną konsekwencją zmian mentalnościowych społeczeństwa ukraińskiego i ukraińskiej sceny politycznej.

2.4.2.1. Nacjonalizacja dyskursu w wymiarze społecznym

Nacjonalizacja dyskursu w wymiarze społecznym wiąże się z procesem postrewolucyjnej internalizacji szerokiego kanonu tożsamościowego (symboli, haseł, postaw, wartości), które pierwotnie przynależały do dość ekskluzywnej perspektywy nacjonalistycznej, przez osoby nie identyfikujące się w sposób bezpośredni z doktryną ukraińskiego nacjonalizmu, a nawet przez osoby ideowo dalece jej odległe (jak na przykład liberałów). W praktyce oznacza to inkorporację do życia społecznego tych elementów dyskursu nacjonalistycznego, które utraciwszy wyłączną konotację ideologiczną, stały się, zwłaszcza w obliczu rosyjskiego zagrożenia, czynnikiem spajającym, częścią ponadideologicznej symboliki łączącej nie tylko czynnych uczestników Rewolucji, ale całe ukraińskie społeczeństwo. Koronnym przykładem tego procesu jest znaczeniowa migracja hasła „Chwała Ukrainie – Bohaterom chwała”. Jak zauważa Anne Applebaum, przywitanie to, pierwotnie atrybuowane żołnierzom Ukraińskiej Powstańczej Armii, a w realiach niepodległej Ukrainy – samym nacjonalistom, w perspektywie Rewolucji Godności, podczas której przywitanie to w poszechnym wymiarze funkcjonowało na Majdanie (każda osoba przemawiająca ze sceny Majdanu witała się z jego uczestnikami tym właśnie zawołaniem), zyskało zupełnie nowy, propaństwowy, propatriotyczny i zarazem pozaideologiczny kontekst³³⁴. Choć pomysłodawcami jego wprowadzenia w przestrzeń dyskursywną Rewolucji Godności byli ukraińscy nacjonałiści, to jednak hasło to szybko zyskało powszechną akceptację wśród ogółu zbiorowości Majdanu. Działo się to między innymi dlatego, gdyż sam dramatyczny przebieg wydarzeń Rewolucji uzasadniał implementację heroizacyjnej narracji. „Chwała bohaterom” zaczęła odnosić się bowiem nie do historycznych postaci pomnikowych Romana Szuchewycza, czy Stepana Bandery. Hasło to zaczęło być utożsamiane z bohaterami teraźniejszymi, aktualnymi: zwyczajnymi uczestnikami Rewolucji Godności. Rewolucja każdego dnia kreowała bowiem swoich nowych bohaterów: najpierw tych, którzy zostali pobici przez Berkut w miasteczku namiotowym, następnie tych przez kolejne tygodnie zdeterminowani okupowali Plac Niepodległości, w końcu zaś tych, którzy ginąc pod ostrzałem kul snajperskich stawali się nowym punktem odniesienia dla całego ukraińskiego mitu narodowyzwoleńczego. Rekonstrukcja dyskursywnego wymiaru hasła „Chwała Ukrainie” była częścią nowego kodu tożsamościowego, o zasięgu z początku ograniczonym do uczestników Rewolucji, po jej zwycięstwie rozpowszechnionym i z powodzeniem zinternalizowanym wśród ogółu

³³⁴ A. Applebaum, *Nationalism Is Exactly What Ukraine Needs*, <https://www.anneapplebaum.com/2014/05/12/nationalism-is-exactly-what-ukraine-needs/>, dostęp: 1.07.2019 r.

społeczeństwa, w związku z agresją wojsk rosyjskich i koniecznością kontynuacji tego nowego typu narracji.

W tym też aspekcie zawrzeć można kwestię zmiany podejścia do pozostałych elementów symboliki nacjonalistycznej, takich jak czerwono-czarne barwy OUN, a także – do samej oceny działalności OUN, UPA czy Stepana Bandery w społeczeństwie. Niemalą rolę w kształtowaniu tego kierunku dyskursu odgrywały postrewolucyjne władze państwowe, na czele z Ukraińskim Instytutem Pamięci Narodowej i jego szefem Wołodymyrem Wjatrowyczem, o czym mowa jest w rozdziale szóstym niniejszej pracy. Efekty tych działań dostrzegane są w badaniach socjologicznych dotyczących oceny historycznej ukraińskiego nacjonalizmu. Stepan Bandera w badaniu Grupy Rating z listopada 2016 roku oceniany jest pozytywnie przez 35% ankietowanych (w czerwcu 2012 roku takiego zdania było jedynie 22% Ukraińców). Chociaż w ogólnym wymiarze rozrachunku Bandera w dalszym ciągu pozostaje postacią ambiwalentną (przy 35% ocen pozytywnych należy odnotować w dalszym ciągu przeważający odsetek ocen negatywnych wynoszący 46%), to jednak zauważalny jest wyraźny wzrost odsetka Ukraińców odnoszących się do niego przychylnie, a co istotne – dominującym przedziałem wiekowym są pod tym względem osoby młode, w wieku 18-29 lat³³⁵. Jeszcze radykalniejsze zmiany zachodzą w społecznej ocenie działalności OUN i UPA. Uznanie członków tych organizacji za uczestników walki o niepodległość Ukrainy we wrześniu 2017 roku popierało 49% ankietowanych (wobec zaledwie 27% w październiku 2013, a więc zaraz przed wybuchem Rewolucji)³³⁶. Zmiany te napędzane są nie tylko w oparciu o odgórnie zaplanowaną politykę historyczną państwa, ale także oddolnie, gdzie jednym z kluczowych determinantów jest wzrost popularności dzieł kultury (filmów, muzyki, książek) afirmujących ukraiński nacjonalizm w jego wymiarze historycznym. W tym zakresie działania władz pełnią rolę pomocniczą, wzmacniającą kształtujące się trendy (na przykład poprzez wsparcie finansowe).

Niebagatelną rolę odgrywała w tym procesie także rosyjska propaganda, która redukowałą całą postrewolucyjną polityczność Ukrainy do wykrzywionej narracji opowiadającej o faszystowskim zamachu stanu, banderowskiej juncie w Kijowie. Działania te, obliczone na przede wszystkim na dezinformację donbaskiej części ukraińskiego społeczeństwa, uznawanego przez Moskwę za skłonne do biernej akceptacji wizji *ruskiego miru*, mimowolnie zjednywały ukraiński dyskurs nacjonalistyczny („banderowski”) z ukraińskim dyskursem ogólnonarodowym (patriotycznym i ze swej istoty pozaideologicznym).

³³⁵ Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні: листопад 2016, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2016.

³³⁶ До Дня захисника України: жовтень 2017, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2017.

Wywoływało to naturalną reakcję społeczną sprzeciwu wobec narracji wroga, czego konsekwencją była, często w swej istocie podświadoma, afirmacja dyskursu nacjonalistycznego przez dotychczas idyferentną ideologicznie część ukraińskiego społeczeństwa.

2.4.2.2. Nacjonalizacja dyskursu w wymiarze politycznym

Zjawisko nacjonalizacji dyskursu na Ukrainie warunkuje również daleko idące konsekwencje w wymiarze politycznym. Upadek władzy Janukowycza oznaczał radykalne zmiany, którym musiała ulec cała ukraińska scena partyjna. Realia postrewolucyjnej Ukrainy kształtowały nową agendę polityczną, do której chcąc nie chcąc musieli się ustosunkować poszczególni politycy i partie. Jej najważniejszym determinantem była dokonana przez Federację Rosyjską zbrojna agresja na Ukrainę, która poskutkowała najpierw aneksją Krymu, później zaś – wszczęciem wojny na Donbasie. Konsekwencją tego była powszechna kompromitacja opcji prorosyjskiej, która została zepchnięta na izolowaną pozycję i pozbawiona jakichkolwiek możliwości realnego oddziaływania na kierunek polityki ukraińskiej.

Nacjonalizacja dyskursu w wymiarze politycznym jest procesem w swej istocie analogicznym do wymiaru społecznego. W omawianym kontekście oznacza ona inkorporację do programów i narracji formułowanych przez ukraińskie ugrupowania nienacjonalistyczne tych elementów programowych ukraińskiego nacjonalizmu, które w realiach postrewolucyjnej Ukrainy albo już otwarcie przeszły do mainstreamu politycznego, albo też, w konsekwencji procesu nacjonalizacji dyskursu społecznego, zauważony został w nich istotny potencjał, dzięki czemu stały się one przedmiotem gry politycznej. Wstępem do tego procesu była mająca miejsce jeszcze podczas wydarzeń Rewolucji zmiana narracji w odniesieniu do władzy Partii Regionów i osoby Wiktora Janukowycza. W miarę eskalacji konfliktu pomiędzy ówczesną władzą a opozycją następowała radykalizacja dyskursu. „Władza” stopniowo stawała się „reżimem”, a Wiktor Janukowycz – z nielubianego prorosyjskiego prezydenta osobą o otwartych zapędach autorytarnych, czy wręcz dyktatorskich. Było to w istocie powielenie narracji nacjonalistycznej, formułowanej chociażby przez Swobodę jeszcze na długie miesiące przed wybuchem Euromajdanu. Dopiero coraz większy dramatyzm wydarzeń odbywających się na Ukrainie na przełomie 2013 i 2014 roku spowodował inkorporację tej właśnie radykalnej i nacjonalistycznej ze swej genezy narracji przez ugrupowania i środowiska umiarkowane – centroprawicowe, liberalne, czy też socjaldemokratyczne, które zaczęły mówić językiem

Swobody. Radykalizacja nastrojów społecznych w wyniku kolejnych przejawów brutalności władzy determinowała radykalizację dyskursu politycznego – politycy chcąc zyskać poparcie Majdanu, a także po prostu zaistnieć medialnie, formułowali coraz dalej idące, populistyczne osądy. Na uwagę zasługuje tutaj zwłaszcza szybko rosnąca w tym okresie popularność lidera Partii Radykalnej Ołeha Laszki, który dzięki swoim bezkompromisowym, emocjonalnym przemówieniom³³⁷ szybko stał się jedną z najbardziej kontrowersyjnych i zarazem najpopularniejszych postaci Majdanu, a jego marginalne do tej pory ugrupowanie zaczęło zyskiwać coraz więcej zwolenników. Doprowadziło to jego samego do trzeciego miejsca w wyborach prezydenckich³³⁸, a Partię Radykalną do pozycji piątej siły politycznej w wyborach parlamentarnych i uzyskania 22 mandatów do Rady Najwyższej³³⁹.

Najdonioślejszym przykładem nacjonalizacji postrewolucyjnego dyskursu politycznego jest zmiana wizji Rosji w oczach ukraińskiej sceny politycznej. Przed Rewolucją Godności jedynie nacjonałiści w sposób otwarty przedstawiali w swojej narracji Rosję jako żywotnego wroga Ukrainy, który zagraża nie tylko jej rozwojowi, ale wręcz samej egzystencji jako niezależnego, suwerennego państwa. Pozycje programowe partii nienacjonalistycznych były pod tym względem o wiele bardziej ambiwalentne, zazwyczaj akcentując konieczność rozwijania dobrosąsiedzkich stosunków z najważniejszym partnerem gospodarczym Ukrainy³⁴⁰. Wszystko to zmieniła aneksja Krymu i zbrojna rebelia na Donbasie, wspierana z początku zakulisowo przede wszystkim przez rosyjskie służby specjalne i doradców wojskowych, w późniejszej fazie – już bardziej bezpośrednio, z użyciem regularnych oddziałów Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej. Stało się to, przed czym ostrzegali ukraińscy nacjonałiści – Rosja w istocie stała się otwartym wrogiem ukraińskiej suwerenności. Oznaczało

³³⁷ Fragment przemówienia Laszki na Majdanie w dniu 19 lutego 2014 roku: „Granice zostały przekroczone. Drogi w tył już nie ma. Co by Janukowycz nie robił, czy wyda rozkaz rozgonienia Majdanu, czy będzie prowadził terrorystyczne operacje przeciw narodowi ukraińskiemu, własnym obywatelom, temu krwiopijcy już to nie pomoże. Ukraina już nie ma Prezydenta Ukrainy. W Ukrainie jest skorumpowany tyran, złodziej, krwiopijca, który walczy z własnym narodem. Dlatego Janukowycz jest poza prawem i podlega odpowiedzialności Międzynarodowego Trybunału w Hadze. Taki jego los. (...) Chcę spojrzeć prosto do kamery, wiem, że ci krwiopijcy to oglądają. (...) Janukowycz, ty skończysz, jak Kaddafi. Taki czeka cię los. Każdego, kto walczy z narodem ukraińskim”. Vide: *Ляшко на Майдані пригрозив Януковичу участю Каддафі*, <https://www.youtube.com/watch?v=Ag3yxb0bOo8>, dostęp: 10.04.2021 r.

³³⁸ A. Wierzbowska-Miazga, T. Olszański, *Poroszenko prezydentem Ukrainy*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-05-28/poroszenko-prezydentem-ukrainy>, dostęp: 10.04.2021 r.

³³⁹ Vide Tabela nr 5.

³⁴⁰ Przykładowo, centroprawicowa Batkiwszczyna w programie wyborczym na wybory parlamentarne w 2012 roku chociaż opowiadała się za „europejskim wyborem” Ukrainy i obiecywała podpisanie umowy stowarzyszeniowej z Unią, akcentowała również partnerski wymiar relacji z Federacją Rosyjską. Vide: *Передвиборна програма ВО «Батьківщина»*, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=52.html>, dostęp: 8.07.2019 r.

to konieczność radykalnej zmiany narracji politycznej wobec Rosji przez wszystkie w zasadzie liczące się ukraińskie ugrupowania polityczne. Powszechnie obowiązującą w dyskursie stała się agenda nacjonalistyczna pozycjonująca Moskwę jako faktor żywotnego zagrożenia Ukrainy.

Paradoksalnie, rezultaty nacjonalizacji politycznego wymiaru dyskursu są niekorzystne dla samych nacjonalistów. Jego ukierunkowana na antyrosyjskość radykalizacja, ale także coraz szerszy konsensus odnośnie konieczności prowadzenia afirmatywnej polityki pamięci wobec OUN i UPA sprawiły, że ideowi nacjonaści utracili swój wyróżnik na ukraińskiej scenie politycznej. W wyniku nacjonalizacji dyskursu społecznego, owocującej pojawieniem się nowego, niezagospodarowanego jeszcze kapitału politycznego, mającego istotny potencjał wyborczy, pojawiła się swoista moda polityczna na ukraiński nacjonalizm. Oprócz afirmacji nacjonalistycznej wizji ukraińskiej pamięci zbiorowej została ona dodatkowo wyposażona, przede wszystkim w wymiarze wizerunkowym i deklaratywnym, w populistyczną antysystemowość, propagandowy i powierzchowny militarizm (akcentowanie przez partie i poszczególnych polityków ich osobistego wsparcia wysiłku wojennego Ukrainy, bez względu na stopień ich faktycznego zaangażowania w działania wojenne, przykładowo podczas kampanii wyborczej obowiązkowe dla celów promocyjnych pozowane zdjęcia „z frontu” z karabinem w pełnym rynsztunku bojowym) i istotny dla sukcesu wyborczego aspekt politycznej świeżości, mający przede wszystkim wymiar personalny efektu „nowych twarzy”. Polegał on na akcentowaniu obecności na listach wyborczych osób nowych, młodych, nieznanych wcześniej z życia politycznego, chętnie opowiadających o swoim mniej lub bardziej rzeczywistym zaangażowaniu w działalność społeczną, protesty na Majdanie, czy też późniejszy udział w walkach na Donbasie. W warunkach trwającej wojny pokusa stawiania się swoistym „kartonowym nacjonalistą” na wizerunkowe potrzeby kampanii wyborczej była przez polityków często nie do odparcia. Przy nieustającym społecznym zapotrzebowaniu na nowe twarze w polityce oznaczało to, w porównaniu z wyborami z 2012 roku, znaczący przepływ sympatii wyborczych przede wszystkim na rzecz Partii Radykalnej, ale także częściowe rozproszenie pomiędzy inne ugrupowania elektoratu antysystemowego i nacjonalistycznego, wówczas skonsolidowanego przez Swobodę, która to o konsekwencjach tej migracji wyborców szczególnie boleśnie przekonała się w jesiennych wyborach parlamentarnych nie uzyskawszy wymaganego pięcioprocentowego progu wyborczego.

3. Socjal-nacjonalizm Wszechukraińskiego Zjednoczenia Swoboda

3.1. Historia Wszechukraińskiego Zjednoczenia Swoboda

3.1.1. Socjal-Narodowa Partia Ukrainy

Partia Wszechukraińskie Zjednoczenie Swoboda założona została pod nazwą Socjal-Narodowa Partia Ukrainy 13 października 1991 roku na zjeździe lwowskich środowisk nacjonalistycznych. Wśród prominentnych organizacji, które utworzyły wówczas SNPU, należy wymienić Wartę Ruchu, do której należeli między innymi Jarosław Andruszkiw oraz Jurij Kryworuczko, Organizację Ukraińskiej Młodzieży „Dziedzictwo”, na której czele stał Andrij Parubij oraz Studenckie Bractwo Lwowa, którego członkiem był Ołeh Tiahnybok. Jako swoją dewizę, SNPU obrała hasło Idei Nacji, której graficzne przedstawienie, zbliżone do wykorzystywanej obecnie przez środowiska neonazistowskie runy Wolfsangel, zostało zarejestrowane jako oficjalny symbol partii³⁴¹. Na czele nowo utworzonej partii stanął Jarosław Andruszkiw, Jurij Kryworuczko zajął się kwestią pracy ideologicznej, Andrij Parubij rozpoczął organizację partyjnych bojówek, natomiast Ołeh Tiahnybok objął funkcję zastępcy ds. organizacyjnych. Fundamentem teoretycznym, na jakim SNPU zaczęła wypracowywać swą ideologię, była praca Jarosława Stečki „Dwie rewolucje”, a także publikacje Mykoły Sciborskiego³⁴². W 1993 roku obok SNPU utworzono „Ludowe oddziały ochronne” („Oddziały SNPU”) stanowiące paramilitarne skrzydło partii, którym przewodniczył Parubij³⁴³. W pierwszych latach swojej działalności partia koncentrowała się głównie na organizacji ulicznych manifestacji oraz protestów związanych z bieżącymi wydarzeniami politycznymi, takimi jak spór o autokefaliczność Cerkwi Patriarchatu Kijowskiego w 1992 roku, czy protesty przeciwko podpisaniu tzw. Umów Masandryjskich z 1993 roku³⁴⁴. W okresie tym partia działała na wpół legalnie, nie będąc oficjalnie zarejestrowanym ugrupowaniem politycznym. Rejestracja SNPU w ukraińskim Ministerstwie Sprawiedliwości nastąpiła dopiero 16

³⁴¹ Соціал-національна партія України (Нова назва - «Всеукраїнське об'єднання Свобода»), <http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ba0db0fe15ec55401a91644b26391ed2/>, dostęp: 19.12.2017 r.

³⁴² П. Андрусечко, *Шлях Тягнибока до Свободи*, „Український журнал” 2009, nr 5.

³⁴³ Е. С. Андрющенко, *op. cit.*

³⁴⁴ Umowy Masandryjskie to pakiet 4 umów międzynarodowych pomiędzy Ukrainą a Federacją Rosyjską podpisanych 3 września 1993 roku, które regulowały status Floty Czarnomorskiej oraz zobowiązywały Ukrainę do utylizacji broni jądrowej, jaka znajdowała się na jej terytorium po upadku Związku Radzieckiego.

października 1995 roku³⁴⁵. Według Ołeha Tiahnyboka, tak długa odmowa oficjalnej rejestracji partii ze strony ministerstwa była wynikiem ideologicznej orientacji partii, a dokładniej jej deklarowanej programem wrogości wobec komunizmu i Federacji Rosyjskiej³⁴⁶. 19 listopada 1995 roku na jednym z pierwszych publicznych wystąpień oficjalnie już zarejestrowanej i w pełni legalnie działającej partii jej lider Jarosław Andruszkiw nakreślił w przemówieniu zasadniczy kierunek ideowy partii: „w związku z perspektywą masowej degradacji ludzi, całych narodów, jesteśmy może ostatnią nadzieją białej rasy, ludzkości w ogóle. Musimy zdecydowanie odseparować się od północno-wschodniego sąsiada. Nie tylko dlatego, że jest on agresywny i może nas podbić, ale przede wszystkim dlatego, że wnosi w nasze życie i psychologię narodu jakości inne od wartości europejskich”³⁴⁷. 9 listopada 1997 roku doszło we Lwowie do największych starć z udziałem bojówek SNPU, w których to kilkuset aktywistów oraz sympatyków partii zaatakowało zbliżoną liczbę zwolenników Komunistycznej Partii Ukrainy³⁴⁸.

W pierwszych wyborach parlamentarnych, które odbyły się po rejestracji partii, w 1998 roku, SNPU utworzyła blok wyborczy „Mniej Słów” wraz z partią Państwowa Niezależność Ukrainy. Wśród prominentnych działaczy SNPU, którzy znaleźli się na liście wyborczej bloku byli lider partii Jarosław Andruszkiw, a także Ołeh Tiahnybok, Andrij Parubij, Anatolij Wytyw, Leontij Martyniuk, Mykoła Welyczkowycz, Andrij Myszczenko, Ihor Jankiw, Ołeksij Kajda, Walerij Czerniakow, Pawło Kirilenko oraz Ihor Sabij. Łącznie, SNPU wystawiła 31 kandydatów³⁴⁹.

W porównaniu z poprzednimi wyborami parlamentarnymi z 1994 roku, które odbyły się w ordynacji proporcjonalnej, deputowani nowej, trzeciej kadencji Rady Najwyższej Ukrainy wybierani byli według systemu mieszanego, zgodnie z którym połowa z 450 mandatów do jednoizbowego parlamentu przypadała ugrupowaniom, które przekroczyły 4-procentowy próg wyborczy, a połowa była rozdzielana zwycięzcom wyborów w 225 okręgach jednomandatowych, na które podzielono całe terytorium Ukrainy. To właśnie z okręgu

³⁴⁵ Політичні партії ВІДОМОСТІ щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 18 січня 2017 року, http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi/, dostęp: 19.12.2017 r.

³⁴⁶ О. Тягнибок, *Є СВОБОДА – БУДЕ УКРАЇНА! Частина 2*, <https://blogs.pravda.com.ua/authors/tiahnybok/5804d9594d4fb/>, dostęp: 19.12.2017 r.

³⁴⁷ П. Андрусечко, op. cit.

³⁴⁸ Е. С. Андрущенко, op. cit.

³⁴⁹ Список кандидатів від партії (виборчого блоку партій): Виборчий блок партій «Менше слів», <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html>, dostęp: 20.12.2017 r.

jednomandatowego nr 119 w obwodzie lwowskim mandat deputowanego do Rady Najwyższej jako jedyny z kandydatów bloku „Mniej Słów” uzyskał Ołeh Tiahnybok, zdobywając 53 369 głosów (39,50%)³⁵⁰. W perspektywie ogólnokrajowej blok odegrał marginalną rolę na wyborach zajmując przedostatnie miejsce z 45 155 głosami (0,16%), a więc paradoksalnie z mniejszym poparciem niż sam Tiahnybok uzyskał w swoim okręgu³⁵¹.

Pod koniec 1999 roku SNPU utworzyła na bazie Oddziałów SNPU swój młodzieżowy odłam – Towarzystwo Wsparcia Sił Zbrojnych i Marynarki Wojennej „Patriota Ukrainy”, na którego czele stanął, tak jak w przypadku Oddziałów, Andrij Parubij. Partia nawiązała również kontakty z zagranicznymi ośrodkami politycznymi. W 2000 roku Lwów odwiedza lider francuskiego Frontu Narodowego Jean-Marie Le Pen, który wraz z Andruszkiwem w towarzystwie licznych flag partyjnych ze znakiem Idei Nacji złożyli kwiaty pod pomnikiem ofiar reżimu komunistycznego.

Na przełomie 2000 i 2001 roku SNPU wzięła udział w protestach pod hasłem „Ukraina bez Kuczmy” wspierając premiera Wiktora Juszczenkę i zbliżyła się do niego politycznie po jego dymisji i przejściu do opozycji. W nowych wyborach parlamentarnych w 2002 roku Tiahnybok startując jako bezpartyjny kandydat bloku wyborczego Juszczenki „Nasza Ukraina” uzyskał reelekcję do Rady Najwyższej w okręgu jednomandatowym nr 120 zdobywając 82 236 głosów (62,16%)³⁵².

SNPU w pierwszej dekadzie swojego istnienia była jedną z trzech najważniejszych sił politycznych ukraińskiego nacjonalizmu obok UNA-UNSO i Kongresu Ukraińskich Nacjonalistów. Nie była ona jednak w stanie zbudować ani struktur partyjnych zdolnych do samodzielnego startu w wyborach parlamentarnych, ani też zapewnić sobie szerokiego poparcia społecznego nawet na zachodzie Ukrainy. Jej znaczenie polityczne niemal wyłącznie koncentrowało się na osobie Ołeha Tiahnyboka, który zdołał zaistnieć politycznie na szczeblu parlamentarnym dwukrotnie będąc wybranym w okręgu jednomandatowym. Mieszany system wyborczy stanowił dla charyzmatycznych i rozpoznawalnych lokalnie polityków istotne ułatwienie, ponieważ dawał im duże szanse powodzenia w wyborach nawet przy ograniczonych możliwościach finansowych czy organizacyjnych partii, która nie byłaby w stanie wystawić samodzielnie swojej listy wyborczej, nie mówiąc już o kwestii przekoczenia

³⁵⁰ Результати голосування в одномандатному виборчому окрузі: Виборчий округ № 119, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html>, dostęp: 20.12.2017 r.

³⁵¹ Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій), <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html>, dostęp: 20.12.2017 r.

³⁵² Результати голосування в одномандатному виборчому окрузі: Виборчий округ № 120, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc0v.html>, dostęp 28.01.2018 r.

ogólnokrajowego prognozy wyborczej. Aby te bariery przeskoczyć konieczna była znacząca reforma samej SNPU.

3.1.2. IX Zjazd SNPU i reorientacja wizji partii

Dwukrotny sukces wyborczy Tiahnyboka znacząco wzmocnił jego pozycję wewnątrzpartyjną i w konsekwencji umożliwił mu również przejście w niej formalnego przywództwa. 14 lutego 2004 roku na IX Zjeździe SNPU został on wybrany przez delegatów na przywódcę Wszechukraińskiego Zjednoczenia Swoboda – tak właśnie od tego momentu miała się bowiem nazywać SNPU. Z utratą władzy w partii oraz nowym kursem obranym przez Tiahnyboka nie pogodził się jednak Andruszkiv. W opublikowanym niedługo po zjeździe partii oświadczeniu stwierdził, że koniec istnienia SNPU „należy rozpatrywać w kontekście ogólnego stanu kryzysowego, który panuje we współczesnym ukraińskim ruchu prawicowo-nacjonalistycznym”³⁵³ Swobodę określił jako projekt formacji politycznej o charakterze narodowo-demokratycznym. Stwierdził jednocześnie, że nie stanowi ona ideowej formy kontynuacji SNPU i co za tym idzie jest zupełnie odrębnym bytem politycznym. Zadeklarował również wolę budowy nowego ugrupowania bazującego na środowiskach UNA-UNSO i OUN. W konsekwencji zmian, które podjęto pod nowym przywództwem Tiahnyboka, ze Swobody odeszła część najbardziej radykalnych działaczy, nie mogących pogodzić się ze złagodzeniem obowiązującej narracji politycznej.

Liberalizacja kursu zbiegła się w czasie z kampanią wyborczą przed wyborami prezydenckimi zaplanowanymi na jesień 2004 roku. Członkostwo Tiahnyboka we frakcji parlamentarnej „Naszej Ukrainy” jednoznacznie pozycjonowało Swobodę na poparcie kandydatury Wiktora Juszczuki. Na lipcowym wiecu wyborczym na górze Jaworyna Tiahnybok opisał żołnierzy UPA jako bohaterów, którzy „brali karabin na szyję, poszli do lasów i walczyli z moskalami, walczyli z Niemcami, walczyli z żydowstwem i innym brudem” oraz wezwał do „przywrócenia Ukrainy Ukraińcom z rąk moskalsko-żydowskiej mafii”³⁵⁴. Decyzją Juszczuki Tiahnybok został za tę wypowiedź wykluczony z frakcji „Naszej Ukrainy”. Pomimo tego Swoboda utrzymała swe poparcie dla jego kandydatury biorąc również aktywny udział w protestach Pomarańczowej Rewolucji.

³⁵³ Ярослав Андрушків: *СНПУ та ВО „Свобода” — різні політичні явища*, http://vgolos.com.ua/articles/yaroslav_andrushkiv_snpu_ta_vo_svboda_rizni_politychni_yavyscha_105711.html, dostęp: 20.01.2018 r.

³⁵⁴ 2004: Тягнибок виступає на горі Яворина. „Жидва і москалі”, <https://www.istpravda.com.ua/videos/4cd34c2bb51f1/>, dostęp: 20.01.2018 r.

Pod rządami Tiahnyboka Swoboda zaczęła zyskiwać stopniowo coraz szersze możliwości organizacyjne i polityczne. W 2005 roku partia zaznaczyła swą obecność w stolicy organizując pierwszy w Kijowie „Marsz Chwały” na cześć Ukraińskiej Powstańczej Armii. Z kolei wybory parlamentarne w 2006 roku były dla Swobody jej pierwszym samodzielnym startem na tym poziomie. Odbyły się one zgodnie ze znacząco zmienioną, na mocy reformy konstytucyjnej z 2004 roku, ordynacją wyborczą. Wprowadzona została całkowita ordynacja proporcjonalna przy jednoczesnym obniżeniu progu wyborczego do poziomu 3%. Zapis ten umocnił pozycję słabszych ugrupowań w systemie partyjnym zwiększając znacząco ich szansę na uzyskanie mandatów w Radzie Najwyższej³⁵⁵. Swoboda wystawiła listę 121 kandydatów, na czele której stał lider partii Ołeh Tiahnybok. Uzyskując 91 321 głosów (co przełożyło się na 0,36% poparcia) zajęła 18 miejsce wśród wszystkich komitetów pod względem wyniku wyborczego i nie dostała się do parlamentu. W przeprowadzonych rok później kolejnych wyborach parlamentarnych partia zdołała znacząco poprawić swój wynik otrzymując 178 660 głosów (0,76% poparcia), co stanowiło już 8 wynik spośród wszystkich komitetów³⁵⁶.

Partia stale rozwijała również swoje wpływy we władzy samorządowej. Kluczowymi dla przyszłości Swobody okazały się wybory do Tarnopolskiej Rady Obwodowej z 15 marca 2009 roku. Towarzyszące im kontrowersje dotyczące próby zablokowania elekcji przez kontrolujący dotychczas Radę Blok Julii Tymoszenko i związane z tym protesty aktywistów Swobody, a także zainicjowana przez partię batalia sądowa, która zakończyła się decyzją sądu administracyjnego umożliwiającą ostatecznie przeprowadzenie wyborów, dały partii możliwość szerokiego medialnego zaistnienia. Wybory, zakończone dla Swobody olbrzymim sukcesem (partia uzyskała ostatecznie 50 mandatów w liczącej 120 radnych radzie), umocniły pozytywną tendencję.

Na bazie tego politycznego triumfu Ołeh Tiahnybok zdecydował o wysunięciu swojej kandydatury w nadchodzących wyborach prezydenckich. W przeprowadzonej 17 stycznia 2010 roku pierwszej turze wyborów Tiahnybok uzyskał 352 282 głosy (1,43% poparcia), co przełożyło się na 8 miejsce³⁵⁷. Lider Swobody wyprzedził w nich między innymi byłego ministra obrony Anatolija Hrycenkę oraz byłego przewodniczącego Rady Najwyższej i lidera Socjalistycznej Partii Ukrainy Ołeksandra Moroza. 2010 rok to również dalsze umocnienie samorządowej pozycji Swobody w wyniku wyborów samorządowych z 31 października. Ich rezultat stanowił potwierdzenie rosnącej pozycji, jaką Swoboda cieszyła się w zachodnich

³⁵⁵ W. Baluk, *Kształtowanie...*, s. 259

³⁵⁶ Szczegółowe wyniki Swobody w wyborach parlamenarnych w aneksie nr 3.

³⁵⁷ Szczegółowe wyniki Ołeha Tiahnyboka w wyborach prezydenckich w aneksie nr 2.

obwodach kraju. Partia wprowadziła swoich deputowanych do organów władzy terytorialnej każdego szczebla uzyskując dominującą pozycję szczególnie w obwodach lwowskim i tarnopolskim. Ukoronowaniem dobrego wyniku partii było zwycięstwo jej kandydata Serhija Nadała w wyborach na mera Tarnopola.

W raporcie Ośrodka Studiów Wschodnich z lipca 2011 roku Tadeusz Olszański zauważył, że „na zachodzie kraju zaobserwować można było postępujący wzrost aktywności partii Swoboda, łączącej udział w demokratycznie wybranych władzach samorządowych Galicji Wschodniej z akcjami ulicznymi, charakterystycznymi dla ugrupowań antysystemowych. Partia ta stanowiła nową jakość w ukraińskim ruchu nacjonalistycznym, między innymi przez odwołanie się do haseł europejskich ruchów antyliberalnych i neonacjonalistycznych. (...) Sukces Swobody świadczy o rosnącym zapotrzebowaniu części społeczeństwa ukraińskiego na nową prawicę o charakterze antydemokratycznym, ksenofobicznym oraz prosocjalnym i pronatalistycznym”³⁵⁸. Poszerzająca swoją bazę członkowską, struktury oraz zgarniająca coraz większą sympatię wyborców partia mogła więc z optymizmem patrzeć na zbliżające się wybory parlamentarne zaplanowane na rok 2012.

3.1.3. Swoboda przed wyborami parlamentarnymi 2012 roku

Wybory parlamentarne w 2012 roku odbywały się zgodnie z regulacjami nowej ordynacji wyborczej zmienionej rok wcześniej przez rządzący obóz Partii Regionów. Przyjęta przez Radę Najwyższą 17 listopada 2011 roku nowelizacja ustawy o wyborach deputowanych ludowych Ukrainy znosiła obowiązujący w dwóch poprzednich elekcjach system proporcjonalny powracając do obowiązującego w wyborach parlamentarnych w 1998 i 2002 roku systemu mieszanego, w którym jedna połowa z 450 deputowanych wybierana jest w większościowych okręgach jednomandatowych, natomiast druga połowa zgodnie z głosowaniem na listy krajowe partii. Podwyższono również próg wyborczy z obowiązujących do tej pory poziomu 3% do 5% oraz zakazano partiom tworzenia bloków partyjnych³⁵⁹. Działania te według Tadeusza Olszańskiego obliczone były na dalszą konsolidację systemu obozu regionalistów w Radzie Najwyższej i w konsekwencji umocnienie ich przewagi nad partiami opozycyjnymi, głównie nad Batkiwszczyną³⁶⁰. Podwyższenie progu wyborczego

³⁵⁸ T. Olszański, *Partia Swoboda – nowa jakość na ukraińskiej prawicy*, Warszawa 2011

³⁵⁹ Закон України Про вибори народних депутатів України, «Відомості Верховної Ради України» 2012, No 10-11, ст. 73

³⁶⁰ T. Olszański, *Ukraina: uchwalenie nowej ordynacji wyborczej*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-11-23/ukraina-uchwalenie-nowej-ordynacji-wyborczej>, dostęp: 20.01.2018 r.

sprzyjało również ogólnej konsolidacji sceny politycznej Ukrainy, znacząco utrudniającej wejście do parlamentu ugrupowaniom, które do tej pory balansowały na jego granicy.

Uwarunkowania wprowadzone w nowelizacji ordynacji stanowiły poważne wyzwanie dla strategii wyborczej Swobody. Z jednej strony podwyższenie progu wyborczego wymuszało na partii konieczność skokowego wzrostu poparcia, wyjścia poza swój tradycyjny elektorat narodowo-tożsamościowy. Nawet osiągnięcie relatywnie dobrych wyników wyłącznie na zachodzie Ukrainy nie gwarantowało bowiem przekroczenia wymaganych 5% w skali ogólnokrajowej, zwłaszcza przy spodziewanym wysokim poziomie mobilizacji prorosyjskiego elektoratu Partii Regionów. Swoboda zadecydowała więc o zwróceniu szczególnej uwagi na agendę socjalną, która dalece wykraczała poza sztywne ramy ukraińskiej walki tożsamościowej zachodu kraju ze wschodem. Obietnica większego zaangażowania mechanizmów państwowych w walce z nierównościami ekonomicznymi i niesprawiedliwością społeczną stanowiła kwintesencję uchwalonej pod koniec 2011 roku redakcji Programu Ochrony Ukraińców. Nowy program, przygotowany wyraźnie z myślą o nadchodzących wyborach parlamentarnych, pozwalał partii na realną rywalizację o wyborcę lewicowego, zainteresowanego przede wszystkim polepszeniem swojej sytuacji bytowej. Drugim aspektem działającym na korzyść Swobody była kwestia jej relatywnej „nowości” na scenie politycznej Ukrainy. Pomimo parlamentarnego epizodu Tiahnyboka partia z chęcią pozycjonowała się jako oddolna, antysystemowa siła, złożona z młodych i wykształconych patriotów gotowych zmienić Ukrainę na lepsze. W tej części swojej narracji wyborczej partia odwoływała się do tych Ukraińców, którzy byli zwolennikami Pomarańczowej Rewolucji (i stojącego za nią postulatu radykalnej reformy państwa) i których nadzieje szybko zostały rozwiane przez efekty rządów obozu pomarańczowego. W ten sposób Swoboda mogła zawalczyć z jednej strony o przejęcie części socjalnego elektoratu Partii Regionów czy komunistów, a z drugiej o prawicowych wyborców poszukujących świeżej alternatywy dla Batkiwszczyzny.

Głównym oponentem ukraińskiej prawicy w wyborach była jednak skonsolidowana Partia Regionów. Silnie rozbudowane struktury partii pozwalały na szerokie możliwości budowy politycznego kapitału, zwłaszcza w nowoutworzonych okręgach jednomandatowych. Oprócz wysunięcia własnych kandydatur taktyka Janukowycza polegała na wspieraniu kandydatów formalnie niezależnych, w praktyce jednak będących uwikłanymi w polityczno-biznesowe układy z ukraińską nomenklaturą. Groźba uformowania silnych kandydatur proregionalowych w okręgach jednomandatowych i w konsekwencji zdominowania większościowej części wyborów, a także ryzyko manipulacji wyborczych przez obóz władzy, motywowała do działań konsolidacyjnych wśród opozycji. 26 lipca 2012 roku kierownictwa

Swobody oraz Batkiwszczyny podpisały porozumienie o wzajemnej koordynacji swoich działań podczas wyborów parlamentarnych oraz uzgodnieniu wspólnej listy kandydatów w okręgach jednomandatowych. Wśród podjętych wspólnie działań na pierwszy plan wysunęła się organizacja działalności partyjnych obserwatorów wyborów oraz departamentów prawnych obu partii w celu uniemożliwienia sfałszowania wyborów przez regionalistów. Swoboda i Batkiwszczyna uzgodniły również podział okręgów jednomandatowych, co miało zapobiec bratobójczej walce, w której rozdrobnienie głosów pośród kandydatów prawicowych w konsekwencji doprowadzałoby do zwycięstwa kandydata powiązanego z Partią Regionów. Wedle umowy, z ramienia Batkiwszczyny kandydaci mieli wystartować w 190 okręgach, natomiast kandydaci Swobody w pozostałych 35. Proporcja podziału okręgów jednomandatowych, zwłaszcza w zachodnich obwodach Ukrainy, nie była optymalna dla partii. Nie krył tego Ołeh Tiahnybok, który zaznaczył: „W Galicji mamy nie tylko możliwości, ale też całkiem silne kadry. Jest mi bardzo przykro, że część „swobodowców”, którzy mogli nie tylko wygrać w wyborach, ale też efektywnie pracować w parlamencie, wezmą udział w wyborach jako agitatorzy, a nie jako kandydaci. W Galicji czy na Wołyniu mogliśmy oczywiście zabiegać o większą liczbę kandydatów. Ale koordynacja i porozumienia to nie tylko to, co możesz wziąć, ale również to, co możesz dać. Na rzecz wspólnego zwycięstwa nad reżimem Janukowycza poświęciliśmy część galicyjskich okręgów”³⁶¹.

W wywiadzie udzielonym agencji Interfax-Ukraina Tiahnybok określił z kolei główne priorytety jesiennej kampanii wyborczej Swobody³⁶². W jego opinii kluczowym zadaniem stojącym przed partią w wyborach parlamentarnych była kwestia ustanowienia w kraju odpowiedzialnego narodowładztwa, sprawiedliwej własności i godności narodowej. Tiahnybok zaznaczył, że w przeciwieństwie od innych partii dysponujących zapleczem medialnym i finansowym umożliwiającym szeroką kampanię agitacyjną, działania Swobody w kampanii wyborczej skupią się raczej na bezpośrednich spotkaniach ze zwolennikami, zgodnie z „banderowskim hasłem” dojścia do każdego Ukraińca. Dodał również, że wyborczym celem partii było utworzenie w Radzie Najwyższej frakcji nacjonalistów liczącej co najmniej 50 deputowanych oraz stanowisko przewodniczącego Rady. Taki model prowadzenia kampanii wyborczej był logiczną konsekwencją specyfiki partii i jej dotychczasowych doświadczeń

³⁶¹ С. Дорош, Олех Тягнибок: Ми пожертвували частиною округів на Галичині, http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/07/120726_tyagnybok_elections_interview_sd, dostęp: 20.01.2018 r.

³⁶² Тягнибок: Серед першочергових завдань "Свободи" – денонсація "харківських угод", скасування шахрайської пенсійної "реформи" та грабіжницького Податкового кодексу, <http://ua.interfax.com.ua/news/interview/112238.html>, dostęp: 20.01.2018 r.

politycznych. Swoboda realizując konsekwentnie swój model „polityki wiecowej” na ulicach ukraińskich miast relatywnie niskim kosztem zyskiwała znaczący rezonans medialny swoich akcji, docierając w ten sposób do jeszcze szerszego kręgu wyborców. Głównym hasłem kampanii wyborczej Swobody było „Swoja władza – Swoja własność – Swoja godność na SWOjej, od BOga DAnej ziemi”. Wykorzystując chwytliwą konotację z nazwą partii, slogan ten stanowił merytorycznie kwintensencję strategii programowej nakreślonej przez Tiahnyboka w wywiadzie dla Interfaxu. 1 sierpnia partia opublikowała swoją listę wyborczą. Swoboda wystawiła łącznie 260 kandydatów – pełną listę ogólnokrajową liczącą łącznie 225 kandydatów oraz, zgodnie z zawartym z Batkiwszczyną porozumieniem, 35 kandydatów w okręgach jednomandatowych.

Najważniejszymi zadaniami realizowanymi podczas przedwyborczej agitacji Swobody było zapoznanie wyborców z kandydatami w okręgach jednomandatowych oraz z ogólnokrajową listą kandydatów partii, a także przedstawienie jej oferty programowej. Wiece partyjne organizowane były zgodnie z utartym schematem: w centralnym punkcie miejscowości (zazwyczaj na głównym placu) występował na scenie lider Swobody (lub ktoś ze ścisłego kierownictwa politycznego) wraz z przewodniczącym lokalnych struktur partii oraz promowanym kandydatem w wyborach. Kandydat w swym wystąpieniu poruszał zazwyczaj konieczność odsunięcia od władzy zbrodniczego reżimu Janukowycza jako główną motywację swojej kandydatury. Zwracał również uwagę na główne problemy społeczności lokalnej odnosząc je do propozycji programowych partii. W toku całej kampanii wyborczej zauważalna była wysoka aktywność samego lidera Swobody. Od połowy sierpnia do października Tiahnybok uczestniczył w spotkaniach z wyborcami w każdym obwodzie kraju, realizując niejako swoją obietnicę „dojścia do każdego Ukraińca”³⁶³. Oprócz wieców, Swoboda kontynuowała swoją działalność uliczną organizując liczne protesty i demonstracje. W przeciągu trwania całej kampanii wyborczej poparcie dla Swobody balansowało na granicy progu 5%. Jego chronologiczne zmiany w sondażach zrealizowanych przez wiodące ośrodki badania opinii publicznej na Ukrainie przedstawia poniższa tabela³⁶⁴:

³⁶³ А. Зуйковська, *Всеукраїнське об'єднання «Свобода»: шлях здобуття довіри виборців* [w:] *Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 року*, за ред. М. С. Кармазіної, Київ 2013, s. 241

³⁶⁴ Opracowanie własne na podstawie wybranych wyników sondaży. Źródła zamieszczone w Wykazie źródeł.

Tabela nr 1 - Poparcie dla Swobody w kampanii przed wyborami parlamentarnymi 2012 roku

Data sondażu	Instytucja	Lider poparcia	Poparcie dla Swobody
Grudzień 2011	Grupa Rating	Batkiwszczyna - 20,3%	4,4%
Luty 2012	Grupa Rating	Batkiwszczyna - 19,6%	4,3%
Marzec 2012	Grupa Rating	Partia Regionów - 21,3%	4,3%
Kwiecień 2012	Centrum Razumkowa	Batkiwszczyna - 26,8%	5,7%
Maj 2012	Grupa Rating	Batkiwszczyna - 25,6%	4,4%
Sierpień 2012	Grupa Rating, Centrum Razumkowa, GFK Ukraine, SOCIS	Batkiwszczyna - 26,2%	4,2%
Sierpień 2012	Fundacja Demokratyczne Inicjatywy, Centrum Razumkowa	Partia Regionów - 28,1%	3,8%
Wrzesień 2012	Grupa Rating	Partia Regionów - 26,3%	4,1%
Wrzesień 2012	KMIS	Partia Regionów - 30,7%	6,7%
Październik 2012	Grupa Rating	Partia Regionów - 23%	6%
Październik 2012	SOCIS	Partia Regionów - 31,8%	6,5%

Szala walki Partii Regionów z Batkiwszczyną o prymat na scenie politycznej Ukrainy latem 2012 roku przechyliła się jednoznacznie na korzyść politycznego obozu Wiktora Janukowycza. Ostatnie sondaże przed wyborami wniosły nieco optymizmu w szeregi działaczy Swobody, która to po letnim osłabieniu poparcia mogła znów liczyć na przekroczenie progu wyborczego. Należy zauważyć, iż z powodu specyfiki mieszanej ordynacji wyborczej, ogólnokrajowe badania sondażowe nie mogły prognozować potencjalnych układów koalicyjnych z uwagi na fakt, iż obejmowały one faktycznie jedynie połowę składu osobowego Rady Najwyższej. W istocie dużo ważniejszym był rozkład mandatów w 225 okręgach jednomandatowych, nie ujętych siłą rzeczy w sondażach. Spodziewany tam dobry wynik Partii Regionów stawiał tę właśnie partię jako faworyta wyborów, potencjalnie zdolnego do zdobycia samodzielnej większości w nowej kadencji parlamentu.

3.2. Swoboda w obozie zjednoczonej opozycji w VII kadencji Rady Najwyższej

3.2.1. Wynik wyborczy i aktywność w VII kadencji Rady Najwyższej

W przeprowadzonych 28 października 2012 roku wyborach parlamentarnych frekwencja wyniosła 57,98%³⁶⁵. Wynik wyborów przedstawia poniższa tabela³⁶⁶:

Tabela nr 2 - Wybory parlamentarne na Ukrainie w 2012 roku

L.p.	Partia	Liczba głosów w głosowaniu na listę krajową	Poparcie w głosowaniu na listę krajową	Liczba mandatów w głosowaniu na listę krajową	Liczba mandatów w okręgach mażorytarnych	Liczba mandatów łącznie
1	Partia Regionów	6 116 746	30%	72	113	185
2	Batkivszczyzna	5 209 090	25,54%	62	39	101
3	Niezależni	-	-	-	43	43
4	UDAR	2 847 979	14%	34	6	40
5	Swoboda	2 129 933	10,44%	25	12	37
6	KPU	2 687 269	13,18%	32	-	32
7	Zjednoczone Centrum	-	-	-	3	3
8	Partia Ludowa	-	-	-	2	2
9	Sojuz	-	-	-	1	1
10	Partia Radykalna	221 144	1,08%	-	1	1

Z uwagi na odnotowane nieprawidłowości Centralna Komisja Wyborcza Ukrainy zadecydowała o unieważnieniu wyników w pięciu okręgach jednomandatowych. Były to okręgi numer 94 (Obuchów w obwodzie kijowskim), 132 (Pierwomajsk w obwodzie mikołajowskim), 194 (Czerkasy), 197 (Kaniw w obwodzie czerkaskim) i 223 (Kijów, rejon szewczenkowski). Z tego też względu powyższa tabela obejmuje jedynie 220 mandatów w

³⁶⁵ Вибори народних депутатів України 28 жовтня 2012 року: Хід голосування по регіонах України, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp084pt001f01=900.html>, dostęp: 25.01.2018 r.

³⁶⁶ Opracowanie własne na podstawie danych Centralnej Komisji Wyborczej Ukrainy.

części większościowej. Aż do powtórzenia 15 grudnia 2013 roku wyborów w tych okręgach Rada Najwyższa obradowała w okrojonym składzie.

Poparcie uzyskane przez Swobodę znacząco przekroczyło przedwyborcze sondażowe prognozy. Partia uzyskała dwucyfrowy wynik w głosowaniu na listę proporcjonalną (oddano na nią 2 129 933 głosów, 10,44%) oraz zwyciężyła w 12 z 35 okręgów jednomandatowych, w których wystawiła swoich kandydatów. W 17 z 26 obwodów, w Kijowie, a także w okręgu zagranicznym Swoboda przekroczyła 5-procentowy próg wyborczy. Łącznie, partia wprowadziła 37 deputowanych do Rady Najwyższej. Sukces wyborczy Swobody był wynikiem nie tyle tak dalece idącej radykalizacji elektoratu, co raczej skutecznej strategii przyjętej przez kierownictwo partii, która swoją narracją wyborczą, a także ofertą programową trafnie odpowiedziała na oczekiwania społeczeństwa ukraińskiego. Jak zauważył Tadeusz Olszański, „wzrost poparcia dla Swobody nie jest równoznaczny z tak wielkim wzrostem poparcia dla radykalnej wersji ukraińskiego nacjonalizmu. Znaczna część głosujących na jej listę wyrażała w ten sposób rozczarowanie polityką Batkiwszczyny, zwłaszcza sojuszem tej partii z Frontem Zmian Arsenija Jaceniuka, traktowanego w środowiskach narodowo-demokratycznych co najmniej z podejrzliwością. Wizerunek Batkiwszczyny jako partii opozycyjnej obciążało też to, że sprawowała ona władzę w latach 2007–2010. Wyborcy poszukujący «nowej siły» mieli więc do wyboru Swobodę lub UDAR, jednak ta druga partia była nie do przyjęcia dla narodowców, a także dla tych, których wątpliwości budził niejasny program partii Kłyczki. (...) Pewna część wyborców poparła Swobodę nie jako partię nacjonalistyczną, ale radykalnie socjalistyczną, a przynajmniej antyliberalną. (...) Zbieg tych wszystkich elementów przyniósł Swobodzie sukces zarówno w jej tradycyjnym «mateczniku», jak też w centrum i na wschodzie kraju»³⁶⁷.

Z listy krajowej mandat uzyskali: Ołeh Tiahnybok, Bohdan Beniuk, Andrij Mochnyk, Ihor Miroszniczenko, Ołeksandr Szewczenko, Anatolij Witiw, Ołeh Pankiewicz, Ihor Sz wajka, Pawło Kyrylenko, Ihor Jankiw, Leontij Martyniuk, Rusłan Koszulynski, Ihor Krywieckij, Jurij Syrotiuk, Ołeh Helewej, Ołeh Syrotiuk, Mychajło Bławackij, Ołeksandr Mirnyj, Andrij Miszczenko, Rusłan Marcinkiw, Ołeh Machnicki, Walerij Czerniakow, Eduard Leonow, Światosław Hanienko, Rusłan Zelyk.

W okręgach jednomandatowych mandat uzyskali: Jewhen Melnyk (okręg nr 19, obwód wołyński), Ołeksandr Sycz (okręg nr 83, obwód iwanofrankiowski), Irina Farion, Jurij

³⁶⁷ T. Olszański, *Sukces wyborczy Partii Swoboda – konsekwencje dla ukraińskiej sceny politycznej*, Warszawa 2012.

Mychalczyszyn, Irina Sech, Andrij Tiahnybok (okręgi nr 116, 118, 119 i 125 w obwodzie lwowskim), Jurij Bublyk (okręg nr 145, obwód połtawski), Ołeh Osuchowski (okręg nr 152, obwód rówieński), Ołeksij Kajda, Mychajło Hołowko (okręgi nr 163 i 164, w obwodzie tarnopolskim), Ihor Sabij (okręg nr 189, obwód chmielnicki) i Andrij Ilienکو (okręg nr 215 w Kijowie)³⁶⁸.

Swoboda utworzyła czwartą co do wielkości frakcję parlamentarną VII kadencji Rady Najwyższej, a Rusłan Koszułynski objął funkcję wiceprzewodniczącego Rady. Partia zaprezentowała się jako ugrupowanie aktywne pod względem legislacyjnym, odznaczające się wysokim poziomem frekwencji na posiedzeniach i dyscypliny w głosowaniach. Podsumowując pierwsze półrocze swojej pracy w parlamencie partia pochwaliła się, że do 5 lipca 2013 roku zarejestrowała ona w Radzie 126 projektów ustaw oraz 76 uchwał. Swoboda zajęła dzięki temu drugie miejsce za Batkiwyszczyną pod względem efektywności pracy w przeliczeniu na jednego deputowanego ³⁶⁹. Jej posłowie uczestniczyli w 94,8% posiedzeń Rady Najwyższej, wygłaszając 137 przemówień z mównicy oraz 549 z ław. Wystosowali również 419 interpelacji.

Projekty ustaw wnoszonych przez Swobodę stanowiły pierwszą w historii ukraińskiego parlamentaryzmu próbę realizacji programu partii nacjonalistycznej na poziomie legislacyjnym Rady Najwyższej. Ich zakres tematyczny był emanacją priorytetowych zapisów Programu Ochrony Ukraińców. Wśród nich były więc projekty odnoszące się do kwestii ekonomicznych (jak na przykład projekt ustawy o zwrocie kapitału zarejestrowanego w Republice Cypru oraz innych rajach podatkowych, projekt ustawy o likwidacji prywatnych monopolii, projekt ustawy o eliminacji deficytu funduszu emerytalnego Ukrainy, projekt ustawy o uproszczonej procedurze rejestracji małych przedsiębiorstw), sprawiedliwości społecznej oraz tożsamości narodowej (projekt ustawy zapewniającej opiekę socjalną ofiarom represji politycznych, inwalidom oraz matkom, projekt ustawy o zwiększeniu odpowiedzialności karnej za działania wymierzone przeciwko językowi państwowemu, publiczną negację lub usprawiedliwianie zbrodni nazistowskich i stalinowskich oraz bezczeszczenie miejsc pochówku walczących o wolność i niepodległość Ukrainy).

³⁶⁸ Вибори народних депутатів України 28 жовтня 2012 року: Відомості про підрахунок голосів виборців в межах одномандатних виборчих округів, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp039pt001f01=900>, dostęp: 26.01.2018 r.

³⁶⁹ *Swoboda's report on the party's activities in the Verkhovna Rada*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000174/>, dostęp: 26.01.2018 r.

Swoboda w Radzie Najwyższej dzięki wysokiej aktywności swoich deputowanych pragnęła pokazać się jako partia merytoryczna, pragmatyczna, konstruktywna. Z drugiej jednak strony utrzymując po wyborach swoją radykalną, antyjanukowyczoowską narrację świadomie wybrała strategię mającą na celu podwyższenie temperatury ogólnego sporu politycznego w ukraińskim parlamencie. Wiedząc, iż jej sukces wyborczy oraz kwestia dalszego utrzymania tego poparcia opierają się w dużej mierze na elektoracie antysystemowym oczekującym stanowczych kroków wymierzonych przeciwko urzędującej władzy, Swoboda podejmowała szereg radykalnych działań obliczonych na zaostrzenie klimatu politycznego poprzez obstrukcję pracy parlamentu na drodze blokowania mównicy, czy wręcz fizycznych konfrontacji z deputowanymi Partii Komunistycznej czy Partii Regionów³⁷⁰. Ta teatralizacja prac VII kadencji Rady Najwyższej stała się wyróżnikiem Swobody i stanowiła również punkt odniesienia dla opozycyjnych działań UDARu oraz Batkiwyszczyny. Eskalacja konfliktu była w interesie zarówno Partii Regionów jak i Swobody, stanowiąc potężny czynnik mobilizacyjny ich twardych elektoratów. Z jednej strony, deputowani frakcji rządowej mogli w przekazie kierowanym do swoich wyborców na wschodniej Ukrainie do woli projektować wizję banderowskiego faszyzmu odbudowującego swoje polityczne moce na zachodzie Ukrainy, co służyło podtrzymywaniu wysokiego poziomu ich mobilizacji wyborczej³⁷¹. Dla Swobody, walka z „reżimem kryminalistów i zdrajców” była sednem jej parlamentarnej działalności i, co charakterystyczne dla partii opierających swą strategię wyborczą na narracji antysystemowej, warunkiem *sine qua non* swojej całej politycznej egzystencji.

Stało się to widoczne zwłaszcza w kontekście podpisania umowy stowarzyszeniowej pomiędzy Unią Europejską a Ukrainą. Kwestia ta stanowiła jeden z głównych tematów politycznej debaty na Ukrainie na długo jeszcze przed wileńskim szczytem Partnerstwa Wschodniego zaplanowanym na koniec listopada. Ukraińska opozycja uznała podpisanie umowy jako kluczowy krok na drodze do geopolitycznej reorientacji kraju ku Zachodowi, dlatego też zdecydowano o podjęciu działań, jakie miały wyrzucić presję na obozie rządzącym, dotychczas starającym się lawirować pomiędzy strategicznym wymiarem relacji z

³⁷⁰ Najgłośniejszym przykładem była bójka z 19 marca podczas wystąpienia Ołeha Tiahnyboka pomiędzy deputowanymi Batkiwyszczyny i Swobody broniącymi dostępu do mównicy a deputowanymi Partii Regionów oraz KPU. Więcej: *Бійка у ВР під час виступу Олега Тягнибока*, https://www.youtube.com/watch?v=oRWt3jiIE_k, dostęp: 24.02.2018 r.

³⁷¹ Przewodniczący frakcji Partii Regionów Ołeksandr Jefremow stwierdził na przykład, że ich deputowani nie obrażają członków Swobody nazywając ich faszystami: *Єфремов вважає, що «фашисти» стосовно свободівців не є образою*, https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1471425-e_fremov_vvagaе__shcho_fashisti_stosovno_svobodivtsiv_ne_e_obrazoyu_1808693.html, dostęp: 24.02.2018 r.

Federacją Rosyjską, a możliwościami napływu europejskiego kapitału, jakimi zainteresowani byli szczególnie ukraińscy oligarchowie. Presja ta miała poskutkować podpisaniem na szczycie wileńskim umowy stowarzyszeniowej przez prezydenta Janukowycza, który do aż samego końca procesu negocjacyjnego nie zamierzał zająć jednoznacznego stanowiska i wysyłał sprzeczne sygnały w tej sprawie. Dla Swobody, jaka była dość sceptycznie nastawiona do samej idei integracji europejskiej Kijowa z Brukselą, podpisanie umowy z Unią było interpretowane przede wszystkim jako taktyczny element procesu uniezależniania się państwa ukraińskiego od wpływów rosyjskich.

3.2.2. Swoboda wobec aktywizacji społeczeństwa ukraińskiego w 2013 roku

12 marca 2013 roku na wspólnej konferencji prasowej liderzy Swobody i Batkiwszczyny – Ołeh Tiahnybok i Arsenij Jaceniuk poinformowali o zainicjowaniu ogólnokrajowej akcji „Wstawaj Ukraino!”. Akcja, polegająca na organizacji masowych protestów w miastach całego kraju, obliczona była na ponadpartyjną mobilizację społeczeństwa, jaka doprowadzić miała, w zamierzeniach opozycji, do impeachmentu prezydenta Janukowycza³⁷².

Już pomiędzy 14 a 16 marca opozycji udało się zorganizować protesty we Lwowie, Winnicy i Użhorodzie, z których każdy zgromadził po kilka tysięcy uczestników. Według Swobody, w demonstracjach w Winnicy i Lwowie uczestniczyło po 10 tysięcy osób, natomiast w Użhorodzie było ich 5 tysięcy. Na wiecu we Lwowie deputowana Swobody Irina Farion podkreśliła w swoim wystąpieniu, że „parlamentarne środki na poradzenie sobie z reżimem są na wyczerpaniu. Musimy zmienić je na metody bardziej siłowe. Zainspirujemy Ukrainę pragnieniem do przeciwstawienia się złu i bezprawiu, bez względu na to co przyniesie los”³⁷³. 28 marca przewodniczący tarnopolskiej organizacji Swobody Roman Nawroćkyj stwierdził z kolei, że kampania „Wstawaj Ukraino!” jest swoistą próbą przed wielką narodową rewolucją, która zmiecie reżim Janukowycza³⁷⁴. Na kolejną opozycyjną demonstrację zorganizowaną 28 marca w Iwanofrankiwsku przybyli liderzy wszystkich trzech opozycyjnych partii biorących udział w akcji – Jaceniuk, Tiahnybok i Kłyczko. Lider Swobody zwrócił się do narodu z prośbą

³⁷² *Opposition launches "Rise, Ukraine!" protest campaign,*
<http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000025/>, dostęp: 20.02.2018 r.

³⁷³ *Thousands of Ukrainians join "Rise, Ukraine!" protest rallies,*
<http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000026/>, dostęp: 24.02.2018 r.

³⁷⁴ *Roman Navrotskyj: "Rise, Ukraine!" campaign is rehearsal of great national revolution,*
<http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000035/>, dostęp: 24.02.2018 r.

o wsparcie protestów: „Apelujemy do Ukraińców aby wsparli opozycję. Przychodźcie na marsze i demonstracje. Te działania nieuchronnie przyniosą pozytywne skutki. Jeśli setki tysięcy, miliony Ukraińców wyjdzie na ulice by zaprotestować przeciwko reżimowi, zażądać cywilizowanych warunków życia i przestrzegania ich podstawowych praw – wtedy zwyciężymy”³⁷⁵. Zwieńczeniem akcji „Wstawaj Ukraino” był wielotysięczny marsz zorganizowany w Kijowie 18 maja, w którym udział ponownie wzięli liderzy trzech opozycyjnych ugrupowań. W kontrze do niego Partia Regionów zorganizowała swój własny miting pod hasłem „Do Europy bez faszystów”³⁷⁶. Na marszu opozycji Swoboda, Batkiwszczyna i UDAR przyjęły deklarację o koordynacji swoich działań w najbliższych wyborach prezydenckich³⁷⁷.

3.2.3. Swoboda wobec umowy stowarzyszeniowej

Wiosenna mobilizacja opozycji była swoistym testem możliwości organizacyjnych przed ważnym, jesiennym sezonem politycznym, w którym główną rolę odegrała kwestia umowy stowarzyszeniowej Ukrainy z Unią Europejską. W kontekście zbliżającego się szczytu Partnerstwa Wschodniego, Swoboda w sposób zasadniczy przeorientowała swoją narrację, starając się pozycjonować jako partia proeuropejska. 29 sierpnia partia otworzyła swoje biuro przedstawicielskie w Brukseli. Jak przyznał Tiahnybok, partia chciała w ten sposób nawiązać kontakty w organach unijnych – Parlamencie i Komisji, ale również w Zgromadzeniu Parlamentarnym NATO. Inicjatywa ta, jak podkreślił lider partii, stanowiła przykład europejskich inklinacji Swobody oraz jej poważnych planów wsparcia rozwoju relacji pomiędzy Ukrainą a Unią³⁷⁸. 4 września delegacja partii odbyła spotkanie z ambasadorem Stanów Zjednoczonych Geoffrey’em Pyattem, na którym jako główny temat poruszono kwestię podpisania umowy stowarzyszeniowej. Tiahnybok zaznaczył, że „umowa z Unią Europejską stanowić będzie katalizator rozwoju Ukrainy”. Lider Swobody podkreślił również, iż partia „zrobi wszystko, aby dokument został podpisany, ponieważ wierzy ona, że umowa przyniesie

³⁷⁵ *Oleh Tiahnybok: We will win if millions take to streets to fight for their rights*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000036/>, dostęp: 24.02.2018 r.

³⁷⁶ *Митингу в Києві*, <https://www.pravda.com.ua/photo-video/2013/05/18/6990173/>, dostęp: 24.02.2018 r.

³⁷⁷ *ОПОЗИЦІЙНІ ПАРТІЇ ДОМОВИЛИСЬ ПРО СПІВПРАЦЮ НА ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА*, <https://www.pravda.com.ua/news/2013/05/18/6990157/>, dostęp: 24.02.2018 r.

³⁷⁸ *Swoboda opened a representative office in Brussels*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000745/>, dostęp: 24.02.2018 r.

korzyści zarówno dla Unii Europejskiej, jak i Ukrainy. Co więcej, ściślejsza współpraca z Europą pomoże przezwyciężyć obecną sowiecko-kolonialną mentalność narzuconą Ukrainie przez Moskwę”³⁷⁹. 10 września Swoboda wzięła udział w konferencji poświęconej rozpoczynającej się kampanii „Razem silniejsi”, polegającej na informowaniu społeczeństwa ukraińskiego o korzyściach płynących z bliższej współpracy ze strukturami europejskimi³⁸⁰.

Jedną z osi sporu pomiędzy rządem ukraińskim a Unią w ramach negocjacji dotyczących podpisania umowy stowarzyszeniowej była kwestia polepszenia standardów demokratycznych w państwie. W tym kontekście kluczowym wątkiem okazała się sprawa Julii Tymoszenko, której uwolnienia z więzienia i przewiezienia na hospitalizację do Niemiec domagała się Bruksela za pośrednictwem specjalnej misji na Ukrainę Pata Coxa i Aleksandra Kwaśniewskiego. Z uwagi na zdecydowany sprzeciw wobec takiego rozwiązania ze strony obozu władzy, 14 listopada liderzy zjednoczonej opozycji³⁸¹ we wspólnym oświadczeniu zaapelowali do Rady do Spraw Zagranicznych UE o odłożenie decyzji w sprawie podpisania umowy z Ukrainą z posiedzenia zaplanowanego na 18 listopada do samego szczytu w Wilnie dwa tygodnie później, aby dać władzom ukraińskim jeszcze trochę czasu na wypełnienie swoich zobowiązań³⁸². Nie spotkało się to jednak z przychylnością władz ukraińskich, bowiem rozporządzeniem Gabinetu Ministrów z 21 listopada 2013 roku Ukraina wstrzymała dalsze przygotowania do podpisania umowy stowarzyszeniowej³⁸³.

Z uwagi na przyjętą strukturę pracy, działalność Swobody pomiędzy 21 listopada 2013 roku, a ucieczką Wiktora Janukowycza z Kijowa 21 lutego 2014 roku omówiona została w rozdziale drugim dedykowanym w pełni wydarzeniom, które miały miejsce w trakcie Rewolucji Godności. Z tego też względu, celem uniknięcia niepotrzebnych powtórzeń, w

³⁷⁹ *Oleh Tiahnybok meets U. S. Ambassador to Ukraine*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000749/>, dostęp: 24.02.2018 r.

³⁸⁰ *Oleh Tiahnybok took part in a conference dedicated to the start of the "Stronger Together" campaign*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000749/>, dostęp: 24.02.2018 r.

³⁸¹ Chociaż termin „zjednoczona opozycja” stosowany był przez Batkiwyszczynę już przed wyborami parlamentarnymi 2012 roku w kontekście wspólnej listy wyborczej Batkiwyszczyny, Frontu Zmian i Pozycji Obywatelskiej, w niniejszej pracy używany jest on w kontekście koordynacji wspólnych działań Batkiwyszczyny, Swobody i UDARu, jakie rozpoczęły się wraz z akcją „Wstawaj Ukraino!” i trwały do zakończenia Rewolucji Godności.

³⁸² *Opposition leaders urged the Foreign Affairs Council of the European Union not to deny Ukraine a chance to sign the Association Agreement*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00008317/>, dostęp: 24.02.2018 r.

³⁸³ КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ РОЗПОРЯДЖЕННЯ від 21 листопада 2013 р. № 905-р Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами - членами, з іншої сторони

następnym podrozdziale opisana zostanie aktywność partii już po upadku reżimu Janukowycza i przejściu władzy przez obóz zjednoczonej opozycji.

3.3. Swoboda w obozie władzy w VII kadencji Rady Najwyższej

3.3.1. Swoboda w rządzie Arsenija Jaceniuka

Dramatyczne wydarzenia z lutego 2014 roku spowodowały rekonfigurację parlamentarnego układu sił. Styczniowa dymisja Mykoły Azarowa i stopniowa dekompozycja jego rządu oznaczały również konieczność wyboru nowego Gabinetu Ministrów. 27 lutego utworzona została w Radzie Najwyższej nowa koalicja „Europejski Wybór”, do jakiej weszło 250 deputowanych (w tym frakcja Swobody)³⁸⁴. Tego samego dnia parlament wybrał Arsenija Jaceniuka, lidera Batkiwyszczyny, na stanowisko premiera³⁸⁵ oraz udzielił jego rządowi wotum zaufania. W skład jego gabinetu weszli również deputowani oraz pozaparlamentarni członkowie Swobody. Ołeksandr Sycz został desygnowany na wicepremiera, Andrij Mochnyk objął tekę ministra ekologii, a Ihor Sz wajka ministra rolnictwa³⁸⁶. W rządzie znalazł się również członek Swobody Ołeh Teniuch, który został wyznaczony na stanowisko pełniącego obowiązki ministra obrony narodowej³⁸⁷. Oprócz tego, Ołeksandr Turczynow mianował Ołeha Machnickiego pełniącym obowiązki Prokuratora Generalnego³⁸⁸, Ołeha Syrotiuka i Irynę Sech przewodniczącymi odpowiednio Tarnopolskiej³⁸⁹ i Lwowskiej³⁹⁰ Administracji Państwowej. Walerij Czerniakow został z kolei szefem Państwowej Agencji Zasobów Leśnych Ukrainy. Przejście deputowanych Swobody na posady w administracji państwowej wiązało się z wygaszeniem ich mandatów do Rady Najwyższej, zgodnie z artykułem 78 Konstytucji Ukrainy

³⁸⁴ У Верховній Раді України утворено коаліцію "Європейський вибір", <http://rada.gov.ua/fsview/88617.html>, dostep: 26.02.2018 r.

³⁸⁵ Постанова Про призначення Яценюка А.П. Прем'єр-міністром України, «Відомості Верховної Ради України», 2014, No 11, ст.177.

³⁸⁶ Постанова Про формування складу Кабінету Міністрів України, «Відомості Верховної Ради України», 2014, No 12, ст.204.

³⁸⁷ Постанова Про призначення Тенюха І.Й. виконуючим обов'язки Міністра оборони України, «Відомості Верховної Ради України», 2014, No 12, ст.206.

³⁸⁸ Указ Президента України No 91/2014 Про призначення О. Махніцького виконуючим обов'язки Генерального прокурора України.

³⁸⁹ Указ Президента України No 222/2014 Про призначення О.Сиротюка головою Тернопільської обласної державної адміністрації.

³⁹⁰ Указ Президента України No 212/2014 Про призначення І. Сех головою Львівської обласної державної адміністрації.

zakazującym deputowanym ludowym łączenia posad państwowych³⁹¹. W przypadku Mochnyka, Sz wajki, Machnickiego, Syrotiuka i Czerniakowa oznaczało to wejście do parlamentu kandydatów z kolejnych miejsc z listy wyborczej Swobody. Byli to Ołeksij Furman, Ołeh Bondarczuk, Taras Osaulenko, Markijan Łopaczak i Galina Czorna. Jeśli zaś idzie o Ołeksandra Sycza, który swój mandat uzyskał w okręgu jednomandatowym, odbyły się wybory uzupełniające w tymże okręgu, w którym kandydat Swobody Wasyl Popowycz zajął trzecie miejsce³⁹². Iryna Sech odmówiła złożenia mandatu deputowanego do Rady Najwyższej argumentując to niestabilną sytuacją na Krymie i utrzymała go do końca VII kadencji parlamentu³⁹³.

3.3.2. Swoboda wobec agresji na Krymie i w Donbasie

Zmiana władzy w wyniku Rewolucji Godności wywołała szereg działań militarnych wymierzonych w integralność terytorialną Ukrainy, które były inspirowane oraz bezpośrednio podejmowane przez Federację Rosyjską na obszarze Półwyspu Krymskiego oraz w obwodach ługańskim i donieckim. Nowy rząd Ukrainy stanął przed widmem pełnoskalowej agresji zbrojnej ze strony wojsk rosyjskich. Pretekstem do wszczęcia rewolty na Krymie oraz w Donbasie stała się decyzja Rady Najwyższej z 23 lutego o anuluowaniu ustawy o zasadach polityki języka państwowego (tzw. ustawa Kiwałowa-Kołosniczenki)³⁹⁴, która była uznawana przez obóz antyregionalowy jako promująca językową rusyfikację sfery publicznej. Decyzja ta została jednoznacznie poparta przez Swobodę. W swoim przemówieniu w Radzie Najwyższej 27 lutego Ołeh Tiahnybok powiedział: „rosyjskie telewizje rozpowszechniają kłamstwa o sytuacji w Kijowie i na Ukrainie. Stanowisko Moskwy jest jasne: Kreml jest zainteresowany zniszczeniem integralności terytorialnej Ukrainy. Musimy uspokoić i zapewnić wszystkich Ukraińców, w szczególności tych, którzy mieszkają na Półwyspie Krymskim. Nikt nie będzie naruszać ani zabierać waszych praw zapisanych w ukraińskim prawie i Konstytucji Ukrainy. Nikt nie będzie dyktował, w jakim języku możecie mówić. Język ukraiński jest oficjalnym

³⁹¹ КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141)

³⁹² Проміжні вибори народного депутата України 25 травня 2014 року в одномандатному виборчому окрузі №83: Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp039pt001f01=904.html>, dostęp: 26.02.2018 r.

³⁹³ *Нездачу мандату нардепа Ірина Сех пояснює ситуацією у Криму*, https://zik.ua/news/2014/03/07/nezdachu_mandatu_nardepa_iryna_seh_poyasnyue_sytuatsiieyu_u_krymu_468567, dostęp: 26.02.2018 r.

³⁹⁴ ЗАКОН УКРАЇНИ Про засади державної мовної політики (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 23, ст.218).

językiem państwowym, ale macie prawo do komunikowania się w każdym języku. Nikt na Ukrainie z obecnej władzy nie będzie łamać praw religijnych, edukacyjnych lub mniejszości narodowych”³⁹⁵. Stanowisko lidera Swobody należy interpretować jako nieudaną próbą uspokojenia antyrządowych nastrojów części rosyjskojęzycznej ludności Ukrainy, podburzanej przez prorosyjskie ośrodki medialne rezonujące narrację, według której obalenie Janukowycza odbyło się w wyniku zamachu stanu przeprowadzonego przez faszystów z Majdanu na czele z Tiahnybokiem. Pomimo faktu, iż decyzja o uchyleniu ustawy językowej została zawetowana przez Turczynowa, a 4 marca Rada Najwyższa potwierdziła dalsze obowiązywanie ustawy, nie zatrzymało to protestów.

28 lutego odbyło się posiedzenie Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy związane z narastającym kryzysem na Półwyspie Krymskim³⁹⁶, w którym wzięli udział przedstawiciele Swobody – pełniący obowiązki ministra obrony narodowej Ihor Tieniuch i prokuratora generalnego Ołeh Machnicki. Tieniuch poinformował zebranych, iż strona rosyjska skoncentrowała przy granicy z Ukrainą już 38 tysięcy żołnierzy, 761 czołgów i 90 samolotów szturmowych. Oceniając stan Sił Zbrojnych Ukrainy, stwierdził następująco: „będę mówić otwarcie. Na dzień dzisiejszy nie mamy armii. Została ona systematycznie zniszczona przez Janukowycza i jego otoczenie pod kierownictwem rosyjskich służb specjalnych. Dzisiaj możemy zebrać z całego kraju oddział wojska o liczebności prawie 5 tysięcy żołnierzy zdolnych do wykonywania zadań bojowych. Możemy ich wysłać na Krym, ale nie rozwiąże to problemu Krymu. Zmarnujemy ich. A co zrobić z tysiącami kilometrów granicy i przygotowaniami Rosji do wtargnięcia? Kiedy rano wejdą od strony obwodu czernihowskiego, to do wieczora będą już w Kijowie”³⁹⁷. Według Tieniucha, z nominalnej liczby 15 tysięcy żołnierzy ukraińskich, jacy przebywali wówczas na Krymie, zdolnych do działań bojowych było około 1,5 tysiąca do 2 tysięcy maksymalnie. Ołeh Machnicki z kolei poinformował o gotowości wystosowania listu gończego za Wiktorem Janukowyczem. Dodał również, że Prokuratura Generalna może ogłosić, iż wydarzenia na Krymie można zakwalifikować jako zbrojną napaść na Ukrainę, co z kolei uzasadniałoby wprowadzenie stanu wojennego. Kwestia

³⁹⁵ Ołeh Tiahnybok: *We must unite and save territorial integrity of Ukraine*, <http://en.svoboda.org.ua/news/comments/00010437/>, dostęp: 6.03.2018 r.

³⁹⁶ Dzień wcześniej, 27 lutego, Rada Najwyższa Autonomicznej Republiki Krym w obecności kilkudziesięciu uzbrojonych ludzi określających się jako „samoobrona rosyjskojęzycznej ludności Krymu” zadecydowała o przeprowadzeniu na Krymie referendum mającego zadecydować o jego przyszłości.

³⁹⁷ Odtajniony stenogram posiedzenia: Стенограма засідання Ради національної безпеки і оборони під головуванням в.о. Президента України, Голови Верховної Ради України О.В. Турчинова. 28 лютого 2014 року, <http://www.rnbo.gov.ua/files/2016/stenogr.pdf>, dostęp: 6.03.2018 r.

wprowadzenia stanu wojennego została poddana pod głosowanie, jednak wariant ten z obecnych na spotkaniu poparł jedynie Turczynow.

Zgodnie z decyzjami podjętymi na posiedzeniu Rady, 1 marca Turczynow wydał dekret o postawieniu Sił Zbrojnych Ukrainy w stan gotowości bojowej oraz przeprowadzeniu mobilizacji. 6 marca krymski parlament zwrócił się z oficjalną prośbą o włączenie Krymu do Federacji Rosyjskiej, a 11 marca na wspólnym posiedzeniu Rady Najwyższej Republiki Autonomicznej Krymu oraz Rady Miejskiej Sewastopola uchwalono deklarację o niepodległości Republiki Krymu³⁹⁸. 16 marca na Krymie zostało przeprowadzone referendum, w którym zadano dwa pytania: „Czy jesteś za ponownym zjednoczeniem Krymu z Rosją na prawach podmiotu FR?” oraz „Czy jesteś za przywróceniem obowiązywania konstytucji Republiki Krymu z 1992 roku i za statusem Krymu jako części Ukrainy?”. Treść pytań narzucała w istocie zmianę kształtu ustrojowego Krymu. Status Krymu regulowały wówczas Konstytucja Ukrainy oraz Konstytucja Republiki Autonomicznej Krymu z roku 1998, która to znacznie ograniczyła zakres autonomii w porównaniu z analogiczną konstytucją z 1992 roku, o której mowa jest w zadanym na referendum pytaniu. Referendum to odbyło się już po deklaracji Turczynowa, iż ukraińska armia nie podejmie działań mających na celu obronę Krymu chcąc skoncentrować swój wysiłek na wschodniej i północnej granicy z Rosją³⁹⁹. Po zdecydowanym zwycięstwie w krymskim głosowaniu zwolenników opcji zjednoczenia z Rosją, 18 marca Władimir Putin podpisał dokument o przyjęciu Republiki Krymu w skład Federacji Rosyjskiej⁴⁰⁰. 25 marca Ihor Tieniuch podał się do dymisji⁴⁰¹.

Równolegle do wydarzeń na Krymie eskalowała sytuacja we wschodnich obwodach Ukrainy. Wiece poparcia dla obalonego prezydenta Janukowycza odbyły się między innymi w Charkowie i Doniecku, gdzie zebrały od 5 do 10 tysięcy osób⁴⁰². Intensyfikacja działań o charakterze paramilitarnym i militarnym nastąpiła jednak dopiero po oficjalnym zagarnięciu

³⁹⁸ Рада Криму прийняла "декларацію про незалежність", <https://www.unian.ua/politics/895070-rada-krimu-priynala-deklaratsiyu-pro-nezalejnist.html>, dostęp: 6.03.2018 r.

³⁹⁹ Turczynow: nie będzie interwencji Ukrainy na Krymie, <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1073371,Turczynow-nie-bedzie-interwencji-Ukrainy-na-Krymie>, dostęp: 6.03.2018 r.

⁴⁰⁰ Подписан Договор о принятии Республики Крым в Российскую Федерацию, <http://kremlin.ru/events/president/news/20604>, dostęp: 6.03.2018 r.

⁴⁰¹ Постанова Про звільнення Тенюха І.Й. від виконання обов'язків Міністра оборони України, «Відомості Верховної Ради України», 2014, No 16, ст.585.

⁴⁰² Wiece w Charkowie i Doniecku. "Janukowycz naszym prezydentem", <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wiece-w-charkowie-i-doniecku-janukowycz-naszym-prezydentem,403403.html>, dostęp: 6.03.2018 r.

Krymu przez Rosję. 7 kwietnia w Doniecku ogłoszono powstanie niezależnego od władz w Kijowie bytu politycznego - Donieckiej Republiki Ludowej⁴⁰³. W reakcji na te wydarzenia Tiahnybok zaapelował do rządu o podjęcie natychmiastowych kroków zmierzających do powstrzymania rebelii. Lider Swobody uznał, że jest to kolejny krok Władimira Putina na drodze do obalenia konstytucyjnego porządku na Ukrainie i zniszczenia integralności terytorialnej Ukrainy. 14 kwietnia, w związku z dalszą eskalacją konfliktu i przejmowaniem przez uzbrojonych bojowników obiektów strategicznych w miastach obwodów donieckiego i ługańskiego, Turczynow podpisał dekret inicjujący tak zwaną Antyterrorystyczną Operację⁴⁰⁴. Swoboda wzięła aktywny udział w działaniach zbrojnych w ramach ATO. Szczególnym wymiarem tej działalności było powołanie powiązanego ze strukturami partii batalionu specjalnego przeznaczenia „Sicz”⁴⁰⁵.

3.3.3. Swoboda na wyborach prezydenckich 2014 roku

Ucieczka z Ukrainy Wiktora Janukowycza wymusiła konieczność przeprowadzenia przedterminowych wyborów prezydenckich. Ich termin wyznaczony został przez Radę Najwyższą na 25 maja⁴⁰⁶. 25 lutego rozpoczęła się oficjalna kampania wyborcza⁴⁰⁷. 29 marca 568 delegatów XXVIII Zjazdu Swobody jednogłośnie wybrało Ołeha Tiahnyboka jako kandydata partii w nadchodzących wyborach.

Sytuacja polityczna Ukrainy w tym czasie wyznaczyła szczególne uwarunkowania nadchodzącej elekcji. Po pierwsze, organizacja przedterminowych wyborów oznaczała skrócenie kampanii wyborczej i jej faktyczną inicjację w momencie nieoczekiwanym dla partii politycznych, w tym również dla Swobody. Choć jednym z otwarcie artykułowanych postulatów Majdanu było odsunięcie od władzy Wiktora Janukowycza, kompromis zawarty 20 lutego pomiędzy zjednoczoną opozycją a Janukowyczem zakładał organizację przedterminowych wyborów prezydenckich dopiero pod koniec 2014 roku, po

⁴⁰³ *Donetsk activists proclaim region's independence from Ukraine*, <https://www.rt.com/news/donetsk-republic-protestukraine-841/>, dostęp: 6.03.2018 r.

⁴⁰⁴ Указ Президента України № 405/2014 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України".

⁴⁰⁵ Szerzej o działalności batalionu „Sicz” w podrozdziale „Swoboda wobec wojny na Donbasie”.

⁴⁰⁶ Постанова Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України, «Відомості Верховної Ради України», 2014 № 11, ст.158 .

⁴⁰⁷ ЦВК: *Завтра автоматично стартує президентська виборча кампанія*, <https://www.unian.ua/politics/889060-tsvk-zavtra-avtomatichno-startue-prezidentska-viborcha-kampaniya.html>, dostęp: 8.03.2018 r.

przeprowadzeniu gruntownej reformy konstytucyjnej, a także nowelizacji prawa wyborczego i powołaniu nowego składu Centralnej Komisji Wyborczej. Decyzja o ucieczce Janukowycza położyła jednak kres tym ustaleniom. Drugim aspektem warunkującym realia wyborów prezydenckich było z kolei poważne zagrożenie dla integralności terytorialnej i w istocie również samej niepodległości Ukrainy, obejmujące zajęcie Krymu przez Rosję, rebelię na Donbasie oraz w dalszym ciągu istniejące ryzyko pełnoskalowej agresji wojsk rosyjskich. Kwestia bezpieczeństwa państwa i zagrożenia rosyjskiego była decydująca, jeśli chodzi o kształtowanie dynamiki całej kampanii wyborczej.

Swoboda przyjęła w niej taktykę kontynuacji swojej bieżącej narracji politycznej. Tiahnybok w wystąpieniach publicznych podczas wieców wyborczych oraz na forum Rady Najwyższej kładł nacisk na konieczność utrzymania za wszelką cenę integralności terytorialnej i przywrócenia ładu konstytucyjnego w zbuntowanych obwodach wschodniej Ukrainy. Wykluczał kompromisowe warianty rozwiązania konfliktu twierdząc przy tym, iż pozbycie się „uzbrojonych terrorystów, sabotażystów i agentów Putina” musi być dokonane metodami siłowymi⁴⁰⁸. Wymownym, w kontekście obranego kursu narracji wobec rosyjskiej agresji, stało się samo hasło wyborcze Tiahnyboka „Miłować ukraińską siłę”⁴⁰⁹. W działaniach prorosyjskich separatystów widział on także plan destabilizacji wyborów prezydenckich oraz uniknięcia przez Wiktora Janukowycza odpowiedzialności za zbrodnie dokonane na Majdanie⁴¹⁰. Postulował również przeprowadzenie radykalnej lustracji oraz dekomunizacji, symbolicznie rozpoczętej podczas Rewolucji Godności obaleniem kijowskiego pomnika Lenina.

Sondaże przedwyborcze nie były jednak korzystne dla lidera Swobody. W toku trwania kampanii wyborczej wahały się pomiędzy 1 a 3% poparcia, co szerzej ilustruje poniższa tabela⁴¹¹:

Tabela nr 3 - Poparcie dla Ołeha Tiahnyboka przed wyborami prezydenckimi 2014

Data opublikowania sondażu	Instytucja	Poparcie dla Ołeha Tiahnyboka
5.03.2014 r.	SOCIS	3,6%

⁴⁰⁸ *Oleh Tiahnybok: In order to establish true democracy in the east of Ukraine, we need to clear Donbas from Putin's agents and saboteurs*, <http://en.svoboda.org.ua/news/comments/00010833/>, dostęp: 8.03.2018 r.

⁴⁰⁹ *Кампанія Тягнибока пройде в режимі строгої економії – керівник львівського штабу*, <http://vgolos.com.ua/news/142252.html> dostęp: 9.03.2018 r.

⁴¹⁰ *Oleh Tiahnybok: Invaders, saboteurs and separatists must be dealt with using the toughest measures*, <http://en.svoboda.org.ua/news/comments/00010769/>, dostęp: 8.03.2018 r.

⁴¹¹ Opracowanie własne na podstawie wybranych wyników sondaży. Źródła zamieszczone w Wykazie źródeł.

Tabela nr 3 - Poparcie dla Ołeha Tiahnyboka przed wyborami prezydenckimi 2014

Data opublikowania sondażu	Instytucja	Poparcie dla Ołeha Tiahnyboka
3.04.2014 r.	GFK Ukraine	1,0%
5.04.2014 r.	IRI / Grupa Rating	3,0%
9.04.2014 r.	Grupa Rating / Centrum Razumkowa	1,6%
6.05.2014 r.	Centrum Razumkowa	1,9%
7.05.2014 r.	Grupa Rating	2,7%
11.05.2014 r.	GFK Ukraine	1,3%
20.05.2014 r.	SOCIS / Grupa Rating / KMIS	2,0%

W wyniku zajęcia Krymu oraz działań wojennych prowadzonych na wschodzie, niemożliwym okazało się przeprowadzenie wyborów w okupowanych częściach terytorium Ukrainy. W obwodzie donieckim wybory przeprowadzono w 5 z 22 okręgów wyborczych, z kolei w obwodzie ługańskim w 4 z 12 okręgów. Ołeh Tiahnybok uzyskał 210 476 głosów (1,16% poparcia), co przełożyło się na 10 miejsce spośród 21 zarejestrowanych kandydatów⁴¹².

3.3.4. Swoboda przed wyborami parlamentarnymi 2014 roku

Radykalna zmiana sytuacji politycznej na Ukrainie sprawiła, iż jednym z kluczowych postulatów wysuwanych pod adresem nowej władzy było przeprowadzenie nowych wyborów parlamentarnych. Uzasadnieniem tego była opinia, iż bieżący układ siły w Radzie Najwyższej, a w szczególności obecność w niej sił prorosyjskich – komunistów oraz osłabionej Partii Regionów, miał nie odpowiadać realnym preferencjom wyborczym społeczeństwa ukraińskiego. W koalicji rządzącej wokół konieczności przeprowadzenia przedterminowych wyborów parlamenarnych panował powszechny konsensus. W przemówieniu z 17 czerwca w Radzie Najwyższej Ołeh Tiahnybok podkreślił, iż kwestia organizacji przedterminowych wyborów parlamentarnych jest jednym z trzech kluczowych zadań (obok lustracji oraz rosyjskiej agresji zbrojnej), jakimi powinien zająć się obecny parlament⁴¹³. Lider Swobody

⁴¹² Szczegółowe wyniki kandydatów nacjonalistycznych w wyborach prezydenckich w aneksie nr 2.

⁴¹³ *Ołeh Tiahnybok: The following three issues should be considered by the current Parliament: resistance of the Russian aggression, lustration and early parliamentary elections*, <http://en.svoboda.org.ua/news/comments/00011076/>, dostęp: 9.03.2018 r.

zasugerował również, aby zostały one przeprowadzone po uchwaleniu nowego prawa wyborczego, realizującego *de facto* postulaty programowe partii w tym zakresie.

Trójpartyjna koalicja „Europejski wybór” funkcjonowała do 24 lipca, kiedy to dwóch koalicjantów, UDAR i Swoboda poinformowało o wyjściu z niej. Jak zaznaczył Tiahnybok, rozpad koalicji był zaplanowanym krokiem na drodze ku przeprowadzeniu nowych wyborów. Jego zdaniem reelekcja parlamentu była wymogiem Rewolucji Godności, a politycy muszą wypełnić to zobowiązanie. Lider Swobody stwierdził, że „obecny parlament, składający się w większości z byłych regionalistów oraz sługów Janukowycza, jest ogromnym zagrożeniem dla Ukrainy. Jeśli pozostanie w takim kształcie, doprowadzi to do powrotu poprzedniego skorumpowanego, oligarchicznego reżimu i realizacji żądań Putina. Jedyne przedterminowe wybory pozwolą Ukraińcom wybrać silną, proukraińską większość parlamentarną, zdolną do obrony interesów narodowych i przeprowadzenia niezbędnych reform”⁴¹⁴.

Istotną kwestią poruszaną przez Swobodę w toku kampanii wyborczej była sprawa ustawy lustracyjnej. Jej projekt został zgłoszony do Rady Najwyższej przez wielofrakcyjną grupę deputowanych, wśród której byli również reprezentanci Swobody – Ołeh Tiahnybok, Ołeh Bondarczuk, Ołeh Osuchowski, Jurij Syrotiuk. Jej uchwalenia domagali się aktywiści Swobody pikietując Radę Najwyższą 12 sierpnia, przed spodziewanym pierwszym czytaniem projektu⁴¹⁵. Tryb jej samego przyjęcia rodził poważne wątpliwości – podczas debaty w II czytaniu deputowani nie znali nawet ostatecznego tekstu ustawy, a głosowanie nad jej przyjęciem ponawiano trzykrotnie z uwagi na brak wymaganej większości⁴¹⁶. Zapisy ustawy wymierzone były przede wszystkim w odsunięcie od władzy funkcjonariuszy reżimu Janukowycza, ale – jak zauważa Tadeusz Olszański – tyczyło się to również członków komunistycznej nomenklatury oraz agentury KGB, co można powiązać z legislacyjnymi naciskami deputowanych Swobody⁴¹⁷.

Krótką kampania wyborcza przed zaplanowanymi na 26 października wyborami parlamentarnymi stanowiła w retoryce oraz postulatach partyjnych logiczną kontynuację wiosennej kampanii prezydenckiej. Dominowała narracja patriotyczna, obejmująca zarówno

⁴¹⁴ *Oleh Tiahnybok on early parliamentary elections and political responsibility*, <http://en.svoboda.org.ua/publications/articles/00011194/>, dostęp: 9.03.2018 r.

⁴¹⁵ *"Svoboda" is picketing Ukraine's parliament demanding lustration and elections with open candidates' lists*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00011220/>, dostęp: 10.03.2018 r.

⁴¹⁶ Проект Закону про очищення влади: Результати голосування, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51795, dostęp: 10.03.2018 r.

⁴¹⁷ T. Olszański, *Ukraińska ustawa lustracyjna*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-10-01/ukrainska-ustawa-lustracyjna>, dostęp: 10.03.2018 r.

kwesję działań wojennych na wschodzie, jak również politycznych zobowiązań wobec Rewolucji Godności (przede wszystkim walka z korupcją oraz ukaranie winnych zbrodni na Majdanie). Rezultaty sondaży przedwyborczych prognozowały Swobodzie wynik poniżej progu wyborczego, co ilustruje poniższa tabela⁴¹⁸:

Tabela nr 4 - Poparcie dla Swobody w kampanii przed wyborami parlamentarnymi 2014 roku

Data opublikowania sondażu	Institucja	Lider poparcia	Poparcie dla Swobody
4.09.2014 r.	GFK Ukraine	BPP - 16,0%	4,0%
15.09.2014 r.	SOCIS	BPP - 26,8%	2,6%
29.09.2014 r.	KMIS / Demokratyczne Inicjatywy	BPP - 18,3%	2,2%
10.10.2014 r.	GFK Ukraine	BPP - 29,9%	Poniżej 5%
13.10.2014 r.	Grupa Rating	BPP - 22,6%	2,7%
22.10.2014 r.	KMIS / Demokratyczne Inicjatywy	BPP - 16,5%	1,7%

3.4. Swoboda w VIII kadencji Rady Najwyższej

3.4.1. Wynik wyborczy i aktywność w VIII kadencji Rady Najwyższej

Swoboda w części proporcjonalnej wyborów zarejestrowała listę złożoną z 206 kandydatów⁴¹⁹. Wystawiła również swoich kandydatów w 45 okręgach jednomandatowych⁴²⁰. Z uwagi na prowadzone działania wojenne, podobnie jak w przypadku wyborów prezydenckich, również w wyborach parlamentarnych niemożliwym okazało się ich przeprowadzenie na terytorium całej Ukrainy. W obwodzie donieckim wybory przeprowadzono w 12 z 21 okręgów wyborczych, w obwodzie ługańskim z kolei w 5 z 11 okręgów. Z tego też względu, w wyborach nie wyłoniono pełnego konstytucyjnego składu

⁴¹⁸ Opracowanie własne na podstawie wybranych wyników sondaży. Źródła zamieszczone w Wykazie źródeł.

⁴¹⁹ Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року: Виборчий список політична партія Всеукраїнське об'єднання „Свобода”, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp406pt001f01=910pf7171=155.html>, dostęp: 10.03.2018 r.

⁴²⁰ Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року: Кандидати, висунуті в одномандатних виборчих округах. політична партія Всеукраїнське об'єднання „Свобода”, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp405pt001f01=910pf7171=155.html>, dostęp: 10.03.2018 r.

Rady Najwyższej wybierając jedynie 427 z łącznej liczby 450 deputowanych. Frekwencja na wyborach, zgodnie z oficjalnymi danymi Centralnej Komisji Wyborczej, wyniosła 52,42%⁴²¹.

Tabela nr 5 - Wybory parlamentarne na Ukrainie w 2014 roku

L.p.	Partia	Liczba głosów w głosowaniu na listę krajową	Poparcie w głosowaniu na listę krajową	Liczba mandatów w głosowaniu na listę krajową	Liczba mandatów w okręgach mażorytarnych	Liczba mandatów łącznie
1	BPP	3 437 521	21,82%	63	69	132
2	Niezależni	-	-	-	96	96
3	Front Ludowy	3 488 114	22,14%	64	18	82
4	Samopomoc	1 729 271	10,97%	32	1	33
5	Blok Opozycyjny	1 486 203	9,43%	27	2	29
6	Partia Radykalna	1 173 131	7,44%	22	0	22
7	Batkiwszczyna	894 837	5,68%	17	2	19
8	Swoboda	742 022	4,71%	0	6	6
9	Silna Ukraina	491 471	3,11%	0	1	1
10	Zastup	418 301	2,65%	0	1	1
11	Prawy Sektor	284 943	1,80%	0	1	1
12	Wola	-	-	0	1	1

Zgodnie z przedwyborczymi sondażami, Swobodzie nie udało się przekroczyć 5-procentowego progu wyborczego. Partia do nowego parlamentu wprowadziła jedynie 6 deputowanych, którzy zwyciężyli w swoich okręgach jednomandatowych: Byli to: Ołeksandr Marczenko (wybrany w okręgu nr 90, obwód kijowski), Jurij Bubłyk (okręg nr 145, obwód połtawski), Ołeh Osuchowski (okręg nr 152, obwód rówieński), Mychajło Hołowko (okręg nr 164, obwód tarnopolski), Andrij Iliencko i Jurij Lewczenko (okręgi nr 215 i 223, miasto

⁴²¹ Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року: Хід голосування по регіонах України, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp063pt001f01=910.html> dostęp: 10.03.2018 r.

Kijów)⁴²². Ponadto, w okręgu nr 198 w obwodzie czerkaskim zwyciężył członek partii Serhij Rudyk, który jednak formalnie kandydował jako kandydat niezależny, dlatego też nie został uwzględniony w powyższej tabeli.

Przyczyn porażki wyborczej Swobody należy upatrywać przede wszystkim w tym, że partia utraciła najważniejsze cechy wyróżniające ją dotychczas na scenie politycznej Ukrainy – antysystemowość, czynnik nowości oraz tożsamościowy aspekt narracji politycznej. Partia wchodząc po Rewolucji Godności do koalicyjnego rządu Arsenija Jaceniuka przestała być wiarygodna jako siła antysystemowa. Przeciwnie, współtworząc nowy ład polityczny Ukrainy sama zaczęła być tego systemu kreatorem. Utraciła tym samym zaufanie sporej części swojego elektoratu buntu, który rozczarowany mógł być bezradnością nowej władzy w obliczu zagrożenia wojennego i zapaści ekonomicznej państwa. Swoboda, będąc zakładnikiem swojego jasnego, prostego i radykalnego przekazu, jaki kierowała do społeczeństwa jeszcze jako partia opozycyjna, nie znalazła w toku swoich rządów wiarygodnego komunikatu, który mogłaby w odpowiedzi na te wyzwania zaadresować swoim zwolennikom. Jako partia ugruntowana już politycznie swoimi działaniami w rządzie, parlamencie, a także w organach władzy samorządowej, Swoboda przestała być również dla potencjalnego wyborcy polityczną nowością. Nie mógł zadziałać więc już czynnik świeżości twarzy polityków, który to Swoboda z powodzeniem wykorzystwała w kampanii wyborczej 2012 roku. Obie te role: partii politycznie „świeżej” i partii antysystemowej przejęła budująca swoją pozycję, po zaskakująco dobrym wyniku swojego lidera w wyborach prezydenckich, Partia Radykalna Ołeha Laszki.

Z uwagi na zdominowanie kampanii wyborczej przez tematykę narodowo-patriotyczną o antyrosyjskim wydźwięku, Swoboda utraciła również swój wyróżnik tożsamościowy. Omówiony już w rozdziale poświęconym Rewolucji Godności proces nacjonalizacji ukraińskiej sceny politycznej, funkcjonujący wówczas przede wszystkim na płaszczyźnie dyskursywnej, w toku kampanii parlamentarnej przerodził się w określoną strategię wyborczą poszczególnych partii, dotyczącą nie tylko sfery narracji i przekazu, ale również konkretnych decyzji odnośnie formowania list wyborczych. Najlepszy przykład takich działań stanowiła również Partia Radykalna, która to w największym stopniu przejęła formę i treść tożsamościowej polityki uprawianej przez Swobodę. Choć w kontekście całościowym nie można uznawać jej za partię *stricte* nacjonalistyczną (obecne w programie wyborczym Partii Radykalnej elementy agendy nacjonalistycznej mają wymiar instrumentalny, funkcjonują na

⁴²² Відомості про підрахунок голосів виборців в межах одномандатних виборчих округів, Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp039pt001f01=910.html>, dostęp: 10.03.2018 r.

rzecz umacniania i radykalizacji ogólnego przekazu populistycznego i antysystemowego, sama partia również nie pozycjonuje się jako ugrupowanie nacjonalistyczne), prowadziła ona żywą, bezkompromisową w swym antyrosyjskim przekazie kampanię, a także wystawiła na czołowych miejscach na swojej liście wyborczej kandydatów o zdecydowanie nacjonalistycznej proweniencji. Wśród najważniejszych, wymienić należy Ihora Mosijczuka (były działacz SNPU, który po jej przemianowaniu w Swobodę i zmianie kursu wystąpił z niej w roku 2004) oraz nestora ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego Jurija Szuchewycza. Faktyczne realia wyborcze dla Swobody oznaczały więc rywalizację o elektorat buntu i sprzeciwu przede wszystkim z Partią Radykalną, o elektorat tożsamościowy z praktycznie całym spektrum radykalizującego się w narracji obozu antyrosyjskiego, a także, w wymiarze geograficznym, z nową siłą polityczną na zachodniej Ukrainie, rosnącą autorytetem swego lidera, mera Lwowa Andrija Sadowego, Samopomocą.

Przyczyn swojego niezadowolającego wyniku wyborczego sama Swoboda upatrywała przede wszystkim w rzekomym sfalszowaniu wyników wyborów. 30 października odbyła się w tej sprawie demonstracja przed siedzibą Centralnej Komisji Wyborczej, w której wzięli udział nowowybrani deputowani Swobody z okręgów jednomandatowych, parlamentarzyści poprzedniej kadencji, jak również aktywiści partii. Zdaniem Ołeha Tiahnyboka, realnym zwycięzcą wyborów parlamentarnych okazał się „antyukraiński oligarchat”, do którego włączył on wszelkie „liberalne i pseudopatriotyczne projekty polityczne”⁴²³, co oznaczało strategiczną reorientację prezentowanej narracji politycznej. Swoboda godząc się ze znaczącą utratą wpływów politycznych powróciła do dobrze sobie znanej narracji antysystemowej. Tym razem partia pozycjonowała się na odegranie roli krytycznego i konstruktywnego recenzenta szerokiej koalicji parlamentarnej „Europejska Ukraina”, sformowanej z deputowanych Bloku Petra Poroszenki, Frontu Ludowego, Batkiwszczyny, Samopomocy oraz Partii Radykalnej. Swoboda podtrzymywała swą tezę, że stanowi jedyną prawdziwie proukraińską opcję polityczną i jej parlamentarny nacisk, choć istotnie ograniczony pod względem liczby mandatów w porównaniu z poprzednią kadencją, miał stanowić według kierownictwa partii realną reprezentację interesów narodu ukraińskiego, zwłaszcza w kontekście dwóch kluczowych kwestii: działań nowego rządu w zakresie szerokiego pakietu reform gospodarczych planowanych wspólnie z międzynarodowymi instytucjami, od których kredytów

⁴²³ Олег Тягнибок: "Свобода" була і залишається рупором та захисником інтересів української нації", <http://www.old.svoboda.org.ua/diyalnist/komentari/055137/>, dostęp: 16.03.2018 r.

w dużej mierze zależała stabilizacja gospodarki ukraińskiej, a także w zakresie bezpieczeństwa państwa i rozwoju sytuacji na Donbasie.

Początki prac nowej kadencji Rady Najwyższej zdominowała kwestia pogarszającej się sytuacji Ukrainy na froncie. W związku z rozpoczętą w styczniu 2015 roku ofensywą wojsk rosyjskich i separatystów na tzw. worek debalcewski, parlamentarzyści Swobody zaapelowali do koalicji o wprowadzenie stanu wojennego⁴²⁴. Deputowani Swobody ostro skrytykowali również podpisanie przez Petra Poroszenkę porozumienie Mińsk-2. Według nich, władza nie podejmowała żadnych działań obliczonych na umacnianie obronności państwa, zamiast tego starając się kolejnymi ustępstwami załagodzić agresora, co przywodziło na myśl sytuację w Europie przed II Wojną Światową⁴²⁵. Swobodowcy nie godzili się również na przyjęcie prezydenckiego projektu uchwały Rady Najwyższej z 17 marca, będącej wynikiem ustaleń mińskich, która potwierdzała szczególnie status okupowanych terytoriów obwodów donieckiego i ługańskiego⁴²⁶.

20 marca Serhij Rudyk podjął decyzję o rezygnacji z członkostwa w Swobodzie. W oświadczeniu partia wyjaśniła, iż Rudyk w toku kampanii wyborczej jako kandydat niezależny wziął na siebie liczne zobowiązania wobec wyborców swojego okręgu, które to niekoniecznie współgrały z ogólnokrajowym programem politycznym partii, który stanowić ma główny imperatyw postępowania deputowanych reprezentujących Swobodę. Rudyk, reprezentując podczas parlamentarnych głosowań interesy przede wszystkim własnego elektoratu, nie spełniał więc wymogów dyscyplinarnych, jakie przed swoimi deputowanymi stawiała partia⁴²⁷.

Deputowani Swobody odznaczali się wysokim poziomem aktywności w Radzie Najwyższej, jednak ich projekty nie otrzymywały zazwyczaj poparcia większości parlamentarnej. Wśród nielicznych projektów, których inicjatorami byli wyłącznie parlamentarzyści Swobody, które zyskały akceptację koalicji i przeszły pomyślnie całą ścieżkę legislacyjną w Radzie Najwyższej, wyróżnić należy bardzo ważną ustawę „O wypowiedzeniu umowy pomiędzy rządem Ukrainy a rządem Federacji Rosyjskiej o tranzycie przez terytorium Ukrainy formacji wojskowych Federacji Rosyjskiej, jakie tymczasowo znajdują się na

⁴²⁴ *Парламентарі-свободівці: замість запровадження воєнного стану засідання Верховної Ради перетворили на піар-шоу*, <http://www.old.svoboda.org.ua/diyalnist/komentari/056471/>, dostęp: 17.03.2018 r.

⁴²⁵ *Парламентарі-свободівці: Політика умиротворення агресора зазнала повного краху*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00012773/>, dostęp: 17.03.2018 r.

⁴²⁶ *Парламентарі-свободівці виступили категорично проти надання особливого статусу окремим територіям Донбасу*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00013184/>, dostęp: 17.03.2018 r.

⁴²⁷ *"Свобода" задовольнила заяву Сергія Рудика про зупинення членства в партії*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00013269/>, dostęp: 20.03.2018 r.

terytorium Republiki Mołdawii”⁴²⁸. Weszła ona w skład pakietu 5 ustaw przyjętych przez Radę Najwyższą 21 maja 2015 roku, jakie zrywały funkcjonującą do tej pory, przynajmniej w świetle obowiązujących zapisów umów dwustronnych, współpracę wojskową Ukrainy z Rosją⁴²⁹. Swoboda aktywnie wspierała również te projekty ustaw, które realizowały postulaty partii formułowane w Programie Ochrony Ukraińców. Swobodowcy jednogłośnie poparli na przykład pakiet czterech ustaw przyjętych przez Radę Najwyższą 9 kwietnia 2015 roku dotyczących polityki pamięci i procesu dekomunizacji⁴³⁰. Podczas debaty parlamentarnej nad nimi Mychajło Hołowko stwierdził, iż ich uchwalenie stanowi przywrócenie sprawiedliwości narodowej i historycznej.

10 kwietnia 2015 roku Rada Najwyższa, w wyniku oskarżeń o korupcję, które wysuwał pod adresem premiera Jaceniuka szef Państwowej Inspekcji Finansowej Mykoła Gordienko, zadecydowała o utworzeniu specjalnej grupy roboczej, która miała zająć się zbadaniem sprawy. Na jej czele stanął Ołech Osuchowski. Zgodnie z wynikami prac grupy, w 2014 roku straty wynikające z nieprawidłowości i korupcji w administracji sięgały niemal 7,5 miliarda hrywien. W związku z tym, deputowani Swobody zwrócili się do Narodowego Biura Antykorupcyjnego Ukrainy z apelem o przeprowadzenie obiektywnego śledztwa, które wyjaśniłoby okoliczności i winnych korupcji⁴³¹.

Swoboda kategorycznie sprzeciwiła się również proponowanej przez prezydenta Poroszenkę nowelizacji konstytucji, która dotyczyła reformy ustroju terytorialnego i decentralizacji władzy. Zdaniem partii, sankcjonowały one autonomię okupowanych regionów Donbasu. 31 sierpnia podczas debaty parlamentarnej nad projektem Swoboda wspólnie z innymi środowiskami radykalnymi zorganizowała manifestację przed Radą Najwyższą, która przerodziła się w brutalne walki pomiędzy siłami porządkowymi a aktywistami. W wyniku wybuchu granatu rzuconego z tłumu manifestantów zginęło czterech żołnierzy Gwardii Narodowej, a ponad setka osób została rannych. Swoboda całą odpowiedzialnością za wydarzenia pod parlamentem obarczyła władzę. W oficjalnym oświadczeniu partia stwierdziła, że „to władza razem z Blokiem Opozycyjnym sprowokowała Ukraińców do protestu

⁴²⁸ ЗАКОН УКРАЇНИ Про денонсацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про транзит через територію України військових формувань Російської Федерації, які тимчасово знаходяться на території Республіки Молдова (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 30, ст.279).

⁴²⁹ Верховна Рада України ухвалила ряд законів про денонсацію угод між Урядом України та Урядом Російської Федерації, <http://rada.gov.ua/news/Novyny/109905.html>, dostęp: 17.03.2018 r.

⁴³⁰ Szerzej na temat ustaw przyjętych 9 kwietnia 2015 roku w rozdziale szóstym.

⁴³¹ Парламентарі-свободівці звернулися до НАБУ з вимогою розслідувати багатомільярдну корупцію в урядах Азарова-Яценюка, <http://svoboda.org.ua/news/events/00017847/>, dostęp: 19.03.2018 r.

wprowadzając do porządku dziennego prac parlamentu i przegłosowując w pierwszym czytaniu zmiany do Konstytucji Ukrainy, które zatwierdzają szczegółowy status Donbasu i są faktyczną kapitulacją przed Kremlem. To milicja pierwsza zastosowała siłę wobec demonstrujących, co spowodowało liczne starcia. Służby porządkowe nie zastosowały właściwych środków dla neutralizacji prowokatorów. Ewidentnym jest, że użycie granatu, który nieznani sprawcy rzucili w stronę służb, było zaplanowaną zawczasu prowokacją przeciwko ukraińskim patriotom⁴³². W związku z wydarzeniami, prokuratura wszczęła śledztwo, a organizatorzy demonstracji (Ołeh Tiahnybok jako lider partii oraz Ihor Sabij, Ihor Sz wajka, Eduard Leonow i Jurij Syrotiuk ze ścisłego kierownictwa Swobody) zostali przesłuchani w charakterze świadków. 11 września sąd zdecydował o tymczasowym aresztowaniu na okres 2 miesięcy Jurija Syrotiuka⁴³³. Sprawa ta stała się jednym z głównych tematów poruszanych przez Swobodę w toku kampanii wyborczej przed wyborami samorządowymi.

25 grudnia z członkostwa w partii zrezygnował kolejny parlamentarzysta, Jurij Bublyk. W oświadczeniu oskarżył on między innymi, że kierownictwo partii obrało autorytarny model przywództwa i zarządzania lokalnymi strukturami, co powoduje stałe konflikty wewnątrz ugrupowania. To z kolei ma wpływać na jakość pracy partii i co za tym idzie, również słabnące sondaże⁴³⁴. W odpowiedzi Swoboda oświadczyła, że jej linia polityczna jest formułowana przez zgodne z interesem narodowym zasady programowe, nie zaś indywidualne interesy poszczególnych członków partii⁴³⁵.

Będąc zdecydowanym przeciwnikiem rządu Jaceniuka, Swoboda jednogłośnie opowiedziała się w głosowaniu parlamentarnym 16 lutego 2016 roku za wotum nieufności wobec jego gabinetu, o które to wniosek złożył deputowany BPP Jurij Łucenko⁴³⁶. Kryzys wokół rządu narastał od listopada w związku z eskalującym konfliktem pomiędzy Jaceniukiem a prezydentem Poroszenką, coraz niższym poparciem społecznym dla rządu oraz samego

⁴³² *Відповідальність за теракт під стінами Верховної Ради несе влада, - заява ВО „Свобода”*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00015039/>, dostęp: 20.03.2018 r.

⁴³³ *Суд запроторив за ґрати Юрія Сиротюка. "Свобода" готує апеляцію*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00015176/>, dostęp: 20.03.2018 r.

⁴³⁴ Ю. Бублик, *ЗВЕРНЕННЯ НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ ЮРІЯ БУБЛИКА ДО ГРОМАДИ ПОЛТАВЩИНИ ЩОДО ПРИПИНЕННЯ ЧЛЕНСТВА У ВО „СВОБОДА”*, <https://blog.poltava.to/bublyk/4724/>, dostęp: 20.03.2018 r.

⁴³⁵ *„Свобода” задовольнила заяву Юрія Бублика щодо зупинення членства в об’єднанні*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00016639/>, dostęp: 20.03.2018 r.

⁴³⁶ *Поіменне голосування про проект Постанови про відповідальність Кабінету Міністрів України (щодо прийняття резолюції недовіри Кабінету Міністрів України) (№4080) - за основу та в цілому*, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=6051, dostęp: 20.03.2018 r.

Jaceniuka i faktyczną utratą kontroli nad większością parlamentarną, czego wyrazem było odrzucanie przez Radę Najwyższą sprawozdań rządu z jego działalności⁴³⁷. Fiasko głosowania nad wotum partia oceniła jako dowód na degradację Rady Najwyższej i rewanżizm oligarchatu, co w konsekwencji potwierdzało, zdaniem Swobody, że parlament nie realizuje interesów narodu i jedynym możliwym wyjściem z całej sytuacji było przeprowadzenie przedterminowych wyborów parlamentarnych⁴³⁸. Swobodowcy podtrzymali to stanowisko również w momencie kwietniowej dymisji Jaceniuka i powołania nowego rządu na czele z dotychczasowym przewodniczącym Rady Najwyższej Wołodymyrem Hrojsmanem. Andrij Ilienکو przed głosowaniem zapowiedział, że Swoboda postuluje pełną rekonstrukcję władzy, a z uwagi na fakt, iż dymisja Jaceniuka ma wiązać się jednocześnie z przyjęciem odrzucanego wcześniej sprawozdania rocznego z działalności rządu, Swoboda nie poprze nowego rządu⁴³⁹. Tak też się stało, piątka deputowanych ze Swobody zagłosowała przeciwko przyjęciu uchwały, która jednocześnie dymisjonowała Jaceniuka, uchylała wcześniejszą uchwałę z 16 lutego o nieprzyjęciu sprawozdania z działalności jego rządu oraz powoływała na urząd Premiera Ukrainy Wołodymyra Hrojsmana⁴⁴⁰. Swobodowcy twierdzili, iż przyjęcie jej w takiej „blokowej” formie stanowiło złamanie regulaminu Rady Najwyższej oraz konstytucji⁴⁴¹. Zarówno Serhij Rudyk jak i Jurij Bubłyk jako członkowie frakcji BPP zagłosowali za przyjęciem uchwały. W związku z zatwierdzeniem Hrojsmana i opróżnieniem tym samym stanowiska Przewodniczącego Rady Najwyższej, parlament zadecydował o wyborze na tę funkcję byłego działacza SNPU Andrija Parubija (deputowani Swobody nie wzięli udziału w tym głosowaniu)⁴⁴². Partia krytycznie odniosła się również do programu rządu zaprezentowanego przez nowego premiera. Zdaniem Andrija Ilienki, władze ukraińskie opierały swą politykę gospodarczą na zagranicznych programach kredytowych instytucji takich jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy, co miało wiązać się z koniecznością ich

⁴³⁷ T. Olszański, *Ukraina: premier Jaceniuk pozostaje u władzy*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-02-17/ukraina-premier-jaceniuk-pozostaje-u-wladzy>, dostęp: 20.03.2018 r.

⁴³⁸ *Зупинити реванш олігархів можуть лише нові парламентські вибори, - заява ВО „Свобода”*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00017948/>, dostęp: 20.03.2018 r.

⁴³⁹ *Андрій Ілєнко: "Свобода" не голосуватиме за так званий новий уряд - вимагаємо незавантаження влади!*, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00019503/>, dostęp: 20.03.2018 r.

⁴⁴⁰ ПОСТАНОВА Верховної Ради України Про Кабінет Міністрів України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 17, ст.196).

⁴⁴¹ *Юрій Левченко: Парубій одразу розпочав свою роботу із порушення закону*, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00019560/>, dostęp: 20.03.2018 r.

⁴⁴² ПОСТАНОВА Верховної Ради України Про обрання Голови Верховної Ради України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 17, ст.198).

zwielokrotnionej spłaty wraz z należnymi odsetkami, a także cięciami programów socjalnych i stopniową utratą suwerenności państwa ukraińskiego na rzecz kredytodawców⁴⁴³.

W odpowiedzi na przyjęcie przez polski parlament uchwał uznających Rzeź Wołyńską za ludobójstwo⁴⁴⁴, żołnierz „Karpackiej Siczy” i członek Swobody Jurij Czerkaszyn skierował do Rady Najwyższej petycję, w której domagał się od parlamentu oficjalnego potępienia okupacji terytorium zachodniej Ukrainy i dyskryminacyjnej polityki polskich władz wobec mniejszości ukraińskiej, która przejawiała się w polonizacji, ograniczaniu prawa do edukacji oraz wolności religijnej⁴⁴⁵. Petycja ta nie została jednak formalnie zarejestrowana w Radzie Najwyższej, pomimo protestów Swobody i apeli kierowanych do przewodniczącego Parubija. Ukraiński parlament 8 września przyjął swoją uchwałę⁴⁴⁶, w której stwierdzono między innymi, że przyjęcie przez Polskę uchwały jest przejawem polityzacji tragicznych kart polsko-ukraińskiej historii. Przyjęcie uchwały poparli wszyscy deputowani Swobody. Andrij Ilienکو w dyskusji nad projektem stwierdził, że Ukraina powinna szanować swą pamięć narodową, patrzeć w przyszłość, rozumiejąc kto jest głównym wrogiem, który planuje zniszczyć Ukrainę oraz Polskę i dalej rozwijać sojusz bałtycko-czarnomorski, ale w formacie równorzędnego partnerstwa⁴⁴⁷. Swobodowcy poparli również przyjętą wspólnie przez Sejm i Radę Najwyższą Deklarację Pamięci i Solidarności, mówiącą o „potrzebie intensyfikacji bezstronnych badań historycznych, podjęcia szczerzej i przyjacielskiej współpracy badaczy, a także powstrzymywania sił, które prowadzą do sporów w naszych państwach”⁴⁴⁸.

26 grudnia 2016 roku rozpoczęła się prowadzona z początku przez aktywistów akcja blokady wymiany handlowej z okupowanymi regionami Donbasu. W reakcji na nią 1 marca

⁴⁴³ Андрій Ілленко: *Так званий новий уряд і далі обслуговуватиме інтереси олігархів*, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00019612/>, dostęp: 20.03.2018 r.

⁴⁴⁴ Vide: Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej w latach 1939–1945, Monitor Polski 2016, poz. 638 oraz Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1943-1945, Monitor Polski 2016, poz. 726

⁴⁴⁵ *Петицію Юрія Черкашина про визнання окупації Західної України Польщею в першій половині ХХ століття не оприлюднили на сайті ВРУ*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00109741/>, dostęp: 23.03.2018 r.

⁴⁴⁶ ПОСТАНОВА Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з ухваленням Сенатом і Сеймом Республіки Польща постанов від 7 липня 2016 року та 22 липня 2016 року щодо оцінки польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 40, ст.627)

⁴⁴⁷ Стенограма пленарного засідання: ЗАСІДАННЯ П'ЯТЕ Сесійний зал Верховної Ради України 08 вересня 2016 року, 16 година 02 хвилини, <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6293.html>, dostęp: 23.03.2018 r.

⁴⁴⁸ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 października 2016 r. Deklaracja Pamięci i Solidarności Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Rady Najwyższej Ukrainy, Monitor Polski 2016, poz. 1016

2017 roku separatyści z Donieckiej i Ługańskiej Republiki Ludowej podjęli decyzję o nacjonalizacji ukraińskich przedsiębiorstw znajdujących się na zajmowanym przez nich terytorium. W odpowiedzi na te kroki blokada, będąca dotychczas pozaprawną akcją obywatelską, została zalegalizowana 15 marca 2017 roku decyzją Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy⁴⁴⁹, co spotkało się z akceptacją ze strony parlamentarzystów Swobody. Ołeh Osuchowski zauważył jednak, iż nie rozwiązuje ona całkowicie problemu wymiany handlowej, który to w jego mniemaniu wymagał przyjęcia odpowiedniej ustawy⁴⁵⁰.

Istotną kwestią poruszaną przez Swobodę była również sprawa nowej ustawy o oświacie. Zdaniem Swobody, przyjęta przez Radę Najwyższą ustawa z 5 września 2017 roku⁴⁵¹ (za przyjęciem której swobodowcy, poza nieobecny na głosowaniu Osuchowski, głosowali przeciwko), pod płaszczykiem ochrony praw mniejszości ustanawia uprzywilejowany status dla języka rosyjskiego⁴⁵². Według Andrija Ilienki Swoboda uznaje prawa mniejszości na naukę ich języka ojczystego, ale nie może to konserwować procesu rusyfikacji oświaty. „Nauczanie w szkole powinno odbywać się w języku państwowym” – zaznaczył deputowany⁴⁵³. Zdaniem Mychajła Hołowki ustawa przewidująca naukę języków mniejszościowych, nawet tylko w początkowych klasach⁴⁵⁴, ale na koszt państwa ukraińskiego, i tak jest niedopuszczalną w warunkach prowadzonej wojny z Rosją⁴⁵⁵. Ołeh Osuchowski stwierdził z kolei, że protesty władz węgierskich odnośnie naruszenia praw do edukacji w języku ojczystym mniejszości węgierskiej zamieszkałej na Zakarpaciu stanowią przejaw ich bliskiej współpracy z Rosją⁴⁵⁶.

Deputowani ze Swobody aktywnie włączyli się w prace legislacyjne nad ważną ustawą o reintegracji Donbasu, przed drugim czytaniem zgłaszając do projektu 16 poprawek, które

⁴⁴⁹ РІШЕННЯ Ради національної безпеки і оборони України від 15 березня 2017 року Про невідкладні додаткові заходи із протидії гібридним загрозам національній безпеці України, <http://www.rnbo.gov.ua/documents/441.html>, dostęp: 23.03.2018 r.

⁴⁵⁰ Олех Осуховський: Рішення РНБО – це політичний хід. Необхідний закон про припинення торгівлі з окупантом, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00114277/>, dostęp: 23.03.2018 r.

⁴⁵¹ ЗАКОН УКРАЇНИ Про освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380)

⁴⁵² Олех Осуховський: Під гаслом прав нацменшин – привілеї російській мові, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00117651/>, dostęp: 24.03.2018 r.

⁴⁵³ Андрій Ілленко: Де є українська мова – там російські танки не пройдуть, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00117639/>, dostęp: 24.03.2018 r.

⁴⁵⁴ Ustawa, wbrew stanowisku Swobody, została powszechnie uznana za sprzyjającą ukrainizacji oświaty. Szerzej: T. Dąbrowski, T. Piechal, A. Sadecki, *Ukraina: uderzenie w szkolnictwo mniejszości narodowych*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-09-27/ukraina-uderzenie-w-szkolnictwo-mniejszosci-narodowych>, dostęp: 24.03.2018 r.

⁴⁵⁵ Михайло Головка: Ухвалений Радою закон про освіту шкодить розвитку української нації, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00117685/>, dostęp: 24.03.2018 r.

⁴⁵⁶ Олех Осуховський: Заявами про порушення прав нацменшин Угорщина догоджає Росії, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00118072/>, dostęp: 24.03.2018 r.

jednak nie znalazły poparcia wśród większości parlamentarnej. Po ich odrzuceniu nie wzięli oni udziału w ostatecznym głosowaniu nad tą ustawą⁴⁵⁷. Hołowko argumentując stanowisko Swobody i odrzucając zarzuty, że Swoboda „nie zagłosowała za uznaniem Rosji za agresora” stwierdził, że ustawa ta jest swoistym usprawiedliwieniem ze strony obozu prezydenta Poroszenki za lata jego bezradności i pasywności w odniesieniu do uregulowania kwestii Donbasu. Hołowko dodał, że Ukraina żadną ustawą kontroli nad Donbasem nie przywróci – przywrócić ją mogą jedynie swoim działaniem ukraińskie Siły Zbrojne⁴⁵⁸.

Podkreślając walkę z korupcją jako jeden z kluczowych postulatów w programie, Swoboda poparła w czerwcu 2018 roku ustawę tworzącą Wyższy Sąd Antykorupcyjny – niezależny od pozostałych elementów ukraińskiego sądownictwa organ rozpatrujący najważniejsze sprawy korupcyjne, wniesione przede wszystkim przez Narodowe Biuro Antykorupcyjne Ukrainy (NABU), a także przez Specjalną Prokuraturę Antykorupcyjną⁴⁵⁹.

3.4.2. Swoboda wobec wojny na Donbasie

Zwolennicy oraz członkowie Swobody uczestniczyli aktywnie w działaniach wojennych na Donbasie w ramach różnych formacji wojskowych i paramilitarnych – regularnych Siłach Zbrojnych Ukrainy, Gwardii Narodowej, batalionach ochotniczych, oddziałach specjalnych podległych MSW. W lutym 2015 roku decyzją XXX Zjazdu partii zadecydowano o utworzeniu kombatanckiego zjednoczenia Legion Swobody, zrzeszającego wszystkich członków ugrupowania uczestniczących w wojnie⁴⁶⁰. Szczególnym wymiarem zaangażowania Swobody w wysiłek wojenny było utworzenie oddzielnego batalionu ochotniczego zrzeszającego sympatyków partii. 12 czerwca 2014 roku o rozkazie ministra spraw wewnętrznych Arsena Awakowa w sprawie utworzenia „swobodowego” batalionu specjalnego przeznaczenia „Karpacka Sicz” poinformował działacz partii Ołeksandr Aroniec. W jego skład weszli członkowie Swobody oraz partyjni aktywiści mający za sobą

⁴⁵⁷ Поіменне голосування про проект Закону про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях (№7163) - у другому читанні та в цілому, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=1661008&n_skl=8, dostęp: 24.03.2018 r.

⁴⁵⁸ Закон “про деокупацію” прикриває Порошенка заднім числом за його бездіяльність, – Михайло Головка, <https://svoboda.org.ua/media/videos/85734-revision-v1/120268/>, dostęp: 24.03.2018 r.

⁴⁵⁹ Поіменне голосування про проект Закону про Вищий антикорупційний суд (№7440) - у другому читанні та в цілому, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=1888508&n_skl=8, dostęp: 1.07.2018 r.

⁴⁶⁰ XXX З'їзд ВО „Свобода”, <http://svoboda.org.ua/media/videos/00012753/>, dostęp: 19.03.2018 r.

doświadczenia walk na Majdanie. 26 sierpnia po odbyciu szkolenia oraz złożeniu przysięgi, pierwsza grupa około 50 „siczowców” została wysłana w region działań wojennych. Żołnierzom batalionu podczas ich pierwszych działań bojowych w ATO towarzyszyło 7 deputowanych Swobody do Rady Najwyższej. Byli to Jurij Syrotiuk, Ołeksij Kajda, Ołeh Osuchowski, Ołeh Helewej, Ołeksandr Mirnyj, Andrij Tiahnybok oraz Ołeksij Furman⁴⁶¹. „Karpacka Sicz” działała na Donbasie w rejonie najcięższych walk, który obejmował między innymi kluczową miejscowość Pieski, położoną 2 kilometry od portu lotniczego w Doniecku. 6 stycznia 2015 roku w Pieskach w wyniku ostrzału mózdzieżowego ciężko ranny został komendant „Karpackiej Siczy” oraz pełniący obowiązki przewodniczącego donieckiej obwodowej organizacji partyjnej Swobody Ołeh Kucyn⁴⁶².

Od początku prowadzenia działań zbrojnych na Donbasie jednym z głównych problemów, które stały przed ukraińskim dowództwem, była kwestia koordynacji i kontroli wielu formacji i oddziałów o faktycznej szerokiej autonomii operacyjnej i nie do końca zatwierdzonym statusie prawnym. Celem legalizacji batalionów ochotniczych prowadzone były uzgodnienia pomiędzy Sztabem Generalnym SZU, a dowódcami poszczególnych oddziałów, w których uczestniczył również komendant „Karpackiej Siczy” Ołeh Kucyn. Jak zaznaczył on, nie do zaakceptowania była sytuacja, aby w realiach wojny z Rosją w siłach ukraińskich funkcjonowało kilka niezależnych ośrodków dowodzenia⁴⁶³. 23 maja 2015 roku po złożeniu przysięgi na wierność narodowi ukraińskiemu, „Karpacka Sicz” weszła do składu SZU w ramach 93 Samodzielnej Brygady Zmechanizowanej⁴⁶⁴. Jednak już niecały rok później, 12 kwietnia 2016 roku, zapadło postanowienie o rozformowaniu „Siczy”. Żołnierzom pozostawiono możliwość przejścia do innych pododdziałów w ramach 93 Brygady lub przejścia do innych oddziałów SZU. Według Kucyna decyzja ta nie miała uzasadnienia militarnego i była motywowana wyłącznie przesłankami politycznymi. Celem tego działania miała być całkowita eliminacja ruchu ochotniczego i ideologicznie zaangażowanych pododdziałów w strukturach SZU⁴⁶⁵. Po rozformowaniu „Karpackiej Siczy” członkowie

⁴⁶¹ *Svoboda's Special Purpose Unit "Sich" sent east*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00011369/>, dostęp: 6.03.2018 r.

⁴⁶² *У Пискач поранено командира "Карпатської Січі" Олега Куцина*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00012461/>, dostęp: 19.03.2018 r.

⁴⁶³ *Командир "Легиону Свободи" Олег Куцин провів перемовини з представниками ЗСУ щодо легалізації добровольчих батальйонів*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00013543/>, dostęp: 19.03.2018 r.

⁴⁶⁴ *Бійці «Карпатської Січі» склали присягу й легалізувались в складі Збройних Сил України*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27032994.html>, dostęp: 19.03.2018 r.

⁴⁶⁵ *Олег Куцин про розформування "Карпатської Січі": Ми розпочинаємо боротьбу за право бути воїнами, а не рабами*, <http://svoboda.org.ua/news/articles/00019496/>, dostęp: 20.03.2018 r.

Swobody kontynuowali swą służbę w ramach różnych oddziałów SZU przynależąc jednocześnie do Legionu Swobody.

25 listopada 2018 roku Rosja zaatakowała na Morzu Czarnym ukraińskie okręty wojenne. W wyniku prowadzonych działań Rosjanie zajęli ukraińskie jednostki, a także pojмали marynarzy. W reakcji na ten akt agresji prezydent Poroszenko podpisał dekret o wprowadzeniu stanu wojennego⁴⁶⁶, który uzyskał następnie poparcie Rady Najwyższej, w tym również deputowanych z ramienia Swobody⁴⁶⁷. Partia apelowała o wprowadzenie stanu wojennego od samego początku konfliktu z Rosją i w oficjalnym oświadczeniu zaapelowała o podjęcie jeszcze dalej idących kroków, które miałyby obejmować: zerwanie stosunków dyplomatycznych i wszelkich umów z Rosją, zamknięcie granicy z Rosją, likwidację promoskiewskiej piątej kolumny, przeprowadzenie lustracji w kierownictwie ukraińskich Sił Zbrojnych i przeprowadzenie wśród ukraińskiej generalicji testów przy pomocy wykrywacza kłamstw na okoliczność zdrady narodowej, wstrzymanie wszelkiego handlu z agresorem, uniemożliwienie działalności rosyjskich firm na terytorium Ukrainy i rozpoczęcie procesu konfiskacji ich aktywów, w końcu zaś – natychmiastowe zwrócenie się do Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii jako państw-gwarantów integralności terytorialnej Ukrainy w ramach Memorandum Budapesztańskiego o podjęcie przez nie konkretnych działań na rzecz obrony ukraińskiej suwerenności⁴⁶⁸. Postulując bardziej zdecydowane działania w obliczu rosyjskiej agresji Swoboda obawiała się bowiem że wprowadzenie stanu wojennego okaże się jedynie narzędziem walki politycznej i elementem kampanii wyborczej prezydenta Poroszenki przed wiosennymi wyborami prezydenckimi⁴⁶⁹.

3.4.3. Swoboda na wyborach samorządowych 2015 roku

Kampania wyborcza Swobody przed zaplanowanymi na 25 października 2015 roku wyborami samorządowymi zdominowana została kwestią politycznych represji, jakie, zdaniem kierownictwa partii, nałożył obóz władzy po zajściach z 31 sierpnia. Aresztowanego Jurija

⁴⁶⁶ УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 393/2018 Про введення воєнного стану в Україні

⁴⁶⁷ Поіменне голосування про проект Закону про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" (№9338) - за основу та в цілому, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=2102808&n_skl=8, dostęp: 1.02.2019 r.

⁴⁶⁸ Заява Всеукраїнського об'єднання «Свобода», <https://svoboda.org.ua/news/zayava-vseukrayinskogo-ob-yednannya-svoboda/256610/>, dostęp 1.02.2019 r.

⁴⁶⁹ Андрій Ілленко: Воєнний стан не має стати передвиборчою технологією влади!, <https://svoboda.org.ua/media/videos/okrim-voynenogo-stanu-zvilnyty-okupovani-zemli-ukrayiny-dopomozhut-lyshe-pravylni-natsiozahysni-kroky-andrij-illyenko/256638/>, dostęp: 1.02.2019 r.

Syrotiuka partia uznała za więźnia politycznego i zdecydowała o umieszczeniu jego kandydatury na pierwszym miejscu w liście partyjnej w wyborach do Rady Miejskiej Kijowa⁴⁷⁰. Kandydatem Swobody na mera Kijowa został były deputowany Rady Najwyższej Ołeksandr Mirnyj. 30 września sąd apelacyjny w Kijowie zdecydował o zmianie środka zapobiegawczego wobec Ihora Sz wajki, kandydata Swobody w wyborach na mera Charkowa, i w konsekwencji jego aresztowaniu do dnia 4 listopada, ustanawiając jednocześnie kaucję, którą wniósł Mirnyj. Działania władzy i organów ścigania, partia uznała za motywowaną politycznie próbę uniemożliwienia startu w wyborach⁴⁷¹. Zdaniem Ołeha Tiahnyboka, była ona poddyktowana politycznym potencjałem Swobody i zagrożeniem dla oligarchów jakie przedstawiała partia⁴⁷². W związku z trwającym śledztwem w sprawie wydarzeń z 31 sierpnia, przez cały okres trwania kampanii wyborczej miały miejsce przesłuchania i przeszukania mieszkań prominentnych działaczy partyjnych, co przewodniczący sztabu wyborczego Andrij Mochnyk uznał za polityczne zlecenie na rzecz istotnego ograniczenia możliwości agitacyjnych Swobody⁴⁷³.

Głównym celem artykułowanym w programie wyborczym partii, było „przerwanie rewanżu oligarchicznej dyktatury i antyukraińskich sił, powstrzymanie kontrrewolucji niegodziwców i korekta kursu państwa”⁴⁷⁴. Skonkretyzowane postulaty były z kolei bezpośrednią transpozycją postulatów ogólnokrajowych Swobody, w dostosowaniu do potrzeb i specyfiki działalności samorządowej. Prowadząc swoją kampanię partia organizowała również liczne demonstracje i akcje protestacyjne na rzecz uwolnienia swoich działaczy oraz akcentowała każdy przypadek nieuzasadnionego, jej zdaniem, przesłuchania członka Swobody przez organy ścigania, starając się zaakcentować tym samym swoją antysystemowość, niejako utraconą w oczach wyborców w wyborach parlamentarnych rok wcześniej.

Sam wynik wyborczy okazał się być satysfakcjonujący dla Swobody. Partia uzyskała w skali kraju 5,2% mandatów na różnych szczeblach rad samorządowych. Wprowadziła 111 deputowanych do rad obwodowych, co było szóstym wynikiem wśród wszystkich

⁴⁷⁰ *Виборча комісія зареєструвала список "Свободи" до Київради та кандидата на міського голову Києва*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00015434/>, dostęp: 24.03.2018 r.

⁴⁷¹ *Влада намагається зірвати вибори „Свободі”*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00015452/>, dostęp: 24.03.2018 r.

⁴⁷² *Олег Тягнибок зустрівся з виборцями на Львівщині*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00015636/>, dostęp: 24.03.2018 r.

⁴⁷³ *Андрій Мохник після допиту: "Влада перешкоджає "Свободі" брати повноцінну участь у виборчій кампанії до місцевих рад"*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00015549/>, dostęp: 24.03.2018 r.

⁴⁷⁴ *Програма ВО "Свобода" на виборах місцевих рад 25 жовтня 2015 року*, <http://svoboda.org.ua/news/documents/00015575/>, dostęp: 24.03.2018 r.

partii⁴⁷⁵. Wygrała również tym wybory na mera w Iwanofrankiwsku⁴⁷⁶ i Tarnopolu⁴⁷⁷. Swoboda odzyskując część z utraconego na wyborach parlamentarnych poparcia, udowodniła, że jest siłą polityczną z potencjałem wykraczającym poza tradycyjnie nacjonalistycznie zorientowany zachód Ukrainy. Umocniła swoją pozycję w samorządach w centrum kraju, a także wprowadziła swoich kandydatów w zupełnie nowych dla partii regionach kraju. Partia z zadowoleniem przyjęła pozytywną tendencję, jaką ukazały wyniki październikowej elekcji. Andrij Mochnyk stwierdził, iż pomimo faktu, iż władza organizowała przeciwko Swobodzie polityczne represje jak w czasach Janukowycza, wybory pokazały, że ukraińskie społeczeństwo wyraziło nacjonalistom swoje zaufanie⁴⁷⁸. Jurij Syrotiuk w wyborach uzyskał ostatecznie mandat radnego, a 9 listopada po spędzeniu dwóch miesięcy w areszcie wyszedł na wolność⁴⁷⁹.

3.5. Program Wszechukraińskiego Zjednoczenia Swoboda

Program Wszechukraińskiego Zjednoczenia Swoboda na przestrzeni lat jej działalności był poddawany stałej ewolucji i idącej za nią aktualizacji agendy realizowanej przez partię. Analizując ofertę programową Swobody zauważyć należy, iż zmiany zachodzące w dokumentach programowych partii były zazwyczaj wypadkową dwóch równie ważnych czynników kształtujących o wymiarze zewnętrznym i wewnętrznym. Redefinicja jakiegoś zapisu programowego jest w takim rozumieniu wynikiem wewnętrznej decyzji politycznej kierownictwa partii, obliczonej na przykład na objęcie ofertą programową szerszego niż do tej pory elektoratu, ale może też być motywowana zmianami zachodzącymi w samej polityce ukraińskiej, które stawiają partie polityczne przed koniecznością wyrażenia nowych stanowisk wobec zmieniającej się rzeczywistości. W praktyce, oba wymiary tych zmian dostrzegalne są w dwóch ważnych momentach dla historii partii. Pierwszym z nich jest decyzja o wizerunkowym rebrandingu (tak w wymiarze symboliki, jak i programu) ugrupowania z radykalnej Socjal-Narodowej Partii Ukrainy na zdecydowanie bardziej umiarkowaną Swobodę.

⁴⁷⁵ О. Айвазовська et al., *Громадське спостереження за черговими місцевими виборами 2015 року: Підсумковий звіт*, Київ 2016, s. 200.

⁴⁷⁶ Результати виборів міського голови: Івано-Франківська міська рада, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm048pt001f01=102pt005f01=0pid102=6442pf7691=6442rej=0.html>, dostęp: 24.03.2018 r.

⁴⁷⁷ Результати виборів міського голови: Тернопільська міська рада, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm048pt001f01=100pt005f01=0pid102=10625pf7691=10625rej=0.html>, dostęp: 24.03.2018 r.

⁴⁷⁸ *Андрій Мохник: "Свобода" наращує підтримку по всій Україні*, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00015868/>, dostęp: 24.03.2018 r.

⁴⁷⁹ *Політв'язень Юрій Сиротюк вийшов на волю*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00016047/>, dostęp: 24.03.2018 r.

Zmiana ta, będąca wynikiem politycznej kalkulacji lidera Ołeha Tiahnyboka, umożliwiła partii realne wejście do rywalizacji na szczeblu ogólnokrajowym, poszerzając możliwy do zagospodarowania przez nią elektorat do poziomu umożliwiającego walkę o przekroczenie progu wyborczego, a co za tym idzie, trwale wpisała Swobodę w polityczny krajobraz Ukrainy. Z kolei wpływ wymiaru zewnętrznego na ofertę programową partii najlepiej dostrzegalny jest w przypadku analizy najnowszej, pochodzącej z 2017 roku, redakcji Programu Ochrony Ukraińców. Podejmuje ona bowiem ważną dyskusję wokół nowej postmajdanowej ukraińskiej rzeczywistości po aneksji Krymu i utracie kontroli nad częścią Donbasu w wyniku konfliktu zbrojnego, definiowanego w programie jako „moskiewsko-ukraińska wojna”.

Struktura niniejszego podrozdziału oparta jest o kolejne działy tematyczne programu w zgodzie z jego najnowszą redakcją. Aby jednak analiza miała charakter kompleksowy, w ramach poszczególnych działów niezbędne będzie zwrócenie uwagi na to, jakim zmianom ulegały one na przestrzeni kolejnych lat działalności partii. Dlatego też omawiając konkretne części programu istotnym elementem było odwołanie się do również historycznych już dokumentów programowych opublikowanych przez SNPU/Swobodę. W ten sposób uzyskany został kompletny obraz tego, jak partia kształtowała swoje stanowisko wobec danego zagadnienia programowego na przestrzeni lat i jaka jest aktualna jego interpretacja. Są to w kolejności chronologicznej Program Socjal-Narodowej Partii Ukrainy zatwierdzony Zjazdem Założycielskim SNPU z 9 września 1995 roku⁴⁸⁰ oraz kolejne redakcje już swobodowego Programu Ochrony Ukraińców – z IX Zjazdu SNPU z 14 lutego 2004 roku⁴⁸¹, z XXIII Zjazdu Wszechukraińskiego Zjednoczenia Swoboda z 24 grudnia 2011 roku⁴⁸² oraz z XXXVIII Zjazdu Wszechukraińskiego Zjednoczenia Swoboda z 16 września 2017 roku⁴⁸³.

⁴⁸⁰ Pełna wersja programu SNPU: M. С. Кармазіна et al., *Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.)* Київ 2011, s. 181-183.

⁴⁸¹ Jak już zostało to wcześniej wspomniane, na IX Zjeździe nastąpiła transformacja partii w Wszechukraińskie Zjednoczenie Swoboda. Dlatego też program ustanowiony formalnie na zjeździe SNPU jest w pracy określany jako program Swobody. Pełna wersja programu dostępna jest na zarchiwizowanej stronie oficjalnego forum partii: <https://tinyurl.com/svoboda2004>, dostęp: 20.12.2021 r.

⁴⁸² Програма ВО "Свобода" - Програма захисту українців, <http://web.archive.org/web/20150202194909/https://svoboda.org.ua/party/program/>, dostęp: 20.12.2021 r.

⁴⁸³ Програма ВО "Свобода" – Програма захисту українців, <https://svoboda.org.ua/party/program/>, dostęp: 15.08.2019 r.

3.5.1. Władza i państwo

Kwestia władzy oraz jakości życia politycznego w państwie ukraińskim od samego początku stanowiła zagadnienie o fundamentalnym znaczeniu programowym dla Swobody. Już w pierwszym programie SNPU czytamy, że zadaniem partii jest „przejęcie władzy politycznej w Ukrainie celem budowy nowego państwa i nowego społeczeństwa”⁴⁸⁴. Nowe ramy ustrojowe państwa były jednak zaskakująco umiarkowane dla partii opowiadającej się za ideowym radykalizmem. Ukraina miała być bowiem republiką, w której każdy obywatel może cieszyć się równymi prawami niezależnie od swojej przynależności narodowej i religijnej. SNPU zakładało budowę systemu wielopartyjnego, w którym zabronione byłoby jednak funkcjonowanie ugrupowań, których działalność zmierzałaby „nie do politycznych zmian, a do zniszczenia państwa ukraińskiego”. Od samego początku SNPU występowała za radykalnym antykomunizmem, ale surowej krytyce poddała również innych politycznych oponentów: „wszystkie inne polityczne siły SNPU odnosi albo do narodowych kolaborantów – zdrajców ukraińskiej rewolucji, albo do narodowych romantyków, którzy poza mówieniem o rewolucji nie są zdolni do niczego”⁴⁸⁵.

Konkretyzacja postulatów ustrojowych nastąpiła w kolejnej redakcji programu obowiązującej w przełomowym dla SNPU okresie redefinicji kursu politycznego i przemianowaniu partii na Wszuchukraińskie Zjednoczenie Swoboda. Partia opowiedziała się wówczas za prezydenckim modelem rządów. Prezydent miałby być wybierany na 4-letnią kadencję, nie więcej niż 2 kadencje pod rząd⁴⁸⁶. Władzę ustawodawczą miałby sprawować jednoizbowy parlament wybierany za pomocą proporcjonalnego systemu wyborczego. W sposób istotny zostały zaznaczone parlamentarne prerogatywy partii opozycyjnych. Miała ona nie tylko stać na czele komisji parlamentarnych do spraw wolności i informacji oraz kontroli nad wymiarem sprawiedliwości, ale również mieć w nich większość⁴⁸⁷.

W kolejnej redakcji programu z 2011 roku położony jest wyraźny nacisk na personalną sanację struktur aparatu państwa na drodze radykalnej, jawnej lustracji. Swoboda opowiedziała się za skróceniem kadencji Rady Najwyższej Ukrainy oraz rad obwodowych z 5 do 3 lat oraz liczby deputowanych w Radzie Najwyższej do 300. Wprowadzono punkt mówiący o konieczności zniesienia immunitetu deputowanym oskarżonym o przestępstwa kryminalne i

⁴⁸⁴ Punkt 1. programu SNPU.

⁴⁸⁵ Punkt 14. programu SNPU.

⁴⁸⁶ Punkt 1.7 programu z 2004 r.

⁴⁸⁷ Punkt 1.9 programu z 2004 r.

gospodarcze⁴⁸⁸. Partia postulowała również wprowadzenie mechanizmów społecznej kontroli wymiaru sprawiedliwości – proponując wybór sędziów sądów obwodowych na okres 5 lat przez lokalne społeczności.

Nowelizacja programu w 2017 roku obejmuje już działania podjęte przez władze ukraińskie po obaleniu Wiktora Janukowycza. Najnowsza redakcja Programu Ochrony Ukraińców stanowi swego rodzaju komentarz partii odnoszący się do działań podejmowanych przez nowy obóz władzy. Dlatego też partia postuluje przeprowadzenie „realnej, a nie deklaratywnej lustracji”⁴⁸⁹, deklarując tym samym swoje negatywne stanowisko wobec reformy lustracyjnej realizowanej przez Poroszenkę. Swoboda podkreśla również konieczność sprawiedliwego osądzenia członków reżimu Janukowycza winnych w zabójstwach Niebiańskiej Sotni, a także wszystkich wspierających zewnętrznego agresora⁴⁹⁰. Partia, w porównaniu z poprzednią redakcją programu, zmieniła również swoją koncepcję podziału administracyjnego Ukrainy, opowiadając się tym razem za dwustopniowym podziałem na powiaty i gromady terytorialne. Swoboda opowiedziała się również za szerszym niż do tej pory zniesieniem immunitetu, tym razem już nie tylko w przypadku deputowanych ludowych, ale również sędziów oraz Prezydenta Ukrainy.⁴⁹¹

3.5.2. Gospodarka

SNPU w swoim pierwszym programie wystąpiła z propozycją „depolityzacji gospodarki” uznając, iż „wpływ państwa na procesy ekonomiczne może być realizowany wyłącznie poprzez system podatkowy”⁴⁹². Nadspodziewanie silne wpływy neoliberalnego paradygmatu ekonomicznego, zwłaszcza dla partii otwarcie opowiadającej się za ideologią socjal-narodową, są widoczne również w obietnicy szerokiej wolności gospodarczej: „zakres zabronionych rodzajów działalności ekonomicznej będzie maksymalnie ograniczony i będzie podlegał minimalnym zmianom w przyszłości”⁴⁹³.

W redakcji programu z 2004 roku postawiona jest istotna diagnoza – najważniejszym problemem dla polityki gospodarczej Ukrainy jest kwestia uzależnienia polityki energetycznej

⁴⁸⁸ Punkt 1.16 programu z 2011 r.

⁴⁸⁹ Punkt 1.7 programu z 2017 r.

⁴⁹⁰ Punkt 1.9 programu z 2017 r.

⁴⁹¹ Punkt 1.6 programu z 2017 r.

⁴⁹² Punkt 20. programu SNPU.

⁴⁹³ Punkt 23. programu SNPU.

od Rosji. Remedium, zdaniem Swobody, miałyby być znaczne zwiększenie krajowego wydobycia surowców energetycznych (i związana z nim modernizacja elektrowni opartych na węglu), rozwój energetyki atomowej oraz położenia nacisku na odnawialne źródła energii, a także kwestia dywersyfikacji dostaw – w tym zakresie partia proponowała kaspijskie oraz irackie źródła importu ropy naftowej⁴⁹⁴. Nastąpiła znacząca zmiana w kwestii funkcjonującego imperatywu w zakresie polityki gospodarczej. W przeciwieństwie do proponowanej wcześniej istotnej separacji państwa od gospodarki, tym razem zasadnym uznano wyznaczenie strategicznych gałęzi przemysłu ukraińskiego wspieranych przez działania państwa, mających stanowić koło zamachowe eksportowej ekspansji kraju. Były to sektory: raketowy, lotniczy, stoczniowy, metalurgiczny, wojskowy, chemiczny i przetwórczy⁴⁹⁵. Postulat wsparcia tych właśnie gałęzi gospodarki ukraińskiej jest w dalszym ciągu aktualny w najnowszej redakcji Programu Ochrony Ukraińców. Swoboda zwróciła również uwagę na tranzytowy potencjał Ukrainy, jej zdaniem niewykorzystywany w sposób wystarczający. Również i ten aspekt konsekwentnie podtrzymywany jest w kolejnych redakcjach programowych. Partia po raz pierwszy w sposób dobitny opowiedziała się za szczególną opieką nad krajowymi przedsiębiorcami, zrywając tym samym ostatecznie obecny wcześniej postulat zaangażowania aparatu państwowego wyłącznie w kwestii polityki fiskalnej. Wtedy też w agendzie programowej Swobody pojawiła się obecna do dzisiaj ocena rabunkowej prywatyzacji majątku państwowego, która przyczynić się miała do budowy oligarchicznych klanów, mających swoje przemożne wpływy na życie polityczne państwa. Partia opowiedziała się również za realistyczną polityką socjalną państwa uznając, iż ważniejsze od populistycznych obietnic jest dotrzymanie zobowiązań danych społeczeństwu. Istotnym elementem programu ekonomicznego, obecnym do dzisiaj w wysuwanych przez Swobodę postulatach, była kwestia zrównania minimalnej emerytury z wysokością minimum egzystencji. Całokształt działań ekonomicznych miał według Swobody przyczynić się do budowy państwa o PKB per capita w wysokości 18-25 tysięcy dolarów, gdzie jeden rolnik będzie mógł wyżywić swoim płodami setkę obywateli, a w sektorze przemysłowym zatrudnionym będzie 15-18% ludności⁴⁹⁶.

W programie z 2011 roku doszło do uszczegółowienia kwestii związanych z ochroną ukraińskiej wsi i rolników. Swoboda wprowadziła do programu między innymi postulat zakazu

⁴⁹⁴ Punkt 3.1. programu z 2004 r.

⁴⁹⁵ Punkt 3.6. programu z 2004 r.

⁴⁹⁶ Punkt 3.5 programu z 2004 r.

handlu ziemią przeznaczenia rolniczego⁴⁹⁷. Osoby, które w sposób legalny nabyły prawo własności takiej ziemi mogłyby, w myśl wizji Swobody, sprzedać ją wyłącznie państwu ukraińskiemu. Partia chciała również zakazać mechanizmu odrolniania ziemi, za wyjątkiem potrzeb państwowych i społecznych. W razie wykorzystywania jej niezgodnie z rolniczym przeznaczeniem, państwo miałyby przeprowadzać proces nacjonalizacji⁴⁹⁸. Działania te miałyby zmierzać do budowy samowystarczalności żywnościowej Ukrainy. Swoboda dokonała również konkretyzacji zapisów programowych w dziedzinie polityki fiskalnej. Pojawił się postulat likwidacji „przestępczego” podatku VAT oraz wprowadzenia podatku dochodowego o progresywnej skali ze stawką bazową 20%. Kwota wolna od podatku miałyby zostać zrównana z wysokością płacy minimalnej. Miałyby również zostać wprowadzony progresywny podatek na dobra luksusowe, z którego co najmniej 30% miałyby zostać przeznaczone na obniżkę cen artykułów pierwszej potrzeby⁴⁹⁹. Partia postulowała również wzmocnienie mechanizmów państwowej kontroli nad sektorem bankowym. Udział państwowych banków miał wynieść co najmniej 30% całości systemu bankowego, a cudzoziemcom miałyby zostać uniemożliwione nabywanie pakietów kontrolnych jakichkolwiek prywatnych banków. Poważnemu osłabieniu miałyby również ulec niezależność Narodowego Banku Ukrainy, któremu miałyby grozić nawet sankcje karne za prowadzenie „antyspołecznej polityki monetarnej prowadzącej do zubożenia społeczeństwa”⁵⁰⁰.

Istotny nacisk położony jest również na kluczowe dla Swobody zagadnienie deoligarchizacji państwa. Partia proponuje w tym zakresie szereg rozwiązań, sprowadzających się do znacznego poszerzenia kontroli państwa nad kluczowymi podmiotami ukraińskiej gospodarki. Rozwijając swój postulat wsparcia strategicznych sektorów, Swoboda proponuje zakaz prywatyzacji przedsiębiorstw należących do kluczowych gałęzi przemysłu oraz nacjonalizację tych już sprywatyzowanych⁵⁰¹. Lustracji ma być również poddana każda przeprowadzona prywatyzacja przedsiębiorstwa zatrudniającego powyżej 1000 osób lub którego dochód roczny przekracza 50 milionów hrywien⁵⁰². W przypadku wykazania nieprawidłowości – kontrola nad takim przedsiębiorstwem miałyby być przywrócona państwu lub zatrudnionym pracownikom. Kolejną przesłanką do nacjonalizacji jest dla Swobody

⁴⁹⁷ Punkt 2.19 programu z 2011 r.

⁴⁹⁸ Punkt 2.25 programu z 2011 r.

⁴⁹⁹ Punkt 2.29 programu z 2011 r.

⁵⁰⁰ Punkt 2.33 programu z 2011 r.

⁵⁰¹ Punkt 2.11 programu z 2011 r.

⁵⁰² Punkt 2.12 programu z 2011 r.

niewypełnianie przez właścicieli przedsiębiorstw swoich zobowiązań pracowniczych lub inwestycyjnych.

Wersja Programu Ochrony Ukraińców z 2017 roku nakłada na dotychczasową wizję ekonomiczną Swobody pryzmat konieczności implementacji rozwiązań gospodarki wojennej. W zgodzie z taką interpretacją rozwoju gospodarczego państwa, Swoboda wprowadziła do agendy programowej nowe kwestie, takie jak zakaz prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych w okresie wojny oraz wprowadzenie nowego podatku wojennego nałożonego oligarchów oraz swoistego funduszu wojennego z progresywną metodą wpłat zgodnie z zasadą „duży dochód – duża wpłata”⁵⁰³. Zradyzalizowano podejście do nacjonalizacji sektora bankowego. Obowiązujący zapis udziału banków państwowych w całości systemu zwiększono z 30 do 50%. Sam Narodowy Bank Ukrainy miałby zostać poddany kolejnemu ograniczeniu swej niezależności, tym razem z uwagi na wojnę i wyjątkową sytuację ekonomiczną w państwie⁵⁰⁴. W sferze socjalnej pojawił się zapis dotyczący kompleksowego zapewnienia bezpieczeństwa i rozwiązania wszelkich problemów socjalnych dla weteranów trwającej wojny oraz członków ich rodzin. Odpowiadając na aktualny dla sporej części ukraińskiego społeczeństwa problem podwyżek opłat komunalnych⁵⁰⁵, Swoboda opowiada się za uzasadnionymi ekonomicznie i współmiernymi z poziomem minimum egzystencji i płacy minimalnej stawkami opłat⁵⁰⁶, podkreślając również konieczność rozbicia istniejących schematów korupcyjnych stojących, zdaniem partii, za podwyżkami.

3.5.3. Polityka zdrowotna i ochrona środowiska

Program Swobody z 2004 roku wzmiankuje o konieczności prywatyzacji ziemi ukraińskiej wyłącznie na rzecz obywateli Ukrainy. W zakresie ochrony zdrowia zwraca się uwagę na konieczność jasnego rozgraniczenia pomiędzy świadczeniami bezpłatnymi i płatnymi oraz poszerzenia systemu ubezpieczeń zdrowotnych. Dużą uwagę Swoboda przykuła również wówczas do kwestii ochrony środowiska – kładąc nacisk na walkę z

⁵⁰³ Punkt 2.2.3 programu z 2017 r.

⁵⁰⁴ Punkt 2.2.9 programu z 2017 r.

⁵⁰⁵ Mianem opłat komunalnych lub potocznie „komunalki” określa się na Ukrainie ogólny zbiór comiesięcznych opłat związanych z utrzymaniem gospodarstwa domowego. W zakres komunalki wchodzi przede wszystkim opłaty za media - wodę, gaz i elektryczność.

⁵⁰⁶ Punkt 2.6.2 programu z 2017 r.

zanieczyszczeniem środowiska w wyniku działalności przemysłowej, a także podolewanie skutkom katastrofy czarnobylskiej⁵⁰⁷.

Znacznemu poszerzeniu uległa agenda programowa w zakresie ochrony zdrowia w redakcji z 2011 roku. Swoboda opowiedziała się w nim między innymi za zakazem przeprowadzania aborcji za wyjątkiem przyczyn medycznych oraz udowodnionych sądownie przypadków gwałtu⁵⁰⁸, nie precyzując jednak, czy owe „przyczyny medyczne” miałyby również uwzględniać przypadki ciężkiego upośledzenia płodu, takich jak zespół Downa. Celem polepszenia sytuacji zdrowotnej społeczeństwa ukraińskiego, partia zadeklarowała również wprowadzenie zakazu reklamy wyrobów tytoniowych i napojów alkoholowych w jakiegokolwiek formie oraz odpowiedzialności karnej za propagowanie narkomanii (w tym również lekkich narkotyków)⁵⁰⁹. Kolejnym krokiem miałyby być nałożenie specjalnego podatku na wyroby tytoniowe i alkohol, a także żywność genetycznie modyfikowaną (która mogłaby być według Swobody sprzedawana wyłącznie w oddzielnych działach sklepowych i przy jasnym jej oznaczeniu) celem przekierowania części funduszy ze sprzedaży tych produktów na walkę z chorobami społecznymi takimi jak gruźlica, nowotwory, choroby serca, cukrzyca, AIDS, choroby weneryczne⁵¹⁰.

W redakcji programu z 2017 roku Swoboda utrzymała zasadnicze kierunki programowe w zakresie polityki zdrowotnej nie wprowadzając w niej znaczących zmian. Nowością jest postulat budowy ogólnokrajowego systemu nadzorującego standardy socjalne i bezpieczeństwo mieszkańców zamieszkujących potencjalnie niebezpieczne pod względem ekologicznym tereny (np. tereny górnicze)⁵¹¹, gwarancja autonomii budżetowej dla Państwowego Funduszu Ochrony Środowiska⁵¹² oraz postulat gwarancji niezależności dla środowiska ekologów⁵¹³.

3.5.4. Polityka etniczna

SNPU artykułując w swoim programie kwestie polityki etnicznej i migracyjnej podkreśliło, iż każdy obywatel Ukrainy korzystając ze swojej pełnej wolności politycznej i

⁵⁰⁷ Punkt 8.4 programu z 2004 r.

⁵⁰⁸ Punkt 3.3 programu z 2011 r.

⁵⁰⁹ Punkt 3.8 programu z 2011 r.

⁵¹⁰ Punkt 3.10 programu z 2011 r.

⁵¹¹ Punkt 3.15 programu z 2017 r.

⁵¹² Punkt 3.18 programu z 2017 r.

⁵¹³ Punkt 3.20 programu z 2017 r.

religijnej może swobodnie przemieszczać się zarówno wewnątrz Ukrainy jak za granicami kraju i w sposób całkowicie wolny wybrać miejsce swojego zamieszkania⁵¹⁴.

W programie z 2004 roku Swoboda podkreśla, iż całokształt kwestii powiązanych z mniejszościami etnicznymi winien być precyzyjnie wyartykułowany na poziomie ustawy o mniejszościach narodowych, tak, aby nie było żadnych wątpliwości co do zakresu praw i wolności, jakimi cieszą się mniejszości w państwie ukraińskim. Mowa jest również o prymarnej roli języka ukraińskiego jako języka państwowego, którym posługuje się większość narodu ukraińskiego. Priorytetyzacja języka ukraińskiego miałyby odbywać się we wszystkich sferach życia publicznego, ze szczególnym uwzględnieniem posługiwania się nim w oficjalnych wystąpieniach przedstawicieli aparatu państwa⁵¹⁵.

Program z 2011 roku wprowadza postulat nowej restrykcyjnej ustawy o obywatelstwie, który ma ostatecznie zerwać z nielegalną praktyką podwójnego obywatelstwa⁵¹⁶. Swoboda postuluje ukrainizację struktury etnicznej przez wsparcie dla powrotu do ojczyzny etnicznych Ukraińców z diaspory, a także tym Ukraińcom, którzy wyemigrowali z kraju z przyczyn ekonomicznych. Partia opowiedziała się również za zakazem adopcji ukraińskich dzieci przez cudzoziemców⁵¹⁷ oraz wprowadzeniem zasady symetryczności w kwestii reżimu wizowego⁵¹⁸. Agenda ta została w pełni podtrzymana w redakcji Programu Ochrony Ukraińców z 2017 roku, nie ulegając żadnym istotnym modyfikacjom w porównaniu z wersją z 2011 roku.

3.5.5. Edukacja i kultura

Pierwsze skonkretyzowane postulaty odnoszące się do szerokiej agendy edukacyjno-kulturowo-informacyjnej pojawiają się w programie z 2004 roku, gdzie podkreśla się znaczenie otwartego dostępu do informacji, który ma być gwarantem wolności społeczeństwa. Niezależność mediów miałyby być gwarantowana na poziomie ustawodawczym, a państwowe radio i telewizja miałyby przejść w ręce obywateli⁵¹⁹. Zaznacza się jednak, iż ogólnokrajowe media winny posługiwać się wyłącznie językiem państwowym (za wyjątkiem audycji programowych mniejszości narodowych). Ekspansja odpowiadającej ukraińskiej mentalności organicznej kultury narodowej ma być z kolei remedium na dominację panujących koncepcji kosmopolitycznych.

⁵¹⁴ Punkt 27. programu SNPU.

⁵¹⁵ Punkt 5.2 programu z 2004 r.

⁵¹⁶ Punkt 4.1 programu z 2011 r.

⁵¹⁷ Punkt 4.10 programu z 2011 r.

⁵¹⁸ Punkt 4.11 programu z 2011 r.

⁵¹⁹ Punkt 2.7 programu z 2004 r.

W programie z 2011 roku Swoboda dokonuje daleko idącej konkretyzacji zapisów mających na celu priorytetyzację języka ukraińskiego i kultury ukraińskiej w przestrzeni publicznej. Nowa ustawa o ochronie języka ukraińskiego miałaby za zadanie między innymi utworzenie państwowej komisji językowej, która odpowiedzialna byłaby za ochronę i promocję mowy ojczystej⁵²⁰. Ukraińskojęzyczna wideoprodukcja miałaby zostać zwolniona z podatków, a udział języka ukraińskiego w przestrzeni medialnej miałby odpowiadać proporcjom etnicznym kraju – czyli nie mniej niż 78% czasu antenowego. Państwowa kontrola nad mediami miałaby również odbywać się przez pryzmat weryfikacji ich przekazu pod kątem „poniżania godności narodowej, szerzenia dezinformacji lub antyukraińskiej propagandy”⁵²¹. Kwestia zapewnienia bezpieczeństwa informacyjnego państwa („przeciwdziałania informacyjnej okupacji Ukrainy”) miałaby zostać wniesiona na poziom kompetencyjny Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony⁵²². Wszyscy zaś pracownicy aparatu państwowego oraz kandydaci w wyborach mieliby zdawać obowiązkowy egzamin ze znajomości języka ukraińskiego oraz posługiwać się nim w pracy oraz podczas wystąpień publicznych. Koniecznym zabiegiem, według Swobody, miałaby być również desowietyzacja bibliotek i muzeów, które miałyby być wypełnione dziełami kultury *stricte* ukraińskiej.

Uszczegółowieniu uległa również kwestia edukacji. Swoboda opowiedziała się za silnym mechanizmem kontrolnym w zakresie języka używanego podczas zajęć na każdym poziomie edukacji. Używanie języka obcego (w tym rosyjskiego) bez należytego potwierdzenia statusu szkoły z obcym językiem nauczania miałoby skutkować odebraniem akredytacji. Partia postulowała również zmiany w podstawie programowej szkół – wprowadzenie do programu nowych przedmiotów – kultury języka ukraińskiego, a także historii ludobójstwa Ukraińców w XX wieku oraz zaprzestanie „mechanicznego kopiowania zagranicznych modeli edukacji, szczególnie systemu bolońskiego”⁵²³.

W wersji programu zaktualizowanej w 2017 roku Swoboda otwarcie sprzeciwia się ustawie o zasadach państwowej polityki językowej (wspomnianej już ustawie „Kiwałowa-Kolesniczenki”)⁵²⁴. Wzrósł również postulowany obowiązkowy udział języka ukraińskiego w programach telewizyjnych i radiowych, który w zaktualizowanej wersji miał już wynosić 90%

⁵²⁰ Punkt 5.1 programu z 2011 r.

⁵²¹ Punkt 5.21 programu z 2011 r.

⁵²² Punkt 5.20 programu z 2011 r.

⁵²³ Punkt 5.8 programu z 2011 r.

⁵²⁴ Punkt 5.2 programu z 2017 r.

czasu antenowego⁵²⁵. Zaostrzeniu uległy również regulacje dotyczące reklam. Według Swobody, koniecznością jest uchwalenie nowej ustawy umożliwiającej prowadzenie szeroko rozumianej działalności reklamowej wyłącznie w języku ukraińskim. Rozszerzeniu miałyby również ulec podstawa programowa na uczelniach wyższych, obejmująca obecnie już trzy, a nie jeden przedmiot z zakresu kultury ukraińskiej. Miałyby to być kolejno „literatura i język ukraiński”, „ukrainoznawstwo” oraz „historia Ukrainy”⁵²⁶. W kwestii edukacji Swoboda dostrzegła również konieczność rozwiązania problemu szkolnictwa branżowego, postulując w tym zakresie większą interwencję państwa na rynku pracy zmierzającą do zapewnienia absolwentom tych szkół pierwszego miejsca pracy.

3.5.6. Polityka społeczna

Odpowiednia formacja ideologiczna młodzieży jest dla Swobody warunkiem *sine qua non* zaistnienia i trwałego utrzymania proponowanego przez nią modelu państwa. Kwestia ta była już podnoszona w programie SNPU, który uznawał ideologię socjal-nacjonalizmu za fundament swojej tożsamości. W samym centrum tej ideologii znajdować się miał „człowiek, któremu przywrócono poczucie honoru i godności osobistej, który kultywuje w sobie duch walki i kieruje się nie rozumieniem dobra i zła, a zasadą sprawiedliwości”⁵²⁷. Głównym priorytetem wychowawczym był dla SNPU „rozwój nacjonalizmu oraz świadomości religijnej niezależnie od wyznawanej konfesji”⁵²⁸. Miało to wymiar jak najbardziej pragmatyczny, ponieważ według zawartej w programie strategii to właśnie opierając się na młodym pokoleniu SNPU miała rozwijać swoją bazę członkowską i struktury organizacyjne partii.

Program partii odnoszący się do zagadnienia kreacji nowej tożsamości narodowej uległ stopniowej radykalizacji. W programie z 2004 roku znaleźć można postulat budowy ukraińskiego społeczeństwa jednolitego pod względem ideowym, językowym oraz religijnym, gdzie spoiwem miałyby być odpowiednio ukraiński nacjonalizm, język ukraiński oraz unifikacja wszystkich tradycyjnych wyznań chrześcijańskich⁵²⁹. Partia zauważyła również problem kryzysu demograficznego, przewyciężenie którego miało się odbyć dzięki szerokiemu wsparciu socjalnemu.

⁵²⁵ Punkt 5.6 programu z 2017 r.

⁵²⁶ Punkt 5.12 programu z 2017 r.

⁵²⁷ Punkt 2. programu SNPU.

⁵²⁸ Punkt 3. programu SNPU.

⁵²⁹ Punkt 2.3 programu z 2004 r.

W programie z 2011 roku doszło do konkretyzacji oferty programowej w zakresie wspomnianego wsparcia socjalnego dla rodzin. Swoboda postuluje w nim wprowadzenie narodowego programu mieszkaniowego wspierającego rodziny wielodzietne. Rodzina z trójką dzieci miałaby otrzymać finansowany przez państwo bezodsetkowy kredyt na zakup mieszkania, rodzina z czwórką dzieci miałaby być zobowiązana do zwrotu jedynie połowy z przekazanych w kredycie środków, natomiast rodzina z piątką dzieci i więcej miałaby mieć zapewnione bezpłatne mieszkanie od państwa⁵³⁰. Swoboda opowiedziała się również za wprowadzeniem odpowiedzialności karnej za propagowanie „seksualnych zbrodni”, jednoznacznie artykułując swoje stanowisko w kontekście mniejszości seksualnych.

Zasadniczą zmianą jest priorytetyzacja kwestii polityki młodzieżowej w nowej wersji Programu Ochrony Ukraińców z 2017 roku. Katalog postulatów w tym zakresie został bowiem podniesiony do rangi odrębnego działu programowego. Część ta jest rezultatem wspólnej pracy członków powiązanej ze Swobodą organizacji młodzieżowej „Sokół” oraz studenckiej młodzieżówki partii. Nowe ujęcie wyodrębnia te aspekty polityki młodzieżowej, które były już obecne w poprzednich redakcjach programowych, nieznacznie je poszerzając, aktualizując i zamykając w ramy osobnego działu. Bardziej więc niż szerokim rozbudowaniem agendy programowej, jest ono raczej zabiegiem mającym na celu podkreślenie znaczenia kwestii polityki młodzieżowej w całości programu, który Swoboda proponuje Ukraińcom. Rozpatrując zmiany, jakie zaszły w nowej wersji programu, zauważyć należy szereg nowych pomysłów. Swoboda opowiedziała się między innymi za opracowaniem narodowego programu wychowania patriotycznego ukraińskiej młodzieży, zmierzającego do odpowiedniej – nacjonalistycznej formacji ideowej młodego pokolenia⁵³¹. Organizacje pracujące z młodzieżą miałyby z kolei zostać poddane ścisłej kontroli państwa pod kątem ich lojalności wobec Ukrainy.

3.5.7. Polityka historyczna

Pewnym zaskoczeniem może być fakt, iż dopiero w redakcji programu z 2011 roku znajdujemy spójną artikulację postulatów programowych z zakresu polityki historycznej. Swoboda opowiedziała się w nim za martyrologiczną wizją historii Ukrainy. Swą tożsamość państwo ukraińskie wywodzi w niej z wielowiekowej tradycji ciągłości państwowej,

⁵³⁰ Punkt 3.6 programu z 2011 r.

⁵³¹ Punkt 6.1 programu z 2017 r.

poczynającej się od Rusi Kijowskiej, następnie Księstwa Halicko-Wołyńskiego, Republiki Kozackiej, Ukraińskiej i Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, Karpackiej Ukrainy, a także państwa ukraińskiego odnowionego Aktem 30 czerwca⁵³². Swoboda interpretuje historię XX wieku jako pasmo ludobójczych działań prowadzonych przeciw Ukrainie ze strony okupantów, włączając w to również stronę polską w rezultacie skutków Akcji Wisła. Partia domaga się w programie radykalnej dekomunizacji przestrzeni publicznej⁵³³ oraz zniesienia podwyższonych świadczeń emerytalnych dla funkcjonariuszy sowieckiego aparatu represji. Swoboda postuluje również wznowienia śledztwa w sprawie ludobójczego Wielkiego Głodu, a także podjęcie działań zmierzających do uzyskania od strony rosyjskiej przeprosin i odszkodowań za jej politykę wyniszczania narodu ukraińskiego. Ważnym postulatem jest też kwestia roztoczenia opieki państwowej nad Ukraińcami z Kubania, Chełmszczyzny, Nadsania, Podlasia i Łemkowszczyzny, „siłowo wysiedlonymi z rodzinnych ziem”⁵³⁴. Swoboda opowiedziała się również za uznaniem walk prowadzonych przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińską Powstańczą Armię jako walk narodowo-wyzwoleńczych, a ich weteranów – za weteranów walki o państwową niepodległość Ukrainy⁵³⁵. 14 października ma stać się według propozycji programowej świętem państwowym – Dniem Oręża Ukraińskiego, zastępując obchodzony ustanowiony w czasach sowieckich, 23 lutego jako Dzień Obrońcy Ojczyzny.

Aktualizacja programu z 2017 roku w kwestii polityki historycznej objęła w swej konieczności część zapisów, które w różnej formie zostały zrealizowane przez nowy, postmajdanowy obóz władzy. W sferze ciągłości historycznej, z której Swoboda wywodzi tradycje państwowotwórcze, dodane zostało nieobecne wcześniej Wielkie Księstwo Litewskie. W odpowiedzi na implementację pakietu ustaw dekomunizacyjnych, Swoboda opowiedziała się za ich poszerzeniem, bezwarunkową realizacją oraz uzupełnieniem obecnie istniejących luk prawnych⁵³⁶.

⁵³² Punkt 6.1 programu z 2011 r.

⁵³³ Punkt 6.7 programu z 2011 r. Dekomunizacja jest na Ukrainie procesem, który realnie zaczął się od obalenia pomnika Lenina podczas Rewolucji Godności. Szczegółowe omówienie w rozdziale szóstym.

⁵³⁴ Punkt 6.11 programu z 2011 r.

⁵³⁵ Punkt 6.13 programu z 2011 r.

⁵³⁶ Punkt 7.4 programu z 2017 r.

3.5.8. Polityka zagraniczna

Od samego początku swojej działalności Swoboda w sposób jednoznaczny uznaje Federację Rosyjską jako głównego wroga państwa ukraińskiego. W programie SNPU obecna jest konstatacja, iż „państwo rosyjskie jest przyczyną całego zła na Ukrainie”⁵³⁷, zaś sami Rosjanie „nie są jeszcze sformowanym narodem”, ponieważ przeważająca większość „tak zwanych Rosjan” pochodzi etnicznie od plemion ugrofińskich, narodów Uralu i Syberii, mongolskich koczowników” i dlatego też cechuje ich narodowy nihilizm⁵³⁸. Punktem wyjścia dla kształtowania relacji międzynarodowych jest też uznanie Ukrainy za geopolityczne centrum Eurazji mogącej istnieć może jedynie jako mocarstwo wyartykułowane w haśle „Wielkiej Ukrainy”⁵³⁹.

W programie z roku 2004 pojawia się z kolei jasny postulat akcesji Ukrainy do struktur zachodnich: NATO, ale również, co warto podkreślić, Unii Europejskiej⁵⁴⁰. Dla Swobody członkostwo w NATO oznacza towarzystwo najbardziej rozwiniętych i najpotężniejszych państw świata, ochronę państwa od możliwej agresji zewnętrznej, ale także poparcie wyboru bratnich narodów słowiańskich – Bułgarów, Polaków, Chorwatów, Słoweńców, Słowaków, które to również zostały członkami Sojuszu⁵⁴¹. Wzmocnieniem bezpieczeństwa Ukrainy ma być również przywrócenie jej statusu państwa jądrowego oraz budowa profesjonalnej armii ze szwajcarskim modelem rezerwy. Motywacją dla wejścia Ukrainy do Unii Europejskiej jest zaś przede wszystkim eurocentryczna interpretacja tożsamości narodowej Ukraińców. Oznacza to wspólnotę wartości takich jak wolność, sprawiedliwość, tożsamość narodowa i praworządność. Ukraina w Unii to zdaniem Swobody wyższy poziom życia i szerokie wykorzystanie osiągnięć cywilizacyjnych Zachodu.

Do poważnej reorientacji wizji polityki zagranicznej doszło w redakcji programu z 2011 roku, w którym Swoboda, utrzymując ambicję akcesji do NATO, zrezygnowała z postulatu integracji z Unią Europejską. W zamian nadrzędnym celem polityki zagranicznej państwa ukraińskiego stała się budowa nowej architektury polityczno-ekonomiczno-militarnej na bazie geopolitycznej osi łączącej Bałtyk z Morzem Czarnym. W projekcie *Intermarium*, według Swobody, miałyby wziąć udział również kraje Skandynawii – Norwegia i Szwecja, a także Finlandia⁵⁴². Partia postuluje również wstrzymanie uczestnictwa kraju we wszystkich

⁵³⁷ Punkt 6. programu SNPU.

⁵³⁸ Punkt 10. programu SNPU.

⁵³⁹ Punkt 15. programu SNPU.

⁵⁴⁰ Punkt 9.2 programu z 2004 r.

⁵⁴¹ Punkt 9.1 programu z 2004 r.

⁵⁴² Punkt 7.4 programu z 2011 r.

międzynarodowych strukturach politycznych zbudowanych z inicjatywy Rosji, takich jak Wspólnota Niepodległych Państw. W zamian intensyfikacji miałyby ulec aktywność Ukrainy w regionalnej organizacji GUAM, do której zaproszone miałyby zostać inne państwa basenu Morza Czarnego i Kaspijskiego. Swoboda potwierdza swoje wcześniej wyartykułowane aspiracje do odbudowy potencjału nuklearnego Ukrainy, motywując to tym razem (co warte podkreślenia biorąc pod uwagę datę formułowania tych postulatów) naruszeniem Memorandum Budapesztańskiego⁵⁴³ ze strony Rosji, czego przykładami miałyby być spór o Tuzłę i Cieśninę Kerczeńską⁵⁴⁴. Poważnej reformie miałyby również zostać poddane Siły Zbrojne Ukrainy. Głównym jej elementem miałyby być radykalne zwiększenie finansowania armii do poziomu 5% PKB, który umożliwić miałyby konieczną i pilną modernizację sprzętu wojskowego.

Wedle najnowszej redakcji programu, w odpowiedzi na rosyjską agresję, Swoboda postuluje całkowite zerwanie stosunków dyplomatycznych z Rosją oraz uczestnictwa w organizacjach międzynarodowych powstałych z inicjatywy Moskwy do czasu odzyskania utraconego terytorium⁵⁴⁵. Partia chce doprowadzić do oficjalnego uznania Rosji jako agresora i stronę konfliktu wojennego na wschodzie Ukrainy, oskarżenia jej jako państwa i jej wojenno-politycznego kierownictwa o popełnienie zbrodni wojennych i skierowania tych spraw do Międzynarodowego Trybunału Karnego⁵⁴⁶. Kolejnym elementem nacisku na Moskwę ma być utworzenie przez władze ukraińskie długotrwałego programu wsparcia ruchów politycznych narodów gnębionych przez Moskwę (w zamyśle podsycanie tendencji separatystycznych obliczonych na załamanie państwowości rosyjskiej, które doprowadzi do zakończenia wojny) oraz aktywizacja działania na rzecz ochrony praw i wolności, poszerzania aktywności samorządowej etnicznych Ukraińców, którzy zwarcie zamieszkują terytorium Federacji Rosyjskiej⁵⁴⁷ (w interpretacji Swobody są to historyczne terytoria ukraińskie, które wchodziły obecnie w skład Rosji, a także Szary, Zielony i Malinowy Klin⁵⁴⁸).

⁵⁴³ Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Budapest, 5 December 1994

⁵⁴⁴ Punkt 7.9 programu z 2011 r.

⁵⁴⁵ Punkt 8.2 programu z 2017 r.

⁵⁴⁶ Punkt 8.3 programu z 2017 r.

⁵⁴⁷ Punkt 8.15 programu z 2017 r.

⁵⁴⁸ Szary Klin (także: Szara Ukraina) - ukraińska nazwa zasiedlanego przez Ukraińców regionu południowo-zachodniej Syberii i północnego Kazachstanu. Emigracja Ukraińców na ten obszar miała miejsce na przełomie XIX i XX stulecia. Mianem Zielonego Klinu określa się analogiczne terytorium zasiedlane przez Ukraińców na obszarze Przymurza (Manduzhrii Zewnętrznej), zaś mianem Malinowego Klinu - tereny Kubania na Północnym Kaukazie.

Swoboda deklaruje również konieczność wprowadzenia stanu wojennego na obszarze przyfrontowym⁵⁴⁹ oraz reformę zarządzania oddziałami siłowymi. Wszystkie z nich biorące udział w ATO miałyby być podporządkowane Sztabowi Generalnemu (w tym również wyłączona spod jurysdykcji MSW Gwardia Narodowa). Ponadto, partia postuluje również utworzenie Sztabu Najwyższego Dowódcy⁵⁵⁰. W sferze międzynarodowej współpracy wojskowej partia chce uzgodnić dwustronne umowy z USA i Wielką Brytanią (jako sygnatariuszami Memorandum Budapesztańskiego) o pełnoskalowej wojskowej pomocy dla Ukrainy, a także przekazania broni ofensywnej oraz długoterminowego wsparcia wojskowo-technicznego.

3.5.9. Polityka wobec Krymu i Donbasu

Po raz pierwszy kwestia statusu Krymu pojawiła się w programie Swobody z okresu transformacji partii z SNPU w 2004 roku. To w nim właśnie pojawia się postulat pełnej unitaryzacji Ukrainy i wiążącego się z nią zniesienia autonomii Półwyspu Krymskiego⁵⁵¹.

W kolejnej redakcji Programu Ochrony Ukraińców z 2011 roku, Swoboda w sposób znaczący rozszerzyła swoją agendę dotyczącą kwestii krymskiej, poświęcając jej cały osobny rozdział programu. Partia zadeklarowała w nim przede wszystkim konieczność całkowitego wycofania wojsk rosyjskich z terytorium Ukrainy. Do tego czasu, partia opowiedziała się za wprowadzeniem ścisłej kontroli nad obiektami użytkowymi przez Flotę Czarnomorską oraz opracowanie na szczeblu Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony planu działań strony ukraińskiej na wypadek nie zastosowania się Rosji do wymogu wycofania swych wojsk z Półwyspu Krymskiego⁵⁵². Oprócz tego, Swoboda świadoma zapewne trudności związanych z postulatem deautonomizacji Krymu, opowiedziała się za dwutorowym działaniem, z jednej strony bazującym na programie promocji ukraińskiej kultury, sztuki i mediów ukraińskojęzycznych na obszarze Krymu, a z drugiej na programie integrującym ludność Krymu z resztą społeczeństwa ukraińskiego, na gruncie integracji ekonomicznej, transportowej, kulturowej, informacyjnej i edukacyjnej⁵⁵³.

⁵⁴⁹ Punkt 8.7 programu z 2017 r.

⁵⁵⁰ Punkt 8.8 programu z 2017 r.

⁵⁵¹ Punkt 1.11 programu z 2004 r.

⁵⁵² Punkt 8.4 programu z 2011 r.

⁵⁵³ Punkt 8.13 programu z 2011 r.

Redakcja swobodowego programu z 2017 roku przynosi konieczną redefinicję zapisów dotyczących kwestii Krymu i wprowadza na agendę również sprawę okupowanego terytorium Donbasu. Utrzymując postulat pełnej unitaryzacji Ukrainy, Swoboda jednoznacznie odrzuca jakąkolwiek koncepcję zakładającą autonomizację w jakimś zakresie okupowanego terytorium, włączając w to również nadawanie mu „specjalnego statusu”⁵⁵⁴, w sposób wyraźny odwołując się do uchwalonej przez Radę Najwyższą ustawy o specjalnym statusie Donbasu⁵⁵⁵. Swoboda przyjęła radykalny, konfrontacyjny kurs strategii dotyczącej reintegracji Krymu i Donbasu. Mają one zostać objęte pełną blokadą ekonomiczną, energetyczną, surowcową i transportową do momentu całkowitej deokupacji⁵⁵⁶. Wybory samorządowe na tych terytoriach odbyć się mają dopiero po ostatecznym wyzwoleniu terytoriów oraz przeprowadzeniu procesu repaszportyzacji, uwzględniającego kontrolę pod kątem ewentualnej kolaboracji z Moskwą i lojalności państwu ukraińskiemu⁵⁵⁷. Ukraina ma również aktywnie wspierać tych, którzy pozostając na tych terenach realnie sprzeciwiają się rosyjskiej agresji. Swoboda pozytywnie odnosi się do kwestii tatarskiej jako ludności autochtonicznej na Krymie. Prawa etniczne i kulturowe narodu krymskotatarskiego, a także innych narodów, uznanych na poziomie ustawodawczym jako narody rdzenne terytorium Ukrainy, muszą być zdaniem Swobody chronione i gwarantowane przez Konstytucję Ukrainy. Nie można jednak nadawać im w ocenie partii żadnych terytorialnych preferencji z przyczyny etnicznej⁵⁵⁸.

* * *

Analizując chronologię oraz zakres przedmiotowy kolejnych redakcji programów Socjal-Narodowej Partii Ukrainy, a następnie Wszzechukraińskiego Zjednoczenia Swoboda, stwierdzić należy, iż rozwój agendy programowej, zarówno w perspektywie horyzontalnej (poszerzanie programu o kolejne działy tematyczne) jak i wertykalnej (stopniowa konkretyzacja oferty, wprowadzenie szczegółowych postulatów regulujących dane zagadnienie), w sposób ścisły powiązany jest z rozwojem organizacyjnym struktur partii oraz jej zaplecza intelektualnego. Kluczowa reforma partii w 2004 roku transformująca SNPU w Swobodę wiązała się ze stopniowym złagodzeniem narracji politycznej, a także pewną liberalizacją programową, co w konsekwencji doprowadziło do znaczącego poszerzenia potencjalnej bazy elektorальной partii i umożliwiło jej rywalizację na szczeblu ogólnokrajowym.

⁵⁵⁴ Punkt 9.4 programu z 2017 r.

⁵⁵⁵ ЗАКОН УКРАЇНИ Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 45, ст.2043).

⁵⁵⁶ Punkt 9.2 programu z 2017 r.

⁵⁵⁷ Punkt 9.5 programu z 2017 r.

⁵⁵⁸ Punkt 9.9 programu z 2017 r.

Począwszy zaś od redakcji programu z 2011 roku partia, rywalizując już jako znacząca siła polityczna o wymiarze ogólnoukraińskim, zaczęła w sposób istotny wyróżniać się od swoich konkurentów na skrzydle ukraińskiej centroprawicy i prawicy (Batkiwszczyna, UDAR) bogatą ofertą socjalną, dość eklektycznie łącząc ją z utrzymującym się ostrym radykalizmem na niwie tożsamościowej. To połączenie stanowi fundament doktryny ukraińskiego socjal-nacjonalizmu. Swoboda odwołuje się w niej zarówno do ideowych wyborców nacjonalistycznych, zainteresowanych głównie agendą tożsamościową (afirmacja nacjonalistycznego kierunku polityki historycznej, radykalna ukrainizacja życia publicznego polegająca na instytucjonalnym ograniczaniu możliwości funkcjonowania języka rosyjskiego), ale również do tych Ukraińców, dla których warstwa ideologiczna pozostaje bez większego znaczenia w obliczu ich potrzeb socjalnych. Kwestia niskiej stopy życiowej pozostawała bowiem przed Rewolucją Godności głównym problemem, którego rozwiązania oczekiwało społeczeństwo. Paradoksalnie, o tych wyborców Swoboda rywalizowała głównie z komunistami. Dodając do tego jeszcze efekt świeżości i „nowych twarzy” w polityce⁵⁵⁹ partia znacząco zwiększyła swoje poparcie, co doprowadziło ją do największego sukcesu wyborczego nacjonalistów w historii niepodległej Ukrainy na wyborach w 2012 roku. Dzięki temu aż do Rewolucji Godności Swoboda miała faktyczny monopol na kształtowanie i implementację doktryny ukraińskiego nacjonalizmu.

Sama zaś Rewolucja i jej konsekwencje – aneksja Krymu oraz wojna w Donbasie - były powodem omawianej w rozdziale drugim nacjonalizacji dyskursu społeczno-politycznego i jego zawłaszczenia przez partie bardziej umiarkowane. Proces ten był początkowo był dla Swobody korzystny z punktu widzenia możliwości realizacji przynajmniej części postulatów, zwłaszcza biorąc pod uwagę, że partia znalazła się w koalicyjnym rządzie Arsenija Jaceniuka i uzyskała realny wpływ na kształtowanie polityki państwa na szczeblu centralnym. Wynikiem tego procesu było jednak także utracenie przez Swobodę jednego z czynników wyróżniających ją na scenie politycznej Ukrainy – specyficznej, wybitnie antyrosyjskiej koncepcji programu tożsamościowego. Koronnym tego przykładem była realizacja części postulatów Swobody w zakresie polityki historycznej czy dekomunizacji przez obóz władzy skupiony wokół prezydenta Poroszenki. Rozczarowanie działalnością Swobody w okresie jej rządów było wywołane przede wszystkim poziomem oczekiwań wobec partii formułującej w swoim programie tak daleko idące obietnice, których spełnienie okazało się być niemożliwe w

⁵⁵⁹ Oprócz Ołeha Tiahnyboka, który miał już dość dużą rozpoznawalność z uwagi na wcześniejszą karierę polityczną, większość deputowanych frakcji Swobody po wyborach z 2012 roku to byli młodzi aktywiści.

niezwykle trudnych politycznie i gospodarczo realiach postrewolucyjnej Ukrainy. Jego konsekwencją było nieprzekroczenie progu wyborczego na wyborach w 2014 roku, co należy uznać za porażkę partii.

Najnowsza redakcja programowa pochodząca z 2017 roku była komentarzem Swobody nad aktualnym stanem państwa ukraińskiego. W dużej mierze stanowił on powielenie diagnozy janukowyczowskiej Ukrainy (szczególnie w kwestiach oligarchizacji państwa, powszechnej korupcji, spadku stopy życiowej i konieczności zabezpieczenia socjalnego dla najuboższych). Zmiany, które były w nim obecne, stanowiły przede wszystkim konsekwencję trwającego konfliktu zbrojnego, którego pomyslnie dla państwa ukraińskiego zakończenie Swoboda potraktowała jako absolutny fundament, warunek *sine qua non* budowy „Wielkiego Państwa”, o którym wspomina w preambule Programu Ochrony Ukraińców. Możliwości implementacji założeń nowej wersji doktryny socjal-nacjonalizmu są jednak znacząco ograniczone, nie tylko z uwagi na odległe perspektywy zakończenia wojny. Po wyborach parlamentarnych z 2019 roku Swoboda realną władzę sprawuje jedynie na poziomie wybranych samorządów na Zachodniej Ukrainie. Nie ma też realnych perspektyw do odbudowy swojego poparcia do poziomu z 2012 roku, ponieważ bezpowrotnie utraciła ona wszystkie te czynniki, które stanowiły o jej ówczesnej sile.

Swoboda nie ma już monopolu na artykulację doktryny ukraińskiego nacjonalizmu (gdyż pojawiły się Prawy Sektor i Ruch Azowski, co powoduje wewnątrz nacjonalistyczną rywalizację nie tylko o wyborców, ale już o aktywistów skłonnych do angażowania się w działalność polityczną), nie ma też monopolu na możliwość realizacji postulatów nacjonalistycznych, gdyż te są realizowane przez inne, nienacjonalistyczne ugrupowania, co zostało omówione w rozdziale szóstym. Nie dysponuje już efektem świeżości i aurą antysystemowości, gdyż była częścią tego systemu, najpierw negocjując polityczny kompromis z Janukowyczem, później już bezpośrednio uczestnicząc w rządzeniu państwem w koalicji z Batkiwszczyną i UDARem.

Swoboda może upatrywać nadziei na odzyskanie swojej pozycji politycznej w przeciągającej się wojnie, która z jednej strony może skłonić społeczeństwo do akceptacji bardziej radykalnych rozwiązań na rzecz uregulowania tego konfliktu, zaś z drugiej - może znużyć Ukraińców swoją nierozstrzygalną pasywnością do tego stopnia, że znów na pierwszy plan wysunie się kwestia polepszania warunków życia, co skłoni ich do poparcia rozbudowanego programu socjalnego Swobody. Kluczowa w tym procesie będzie jednak

odbudowa wizerunku Swobody jako partii wiarygodnej, zaangażowanej ideowo i co najważniejsze - sprawczej⁵⁶⁰.

⁵⁶⁰ Zaktualizowana prognoza rozwoju pozycji politycznej Swobody po dokonanej 24 lutego 2022 roku inwazji Rosji na Ukrainę znajduje się w zakończeniu pracy.

4. Nacjonalizm rewolucyjny Prawego Sektora

4.1. Rozwój instytucjonalny Prawego Sektora

4.1.1. Geneza organizacji i jej pierwotna charakterystyka

Jak zostało to pokrótce omówione w rozdziale poświęconym wydarzeniom Rewolucji Godności, Prawy Sektor powstał z początku jako stosunkowo luźny, nieformalny ruch zrzeszający szereg organizacji nacjonalistycznych, których działacze i aktywiści brali czynny udział w protestach przeciwko władzy Wiktora Janukowycza. Choć w swych pierwotnych założeniach Prawy Sektor, jako struktura ponadorganizacyjna, miał pełnić funkcję koordynacyjną wobec działań podejmowanych przez członków organizacji w nim zrzeszonych, w praktyce cieszyli się oni w dalszym ciągu istotną autonomią i niezależnością w podejmowaniu decyzji o charakterze operacyjnym. Ścisłe kierownictwo Prawego Sektora decydowało jedynie o strategicznych kierunkach działań, a także określało oficjalne stanowiska tego wówczas luźnego organizacyjnie ruchu wobec najważniejszych kwestii wiążących się z Rewolucją (przykładowo stanowiska wobec najważniejszych wydarzeń Rewolucji, główne postulaty wobec władzy itp.). Swobodzie operacyjnej członków Prawego Sektora (choć biorąc pod uwagę kontekst ówczesnych wydarzeń precyzyjniejszym określeniem wydaje się być termin „aktywiści”, jako, że Prawy Sektor nie miał wówczas jeszcze wykształconej formalnej struktury organizacyjnej) sprzyjały takie czynniki jak rosnąca dynamika wydarzeń Rewolucji - eskalacja przemocy i napięcia pomiędzy protestującymi, a siłami prorządowymi, chaos informacyjny towarzyszący protestom, a także sam radykalizm osób utożsamiających się z Prawym Sektorem, zarówno w warstwie ideowej, jak również w podejmowanych przez nich działaniach. Organizacja budowała swoją popularność wśród nacjonalistów bazując nie tylko na wspomnianym radykalizmie, choć był on istotnym wyróżnikiem Prawego Sektora na prawicowym skrzydle Majdanu. Jego główny rywal – Swoboda, jako ugrupowanie parlamentarne, koordynująca agendę działań wspólnie z pozostałymi partiami opozycyjnymi, powoli przestawała jawić się jako siła antysystemowa. Tiahnybok, jako jeden z „trójki tenorów” Majdanu, obok Kłyuczki i Jaceniuka, uczestnicząc we wszelkich konsultacjach politycznych i negocjując kompromis z samym Janukowyczem, chcąc nie chcąc zrywał z narracją Swobody jako siły całkowicie niezależnej, zdeterminowanej do detonacji ukraińskiego systemu politycznego na drodze rewolucyjnych przemian. Tę niszę, pozostawioną przez Swobodę w wyniku konsekwencji jej działań politycznych, zagospodarował właśnie Prawy

Sektor. Oprócz radykalizmu, w rozwoju organizacji sprzyjały mu także dwie inne kwestie wizerunkowe: czynnik świeżości polegający na wykreowanej w mediach otoczce nowej, tajemniczej siły paramilitarnej budującej swój mit założycielski w oparciu o trwające, aktualne wydarzenia, a także powiązana z nią histeria mediów rosyjskich i projanukowczywskich, które to właśnie w tej organizacji upatrywały kwintesencji neobanderyzmu i faszyzmu, jakie miały stać za kulisami organizatorów Rewolucji Godności. Zainteresowanie nieprzychylnych nacjonalistom mediów w naturalny sposób przełożyło się na wzrost popularności organizacji wśród radykałów.

Jak było to już wspomniane, Prawy Sektor pierwotnie składał się z następujących organizacji: Tryzub imienia Stepana Bandery, UNA-UNSO, Kongres Ukraińskich Nacjonalistów, Patriota Ukrainy, Biały Młot, Czarny Komitet i Komitet Wyzwolenia Więźniów Politycznych. Były to te środowiska i organizacje, które 28 listopada 2013 roku uzgodniły o prowadzeniu swoich działań pod nowym szyldem – w praktyce zachowując swoje obecne struktury wewnątrzorganizacyjne. Jeszcze jednak w lutym 2014 roku, w najgorętszej fazie protestów Rewolucji Godności, doszło do pierwszego rozłamu w historii Prawego Sektora, kiedy szeregi ruchu opuściła organizacja Biały Młot. Zgodnie z wersją prezentowaną przez lidera Białego Młota, Władysława Goranina, Biały Młot odłączył się od Prawego Sektora (lub też, wedle jego słów, „utworzył nową strukturę Prawego Sektora”) po pożarze gmachu związków zawodowych, w którym to 19 lutego zginął jeden z członków Białego Młota, Ołeksandr Klityński. Biały Młot wraz z szeregiem członków innych organizacji wchodzących w skład Prawego Sektora miał wówczas dokonać przebazowania do budynku rady miejskiej na Chreszczatyku. Faktycznym powodem rozłamu miała być, według Goranina, „niezgoda na udział Prawego Sektora w toczących się wówczas grach politycznych”⁵⁶¹. Z kolei według ówczesnego rzecznika Prawego Sektora, Borysława Berezy, Biały Młot został wykluczony dopiero 6 marca 2014 roku, w wyniku bliżej niesprecyzowanej niedyscyplinarności jego członków wobec decyzji władz zwierzchnich organizacji⁵⁶².

Fenomen Prawego Sektora wynikał z potrzeby wykreowania podczas Rewolucji Godności nowej siły nacjonalistycznej, która byłaby jeszcze bardziej radykalna i antysystemowa aniżeli uwikłana w polityczne rozgrywki w Radzie Najwyższej i w bezpośrednich rozmowach z Janukowyczem Swoboda. Jego radykalizm był też bardzo

⁵⁶¹ Л. Мельникова, „Белый молот” Майдана: „Мы – не политические игрушки”, <https://rian.com.ua/analytics/20140430/346505793.html>, dostęp: 1.11.2019 r.

⁵⁶² Офіційна заява Політради 'Правого сектору' про виключення Білого Молоту, https://www.youtube.com/watch?v=uTinwJ_ny9A, dostęp: 1.11.2019 r.

wygodnym narzędziem obozu władzy, który mógł go wykorzystywać jako straszak do delegitymizacji Majdanu jako protestów, za którymi, w narracji władzy, stoją banderowscy ekstremiści dążący nie do europeizacji Ukrainy, ale do przejęcia władzy i ustanowienia nacjonalistycznych rządów. To, co miało zniechęcać zwykłych obywateli do wspierania Majdanu, stanowiło jednak najlepszą promocję dla samej organizacji. Paradoksalnie więc Prawy Sektor został wykreowany przez obie strony konfliktu. Przez nacjonalistów w sensie faktycznym, przez *regionalów* - w wymiarze wizerunkowym. I jedni i drudzy go potrzebowali, aczkolwiek z diametralnie innych powodów. Nacjonałiści, aby jakoś wypełnić porzuconą przez Swobodę niszę radykalnego, bezkompromisowego antysystemu, zaś władza - aby uzasadnić swoje kolejne próby brutalnej pacyfikacji demonstrujących. Dla samego ruchu nacjonalistycznego wyłonienie się Prawego Sektora miało jeszcze inny wymiar - doktrynalny. Organizacja, której działalność nierozzerwalnie związana była z wydarzeniami Rewolucji Godności, siłą rzeczy zmuszona była do artykulacji swojej agendy programowej w oparciu o narrację rewolucyjną. W ten sposób Prawy Sektor stał się odpowiedzialny za konceptualizację drugiego nurtu współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu - doktryny nacjonalizmu rewolucyjnego.

4.1.2. Formalizacja instytucjonalna Prawego Sektora

Już po zakończeniu Rewolucji Godności Prawy Sektor przystąpił do dalszej konsolidacji organizacji i tworzenia formalnego, odrębnego ruchu politycznego. Sam proces krystalizacji przywództwa Prawego Sektora nastąpił jeszcze podczas samej Rewolucji Godności. W początkach istnienia ruchu władza w nim miała bardziej charakter kolegialny, związany z jego luźną, konfederacyjną strukturą instytucjonalną. W miarę upływu czasu do głosu doszła najbardziej znacząca frakcja zrzeszająca aktywistów organizacji Tryzub, na której czele stał Dmytro Jarosz. To właśnie Jarosza i Tryzub uznaje się też za głównych inicjatorów samego zjednoczenia nacjonalistów pod szyldem Prawego Sektora⁵⁶³. Sam Jarosz nie ukrywał też ambicji politycznych, jakie formułował przed nowotworzącą się formacją, co zdaje się potwierdzać wersję aktywistów Białego Młota o podejmowanych przez pozostałych członków Prawego Sektora działaniach na rzecz upolitycznienia ruchu. Jeszcze przed ucieczką

⁵⁶³ О. Литвин, *Як Яструб став Провідником: чому Ярош залишає "Правий сектор"*, <https://www.segodnya.ua/ua/politics/kak-yastrebn-stal-provodnikom-pochemu-yarosh-ostavlyayet-pravyy-sektor-666490.html>, dostęp: 1.11.2019 r.

Janukowycza Jarosz w wywiadzie ocenił, że „jeśli wszystko zakończy się w sposób pokojowy, to ruch (Prawy Sektor) zostanie przekształcony w podmiot polityczny”. Dodał, że ma świadomość tego, że „ci chłopcy, którzy przelali krew w walce, powinni zająć godne miejsce w formowaniu władzy”⁵⁶⁴.

22 marca 2014 roku podczas zjazdu wchodzącej w skład Prawego Sektora partii UNA-UNSO zdecydowano o przemianowaniu jej nazwy na Prawy Sektor, co zakończyło proces formalizacji politycznej tego ruchu. Liderem partii wybrany został Dmytro Jarosz, a w skład jej zarządu weszli także Andrij Stempicki, Andrij Tarasenko, Walerij Woronow, Andrij Artemenko, Mykoła Zawirucha, Kostantyn Fusztej, Andrij Biłecki, Andrij Denysenko, Jurij Szuchewycz, Ołeksandr Muzyczko, Arsenij Kłymaczow, Ołeh Odnorożenko, Jurij Surowiecki. Działacze Prawego Sektora zdecydowali również o wysunięciu kandydatury Dmytra Jarosza w przedterminowych wyborach prezydenckich⁵⁶⁵. Kierownictwo Prawego Sektora tworzyły więc przede wszystkim trzy główne frakcje wywodzące się z poszczególnych organizacji: „tryzubowcy”, do których zaliczyć należy Jarosza, Stempickiego i Tarasenkę, „unsowcy” – Woronow, Fusztej, Muzyczko, Szuchewycz (wcześniejszy lider partii UNA-UNSO) oraz „patrioci” – reprezentanci Patrioty Ukrainy – Andrij Biłecki i Ołeh Odnorożenko.

Prawy Sektor swoją aktywnością w wydarzeniach Rewolucji Godności wypracował sobie silną pozycję w ukraińskim ruchu nacjonalistycznym. Pod względem działań o charakterze aktywistycznym, a w końcowej fazie rewolucji - paramilitarnym - znacząco przewyższał on potencjałem możliwości Swobody. Nie była ona w stanie zmobilizować wystarczająco dużego grona aktywistów partyjnych, by móc realnie wpływać na kierunki działań protestujących na Majdanie. Zdecydowanie większą kontrolę nad kolejnymi posunięciami rewolucjonistów miał pod tym względem Prawy Sektor, który, także z uwagi na wspomniane już aspekty wizerunkowe⁵⁶⁶, z łatwością przyciągał nowych aktywistów o usposobieniu nacjonalistycznym. Kierownictwo Prawego Sektora zinterpretowało rosnącą popularność ruchu jako sygnał, że może ona przerodzić się w wymierny potencjał polityczny. Stąd też szybko postępujący proces instytucjonalizacji tak, aby móc zdyskontować ten potencjał w nadchodzących wyborach prezydenckich i parlamentarnych, pomimo braku wykształconych struktur partyjnych. Szans wyborczych upatrywano również w osobie lidera Dmytra Jarosza. Liczono, że jego charyzma i autorytet, który szybko wypracował sobie w

⁵⁶⁴ Ibidem.

⁵⁶⁵ В. Карпінська, *"Правий сектор" став партією та обрав Яроша головою*, https://zaxid.net/praviy_sektor_stav_partiyeyu_ta_obrav_yarosha_golovoyu_n1305104, dostęp: 1.11.2019 r.

⁵⁶⁶ Tajemniczość, czarna legenda w mediach, łątka największych radykałów rewolucji, efekt świeżości.

środoisku nacjonalistów, przyciągną tych wyborców, którzy nadziei na lepszą postjanukowyczoowską Ukrainę upatrywali w silnym przywódcy spoza układu. Rosyjska agresja na Ukrainę spowodowała jednak, że zamiast budowy partii Prawy Sektor musiał się skupić na rozwoju militarnego komponentu swojego ruchu.

4.1.3. Ukraiński Korpus Ochotniczy „Prawy Sektor”

17 lipca 2014 roku w odpowiedzi na trwające działania wojenne na wschodzie Ukrainy, w których czynny udział brali członkowie Prawego Sektora⁵⁶⁷, utworzone zostało militarne skrzydło organizacji, Ukraiński Korpus Ochotniczy „Prawy Sektor”. Przepisy ogólne UKO „Prawy Sektor”⁵⁶⁸ precyzują, że jest on dobrowolnym, militarnym zjednoczeniem obywateli Ukrainy, Ukraińców z zagranicy oraz cudzoziemców, którzy wyrazili chęć udziału w walce zbrojnej narodu ukraińskiego, stworzonym celem obrony integralności terytorialnej i niepodległości Ukrainy. Istnieć ma on do ostatecznego odnowienia ładu konstytucyjnego i jurysdykcji ukraińskiego prawa nad całością okupowanego terytorium Ukrainy. Żołnierzem UKO „Prawy Sektor” może zostać dowolna osoba po ukończeniu 18 roku życia, niezależnie od narodowej, partyjnej i religijnej przynależności, choć regulamin wspomina przy tym, że „propaganda satanistyczna i ateistyczna jest zabroniona”. Komendantem Korpusu wyznaczony został Andrij Stempicki, natomiast Naczelnikiem Sztabu Korpusu – Walerij Woronow⁵⁶⁹.

Pierwotnie Korpus był więc stworzony wyłącznie z myślą działalności militarnej na rzecz obrony integralności terytorialnej i niepodległości Ukrainy przed zewnętrzną agresją Federacji Rosyjskiej i działaniami prorosyjskich separatystów. Mandat jego działań, wyznaczony rozkazem komendanta Korpusu nr 2 z 17 lipca 2014 roku, obejmował terytoria obwodów donieckiego i ługańskiego, a także Autonomiczną Republikę Krym jako strefę frontową. W toku dalszego rozwoju jednostki, zakres działalności i jego legitymacja uległy znaczącemu poszerzeniu. W obowiązującej redakcji przepisów ogólnych UKO „Prawy Sektor” z 6 kwietnia 2017 roku przeczytać można już, że Korpus „prowadzi walkę przeciwko

⁵⁶⁷ O działalności militarnej Prawego Sektora szerzej w podrozdziale trzecim.

⁵⁶⁸ Загальні положення про Добровольчий Український Корпус «Правий сектор», <https://pravyysektor.info/duk-ps/polozhennya/zagalni-polozhennya-pro-dobrovolchyy-ukrayinskyu-korpus-pravyi-sektor>, dostęp: 1.11.2019 r.

⁵⁶⁹ ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО СТВОРЕННЯ ДОБРОВОЛЬЧОГО УКРАЇНСЬКОГО КОРПУСУ «ПРАВИЙ СЕКТОР», <https://web.archive.org/web/20150315205247/http://banderivets.org.ua/zagalni-polozhennya-pro-stvorennya-dobrovolchogo-ukrayinskogo-korpusu-pravyj-sektor.html>, dostęp: 1.11.2019 r.

zewnątrznemu i wewnętrznemu wrogowi narodu ukraińskiego wszystkimi możliwymi sposobami na całym terytorium Ukrainy oraz poza jej granicami”⁵⁷⁰. W myśl tej zmiany w doktrynie obronnościowej Korpusu, pozycjonuje się on już nie tylko jako formacja partycypująca w wojnie obronnej Ukrainy z zewnętrznym agresorem, ale także jako aktywny podmiot walki o pożądaną formację ideologiczno-polityczną narodu i państwa ukraińskiego. Tak w istocie należy bowiem definiować ideę obrony narodu ukraińskiego przed wrogiem wewnętrznym – a więc tymi ośrodkami ukraińskiej polityki, które Prawy Sektor uznaje za nierealizujące najszerzej rozumianego interesu wspólnoty narodowej⁵⁷¹.

4.1.4. Odejście Dmytra Jarosza i rozłam w Prawym Sektorze

Dwoistość sformalizowanej struktury Prawego Sektora, z jego wyraźnie odrębnymi instytucjonalnie i funkcjonalnie skrzydłami – politycznym i militarnym, funkcjonowała do listopada 2015 roku, kiedy to dość nieoczekiwanie lider organizacji Dmytro Jarosz ogłosił o swoim odejściu z ruchu. Umotywował on swój krok niezgodą na decyzje polityczne i strategiczny kierunek działalności przyjęte przez zarząd Prawego Sektora na zjeździe organizacji 8 listopada⁵⁷². Jarosz nie godził się przede wszystkim na przyjętą ostatecznie przez organizację strategię rewolucyjną – ściśle powiązaną z ideą wroga wewnętrznego, zgodnie z którą tylko drogą podjęcia działań rewolucyjnych, można pokonać „wewnętrzny reżim okupacyjny”, jak wyjaśniał zaistniałe rozbieżności ideologiczne pomiędzy Jaroszem a resztą Prawego Sektora, rzecznik organizacji, Artem Skoropadski⁵⁷³. Nowoprzyjęta doktryna, którą można określić mianem doktryny ukraińskiego nacjonalizmu rewolucyjnego, została zaimplementowana nie tylko do politycznego programu partii, ale również, o czym była mowa powyżej, do dokumentów statutowych militarnego skrzydła ruchu, Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego.

Niedługo później, 28 grudnia, Jarosz w oficjalnym oświadczeniu ogłosił, że inicjuje proces tworzenia nowego ruchu narodowo-patriotycznego. W jego ocenie Prawy Sektor

⁵⁷⁰ Загальні положення про Добровольчий Український Корпус «Правий сектор», <https://pravyysektor.info/duk-ps/polozhennya/zagalni-polozhennya-pro-dobrovolchuy-ukrayinskyu-korpus-pravyi-sektor>, dostęp: 1.11.2019 r.

⁵⁷¹ Ideologiczna pozycja Prawego Sektora, a także jego program polityczny stanowią przedmiot rozważań czwartego podrozdziału. Idea wroga wewnętrznego, określanego także jako reżimu wewnętrznej okupacji w sposób bezpośredni powiązana jest ze zmianą doktrynalną Prawego Sektora, do której doszło w wyniku rozłamu organizacji.

⁵⁷² Д. Ярош, <https://www.facebook.com/dyastrub/posts/912371765506375>, dostęp: 1.11.2019 r.

⁵⁷³ О. Литвин, *Як Яструб став Провідником: чому Ярош залишає "Правий сектор"*, <https://www.segodnya.ua/ua/politics/kak-yastreb-stal-provodnikom-pochemu-yarosh-ostavlyayet-pravyi-sektor-666490.html>, dostęp: 1.11.2019 r.

powstał jako rewolucyjna struktura – *podczas* Rewolucji i *dla* Rewolucji. Rewolucja ta nie została jednak zakończona, z przyczyn od członków ruchu niezależnych – z powodu zbrojnej agresji Rosji na Ukrainę. Ten fakt jest też istotny w kontekście oceny tego, w jakim kierunku powinny iść dalsze działania nacjonalistów. Zdaniem Jarosza trwająca wojna determinuje priorytety – kluczowe jest bowiem odparcie zbrojnej agresji. Z tego też względu, w ocenie Jarosza, Prawy Sektor jako struktura rewolucyjna zakończył swoją misję – nowy etap walki wymaga bowiem utworzenia znacząco bardziej inkluzywnego, szerokiego ruchu patriotycznego o orientacji propaństwowej, „bez radykalizmów graniczących z marginesem, ale też bez liberalnej demagogii”⁵⁷⁴. Jarosz podkreślił, że nie oznacza to rezygnacji z idei ukraińskiej rewolucji narodowej jako takiej. Zdystansował się jednak od działań określanych przez niego jako „pseudorewolucyjne”, które to mają zagrażać istnieniu państwa ukraińskiego i hańbić dobre imię ukraińskich patriotów. Zaznaczył, że choć on i jego współpracownicy pozycjonują się w opozycji wobec urzędującej władzy na Ukrainie, nie uważają za właściwe prowokowanie krwawych i skazanych na porażkę buntów przeciwko niej.

Odejście Jarosza spowodowało rozłam w Prawym Sektorze mający bardzo poważne konsekwencje dla całego ruchu, nie tylko jego skrzydła politycznego. Jako charyzmatyczny lider, cieszył się on znaczącym autorytetem członków organizacji, którzy w konsekwencji zdecydowali o odejściu ze struktur Prawego Sektora wraz z nim. Nie dotyczyło to tylko członków aktywu politycznego organizacji. Rozłam dotyczył również odejścia znaczącej części żołnierzy służących w Ukraińskim Korpusie Ochotniczym. Jarosz ogłaszając zamiar tworzenia nowego ruchu poinformował również o tym, że na bazie piątego i ósmego batalionu UKO i medycznego batalionu „Hospitalierzy” utworzona zostanie nowa formacja – Ukraińska Armia Ochotnicza⁵⁷⁵. Wraz z Jaroszem, szeregi Prawego Sektora opuściła co najmniej jedna piąta jego dotychczasowych członków⁵⁷⁶.

⁵⁷⁴ Д. Ярош, *Дмитро Ярош оголошує про заснування нового руху*, <https://sectorpravdy.com/ua/news/duknews/1465-dmytro-yarosh-oholoshuie-pro-zasnuvannia-novoho-rukhu>, dostęp: 1.12.2019 r.

⁵⁷⁵ Ibidem.

⁵⁷⁶ Informację o odejściu 20% członków Prawego Sektora przekazał w oficjalnym komunikacie jego rzecznik, Artem Skoropadski. Mogą być to jednak liczby celowo zaniżone. Prawy Sektor nigdy nie publikował weryfikowalnych danych na temat liczebności jego członków. Więcej: V. Melkozerova, *Yarosh launches a new movement, leaves Right Sector*, <https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/yarosh-launches-a-new-movement-leaves-right-sector-408646.html>, dostęp: 1.12.2019 r.

Początkowo organizacja powróciła do kolegialnego modelu sprawowania władzy, jednak już w marcu 2016 roku oficjalnie ogłoszono⁵⁷⁷, że nowym szefem Prawego Sektora został wybrany Andrij Tarasenko⁵⁷⁸. Tarasenko od momentu wyboru pozostaje niezmiennie⁵⁷⁹ liderem całej organizacji.

Pod rządami Andrija Tarasenki, pomimo znaczącego osłabienia wewnętrznym rozłamem, Prawy Sektor podjął działania na rzecz dalszego rozwoju instytucjonalnego organizacji. Ich głównym wymiarem była formalizacja w 2017 roku młodzieżowego skrzydła ruchu, Prawej Młodzieży. Jak podkreśla organizacja, głównym celem wydzielenia młodzieżówki jest konieczność odpowiedniej formacji ideologicznej młodego pokolenia Ukraińców, które będzie gotowe służyć swojej ojczyźnie w interesach ukraińskiego narodu. Członkiem Prawej Młodzieży może być każdy w wieku od 16 do 21 lat, kto podziela poglądy ukraińskiego nacjonalizmu i żąda radykalnych zmian w organizacji państwa. Do zadań szczegółowych Prawej Młodzieży należy edukacja i formacja wychowawcza (wychowanie patriotyczne twórczej i świadomej młodzieży, realizacja działań obliczonych na rozwój własnych zdolności i talentu, a także kształtowanie charakteru); formacja ideologiczna (popularyzacja ideologii ukraińskiego nacjonalizmu, konsolidacja młodzieży wokół wspólnie wyznawanego katalogu wartości i idei); rozwój kulturowy⁵⁸⁰.

* * *

Rozwój instytucjonalny Prawego Sektora jest w głównej mierze wynikiem działań podejmowanych przez Dmytra Jarosza, niekwestionowanego lidera ruchu, który swoją charyzmą przyciągnął do organizacji rzeszę zwolenników i aktywistów chcących zaangażować się w tworzenie nowej siły nacjonalistycznej. Pod jego wodzą organizacja rozwinęła dwa główne kierunki swojej działalności: polityczny, skupiony wokół partii przekształconej z UNA-UNSO w Prawy Sektor oraz militarny - w ramach Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego „Prawy Sektor”. Decyzje Jarosza uwarunkowały także dalsze losy Prawego Sektora i ostateczny jego rozłam. Rezygnacja lidera pociągnęła za sobą falę odejść wśród członków organizacji dla których to autorytet samego Jarosza okazał się być istotniejszy niż pozycja, jaką wyrobił sobie

⁵⁷⁷ *Політичну партію «Правий сектор» очолив Андрій Тарасенко*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27623322.html>, dostęp: 1.12.2019 r.

⁵⁷⁸ Andrij Tarasenko w młodości był członkiem Kongresu Ukraińskich Nacjonalistów, z ramienia którego kandydował w wyborach do rady rejonowej w Krzywym Rogu. W 2001 roku dołączył do Tryzuba, gdzie rozwijał lokalne i regionalne struktury organizacji. W późniejszych latach odpowiadał za kijowski ośrodek Tryzuba. W 2012 roku kandydował w wyborach parlamentarnych w Tarnopolu. W Prawym Sektorze jeden z najbliższych współpracowników Dmytra Jarosza, początkowo rzecznik organizacji.

⁵⁷⁹ Stanem na maj 2022 roku.

⁵⁸⁰ Права Молодь, <https://pravyysektor.info/prava-molod>, dostęp: 1.12.2019 r.

Prawy Sektor jako organizacja. W dużej mierze bowiem wielu z nich utożsamiało Prawy Sektor z Jaroszem i nie wyobrażało sobie istnienia tej organizacji bez niego. Konsekwencje rozłamu okazały się być negatywne zarówno dla Jarosza, jak i samego Prawego Sektora.

4.2. Działalność polityczna Prawego Sektora i Dmytra Jarosza

4.2.1. Wybory prezydenckie 2014 roku

Prawy Sektor równoległe z trwającym wiosną 2014 roku procesem swojej instytucjonalizacji formalno-prawnej stanął w obliczu konieczności niezwykle szybkiego wypracowania strategii politycznej na nieoczekiwane przedterminowe wybory prezydenckie. Już 6 marca lider wówczas jeszcze nieformalnego ruchu Dmytro Jarosz ogłosił na konferencji prasowej swój zamiar kandydowania w majowej elekcji⁵⁸¹. Centralna Komisja Wyborcza Ukrainy oficjalnie zarejestrowała jego kandydaturę 1 kwietnia. Co ciekawe, pomimo faktu, że w momencie rejestracji istniała już formalnie partia Prawy Sektor i ta właśnie przynależność partyjna Jarosza była także oficjalnie uwzględniana w dokumentach CKWU, to jednak kandydował on formalnie jako kandydat niezależny⁵⁸².

Hasłem wyborczym Dmytra Jarosza było „Wolność! Sprawiedliwość! Dobrobyt!”. We wstępie swojego wyborczego programu Jarosz zaznaczył główne cele, jakie jego zdaniem stoją przed Ukrainą: „Musimy zakończyć Ukraińską Rewolucję Narodową. Nasz główny cel to złamanie kryminalno-oligarchicznych modeli i ustanowienie społecznie zorientowanego państwa z działającą gospodarką rynkową i absolutnie nową, efektywną strukturą władzy. Dokonujemy europejskiego cywilizacyjnego wyboru i damy opór kremlowskiemu neokolonializmowi”. Program Jarosza podzielony był na 11 krótkich rozdziałów grupujących najważniejsze priorytety polityki⁵⁸³. Kluczowym zadaniem miało być, jak wskazał Jarosz na samym początku programu, powstrzymanie rosyjskiej agresji. Lider Prawego Sektora opowiadał się za trzykrotnym zwiększeniem wydatków na armię, przywróceniem Ukrainie statusu mocarstwa jądrowego, wzmocnieniem współpracy z USA i Wielką Brytanią jako

⁵⁸¹ *Ярош підтвердив, що йде в президенти і розповів про погрози з Москви*, <https://www.unian.ua/politics/894437-yarosh-pidтверdiv-scho-yde-v-prezidenti-i-rozpoviv-pro-pogrozi-z-moskvi.html>, dostęp: 1.12.2019 r.

⁵⁸² W danych CKWU rozróżnia się przynależność partyjną danego kandydata, tzn. partię, której formalnym członkiem ewentualnie jest dany kandydat i podmiot.

⁵⁸³ Позачергові вибори Президента України 25 травня 2014 року - Кандидат на пост Президента України Ярош Дмитро Анатолійович: Програма кандидата у Президенти України Яроша Дмитра Анатолійовича, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/wp001>, dostęp: 10.12.2019 r.

gwarantami bezpieczeństwa i integralności terytorialnej Ukrainy, ochroną ukraińskiej sfery informacyjnej poprzez zakaz tłumaczeń antyukraińskich mediów, wsparciem dla Tatarów krymskich, państwowym wsparciem dla uchodźców z Donbasu i likwidacją rosyjskiej sieci agenturalnej na całym terytorium Ukrainy. Jarosz w swoim przedwyborczym programie przewidywał również głęboką reformę organów państwowych i administracji – trzykrotne zmniejszenie liczby urzędników, reformę sądownictwa (wprowadzenie ławy przysięgłych, pozbawienie prokuratury kompetencji prowadzenia przedsądowych śledztw), ograniczenie procedur administracyjnych jako podstawę walki z korupcją, decentralizację władzy (poszerzenie kompetencji samorządów, likwidację obwodowych i rejonowych administracji państwowych). Kandydat proponował również radykalne rozwiązania w polityce gospodarczej – zmniejszenie liczby podatków do trzech (podatek dochodowy od osób fizycznych w stawce 10%, podatek od zysków w stawce 7% oraz podatek na działalność inwestycyjną w stawce 5%), ograniczenie ingerencji państwa w procesy ekonomiczne, a także skuteczną politykę antymonopolową ukierunkowaną na ograniczenie wszechwładzy oligarchów. W sferze polityki zagranicznej Jarosz opowiadał się za współpracą z Unią Europejską w ramach umowy stowarzyszeniowej, wprowadzeniem reżimu bezwizowego dla obywateli Ukrainy w UE, współpracę z NATO na rzecz zapobiegania zagrożeniom zewnętrznym, a także, co podkreślone zostało jako priorytetowy wymiar polityki zagranicznej Ukrainy, wszechstronna współpraca z państwami położonymi na osi Morza Bałtyckiego i Morza Czarnego. Jarosz wzmiankował również o konieczności wprowadzenia nowej konstytucji, przewidującej prezydencko-parlamentarny model ustrojowy. Program wyborczy Jarosza, choć w dużej mierze skrótowy i hasłowy, stanowił pierwszą próbę konkretyzacji programu Prawego Sektora. Daleko idącym rozwinięciem jego podstawowych założeń jest obowiązujący obecnie Program wyzwolenia narodowego i państwowotwórczości.

Kampania prezydencka Dmytra Jarosza była dość skromna pod względem swojego rozmachu, prowadzona przede wszystkim za pośrednictwem mediów społecznościowych. Determinowały to trzy zasadnicze czynniki: po pierwsze, napięta sytuacja polityczna Ukrainy zmagającej się ze wstępną fazą zbrojnej agresji na jej terytorium, co warunkowało ograniczony model prowadzenia agitacji wyborczej, jaki przyjęła zdecydowana większość kandydatów; po drugie, wczesny etap rozwoju Prawego Sektora jako partii, która nie zdążyła jeszcze zbudować zwartych struktur terenowych, a także przekształcić dotychczas nieformalnego zasobu aktywistów i sympatyków organizacji w pełnoprawnych członków partii, po trzecie zaś – niewielkie możliwości finansowe.

Przedwyborcze sondaże nie dawały większych szans liderowi Prawego Sektora. Jego poparcie oscylowało w granicach błędu statystycznego, a sam Jarosz w każdym sondażu, w którym był uwzględniany, przegrywał również swoistą wewnętrzną, „nacjonalistyczną” rywalizację, z kandydatem Swobody Ołehem Tiahnybokiem. Wyniki przedstawia poniższa tabela⁵⁸⁴.

Tabela nr 6 - Poparcie dla Dmytra Jarosza przed wyborami prezydenckimi 2014 roku

Data opublikowania sondażu	Instytucja	Poparcie dla Dmytra Jarosza
5.03.2014 r.	SOCIS	2,3%
3.04.2014 r.	GFK Ukraine	Poniżej 1,0%
5.04.2014 r.	IRI / Grupa Rating	Poniżej 3,0%
9.04.2014 r.	Grupa Rating / Centrum Razumkova	1,2%
6.05.2014 r.	Centrum Razumkova	1,0%
7.05.2014 r.	Grupa Rating	0,9%
11.05.2014 r.	GFK Ukraine	0,5%
20.05.2014 r.	SOCIS / Grupa Rating / KMIS	0,9%

W przeprowadzonych 25 maja wyborach prezydenckich Dmytro Jarosz uzyskał ostatecznie 127 772 głosów, co przełożyło się na 0,7% poparcia⁵⁸⁵. Tym samym potwierdziły się pesymistyczne dla Prawego Sektora sondażowe prognozy przedwyborcze. W ocenie ekspertów Ośrodka Studiów Wschodnich, wyniki wyborczego samego Jarosza, a także lidera Swobody Ołeha Tiahnyboka, świadczyły o niewielkiej skali realnego poparcia społeczeństwa ukraińskiego dla idei radykalnego nacjonalizmu. Według nich, wybory prezydenckie stanowiły w tym kontekście zaprzeczenie tezy formułowanej w szczególności przez ośrodki prorosyjskie, odnośnie postmajdanowego wzrostu popularności nacjonalizmu wśród Ukraińców⁵⁸⁶. Należy jednak zauważyć, że kwestia stosunku do nacjonalizmu i jego pozycji na postrewolucyjnej

⁵⁸⁴ Opracowanie własne na podstawie wybranych wyników sondaży. Źródła zamieszczone w Wykazie źródeł.

⁵⁸⁵ Szczegółowe wyniki w aneksie nr 2.

⁵⁸⁶ A. Wierzbowska - Miazga, T. Olszański, *Poroszenko prezydentem Ukrainy*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-05-28/poroszenko-prezydentem-ukrainy>, dostęp: 15.04.2020 r.

Ukrainie odnosi się do szerokiej agendy, obejmującej nie tylko preferencje polityczne materializujące się w określonych decyzjach wyborczych. Zagadnienia te dotyczą również sferę formacji tożsamościowej, a także implementację wybranych elementów doktryny ukraińskiego nacjonalizmu przez podmioty często nieutożsamiane z samym nacjonalizmem⁵⁸⁷.

4.2.2. Wybory parlamentarne 2014 roku

Słaby wynik w wyborach prezydenckich Dmytra Jarosza został przyjęty ze spokojem. Sam lider zaznaczył, że w Prawym Sektorze spodziewano się takiego rezultatu, z uwagi na bardzo wątle zasoby finansowe, możliwości organizacyjne, co w konsekwencji przełożyło się na ograniczoną kampanię. Jako cel priorytetowy Jarosz uznał doprowadzenie do przedterminowych wyborów parlamentarnych na jesieni, zapowiadając zarazem, że jego partia zamierza wziąć w nich aktywny udział⁵⁸⁸.

W przedterminowych wyborach parlamentarnych Prawemu Sektorowi udało się zarejestrować listę ogólnokrajową liczącą 32 kandydatów, a także 35 kandydatów w części większościowej. Z okręgu jednomandatowego nr 39 w obwodzie dnepropietrowskim startował z kolei lider partii Dmytro Jarosz.

Dynamika kampanii wyborczej, podobnie jak w przypadku wyborów prezydenckich, została zdeterminowana przez działania militarne na wschodzie Ukrainy, a także próby politycznego uregulowania tego konfliktu, jakie były wówczas podejmowane przez ukraiński rząd. W szczególności chodzi tutaj o przyjęty przez Ukrainę Protokół miński z 5 września 2014 roku, który zakładał między innymi zawieszenie broni pomiędzy walczącymi stronami⁵⁸⁹. Kwestia ta miała szczególne znaczenie dla Prawego Sektora, który to – jako faktyczna strona trwającego konfliktu (Ukraiński Korpus Ochotniczy Prawy Sektor prowadził wówczas aktywne działania zbrojne na froncie) miał istotny wpływ na implementację postanowień umowy, z drugiej zaś – jako partia, aktywnie uczestniczył w ukraińskiej polityce. Oznaczało to rozmycie granic pomiędzy sferą militarną, a polityczną w działalności organizacji, a także sprzyjało instrumentalizacji działań w zakresie jednej z nich celem wywarcia wpływu na drugą

⁵⁸⁷ Tym właśnie aspektem poświęcony jest w części rozdział drugi, a także całość szóstego.

⁵⁸⁸ Ярош: "Правий сектор" домагатиметься перевиборів парламенту, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/05/25/7026574/>, dostęp: 1.12.2019 r.

⁵⁸⁹ Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина, <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/123258.pdf>, dostęp: 1.12.2019 r.

(np. przeprowadzenie działań militarnych łamiących postanowienia Protokołu na rzecz osiągnięcia określonych celów politycznych w toku kampanii wyborczej). Nie bez znaczenia był tutaj fakt, iż komendant Korpusu, Andrij Stempicki, był również wysoko postawionym działaczem partyjnym i czwartym kandydatem z listy ogólnokrajowej⁵⁹⁰.

Dmytro Jarosz prezentując oficjalne stanowisko Prawego Sektora w kontekście protokołu mińskiego zaznaczył, że Ukraiński Korpus Ochotniczy Prawy Sektor wykona rozkaz Zwierzchnika Sił Zbrojnych Ukrainy o zawieszeniu broni. Podkreślił jednak, iż żołnierze Prawego Sektora pozostawiają sobie prawo do otwarcia ognia w odpowiedzi na ostrzał wroga. Jarosz wyraził również swój sceptycyzm co do realności wprowadzenia w życie postanowień mińskiego porozumienia - „wiemy, że ani Putin, ani jego terrorystyczne marionetki na Ukrainie żadnego zawieszenia broni nie będą dotrzymywać. Przykładów w ostatnich miesiącach jest mnóstwo. Przygotowujemy się do kontynuacji walki. Przyjmujemy i trenujemy młodych rekrutów, tworzymy nowe oddziały, szkolimy załogi czołgów, BMP, artylerzystów”⁵⁹¹.

Wyborczą agitację partia ograniczyła pod względem tematycznym wyłącznie do kwestii militarnych i swoich działań – przede wszystkim w kontekście Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego, na rzecz obrony ukraińskiej państwowości przed zbrojną agresją Rosji. Był to zrozumiały krok, zważywszy na szczególnie wysoki odsetek działaczy Prawego Sektora biorących aktywny udział w walce zbrojnej i paramilitarny rodowód organizacji. Choć aspekt militarny akcentowany był również w kampaniach wyborczych innych, także nienacjonalistycznych partii, w ich przypadku miało to charakter o wiele bardziej instrumentalny. Cała ukraińska scena polityczna musiała jednoznacznie ustosunkować się do kluczowego problemu trwającej wojny. Chcąc zdyskontować nastroje społeczne poszczególne partie „wciągały” na swoje listy, jako lokomotywy wyborcze, nie tylko znanych aktywistów Majdanu, ale również czynnych uczestników walk trwających w Donbasie. Cel tego był *stricte* wizerunkowy, obliczony na przyciągnięcie nowych wyborców i przedstawienie partii jako ofiarnych patriotów, czynnie włączających się w wysiłek wojenny. Dla Prawego Sektora było to z kolei sedno jego działalności. Dmytro Jarosz był jedynym liderem partii politycznej, który kandydując w wyborach parlamentarnych wziął czynny udział w toczących się wówczas walkach.

⁵⁹⁰ Związki pomiędzy Ukraińskim Korpusem Ochotniczym a partią były tak ściśle, że zjazd wyborczy partii, jaki odbył się 13 września, został zorganizowany w bazie UKO, o czym informowała Ołena Biłozerska: O. Білозерська, <https://www.facebook.com/bilozerska/posts/753499874707716>, dostęp: 1.12.2019 r.

⁵⁹¹ Д. Ярош, <https://www.facebook.com/dyastrub/posts/697617163648504>, dostęp: 1.12.2019 r.

W przeprowadzonych 26 października wyborach parlamentarnych Prawy Sektor uzyskał 284 943 głosów w części proporcjonalnej, co przełożyło się na 1,8% poparcia⁵⁹². Dmytro Jaroszowi udało się jednak uzyskać mandat deputowanego z okręgu jednomandatowego. Lider partii uzyskał 21 074 głosów (30,27% poparcia) i z przewagą ponad 10 tysięcy głosów wyprzedził niezależną kandydatkę Mariję Pustową, związaną wcześniej z Partią Regionów⁵⁹³.

4.2.3. Działalność polityczna Dmytra Jarosza

Sukces wyborczy Dmytra Jarosza przełożył się na umocnienie pozycji Prawego Sektora. Partia uzyskała szerokie, jak na swoje możliwości i zasoby, instrumentarium realnego oddziaływania politycznego. Realizacja tego potencjału zależała jednak od skuteczności działań podejmowanych przez Jarosza na szczeblu parlamentarnym.

Jarosz w nowowybranym parlamencie objął ważną funkcję zastępcy przewodniczącego Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony. W ogólnym rozrachunku, lider Prawego Sektora jako parlamentarzysta wyróżniał się jednak nadzwyczaj niskim poziomem aktywności. Do końca 2017 roku uczestniczył on w zaledwie 13 z łącznie 372 posiedzeń Rady Najwyższej, co daje mu frekwencję na poziomie 3,5%. Nie zgłosił również żadnej interpelacji⁵⁹⁴. Co może dziwić, Jarosz nie był również aktywny w swoim komitecie. Do 31 grudnia 2017 uczestniczył on w jedynie 5 posiedzeniach komitetu z łącznie 96 przeprowadzonych (5% frekwencji). W kontekście pojawiającej się w mediach krytyki jego bierności na forum parlamentarnym jego tłumaczenia były dość niekonsekwentne. W jednej z wypowiedzi stwierdził on, że obiecał swoim wyborcom skoncentrowanie się na kwestii prowadzonej wojny i to wojnie poświęca pełnię swojej uwagi, mandatu zaś zdać nie zamierza z uwagi na to, że umożliwi on (w niesprecyzowanej jednak przez Jarosza formie) wpływanie na sytuację na froncie⁵⁹⁵. Z kolei w wywiadzie dla Ukraińskiej Prawdy swoje nieobecności argumentował następująco: „Nie ma sensu tam siedzieć, kiedy nie widzę potrzeby. Nie raz

⁵⁹² Szczegółowe wyniki w Aneksie nr 3.

⁵⁹³ Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року. Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі. Одномандатний виборчий округ №39 (Дніпропетровська область), <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp040pt001f01=910pf7331=39.html>, dostęp: 10.12.2019 r.

⁵⁹⁴ Народний депутат України VIII скликання Ярош Дмитро Анатолійович, <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18153/9>, dostęp: 5.12.2019 r.

⁵⁹⁵ *Дмитро Ярош розповів, чому прогулює засідання Верховної Ради*, https://www.youtube.com/watch?v=C_7YreaW_Bw, dostęp: 5.12.2019 r.

mówiłem już, że od pojedynczego deputowanego pozafrakcyjnego nic nie zależy. Posiedzę, posłucham, ponaciskam przyciski. I co z tego? Wolę ten czas lepiej wykorzystać”⁵⁹⁶.

Głównym punktem aktywności Dmytra Jarosza jako parlamentarzysty był zaproponowany przez niego projekt ustawy o Ukraińskim Korpusie Ochotniczym. Jego głównym celem była normalizacja nieuregulowanego dotychczas statusu prawnego tej formacji. Zgodnie z zapisami projektu, UKO miał stać się ochotniczą formacją wojskową podporządkowaną Ministerstwu Obrony Ukrainy. Jego statut miał być zatwierdzany przez Radę Najwyższą Ukrainy na wniosek Komendanta UKO i ministerstwa obrony. Sam Komendant UKO miał być powoływany przez Prezydenta Ukrainy w rezultacie głosowania, w którym uczestniczyliby komendanci batalionów rezerwowych UKO. Komendant UKO miałby ponadto status doradcy społecznego przy Ministrze Obrony Ukrainy. Batalion rezerwy UKO w myśl projektu stanowiłby podstawową jednostkę organizacyjną formacji. Bataliony formowane byłyby na podstawie podziału administracyjnego Ukrainy – każdy z nich podporządkowany byłby terytorialnie jednemu obwodowi. Projekt ten, wniesiony przez Jarosza w maju 2015 roku, nie doczekał się jednak rozpatrzenia przez Radę Najwyższą. Po niespełna roku, w marcu 2016, został wycofany z prac legislacyjnych⁵⁹⁷.

Nieco wcześniej, bo na początku 2016 roku, Dmytro Jarosz, już jako w pełni niezależny polityk po odejściu z Prawego Sektora, ogłosił powstanie swojego nowego projektu politycznego: Państwowej Inicjatywy Jarosza (Dija)⁵⁹⁸. Dija⁵⁹⁹ miała być w zamierzeniu jej lidera ponadideologiczną platformą łączącą różne środowiska zdeterminowane do działalności propaństwowej, nieco przypominającą swoją szeroką strukturą Ludowy Ruch Ukrainy z czasów radzieckiej Ukrainy. Wśród najbliższych współpracowników Jarosza w nowej organizacji znaleźli się jego towarzysze z czasów Prawego Sektora: Andrij Szaraskin, odpowiedzialny w Diji za działania polityczno-społeczne, a także Serhij Ilnicki, szef sztabu Ukraińskiej Armii Ochotniczej.

⁵⁹⁶ М. П'єцух, *Дмитро Ярош: Я ніколи не був радикалом*, <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/11/7/7125992/>, dostęp: 5.12.2019 r.

⁵⁹⁷ Проект Закону про Добровольчий Український Корпус, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=55129, dostęp: 1.12.2019 r.

⁵⁹⁸ *Нова партія: Ярош хоче навести порядок в тилу*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1971417-aros-presentuvav-svou-politsilu.html>, dostęp: 1.12.2019 r.

⁵⁹⁹ Organizacja w oryginale nosi nazwę Державницька Ініціатива Яроша, w skrócie ДІЯ (ukr. дія - działanie). W debacie przyjęła się oryginalna, skrócona wersja nazwy organizacji - „Dija”. Vide: E. Bilonozhko, *Koszułyński: Jesteśmy konserwatystami. Zrobiliśmy tak samo jak Polacy*, <http://polonews.in.ua/opinie/koszulynski-jestesmy-konserwatystami-zrobilismy-tak-samo-jak-polacy/>, dostęp: 1.12.2019 r.

Promując swoją nową inicjatywę Jarosz odżegnywał się od wizerunku radykała, jaki ciągnął się za jego osobą jeszcze od czasów Rewolucji Godności. Tłumaczył, że z Prawego Sektora odszedł z przyczyn różnic ideologicznych, a on sam nigdy nie był radykałem. „Rewolucjonistą – tak, byłem, jestem i będę. Ale radykałem – nie”⁶⁰⁰. Rewolucja, w rozumieniu Dmytra Jarosza, to odpowiedzialność za swoje działania. Rewolucja narodowa – to odpowiedzialność za los narodu i państwa. Ukraińska rewolucja narodowa, kontynuuje Jarosz, została rozpoczęta na Majdanie w 2013 roku, ale nie zostały do tej pory zmaterializowane te idee, za którymi ludzie wyszli na protesty. Jednakże, w warunkach walki z wrogiem zewnętrznym, dokończyć rewolucję powinno się w sposób pokojowy. „To zmiana systemu władzy, struktury władzy i ludzi przy władzy”. Dla tego jednak, w jego ocenie, potrzeba czasu⁶⁰¹.

Dija, choć powołana była do realizacji tych zamierzeń, w praktyce swojej działalności przekształciła się w organizację społeczną, która wspiera pracą swoich wolontariuszy działalność żołnierzy na froncie, przede wszystkim tych zrzeszonych w Ukraińskiej Armii Ochotniczej. Jej aktywiści przeprowadzili również kilka akcji ulicznych, takich jak pikiet pod rosyjskim konsulem we Lwowie w trzecią rocznicę przeprowadzenia referendum na Krymie⁶⁰². Choć niektóre sondaże sygnalizowały pewien potencjał polityczny tego projektu (przykładowo, w jednym z badań z kwietnia 2017 roku, na Diją chciało zagłosować 3% respondentów, co dawało jej perspektywy samodzielnego przekroczenia progu wyborczego)⁶⁰³, związany był on bardziej z rozpoznawalnością firmującego ją swoim nazwiskiem Dmytra Jarosza, aniżeli rozwojem samej organizacji. Jej aktywność pozostawała bowiem na niskim poziomie, a z czasem - znikła całkowicie.

Jaroszewi ostatecznie nie udało się z Diją powtórzyć sukcesu, który stał się udziałem Prawego Sektora w początkowej fazie jego działalności. Warto wymienić różnice, które o tym zadecydowały. Prawy Sektor zyskał dużą popularność w czasie Rewolucji Godności bazując na swym radykalizmie i wynikającej z niego kontrze do aktywności Swobody, a więc odwołując się do precyzyjnie zdefiniowanej grupy docelowej - radykałów, nacjonalistów i

⁶⁰⁰ М. П'єцух, *Дмитро Ярош: Я ніколи не був радикалом*, <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/11/7/7125992/>, dostęp: 5.12.2019 r.

⁶⁰¹ Ibidem.

⁶⁰² *ДІЯ пікетувала російське консульство у Львові, щоб нагадати, що Крим – це Україна*, <https://dobrovoltsi.org.ua/news/diya-piketuvala-rosijske-konsulstvo-u-lvovi-schob-nahadaty-scho-krym-tse-ukrajina/>, dostęp: 1.12.2019 r.

⁶⁰³ *Тимошенко, Порошенко і Рабінович знову очолили президентський рейтинг, - соціопитування*, <https://ua.112.ua/polityka/tymoshenko-poroshenko-i-rabinovych-znovu-ocholyly-prezydentskyi-reitynh-sotsopytuvannia-385154.html>, dostęp: 1.12.2019 r.

antysystemowców rozczarowanych polityką Swobody. Z kolei zdecydowanie złagodzona ideologicznie Dija trafiła ostatecznie w próżnię - nacjonałiści ją zignorowali, z kolei dla osób o umiarkowane prawicowych poglądach były bardziej wiarygodne alternatywy, niż enigmatyczny projekt Jarosza. Dla Prawego Sektora niezmiennie ważny był też czynnik „nowości” - nowej organizacji owianej złą medialną sławą z wcześniej nieznanym szeroko charyzmatycznym liderem. Tego już nie było w przypadku Diji, ponieważ Jarosz był już wówczas osobą powszechnie znaną. Istotne było jednak również to, że Prawy Sektor w istocie zinstytucjonalizował pod swoim szyldem szereg już istniejących organizacji nacjonalistycznych dysponujących własnymi zasobami i strukturami. Każda z nich mając osobno relatywnie niewielki potencjał, zyskiwała dzięki synergii działań innych w ramach wzajemnej koordynacji i współpracy. Nie był to więc proces oddolnej budowy organizacji, taki jak miał miejsce w przypadku Diji. O ile więc Jarosz zapisał się w historii ukraińskiego nacjonalizmu jako kluczowa postać w rozwoju Prawego Sektora, o tyle jego zdolności organizacyjne w zakresie tworzenia nowej struktury politycznej „od zera” okazały się niewystarczające.

4.2.4. Działalność polityczna Prawego Sektora pod wodzą Andrija Tarasenki

Prawy Sektor w momencie odejścia Dmytra Jarosza znalazł się w najpoważniejszym kryzysie od czasu powstania ruchu. Odszedł bowiem nie tylko jego lider. Rozłam, jaki został dokonany w rezultacie decyzji Jarosza, pociągnął za sobą struktury polityczne partii – spowodował odejście lojalnych mu działaczy, jak również – a co jest kluczowe w kontekście pragmatyki działalności ukraińskich organizacji nacjonalistycznych - szerokiego grona aktywistów popierających Jarosza stanowiących faktyczną siłę Prawego Sektora. To na nich przede wszystkim osadzał się potencjał ilościowy ugrupowania to oni stanowili podstawowy zasób organizacji, szczególnie w kontekście organizacji działalności ulicznej, takiej jak manifestacje czy protesty. Kwestią absolutnie kluczową stało się więc uratowanie osłabionej organizacji przed całkowitym upadkiem.

Wychodząc z założenia, że przyczyną rozłamu były rosnące rozbieżności ideologiczne i wiążąca się z nimi liberalizacja kursu politycznego, za co osobiście odpowiadał Jarosz, Andrij Tarasenko uznał, że priorytetowym kierunkiem Prawego Sektora pod jego wodzą będzie w pierwszej kolejności konsolidacja ideologiczna organizacji. Działalność *stricte* polityczna, taka jak chociażby uczestnictwo partii w wyborach, w ocenie Tarasenki, miała mieć charakter

drugorzędny⁶⁰⁴. Organizacja miała przede wszystkim skupić się na formacji ideowej swoich członków, w myśl kształtowanej przez Prawy Sektor doktryny ukraińskiego nacjonalizmu rewolucyjnego.

Ograniczenie sfery działalności politycznej widać na przykładzie wyborów uzupełniających do Rady Najwyższej, które odbyły się 17 lipca 2016 roku w siedmiu okręgach maźorytarnych. Prawy Sektor wystawił w nich trzech swoich kandydatów. W okręgu nr 27 w obwodzie dnipropietrowskim był to Jurij Jewtuszenko, w okręgu nr 114 w obwodzie ługańskim był to Jurij Ponomarenko, w okręgu nr 151 w obwodzie połtawskim był to z kolei Ihor Czadiuk. Uzyskali oni jednak śladowe poparcie wyborców, które prezentuje poniższa tabela⁶⁰⁵:

Tabela nr 7 - Prawy Sektor na wyborach uzupełniających do Rady Najwyższej 16 lipca 2016 r.

Numer okręgu	Imię i nazwisko	Liczba głosów	Poparcie w %
27	Jurij Jewtuszenko	190	0,54%
114	Jurij Ponomarenko	15	0,04%
151	Ihor Czadiuk	234	0,49%

W kolejnych miesiącach partia w praktyce zamroziła swoją działalność. Z całkowicie zmarginalizowanego politycznie Prawego Sektora pozostał w efekcie jedynie znany i jeszcze szanowany wśród nacjonalistów szyld. Wykorzystywany był on przede wszystkim w nieregularnie prowadzonej aktywności publicznej, sprowadzającej się niemal w całości do udziału w demonstracjach lub marszach organizowanych przez poważnie skłócone w tym czasie środowiska nacjonalistyczne.

⁶⁰⁴ Е. Кузьменко, *Один з лідерів "Правого сектора" Андрій Тарасенко: "На Майдані Порошенко і до нас приходив. Казав: "Хлопці, давайте ви не будете мене говнять. А "5 канал", відповідно, не буде говнять вас"*, https://censor.net.ua/resonance/371713/odin_z_lderv_pravogo_sektora_andryi_tarasenko_na_mayidan_poroshenko_do_nas_prihodiv_kazav_hlopts_davayite, dostęp: 1.12.2019 r.

⁶⁰⁵ Opracowanie własne na podstawie danych Centralnej Komisji Wyborczej Ukrainy: Проміжні вибори народних депутатів України 17 липня 2016 року: Відомості про підрахунок голосів виборців в межах одномандатних виборчих округів, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp039pt001f01=914.html>, dostęp: 12.01.2020 r.

Dynamikę podziałów narzucił wówczas konflikt pomiędzy dwoma najsilniejszymi graczami tego okresu – Swobodą i Ruchem Azowskim. Spór ten miał przede wszystkim podłoże ambicjonalne, wynikające z walki o polityczną dominację na skrzydle ukraińskiej radykalnej prawicy pomiędzy długoletnim hegemonem – Swobodą, a rosnącym szybko w siłę nowym projektem politycznym pod przywództwem Andrija Bileckiego. W efekcie tej rywalizacji, 14 października 2016 roku, na święto Pokrowy, a zarazem święto Ukraińskiej Armii Powstańczej, zamiast jednego marszu tradycyjnie gromadzącego wszystkich ukraińskich nacjonalistów, zorganizowane zostały dwa, konkurencyjne wobec siebie⁶⁰⁶: „Marsz Chwały Bohaterów”, organizowany przez Swobodę⁶⁰⁷, a także „Marsz Narodu”, zorganizowany przez Azow, do udziału w którym przyłączyli się także działacze i aktywiści Prawego Sektora⁶⁰⁸.

Organizacja osobnych marszy w najważniejsze dla ukraińskich nacjonalistów święto uwypukliła konflikt pomiędzy Swobodą i Azowem. Co istotne jednak, spór ten dotyczył wyłącznie działaczy partyjnych wysokiego szczebla, nie przekładał się zaś na ewentualną polaryzację nastrojów wśród szeregowych aktywistów poszczególnych partii, lub też nacjonalistów w ogóle nie związanych z którymś obozem. W szerokiej perspektywie ukraińskiego środowiska nacjonalistów artykułowana była wówczas potrzeba wypracowania porozumienia. Argumentowano, że wewnętrzny spór polityczny, szczególnie taki mający podłoże *stricte* ambicjonalne, nie zaś programowe lub ideowe, jest wysoce szkodliwy dla dalszych perspektyw rozwojowych ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego, osłabia siłę polityczną ukraińskich nacjonalistów w obliczu o wiele poważniejszych zagrożeń wiążących się nie tylko z trwającą wojną, ale i działaniami ówczesnej władzy.

W rezultacie kilkumiesięcznych rozmów obie strony osiągnęły porozumienie. Jego stroną był również Prawy Sektor. 16 marca 2017 roku Andrij Tarasenko jako lider partii był jednym z sygnatariuszy Manifestu Narodowego – dokumentu, który w wymiarze praktycznym utworzył wspólny front polityczny trzech głównych sił nacjonalistycznych na Ukrainie Swobody, Prawego Sektora i Korpusu Narodowego. Tarasenko podkreślił wówczas ideowy

⁶⁰⁶ У Києві пройшли два марші до річниці створення УПА, https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/10/161014_kyiv_azov_march_or, dostęp: 10.01.2020 r.

⁶⁰⁷ Марш Слави Героїв, <https://svoboda.org.ua/news/marsh-slavy-geroyiv-2/111033/>, dostęp: 10.01.2020 r.

⁶⁰⁸ «Марш Нації», 14 жовтня 2016 рік, <https://nackor.org/ukr/marsh-nacii-14-zhovtnya-2016-rik>, dostęp: 10.01.2020 r.

kontekst tego politycznego porozumienia: „To historyczny moment. Po raz pierwszy nacjonałiści jednoczą swoje wysiłki nie wokół wyborów, a wokół idei”⁶⁰⁹.

Podsumowując w listopadzie 2017 roku czteroletnią działalność Prawego Sektora, kierownictwo ruchu z gorzką ambiwalencją odniosło się do początkowego etapu rozkwitu instytucjonalnego: „zobaczyliśmy, że masowość ruchu nie oznacza jego efektywności. Czasem bywa wręcz odwrotnie. Postmajdanowy okres charakteryzował się niewiarygodną liczbą członków partii Prawy Sektor, wśród których absolutna większość weszła do struktur pod wpływem emocji, a nie chęci walki. Byli też tacy, którzy przyszli zarabiać pieniądze. Przychodzili też polityczni działacze-karierowicze, jacy zarzekali się swojej prawicowości, ale potem szli do oligarchicznych parlamentarnych partyjek. Dlaczego rozwój Prawego Sektora w jego tyłach nie idzie tak szybkim tempem, jakiego byśmy chcieli? Nie mamy sponsorów-oligarchów. Nie mamy patronów we władzy. Nie mamy finansowych możliwości wynajmowania „profesjonalistów” i „specjalistów”. Wszystko, co robimy – robimy siłami własnych członków”⁶¹⁰.

* * *

Prawy Sektor, pomimo początkowych umiarkowanych sukcesów, wśród których na pierwszy plan wysuwa się niewątpliwie triumf wyborczy Dmytra Jarosza w wyborach parlamentarnych w 2014 roku, nie wypracował sobie pozycji wystarczającej na bycie znaczącym graczem politycznym, chociażby w ramach ograniczonego elektoratu radykalnej prawicy. Nie udało się zorganizować sprawnie działających struktur terenowych, ani też wykształcić eksperckiego zaplecza partyjnego. Przeciwnie, rozłam, jaki dokonał się w wyniku odejścia Jarosza, doprowadził w konsekwencji do jeszcze większej marginalizacji partii. Poskutkowała ona praktycznie całkowitym zaprzestaniem działalności Prawego Sektora w jego wymiarze politycznym.

4.3. Działalność paramilitarna Prawego Sektora

Organizacje, które współtworzyły Prawy Sektor, zjednały pod jego szyldem dwa zasadnicze nurty radykalnego aktywizmu ukraińskich nacjonalistów. Na potrzeby niniejszego podrozdziału można je zdefiniować w sposób następujący: Pierwszym z nich jest

⁶⁰⁹ *Національний Корпус, Правий Сектор і Свобода підписали Національний Маніфест*, <https://nationalcorps.org/naconalnij-korpus-pravij-sektor-svoboda-pdpisali-naconalnij-manifest/>, dostęp: 10.01.2020 r.

⁶¹⁰ *З нагоди чотирьох річчя руху "Правий сектор"*, <https://pravyysektor.info/oficiyno/inshidokumenty/z-nagody-chotyryrichchya-ruhu-pravyy-sektor>, dostęp: 1.12.2019 r.

antysystemowy aktywizm polityczno-społeczny, ukierunkowujący swoją działalność na wewnątrz państwa ukraińskiego. Obejmuje organizację ulicznych protestów, demonstracji, siłowe konfrontacje ze służbami porządku publicznego stanowiącymi niejako symbol władzy, którą należy zwalczać jako tą, która nie działa w interesach ukraińskiego narodu. W wymiarze podmiotowym, ten nurt aktywizmu w okresie przedrewolucyjnym został w większości zdominowany przez Swobodę, choć należy wskazać, że o ile dla niej sfera aktywistyczna była istotną, ale jednak jedną z kilku równolegle funkcjonujących płaszczyzn jej działalności (obok znajdowała się bowiem działalność polityczna w wąskim rozumieniu, a więc konceptualizacja programowa, agitacja partyjna, uczestnictwo w wyborach), o tyle dla innych organizacji nacjonalistycznych ten właśnie uliczny aktywizm stanowił dominantę ich działalności. W przypadku Prawego Sektora nurt ten reprezentowały chuligańskie środowiska kibicowskie, a także organizacje takie jak Biały Młot, Patriotą Ukrainy i Czarny Komitet, które zrzeszały przeważnie najmłodsze pokolenie aktywistycznie usposobionych ukraińskich radykałów.

Ten kapitał został dokooptowany do drugiego nurtu aktywizmu, reprezentowanego przez starsze pokolenie ukraińskich nacjonalistów, w większości wywodzących się z Tryzuba i UNA-UNSO. Ten nurt można z kolei określić jako aktywizm paramilitarny, mający wymiar zewnętrzny, ukierunkowany na prowadzenie czynnego oporu, również na drodze walki zbrojnej, wobec zagrażającej ukraińskim interesom neoimperialnej polityce zagranicznej Rosji. Obejmował on bogaty bagaż doświadczeń bojowych zdobytych podczas uczestnictwa w licznych konfliktach zbrojnych, w jakie angażowała się Rosja na obszarze postradzieckim. Ukraińscy nacjonałiści walczyli z Rosją w wojnie nadniestrzańskiej w 1992 r. (według różnych źródeł, od 150 do 400 lub nawet 1500 bojowników UNSO), w 1993 r. w Abchazji po stronie gruzińskiej, w 1995 r. w Czeczenii wspierając wojska Dżochara Dudajewa⁶¹¹. Według źródeł rosyjskich, UNSO obecna była także w wojnie w Osetii Południowej w roku 2008⁶¹².

W rezultacie, doświadczenia członków obu nurtów aktywistycznych funkcjonujących w ramach jednej platformy organizacyjnej, idąc w parze z coraz bardziej konfrontacyjnym i przemocowym wymiarem sporu politycznego, jaki przebiegał na Majdanie, zadecydowały o jednoznacznym ugruntowaniu Prawego Sektora jako ruchu paramilitarnego w dominującym

⁶¹¹ Е. С. Андрищенко, *op. cit.*

⁶¹² *На стороне грузинских вооруженных формирований в вооруженной агрессии в отношении Республики Южная Осетия принимали участие военнослужащие регулярных воинских подразделений Министерства обороны Украины, а также не менее 200 членов организации УНА-УНСО, <https://sledcom.ru/news/item/527527/>, dostęp: 1.02.2020 r.*

aspekcie swojej działalności. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w jego aktywności zarówno podczas trwania Rewolucji Godności, jak i na długo po jej zakończeniu.

4.3.1. Działalność paramilitarna Prawego Sektora w trakcie Rewolucji Godności

Prawy Sektor od samego początku swojej aktywności podczas Rewolucji Godności był utożsamiany ze „zbrojnym ramieniem Majdanu”. Na swój sposób, stał się on lustrzanym odbiciem Berkutu – budząc porównywalną niechęć, a czasem wręcz nienawiść, wśród swoich przeciwników. Podobnie jak Berkut, był też instrumentalizowany w czarnej propagandzie. „Chrzest bojowy” Prawego Sektora miał miejsce w noc rozbicia majdanowego miasteczka namiotowego, w którym przebywali również aktywiści nowopowstałego Ruchu⁶¹³. Nie miał on jeszcze *stricte* wymiaru paramilitarnego, gdyż zgodnie z intencją organizatorów Majdanu, cały protest miał charakter w pełni pokojowy. Z tego też względu, obrona miasteczka przez nieuzbrojonych i niedoświadczonych aktywistów w starciu z będącymi w znaczącej przewadze liczebnej zwartymi formacjami Berkutu, zakończyła się całkowitym niepowodzeniem.

W miarę eskalacji napięcia oraz coraz liczniejszych starć pomiędzy protestującymi, a siłami porządkowymi, następował proces paramilitaryzacji struktur Prawego Sektora. Aktywiści zaczęli grupować się w sotnie tworzące taktyczne struktury bojowe, z odpowiednim łańcuchem dowodzenia. Zorganizowane zostały także dedykowane oddziały wsparcia zajmujące się szkoleniami z zakresu pierwszej pomocy czy taktyki walki ulicznej (np. tworzenia koktaili mołotowa, budowy barykad – takie szkolenia prowadzone były zazwyczaj przez doświadczonych weteranów z UNSO), opieką medyczną i zaopatrzeniem (leki, ciepłe ubrania, żywność, materiały grzewcze – za to odpowiadała szeroka rzesza młodych wolontariuszy i aktywistów). Prawy Sektor formował także zręby quasi służb specjalnych – oddziałów odpowiedzialnych za neutralizację wewnętrznych prowokacji, zwalczanie Tituszek, zdobywanie informacji o planach Berkutu itp.

⁶¹³ Pierwsze materiały potwierdzające istnienie Prawego Sektora pochodzą z wieczoru 29 listopada, a więc jeszcze przed pobiciem studentów. Wtedy to aktywiści afiliujący się pod tym szyldem ogłosili do przebywającego tłumu przemówienia propagandowe. Więcej: *Представники Правого Сектору на Євромайдані 29.11.2013*, <https://www.youtube.com/watch?v=NmIMICzBWPM>, dostęp: 1.02.2020 r.

Choć chronologicznie pierwszą potwierdzoną źródłowo⁶¹⁴ ofensywną akcją siłową aktywistów Prawego Sektora był udział w zajęciu budynku kijowskiej rady miejskiej 1 grudnia 2013 roku⁶¹⁵, prawdziwy potencjał bojowy Prawego Sektora dał o sobie znać po raz pierwszy 19 stycznia, kiedy to aktywiści Prawego Sektora ruszyli na Radę Najwyższą protestując przeciwko przyjęciu przez ukraiński parlament 3 dni wcześniej pakietu ustaw „dyktatorskich”⁶¹⁶. Deklarowany jako pokojowy marsz przerodził się w starcia na prowadzącej do dzielnicy rządowej ulicy Hruszewskiego. Walki trwały do 22 stycznia.

Drugim ważnym epizodem paramilitarnych działań w trakcie Rewolucji Godności był kulminacyjny moment jej protestów. 17 lutego Prawy Sektor ogłosił mobilizację do kolejnego „pokojowego natarcia” – marszu, jaki miała zorganizować opozycja w praktyce w zbliżonym formacie do tego z 19 stycznia. Protestujący mieli ruszyć z Placu Niepodległości pod Radę Najwyższą celem wywarcia presji na parlamentarzystów odnośnie podjęcia przez nich zgodnych z postulatami Majdanu decyzji na rzecz unormowania kryzysu⁶¹⁷. Wśród nich najważniejszą kwestią było przywrócenie Konstytucji Ukrainy w redakcji z 2004 roku, w której znacząco ograniczona była władza Prezydenta. Marsz ruszył rankiem 18 lutego i przerodził się w regularne starcia z siłami bezpieczeństwa. Niespotykana dotąd eskalacja przemocy nastąpiła w momencie rozpoczęcia tzw. Operacji Antyterrorystycznej⁶¹⁸ – w której przyznano formacjom siłowym pełną swobodę działań w zakresie przywrócenia porządku publicznego, z wykorzystaniem ostrej amunicji⁶¹⁹. W starciach tych czynny udział wzięli aktywiści Prawego Sektora. Ich charakter nabrał wymiaru paramilitarnego. Członkowie Prawego Sektora dysponowali już nie tylko kamieniami czy koktajlami Mołotowa, ale także ostrą bronią

⁶¹⁴ W praktyce, pierwszym starciem „prawseków” z władzą był szturm Berkutu pacyfikujący studenckie miasteczko namiotowe. Nie było to jednak działanie w żaden sposób koordynowane, a nieliczni obecni wówczas członkowie Prawego Sektora nie odegrali znaczącego wpływu na jego przebieg. Działania aktywistów, nieprzygotowanych do obrony przed regularnymi oddziałami Berkutu, miały wymiar stricte defensywny.

⁶¹⁵ У КМДА побили вікна та двері, <https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/1/7003983/>, dostęp: 1.06.2019 r.

⁶¹⁶ «Правий сектор» підтверджує свою участь у подіях на Грушевського, <https://www.radiosvoboda.org/a/25235105.html>, dostęp: 1.02.2020 r.

⁶¹⁷ Правий сектор оголосив загальну мобілізацію для „мирного наступу”, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/17/7014143/>, dostęp: 1.02.2020 r.

⁶¹⁸ Mowa tu o operacji sił bezpieczeństwa zainicjowanej przez obóz Wiktora Janukowycza przeciwko protestującym na Majdanie, nie zaś militarnej Operacji Antyterrorystycznej określanej jako „АТО” wymierzonej w prorosyjskich separatystów.

⁶¹⁹ Określenie operacji wymierzonej w pacyfikację protestów na Majdanie jako „antyterrorystycznej” wpisywało się w ówczesną narrację propagandową władz ukraińskich. Główną „terrorystyczną” siłą na Majdanie miał być Prawy Sektor. Więcej: ЗАЯВА «ПРАВОГО СЕКТОРУ» З ПРИВОДУ НЕБЕЗПЕКИ АНТИДЕРЖАВНИХ ПРОВОКАЦІЙ, <http://banderivets.org.ua/yedyni-mozhlyvi-terorysty-tse-fsb-ta-predstavnyky-rezhymu-zayava-pravogo-sektoru-z-pryvodu-nebezpeky>, dostęp: 20.02.2020 r.

palną⁶²⁰. Szczególnie krwawe starcia trwały na ulicy Instytuckiej, gdzie protestujący trafili pod ostrzał zamaskowanych snajperów. Siły projanukowyczowskie strzelały, by zabić – celując w głowy protestujących, słabo ochraniane przez prowizoryczne kaski i hełmy. Ofiarami padali również aktywiści spieszący z pierwszą pomocą do rannych. Wieczorem 21 lutego, już po wstrzymaniu walk, lider Prawego Sektora Dmytro Jarosz po raz pierwszy wystąpił na scenie Majdanu⁶²¹. W krótkim przemówieniu ogłosił on, że „Prawy Sektor nie odda broni, dopóki Janukowycz nie poda się do dymisji”⁶²².

* * *

Oceniając paramilitarną działalność Prawego Sektora w tym czasie należy wziąć pod uwagę dwa kluczowe aspekty. Z jednej strony jego aktywiści stanowili bardzo ważny komponent obronnościowy Majdanu przed atakami ze strony Berkutu i innych formacji siłowych podległych Janukowyczowi. Z drugiej strony jednak - Prawy Sektor nie ograniczał się wyłącznie do działań o charakterze defensywnym. Rzeczywisty radykalizm panujący wśród członków tego ruchu objawiał się w regularnym podejmowaniu działań zmierzających do siłowej konfrontacji, co szczególnie widoczne było podczas omówionych wyżej dwóch „marszów” - 19 stycznia i 18 lutego. W rezultacie Prawy Sektor jeszcze bardziej eskalował napięcie pomiędzy stroną rządową a protestującymi, co, jak się wydaje, było na rękę tym pierwszym. Janukowycz od samego początku Rewolucji dążył bowiem do fizycznej rozprawy z opozycją. Omówiona w rozdziale drugim kwestia zarządzania napięciem Rewolucji pozwala zatem wysnuć wniosek, że inicjując kroki pogarszające kryzys, jak na przykład przyjęcie ustaw dyktatorskich, władze ukraińskie liczyły na radykalizację działań demonstrantów, zwłaszcza nacjonalistów, co ostatecznie miałyby stanowić wygodne *casus belli* dla rządu do realizacji wariantu siłowego i obarczenia odpowiedzialnością za potencjalne ofiary - strony opozycyjnej. Dla samego Prawego Sektora podejmowane przez niego działania wpisywały się jednak w

⁶²⁰ Potwierdził to sam Dmytro Jarosz, choć zaznaczył jednocześnie, że „zachęcał do przychodzenia na Majdan osoby z pozwoleniem na broń”, które mogły wesprzeć ochronę Majdanu. Z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić jednak należy, że spora część broni palnej, którą wówczas dysponował Prawy Sektor, była nielegalnego pochodzenia. Więcej: Ярош: Оружие на Майдане было, но информация о его применении не поступала, <https://112.ua/obshchestvo/yarosh-oruzhie-na-maydane-bylo-no-informaciya-o-ego-primenenii-ne-postupala-296374.html>, dostęp: 10.02.2020 r.

⁶²¹ Правий сектор не складе зброї - Ярош, <https://www.youtube.com/watch?v=d-SWDQbCgFY>, dostęp: 10.02.2020 r.

⁶²² Prawy Sektor był główną siłą nie uznającą porozumienia zawartego 21 lutego pomiędzy Janukowyczem a przedstawicielami opozycji parlamentarnej, które zakładało między innymi przywrócenie konstytucji z 2004 roku, nowy koalicyjny rząd, a także przedterminowe wybory prezydenckie. W momencie ucieczki Janukowycza w nocy z 21 na 22 lutego i faktycznego porzucenia urzędu Prezydenta Ukrainy, porozumienie to stało się bezprzedmiotowe.

realizację już ugruntowanej ideologicznie, aczkolwiek jeszcze niedookreślonej programowo, doktryny nacjonalizmu rewolucyjnego.

4.3.2. Prawy Sektor na wojnie w Donbasie

Po zakończeniu Rewolucji Godności Ukraina znalazła się w bezpośrednim zagrożeniu agresją zbrojną ze strony Federacji Rosyjskiej. W obliczu kryzysu na Krymie, a także postępującej destabilizacji sytuacji na wschodzie Ukrainy, Prawy Sektor kontynuował proces paramilitaryzacji swojej organizacji poprzez rozbudowę struktur, a także dalsze dozbrajanie i trening wojskowy członków. 14 kwietnia 2014 roku p.o. Prezydenta Ukrainy Ołeksandr Turczynow podpisał dekret rozpoczynający Operację Antyterrorystyczną (ATO) skierowaną przeciwko rozwijającej się zbrojnej rebelii na Donbasie. Do tego momentu nieregularne formacje zbrojne separatystów, przy wsparciu rosyjskich służb specjalnych, uzyskały kontrolę nad miastami Słowiańsk i Kramatorsk w obwodzie donieckim. Pierwsza bojowa akcja przeprowadzona przez członków Prawego Sektora miała miejsce 20 kwietnia pod Słowiańskiem.

W miarę kontynuacji działań militarnych prowadzonych w ramach Operacji Antyterrorystycznej, przywództwo Prawego Sektora uznało za konieczne „sformalizowanie” struktur bojowych organizacji. 17 lipca 2014 roku powstał Ukraiński Korpus Ochotniczy „Prawy Sektor”, na którego czele jako komendant stanął Andrij Stempicki. Należy jednak zaznaczyć, że formalizacja ma tutaj bardzo specyficzny wydźwięk, bowiem wszelkie dokumenty regulujące aktywność UKO „Prawy Sektor” są wewnętrznymi aktami Prawego Sektora. UKO „Prawy Sektor” od samego początku swojego istnienia nie był (i nie jest zresztą do tej pory) formacją oficjalnie unormowaną i zalegalizowaną ukraińskim prawem. Działania na rzecz unormowania prawnego statusu UKO „Prawy Sektor” były podejmowane nie tylko w wymiarze legislacyjnym na forum Rady Najwyższej, ale także w wymiarze współpracy na poziomie taktyczno-operacyjnym z innymi oddziałami Sił Zbrojnych Ukrainy. 5 kwietnia 2015 roku Dmytro Jarosz został oficjalnie ogłoszonym doradcą szefa Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Ukrainy, z którym uzgodnił on zasady współdziałania żołnierzy UKO „Prawy Sektor” z formacjami podległymi pod ukraińską armię⁶²³. Głównym zadaniem Jarosza jako

⁶²³ *Генерал-полковник Віктор Муженко та Провідник ДУК дійшли згоди щодо призначення Д. Яроша радником начальника Генштабу*, <http://www.mil.gov.ua/news/2015/04/05/general-polkovnik-viktor-muzhenko-ta-providnik-duk-dijshli-zgodi-shhodo-priznachennya-d-yarosha-radnikom-nachalnika-genshtabu--8977/>, dostęp: 1.03.2020 r.

doradcy była koordynacja działań oddziałów ochotniczych, nie tylko Prawego Sektora, ze Sztabem Generalnym⁶²⁴. Z uwagi na nieuregulowany status prawny, UKO „Prawy Sektor”, szczególnie w początkowym okresie swojego istnienia, był formacją borykającą się z poważnymi problemami w zakresie uzbrojenia. W dużej mierze żołnierze Prawego Sektora dysponowali wówczas bronią zdobyczną, a do przemieszczania się wykorzystywali nieopancerzone cywilne pojazdy terenowe. Realizowali oni zadania bojowe typowe dla lekkiej piechoty, takie jak misje zwiadowcze, dywersyjne lub działania zaczepne. Niedostatki arsenału rekompensowane były jednak przez wysokie morale, a także dobry poziom wyszkolenia⁶²⁵.

Szlak bojowy Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego Prawy Sektor obejmuje wszystkie najważniejsze epizody wojny w Donbasie. Latem 2014 roku jego żołnierze uczestniczyli w krwawych walkach o strategiczne wzniesienie Sawur-Mohyła, przejęte przez oddziały separatystów – Batalion Wostok 7 czerwca. Wojska ukraińskie rozpoczęły ofensywę z zamiarem odbicia wzgórza z początkiem lipca. Po miesiącu walk, 7 sierpnia, grupa bojowa pod dowództwem pułkownika Ihora Hordijczuka, w skład której wchodziła 25. Samodzielnej Brygady Powietrzno-Desantowej, 51. Samodzielnej Brygady Zmechanizowanej i 72. Samodzielnej Brygady Zmechanizowanej, a także żołnierze Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego, uzyskała kontrolę nad wzgórzem. Według źródeł, w walkach uczestniczyło około setki żołnierzy Prawego Sektora⁶²⁶. W odpowiedzi na odbicie Sawur-Mohyły przez Ukraińców, separatysty, przy wsparciu regularnych oddziałów zbrojnych Federacji Rosyjskiej, rozpoczęli kontrnatarcie – ostrzał artyleryjski i natarcie pancerne na oddziały ukraińskie. W wyniku zmasowanych ataków strony rosyjskiej po wielodniowym boju Ukraińcy wycofali się z Sawur-Mohyły 24 sierpnia. W ocenie Nazara Sarabuna, uczestnika walk pod Sawur-Mohyłą i żołnierza Prawego Sektora, utrata tego wzgórza była wynikiem niekompetencji dowództwa i braku koordynacji działań pomiędzy formacjami. W efekcie, strategiczną inicjatywę w wojnie przejęła strona rosyjska⁶²⁷.

Żołnierze Prawego Sektora odegrali również kluczową rolę w wielomiesięcznej obronie lotniska w Doniecku. Pierwsze próby, jeszcze quasi-pokojowe, przejęcia kontroli nad

⁶²⁴ М. П'єцух, *op. cit.*, dostęp: 5.12.2019 r.

⁶²⁵ М. Gawęda, *Prawy Sektor na wojnie. Ukraiński Korpus Ochotniczy w Donbasie*, <https://www.defence24.pl/prawy-sektor-na-wojnie-ukraiński-korpus-ochotniczy-w-donbasie>, dostęp: 1.03.2020 r.

⁶²⁶ Савур-Могила, <http://memorybook.org.ua/operations/saur.htm>, dostęp: 1.03.2020 r.

⁶²⁷ Назар Сарабун про запеклу битву за Савур-Могилу (ІНТЕРВ'Ю), <https://pravyysektor.info/poglyad/nazar-sarabun-pro-zapeklu-bitvu-za-savur-mogilyu-intervyu>, dostęp: 1.03.2020 r.

lotniskiem przez separatystów miały miejsce w połowie kwietnia 2014 r., w trakcie rozwoju protestów „Ruskiej Wiosny” na Donbasie, kiedy to została wywieszona flaga Donieckiej Republiki Ludowej⁶²⁸. Lotnisko wstrzymało jednak prowadzenie operacji lotniczych dopiero 6 maja, po decyzji Państwowej Służby Lotniczej Ukrainy⁶²⁹. W nocy z 25 na 26 maja miała miejsce pierwsza próba siłowego przejęcia kontroli nad lotniskiem. Grupa uzbrojonych separatystów, wśród których byli najemnicy opłacani przez Ramzana Kadyrowa (tzw. „kadyrowcy”), a także bojownicy separatystycznych oddziałów „Iskra” oraz „Wostok”, zajęła około 3 w nocy budynek nowego terminalu i zorganizowała w nim pozycje bojowe. Ukraińskie wojska, rozlokowane wówczas w starym terminalu, otrzymały ultimatum opuszczenia terenu lotniska, jednak udało się wynegocjować z separatystami czas na ewakuację cywilnego personelu, a także pełne wstrzymanie działalności lotniska, co dało czas na organizację dodatkowego desantu ukraińskich wojsk specjalnych, a także wsparcie powietrzne. Rankiem 25 maja rozpoczęły się walki. Ukraińskim żołnierzom udało się przejąć kontrolę nad nowym terminalem, zmuszając do ewakuacji separatystów, którzy to, wedle doniesień, ponieśli ciężkie straty⁶³⁰.

W kolejnych miesiącach obszar lotniska pozostawał pod kontrolą Ukraińców, chociaż pod względem taktycznym sytuacja była nadzwyczajnie trudna z uwagi na praktyczne pełne otoczenie go przez siły przeciwnika. Jedyna możliwość dostarczania posiłków do broniących lotniska przebiegała przez „korytarz życia” od strategicznie położonej na zachód od Doniecka miejscowości Pieski, w której od lipca stacjonowali żołnierze 5 batalionu Prawego Sektora. Próby kolejnych szturmów przez separatystów nasiliły się jednak dopiero we wrześniu, po podpisaniu porozumień mińskich, według których Ukraina miała wycofać się z lotniska. W ocenie ukraińskiego dziennikarza Jurija Butusowa, eskalacja konfliktu była przemyślanym działaniem strony rosyjskiej, niezainteresowanej pokojowym rozwiązaniem kwestii Donbasu⁶³¹. Żołnierze Prawego Sektora od września obecni byli również przy obronie samego lotniska. Choć utraciło ono swoje strategiczne znaczenie (działania wojenne, przede wszystkim

⁶²⁸ В. Зайцев, *У донецькому аеропорту сепаратисти вивісили прапор ДНР*, <https://www.segodnya.ua/ua/regions/donetsk/v-doneckom-aeroportu-separatisty-vyvesili-flag-dnr-513877.html>, dostęp: 1.03.2020 r.

⁶²⁹ *Аэропорт возобновляет работу*, <https://web.archive.org/web/20141008052111/http://www.airport.dn.ua/airport/news/?aid=332>, dostęp: 1.03.2020 r.

⁶³⁰ *ДАП - Донецький аеропорт. Початок*, <https://www.youtube.com/watch?v=IEhRIEU3k2Q>, dostęp: 1.03.2020 r.

⁶³¹ Ю. Бугусов, *Термінал і Термінатори: як довго захищатимуть Донецький аеропорт?*, <https://dt.ua/internal/terminal-i-terminatori-yak-dovgo-zahischatimut-doneckiy-aeroport-.html>, dostęp: 1.03.2020 r.

zmasowany ostrzał artyleryjski, wykluczyły potencjalne militarne wykorzystanie lotniska, co nawet przy zachowaniu infrastruktury byłoby skrajnie nieprawdopodobne z uwagi na bardzo aktywną obronę przeciwlotniczą ze strony separatystów, a także trwające wówczas natarcie regularnych oddziałów rosyjskich), w perspektywie ukraińskiego dowództwa, jak również w szerszym ujęciu, całej opinii społecznej, pozostawało ważnym elementem propagandowym. Zacięta obrona lotniska w Doniecku kreowała bowiem nowe procesy heroizacyjne. Do rangi ogólnonarodowych symboli urosły szczególnie dwie kwestie: zrujnowana wieża kontroli lotów z zawieszoną ukraińską flagą, jako symbolem utrzymywanej kontroli nad lotniskiem, a jednocześnie potwierdzeniem ukraińskości tego miejsca⁶³², a także nowy mit formacyjny ukraińskich żołnierzy: niezłomnych obrońców o ponadnaturalnych wręcz zdolnościach, określanych mianem „cyborgów”, którzy przez łącznie 242 dni bronili lotniska przed natarciami separatystów. Według oficjalnych danych, podczas walk o lotnisko zginęło łącznie 5 żołnierzy Prawego Sektora.

Pomimo znaczącego wkładu, jaki Prawy Sektor wniósł w wysiłek wojenny Ukrainy, problemem pozostawała w dalszym ciągu kwestia legalizacji Korpusu. W marcu 2015 roku Sztab Generalny zaproponował Prawemu Sektorowi dołączenie jako formacja albo do Sił Zbrojnych Ukrainy, albo też do Gwardii Narodowej, pozostającej pod jurysdykcją Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Ukrainy⁶³³. Żołnierze Prawego Sektora w tym czasie znajdowali się na froncie w jednym z kluczowych jego punktów – miejscowości Szyrokyne, na wschód od Mariupola. Była to strategiczna pozycja z punktu widzenia obrony tego miasta przed ofensywą, jaką separatyści wspierani przez regularne wojska rosyjskie mogli wyprowadzić z zajętego wcześniej Nowoazowska, a dalej – z wojsk znajdujących się przy granicy ukraińsko-rosyjskiej. Siły ukraińskie zajęły ją w wyniku tzw. „operacji szyrokyńskiej”, przeprowadzonej przez Pułk Azow. Prawy Sektor nie skorzystał jednak z propozycji ukraińskiego dowództwa – wykluczył on kategorycznie możliwość wejścia w struktury Gwardii Narodowej (w które wszedł wcześniej chociażby Azow), natomiast ewentualne wejście do struktur Sił Zbrojnych Ukrainy uzależnił od tego, czy proces ten będzie się odbywał całościowo, na zasadzie włączenia całego oddziału: „Proponuje się nam bardzo nieładną rzecz. Rozwiązać Korpus i po prostu wstępować

⁶³² Symbol donieckiej wieży kontroli lotów często porównywany był do wieży ciśnień w Vukovarze, która pełniła analogiczną rolę mitotwórczą podczas wojny serbsko-chorwackiej.

⁶³³ *Батальон ДУК "Правый сектор" из АТО никто не выдворяет, им предложили вступить в ВСУ или Нацгвардию и они пока в раздумьях – Генштаб*, <https://interfax.com.ua/news/general/257112.html>, dostęp: 1.03.2020 r.

jako szeregowi członkowie do Sił Zbrojnych czy do Gwardii Narodowej. Jesteśmy gotowi być pododdziałem SZU, ale autonomicznym, podporządkowanym Jaroszowi i komendantowi Andrijowi Stempickiemu. Takie warunki nie satysfakcjonują z kolei władzy” – zazaczył w oświadczeniu rzecznik Prawego Sektora Artem Skoropadski⁶³⁴. Jednak dość nieoczekiwanie już 10 kwietnia Prawy Sektor w kolejnym oświadczeniu ogłosił o wycofaniu swojego oddziału z frontu w związku z rozpoczęciem procesu wejścia Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego w struktury ukraińskich Sił Zbrojnych⁶³⁵. W rzeczywistości, komunikat ten podyktowany był przyjętym przez Ukrainę zobowiązaniem wycofania z linii frontu wszelkich nieregularnych oddziałów bojowych, w myśl zapisów porozumienia Mińsk 2⁶³⁶. Część z żołnierzy Prawego Sektora dalej bowiem pozostała, już nieoficjalnie, na swoich pozycjach.

W wyniku odejścia Dmytra Jarosza z Prawego Sektora w grudniu 2015 roku, nastąpił rozłam w Ukraińskim Korpusie Ochotniczym. Wraz z Jaroszem z UKO odeszli żołnierze 5. i 8. Batalionu, a także Batalionu Medycznego „Hospitalierzy”. Następnie, pododdziały te przeorganizowały się w nową formację – Ukraińską Armię Ochotniczą, której komendantem został sam Jarosz⁶³⁷.

* * *

Militaryzacja Prawego Sektora odpowiadała potrzebom i wyzwaniom systemu bezpieczeństwa Ukrainy w przełomowym momencie jej historii. Okazało się bowiem, że funkcjonujące w ramach tego systemu instytucje i podmioty, na czele z ukraińskimi Siłami Zbrojnymi, były niezdolne do wypełniania swoich przewidzianych prawem podstawowych obowiązków - obrony suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy. System bezpieczeństwa okazał się być dysfunkcyjny, podobnie jak w zasadzie cały aparat państwowy tego okresu. Ukraina w tym czasie (w dniach bezpośrednio po ucieczce Wiktora Janukowycza) była *de facto* państwem upadłym, niezdolnym do obrony własnego terytorium nie tylko przed zewnętrzną agresją, która koniec końców nastąpiła, ale nawet przed wewnętrzną rebelią na Donbasie, która, chociaż była silnie inspirowana i wspierana przez rosyjskie służby specjalne, była jednak w dużej mierze wynikiem społecznego niezadowolenia mieszkańców

⁶³⁴ ДУК "ПС" пояснив, на яких умовах вступити в армію, в Нацгвардію не піде, <https://www.pravda.com.ua/news/2015/03/26/7062724/>, dostęp: 1.03.2020 r.

⁶³⁵ ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ, <http://web.archive.org/web/20150414003023/http://pravyysektor.info/appeals/informatsijne-povidomlennya-5/>, dostęp: 1.03.2020 r.

⁶³⁶ Комплекс мер по выполнению Минских соглашений, <https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/140221.pdf>, dostęp: 1.03.2020 r.

⁶³⁷ УКРАЇНСЬКА ДОБРОВОЛЬЧА АРМІЯ, <https://sectorpravdy.com/uda/>, dostęp: 1.03.2020 r.

tego obszaru z ostatecznego zwycięstwa Rewolucji Godności i obalenia władzy lubianego tam prezydenta Janukowycza.

Pełen paraliż i demoralizacja całego ówczesnego systemu bezpieczeństwa Ukrainy - nie tylko Sił Zbrojnych, ale także wojsk wewnętrznych, milicji, czy Służby Granicznej, wymagały od nowych władz pilnych działań na rzecz poprawy tego stanu rzeczy. Doraźnym rozwiązaniem sytuacji okazała się być koncepcja tworzenia formacji ochotniczych, złożonych z wysoce zmotywowanych i ugruntowanych ideologicznie ochotników, z których wielu płynnie przekształciło swoje doświadczenie paramilitarne wyniesione z Samoobrony Majdanu w działalność bojową już na wschodzie Ukrainy. Chociaż działaniom tym patronowało przede wszystkim Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, pod auspicjami którego działała większość formacji ochotniczych, nieuregulowany prawnie Ukraiński Korpus Ochotniczy również wpisywał się w tę nową doktrynę obronnościową. Była to struktura porównywalna do pozostającego pod formalną przynajmniej kontrolą MSW Azowa pod względem swojego składu osobowego, jego wyszkolenia, a także wyposażenia, często improwizowanego, zdobycznego lub zapewnianego przez wolontariuszy. Pomimo organizacyjnego chaosu, jaki panował wówczas w ukraińskich resortach siłowych, działania formacji ochotniczych okazały się być skuteczne wobec zagrożeń o charakterze hybrydowym ze strony nieregularnych oddziałów separatystycznych. Jednocześnie, problem nieuregulowania statusu prawnego UKO długofalowo okazał się być jedną z kluczowych przeszkód na drodze do dalszego rozwoju paramilitarnego komponentu Prawego Sektora.

4.3.3. Ukraińska Armia Ochotnicza

W ocenie samego Jarosza, wraz z nim do nowej formacji przeszło 95% dotychczasowego składu osobowego Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego⁶³⁸. Pod względem struktury organizacyjnej UAO była lustrzanym odbiciem wcześniejszego projektu militarnego Prawego Sektora. Podobnie jak Korpus, również Armia nie jest formacją zalegalizowaną ukraińskim prawem. Zgodnie z opracowanym (acz, w przeciwieństwie do projektu o Ukraińskim Korpusie Ochotniczym, nigdy nie zarejestrowanym w Radzie Najwyższej) przez Jarosza projektem ustawy o Ukraińskiej Armii Ochotniczej, UAO jest formacją podporządkowaną Ministerstwu Obrony Ukrainy, której głównymi celami są przygotowanie ochotników do obrony suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy oraz wsparcie Sił

⁶³⁸ M. П'єуx, *op. cit.*, dostęp: 5.12.2019 r.

Zbrojnych Ukrainy na rzecz ochrony tych wartości poprzez działania bojowe o charakterze wywiadowczym, kontrwywiadowczym, dywersyjnym, saperskim, partyzanckim i innym. Ukraińska Armia Ochotnicza wedle koncepcji przedstawionej w projekcie ustawy ma być formacją o terytorialnej strukturze organizacyjnej – jej poszczególne „oddziały obrony terytorialnej” mają funkcjonować w granicach administracyjnych poszczególnych obwodów Ukrainy. W czasie działań bojowych, w ramach struktury UAO mogą być formowane tymczasowe bataliony bojowe, a także oddzielne grupy taktyczne.

Na czele UAO ma stać komendant, powoływany przez Prezydenta Ukrainy – Zwierzchnika Sił Zbrojnych Ukrainy – na wniosek Zborów Ukraińskiej Armii Ochotniczej na 5-letnią kadencję. Z racji pełnionej funkcji, Komendant UAO ma z urzędu być również wiceministrem obrony. W trakcie trwania okresu wyjątkowego⁶³⁹ ma on być podporządkowany Szefowi Sztabu Generalnego SZU, a także pełnić funkcję jego zastępcy. W ramach prowadzonej Operacji Antyterrorystycznej ma on być podporządkowany Centrum Antyterrorystycznemu przy Służbie Bezpieczeństwa Ukrainy, a także pełnić funkcję zastępcy szefa SBU. Komendant UAO miałby również osobiście odpowiadać za politykę kadrową formacji – do jego obowiązków należałoby mianowanie komendantów i zatwierdzanie szefów sztabu poszczególnych oddziałów terytorialnych UAO. Zgodnie z projektem, UAO miałyby być uzbrajana przez Ministerstwo Obrony Ukrainy. Jej finansowanie miało pochodzić z różnych źródeł, począwszy od budżetu państwowego, poprzez obowiązkowe składki członków formacji, darowizn, a także zawarty umów (np. z działalności ochroniarskiej)⁶⁴⁰.

Struktura organizacyjna Ukraińskiej Armii Ochotniczej, a także nadzwyczaj szeroki zakres kompetencyjny jej komendanta przewidziane projektem ustawy, okazały się propozycjami nie do zaakceptowania przez Ministerstwo Obrony. W konsekwencji, podzieliła ona los Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego utrzymując swój nieunormowany status działalności. Jej obecna struktura składa się ze sztabu głównego, w ramach którego wchodziły wydziały administracyjny, wsparcia socjalnego, zabezpieczenia materialno-technicznego i współdziałania z SZU i innymi formacjami siłowymi oraz żandarmeria, 5. Samodzielny Batalion ulokowany w bazie w Welykiej Mychajliwce w obwodzie dnipropietrowskim, 8.

⁶³⁹ Okres wyjątkowy (ukr. „особливий період”) jest stanem prawnym wprowadzonym na Ukrainie zgodnie z dekretem Prezydenta Ukrainy z 17 marca 2014 roku o częściowej mobilizacji. Vide: Лист Верховного Суду від 13 липня 2018 р. № 60-1543/0/2-18

⁶⁴⁰ ЗАКОНОПРОЕКТ “ПРО УКРАЇНСЬКУ ДОБРОВОЛЬЧУ АРМІЮ”, <https://dobrovoltsi.org.ua/news/zakonoproekt-pro-ukrajinsku-dobrovolchu-armiyu/>, dostęp: 1.03.2020 r.

Samodzielny Batalion „Aratta” ulokowany w bazie w Juriwce pod Mariupolem, Samodzielna Kompania Lekkiej Piechoty „Wolf”, Samodzielna Kompania Lekkiej Piechoty „Wołyń”, Batalion Medyczny „Hospitalierzy”, centrum szkoleniowe UAO, a także pododdziały terytorialne formowane w poszczególnych obwodach Ukrainy⁶⁴¹.

Szlak bojowy Ukraińskiej Armii Ochotniczej rozpoczął się w lutym 2016 roku od działań w rejonie Awdijiwki prowadzonych wspólnie z 74. Batalionem Rozpoznawczym SZU. W czerwcu 2016 roku, we współpracy z 54. Batalionem Rozpoznawczym SZU żołnierze UAO przeprowadzili operację bojową w rejonie Szyrokyne, w wyniku której pojmano 8 bojowników separatystów. Biorąc pod uwagę oficjalne straty wykazane przez UAO, należy stwierdzić, że to właśnie w tych dwóch lokacjach miała miejsce najwyższa aktywność bojowa formacji. Podobnie jak w przypadku Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego, UAO prowadziła działania zwiadowcze, zaczepne oraz dywersyjne, charakterystyczne dla oddziałów lekkiej piechoty oraz specyfiki pola walki w tej fazie konfliktu na Donbasie.

* * *

Od momentu powstania Prawego Sektora, jego paramilitarna aktywność szybko stała się kluczowym aspektem jego działalności. Zapoczątkowana jeszcze podczas protestów Rewolucji Godności szybko przekształciła się w konieczne – i jak pokazał dalszy bieg wydarzeń – bardzo efektywne działania na froncie niewypowiedzianej wojny rosyjsko-ukraińskiej. Prawy Sektor wniósł wymierny wkład w wysiłek wojenny Ukrainy w początkowej fazie tego konfliktu. Jego szczególnym wyrazem była obrona lotniska w Doniecku, która urosła do rangi mitu założycielskiego „cyborgów” – nadludzkich w swoich działaniach, niezwyciężonych żołnierzy Ukrainy, broniących ukraińskiej ziemi przed agresorem⁶⁴².

Co istotne, Prawy Sektor będąc organizacją jednoznacznie nacjonalistyczną – zaprezentował nieco inny wymiar praktyczny tego nacjonalizmu, który stał w kontrze do wrogiej mu propagandy rosyjskiej, mającej oddziaływać na ludność Donbasu. W obszarze propagandowym Prawy Sektor odgrywał bowiem kluczową rolę – miał on uosabiać w sobie wszystkie największe bojaźnie sowietonostalgicznej części społeczeństwa ukraińskiego, jaka w większości zamieszkiwała Donbas. Był on, w zamyśle tej narracji, zbrojnym ramieniem faszystowskiej junty, jaka miała obalić Wiktora Janukowycza – i jako ideowi spadkobiercy

⁶⁴¹ УКРАЇНСЬКА ДОБРОВОЛЬЧА АРМІЯ, <https://sectorpravdy.com/uda/>, dostęp: 1.03.2020 r.

⁶⁴² Znaczenie mitu obrony lotniska w Doniecku w wymiarze współczesnej formacji patriotycznej można porównać do funkcji, jaką odegrała bitwa pod Krutami – „ukraińskie Termopile” w formacji tożsamościowej Ukraińców okresu międzywojennego, a także już później – w ramach Ukrainy sowieckiej.

OUN/UPA, miał przyjść na Donbas i eradykować wszelkie przejawy nielojalności wobec nowego porządku, z kwestią językową na czele. Tymczasem, wbrew tej narracji, okazało się, że językiem operacyjnym żołnierzy Prawego Sektora podczas obrony donieckiego lotniska był właśnie język rosyjski. Według ówczesnej rzeczniczki Prawego Sektora Ołeny Semeniaki, w kwietniu 2014 roku niemal połowa członków Prawego Sektora była rosyjskojęzyczna⁶⁴³. Prawy Sektor, podobnie zresztą jak Azow, udowodnił, że ukraiński nacjonalizm nie musi mieć wymiaru jednoznacznie etnicznego, jak w wizji Swobody, ale także – obywatelski.

Paramilitarna działalność Prawego Sektora napotkała na swej drodze na dwie zasadnicze trudności. Po pierwsze, pomimo faktycznej instytucjonalizacji zbrojnego ramienia organizacji w strukturze Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego, nie doszło do uznania formalno-prawnego. Nieuregulowanie przez państwo ukraińskie statusu formacji zbrojnych wywodzących się z Prawego Sektora pozostaje nadal istotnym utrudnieniem w dalszym rozwoju i stawia pod dużym znakiem zapytania ich przyszłość. Zarówno UKO, jak i UAO, działają obecnie w dość niejednoznacznej szarej strefie – z jednej strony współpracując na poziomie operacyjno-taktycznym z innymi pododdziałami Sił Zbrojnych Ukrainy, z drugiej – żołnierze tych formacji nacjonalistycznych nie mogą liczyć na jakąkolwiek pomoc socjalną i inne formy wsparcia gwarantowane przez państwo ukraińskie. W scenariuszu pochwylenia w niewolę przez separatystów jakiegoś żołnierza tych formacji, ukraińskie władze mogą zanegować ten fakt, co w konsekwencji może wręcz uniemożliwić uwolnienie takiej osoby na drodze oficjalnych wymian.

Czynnikiem, który negatywnie wpłynął na rozwój paramilitarnej działalności były także napięcia wewnątrz Prawego Sektora, które doprowadziły do rozłamu w organizacji i powołania pod egidą Dmytro Jarosza Ukraińskiej Armii Ochotniczej, formacji w rzeczywistości bliźniaczo podobnej do Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego. Podział Prawego Sektora wpłynął nie tylko na możliwości polityczne tej organizacji, ale także na znaczące ograniczenie skali i zakresu możliwych działań w wymiarze paramilitarnym. W efekcie, chociaż w początkowej fazie wojny w Donbasie oddziały ochotnicze, wśród których wiodącą rolę odgrywał Prawy Sektor, stanowiły jeden z kluczowych komponentów ukraińskiego wojska, obecnie zarówno UKO, jak i UAO odgrywają marginalne role w działaniach zbrojnych na wschodzie Ukrainy.

⁶⁴³ A. Pawłowska, *Prawy Sektor: Nie chcemy waszego Przemysła. Jesteśmy gotowi na współpracę z polskimi nacjonalistami* [WYWIAD], https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,15762810,Prawy_Sektor__Nie_chcemy_waszego_Przemysla__Jestesmy.html, dostęp: 1.04.2020 r.

4.4. Program Prawego Sektora

Program polityczny Prawego Sektora o nazwie „Program wyzwolenia narodowego i państwowotwórczości” stanowi niezwykle obszerną artykulację doktryny współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu rewolucyjnego. Pod względem strukturalnym, składa się on ze wstępu omawiającego kluczowe założenia, wartości i idee formujące tło programowe dla Prawego Sektora, a także jedenastu rozdziałów tematycznych⁶⁴⁴ poświęconych kolejnym sferom ukraińskiego życia publicznego⁶⁴⁵. W odróżnieniu do Swobody, a podobnie jak w przypadku Korpusu Narodowego, konceptualizacja programowa Prawego Sektora nastąpiła w całości w realiach trwającej agresji zbrojnej Federacji Rosyjskiej na Ukrainę. Ta okoliczność stanowi główną determinantę kierunków politycznych przyjętych przez Prawy Sektor.

We wstępie programu omówione są trzy główne wyznaczniki ideowe, którymi zamierza kierować się w swojej działalności Prawy Sektor. Po pierwsze, „Ruś – Ukraina”, a więc historiozoficzne ujęcie Ukrainy jako spadkobierczyni Rusi, położonej pomiędzy – z jednej strony – „imperialnym tworem zbudowanym na zasadach terroru i tyranii”, z drugiej zaś – nihilistycznym Zachodem, dążącym do wyzysku ekonomicznego i upadku państw narodowych. W takim położeniu geopolitycznym głównym wyznacznikiem działań władzy państwowej na Ukrainie winien być, zdaniem Prawego Sektora, ukrainocentryzm ukierunkowany na realizację wywodzonej jeszcze z OUNu idei niezależnej, zjednoczonej Ukrainy. Po drugie, „Ziemia, krew i cześć”, w myśl których Prawy Sektor podkreśla znaczenie ciągłości przeszłych, obecnych i przyszłych pokoleń Ukraińców. W odniesieniu do ludzi innych narodowości, głównym wyznacznikiem staje się ich stosunek do ukraińskiej idei państwowotwórczej – Prawy Sektor pozytywnie odnosi się do osób, które sprzyjają jej realizacji, neutralnie wobec tych, którzy temu nie przeszkadzają, w końcu zaś – negatywnie do tych, którzy jej przeciwdziałają. Partia jednocześnie przestrzega przed zagrożeniami płynącymi z realizowanej na Zachodzie idei masowej migracji, która rujnuje tożsamość Europy. Po trzecie, „Nacjokracja”, a więc realizacja idei narodowładztwa. W koncepcji Prawego Sektora, władza na Ukrainie winna należeć do najbardziej utalentowanej, idealistycznej i altruistycznej części narodu. Podstawowym fundamentem nacjokracji ma być narodowa solidarność – idea wyjścia poza istniejące podziały klasowe czy partyjne (Prawy Sektor określa to mianem „nadklasowości i nadpartyjności”).

⁶⁴⁴ Ich nazwy zostały zachowane w niniejszym podrozdziale.

⁶⁴⁵ Pełna treść programu dostępna na stronie partii: <https://pravyysektor.info/programa-nacionalnogo-vyzvolennya-ta-derzhavotvorennya>, dostęp: 4.01.2021 r.

4.4.1. Ustanowienie ładu konstytucyjnego

Pierwszy rozdział programu Prawego Sektora traktuje o fundamentalnych kwestiach porządku ustrojowego na Ukrainie. W ocenie partii konieczna jest przede wszystkim odnowa idei samostanowienia narodu. Niezbędne do tego ma być powołanie Konstytuanty – ogólnonarodowego organu kolegialnego odpowiedzialnego za opracowanie, przyjęcie, a następnie egzekwowanie realizacji zapisów nowej Konstytucji Ukrainy⁶⁴⁶. W swoim nowym politycznym kształcie Ukraina ma urzeczywistniać ukraińską ideę narodową, realizującą się w mechanizmach samorządności – Ukraina ma być zdecentralizowanym państwem unitarnym, opartym o system gromad terytorialnych. Gromada taka ma być więc w istocie praktyczną realizacją idei narodowładztwa. Jak zaznacza Prawy Sektor, gromada nie jest żadną „losową zbiorowością ludzką”, a wspólnotą ludzi zamieszkujących określony obszar geograficzny, połączonych rasą, zadaniami, wyznawanymi wartościami i ideami. Państwo więc jest kształtowane w harmonii z konstytuującym je narodem, w myśl koncepcji organicznej. Podział kompetencji pomiędzy władzą centralną, a tak ukształtowanym samorządem ma regulować zasada subsydiarności. Gromady mają między innymi sprawować kontrolę nad lokalnymi ośrodkami policji, prokuratury, a także sądami, poprzez wpływ na wybór przewodniczących tychże instytucji⁶⁴⁷.

Istotnym elementem kształtowania nowego porządku ustrojowego Ukrainy ma być także efektywna walka z korupcją i deoligarchizacja. W zakresie korupcji, Prawy Sektor proponuje konfiskatę majątku wraz z karą dożywotniego więzienia w przypadku zdrady państwa i innych ciężkich przestępstw. Za drobniejsze przewinienia partia postuluje wysokie kary finansowe i dożywotni zakaz sprawowania stanowisk państwowych. Prawy Sektor przewiduje również przeprowadzenie czasowej amnestii w zakresie niezadeklarowanych majątków i uregulowanie zaległości podatkowych po obniżonych stawkach podatku. Partia postuluje również system premii dla osób ujawniających procedery korupcyjne w postaci części sumy skonfiskowanych środków. Sprawy korupcyjne i inne ciężkie przestępstwa urzędników państwowych ma rozstrzygać ława przysięgłych, jako najbardziej demokratyczny mechanizm sprawowania władzy sądowniczej. W jej skład mogłyby wchodzić osoby niekarane po ukończeniu 35 roku życia. Efektywnym mechanizmem walki z korupcją ma być również wprowadzenie nowej jakości w dziedzinie jawności życia publicznego. Prawy Sektor opowiada

⁶⁴⁶ Punkt 1.1 programu.

⁶⁴⁷ Punkt 1.3 programu.

się za możliwie jak najszerszym dostępem obywateli do informacji o finansach podmiotów publicznych, w tym także – procedowanych przetargów, w których mogłyby uczestniczyć jedynie firmy spełniające w swojej działalności szczegółowe wymogi społecznej odpowiedzialności i wiarygodności⁶⁴⁸.

Prawy Sektor uznaje oligarchię jako główną determinantę neofeudalnego wymiaru ukraińskiego społeczeństwa. Zgodnie z tym modelem, panująca oligarchia wykorzystuje naród jak surowiec, jeden z zasobów możliwych do eksploatacji. W rezultacie Ukraińcy pozbawieni są możliwości awansu społecznego, przez co na gruncie panującej niesprawiedliwości pogłębiają się nierówności społeczne. Prawy Sektor proponuje również własną definicję oligarchy, w myśl której jest to osoba jednocześnie łącząca trzy kluczowe czynniki: kapitał, media i władzę. Zgodnie z tą definicją, partia proponuje zaprowadzić prawo antyoligarchiczne, które nie będzie dopuszczać do jednoczesnej koncentracji tych trzech składowych. Według pomysłu Prawego Sektora osoby spełniające równocześnie dwa kryteria – dotyczące bycia właścicielem wielkiego biznesu (kapitalizacja powyżej 20 mln dolarów) i jednocześnie bycia właścicielem ogólnokrajowego medium lub sieci mediów regionalnych, miałyby być pozbawione możliwości partycypacji w organach władzy państwowej (zakazane miałyby być kandydowanie w wyborach prezydenckich, parlamentarnych, bycie urzędnikiem państwowym i sprawowanie kierowniczych funkcji w państwowych spółkach). Kolejnym postulatem partii jest wprowadzenie ram prawnych dla deoligopolizacji strategicznie ważnych sektorów ukraińskiej gospodarki⁶⁴⁹.

Prawy Sektor proponuje również uchwalenie nowego prawa lustracyjnego, w myśl którego miałyby być powołany nowy kolegialny organ sprawujący kontrolę nad procesem lustracyjnym, zbliżony w swej specyfice do ławy przysięgłych. To sami obywatele powinni bowiem decydować o tym, czy dany urzędnik powinien poddać się lustracji. Partia postuluje również zaostrenie konsekwencji lustracji, wśród których miałyby się znaleźć: zakaz sprawowania jakichkolwiek funkcji w organach władzy wykonawczej na każdym z jej szczebli, zakaz sprawowania funkcji kierowniczych w spółkach państwowych i komunalnych, zakaz pracy w służbach siłowych, a także w wymiarze sprawiedliwości, pozbawienie praw wyborczych (zarówno biernego, jak i czynnego prawa wyborczego), wykluczenie z możliwości uczestnictwa w państwowych przetargach spółek kontrolowanych przez daną osobę. Lista osób objętych lustracją powinna być publicznie dostępna. Istotny jest również nowy dobór kadr do

⁶⁴⁸ Punkt 1.4 programu.

⁶⁴⁹ Punkt 1.6 programu.

służby państwowej. Prawy Sektor postuluje w tym zakresie wprowadzenie nowych kryteriów rekrutacji: moralno-etycznych, patriotycznych, profesjonalizmu, a także testów na wariografie i ze znajomości języka państwowego (Prawy Sektor proponuje w tym zakresie wymóg uzyskania co najmniej 75% punktów w teście)⁶⁵⁰.

Partia postuluje również szeroko zakrojoną reformę ukraińskiego systemu penitencjarnego, włączając w to zmiany w programach resocjalizacyjnych (Prawy Sektor proponuje przykładowo wprowadzenie dla nieletnich możliwości zamiany kary na służbę wojskową) i ograniczenie liczby zasądzanych kar pozbawienia wolności w przypadku niegroźnych przestępstw, co, zdaniem partii, może powodować dalszą demoralizację skazanych. Drobne przestępstwa powinny być karane grzywnami (których wysokości powinny być znacząco podniesione, a wpływy z nich – kierowane do budżetów gromad) lub pracami społecznymi⁶⁵¹.

4.4.2. Skuteczne narodowładztwo

W drugim rozdziale swojego programu Prawy Sektor kontynuuje prezentację rozwiązań w zakresie reformy ustrojowej państwa. Partia opowiada się za umocnieniem instytucji referendum jako bezpośredniego wyrazu woli narodu – w myśl za tym, jego wyniki powinny być dla władzy wiążące. Prawy Sektor postuluje również obligatoryjność referendum w kluczowych sprawach dotyczących polityki zagranicznej, polityki wewnętrznej, podziału administracyjnego i istotnych zmian w ukraińskiej konstytucji. Kolejną propozycją jest rozszerzenie procedury impeachmentu Prezydenta Ukrainy (o którym obecnie decyduje Rada Najwyższa) o wariant pozaparlamentarny, w przypadku poparcia wniosku przez 2/3 ogółu deputowanych rad obwodowych, a także na drodze bezpośredniej decyzji obywateli w ramach ogólnokrajowego referendum⁶⁵². Referendum ma być również podstawowym mechanizmem decyzyjnym na poziomie samorządowym – gdzie rozstrzygałoby o sprawach najważniejszych dla danej społeczności, takich jak infrastruktura czy prywatyzacja spółek komunalnych.

Prawy Sektor postuluje również zmianę ordynacji wyborczej - na proporcjonalną z modelem otwartych list, obniżenie progu wyborczego do 1 lub 2%⁶⁵³, a także ograniczenie liczebności deputowanych zasiadających w Radzie Najwyższej – do 300. Partia proponuje

⁶⁵⁰ Punkt 1.8 programu.

⁶⁵¹ Punkt 1.13 programu.

⁶⁵² Punkt 2.1 programu.

⁶⁵³ Punkt 2.5 programu.

także powiązać pensję deputowanych z płacą minimalną w taki sposób, aby włączając wszelkie premie i dodatki, deputowany Rady Najwyższej zarabiał maksymalnie dziesięciokrotność minimalnej płacy w Ukrainie⁶⁵⁴. Opowiada się także za zakazem zmiany przez deputowanych frakcji w trakcie trwania kadencji danego organu – w takim przypadku miałyby on automatycznie tracić mandat. Prawy Sektor proponuje również wprowadzenie sankcji za nienależyte realizowanie obowiązków radnego czy deputowanego, takich jak systematyczne opuszczanie posiedzeń, nieuczestniczenie w pracach komisji, nieobecność na głosowaniach lub głosowanie nieosobiste. Takie praktyki miałyby być zagrożone odpowiedzialnością karną i pozbawieniem zarówno czynnego, jak i biernego prawa wyborczego. Prawy Sektor proponuje zresztą o wiele poważniejszą redukcję czynnego prawa wyborczego. Miałyby być go pozbawione: osoby odbywające karę pozbawienia wolności, leczące się w szpitalach psychiatrycznych, osoby legitymujące się obywatelstwem innego państwa⁶⁵⁵, a także osoby negatywnie zweryfikowane w procedurze lustracyjnej⁶⁵⁶.

Partia proponuje także utworzenie instytucji miejskich policji samorządowych, pełniących zbliżone funkcje do polskich straży miejskich. Nadzór nad nimi sprawowałyby lokalne gromady (a nie MSW), zaś ich szefów wybierałoby sami mieszkańcy.

4.4.3. Kultura. Język. Duchowość

Dużą wagę Prawy Sektor przywiązuje do kwestii związanych z polityką kulturową. W jego wizji państwo powinno brać aktywny udział w działaniach na rzecz ochrony i rozwoju ukraińskiej kultury narodowej jako kluczowej determinanty ukraińskiej tożsamości. Każdy Ukrainiec ma w sobie wykształcić swoistą „odporność” na destrukcyjne, w ocenie Prawego Sektora, wpływy kultury zachodniej i rosyjskiej. Według partii, kulturowy Zachód w swej warstwie aksjologicznej przynosi stojące w jawnej sprzeczności z ukraińską ideą narodową multikulturalizm i kosmopolityzm, degradujące nie tylko narody, ale i całą cywilizację. Niszczy on niezbędne dla rozwoju cywilizacyjnego wartości, takie jak szlachetność, bezinteresowność, poświęcenie, patriotyzm, heroizm. Jego kultura obarczona jest także innymi grzechami – konsumeryzmem, oniomanią, egoizmem, kultem zysku i absolutnego indywidualizmu. Jej ekspansja na Ukrainę ma wymiar nekolonialny – społeczeństwo ukraińskie staje się biernym

⁶⁵⁴ Punkt 2.4 programu.

⁶⁵⁵ Choć ukraińskie prawo zakazuje podwójnego obywatelstwa, realne egzekwowanie tego wymogu jest rzadką praktyką.

⁶⁵⁶ Punkt 2.9 programu.

konsumentem, „rynkiem zbytu” dla wszelkich produktów, towarów i usług będących emanacją antywartości reprezentowanych przez Zachód⁶⁵⁷. Aby powstrzymać tę kulturową kolonizację Prawy Sektor postuluje nie tylko promocję „wysokich” wartości, które jego zdaniem konstytuują ukraińską ideę narodową, ale także działania o charakterze protekcyjnym, w tym również – elementy cenzury.

Ważną rolę w kształtowaniu nowych postaw kulturowych w społeczeństwie ukraińskim ma odgrywać edukacja historyczna – pozbawiona nieprawdziwej sowieckiej spuścizny mitotwórczej, miejsce której zająć winna ukrajinocentryczna perspektywa naukowa. Tutaj również mamy do czynienia z podobnie destrukcyjnymi mechanizmami, jak w przypadku kultury zachodniej i również tutaj ekspansja rosyjskiej antykultury przyjmuje postać neokolonialną, dążącą do faktycznej denacjonalizacji społeczeństwa ukraińskiego. Tym razem odbywa się to jednak w oparciu o zafałszowaną pamięć historyczną, kulturową rusyfikację, a także neoimperializm – określany przez Prawy Sektora mianem „wielkorosyjskiego szowinizmu”⁶⁵⁸.

Partia proponuje konkretne rozwiązania na rzecz propagowania ukraińskiej kultury, zaczynając od obowiązkowych regulacji odnośnie czasu antenowego ukraińskojęzycznych produkcji w telewizji (od 30% ze stopniowym wzrostem aż do poziomu 75%; podobny mechanizm Prawy Sektor proponuje odnośnie kin wobec produkcji filmowych propagujących ukraińską ideę narodową, których obowiązkowy udział miałyby wzrastać od 10 do 50%), poprzez systemowe wsparcie dla młodych ukraińskich twórców (pod warunkiem, że ich twórczość nie stoi w sprzeczności z tradycyjnymi wartościami narodu ukraińskiego)⁶⁵⁹. Aktywną rolę ma również odgrywać nowy departament kulturalny w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, zajmujący się promocją ukraińskiej kultury na arenie międzynarodowej (poprzez przekłady ukraińskich dzieł na inne języki, organizację wystaw, koncertów itp.).

Celem przeciwdziałania wspomnianym już wcześniej antywartościom kultury Zachodu, Prawy Sektor opowiada się za ścisłą kontrolą treści pojawiających się w sferze kulturowej w kontekście propagowania antyspołecznych ideologii. Wśród nich wymienia między innymi dewiacje seksualne (włączając do katalogu tychże, oprócz pedofilii, zoofilii i nekrofilii, również homoseksualizm), dobrowolną bezdzietność, nietradycyjne formy rodziny, narkotyki,

⁶⁵⁷ Punkt 3.2 programu.

⁶⁵⁸ Punkt 3.4 programu.

⁶⁵⁹ Ibidem.

konsumeryzm i „polityczną apatię”. Dzieciom powinien być zabroniony dostęp do dzieł kultury zawierających takie elementy (odpowiednie oznaczenia filmów, w przypadku telewizji późnowieczorny czas antenowy itp.). Prawy Sektor postuluje również rewizję programów edukacyjnych, aby wyeliminować z nich propagandę „uznawania zboczenia seksualnego za normalność”, konsumeryzmu, apolityczności, radykalnego feminizmu i gender⁶⁶⁰.

Szczególną wagę w kształtowaniu polityki kulturowej Prawy Sektor przywiązuje do kwestii języka ukraińskiego. Jest on kluczowym czynnikiem w formowaniu tożsamości narodowej. Z tego też względu partia opowiada się za daleko idącym umocnieniem jego pozycji w życiu publicznym. Według Prawego Sektora, ukraińskie obywatelstwo powinny otrzymywać wyłącznie osoby, które pomyślnie zdały test ze znajomości języka. Partia proponuje objęcie podatkiem obcojęzycznej literatury, a także prasy. Co istotne, regulacje te miałyby nie dotyczyć języka angielskiego, jako międzynarodowego, a także, w perspektywie, niektórych innych (francuskiego, hiszpańskiego, niemieckiego, włoskiego, chińskiego, arabskiego) – w razie przyjęcia odpowiednich uzgodnień z krajami z dominującymi tymi właśnie językami⁶⁶¹. Wobec tak przyjętych ograniczeń nie ulega wątpliwości, że ostrze tej propozycji wymierzone jest przeciwko językowi rosyjskiemu. Z drugiej strony Prawy Sektor postuluje również wzmocnienie ochrony mniejszości narodowych, poprzez przyjęcie ustawy o narodach rdzennych Ukrainy (Tatarzy, Karaimi, Krymczacy). W przypadku innych mniejszości⁶⁶² partia opowiada się za umożliwieniem rozwoju ich własnej kultury i języka w stopniu zgodnym z interesem narodowym Ukrainy.

Prawy Sektor postuluje również utworzenie nowego chrześcijańskiego Kościoła powszechnego, jednoczącego prawosławnych i katolików. W jego ocenie tysiącletni rozłam chrześcijaństwa nie powinien determinować podziałów religijnych w społeczeństwie ukraińskim. Utworzenie jednolitego Kościoła mogłoby stać się pomostem do pojednania wyznań chrześcijańskich, ale przede wszystkim – rozpatrywane jest jako jeden z kluczowych mechanizmów konsolidacji ukraińskiej tożsamości narodowej⁶⁶³. Jednocześnie partia proponuje surową politykę wobec związków wyznaniowych i innych ruchów religijnych przejawiających idee antypaństwowe i antyspołeczne (odmowa służby wojskowej, edukacji, opieki medycznej czy udziału w życiu politycznym, propagowanie wrogich ideologii państw-agresorów, takich jak ruski mir albo idee Państwa Islamskiego).

⁶⁶⁰ Punkt 3.5 programu.

⁶⁶¹ Punkt 3.6 programu.

⁶⁶² Mowa tu o mniejszościach posiadających państwowość lub status autonomiczny w innych krajach.

⁶⁶³ Punkt 3.8 programu

4.4.4. Nowa doktryna wojenna. Prawo do broni

Za podstawowy element kształtowania nowej polityki obronnościowej państwa ukraińskiego, Prawy Sektor uznaje wprowadzenie konstytucyjnego prawa dostępu do broni palnej w celach ochrony osobistej. Partia przewiduje pod tym względem opór ze strony elit i władzy, dla których wygodniejsza i łatwiejsza ma być kontrola nad nieuzbrojonym społeczeństwem. W ocenie Prawego Sektora dostęp do broni palnej umożliwi efektywną ochronę swoich praw obywatelskich, w sytuacji, kiedy społeczeństwo nie będzie się obawiało groźby zastosowania siły ze strony władzy (jak było w przypadku Rewolucji Godności). Ponadto, ma on również ograniczać przestępczość (napady, gwałty, kradzieże), zwłaszcza w warunkach recydywy. W końcu zaś miałby on także wymiar antydywersyjny, przeciwdziałając wszelkim hybrydowym zagrożeniom ze strony państw-agresorów⁶⁶⁴.

Prawy Sektor postuluje głęboką reformę Sił Zbrojnych Ukrainy, uwzględniającą trzy kluczowe aspekty: zmiany w systemie dowodzenia i zarządzania (w zgodzie z natowskimi standardami STANAG), jakościową poprawę składu osobowego i jego gotowości bojowej (zaangażowanie młodego, patriotycznie zorientowanego pokolenia, zmiana standardów wyszkolenia oficerów i podoficerów), a także zmianę systemu zakupów dla wojska (partia postuluje w tym zakresie priorytetyzację produktów o wysokiej jakości nad kryterium cenowym w myśl zasady, że nie można oszczędzać na życiu i zdrowiu nie tylko żołnierzy, ale także ludności cywilnej)⁶⁶⁵.

Prawy Sektor opowiada się również za przywróceniem Ukrainie statusu państwa atomowego (w sprawie którego postuluje również przeprowadzenie ogólnokrajowego referendum), rewizją wszelkich umów międzynarodowych nakładających na ukraińskie państwo ograniczenia w zakresie zbrojeń i radykalnym dozbrojeniem sił zbrojnych. Szczególną rolę partia przywiązuje do kwestii rozwoju własnych technologii wojskowych, zarówno na drodze transferu technologii z zagranicy, jak i wsparcia innowacyjnych kierunków działań w krajowych ośrodkach badawczo-rozwojowych⁶⁶⁶.

Jako jeden z priorytetów Prawy Sektor wymienia konieczność sformowania armii rezerwowej, a także systemu ochotniczej obrony terytorialnej. Nowe struktury wojskowe miałyby realizować kierunki wyznaczone w nowej doktrynie obronnościowej, która odpowiadałaby zarówno na zagrożenia zewnętrzne, jak i wewnętrzne.

⁶⁶⁴ Punkt 4.1 programu.

⁶⁶⁵ Punkt 4.2 programu.

⁶⁶⁶ Punkt 4.3 programu

Partia opowiada się również za aktywną dyplomacją wojskową Ukrainy. Współpraca militarna miałyby koncentrować się na państwach NATO oraz krajach, które w swojej polityce opowiadają się za koncepcją świata multipolarnego, a także postulują ochronę tożsamości narodowej i tradycyjnych wartości. Kraje te miałyby mieć zapewniony preferencyjny dostęp do ukraińskiego przemysłu obronnego i rynku w zakresie ewentualnych prywatyzacji, jak również możliwości tworzenia nowych spółek we współpracy z podmiotami ukraińskimi. W perspektywie długoterminowej Ukraina powinna dążyć do utworzeniu systemu bezpieczeństwa w ramach sojuszu Międzymorza⁶⁶⁷.

Stanowczą pozycję Prawy Sektor przyjmuje w kontekście trwającej wojny. Partia opowiada się za „pełnym sprzeciwem” wobec rosyjskiej agresji w wymiarze politycznym, ekonomicznym, militarnym i informacyjnym, w tym również za całkowitą blokadą okupowanych terytoriów. Prawy Sektor postuluje również jakościową reformę polityki informacyjnej, która miałyby odegrać kluczową rolę w procesie nowej formacji tożsamościowej narodu ukraińskiego – jako zwycięzcy, a nie ofiary. Partia uznaje za konieczne rozprawienie się ze wszelką „V kolumną” – od Bloku Opozycyjnego po Cerkiew Patriarchatu Moskiewskiego. Ma to być warunek *sine qua non* do przywrócenia kontroli Kijowa nad okupowanymi terytoriami. Do tego czasu ich funkcjonowanie ma być regulowane osobną ustawą, ustanawiającą surowy reżim prawny nad tymi terytoriami. Postulowane jest między innymi wprowadzenie tymczasowej granicy, zakaz wwozu jakichkolwiek towarów, a nawet tymczasowe obozy filtracyjne dla uchodźców z tych terenów. Według Prawego Sektora pomyślne dla Ukrainy zakończenie wojny może być możliwe jedynie poprzez realizację scenariusza militarnego. Za bezcelowe uznaje on kontynuację rozmów dyplomatycznych z terrorystami (w perspektywie Prawego Sektora są to zarówno separatyści, jak też i sama Rosja), czego dowodem ma być fiasko porozumień mińskich. Wróg, z którym mierzy się Ukraina, rozumie bowiem jedynie język siły. Wyzwolenie terytoriów ma się odbyć się poprzez wprowadzenie stanu wojennego i szeroką ofensywę wojsk ukraińskich, wspieranych przez grupy dywersyjne⁶⁶⁸.

Ciekawym punktem w programie Prawego Sektora wydaje się być propozycja powołania na Ukrainie prywatnych firm wojskowych o charakterze najemniczym. Partia ocenia, że ich działalność może być ważnym mechanizmem w zakresie realizacji interesów Ukrainy na arenie międzynarodowej⁶⁶⁹.

⁶⁶⁷ Punkt 4.7 programu.

⁶⁶⁸ Punkt 4.8 programu.

⁶⁶⁹ Punkt 4.9 programu.

4.4.5. Gospodarka narodowa

Zgodnie z założeniami postulowanej przez Prawy Sektor decentralizacji władzy, analogiczny kierunek działań ma zostać przyjęty wobec kwestii polityki budżetowej państwa. Według partii, większość wpływów z podatków powinna „pozostawać na miejscu” – w danej wsi, w mieście, w rejonie, czy w obwodzie. Przychody gromad powinny bazować na podatkach płaconych przez mieszkańców i przedsiębiorców, majątku komunalnym i wpływach z dzierżawy ziemi. Prawy Sektor przewiduje również możliwość jednoczenia się gromad celem współfinansowania przez nie kluczowych obszarów (działalność szkół, policji, utrzymanie dróg). Dopuszcza on również możliwość wsparcia ze strony budżetu centralnego na rzecz regionów zapóźnionych. Regiony takie mają również mieć priorytet w implementacji postulowanych przez Prawy Sektor programów rozwoju strategicznych gałęzi ukraińskiej gospodarki. Szczególny nacisk ma być położony na innowacje (alternatywne źródła energii, rolnictwo organiczne, elektrotransport)⁶⁷⁰.

Partia opowiada się za znaczącym wzmocnieniem ochrony ukraińskich interesów gospodarczych za granicą. Ekspansję ukraińskich firm ma wspierać nie tylko dyplomacja, ale również służby specjalne. SBU, a także Służba Wywiadu Zagranicznego Ukrainy, mają nie tylko pomagać w otwieraniu nowych rynków, ale też monitorować zagrożenia biznesowe dla ukraińskich przedsiębiorców i zapobiegać im⁶⁷¹.

Prawy Sektor podkreśla, że kluczem do zwiększenia dochodów ukraińskiego budżetu nie może być coraz większy nacisk fiskalny na obywatela, a optymalizacja zarządzania majątkiem narodowym, a także wsparcie biznesu. Prezesi spółek państwowych i komunalnych mają być wybierani w otwartych, transparentnych konkursach. Wsparcie biznesu ma wiązać się ze znaczącą debiurokratyzacją (ograniczenie liczby kategorii działalności gospodarczej wymagających licencji, uproszczenie procedur administracyjnych)⁶⁷². Partia proponuje również nowy sposób walki z rejderstwem⁶⁷³, którym byłoby przywrócenie odpowiedzialności karnej za fikcyjne bankructwo (Prawy Sektor uważa, że jest to często wykorzystywany mechanizm w procesie przejmowania firm).

Istotnym elementem nowej polityki gospodarczej ma być również audyt prywatyzacji, a także nowe prawo prywatyzacyjne. Prawy Sektor postuluje, aby w prywatyzacji mogli

⁶⁷⁰ Punkt 5.1 programu

⁶⁷¹ Punkt 5.2 programu.

⁶⁷² Punkt 5.3 programu.

⁶⁷³ Rejderstwo to popularna na Ukrainie praktyka nielegalnego, siłowego przejmowania kontroli nad przedsiębiorstwami przy użyciu prywatnych firm ochroniarskich lub najemników.

uczestniczyć jedynie obywatele i firmy z Ukrainy, a także z tych państw, z którymi Ukraina ma podpisane umowy ekstradycyjne i inne umowy dwustronne dotyczące współpracy politycznej i gospodarczej. Istnieć ma swoista „lista” takich krajów, wpis do której ma należeć do kompetencji Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy lub Rady Najwyższej. Jednym z mechanizmów walki ze złodziejską prywatyzacją ma być również nowa polityka wobec „rajów podatkowych”. W pierwszej kolejności, partia proponuje wprowadzenie amnestii, nie dłuższej niż 12 miesięcy (na wzór postulowanej amnestii podatkowej wobec niezadeklarowanych źródeł dochodu) na powrót kapitału z rajów podatkowych do Ukrainy z symbolicznym podatkiem w wysokości od 2 do 5%. Następnie, Prawy Sektor postuluje wprowadzenie daleko idące ograniczenia w działalności firm zarejestrowanych w rajach podatkowych (zakaz udziału w prywatyzacji i przetargach, zakaz wypłaty dywidend, zakaz wliczania kosztów związanych z działalnością w rajach podatkowych do kosztów uzyskania przychodów firmy, wyższa stawka podatku obrotowego)⁶⁷⁴. Strategicznie ważne obszary gospodarki mają mieć możliwie maksymalną lokalizację swojej produkcji na Ukrainie. Chodzi tutaj przede wszystkim sektor energetyczny, firmy nasienne, przemysł chemiczny i zbrojeniowy.

Prawy Sektor postuluje wsparcie dla małych przedsiębiorstw, za pośrednictwem obniżonych stawek podatkowych i preferencyjnych kredytów. Źródłem finansowania takich kredytów mógłby być zarówno Narodowy Bank Ukrainy (udzielający odpowiedniego wsparcia bankom komercyjnym), jak również międzynarodowe instytucje finansowe pokroju Banku Światowego czy Międzynarodowego Funduszu Walutowego⁶⁷⁵. Podobne formy wsparcia partia przewiduje dla rolników, z tym jednak wyjątkiem, że stanowczo odżegnuje się od przyjętego w Unii Europejskiej w ramach Wspólnej Polityki Rolnej mechanizmu dopłat bezpośrednich, uznając je za narzędzie podtrzymujące przy życiu gospodarstwa nieefektywne i niezyskowe. Pomoc władz powinna skupiać się na wsparciu w zakresie wdrażania nowych technologii, programach grantowych, ale również na obniżce stawek za dzierżawę ziemi czy ułatwieniu dostępu do państwowych przetargów. W zakresie polityki rolnej Prawy Sektor opowiada się również za ścisłą ochroną rynku ziemi. Według propozycji partii, cała ziemia nie znajdująca się w rękach prywatnych powinna pozostawać pod kontrolą odpowiedniej terytorialnie gromady. Prawy Sektor przewiduje również sztywne reguły zarządzania tak

⁶⁷⁴ Punkt 5.6 programu.

⁶⁷⁵ Punkt 5.8 programu.

powstałym bankiem ziemskim – maksymalny okres dzierżawy wynosiłby 49 lat, limit powierzchniowy – maksymalnie 300 ha lub nie więcej niż 15% ogółu powierzchni dla jednego dzierżawcy. 60% wpływów z dzierżawy powinno pozostawać w budżetach gromad⁶⁷⁶.

Prawy Sektor przyjmuje ostrożną pozycję wobec kwestii GMO. Choć partia zaznacza, że większość mechanizmów bioinżynieryjnych w tym zakresie jest bezpieczna dla zdrowia, dostrzega również istotne zagrożenia. Wiąże się one przede wszystkim z polityką licencyjną firm rozwijających technologie GMO, jaka wiąże rolników w długotrwałą zależność od zakupu nasion produkowanych przez zagraniczne korporacje. To zaś uzależnia bezpieczeństwo żywnościowe całego kraju od czynników zewnętrznych. Aby temu przeciwdziałać, Prawy Sektor postuluje ścisły nadzór państwowy nad funkcjonowaniem technologii GMO w ramach otwartej licencji dla krajowych rolników⁶⁷⁷.

Prawy Sektor opowiada się za podatkiem dochodowym w wysokości co najmniej 20% dla dużych firm. W przypadku małych i średnich przedsiębiorstw, podatek dochodowy winien dotyczyć jedynie środków wyprowadzanych „na zewnątrz” firmy. Co za tym idzie, wszelki dochód przeznaczany na rozwój biznesu, na przykład na inwestycje i modernizację, nie powinien podlegać opodatkowaniu. Partia postuluje również zniesienie podatku VAT i zastąpienie go podatkiem obrotowym o średniej stawce 4%. Podatek ten miałby mieć charakter terytorialny, a wpływy z niego powinny trafiać do gromad. Prawy Sektor uznaje to za ważny element reformy decentralizacyjnej⁶⁷⁸.

4.4.6. Polityka zagraniczna

Jako podstawowy wyznacznik polityki zagranicznej Ukrainy Prawy Sektor uznaje ochronę interesów narodowych na arenie międzynarodowej. Ma temu służyć zmienione podejście do umów międzynarodowych, których Ukraina ma być stroną - ich przyjęcie ma być warunkowane jedynie wyraźnymi korzyściami płynącymi z ich podpisania, mając na uwadze również zagrożenia płynące z konieczności respektowania przyjmowanych zobowiązań.

W wymiarze geopolitycznym Prawy Sektor opowiada się za Ukrainą pozablokową, a więc pozostającą poza NATO i Unią Europejską. Jeśli chodzi o kwestię członkostwa w NATO, chociaż partia w sposób jednoznaczny opowiada się za implementacją standardów NATO, a

⁶⁷⁶ Punkt 5.12 programu.

⁶⁷⁷ Punkt 5.17 programu.

⁶⁷⁸ Punkt 5.15 programu.

także bliską współpracą w wymiarze polityczno-wojskowym, to jest przeciwna wstępowaniu Ukrainy do Sojuszu Północnoatlantyckiego i podporządkowaniu mu kontroli nad ukraińskimi siłami zbrojnymi. Prawy Sektor postuluje także ścisłą współpracę na bazie umów dwustronnych z takimi krajami jak Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Kanada⁶⁷⁹. Prawy Sektor jest również przeciwny wstępowaniu Ukrainy do Unii Europejskiej, uznając ją za instrument neokolonializmu i narodowej degradacji. Partia opowiada się za udziałem Ukrainy w europejskich procesach integracyjnych w ramach członkostwa w Europejskim Stowarzyszeniu Wolnego Handlu. Prawy Sektor wskazuje na szereg kwestii sprzecznych z interesami Ukrainy, a także jej obecnym poziomem rozwoju gospodarczego. Są to unijne polityki publiczne: polityka migracyjna (w ocenie partii, Ukraina nie jest ekonomicznie gotowa do przyjmowania i społecznej adaptacji uchodźców), polityka gospodarcza (oparta na subsydiach i dotacjach dla biznesu, które utrzymują nierentowne przedsiębiorstwa), a także polityka społeczna (wymuszająca silne regulacje rynku pracy, co według partii przyczynia się do pogłębiania bezrobocia). Zagrożenia płynące z Unii Europejskiej mają również wymiar aksjologiczny: to degradacja ukraińskiej tożsamości narodowej poprzez liberalizm i kosmopolityzm, główne składowe ideologii Zachodu. Przy negatywnym stanowisku odnośnie członkostwa w UE i NATO, warto zaznaczyć, że Prawy Sektor pozytywnie pozycjonuje się wobec kwestii członkostwa w Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju⁶⁸⁰.

W polityce zagranicznej, Prawy Sektor opowiada się za ścisłą współpracą z państwami sąsiadującymi. Zbliżenie polityczne krajów Europy Środkowo-Wschodniej „od Finlandii po Azerbejdżan i od Estonii po Albanie” partia uznaje za nie tylko pożądane, co wręcz – nieuniknione. Szczególną uwagę Prawy Sektor przywiązuje do państw obszaru Międzymorza, w ramach którego proponuje wspólne projekty gospodarcze, a także maksymalną współpracę w sferze bezpieczeństwa, kultury, nauki i edukacji. Interesujący jest zwłaszcza wymiar edukacyjny, bowiem partia proponuje, aby Ukraina stała się inicjatorem umów dwustronnych, w ramach których na zasadzie wzajemności do szkolnych programów nauczania będą włączane dzieła kultury innych krajów (przykładowo, utwory poetów czy pisarzy z Litwy albo Polski)⁶⁸¹.

Prawy Sektor postuluje zerwanie wszelkich stosunków dyplomatycznych i relacji gospodarczych z Federacją Rosyjską. Partia zauważa, że Ukraina w warunkach trwającego konfliktu zbrojnego i okupacji części swojego terytorium w dalszym ciągu kontynuuje import surowców energetycznych, a także sprzedaż towarów podwójnego przeznaczenia do wrogiego

⁶⁷⁹ Punkt 6.2 programu.

⁶⁸⁰ Punkt 6.3 programu.

⁶⁸¹ Punkt 6.4 programu.

kraju, co uznaje za absolutnie niedopuszczalne na gruncie ukraińskiej racji stanu. Partia proponuje całkowite zawieszenie jakichkolwiek stosunków gospodarczych, wprowadzenie blokady celnej, a także nałożenie sankcji na wszelkie firmy działające na Krymie lub na okupowanej części Donbasu. Ukraina powinna oficjalnie uznać separatystyczne republiki ludowe za ugrupowania terrorystyczne i domagać się podobnych kroków ze strony innych państw. Reżim ten ma trwać aż do pełnej deokupacji zagarniętych terytoriów i zaprzestania rosyjskiego wsparcia dla separatystów⁶⁸².

Prawy Sektor opowiada się także za działaniami dyplomatycznymi na rzecz odzyskania utraconych lub zagarniętych przez inne kraje dóbr kultury należących do ukraińskiego dziedzictwa narodowego. W tym kontekście partia zwraca również uwagę na kradzież własności intelektualnej (patentów, wynalazków ukraińskich naukowców), która została „rozkradziona” przez zagraniczne korporacje po 1991 roku⁶⁸³.

Partia postuluje aktywną politykę wsparcia autochtonicznej mniejszości ukraińskiej, a także ukraińskiej diaspory na całym świecie. W miejscach, gdzie Ukraińcy żyją w sposób skoncentrowany, należy domagać się wsparcia w rozwoju języka ukraińskiego, ukraińskiej kultury czy programów edukacji – kwestii zagwarantowanych prawem międzynarodowym⁶⁸⁴.

4.4.7. Nauka i innowacje

Jeśli chodzi o naukę, Prawy Sektor rozróżnia jej dwa zasadnicze wymiary, wobec których postuluje przyjęcie odmiennych mechanizmów organizacji, finansowania i rozwoju. Pierwszym są nauki podstawowe, które powinny być finansowana przez państwo za pośrednictwem programów grantowych. Drugim są nauki stosowane, a więc projekty badawczo-rozwojowe tworzące innowacje i mające potencjał do komercjalizacji. Ma to być jedna z podstaw rozwoju gospodarczego Ukrainy. W tym zakresie Prawy Sektor opowiada się również za prywatyzacją części instytutów badawczych, które miałyby przejść we władanie samych uczonych (w przykładowym modelu nawet 50% akcji danego instytutu mogłoby należeć do naukowców). Partia postuluje także tworzenie parków naukowo-technologicznych w formie klastrów, łączących podmioty edukacyjne, naukowe i biznesowe⁶⁸⁵.

Prawy Sektor opowiada się za wzmocnieniem roli instytutów badawczych, uniwersytetów i think tanków poprzez włączenie ich, na drodze organizacji odpowiednich

⁶⁸² Punkt 6.5 programu

⁶⁸³ Punkt 6.7 programu.

⁶⁸⁴ Punkt 6.8 programu.

⁶⁸⁵ Punkt 7.3 programu.

konkursów, w przygotowywanie opracowań analitycznych i raportów na rzecz instytucji państwowych.

W wymiarze nauki akademickiej partia domaga się reformy podnoszącej realny prestiż i znaczenie przyznawanych stopni naukowych, począwszy od bakałarza, na kandydacie nauk i doktorze skończywszy. Prawy Sektor zaznacza, że każdy z nich powinien być rezultatem wymiernego procesu naukowo-badawczego (jako przykłady, Prawy Sektor podaje opracowanie artykułu w ukraińskiej wersji wikipedii dla bakałarza, zdobycie zewnętrznego finansowania badań w przypadku magistra, w końcu zaś, dla kandydata nauk – uznanie międzynarodowe, takie jak zagraniczny artykuł naukowy lub popularno-naukowy)⁶⁸⁶. Finansowanie nauki akademickiej ma przejść na model zadaniowy finansowania konkretnych projektów naukowo-badawczych z szerokim udziałem podmiotów zewnętrznych, w tym również ukraińskiego biznesu.

Prawy Sektor opowiada się również za szybkim rozwojem nowych form płatności, takich jak PayPal i Skrill. Partia krytykuje w tym zakresie opór Narodowego Banku Ukrainy przed wprowadzaniem na ukraiński rynek nowych platform transakcji finansowych. Prawy Sektor postuluje również rozwój nowych technologii komunikacyjnych (5G i LTE), zauważając, że stanowią one taką samą część infrastruktury jak drogi, mosty czy kanalizacja. Szybsze standardy przesyłu danych mają przyczynić się do przełomu w takich sferach życia jak medycyna, edukacja i rozrywka⁶⁸⁷.

Istotna ma być również cyfryzacja, stanowiąca w ocenie Prawego Sektora jedno z kluczowych narzędzi na rzecz debiurokratyzacji instytucji państwowych. Podstawą ma być nowa elektroniczna karta identyfikacyjna, na której obywatel będzie mógł zgromadzić wszelkie wymagane dane osobowe, a także niezbędne informacje dotyczące ubezpieczenia zdrowotnego czy prawa jazdy i którą to kartą będzie mógł się posługiwać we wszystkich urzędach państwowych⁶⁸⁸.

4.4.8. Bezpieczeństwo energetyczne i ekologiczne

Prawy Sektor opowiada się za zdecydowanym zwiększeniem udziału odnawialnych źródeł energii w miksie energetycznym. Partia proponuje w tym celu program bezodsetkowych kredytów dla rolników na inwestycje w nowe, ekologiczne formy pozyskiwania energii (panele

⁶⁸⁶ Ibidem.

⁶⁸⁷ Punkt 7.5 programu.

⁶⁸⁸ Punkt 7.6 programu.

słoneczne, farmy wiatrowe, biogazownie). Źródłem finansowania mogłyby być instytucje międzynarodowe. Wsparcie rozwoju OZE powinno być jednak również udziałem władz samorządowych, ponieważ ich funkcjonowanie będzie miało wymiar w dużej mierze zlokalizowany – wytwarzana przez nie energia będzie wykorzystywana na miejscu. W tej perspektywie rozwój OZE będzie również stymulantem zrównoważonego rozwoju gospodarczego w każdym regionie kraju⁶⁸⁹. Z uwagi na niezadowalający stan infrastruktury przesyłowej, Prawy Sektor domaga się jej znaczącej modernizacji. Partia uważa, że środki inwestowane w tym celu byłyby o wiele bardziej efektywne, aniżeli budowa kolejnych bloków atomowych, proponowana przez ukraińskie władze. Prawy Sektor opowiada się również za rozwojem elektromobilności, zwłaszcza w transporcie publicznym, ale także w formie tworzenia specjalnych „zielonych” stref parkowania dla pojazdów elektrycznych⁶⁹⁰.

Prawy Sektor postuluje również reformę prawa ekologicznego. Polepszenie sytuacji ekologicznej powinno zostać uznane jako strategiczne zadanie państwa. Partia za konieczne uznaje wprowadzenie regulacji prawnej, zgodnie z którą wszelkie napięcia pomiędzy interesem gospodarczym (np. wydobywaniem zasobów naturalnych) a ochroną środowiska, powinny być rozstrzygane na korzyść ochrony środowiska, jako wartości nadrzędnej. Aby jednak te nowe proekologiczne zasady były skutecznie przestrzegane, konieczna jest także reforma edukacji. Partia opowiada się za szerszym włączeniem tematyki ekologii i ochrony środowiska do programów nauczania już od szkoły podstawowej. W proces ten powinny się także włączyć, przy wsparciu państwa, pozarządowe organizacje ekologiczne⁶⁹¹.

Radykalnemu podwyższeniu powinny ulec kary dla przedsiębiorców za łamanie prawa ekologicznego. Obecnie są one zbyt niskie, co sprzyja nieprzestrzeganiu obowiązujących przepisów, a w konsekwencji – pogarsza stan środowiska. Prawy Sektor sygnalizuje poważne konsekwencje zdrowotne złej sytuacji ekologicznej Ukrainy – najniższa długość życia w Europie, choroby nowotworowe, alergie, choroby przewlekłe, kalectwa⁶⁹².

Partia zwraca również uwagę na pomysł ekowiosek. Wsparcie państwowe (płynące zarówno ze szczebla centralnego, jak i samorządowego) w rozwoju tej formy ekologicznego zagospodarowania obszarów wiejskich powinno polegać na ulgowej dzierżawie ziemi, obniżonych podatkach, a także we współfinansowaniu projektów rozwojowych⁶⁹³.

⁶⁸⁹ Punkt 8.1 programu.

⁶⁹⁰ Punkt 8.2 programu.

⁶⁹¹ Punkt 8.3 programu.

⁶⁹² Punkt 8.4 programu.

⁶⁹³ Punkt 8.5 programu.

4.4.9. Polityka młodzieżowa. Edukacja i wychowanie

Prawy Sektor krytycznie ocenia bieżący system edukacji na Ukrainie, uznając go za spuściznę Związku Radzieckiego. Wedle partii, ukierunkowany był on na wychowanie pracowników przemysłu w państwie autorytarnym, pracujących „od dzwonka do dzwonka”⁶⁹⁴. Taki dogmatyczny model edukacji, odziedziczony przez niepodległą Ukrainę i do tej pory niezreformowany, zupełnie nie odpowiada realiom i wyzwaniom współczesnego świata. Dlatego też potrzebne są głębokie zmiany systemowe. W ocenie Prawego Sektora, prawidłowym celem systemu oświaty jest sformowanie absolwenta zdolnego do: samodzielnej nauki, wyznaczania nowych zadań sobie i innym, wypełniania zadań nietypowych, pracy zespołowej, rozwiązywania konfliktów, w końcu zaś – umiejscowienia siebie na rynku pracy. Ażeby osiągnąć takie pożądane jakości u absolwenta ukraińskiej szkoły średniej, reforma systemu edukacji powinna osadzać się na kilku kluczowych aspektach: przekrojowej interdyscyplinarności, wykorzystywaniu prawdziwych danych naukowych i statystycznych, przejściu od „kucia” dat i nazwisk w nauczaniu historii do rozumienia procesów i związków przyczynowo-skutkowych, większym wykorzystywaniu doświadczeń i eksperymentów naukowych, w końcu zaś – poszerzaniu horyzontów. W tym aspekcie Prawy Sektor krytykuje profilowość w szkołach średnich (których podstawowym zadaniem nie powinno być zawężanie wiedzy uczniów na drodze wstępnej specjalizacji ich edukacji, a przeciwnie – zapewnienie szerokiej perspektywy, niezbędnej w ogólnym rozumieniu współczesnego świata)⁶⁹⁵.

Historyczną spuścizną obarczone ma być również ukraińskie szkolnictwo wyższe – Prawy Sektor konstatuje, że dotychczasowi wykładowcy ekonomii socjalizmu i naukowego komunizmu z dnia na dzień przekształcili się na wykładowców makroekonomii czy marketingu i zarządzania. W efekcie najzdolniejsi z absolwentów po ukończeniu studiów emigrują z Ukrainy – co oznacza podwójną stratę (po pierwsze, kosztów poniesione na wykształcenie, po drugie – talentów, wiedzy i umiejętności, które mogłyby się przysłużyć rodzimej gospodarce), zaś wielu innych pracuje w zawodzie zupełnie niezwiązanym z kierunkiem studiów, będącym zazwyczaj poniżej poziomu wykształcenia⁶⁹⁶.

W ocenie Prawego Sektora wyznaczanie kierunków studiów, a także ich liczebność, powinny być kształtowane przez popyt na rynku pracy. W tym celu partia proponuje

⁶⁹⁴ Punkt 9.1 programu.

⁶⁹⁵ Ibidem.

⁶⁹⁶ Punkt 9.3 programu.

organizację corocznych ankiet z udziałem małych, średnich i dużych przedsiębiorstw, spółek skarbu państwa, a także korporacji międzynarodowych, które pozwoliłyby uzyskać kompleksową odpowiedź co do realnych potrzeb rynku pracy. Praktycy biznesu powinni być również bezpośrednio włączani w proces kształcenia na uczelniach, poprzez ich ekspercki udział w seminariach, ćwiczeniach czy wykładach⁶⁹⁷.

Istotnym wymiarem reform jest również aspekt finansowania systemu edukacji. W ocenie Prawego Sektora kwestia ta powinna być w dobie pokoju absolutnie priorytetowym zadaniem dla państwa, które powinno przeznaczać na edukację nie mniej niż 5% PKB. Jeśli chodzi o szkolnictwo wyższe, postulowana jest całkowita reorganizacja modelu finansowania: wszystkie studia wyższe miałyby być płatne dla studentów, ale państwo powinno zapewniać bezodsetkowy kredyt, z transzami wypłacanymi co semestr. W ten sposób uczelnie będą rywalizować pomiędzy sobą na komercyjnych zasadach nie o oddórne finansowanie ze strony państwa, a o oddolne – ze strony studentów, co będzie premiować placówki z lepszym poziomem nauczania. Studenci mieliby możliwość – albo spłaty kredytu (bez znaczenia, czy ukończyli studia, czy też nie), albo też – jego odpracowania, poprzez zatrudnienie w instytucjach państwowych w zgodzie z profilem studiów⁶⁹⁸.

Prawy Sektor kładzie również nacisk na międzynarodowy wymiar szkolnictwa wyższego. Z jednej strony oznacza to wymóg, aby każdy z absolwentów posługiwał się przynajmniej jednym językiem obcym – angielskim lub innym rozpowszechnionym w międzynarodowej komunikacji, z drugiej zaś – intensyfikację współpracy z uczelniami zagranicznymi, poprzez programy wymian studenckich, organizację wykładów gościnnych, aż po możliwą wzajemną kontrolę jakości nauczania i wzajemnie prowadzone egzaminy z poszczególnych przedmiotów. Oznacza to również udział zagranicznych firm w procesie certyfikacji poszczególnych kierunków studiów magisterskich (jako możliwy przykład Prawy Sektor przywołuje kursy prowadzone przez Microsoft czy IBM dla programistów albo BMW lub Boeing – dla inżynierów)⁶⁹⁹.

Partia opowiada się za znaczącym zwiększeniem wsparcia państwowego na rzecz młodzieżowych organizacji patriotycznych i sportowych. Prawy Sektor uznaje je za skuteczne narzędzie formacji ideologicznej młodego pokolenia. Antywartości takie jak kosmopolityzm,

⁶⁹⁷ Ibidem.

⁶⁹⁸ Ibidem.

⁶⁹⁹ Ibidem.

multikulturowość, tolerancja do „wszelkich form zbroczeń”, kreują bowiem merkantylnych, podatnych na populistyczne narracje egoistów, których jedynym celem jest bezrozumna konsumpcja⁷⁰⁰. W ocenie partii takie osoby nie potrafią skutecznie funkcjonować w realiach światowej gospodarki. Z pomocą przychodzi tutaj wychowanie patriotyczne, które wyznacza drugi, nie mniej ważny od osobistego interes – wspólnotowy. Dzięki motywacji na rzecz pewnego kolektywu (rodziny, lokalnej społeczności, firmy, czy w końcu – całego narodu) młody człowiek z egoisty przekształca się w gracza zespołowego, który chętnie podejmuje współpracę dla wykonania powierzonych mu zadań. Aspekt patriotyczny winien być również uwzględniony w systemowym wymiarze edukacji, zarówno na poziomie szkół średnich, jak i szkolnictwa wyższego. W zakresie formacji tożsamościowej, oprócz odgrywającego kluczową rolę w całym procesie edukacji patriotyzmu, Prawy Sektor postuluje również rozwinięcie edukacji kulturowej – znajomości klasycznej literatury i muzyki, światowej architektury i malarstwa czy filozofii⁷⁰¹.

Reformie ma ulec model edukacji zawodowej, który, podobnie jak pozostałe elementy systemu edukacji, również należy dostosować do realnych potrzeb ukraińskiej gospodarki i bieżącej sytuacji na rynku pracy. W proces ten powinny zostać włączone gromady, które współdecydowałyby o tym, które specjalizacje są niezbędne dla rozwoju gospodarczego na poziomie lokalnym. Kluczowym aspektem reformy ma być ścisła współpraca szkół zawodowych z przedsiębiorcami, oparta o organizację programów stażowych, szkoleń czy kursów podnoszących kwalifikacje zawodowe.

4.4.10. Zdrowie narodu. Polityka demograficzna i migracyjna

Prawy Sektor zauważa, że jedną z kluczowych przeszkód w formowaniu pożądanego, z punktu widzenia interesów państwa, kształtu polityki demograficznej, jest panująca w społeczeństwie kultura egoizmu. Oznacza to, że oprócz obiektywnych uwarunkowań utrudniających podejmowanie decyzji o założeniu rodziny, które mają wymiar przede wszystkim ekonomiczny, są też bariery psychologiczne i mentalnościowe o charakterze subiektywnym. Umacniane one są komercjalizacją i konsumpcjonizmem współczesnego świata. Dlatego też, należy w pierwszej kolejności podjąć działania na rzecz zmiany tego podejścia⁷⁰².

⁷⁰⁰ Punkt 9.4 programu.

⁷⁰¹ Punkt 9.5 programu.

⁷⁰² Punkt 10.1 programu.

Partia uważa, że kluczowym mechanizmem w tym zakresie jest uznanie przez państwo wyjątkowej roli rodzin wielodzietnych (określanych jako rodziny z co najmniej trójką dzieci). Prawy Sektor proponuje wprowadzenie specjalnego statusu rodziny wielodzietnej, uprawniającego do szeregu zniżek i ulg na całym terytorium Ukrainy. Takie zniżki (aż do bezpłatnych wstępów) miałyby obowiązywać we wszystkich państwowych muzeach, instytucjach kultury, w rezerwatach przyrody, cyrkach, ogrodach zoologicznych, na plażach czy w parkach wodnych. Dzięki gwarantowanym przez państwo lub samorząd ulgom, rodziny mogłyby również korzystać z wypoczynku wakacyjnego w ośrodkach turystycznych, pensjonatach czy sanatoriach. Partia postuluje także uproszczenie procedur administracyjnych i zwiększenie wysokości świadczenia udzielanego przy narodzinach dziecka, które miałyby podlegać waloryzacji.

Prawy Sektor jest przeciwny aborcji, którą uważa za poważny problem w polityce rodzinnej Ukrainy⁷⁰³. Jej stosunkową popularność partia diagnozuje kilkoma przyczynami: brakiem ogólnopaństwowej polityki propagującej tradycyjne wartości rodzinne i polityki informacyjnej odnośnie aborcji (w agendzie jakiej miałyby znaleźć się kwestie związane z zapobieganiem ciąży na drodze antykoncepcji, ale również poruszające temat konsekwencji aborcji), niedostępnością leków wczesnoporonnych, czy w końcu – interesami lekarzy odnośnie uzyskania z abortowanych embrionów komórek macierzystych. Partia jednak nie deklaruje wprost zaostrożenia prawa aborcyjnego. W zamian, postuluje ona, aby państwo walczyło ze społecznymi przyczynami aborcji⁷⁰⁴.

Prawy Sektor postuluje również nowe podejście odnośnie polityki alimentacyjnej. Świadczenia te miałyby być obliczane nie tylko na podstawie zadeklarowanych dochodów, ale również na podstawie realnych kosztów ponoszonych na wychowanie dziecka. W sytuacji, w której wyznaczona przez sąd kwota alimentów odpowiadająca potrzebom dziecka byłaby zbyt wysoka dla rodziców, brakującą różnicę mogłoby pokrywać państwo, poprzez specjalny fundusz dedykowany temu świadczeniu. Jako możliwe źródło finansowania tego programu Prawy Sektor proponuje wprowadzenie podwyższonej o 1 lub 2 punkty procentowe stawki podatku dochodowego dla osób bezdzietnych powyżej 30 roku życia. Jeśli rodzic uchylałby się od obowiązku alimentacyjnego, spłatę alimentów powinno wziąć na siebie państwo z późniejszym wyegzekwowaniem tej kwoty ze strony rodzica⁷⁰⁵.

⁷⁰³ W Ukrainie aborcja na żądanie jest legalna do 12 tygodnia ciąży.

⁷⁰⁴ Punkt 10.3 programu.

⁷⁰⁵ Punkt 10.4 programu.

Prawy Sektor opowiada się za zdecydowaną polityką propagowania tradycyjnych wartości rodzinnych. Choć w programie partia zaznacza, że nie postuluje ona „dyskryminacji” mniejszości seksualnych, proponuje jednak znaczące ograniczenie „reklamy i propagandy” homoseksualizmu, analogicznie do alkoholu. Wśród możliwych działań realizujących ten postulat Prawy Sektor wymienia: oznaczenie filmów, w których występuje postać o jednoznacznie „nietradycyjnej” orientacji seksualnej najwyższą kategorią wiekową, co skutkowałoby możliwością ich emisji jedynie późnym wieczorem⁷⁰⁶, sprzedaż literatury zawierającej treści „propagandowe lub popularyzujące” jedynie osobom pełnoletnim, zakaz organizacji publicznych demonstracji związanych z orientacją homoseksualną do godziny 22, ograniczenie możliwości członkostwa w organizacjach społecznych związanych z agendą LGBT jedynie dla osób pełnoletnich, zakaz ślubów oraz adopcji dla par homoseksualnych, a także związków poliamorycznych oraz zakaz publicznego finansowania wszelkich form propagandy LGBT. Prawy Sektor proponuje, aby w zamian wprowadzić obiektywną agendę informacyjną, włączając ją chociażby do programu edukacji szkolnej dotyczącej psychologii człowieka. W ocenie partii tak zaproponowany katalog działań stanowi zdrowy kompromis pomiędzy interesem społecznym, u podstaw którego leży kwestia przezwyciężenia kryzysu demograficznego w Ukrainie, a wolnością osobistą ludzi o nietradycyjnej orientacji seksualnej⁷⁰⁷.

Prawy Sektor postuluje głęboką reformę systemu finansowania opieki zdrowotnej. Miałby on przyjąć model oparty o trzy filary: państwowy, składkowy i ubezpieczeniowy. Państwo powinno określić minimalny pakiet usług medycznych, który podlegałby państwowemu finansowaniu, zaś pacjenci dobrowolnie wybieraliby szpital i lekarzy. Dodatkowe świadczenia medyczne byłyby z kolei finansowane ze środków ulokowanych na specjalnych rachunkach, a także ubezpieczeń zdrowotnych. Rachunki takie miałyby formę zbliżoną do konta bankowego. Środki na nich gromadzone mogłyby być przeznaczone wyłącznie na świadczenia medyczne i leki. Źródłem ich finansowania byłoby częściowo państwo (przy narodzinach dziecka państwo przekazywałoby określoną sumę środków na dany rachunek), składka zdrowotna opłacana przez pracodawcę, a także sam obywatel (poprzez kredyt uzyskany ze specjalnie utworzonego w tym celu państwowego banku medycznego).

⁷⁰⁶ Takim samym ograniczeniom miałyby polegać nawet telewizyjne serwisy informacyjne poruszające w swoich materiałach kwestie LGBT. Informacje na ten temat mogłyby być poruszane jedynie w późnowieczornych wydaniach.

⁷⁰⁷ Punkt 10.5 programu.

Partia dopuszcza także inne formy finansowania tych rachunków i pewną swobodę w zarządzaniu środkami. Przewiduje bowiem możliwość przekazywania środków pomiędzy krewnymi, a także w ramach procedury spadkowej⁷⁰⁸.

Oprócz zmiany systemu finansowania, Prawy Sektor postuluje położenie większego nacisku na profilaktykę i wczesną diagnostykę chorób. W tej kwestii partia proponuje działania edukacyjne (już od najmłodszych lat, także w ramach edukacji szkolnej), a także programy w miarę możliwości obowiązkowych badań profilaktycznych. Prawy Sektor opowiada się również za poszerzeniem zakresu kompetencji służb sanitarno-epidemiologicznych. Edukacja nie powinna jednak ograniczać się wyłącznie do kwestii badań profilaktycznych. Prawy Sektor jako równie kluczowy aspekt reformy zdrowotnej, obok stworzenia efektywnego systemu finansowania, uznaje propagowanie zdrowego stylu życia. W tym celu, zadaniem państwa jest zapewnienie niezbędnej infrastruktury, takiej jak parki, plenerowe siłownie, ścieżki rowerowe itp. Aby zagwarantować jej dostęp dla obywateli, Prawy Sektor proponuje wprowadzenie przez władze centralne minimalnych kryteriów, które musiałyby realizować władze gromad (przykładowo, określona minimalna powierzchnia parku w przeliczeniu na 1 mieszkańca)⁷⁰⁹.

Ważnym elementem polityki zdrowotnej ma być również stanowcze podejście do walki z narkotykami. Prawy Sektor opowiada się za wprowadzeniem mechanizmu solidarnościowej odpowiedzialności karnej – od producenta lub importera po końcowego kuriera. Szczególnie surowo mieliby być traktowani skorumpowani urzędnicy i funkcjonariusze organów państwa, którzy byliby zaangażowani w ten proceder. Partia w tej kwestii postuluje maksymalną możliwą karę dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości przedterminowego zwolnienia, połączoną z pełną konfiskacją majątku. Prawy Sektor postuluje również ściślejszą regulację rynku używek. W pierwszej kolejności oznacza to podniesienie wieku umożliwiającego nabycie wszelkich form alkoholu (również niskoprocentowych) i tytoniu z 18 do 21 roku życia. Zabroniona ma być również wszelka reklama takich produktów⁷¹⁰.

W wymiarze polityki etnicznej Prawy Sektor postuluje stworzenie ram umożliwiających powrót do Ukrainy Ukraińców i Tatarów krymskich, którzy zamieszkują obecnie inne kraje. Partia opowiada się również za wprowadzeniem uproszczonej procedury otrzymywania ukraińskiego obywatelstwa dla etnicznych Ukraińców (osób, których co najmniej jeden z rodziców jest Ukraińcem). Jednocześnie ma być wprowadzone surowe prawo migracyjne, które zwalczy zarówno przyczyny, jak i skutki nielegalnej migracji. Prawy Sektor

⁷⁰⁸ Punkt 10.6 programu.

⁷⁰⁹ Punkt 10.7 programu.

⁷¹⁰ Punkt 10.9 programu.

ocenia, że z powodu trwającego procesu globalnego ocieplenia i ograniczeń w dostępie do wody pitnej dysproporcje społeczne, a także kryzysy polityczne, rewolucje, wojny, będą narastać. To z kolei będzie przyczyniać się do intensyfikacji ruchów migracyjnych, jak przewiduje partia, w postępie geometrycznym. W tych warunkach Ukraina nie będzie bowiem, przestrzega Prawy Sektor, krajem tranzytowym dla migrantów – ale może okazać się destynacją docelową⁷¹¹. Nielegalna migracja to zagrożenie nie tylko dla spójności etniczno-kulturowej narodu ukraińskiego. To także problemy związane z przestępczością i przemytem, w tym również handlem ludźmi, które kwitną w zbiorowościach nielegalnych migrantów, patologie społeczne takie jak prostytutka i narkomania, oczywiste zależności z aktami terroru, zniżanie stawek na rynku pracy, obciążenie socjalne (niepłacący podatków, ale korzystający ze świadczeń socjalnych czy darmowych usług publicznych w zakresie edukacji szkolnej czy opieki zdrowotnej). Aby tym zjawiskom przeciwdziałać, Prawy Sektor postuluje rozszerzenie projektu „Ściana”⁷¹² na całą długość granicy lądowej Ukrainy, program modernizacji Służby Granicznej, wprowadzenie odpowiedzialności karnej za nielegalne przekroczenie granicy i pomoc przy tym, utworzenie specjalnych ośrodków filtracyjnych dla nielegalnych migrantów, efektywny mechanizm ich deportacji oparty o dwustronne umowy o readmisji. Jednocześnie partia pozytywnie odnosi się do przyjmowania w kraju faktycznych uchodźców z krajów ogarniętych wojną, zmianami klimatycznymi, czy politycznych dysydentów pod warunkiem, że osoby te integrują się ze społeczeństwem, uznają lokalne wartości, kulturę, tradycję. Prawy Sektor uznaje to za akt humanizmu, który zajmuje ważne miejsce w kontekście budowy społeczeństwa opartego o chrześcijańskie wartości moralne⁷¹³.

Osoby ubiegające się o ukraińskie obywatelstwo, a także kandydaci na państwowe stanowiska, powinni według Prawego Sektora zdać testy ze znajomości nie tylko języka ukraińskiego, ale również historii Ukrainy, a także przepisów Konstytucji. Wymogami do przyznania obywatelstwa byłoby również: zamieszkiwanie Ukrainy przez okres co najmniej 5 lat, posiadanie co najmniej średniego wykształcenia, niezaangażowanie w działalność ruchów fundamentalistycznych i terrorystycznych, niekaralność za ciężkie przestępstwa, brak współpracy lub udziału w walkach zbrojnych po stronie jakiegokolwiek państwa-agresora⁷¹⁴. Prawy Sektor postuluje również wprowadzenie procedury pozbawienia obywatelstwa, a także

⁷¹¹ Punkt 10.11 programu.

⁷¹² Projekt fizycznej bariery budowanej na lądowej granicy ukraińsko-rosyjskiej mającej przeciwdziałać nielegalnej migracji i przemytowi.

⁷¹³ Punkt 10.11 programu.

⁷¹⁴ Punkt 10.12 programu.

specjalnego statusu prawnego dla osób stale zamieszkujących Ukrainę, które nie miałyby obywatelstwa. Osoby takie byłyby pozbawione prawa wyborczego (czynnego i biernego) i nie mogłyby pracować w instytucjach państwowych. Poza tymi kwestiami, osoba taka cieszyłaby się wszelkimi innymi prawami dostępnymi dla obywateli Ukrainy. Prawy Sektor przewiduje, że przesłankami do utraty obywatelstwa mogłyby być takie kwestie jak separatyzm i współpraca z separatystami, kolaboracja z okupacyjną władzą, współpraca z „antynarodowymi reżimami”, odmowa wykonywania obywatelskich obowiązków, takich jak służba w armii (nie tylko podczas wojny, ale również w sytuacji zewnętrznych lub wewnętrznych zagrożeń, chociażby w ramach ATO), pomoc w zwalczaniu skutków klęsk żywiołowych, czy także nieusprawiedliwiony bojkot wyborczy (Prawy Sektor postuluje wprowadzenie przymusu wyborczego przewidującego możliwość co najwyżej dwukrotnego opuszczenia głosowania). Ukraińcy, którzy uzyskali obywatelstwo innego państwa, mieliby automatycznie tracić ukraińskie i przechodzić na status osoby stale zamieszkującej Ukrainę⁷¹⁵.

4.4.11. Polityka społeczna

W ostatnim rozdziale swojego programu Prawy Sektor porusza kwestie polityki społecznej. Partia opowiada się za uchwaleniem nowego kodeksu pracy dostosowanego do współczesnych realiów rynku pracy i gospodarki. Proponowane jest wyłączenie z niego agendy dotyczącej związków zawodowych, które regulowane byłyby oddzielną ustawą. Wśród postulowanych zmian w nowym prawie pracy Prawy Sektor opowiada się za zrównaniem przepisów o przedterminowym zwolnieniu pomiędzy pracodawcą a pracownikiem w ten sposób, aby obie strony obowiązywał identyczny okres wypowiedzenia (jaki dokładnie – byłoby przedmiotem porozumienia zapisanego w umowie, natomiast nieakceptowalna jest w ocenie partii przykładowa asymetria, kiedy pracodawca zwalniający pracownika ma okres wypowiedzenia 2 miesiące, a pracownik zwalniający się samodzielnie – 2 tygodni). Nowy kodeks pracy powinien ponadto określać minimalne gwarancje socjalne dla pracowników, jakie byłyby obligatoryjne w umowie z pracodawcą⁷¹⁶.

Prawy Sektor opowiada się za podjęciem działań na rzecz niwelowania rozwarstwienia społecznego w oparciu o regulację kwot pensji. Dla przykładu, kadra kierownicza spółek publicznych mogłaby liczyć na pensję w wysokości maksymalnie 10-krotności średniej pensji w spółce. Z kolei w instytucjach państwowych byłyby to maksymalnie 10-krotność pensji

⁷¹⁵ Punkt 10.13 programu.

⁷¹⁶ Punkt 11.1 programu.

minimalnej. Prawy Sektor opowiada się także za progresją podatku dochodowego od osób fizycznych: 30% dla osób zarabiających rocznie od 100 tys. dolarów do 500 tys., 40% dla osób w przedziale 500 tys. - 1 mln dolarów, a także 50% – dla osób zarabiających ponad 1 mln dolarów rocznie. Jako jedno ze źródeł dysproporcji społecznych Prawy Sektor uznaje także spadki, w wyniku których dzieci otrzymują kapitał, na jaki bezpośrednio nie zapracowały. Celem rozwiązania tego problemu, partia proponuje wprowadzenie wysokiego podatku spadkowego w rozmiarze 50% jego wartości przewyższającej 1 mln dolarów⁷¹⁷.

Prawy Sektor postuluje również reformę systemu emerytalnego, polegającą na stopniowym przejściu od modelu solidarnościowego na model mieszany, składkowo-prywatny, który lepiej odpowiadałby na wyzwania obecnej sytuacji demograficznej Ukrainy. Reforma miałaby uwzględniać co najmniej 30-letni okres przejściowy na wygaszanie modelu solidarnościowego. W tej kwestii przewidziana jest również pełna likwidacja emerytur specjalnych o podwyższonej wysokości⁷¹⁸. Nowy model w części składkowej przewiduje z jednej strony możliwość dobrowolnych wpłat obywateli (w dowolnych sumach) na indywidualne konta emerytalne, z drugiej zaś – obowiązkową składkę emerytalną przekazywaną na te rachunki przez pracodawców w wysokości co najmniej 10% minimalnej pensji. Środki zgromadzone na tych kontach podlegałyby dziedziczeniu. Prawy Sektor nie opowiada się za ścisłą regulacją wieku emerytalnego – dobrowolne przejście na emeryturę odbywałoby się w zgodzie z planem emerytalnym tworzonym na podstawie środków zgromadzonych na koncie emerytalnym. Filar prywatny nowego modelu, bazujący na funduszach emerytalnych, powinien podlegać ścisłym regulacjom prawnym ze strony państwa (na rynku mogłyby działać jedynie fundusze o kapitale startowym co najmniej 1 mld dolarów, które podlegałyby rygorystycznemu audytowi). Ich polityka inwestycyjna powinna koncentrować się na podmiotach publicznych (obligacje skarbowe, spółki skarbu państwa, strategiczne projekty infrastrukturalne), jakie cechowałyby się długoterminowym okresem inwestycji i niskim ryzykiem⁷¹⁹.

Reformie miałyby ulec również system ubezpieczeń społecznych i zasiłków. Prawy Sektor uznaje, że każdy zdolny do pracy człowiek powinien wziąć odpowiedzialność za siebie, zaś grupami, do których wsparcie państwa powinno być kierowane w pierwszej kolejności, są

⁷¹⁷ Punkt 11.2 programu.

⁷¹⁸ Prawo do takiej emerytury przysługuje między innymi deputowanym Rady Najwyższej, funkcjonariuszom państwowym, sędziom czy prokuratorom.

⁷¹⁹ Punkt 11.3 programu.

dzieci, kobiety w ciąży, emeryci i inwalidzi. Dlatego też osoby zdolne do pracy mogłyby liczyć na zasiłek jedynie w wysokości minimum egzystencji. Wszelkie inne świadczenia powinny być wypracowywane w układach zbiorowych przez związki zawodowe, lub indywidualnie z pracodawcą. Oznacza to z jednej strony bardziej mobilny rynek pracy, a z drugiej – pomoc państwa kierowaną do osób realnie jej potrzebujących⁷²⁰.

W rozdziale poświęconym polityce społecznej Prawy Sektor porusza również kwestię polityki mieszkaniowej. Po pierwsze, partia opowiada się za zrównoważoną polityką w zakresie zagospodarowania przestrzennego, która uniemożliwi tworzenie się dzielnic bogactwa lub biedoty, generujących napięcia społeczne i przestępczość⁷²¹. Po drugie, oznacza to reformę mieszkalnictwa komunalnego i wspólnotowego. W jej ramach przewiduje się wprowadzenie programu kredytowania remontów takich mieszkań za pośrednictwem państwowych banków. Osobnym programem finansowym miałyby zostać objęte budynki powstałe za czasów sowieckich, na które lokalne samorządy powinny przekazywać corocznie co najmniej 2% ich wartości. Środki gromadzone na specjalnym rachunku przeznaczane byłyby na modernizację tych budynków⁷²².

* * *

Program Prawego Sektora jest niezwykle szczegółowym przedstawieniem doktryny ukraińskiego nacjonalizmu rewolucyjnego. Partia wyraźnie inspirowa jest w nim historycznymi koncepcjami doktrynalnymi ukraińskiego nacjonalizmu, zaczerpując z Mychajły Sciborskiego nacjokratyczny model polityki i rozwijając doncowską jeszcze ideę inicjatywnej mniejszości, w tym wypadku rozumianej przez pryzmat jej walorów aksjologicznych predestynujących ją do sprawowania władzy. Bliska rozumieniu Doncowa i Sciborskiego jest również postulowana przez Prawy Sektor koncepcja organiczna narodu, który powinien w harmonijny sposób współistnieć z państwem powołanym do realizacji jego interesów. W warstwie ideologicznej warte zauważenia są wyraźne wątki antyliberalne i antyzachodnie. W odróżnieniu od Swobody Prawy Sektor zdecydowanie odrzuca możliwość integracji Ukrainy nie tylko ze strukturami politycznymi w ramach Unii Europejskiej, ale również - militarnymi w ramach NATO. Zagrożeń płynących z Zachodu Prawy Sektor upatruje głównie w warstwie ideologicznej, co skłania go do koncepcji budowy geopolitycznego bloku krajów Międzymorza realizujących wspólnotę nie tylko interesów, ale również wartości.

⁷²⁰ Punkt 11.4 programu.

⁷²¹ Punkt 11.6 programu.

⁷²² Punkt 11.7 programu.

Partia przedstawia w swoim programie niezwykle szczegółowe postulaty w zakresie polityk sektorowych. Jest to dość zaskakujące biorąc pod uwagę jej skromną aktywność polityczną i nieistniejące w zasadzie zaplecze eksperckie. Wydaje się, że tak daleko idąca konkretyzacja programowa jest nieskuteczna w obliczu marginalnej roli partii w życiu politycznym Ukrainy i zdecydowanie właściwszym posunięciem mogłoby być skrócenie i uogólnienie programu, a także większe położenie nacisku na przekaz o zabarwieniu emocjonalnym, który silniej wiązałby potencjalnego wyborcę z partią, a także uwypuklałby kluczowe postulaty wyróżniające Prawy Sektor na tle Swobody czy Korpusu Narodowego.

Prawy Sektor jako nowa siła na skrzydle nacjonalistycznym odegrał ważną rolę w wymiarze politycznym w wydarzeniach Rewolucji Godności, a także w pierwszych miesiącach agresji rosyjskiej na Ukrainę. Z czasem jednak uległ on marginalizacji, do czego w pierwszej kolejności przyczynił się rozłam dokonany przez jego lidera i założyciela, Dmytra Jarosza. Choć pierwotnie ruch ten stanowił luźną platformę o charakterze „parasolowym”, jednocząc pod swoim szyldem szereg mniejszych organizacji nacjonalistycznych, Jarosz na drodze instytucjonalizacji Prawego Sektora nadał organizacji charakteru wodzowskiego, ustanawiając silną więź pomiędzy autorytetem i charyzmą lidera a zaangażowaniem członków. Nie dziwi więc fakt, że w sytuacji wewnętrznego konfliktu, który zaowocował odejściem Jarosza, z Prawego Sektora odeszła też spora liczba jego członków. Rozłam osłabił jednak zarówno Prawy Sektor, który po jego odejściu nie odzyskał swojej świetności i pozostaje na uboczu nie tylko samej ukraińskiej polityki, ale też jest marginalizowany na skrzydle nacjonalistycznym, jak również i Jarosza - który pomimo swoich aspiracji i ambicji nie zdołał zbudować samodzielnej pozycji politycznej.

Wyznawana przez Prawy Sektor doktryna ukraińskiego nacjonalizmu rewolucyjnego zakładająca przede wszystkim konieczność doprowadzenia procesu rewolucyjnego do ostatecznego rozstrzygnięcia, w którym pokonany zostanie nie tylko wróg zewnętrzny - Rosja, ale też wróg wewnętrzny, nadaje organizacji charakteru antysystemowego. Podkreśla to w dalszym ciągu nieuregulowany status prawny formacji zbrojnych wywodzących się z Prawego Sektora - zarówno Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego, jak też i Ukraińskiej Armii Ochotniczej. Pozostawanie ich poza realną kontrolą i nadzorem ze strony instytucji państwowych rodzi poważne wątpliwości na temat ich roli w dalszym ciągu niedoprecyzowanym systemie bezpieczeństwa Ukrainy. Jednocześnie, reformy, które zostały już w jego ramach wprowadzone, poskutkowały znacznym podwyższeniem potencjału obronnego Sił Zbrojnych Ukrainy. Oznaczało to stopniową marginalizację formacji ochotniczych, które w średnio i długookresowej perspektywie nie są zdolne do zapewniania

swoim członkom takiego poziomu wykształcenia, wyposażenia, a także, co nie pozostaje bez znaczenia, również gwarancji finansowych, jakie oferuje zmodernizowana armia ukraińska. Znalazły swoje należyte miejsce w krytycznym momencie dla historii najnowszej Ukrainy, niemniej jednak nie były one rozwiązaniem, w oparciu o które można długofalowo konstruować architekturę bezpieczeństwa państwa. Dlatego też, dalsze możliwości rozwoju Prawego Sektora, zarówno w wymiarze politycznym, jak i militarnym, wydają się być niezwykle ograniczone, zaś sama organizacja, bez radykalnej reformy wewnętrznej - skazana na dalszą marginalizację.

5. Nowoprawicowy nacjonalizm Ruchu Azowskiego

5.1. Historia powstania Ruchu Azowskiego

5.1.1. Patrioty Ukrainy

W rozdziale poświęconym Wszzechukraińskiemu Zjednoczeniu Swoboda wspomniana została kwestia utworzenia pod koniec 1999 roku partyjnej młodzieżówki wtedy jeszcze SNPU, pod nazwą Towarzystwo Wsparcia Sił Zbrojnych i Marynarki Wojennej „Patriota Ukrainy”. W rzeczywistości funkcjonowała ona jako bojówkarskie skrzydło partii, wykorzystywane przy organizacji protestów i demonstracji, a także w innych formach radykalnego aktywizmu politycznego. W wyniku postanowień IX Zjazdu partii – przekształcenia SNPU w Swobodę i złagodzenia kursu politycznego, część działaczy niechających pogodzić się z tymi zmianami odeszła ze Swobody. W samej Swobodzie zdecydowano jednocześnie o likwidacji Patrioty Ukrainy.

Po odejściu ze Swobody, środowisko radykalnie nastawionych socjalnarodowców, tworzących do tej pory charkowski ośrodek Patrioty Ukrainy, zdecydowało w 2005 roku o utrzymaniu dotychczasowego kursu politycznego i odbudowie niezależnych już od wpływów Swobody struktur organizacji na wschodzie kraju. Na czele odnowionego Patrioty stanął Andrij Biłecki⁷²³. Formalna rejestracja organizacji miała miejsce 17 stycznia 2006 roku⁷²⁴. Jako swoje logo Patrioty przyjął kojarzony wcześniej z SNPU znak Idei Nacji, stanowiący modyfikację wykorzystywanego przez ruchy neonazistowskie symbolu wolfsangel.

W początkowym okresie swojej działalności Patrioty Ukrainy funkcjonował równolegle ze Swobodą. Choć była to już organizacja formalnie i realnie od Swobody niezależna, obie strony utrzymywały między sobą pozytywne relacje. Pod koniec 2007 roku Patrioty zdecydował jednak o zerwaniu stosunków ze Swobodą. W oficjalnym oświadczeniu działacze organizacji stwierdzili: „zrozumieliśmy, że mamy do czynienia z wirtualnym, demoliberalnym projektem, który stroi się w szaty ukraińskiego nacjonalizmu. Jedynym jego celem jest utrzymanie pasywności elektoratu nacjonalistycznego i uzyskanie częściowej władzy w

⁷²³ Andrij Biłecki jako młody aktywista o radykalnych poglądach nacjonalistycznych (lub wtenczas - wręcz neonazistowskich) od 2002 roku stał na czele charkowskiego oddziału Tryzuba. Już rok później przeszedł jednak do SNPU, w której sprzeciwiał się liberalizacji ideologii partii.

⁷²⁴ *Громадська організація «Патріот України» (оновлено)*, <https://varta.kharkov.ua/hyde-park/ngo-nationalist/1091054>, dostęp: 1.07.2020 r.

regionie galicyjskim”⁷²⁵. Patriotą Ukrainy oskarżał Swobodę o separatyzm (w rozmowach wewnątrzpartyjnych stale miała być omawiana kwestia autonomii Galicji lub wręcz jej niepodległości), korupcję, udział w „złodziejskiej prywatyzacji” państwowych przedsiębiorstw na obszarze obwodu lwowskiego, moralną i ideową „degradację” kierownictwa partii (w Radzie Politycznej Swobody miał znajdować się homoseksualista). W ocenie organizacji, popieranie Swobody oznaczało brak walki z systemem, przemilczanie kwestii rasowej i migracyjnej, liberalizm i parlamentaryzm, regionalizm, lekceważenie kwestii ukraińskich terytoriów znajdujących się za obecnymi granicami Ukrainy, orientację na kosmopolityczny model gospodarki, prozachodni i pronatowski wektor w polityce zagranicznej. W zestawieniu z tą perspektywą, Patriotą Ukrainy określał się jako antysystemowość, walka z migracją, rasializm, nacjokracja i autorytaryzm, socjalność i antykapitalizm, wielkopaństwowość i ukrajinocentryzm w polityce zagranicznej⁷²⁶.

W tym czasie działalność Patrioty Ukrainy w dużej mierze koncentrowała się na wymiarze migracyjnym. Młodzi aktywiści organizacji walczyli między innymi z przydziałami miejsc dla studentów zagranicznych z Azji i Afryki na ukraińskich uczelniach, a także z diasporą wietnamską w Charkowie, która to, ich zdaniem, miała prowadzić działalność mafijną pod korupcyjnym nadzorem ukraińskich służb⁷²⁷.

5.1.2. Zgromadzenie Socjal-Narodowe

Przełomem dla Patrioty Ukrainy okazały się wydarzenia związane z marszem ku czci Ukraińskiej Powstańczej Armii zorganizowanym 18 października 2008 roku. Wspomnieć w tym kontekście należy, że pierwszy ogólnokrajowy marsz upamiętniający UPA przeszedł ulicami Kijowa zaledwie 3 lata wcześniej, 15 października 2005 roku. Wśród jego uczestników dominowali aktywiści związani z UNA-UNSO, choć obecna była także Swoboda⁷²⁸. W 2008 roku Swoboda, zajmująca wówczas już dominującą pozycję w środowisku nacjonalistycznym, zorganizowała 14 października obchody pod własnym szyldem. Marsz wówczas nie odbył się z powodu zakazu sądowego, jednak możliwa była

⁷²⁵ Заява Організації „Патріот України” про розрив стосунків з ВО „Свобода”, <https://www.ar25.org/article/zayava-organizaciyi-patriot-ukrayiny-pro-rozryv-stosunkiv-z-vo-svoboda.html>, dostęp: 1.07.2020 r.

⁷²⁶ Ibidem.

⁷²⁷ „Патріот України”. Інтерв'ю журналу „Stahlhelm” (Німеччина), <https://narodna.pravda.com.ua/politics/474fd7180e9a9/>, dostęp: 1.07.2020 r.

⁷²⁸ Марш УПА-2005, https://youtu.be/7Prxp7r_A7E, dostęp: 1.07.2020 r.

organizacja koncertu⁷²⁹. 4 dni później, 18 października, zorganizowany został kolejny marsz, jaki zgromadził młode, radykalne i w dużej mierze również neonazistowskie środowiska Patrioty Ukrainy i Ukraińskiej Partii Narodowo-Pracowniczej, a także grupę aktywistów Bractwa, organizacji zrzeszonej wokół Dmytra Korczyńskiego⁷³⁰. Marsz przerodził się w gwałtowne starcia z Berkutem. Wedle oficjalnych danych milicja zatrzymała aż 147 spośród łącznej liczby około 400 uczestników marszu⁷³¹.

Te „podwójne” obchody rocznicy powstania UPA stanowiły emanację podziałów, z jakimi zmagало się wówczas środowisko ukraińskich nacjonalistów. Ich zasadnicza linia w dużej mierze przebiegała na płaszczyźnie wiekowej. „Starzy” nacjonałiści wystosowali wówczas list przedstawiający wspólne stanowisko ośmiu organizacji⁷³², które jednoznacznie potępiły starcia z 18 października. Organizatorzy obchodów z 18 października określani zostali mianem „awanturników i politycznych prowokatorów”, zaś cała akcja, „zamiar nikomu nieznanym ludzi ani organizacji, które określają się jako nacjonalistyczne, aby jeszcze raz uczcić marszem święto Pokrowy”, jako „prowokacja wymierzona przeciwko zorganizowanemu ruchowi nacjonalistycznemu i państwu ukraińskiemu”⁷³³. Uznając za niemożliwą współpracę z tą częścią środowisk nacjonalistycznych, „młodzi” podjęli 8 listopada 2008 roku decyzję o powołaniu do życia Zgromadzenia Socjal-Narodowego. Z początku utworzyły je cztery organizacje: Patrioty Ukrainy, Narodowe Działanie: Rewolucja i Państwo, Ukraińska Alternatywa oraz Chwała i Cześć⁷³⁴.

Zgromadzenie Socjal-Narodowe, w którym aktywiści Patrioty zdobyli dominującą pozycję, stało się faktyczną polityczną odnogą organizacji. Na czele Zgromadzenia stanął lider Patrioty, Andrij Bilecki. W rzeczywistości działało ono jako ruch jednoczący pod wspólnym szyldem organizacje o zbieżnym profilu ideologicznym radykalnego socjal-

⁷²⁹ На Майдані Незалежності “Свобода” провела святковий концерт на честь Української Повстанської Армії, <https://svoboda.org.ua/news/na-majdani-nezalezhnosti-svoboda-provela-svyatkovyj-kontsert-na-chest-ukrayinskoyi-povstanskoyi-armiyi/80786/>, dostęp: 1.07.2020 r.

⁷³⁰ Ukraiński działacz polityczny, radykał. Kandydował w wyborach prezydenckich 2004 jako kandydat techniczny, który miał, według części analityków, odbierać głosy Juszczenko na rzecz Janukowycza. Brał udział w protestach Rewolucji Godności, zdaniem części obserwatorów - jako prowokator, zadaniowany przez obóz Janukowycza.

⁷³¹ В. Бурлакова, *За вісім років марші УПА переросли із сутичок з комуністами у протистояння з владою*, <https://tyzhden.ua/Society/91142>, dostęp: 1.07.2020 r.

⁷³² Były to: OUN, Tryzub, UNA-UNSO, Kongres Ukraińskich Nacjonalistów, Ukraińska Partia, Ukraiński Kongres Młodzieżowy, Centrum Odrodzenia Narodowego im. Stepana Bandery i Ukraińska Sprawa.

⁷³³ *Националисту откrestились от провокаторов*, <https://www.unian.net/society/154560-natsionalisty-otkrestilis-ot-provokatorov.html>, dostęp: 1.07.2020 r.

⁷³⁴ З. Чіткий, *Соціал-національна асамблея*, <https://www.ar25.org/article/social-nacionalna-asambleya.html>, dostęp: 1.07.2020 r.

nacjonalizmu, które w ramach funkcjonowania w Zgromadzenia zachowywały w dalszym ciągu swoją odrębność i autonomię działań⁷³⁵.

Według Biłeckiego socjal-nacjonalizm osadzał się na trzech determinantach: socjalności, rasowości oraz wielkopaństwowości. W jego rozumieniu wymiar socjalny oznaczał, że ZSN zmierzało do utworzenia harmonijnej wspólnoty narodowej, w której wyeliminowane będą dysproporcje społeczne. „Nie wykluczamy istnienia bogatych, o ile bogactwo byłoby wynikiem uczciwej i społecznie korzystnej pracy, ale wykluczamy możliwość istnienia biednych. Każdy Ukraińiec bez względu na charakter wykonywanej pracy powinien mieć godny status społeczny i zapewnione potrzeby materialne”⁷³⁶. Z socjalności miał również wypływać sprzeciw wobec idei demokracji i liberalizmu, które mają przeciwdziałać organiczności narodu dzieląc go na wyizolowane jednostki. W ocenie Biłeckiego demokracja to w wymiarze praktycznym także rządy szarego tłumu nad wybitnymi osobistościami – ochłokracja. W zamian proponował on zaprowadzenie rządów opartych o zasady hierarchiczności i dyscypliny, w których rządy będą sprawować naturalnie ku temu predestynowani najwybitniejsi przedstawiciele narodu – urodzeni wodzowie-przywódcy.

Drugi filar ideowy – rasowość – miał gwarantować stabilność proponowanego przez Zgromadzenie modelu organizacji społeczeństwa poprzez „fundamenty krwi i rasy”. Przez pryzmat rasy było interpretowane znaczenie kultury, języka, a także przywiązanie do określonego terytorium – zdaniem Biłeckiego kwestie te były wtórne wobec pierwotnego czynnika, jakim miała być właśnie rasa. Realizacja tego filaru miała zacząć się od „oczyszczenia rasowego” narodu ukraińskiego, ponieważ jedynie w „zdrowym rasowo ciele odrodzi się zdrowy duch narodowy, a wraz z nim kultura, język i wszystko inne”⁷³⁷. Kwestia rasowa była również przedmiotem zainteresowania ZSN w wymiarze międzynarodowym – Biłeckie wzywał bowiem do zjednoczenia się wszystkich białych narodów świata (w której to koalicji Ukraina miała odgrywać rolę przewodniczą), celem przeprowadzenia ostatniej krucjaty w walce o swoje istnienie. Żywotnym wrogiem dla cywilizacji białego człowieka mieli być „podludzie”, na czele których mieli stać semici⁷³⁸.

Idea wielkopaństwowości oznaczała z kolei zamianę hasła „niepodległej Ukrainy” na hasło „wielkiej Ukrainy”. Neoimperialne ambicje Ukrainy miały realizować się jako naturalna

⁷³⁵ Była to więc struktura organizacyjna o zbliżonej formie do Prawego Sektora z początkowej fazy jego działalności.

⁷³⁶ А. Білєцький, *Український Соціал-Націоналізм*, <https://web.archive.org/web/20111016133326/http://sna.in.ua/archives/281>, dostęp: 12.07.2021 r.

⁷³⁷ Ibidem.

⁷³⁸ Ibidem.

konsekwencja uwarunkowań biopolitycznych: zdaniem Biłeckiego każdy organizm, wedle tej koncepcji również organizm narodowy, dąży do ekspansji, która jest jedyną gwarancją jego przetrwania. Zahamowanie wzrostu, na przykład wzrostu ludnościowego, prowadzi do zamierania i w rezultacie – do śmierci. Dlatego też ZSN stawiało przed przyszłością Ukrainy następujący dylemat: albo będzie ona silna, odbierze „wszystko, co prawnie się jej należy, a nawet nieco więcej”, zbuduje wielkie supermocarstwo, które będzie prawnym spadkobiercą „Wielkiej Scytii”, i Rusi Kijowskiej, albo będzie słaba i zajmie miejsce pośród wymierających i podbitych narodów, ponieważ „taka jest natura”⁷³⁹.

Z uwagi na swoje jawnie antydemokratyczne i neonazistowskie poglądy, działalność radykałów z ZSN znajdowała się pod stałą obserwacją ukraińskich służb specjalnych. Po dojściu do władzy obozu Wiktora Janukowycza rozpoczęła się fala aresztowań działaczy i aktywistów organizacji. W sierpniu 2011 r. wybuchła tzw. sprawa „wasyliwskich terrorystów”. Służba Bezpieczeństwa Ukrainy oskarżyła aktywistów ZSN i Patrioty Ukrainy o przygotowywanie zamachu terrorystycznego, który miał rzekomo mieć miejsce w dwudziestą rocznicę niepodległości Ukrainy. Pierwsze zatrzymania i przeszukania miały miejsce 22 sierpnia na terenie Wasyliwskiego Kombnatu Usług Komunalnych, gdzie pracowało dwóch aktywistów Patrioty Ukrainy. W wyniku przeszukania ujawniono „materiały ekstremistyczne”, w których wzywano do fizycznej rozprawy z prezydentem Janukowyczem, plany wysadzenia pomnika Lenina w Boryspilu, a także materiały wybuchowe. Według kierownictwa ZSN materiały te zostały wcześniej podłożone w wyniku prowokacji SBU, a cała akcja została oceniona w kontekście politycznych represji⁷⁴⁰. Kolejne zatrzymania miały miejsce dzień później. Zatrzymano łącznie 9 aktywistów i działaczy ZSN, w tym Ihora Mosijczuka, członka Komitetu Wykonawczego organizacji⁷⁴¹. Tego samego dnia do charkowskiego biura Patrioty Ukrainy wtargnął napastnik, który postrzelił dwóch przebywających w nim członków organizacji, a sam został ciężko raniony nożem. Wobec Mosijczuka i dwójki innych zatrzymanych działaczy 26 sierpnia sąd podjął decyzję o ich aresztowaniu na 2 miesiące⁷⁴². W reakcji na te działania Andrij Biłecki opublikował oświadczenie, w którym wezwał władze do

⁷³⁹ Ibidem.

⁷⁴⁰ *Репресії проти українських націоналістів розпочато на Київщині!*, <https://web.archive.org/web/20120311101103/http://sna.in.ua/archives/10507>, dostęp: 1.08.2020 r.

⁷⁴¹ О. Білозерська, *Справа "васильківських терористів": ситуація загострюється...*, <https://bilozerska.livejournal.com/497232.html>, dostęp: 1.08.2020 r.

⁷⁴² *Суд над патріотами*, <https://web.archive.org/web/20120513101445/http://sna.in.ua/archives/10656>, dostęp: 1.08.2020 r.

natychmiastowego zwolnienia wszystkich zatrzymanych i aresztowanych działaczy ZSN i Patrioty Ukrainy, ukarania odpowiedzialnych za przygotowanie tych „prowokacji”, oficjalnych przeprosin ze strony SBU wobec wszystkich ukraińskich patriotów oraz wyjaśnienia i ukarania zleceniodawców tych represji⁷⁴³. W związku z zajściem w biurze Patrioty Ukrainy w Charkowie, 12 października milicja zatrzymała kolejnych dwóch aktywistów organizacji, oskarżonych o próbę zabójstwa⁷⁴⁴. 19 listopada 2011 roku miał miejsce napad na Andrija Biłeckiego (wedle wersji samego Biłeckiego – zamach)⁷⁴⁵. Sprawca, korzystając najprawdopodobniej z broni pneumatycznej, postrzelił Biłeckiego dwukrotnie: w szczękę oraz w prawą rękę. Policja zakwalifikowała czyn jako akt chuligaństwa⁷⁴⁶. 27 grudnia 2011 roku BiłECKI został aresztowany w związku ze sprawą napadu na biuro Patrioty Ukrainy. Zarzucono mu organizację rozboju⁷⁴⁷.

Działania organów ścigania w praktyce sparaliżowały działalność ZSN i uniemożliwiły rozwój organizacji, a w dalszej perspektywie – ewentualne przekształcenie jej w partię polityczną. Aresztowania czołowych działaczy organizacji oznaczały także konieczność zmian w jej kierownictwie. Faktyczne przywództwo w ZSN objął Ihor Kryworuczko⁷⁴⁸. Główną sferą jej ówczesnej działalności stały się akcje na rzecz uwolnienia osadzonych w areszcie działaczy ZSN z BiłECKIM na czele. W tym czasie wydana została również publikacja zawierająca przegląd artykułów Andrija Biłeckiego, zatytułowana „Wódz”. Znalazły się w niej również teksty Biłeckiego napisane już podczas pobytu w areszcie, w których podkreślał on znaczenie „ducha” – zbioru wartości i ideałów, które stanowiły moralny fundament walki o Wielką Ukrainę prowadzonej przez członków ZSN⁷⁴⁹, a także apelował o niezłomność i

⁷⁴³ А. Білецький, *Вимоги організації до СБУ*, <https://web.archive.org/web/20120426075414/http://sna.in.ua/archives/10729>, dostęp: 1.08.2020 r.

⁷⁴⁴ У Харкові двох активістів “Патріота України” звинувачують у спробі вбивства журналіста, <https://tyzhden.ua/News/32833>, dostęp: 1.08.2020 r.

⁷⁴⁵ W ten sposób wydarzenie to opisywane jest w biografii Andrija Biłeckiego. Więcej: Андрей Білецький, <https://nackor.org/ru/andrey-bileckiy>, dostęp: 1.08.2020 r.

⁷⁴⁶ За фактом збройного нападу на лідера харківського «Патріота України» порушено справу, <https://www.unian.ua/kharkiv/573615-za-faktom-zbroynogo-napadu-na-lidera-harkivskogo-patriota-ukrajini-porusheno-spravu.html>, dostęp: 1.08.2020 r.

⁷⁴⁷ Патріот України: Нас заарештовують за самозахист, <https://tyzhden.ua/News/38781>, dostęp: 1.08.2020 r.

⁷⁴⁸ О. Білозерська, СНА: “Ми будемо воювати за Крим в Москві!”, <https://bilozerska.livejournal.com/818826.html>, dostęp: 1.08.2020 r.

⁷⁴⁹ А. Білецький, *Дух – основа нашої Боротьби*, [w:] *Вождь, Соціал-Національна Асамблея*, 2013 r.

oddanie sprawie w obliczu zagrożeń dla członków ZSN, jakie wiązały się przede wszystkim z działaniami organów ścigania przeciwko organizacji⁷⁵⁰.

10 stycznia 2014 roku zapadł wyrok w sprawie „wasyłkiwskich terrorystów” – każdy z trójki aresztowanych (Wołodymyr Szpara, Ihor Mosijczuk, Serhij Bełz) otrzymał karę 6 lat pozbawienia wolności⁷⁵¹. Tłem dla tych wydarzeń była trwająca już Rewolucja Godności, w której pozostali na wolności członkowie Zgromadzenia Socjal-Narodowego i Patrioty Ukrainy brali aktywny udział wchodząc w skład formującego się wówczas Prawego Sektora. 24 lutego, już po upadku obozu władzy Wiktora Janukowycza, Rada Najwyższa Ukrainy przyjęła uchwałę, zgodnie z którą na wolność wypuszczona została grupa 23 więźniów politycznych. W jej skład weszli także w działacze ZSN skazani w procesie „wasyłkiwskich terrorystów”, jak również osadzeni w aresztach Andrij Biłecki i Ołeh Odnorożenko, główny ideolog ZSN, któremu jeszcze w 2012 roku postawiono zarzuty czynów chuligańskich⁷⁵². 3 dni później Rada Najwyższa przyjęła z kolei ustawę amnestyjną, w myśl której działacze ZSN zostali całkowicie oczyszczeni z zarzutów⁷⁵³.

5.2. Militarny wymiar działalności Ruchu Azowskiego - Pułk Azow

5.2.1. Działalność Czarnego Korpusu

Ci z aktywistów Patrioty Ukrainy i ZSA, którzy na przełomie 2013 i 2014 roku pozostawali na wolności, wzięli czynny udział w wydarzeniach Rewolucji Godności wchodząc w skład Prawego Sektora. Na kijowskim Majdanie zdobyli oni pierwsze doświadczenia realnej działalności paramilitarnej. Upadek Janukowycza i wypuszczenie na wolność Andrija Biłeckiego nie oznaczały jednak jej końca. Destabilizacja polityczna i tworzące się wówczas na wschodzie Ukrainy paramilitarne komórki separatystyczne – nie tylko w Ługańsku i Doniecku, ale także w kluczowym z punktu widzenia Biłeckiego – Charkowie, oznaczały konieczność adekwatnej odpowiedzi na narastające zagrożenie. Tak też 28 lutego powstał w Charkowie Czarny Korpus, nowa paramilitarna formacja sformowana w większości z

⁷⁵⁰ А. Білецький, *Перемога або смерть*, [w:] *Вождь, Соціал-Національна Асамблея*, 2013 г.

⁷⁵¹ *Васильківським терористам вліпили 6 років*, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/10/7009284/>, dostęp: 1.08.2020 г.

⁷⁵² ПОСТАНОВА Верховної Ради України Про звільнення політв'язнів № 786-VII.

⁷⁵³ ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення змін до Закону України "Про застосування амністії в Україні" щодо повної реабілітації політичних в'язнів (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 14, ст.257).

aktywistów Patrioty Ukrainy, na czele której stanął Biłecki. Zadaniem, które postawił przed członkami formacji, było zwalczenie wszelkich tendencji separatystycznych.

Pierwszą bojową akcją formacji było siłowe zajęcie wieczorem 28 lutego klubu Oplót⁷⁵⁴, który był wówczas jednym z centrów koordynujących destabilizujące działania separatystów na ulicach Charkowa. Następnego dnia formacja wzięła udział w nieudanej obronie zajętego przez aktywistów Majdanu budynku Charkowskiej Obwodowej Administracji Państwowej, który był szturmowany przez separatystów. W kolejnych dniach sytuacja w Charkowie pozostawała napięta, a część z budynków administracji, w tym wspomniana siedziba regionalnej administracji państwowej, została zajęta przez prorosyjskich bojowników. W tym czasie członkowie Czarnego Korpusu rozpoczęli pierwsze paramilitarne szkolenia oraz działalność propagandową w sieci wzywającą do walki z rosyjskim separatyzmem. W siedzibie Patrioty Ukrainy w Charkowie przy ulicy Rymarskiej 18 zorganizowany został sztab oraz całodobowa warta. Czarny Korpus rozpoczął także militaryzację obiektu, ponieważ spodziewano się szturm ze strony separatystów.

Wieczorem 14 marca nastąpił przewidywany szturm. Atak na Rymarską prowadzony był przez aktywistów charkowskiego antymajdanu i członków Oplota. W rezultacie walk zginęło, według oficjalnych danych, co najmniej dwóch separatystów⁷⁵⁵. Nad ranem, kiedy szturm został rozbity, członkowie Czarnego Korpusu zostali zatrzymani przez charkowską milicję. Bój na Rymarskiej ma olbrzymie znaczenie symboliczne nie tylko dla samego Azowa, dla którego był to chrzest bojowy. Jest on istotny również w szerszym kontekście całej wojny na Donbasie. Wydarzenie to jest bowiem uznawane jako pierwsze bojowe starcie prorosyjskich separatystów z siłami proukraińskimi, w wyniku którego separatyści ponieśli śmiertelne straty. Udana obrona Rymarskiej, połączona z psychologicznym efektem szoku wywołanego oporem nacjonalistów i śmiercią pierwszych prorosyjskich aktywistów, w ocenie Azowa przyczyniła się do przejścia w mieście taktycznej inicjatywy przez stronnictwa proukraińskie, demoralizacji i demobilizacji separatystów, co w rezultacie doprowadziło do zmiany dynamiki protestów.

⁷⁵⁴ Klub Oplót był miejscem treningów sportów walki, który gromadził w swoich szeregach miejscowy, prorosyjski światek przestępczy. Jego właścicielem był Jewhen Żylin, który w trakcie Rewolucji Godności był jednym z tituszek, według władz ukraińskich odpowiedzialnym za katowania między innymi Jurija Werbickiego. Żylin uciekł do Rosji, gdzie w 2016 roku został zastrzelony przez nieznaną sprawców.

⁷⁵⁵ *Оборона Римарської – перший бій російсько-української війни. Цього дня ми відстояли Харків*, <https://nationalcorps.org/oborona-rimarsko-pershij-bj-rosjskoukransko-vjni-cogo-dnja-mi-vidstojali-harkv/>, dostęp: 1.09.2020 r.

7 kwietnia separatyści podjęli nieudaną próbę proklamowania Charkowskiej Republiki Ludowej⁷⁵⁶, co spotkało się ze zdecydowaną interwencją milicji. W tym czasie, w okresie od marca do kwietnia, równoległe do organizowanych prorosyjskich akcji protestów, członkowie Czarnego Korpusu rozwijali skład osobowy formacji, a także prowadzili dalsze szkolenia wojskowe rekrutów w lasach na Połtawszczyźnie. Na 1 maja separatyści zaplanowali masowe demonstracje, które miały stać się apogeum „ruskiej wiosny” i *de facto* wstępem do przejęcia realnej kontroli nad Charkowem. W reakcji na te zapowiedzi Czarny Korpus podjął decyzję o przeprowadzeniu własnej kontrakcji. 1 maja zorganizowana została pokazowa manifestacja siły „czarnych ludzików”⁷⁵⁷, którzy jawnie wjechali kolumną do Charkowa i rozpoczęli patrolowanie miasta w poszukiwaniu separatystów. Działanie to przyniosło oczekiwane efekty – separatyści nie zdecydowali się na eskalację napięcia i tłumne wyjście na ulicę⁷⁵⁸. Wielu z nich uciekło z Charkowszczyzny do Donbasu, w którym prorosyjski separatyzm zyskiwał realną inicjatywę.

Czarny Korpus, protoplasta Batalionu Azow, stanowi dobrą ilustrację chaosu sytuacji bezpieczeństwa na Ukrainie w okresie „ruskiej wiosny”, jak w prorosyjskiej nowomowie przyjęło się określać separatystyczne wystąpienie po ucieczce Wiktora Janukowycza. Jego paramilitarna, nigdzie nieusankcjonowana działalność, jest odzwierciedleniem ówczesnego rozkładu struktur państwowych, szczególnie na wschodzie kraju. Zdemoralizowane formacje siłowe przestały realizować swoje podstawowe zadania, w większości zachowując się w sposób pasywny, zaś część z nich opowiedziała się wprost przeciwko nowej władzy w Kijowie. Stąd też realna obrona ukraińskiej państwowości na ulicach Charkowa spoczęła ostatecznie w rękach nacjonalistycznej bojówki, jaką *de facto* był Czarny Korpus. Z załamania mechanizmów państwowych w pełni korzystała Rosja, która eskalując niepokoje na Krymie i Donbasie doprowadziła do wybuchu rebelii, w której działania przekształciły się z wymiaru paramilitarnego - w militarny. Oznaczało to konieczność adekwatnej odpowiedzi ze strony Azowa.

⁷⁵⁶ *Сепаратисти "створили" "Харківську народну республіку"*, https://gazeta.ua/articles/politics/_separatisti-stvorili-harkivsku-narodnu-respubliku/551397, dostęp: 1.09.2020 r.

⁷⁵⁷ Bojownicy Czarnego Korpusu z uwagi na swoje jednolite czarne umundurowanie zostali szybko okrzyknięci w mediach mianem „czarnych ludzików” jako swoista przeciwwaga dla rosyjskich „zielonych ludzików” działających na Krymie.

⁷⁵⁸ М. Кравченко, *Український Правий Першотравень 2014*, <https://nationalcorps.org/ukrainskij-pravij-pershotraven-2014/>, dostęp: 1.09.2020 r.

5.2.2. Działalność militarna Pułku Azow

Z uwagi na rosnące zagrożenie separatyzmem na Donbasie i w miarę już ustabilizowaną sytuację w Charkowie, przywódcy Czarnego Korpusu zdecydowali o przeniesieniu formacji w nowy teatr działań. Sytuacja militarna na początku maja nie była pod tym względem korzystna: od połowy kwietnia miasto Mariupol było areną starć pomiędzy separatystami a siłami proukraińskimi, zajęta była także część budynków administracji, w tym siedziba mariupolskiej rady miasta. Kontrola nad Mariupolem z punktu widzenia separatystów była kluczem do wybicia korytarza lądowego z Rosji na Krym i realizacji idei Noworosji w jej pełnych ambicjach terytorialnych.

Azow stopniowo rozwijał i instytucjonalizował swoją działalność zbrojną, przechodząc od nieregularnej formacji paramilitarnej w formie Czarnego Korpusu, przez sformowanie zwartej jednostki w randze batalionu, która ostatecznie została rozwinięta i przekształcona do poziomu pułku. Militarizm Azowa jest szczególnie ważny pod kątem analizy praktyki politycznej azowskiego nurtu współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu. W swej warstwie heroizacyjnej jest on kluczowym czynnikiem formującym nacjonalizm pod względem tożsamościowym. Z drugiej strony szlak bojowy Azowa, jego historia walk na froncie - udanych operacji, ale również poniesionych strat, stanowi podstawę politycznej legitymacji funkcjonowania Azowa. Dla Azowa jego zaangażowanie politycznie wynika wprost z zobowiązania moralnego, które zostało zaciągnięte wobec poległych na froncie wojny z Rosją. Wojna bowiem, możliwa jest to wygrania jedynie wtedy, kiedy zwycięstwom militarnym odnoszonym na froncie będą towarzyszyć adekwatne im zwycięstwa w wymiarze politycznym, odnoszone przez ukraińskich patriotów będących u sterach władzy w Kijowie.

Ważnym czynnikiem w analizie działalności militarnej Azowa jest również fakt, że Azow w zbliżony sposób do Prawego Sektora pojmuje polityczność ukraińskiego nacjonalizmu czasu wojny. Militarizm jest bowiem jednym z trzech nurtów, obok wymiaru partyjnego, a także społecznego, w którym realizuje się rzeczywista praktyka polityczna azowskiego nacjonalizmu. O ile w przypadku Prawego Sektora jego specyfika organizacyjna oznacza, że militarizm ma tam charakter absolutnie dominujący, przy marginalnym udziale kierunku partyjnego, o tyle już w przypadku Ruchu Azowskiego należy podkreślić o wiele większe zbalansowanie wspomnianych nurtów. Wymiar militarny, choć chronologicznie pierwszy i w dalszym ciągu niezmiernie istotny w jego znaczeniu dla całej organizacji, nie jest już tak kluczowy, jak w przypadku Prawego Sektora. Azowska perspektywa praktyki nacjonalizmu jest pod tym względem zdecydowanie bardziej zrównoważona.

5.2.2.1. Powstanie i działalność Pułku Azow

W nocy z 4 na 5 maja do Mariupola przybyli pierwsi bojownicy Czarnego Korpusu. Równoległe do relokacji „czarnych ludzików” do Mariupola, w Berdiańsku 5 maja utworzony został Batalion Patrolowej Służby Milicji Specjalnego Przeznaczenia „Azow”. W ten sposób działalność paramilitarna nieuznawanej dotychczas prawem ukraińskim formacji zbrojnej Czarnego Korpusu została zalegalizowana. Oznaczało to również, że nadzór i kontrolę nad działaniami tej - od tej pory już legalnej, chociaż w dalszym ciągu ochotniczej jednostki, przejęło formalnie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, na czele z Arsenem Awakowem.

Azow dołączył tym samym do licznej grupy tworzonych wówczas formacji paramilitarnych, wobec których przyjęło się zbiorcze określenie „batalionów ochotniczych”. W rzeczywistości jednak poszczególne formacje różniły się pod względem uregulowania ich statusu prawnego. Większość z nich funkcjonowała jako tak zwane Bataliony Obrony Terytorialnej, podporządkowane Ministerstwu Obrony Narodowej, które były powoływane na bazie częściowej mobilizacji wprowadzonej 17 marca dekretem pełniącego obowiązki Prezydenta Ukrainy Ołeksandra Turczynowa⁷⁵⁹. Wśród nich jako najważniejsze można wymienić: 24 Samodzielny Batalion Szturmowy „Ajdar”, 39 Samodzielny Batalion Piechoty Zmotoryzowanej „Dnipro-2”, 25 Samodzielny Batalion Piechoty Zmotoryzowanej „Ruś Kijowska” czy też 13 Samodzielny Batalion Piechoty Zmotoryzowanej „Czernichów-1”. Drugą kategorią były wspomniane Bataliony Patrolowej Służby Milicji Specjalnego Przeznaczenia podległe pod MSW, wśród których znalazł się Azow. Formacje te jeszcze w czerwcu 2014 roku znalazły się formalnie w strukturach odtworzonej Gwardii Narodowej Ukrainy⁷⁶⁰. Trzecim rodzajem batalionów ochotniczych były formacje o nieuregulowanym statusie prawnym. Wśród nich znalazł się omawiany w rozdziale poświęconym Prawemu Sektorowi Ukraiński Korpus Ochotniczy „Prawy Sektor”.

Symbolem Batalionu Azow stał się używany wcześniej przez Patriotę Ukrainy znak Idei Nacji wpisany w symbol Czarnego Słońca na tle fal Morza Azowskiego. Pierwszym komendantem batalionu Azow został Andrij Biłeckii. Legalizacja statusu prawnego formacji umożliwiła Azowowi otrzymanie pierwszej dostawy legalnego uzbrojenia od struktur państwowych. Jak wspomina Biłeckii, zaopatrzenie pod względem ilościowym było dalece

⁷⁵⁹ Указ Президента України № 303/2014 Про часткову мобілізацію.

⁷⁶⁰ МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ НАКАЗ 16.06.2014 № 566 Про затвердження Положення про військові частини оперативного призначення Національної гвардії України.

niewystarczające dla profesjonalnego uzbrojenia żołnierzy⁷⁶¹. Nie był to jednak problem wyłącznie Azowa. W pierwszej fazie działań wojennych wszystkie formacje ochotnicze, ale również liniowe jednostki Sił Zbrojnych Ukrainy, zmagaly się z problemem niedoposażenia i brakiem podstawowych wręcz środków do skutecznego prowadzenia walki, takich jak hełmy, kamizelki, broń, amunicja czy środki medyczne.

Swój pierwszy bój batalion Azow stoczył w Mariupolu 7 maja. Z kolei już 2 dni później, 9 maja, Azow odnotował pierwszego poległego⁷⁶². Jednocześnie trwało szkolenie pozostałej części batalionu, który został rozlokowany w pobliskim Berdiańsku. Było to konieczne, gdyż zdecydowana większość żołnierzy Azowa nie miała jakiegokolwiek profesjonalnego przygotowania wojskowego – skład osobowy jednostki formowany był z ochotników, wśród których pierwotnie znaleźli się, o czym była już mowa, aktywiści Patrioty Ukrainy, zaś w drugiej fazie, po formalnym utworzeniu batalionu – przeważnie byli to piłkarscy ultrasi, zarówno z Kijowa, jak i miejscowi, z Mariupola i okolic Przyazowia. W trakcie przygotowań do szturmu na zajęty przez separatystów Mariupol Azow przeprowadzał sporadyczne rajdy na miasto, mające przede wszystkim charakter zwiadowczego rozpoznania bojem.

Szturm na Mariupol miał miejsce rankiem 13 czerwca. W operacji wyzwolenia miasta, oprócz Azowa, uczestniczyły formacje Gwardii Narodowej oraz batalion Dnipro. Uczestnicy walk odnotowują w swoich relacjach, że spodziewając się ciężkich walk nie odnotowali znaczącego oporu ze strony przeciwnika, który okazał się słabo wyszkoloną zbieraniną lokalnego kryminalitetu. Po udanym szturmie siły ukraińskie rozpoczęły trwające resztę dnia poszukiwania ukrywających się lub zbiegłych z pola walki separatystów, którzy znajdowali schronienie na przykład w piwnicach mieszkań, o czym informowała żołnierzy ludność cywilna⁷⁶³.

Azow brał również udział w dwóch ważnych operacjach, które miały miejsce latem 2014 roku. 4 sierpnia formacja uczestniczyła w wyzwoleniu miejscowości Marinka znajdującej się na południowy zachód od Doniecka. Marinka, podobnie jak leżące nieco na północ Pieski, są kluczowymi punktami w kontekście ewentualnego szturmu sił ukraińskich na Donieck od strony zachodniej. Pieski latem 2014 roku były również ważne z powodu korytarza zaopatrzeniowego, który szedł tamtędy do sił ukraińskich broniących lotniska w Doniecku.

⁷⁶¹ А. Кондратенко, *Командир полку «Азов» Андрій Білецький: Ті, хто проливає кров за Україну, повинні мати свій голос у владі*, <https://www.unian.ua/politics/994779-komandir-polku-azov-andriy-biletskiy-ti-hto-prolivaє-krov-za-ukrajinu-povinni-mati-svii-golos-u-vladi.html>, dostęp: 17.04.2020 r.

⁷⁶² У Києві прощалися із бійцем спецпідрозділу «Азов», який загинув у Маріуполі, <https://www.radiosvoboda.org/a/25381673.html>, dostęp: 1.09.2020 r.

⁷⁶³ М. Кравченко, *op. cit.*

Azowcy brali również udział w krwawej bitwie pod Iłowajskiem, która zakończyła się ostatecznie klęską sił ukraińskich.

Jesienią 2014 roku miała miejsce instytucjonalna reorganizacja batalionu. Decyzją ministra spraw wewnętrznych Arsena Awakowa z dnia 11 listopada 2014 roku Azow został przekształcony w pułk i włączony jako formacja do Gwardii Narodowej Ukrainy. Pod względem formalno-prawnym oznaczało to zmianę statusu formacji na Samodzielny Oddział Specjalnego Przeznaczenia Gwardii Narodowej Ukrainy „Azow”⁷⁶⁴.

Reorganizacja Azowa do poziomu pułku wiązała się z podniesieniem zdolności bojowych formacji do standardów brygad Gwardii Narodowej. Azow zapewnił sobie dzięki temu większe możliwości otrzymywania wyposażenia wojskowego, w tym również ciężkiego sprzętu. Zwiększony został również skład osobowy formacji oraz poziom szkolenia. Z drugiej strony pozwoliło to na ściślejszą kontrolę poczynań formacji przez władze państwowe na czele z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych. Instytucjonalizacja Azowa jako części struktury Gwardii Narodowej w ramach nowotworzonego systemu bezpieczeństwa narodowego Ukrainy stanowi szczególny przykład internalizacji działań ukraińskich nacjonalistów przez władze państwowe Ukrainy⁷⁶⁵. Państwowa legitymizacja Pułku Azow wiąże się jednak z regularnie powracającymi do debaty kontrowersjami na tle ideologicznego zaangażowania żołnierzy tej formacji. Kwestia ta jest przedmiotem analizy w dalszej części niniejszego rozdziału.

5.2.2.4. Obrona Mariupola i operacja szyrokińska

Druzgocąca porażka sił ukraińskich w bitwie pod Iłowajskiem stanowiła punkt zwrotny dla losów letniej ofensywy. Inicjatywa została przejęta przez separatystów, wspieranych w walce już nie tylko przez rosyjskie służby specjalne czy najemników. W działania wojenne włączyły się bowiem liniowe jednostki Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej. Pod koniec sierpnia otwarty został drugi front, południowy – natarcie odbyło się wzdłuż linii brzegowej Morza Azowskiego w kierunku Nowoazwoska, Bezimiennego, a dalej Szyrokyne. Atak ten miał stanowić wstęp do ponownego zajęcia Mariupola. Do obrony miasta oddelogowany został między innymi Azow.

Separatyści zajęli miejscowości położone na wschód od Mariupola do Szyrokyne. Intensyfikacja walk i wzajemne ostrzały artyleryjskie w bezpośrednim sąsiedztwie Mariupola

⁷⁶⁴ ППО АЗОВ, <https://azov.org.ua/pro-nas/>, dostęp: 10.09.2020 r.

⁷⁶⁵ O kwestiach tych szerzej w rozdziale szóstym.

rozpoczęły się 25 sierpnia⁷⁶⁶. Agresor nie zdecydował się na pełnoskalowy szturm, ograniczając się do prowadzenia walki pozycyjnej z użyciem wspomnianej artylerii. Szczególnie aktywni byli separatystyczni snajperzy. Samo Szyrokyne pozostawało *de facto* ziemią niczyją. Pozycje sił ukraińskich, przede wszystkim Azowa, znajdowały się na zachodnim krańcu miejscowości, z kolei oddziały separatystów rozlokowane były około dwóch kilometrów na wschód od Szyrokyne⁷⁶⁷. 4 września siły separatystów rozpoczęły ostrzał artyleryjski ukraińskich pozycji i natarcie na miejscowość z użyciem broni pancernej, w tym również czołgów. Atak ten udało się Ukraińcom powstrzymać. Kolejnego dnia separatyści ponowili natarcie, ale i tym razem obrona sił ukraińskich okazała się skuteczna.

W tym samym czasie w Mińsku trwał trójstronny szczyt tzw. Grupy Kontaktowej mający na celu deeskalację napięcia na Donbasie. Uczestniczyli w nim przedstawiciele separatystów (Ołeksandr Zacharczenko jako lider Donieckiej Republiki Ludowej oraz Ihor Płotnicki jako przywódca Ługańskiej Republiki Ludowej), ambasador Rosji w Ukrainie Michaił Zurabow oraz były prezydent Ukrainy Łeonid Kuczma. W wyniku podpisanego 5 września protokołu, od godziny 18 tego dnia wprowadzony został rozejm w walkach. Skuteczna obrona Szyrokyne przez Azow określana jest przez samą formację jako „pierwsze Szyrokyne”⁷⁶⁸, dla odróżnienia natarcia na Szyrokyne z lutego 2015 roku. W rezultacie dalszych rozmów Grupy Kontaktowej 19 września 2014 roku podpisane zostało Memorandum, stanowiące dookreślenie ustaleń zawartych w protokole z 5 września⁷⁶⁹. Memorandum ustanowiło 30-kilometrową strefę buforową z której miał zostać wycofany ciężki sprzęt. W strefie tej znalazło się również Szyrokyne. Uzgodniony rozejm został realnie wdrożony na froncie i funkcjonował do końca stycznia 2015 roku. W tym okresie charakter działań żołnierzy Azowa oddelegowany do obrony Mariupola i Szyrokyne był *stricte* zwiadowczy.

⁷⁶⁶ В Мариуполі готуються до оборони міста, <https://www.unn.com.ua/uk/news/1379755-v-mariupoli-gotuyutsya-do-oboroni-mista>, dostęp: 1.09.2020 r.

⁷⁶⁷ КРАЙНЯ ТОЧКА Дотримання прав людини та норм міжнародного гуманітарного права в селі Широкине Донецької області під час збройного конфлікту на Донбасі: моніторинговий звіт, Київ 2020, s. 24.

⁷⁶⁸ М. Кравченко, „Перше Широкине» або непомічена перемога батальйону «Азов», https://censor.net/ru/blogs/3217631/pershe_shirokine_abo_nepomchena_peremoga_batalyionu_azov, dostęp: 10.09.2020 r.

⁷⁶⁹ Меморандум об исполненнии положений Протокола по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина, <https://www.osce.org/files/f/documents/a/1/123807.pdf>, dostęp: 10.09.2020 r.

24 stycznia 2015 roku rozejm został jednostronnie zerwany przez separatystów. Lider DRL Zacharczenko poinformował w oficjalnym oświadczeniu o rozpoczęciu ataku na Mariupol⁷⁷⁰. Tego samego dnia siły prorosyjskie przy użyciu systemów „Grad” oraz „Huragan” dokonały serii ostrzałów artyleryjskich cywilnych dzielnic Mariupola. W rezultacie ostrzału śmierć poniosło 29 osób, a 92 zostały ranne⁷⁷¹. Wojskowa obecność sił ukraińskich na wschodnich krańcach Mariupola (jak było to wspomniane, miejscowość Szyrokyne pozostawała na ziemi niczyjej, nie kontrolowanej przez żadną ze stron) narażała ten rejon miasta na niebezpieczeństwo kolejnych ostrzałów, których ofiarami znów mogła paść ludność cywilna. Dlatego też ukraińskie dowództwo zdecydowało o konieczności odsunięcia linii frontu od miasta. Kluczem do tego miało być zajęcie Szyrokyne. Do realizacji tego zadania wyznaczony został Azow.

Operacja szyrokyńska (tzw. „drugie Szyrokyne”) rozpoczęła się 10 lutego. Plan operacji zakładał dwie fazy działań. Pierwszym etapem miało być utworzenie linii obrony przebiegającej od północy na południe. Oznaczało to konieczność zajęcia czterech miejscowości: Pawłopol i Pyszczewyk, Kominternowe oraz Szyrokyne. Drugim etapem miało być rozbitcie sił wroga na flankach jego linii umocnień, przebiegającej od miejscowości Oktjabr przez Zaijczenko, Dzerżyńskie, Łeniśke po Sachankę. Według Biłeckiego kluczowe było zwłaszcza zajęcie Sachanki i Zaijczenka, które w praktyce miało oznaczać przełamanie linii obrony separatystów. Otwierałoby to siłom ukraińskim możliwość dalszego natarcia na Bezimienne, miejscowość będącą wówczas kluczową bazą, w której separatysty zgromadzili duże ilości ciężkiego sprzętu, zaś w dalszej perspektywie – kontynuowania natarcia na Nowoazowsk⁷⁷². W tym optymistycznym scenariuszu ukraińskie siły po zajęciu Nowoazowska mogłyby w pełni kontrolować sytuację na południowym froncie walk w Donbasie. Ukraińskie dowództwo odmówiło jednak udzielenia Azowowi wsparcia w postaci artylerii lub czołgów, co uniemożliwiło realizację drugiej fazy planu. Pierwsza faza operacji przebiegła z kolei bezproblemowo. Azowcy zajęli wszystkie wskazane miejscowości bez napotkania znaczącego oporu ze strony przeciwnika. Z uwagi na niemożność kontynuowania natarcia, konieczne okazało się umocnienie na dotychczas zdobytych pozycjach. Tymczasem ze strony

⁷⁷⁰ Глава ДНР объявил о начале наступления на Мариуполь, <https://www.interfax.ru/world/419891>, dostęp: 10.09.2020 r.

⁷⁷¹ КРАЙННЯ ТОЧКА Дотримання прав людини та норм міжнародного гуманітарного права в селі Широкине Донецької області під час збройного конфлікту на Донбасі: моніторинговий звіт, Київ 2020, s. 25.

⁷⁷² АЗОВ. Наступ на Широкине / AZOV. The Shyrokyne attack, https://www.youtube.com/watch?v=J_gc30Kp0Zs, dostęp: 10.09.2020 r.

separatystów miało miejsce kontrnatarcie. Wojska prorosyjskie, w przeciwieństwie do Azowa, miały wówczas do dyspozycji czołgi i artylerię. Żołnierze Azowa, oprócz prowadzenia obrony, zmuszeni zostali do realizacji działań ratowniczych, gdyż w zajętych przez nich miejscowościach w dalszym ciągu pozostawała ludność cywilna, która padała ofiarą toczących się walk. Kwestia narażenia ludności cywilnej na prowadzone działania wojenne wynikała z faktu, że w pierwotnym planie operacji nie założono że miejscowości te znajdą się bezpośrednio na linii frontu. Azow miał ruszyć w dalsze natarcie, a wyzwolone punkty pozostawić pod opieką wojsk zaplecza. Kulminacja walk podczas operacji szyrokińskiej miała miejsce w dniach 14-15 lutego. W ciągu tych dwóch dni Azow utracił łącznie ośmiu żołnierzy⁷⁷³. Łącznie, w wyniku trwających 5 dni walk, poległo 10 azowców.

Wstrzymanie 15 lutego operacji szyrokińskiej wiązało się, podobnie jak w przypadku „pierwszego Szyrokyne”, z ustaleniami międzynarodowymi. Eskalacja konfliktu na przełomie stycznia i lutego i załamanie trwającego rozejmu wywołały konieczność wznowienia rozmów w ramach Grupy Kontaktowej. 12 lutego w Mińsku przyjęto kolejne porozumienie (tzw. Mińsk-2⁷⁷⁴) na rzecz uregulowania konfliktu. Zgodnie z postanowieniami dokumentu od 15 lutego został wprowadzony kolejny rozejm. W rzeczywistości Mińsk-2 ograniczył intensywność walk, jednak nie doprowadził do ich całkowitego zaprzestania, również w teatrze działań Azowa.

Operacja szyrokińska stanowi obok zajęcia Mariupola centralny punkt w wojennej narracji Azowa. Jej heroizacja odbywa się nie tylko w oparciu o organizowane z dużym rozmachem rocznicowe uroczystości upamiętniające, ale także literaturę wspominkową wydawaną w azowskim wydawnictwie, prelekcje i seminaria z udziałem uczestników walk. Jest to ważne źródło tożsamości nie tylko samej formacji, bowiem poprzez wspomniany szeroki zakres działań gloryfikacyjnych adresowanych zwłaszcza do młodego pokolenia Ukraińców, pamięć o operacji formuje nie tylko ideologicznie, ale również i politycznie, adresatów tejże narracji. Szyrokyne ma szczególne znaczenie symboliczne dla ukraińskiego ruchu ochotniczego. Były żołnierz Azowa Marko Melnyk zwraca uwagę, że Szyrokyne udowodniło, że „ochotnicy, umotywowani ludzie, potrafią przeprowadzać skuteczne operacje, których rezultatem okazuje się być realne odbicie terytorium” z rąk wroga⁷⁷⁵. Jest to jednak zwycięstwo

⁷⁷³ П'ята річниця Павлопіль-Широкинської операції. Бій, що назавжди загартував азовський дух, <https://azov.org.ua/5-richnucia-shurokunskoj-operacii/>, dostęp: 10.09.2020 r.

⁷⁷⁴ Комплекс мер по выполнению Минских соглашений, <https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/140221.pdf>, dostęp: 1.03.2020 r.

⁷⁷⁵ В. Шрамович, *Вторая годовщина Широкина: за что воевали под Мариуполем?*, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-38970268>, dostęp: 10.09.2020 r.

niepełne, koronny przykład realiów wojny, w których udane działania militarne realizowane na poziomie operacyjnym i taktycznym w oparciu o profesjonalizm i heroizm ukraińskich żołnierzy, są niweczone poprzez niekompetencję, nieudolność lub też świadome zaniechania na poziomie strategicznym ukraińskiego dowództwa wojskowego i stają się ofiarą decyzji podejmowanych na szczeblu politycznym. Powstały w ten sposób dysonans pomiędzy skutecznością ukraińskich wojsk na froncie walk, a niemożnością osiągnięcia ostatecznego celu - zwycięstwa, można według Azowa przezwyciężyć jedynie samemu angażując się w procesy polityczne. I chociaż Azow jako formacja wojskowa oficjalnie nie zajmuje stanowisk politycznych i nie ma formalnego związku z polityczną odnogą Ruchu Azowskiego - Korpusem Narodowym, to jednak praktyka działalności obu tych podmiotów wskazuje jednoznacznie na ich kohabitację a także wzajemną komplementarność zadań. To, co uda się Azowowi osiągnąć na froncie, ma być bowiem pożytkowane na poziomie politycznym przez będący u władzy Korpus. I odwrotnie - zerwanie z imposybilizmem i rozszerzanie możliwego mandatu działań wojsk ukraińskich na drodze decyzji podejmowanych przez Korpus na szczeblu politycznym, ma przykładowo umożliwiać Azowowi szersze instrumentarium działań bojowych o charakterze ofensywnym, które mają doprowadzić do ostatecznego zwycięstwa w wojnie. Kluczowymi argumentami przemawiającymi za tezą, że to właśnie droga działań militarnych, nie zaś dyplomatycznych, wiedzie do zwycięstwa w wojnie i pełnej deokupacji zajętych przez separatystów terytoriów, mają być, zdaniem Azowa, z jednej strony przykład niewykorzystania potencjału, jaki stworzyła udana pierwsza faza operacji szyrokyńskiej, zaś z drugiej - fiasko porozumień mińskich, których postanowienia nie przełożyły się na perspektywę ostatecznego uregulowania trwającego konfliktu.

5.2.2.5. Dalszy szlak bojowy Pułku Azow

Od momentu wprowadzenia porozumienia Mińsk-2 konflikt przeszedł w fazę wojny pozycyjnej. Operacja szyrokyńska była, stanem na grudzień 2021 roku, ostatnią dużą ofensywą wojsk ukraińskich na Donbasie. Pułk Azow od czasów operacji szyrokyńskiej pozostawał na linii frontu do lata 2015 roku, kiedy zapadła decyzja o jego wycofaniu. Od tego momentu działalność bojowa żołnierzy Azowa nie była oficjalnie sankcjonowana przez ukraińskie dowództwo, co nie zmienia faktu, że członkowie jednostki uczestniczyli dalej, nielegalnie lub

też nieoficjalnie, w prowadzonych działaniach bojowych⁷⁷⁶. Azowcy realizowali przede wszystkim zadania o charakterze zwiadowczym i antydywersyjnym.

W sierpniu 2016 roku Azow poinformował, że przywództwo Gwardii Narodowej podjęło decyzję o wycofaniu jednostki z Mariupola. W reakcji na te doniesienia dowództwo Gwardii wydało oświadczenie, w którym zazaczyło, że przeniesienie Azowa odbywa się w zgodzie z planowanym przegrupowaniem sił, a sama jednostka zostanie wyznaczona do realizacji zadań związanych z ochroną azowskiego wybrzeża przed działaniem rosyjskich grup dywersyjnych⁷⁷⁷. 1 lutego 2019 roku Pułk powiadomił oficjalnie o swoim powrocie na linię frontu. Prowadzone wówczas działania bojowe żołnierze Azowa realizowali wspólnie z 30 Samodzielną Brygadą Zmechanizowaną im. księcia Konstantyna Ostrogskiego⁷⁷⁸.

Militarna działalność Pułku Azow stanowi istotny wymiar praktyki politycznej realizowanej przez azowski nurt ukraińskiego nacjonalizmu. W tym sensie jest on nieco zbliżony do praktycznego pojmowania nacjonalizmu przez Prawy Sektor, jednak w odróżnieniu od organizacji kierowanej przez Andrija Tarasenkę, Azow stara się o wiele bardziej harmonizować swój militarizm z innymi działaniami realizowanymi na niwie politycznej, społecznej czy edukacyjnej. Jest to podejście zdecydowanie najbardziej holistyczne ze wszystkich trzech analizowanych nurtów ukraińskiego nacjonalizmu. Tak jak w przypadku Prawego Sektora, również dla Azowa jego militarizm jest w pierwszej kolejności źródłem jego politycznej legitymacji.

Korpus Narodowy kreuje bowiem wokół siebie wizerunek partii realizującej w pierwszej kolejności interesy weteranów wojny, w tym również członków formacji ochotniczych. Agenda ta personifikowana jest w osobie samego lidera partii i Ruchu Azowskiego - Andrija Biłeckiego, pierwszego komendanta Batalionu Azow i faktycznego weterana wojny. Uwiarygadnia to partię jako rzeczywisty i reprezentatywny głos ukraińskiego środowiska kombatanckiego. Jest to przemyślana strategia Korpusu, który korzystając z faktu, iż w rzeczywistości ochotnicy i weterani wojny stanowią niejednorodną, rozproszoną, zróżnicowaną tak politycznie, jak i ideologicznie grupę, stara się skonsolidować pod swoim

⁷⁷⁶ Część z tych działań była podejmowana nielegalnie na mocy indywidualnych, dobrowolnych decyzji poszczególnych żołnierzy Azowa. Równoległe jednak pewien zakres działań był prowadzony niejawnie, ale za porozumieniem dowództwa Pułku np. ze Służbą Bezpieczeństwa Ukrainy, na rzecz której Azow realizował określone zadania.

⁷⁷⁷ *Роз'яснення ситуації щодо неправдивої інформації про виведення спецпідрозділу «Азов» з Маріуполя*, http://web.archive.org/web/20160901140410/https://mvs.gov.ua/ua/news/2575_Rozyasnennya_situacii_shchodo_nepravdivoi_informacii_pro_vivedennya_specpidrozdilu_Azov_z_Mariupolya.htm, dostęp: 10.09.2020 r.

⁷⁷⁸ *Офіційно. Нова сторінка в історії ОЗСПАЗОВ: спецпідрозділ став до оборони країни на «нулі»*, <https://azov.org.ua/polk-azov-znov-na-peredovii/>, dostęp: 10.09.2020 r.

sztandarem na tyle liczną rzeszę sympatyków, by móc ją następnie wykorzystywać w zorganizowany sposób dla własnych celów politycznych. Przykładem takich działań są organizowane przez Korpus liczne protesty i manifestacje, w praktyce partyjne, narracyjnie jednak przedstawiane jako akcje protestacyjne nie samego Korpusu bądź Azowa, zaś właśnie weteranów lub ochotników - w domyśle niezależnego i pozapartyjnego aktora politycznego.

5.2.3. Działalność szkoleniowa – szkoła im. Jewhena Konowalca

Wojskowa szkoła sierżantów im. Jewhena Konowalca została założona pod egidą Pułku Azow w 2015 roku i rozpoczęła swoją działalność w roku 2016. Jej powstanie było rezultatem wniosków, które przywództwo Azowa wyciągnęło z dotychczasowego przebiegu wojny. Okazało się bowiem, że jedną z istotnych przewag strony ukraińskiej nad agresorem, która to przewaga w początkowej fazie konfliktu miała wręcz absolutnie kluczowe znaczenie dla dalszych losów wojny, była obecność silnie umotywowanego komponentu ochotniczego w ramach prowadzonej Operacji Antyterrorystycznej. Fenomen licznie powstających batalionów ochotniczych, które w sytuacji krytycznego zagrożenia dla ukraińskiej państwowości, przy dysfunkcjonalnych, nieoperacyjnych, przeżartych wrogą agenturą regularnych Siłach Zbrojnych, *de facto* obroniły Ukrainę przed rosyjską agresją, ukazał ogromny potencjał obronnościowy w postaci chętnych i odznaczających się wysokim morale żołnierzy-ochotników, którzy jednak potrzebowali w perspektywie dłuższego trwania konfliktu większego wyszkolenia wojskowego. Tym właśnie miała się zająć szkoła im. Jewhena Konowalca, która w zamierzeniu jej twórców łączyć ma dwa kluczowe aspekty: regularne przygotowanie wojskowe z formacją ideologiczną.

Pierwszymi kursantami szkoły było ponad 50 żołnierzy Azowa, którzy co najmniej rok przebywali w strefie ATO oraz brali bezpośredni udział w działaniach bojowych. W szkoleniu wojskowym uczestniczyli zagraniczni instruktorzy z Gruzji. Szkolenie trwało 15 tygodni i obejmowało takie dyscypliny jak przygotowanie taktyczne i ogniowe, pierwsza pomoc, musztra i trening fizyczny, topografia wojskowa i nawigacja, kurs komendanta oddziału, podstawy taktyki małych grup oraz przedmioty humanistyczne. Teoretyczne zadania kończyły się częścią praktyczną prowadzoną na poligonie. Kurs udało się ukończyć niemal 40% kursantów, którzy stali się następnie instruktorami szkoły, przekazującymi swoją wiedzę i umiejętności kolejnym naborom przyszłych sierżantów⁷⁷⁹.

⁷⁷⁹ Військова школа імені полковника Євгена Коновальця, <https://azov.org.ua/military-school/>, dostęp: 10.09.2020 r.

Podstawowy kurs przygotowania bojowego składał się z dwóch bloków: A oraz B, różniących się zakresem tematycznym. W ramach bojowego zakresu szkolenia omawiane były między innymi takie kwestie jak kurs strzelecki z karabinku AK, kursy taktyki (indywidualnej i na poziomie oddziału), pierwsza pomoc w warunkach bojowych, wojskowa topografia, wykrywanie min, miotanie granatami, maskowanie, trening kondycyjny. W zakresie nauk humanistycznych szkolenie obejmowało takie kwestie jak wojskowa dyscyplina i wartości, współczesna historia Ukrainy XX-XXI wieku, prawo w zakresie używania broni palnej. Szkolenie trwa łącznie 9 tygodni i kończy się egzaminami⁷⁸⁰.

Kursy realizowane w szkole wykorzystują doświadczenia zdobyte nie tylko w ramach działań bojowych prowadzonych przez Pułk Azow, inne ukraińskie oddziały ochotnicze oraz regularne Siły Zbrojne Ukrainy podczas wojny w Donbasie, ale również, dzięki obecności zagranicznych instruktorów, obejmują one wiedzę z innych konfliktów na obszarze postradzieckim, ze szczególnym uwzględnieniem konfliktów w Abchazji i Osetii Południowej i wojny w Gruzji z 2008 roku. W ten sposób kursanci zaznajamiają się ze specyfiką konfliktów, w których czynnie zaangażowana była Federacja Rosyjska, zwłaszcza z hybrydowym wymiarem działań wojennych prowadzonych przez Rosję.

5.2.4. Międzynarodowy kontekst działalności Pułku Azow

W analizie działalności Pułku Azow szczególną uwagę zwrócić należy nie tylko na jego dotychczasowy szlak bojowy, czy funkcjonalne znaczenie dla ukraińskiego systemu bezpieczeństwa narodowego. Jego działalność pod wieloma względami wykraczała bowiem dalece poza kontekst trwającej wówczas wojny. Azow, jak żadna inna ukraińska formacja wojskowa, jest przedmiotem stale trwającej debaty na arenie międzynarodowej. Międzynarodowy kontekst działalności Pułku obejmuje dwa kluczowe wymiary: zewnętrzny, obejmujący oficjalne działania, które można zbiorczo określić mianem prowadzonej przez Azow dyplomacji wojskowej, a także wewnętrzny, dotyczący obecności w strukturach Azowa cudzoziemców prezentujących poglądy skrajnie nacjonalistyczne lub też otwarcie neonazistowskie. To ten właśnie wymiar działalności Pułku jest zazwyczaj przedmiotem kontrowersji i krytyki formacji, co przynosi z kolei negatywne konsekwencje na arenie międzynarodowej.

⁷⁸⁰ М. Люксіков, *Интерв'ю з Начальником Військової Школи Командирів Імені Полковника Євгена Коновальця другом Кіртом*, <https://mil.in.ua/uk/articles/interv-yu-z-nachalnykom-vijskovoyi-shkoly-komandyriv-imeni-polkovnyka-yevgena-konovaltsya-drugom-kirtom/>, dostęp: 10.09.2020 r.

5.2.4.1. Dyplomacja wojskowa Pułku Azow

Pułk Azow z dużą konsekwencją podejmuje działania mające na celu ustanawianie oficjalnych form współpracy z zagranicznymi strukturami wojskowymi z krajów zaprzyjaźnionych z Ukrainą. Chodzi tu przede wszystkim o aspekt wizerunkowy i promocję Pułku jako profesjonalnej, dobrze wyszkolonej formacji wojskowej, której potencjał bojowy doceniany jest nie tylko w kraju, ale i zagranicą, wśród krajów członkowskich NATO. Zasadniczą częścią takich działań, które Azow stara się mocno promować za pośrednictwem swoich kanałów medialnych, są regularnie odbywające się oficjalne wizytacje Pułku, dokonywane przez obserwatorów będących reprezentantami zagranicznych sił zbrojnych.

W listopadzie 2016 roku wizytę w szkole sierżanckiej im. Konowalca złożył przedstawiciel Ataszatu Wojskowego Rumunii w Ukrainie Maż Stefan-Florin Bobonote. W trakcie spotkania z kierownictwem szkoły poruszone zostały takie kwestie jak bieżąca działalność szkoły i jej plany rozwoju oraz doświadczenia rumuńskich wojskowych, które mogą być wykorzystane w kontekście działalności placówki. Dokonano także porównań w funkcjonowaniu podobnych typów jednostek szkoleniowych w Rumunii i w Ukrainie⁷⁸¹. Niedługo później Azow odwiedzili również wojskowi z państw Grupy Wyszehradzkiej – Czech i Węgier. Nawiązanie relacji na szczeblu oficjalnym z przedstawicielami sił zbrojnych krajów regionu Europy Środkowo-Wschodniej Azow z zadowoleniem odnotował jako „początek strategicznej współpracy”⁷⁸². Miało to kontekst z zapoczątkowanym nieco wcześniej, bo w lipcu 2016 roku, międzynarodowym projektem geopolitycznym Azowa „Intermarium” zorientowanym na integrację państw obszaru Międzymorza. Spotkania takie były kontynuowane w kolejnych latach, za każdym razem spotykając się z dużą estymą ze strony Azowa, który budował dzięki temu swoją wojskową wiarygodność jako zaufany partner, który spełnia standardy NATO i jest gotów do nawiązywania bliższej współpracy militarnej o zasięgu międzynarodowym.

19 marca 2018 roku Pułk Azow wizytowała wielonarodowa grupa wojskowych z Norwegii, Danii, Kanady i Łotwy, na której czele stał norweski pułkownik Joar Eidheim. W trakcie spotkania omówione zostały kwestie udziału formacji w działaniach ATO, wewnętrznej

⁷⁸¹ В Военную школу имени полковника Евгения Коновальца посетил Военный атташе Румынии, <https://nackor.org/ru/do-viys-kovoi-shkoli-imeni-polkovnika-vgena-konoval-cya-zavitav-viys-koviy-atashe-rumunii>, dostęp: 10.09.2020 r.

⁷⁸² І. Загребельний, Початки стратегічної співпраці, <https://nackor.org/index.php?/ukr/pochatki-strategichnoi-spivpraci>, dostęp: 10.09.2020 r.

organizacji Pułku, gotowości bojowej, wykorzystania zdobytego doświadczenia przez członków jednostki, a także, co istotne, bieżących potrzeb materialno-technicznych Azowa w zakresie wsparcia ze strony państw-partnerów⁷⁸³. Azow liczył bowiem, że dzięki takim spotkaniom uda się uzyskać pomoc materialną w postaci najnowocześniejszego sprzętu, jaki zaczął być przekazywany Ukrainie po 2014 roku, w ramach szerokiego pakietu wsparcia dla Kijowa ze strony państw członkowskich NATO.

19 czerwca 2018 roku odbyło się kolejne spotkanie, w ramach którego bazę Azowa w Mariupolu, a także szkołę im. Konowalca wizytowała delegacja z Kanady, w skład której weszli między innymi Attaché Wojskowy Kanady w Ukrainie Brian Irwin i zastępca Ambasadadora Kareem Marcos. W agendzie spotkania znalazło się omówienie dotychczasowego szlaku bojowego Pułku, a także jego bieżącej aktywności – przedstawiciele pułku krytycznie odnieśli się do zmian, które miały miejsce w wyniku prawnej reorganizacji działań na Donbasie. W 2018 roku miało bowiem miejsce przekształcenie Operacji Antyterrorystycznej ATO w format Operacji Zjednoczonych Sił, nadzorowanej przez Połączony Sztab Sił Zbrojnych Ukrainy. W ramach zmiany formatu działań, nie tylko Azow, ale i inne formacje Gwardii Narodowej Ukrainy zostały wycofane z frontu, co Azow uznał jednoznacznie jako osłabienie potencjału bojowego pozostałych na froncie sił ukraińskich⁷⁸⁴.

Następna taka wizyta miała miejsce już po powrocie Azowa na front w 2019 roku. 24 marca 2019 roku do siedziby Pułku przybyli wojskowi z Norwegii, Danii i Kanady. Inspekcja odbyła się w zgodzie z tzw. Dokumentem Wiedeńskim w sprawie środków budowy zaufania i bezpieczeństwa z 2011 roku, który reguluje wymianę informacji na temat jednostek wojskowych, a także ustanawia zasady prowadzenia inspekcji pomiędzy krajami członkowskimi OBWE. Spotkanie dotyczyło przede wszystkim bieżącego wymiaru działalności Azowa, ze szczególnym uwzględnieniem zadań bojowych aktualnie realizowanych na froncie⁷⁸⁵.

5.2.4.2. Oskarżenia i krytyka Pułku Azow

Oprócz oficjalnie prowadzonej przez Azow dyplomacji wojskowej w wymiarze zewnętrznym, międzynarodowy kontekst działalności Azowa dotyczy również jej

⁷⁸³ *Полк АЗОВ відвідала багатонаціональна група військових спостерігачів*, <https://azov.org.ua/polk-azov-vidvidala-bahatonatsional/>, dostęp: 20.09.2020 r.

⁷⁸⁴ *Командування полку АЗОВ зустрілося із канадськими дипломатами*, <https://azov.org.ua/komanduvannia-polku-azov-zustrilosia-iz-kanadskymy-dyplomatamy/>, dostęp: 20.09.2020 r.

⁷⁸⁵ *До «Азову» на передовій із робочим візитом завітала багатонаціональна моніторингова група з Норвегії*, <https://azov.org.ua/monitorynhova-hrupa-z-norvehii/>, dostęp: 20.09.2020 r.

wewnętrznego aspektu, a ściślej, obecności w nim cudzoziemców. Od samego początku wojny utrwalił się wizerunek Azowa jako formacji zrzeszającej żołnierzy o ugruntowanym, radykalnie nacjonalistycznym profilu ideologicznym. Symbolika formacji obejmująca symbole kojarzone z ruchami neonazistowskimi, takie jak stanowiący przeróbkę Wolfsangela znak Idei Nacji, czy też Czarne Słońce, aktywne działania rekrutacyjne prowadzone przede wszystkim kanałami nieoficjalnymi w mediach społecznościowych, a także sam ochotniczy wymiar formacji – wszystko to powodowało, że do Azowa szybko zaczęli ściągać zagraniczni radykałowie chcący wziąć udział w prawdziwej wojnie, co bez większych formalności było w Azowie możliwe. Dla wielu z tych osób decyzja o wyborze Azowa była motywowana czynnikiem ideologicznym. Azow przyciągał możliwością zdobycia nie tylko realnego doświadczenia w walce, ale również wspólnotą myśli i wyznawanej ideologii przez innych członków formacji. Te dwie kwestie stanowiły ogromną motywację dla szerokiego grona radykałów z całego świata, aby przybywać na Ukrainę i wstępować w szeregi Azowa. Odrębną grupę stanowili z kolei doświadczeni byli żołnierze lub najemnicy, na których obecności Azowowi szczególnie zależało z uwagi na ich wysokie zdolności bojowe.

W oficjalnych przekazach Azow stanowczo odżegnuje się jednak od oskarżeń o promowanie ideologii totalitarnej. Jednocześnie przedstawiciele formacji przyznawali, że służbę w Azowie pełnią także neonaziści, niuansując zarazem, że obok nich ramię w ramię służą też żołnierze nie podzielających takich poglądów politycznych, a ideą jednoczącą ich wszystkich jest walka za Ukrainę. W 2015 roku na łamach USA Today ukazał się reportaż poświęcony Azowowi, w którym rzecznik Pułku Andrij Diaczenko oszacował, że w szeregach formacji jest łącznie od 10 do 20% neonazistów⁷⁸⁶. W perspektywie Azowa, oskarżenia Pułku o neonazizm są częścią czarnej propagandy i dezinformacji kreowanych przez Rosję, na które podatna jest część środowiska ekspertów, dziennikarzy i polityków z krajów zachodnich. Według Azowa działania te mają na celu zdyskredytować Pułk na arenie międzynarodowej, a także odciągnąć uwagę od jego sukcesów bojowych. Ponieważ Azow jest formacją państwową podległą Gwardii Narodowej, oskarżenia te, według Azowa, są też w jakiejś mierze atakiem na całe państwo ukraińskie, zmagające się z zewnętrzną agresją Rosji w najtrudniejszym momencie swojej historii. I rzeczywiście, jedną ze strategii dezinformacji przyjętych przez Rosję po upadku rządów Wiktora Janukowycza było akcentowanie i uwypuklenie wszelkich przejawów radykalizmu w ukraińskiej polityce, aby w rezultacie wykreować obraz

⁷⁸⁶ O. Dorell, *Volunteer Ukrainian unit includes Nazis*, <https://eu.usatoday.com/story/news/world/2015/03/10/ukraine-azov-brigade-nazis-abuses-separatists/24664937/>, dostęp: 1.10.2020 r.

faszystowskiej junty, która przejęła władzę w wyniku krwawego zamachu stanu koordynowanego przez Zachód. W początkowej fazie konfliktu na Donbasie optyka ta zyskała akceptację miejscowej ludności, co umożliwiło dalszy rozwój rebelii. Działania propagandowe były kontynuowane wraz z eskalacją konfliktu, a ich głównym obiektem stały się formacje ochotnicze – obok Prawego Sektora i Azowa na celowniku rosyjskiej propagandy znalazł się również Ajdar⁷⁸⁷.

Nie ma wiarygodnych danych na temat dokładnej liczebności cudzoziemców w Azowie, ani też informacji, jaką dokładnie część tej grupy stanowią osoby o poglądach neonazistowskich. W wywiadzie z czerwca 2015 roku Andrij Biłeckij mówił o tym, że w formacji służyli wówczas Białorusini, Gruzini, obywatele państw Unii Europejskiej, Amerykanie i Kanadyjczycy, a nawet Rosjanie – rosyjscy nacjonałiści, którzy uważali, że polityka Putina wiedzie Rosję ku upadkowi, a ukraińska rewolucja będzie zaczynem podobnych przemian w ich kraju. Biłeckij w wywiadzie nie podał jednak konkretnych liczb⁷⁸⁸. Spośród krajów unijnych potwierdzony udział w Azowie mieli obywatele Wielkiej Brytanii, Francji, Szwecji, Grecji⁷⁸⁹, Włoch⁷⁹⁰, Chorwacji⁷⁹¹.

Kontrowersje wokół obecności w Azowie ideologii neonazistowskiej nabrały szczególnego wymiaru w kontekście zagranicznej pomocy militarnej dla Ukrainy. Jednym z kluczowych kierunków tej pomocy były Stany Zjednoczone. W listopadzie 2015 roku Kongres Stanów Zjednoczonych przyjął ustawę apropriacyjną „Department of Defense Appropriations Act, 2016”, która zakazywała Departamentowi Obrony finansowania działań na rzecz Pułku Azow, takich jak przekazywanie sprzętu wojskowego, szkolenia lub inne formy wsparcia⁷⁹². Zakaz finansowania Azowa został wprowadzony poprawką autorstwa kongresmena Partii

⁷⁸⁷ Vide: *Ukraine's neo-Nazi leader becomes top military adviser, legalizes fighters*, <https://www.rt.com/news/247001-ukraine-army-adviser-yarosh/>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁷⁸⁸ О. Михайленко, В. Радзівська, *“Не бачу жодного паростка до створення армії нового зразка”*, https://gazeta.ua/articles/people-and-things-journal/_ne-bachu-zhodnogo-parostka-do-stvorennya-armiyi--novogo-zrazka/625937, dostęp: 1.10.2020 r.

⁷⁸⁹ C. Allen, *Meet the European Fighters Who Have Gone to War in Ukraine*, <https://www.vice.com/en/article/xd7axz/european-british-fighters-in-ukraine-920>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁷⁹⁰ E. Scimia, *The Multi-Faceted Reality of Italian Foreign Fighters in Ukraine*, <https://jamestown.org/program/the-multi-faceted-reality-of-italian-foreign-fighters-in-ukraine/>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁷⁹¹ I. Kristović, *Dao sam otkaz, ostavio ženu i djecu te krenuo pomoći Ukrajinčima*, <https://www.vecernji.hr/vijesti/hrvatski-dobrovoljci-ne-mrzimo-srbe-ni-ruse-pomazemo-ukrajinskom-narodu-989338>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁷⁹² H.R.2685 - Department of Defense Appropriations Act, 2016

Demokratycznej Johna Conyersa⁷⁹³. Następnie jednak, pod wpływem nacisków Pentagonu, zapis ten został wykreślony z ostatecznej wersji⁷⁹⁴. Zakaz finansowania Azowa ze środków amerykańskich został jednak ostatecznie zatwierdzony w skonsolidowanej ustawie apriopriacyjnej na rok 2018⁷⁹⁵.

Sprawa ta stanowi poważny problem wizerunkowy nie tylko dla samego Azowa, ale i szerzej, dla wiarygodności międzynarodowej państwa ukraińskiego. Jak zostało to już wspomniane, kontrowersje wokół ideologicznych konotacji jednostki stanowiącej formalnie część oficjalnych, państwowych struktur siłowych – Gwardii Narodowej Ukrainy – są skrupulatnie monitorowane i nagłaśniane przez stronę rosyjską, której zależy na promowaniu takich niewygodnych politycznie dla Kijowa narracji. Zgodnie z tą negatywną interpretacją działalności Azowa, fakt jego legitymizacji w strukturach Gwardii Narodowej może udowodniać istnienie systemowego przyzwolenia władz ukraińskich na poglądy neonazistowskie w ramach struktur państwowych, a co szczególnie istotne – w ramach resortów siłowych, które dysponują szczególnymi możliwościami stosowania przemocy i przymusu państwowego. Wizja ta współgra z promowaną przez Kreml propagandową narracją faszystowskiej junty, jaka miała przejąć władzę w Kijowie po ucieczce Wiktora Janukowycza. Sankcje nakładane przez Stany Zjednoczone na Azow są więc dla Rosji idealnym argumentem, asem w rękawie w ramach prowadzonej równolegle wojny informacyjnej: „nawet Zachód, nawet Ameryka – czyli ci, którzy odpowiadają za destabilizację sytuacji na Ukrainie, nie mogą już dłużej ukrywać faktu, że po rewolucji doszli do władzy naziści”⁷⁹⁶. Według jednej z możliwych hipotez, to właśnie problemy wizerunkowe związane z Azowem, a ściślej, ich przełożenie na potencjalny zakres międzynarodowej współpracy wojskowej i chęć uzyskania przez Ukrainę większego wsparcia ze strony Stanów Zjednoczonych, były powodem czasowego wycofania Pułku z linii frontu, co miałoby skutkować, wedle tej perspektywy, swoistym wyciszeniem sprawy i jej wyłączeniem z agendy rozmów. Oficjalny powrót Azowa do działań bojowych oznacza jednak, że debata na temat jego związków ze środowiskami ekstremistycznymi, daleka jest od ostatecznych rozstrzygnięć.

⁷⁹³ J. Conyers, Jr., <https://twitter.com/RepJohnConyers/status/608981664107229184>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁷⁹⁴ R. Kheel, *Congress bans arms to Ukraine militia linked to neo-Nazis*, <https://thehill.com/policy/defense/380483-congress-bans-arms-to-controversial-ukrainian-militia-linked-to-neo-nazis>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁷⁹⁵ Consolidated Appropriations Act, 2018 (Public Law 115-141).

⁷⁹⁶ Vide: *Ukraine's Nazis: Who are they, why are they so influential — and why have media ignored them?*, <https://www.rt.com/news/468097-ukraine-nazis-media-history/>, dostęp: 1.10.2020 r.

5.3. Społeczny wymiar działalności Ruchu Azowskiego

5.3.1. Korpus Cywilny

W miarę rozwoju Pułku Azow, jego przywództwo zaczęło dostrzegać coraz wyraźniejszą potrzebę zapewnienia organizacji pewnego zakresu działań również „na tyłach” prowadzonej wojny. Dotyczyło to w szczególności takich aspektów, jak koordynacja działań wolontaryjnych wspierających walczących żołnierzy, zapewnienie porządku publicznego w sytuacji, gdy uwaga resortów siłowych skupiona była na strefie ATO, czy kwestia edukacji i wychowania narodowo-patriotycznego. Wielowymiarowe wsparcie wysiłku wojennego żołnierzy Azowa nabrało wymiaru instytucjonalnego w postaci utworzonego wiosną 2015 roku Korpusu Cywilnego. Jego struktura składała się ze sztabu organizacji, a także sieci regionalnych ośrodków rozlokowanych na terenie całego kraju.

Organizacja wyznaczyła sobie główne zadania, jakie miała realizować. Były to: praca wolontaryjna i zapewnienie żołnierzom przebywającym na froncie wszelkich potrzebnych im środków, ochrona porządku publicznego, edukacja i szkolenie ludności cywilnej do realizacji działań w czasie sytuacji nadzwyczajnych lub wojny, pielęgnowanie ducha patriotycznego wśród młodzieży, wojskowo-sportowy rozwój młodego pokolenia i prowadzenie szkoleń z udziałem żołnierzy – ochotników, wsparcie tradycyjnych wartości, instytucji rodziny, zdrowego trybu życia i innych zasad, które zapewniają porządek i pełnowartościowy rozwój narodu⁷⁹⁷. Korpus Cywilny, oprócz prowadzenia działalności społecznej, stał się jednak również platformą realizacji celów o charakterze politycznym. W ten sposób Azow zaczął przekształcać się z podmiotu ograniczonego specyfiką swojej działalności do wymiaru militarnego w o wiele bardziej horyzontalny ruch polityczno-społeczny, definiowany od tego czasu jako Ruch Azowski.

Fizycznym centrum społecznej działalności Ruchu Azowskiego stał się Dom Kozacki w Kijowie. Budynek znajdujący się nieopodal Placu Niepodległości został zajęty przez aktywistów jeszcze w czasie Rewolucji Godności i po jej zakończeniu szybko przekształcił się w nieformalny sztab Czarnego Korpusu. Od tej pory znajdował się pod stałą kontrolą Azowa, który wyremontował go, a 29 kwietnia 2016 roku – oficjalnie zainaugurował rozpoczęcie działalności społecznej w formie nowej inicjatywy – Domu Kozackiego. Azow nie ukrywał zarazem, że tworząc siedzibę dla Korpusu Cywilnego wzorował się na doświadczeniach

⁷⁹⁷ *Маніфест Цивільного Корпусу*, <https://nackor.org/ukr/manifest-civil-nogo-korpusu>, dostęp: 1.10.2020 r.

zagranicznych, a konkretnie – włoskiej neofaszystowskiej organizacji CasaPound Italia, która w 2003 roku zajęła w Rzymie sześciopiętrową kamienicę, przekształconą następnie na skłot organizacji. Zainicjowało to wówczas prawicowy nurt ruchów skłoterskich⁷⁹⁸.

Jak zostało to już wspomniane, Korpus Cywilny realizował dwa zasadnicze kierunki swojej działalności – społeczny i polityczny. Wymiar społeczny koncentrował się na pomocy charytatywnej, działalności edukacyjno-wychowawczej oraz sportowej. Działania w tym zakresie były podejmowane przez poszczególne ośrodki lokalne organizacji, które cieszyły się pod tym względem dużą autonomią. Specyfika działalności w dużej mierze zależała od zainteresowań i zakresu kompetencji aktywistów i działaczy danego ośrodka, ale także – od konkretnych potrzeb lokalnej społeczności.

W grudniu 2015 roku z inicjatywy Korpusu Cywilnego w Mariupolu został odsłonięty pomnik księcia Światosława I. Monument na centralnym placu miasta znalazł się na miejscu, w którym wcześniej znajdował się pomnik Lenina, który został obalony 15 sierpnia 2014 roku w ramach ogólnoukraińskiego „leninopadu”. Odsłonięcie pomnika aktywiści Korpusu Cywilnego, a także żołnierze Pułku Azow uczcili Marszem Odważnych⁷⁹⁹. Mariupolski oddział Korpusu Cywilnego angażował się również w działalność charytatywną. Na przykład w grudniu 2016 roku przekazano dary rodzinom wielodzietnym z Krasnohorivki. Podczas wizyty w lokalnym przedszkolu działacze organizacji przekazali dzieciom słodycze i zabawki, a także ciepłą odzież, niezbędną dla mieszkańców, którzy byli pozbawieni ogrzewania i gazu⁸⁰⁰. Z kolei w samym Mariupolu organizacja ustanowiła bożonarodzeniową choinkę i podczas świątecznego festynu przeprowadziła zbiórkę funduszy na pomoc dla miejscowych przedszkoli⁸⁰¹.

Istotnym obszarem działalności Korpusu Cywilnego był wymiar szkoleniowy. Ich zakres tematyczny był zróżnicowany i kierowany do wielu grup docelowych. W Mariupolu, mieście przyfrontowym, Azow prowadził szkolenia w ramach cyklu „Opór w mieście”. Celem tych szkoleń było podnoszenie wśród azowskich aktywistów poziomu gotowości bojowej i wyszkolenia medycznego do prowadzenia działań w czasie pokoju, a także w sytuacjach

⁷⁹⁸ *Козацький дім відкрито*, <https://nackor.org/ukr/kozac-kiy-dim-vidkrito>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁷⁹⁹ *ІДУ на ВІ. Марш Хоробрих*, <https://nackor.org/ukr/idu-na-vy-marsh-hrabryh>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸⁰⁰ *Цивільний корпус АЗОВ Маріуполь подарував теплі речі багатодітним сім'ям Красногорівки*, <https://nackor.org/ukr/civil-niy-korpus-azov-mariupol-podaruvav-tepli-rechi-bagatoditnim-sim-yam-krasnogorivki>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸⁰¹ *Цивільний корпус АЗОВ дарує Маріуполю Новорічну ялинку*, <https://nackor.org/ukr/civil-niy-korpus-azov-daru-mariupolyu-novorichnu-yalinku>, dostęp: 1.10.2020 r.

екстремальних. В рамках цих szkoleń żołnierze Pułku nauczali ochotników z udzielania pierwszej pomocy, a także walki nożem⁸⁰². Podobne szkolenia prowadziły również inne oddziały Korpusu Cywilnego, między innymi w Czerkasach⁸⁰³ i Dnieprze⁸⁰⁴. W samym Dnieprze Azow organizował także obozy survivalowe, podczas których uczestnicy uczyli się niezbędnych umiejętności przetrwania, takich jak orientacja w terenie, zdobywanie pożywienia w lesie czy pierwsza pomoc medyczna⁸⁰⁵.

Wartym uwagi projektem szkoleniowym Korpusu Cywilnego, który nie miał *stricte* „bojowego” charakteru, była przeprowadzona jak na razie dwukrotnie tzw. Szkoła Nacjokracji. Zorientowana była ona na kształcenie kompetencji z zakresu nauk społecznych. W ramach pierwszej edycji Szkoły 120 aktywistów, wolontariuszy i weteranów wojny wzięło udział w seminariach dotyczących formacji ideologicznej, edukacji politologicznej i rozwijania umiejętności przywódczych⁸⁰⁶. Z kolei podczas drugiej edycji Szkoły azowcy szkolili się z zakresu wystąpień publicznych⁸⁰⁷.

Szczególnym wymiarem działalności edukacyjnej, jaka koncentruje się na należytej formacji ideologicznej młodego pokolenia, jest odrębny od Korpusu Cywilnego projekt Młodzieżowego Korpusu. Z uwagi na swoje doniosłe znaczenie dla całokształtu działalności społecznej Ruchu Azowskiego został on omówiony oddzielnie.

Korpus Cywilny realizował również szereg zajęć sportowych w ramach projektu Sportowego Korpusu. Aktywiści Azowa organizowali cykliczne treningi i uczestniczyli w zawodach z różnych dziedzin sportu, przede wszystkim jednak dominowały sztuki walki. Treningi mieszanych sportów walki prowadzone były chociażby w Dnieprze⁸⁰⁸ i w Zaporozżu, gdzie były dedykowane młodzieży w wieku od 10 do 16 lat w ramach projektu „Sportowa

⁸⁰² Вишкіл «Опір у місті», <https://nackor.org/ukr/podgotovka-soprotivlenie-v-gorode>, dostęp: 1.10.2020 г.

⁸⁰³ 10 січня Цивільний Корпус АЗОВ Черкаси провів масштабний вишкіл для населення, <https://nackor.org/ukr/10-sichnya-civil-niy-korpus-azov-cherkasi-proviv-masshtabniy-vishkil-dlya-naseleння>, dostęp: 1.10.2020 г.

⁸⁰⁴ Цивільний Корпус АЗОВ Дніпро провів тренінг з екстремальної медицини, <https://nackor.org/ukr/civil-niy-korpus-azov-dnipro-proviv-trening-z-ekstremal-noi-medicini>, dostęp: 1.10.2020 г.

⁸⁰⁵ Курси виживання від Цивільного Корпусу АЗОВ Дніпро!, <https://nackor.org/ukr/kursi-vizhivannya-vid-civil-nogo-korpusu-azov-dnipro>, dostęp: 1.10.2020 г.

⁸⁰⁶ Р. Турій, У Карпатах Цивільний Корпус АЗОВ розпочав “Школу Націократії” (ФОТО), <https://galka.if.ua/u-karpatah-tsvilniy-korpus-azov-rozpochav-shkolu-natsiokratiiyi-foto/>, dostęp: 1.10.2020 г.

⁸⁰⁷ Завершився другий курс школи Націократії, <https://nackor.org/ukr/zavershivsvya-drugiy-kurs-shkoli-natsiokratii>, dostęp: 1.10.2020 г.

⁸⁰⁸ Запрошуємо на тренування зі змішаних єдиноборств, <https://nackor.org/ukr/zaproshu-mo-na-trenuvannya-zi-zmishanih-dinoborstv>, dostęp: 1.10.2020 г.

Przyszłość”⁸⁰⁹. Korpus Cywilny organizował liczne turnieje sportowe, w tym takie o charakterze memoratywnym. Co roku Azow organizuje w Czerkasach turniej walk zespołowych upamiętniający poległego żołnierza Pułku Serhija Ambrosa, w którym uczestniczą weterani wojny, aktywiści, a także członkowie grup kibicowskich⁸¹⁰.

Oprócz działalności *stricte* społecznej, Korpus Cywilny realizował również działania, które można skategoryzować jako znajdujące się na styku tematyki społecznej i politycznej, a także takie, które miały już wyraźny kontekst polityczny. Chodzi tu przede wszystkim o organizacje marszów, demonstracji, a także innych form aktywizmu, w ramach których Azow wyrażał w sposób mniej lub bardziej bezpośredni swoje stanowisko w sprawach istotnych z punktu widzenia toczącej się debaty publicznej.

Od października 2015 roku aktywiści Korpusu Cywilnego uczestniczyli w blokadzie Krymu prowadzonej celem wstrzymania wymiany handlowej Ukrainy z okupowanym półwyspem⁸¹¹. 20 maja 2016 roku Azow zorganizował w Kijowie kilkutyśięczny marsz pod hasłem „Wymogi narodu” celem sprzeciwu wobec planów przeprowadzenia wyborów na Donbasie⁸¹². Inną ważną demonstracją publiczną współorganizowaną przez Azow był protest pod siedzibą Charkowskiej Rady Obwodowej na rzecz przyznania żołnierzom ochotnikom statusu uczestników działań zbrojnych i pomocy socjalnej rodzinom poległych. W wydarzeniu, oprócz aktywistów Cywilnego Korpusu, wzięli udział także weterani wojny, działacze OUN i Dijii⁸¹³. Z kolei w lipcu 2016 roku aktywiści Korpusu Cywilnego nie dopuścili do organizacji konferencji prasowej lidera ukraińskich komunistów Petra Symonenki, która miała dotyczyć represji organów państwowych wobec działaczy wówczas już zdelegalizowanej partii komunistycznej⁸¹⁴.

⁸⁰⁹ *Проект «Спортивне майбутнє» стартує у Запоріжжі!*, <https://nackor.org/ukr/proekt-sportivne-maybutn-startu-u-zaporizhzhii>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸¹⁰ *Завершився другий турнір з командних боїв імені Амброса!*, <https://nackor.org/ukr/zavershivsvya-drugiy-turnir-z-komandnih-boiv-imeni-ambrosa>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸¹¹ *Блокада Крима: "Азов" занял блокпост "Чонгар" на админгранице с полуостровом*, <https://www.unian.net/society/1139686-blokada-kryima-azov-zanyal-blokpost-chongar-na-admingranitse-s-poluostrovom.html>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸¹² *20 мая в Киеве прошел многотысячный марш «Требования Нации - нет капитуляции»*, <https://nackor.org/ru/20-travnnya-u-ki-vi-proyshov-bagatotisyachniy-marsh-vimogi-nacii---ni-kapitulyacii>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸¹³ *В Харькове "Азов" и ОУН пикетируют облсовет*, <https://www.ukrinform.ru/rubric-regions/2039110-v-harkove-azov-i-oun-piketiruut-oblsovet.html>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸¹⁴ *Блокада КПУ Цивільним Корпусом АЗОВ Київ*, <https://nackor.org/ukr/blokada-kpu-civil-nim-korpusom-azov-kiiv>, dostęp: 1.10.2020 r.

5.3.2. Korpus Młodzieżowy i działalność formacyjna Azowa

Od samego początku sformalizowanej działalności społecznej, przedmiotem szczególnej uwagi Azowa jest kwestia wychowania narodowo-patriotycznego i formacji ideologicznej kolejnych pokoleń. Pierwszym obozem młodzieżowym założonym przez Azow był obóz „Azowiec” w Kijowie. Powstał on z inicjatywy Andrija Biłeckiego pod auspicjami Korpusu Cywilnego w 2015 roku i był z początku przeznaczony dla dzieci weteranów ATO, które dzięki niemu mogły w aktywny sposób spędzić lato. Pomysł spotkał się ze sporym zainteresowaniem, co skłoniło Azow do dalszego rozwoju projektu, który przybrał ostateczną nazwę Korpusu Młodzieżowego. Obecnie sieć Korpusu Młodzieżowego liczy już łącznie siedem obozów rozmieszczonych na całej Ukrainie. Oprócz kijowskiego „Azowca” są to obozy: „Słobożanin” w Charkowie, „Korpus Północny” w obwodzie czernihowskim, „Dżura” w obwodzie czerkaskim, „Dnieprzanin” w Dnieprze, „Siczownik” w Zaporozżu oraz „Ratownik” w obwodzie zakarpackim⁸¹⁵.

Azow przywiązuje szczególną uwagę do działalności Korpusu Młodzieżowego. Wychodzi on z założenia, że wychowanie i należyta formacja ideologiczna młodego pokolenia Ukraińców są „fundamentem przyszłości Ukrainy”. Prezentowana na obozowych zajęciach aksjologia jest w pełni spójna z nacjokratyczną doktryną Ruchu Azowskiego. Czynni żołnierze Azowa, a także jego weterani, biorą aktywny udział w szkoleniach jako wychowawcy i instruktorzy. Dzieci mają też możliwość odbycia wycieczki do bazy szkoleniowej Pułku⁸¹⁶. Obozy Korpusu Młodzieżowego przeznaczone są dla młodzieży od 9 do 17 roku życia. Uczestniczyć w nich mogą zarówno chłopcy, jak dziewczęta. Turnus trwa 12 dni. Program jest dostosowany do specyfiki lokalizacji obozu. W przypadku kijowskiego „Azowca” agenda obejmuje wykłady z historii Ukrainy, a także szeroki zakres zajęć praktycznych: pierwsza pomoc, zajęcia samoobrony, szkolenie survivalowe, podstawy taktyki, tor przeszkód, wspinaczka, spływy kajakowe Dnieprem, gry zespołowe, zajęcia sportowe czy cross-fit. Warty odnotowania są także innowacyjne zajęcia z konstrukcji i programowania robotów tworzonych za pomocą klocków Lego⁸¹⁷. Jedną z kontrowersji wokół obozów Korpusu

⁸¹⁵ Табори, <http://youngcorpus.com/camps/>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸¹⁶ *Виховання підростаючого покоління - це фундамент майбутнього України*, <https://nackor.org/ukr/vihovannya-pidrostayuchogo-pokolinnya---ce-fundament-maybutn-ogo-ukraini1>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸¹⁷ Програма табору, <https://azovec.com/>, dostęp: 1.10.2020 r.

Młodzieżowego, która była przedmiotem dość szerokiej debaty medialnej⁸¹⁸, jest kwestia wyposażania dzieci w drewniane imitacje karabinku Kałasznikowa. Korpus tłumaczy, że zadaniem stawianym przed dziećmi jest opiekowanie się bronią, aby jej nie zgubić w trakcie turnusu, zaś głównym celem tej praktyki jest wyrobienie w dzieciach poczucia odpowiedzialności⁸¹⁹. Oferta letnich obozów Korpusu Młodzieżowego cieszy się sporym zainteresowaniem. Jak informuje organizacja, latem 2017 roku w obozach uczestniczyło łącznie 872 dzieci⁸²⁰. Rok później było ich 748. Niemal połowę z nich stanowiły dzieci weteranów wojny⁸²¹.

Korpus Młodzieżowy w ramach swej działalności współpracuje z Ministerstwem Młodzieży i Sportu Ukrainy. Pozwala to organizacji uzyskiwać istotne wsparcie finansowe w realizacji swoich projektów, ale również umożliwia jej udział w projektach ministerialnych. Jednym z przykładów jest organizowany przez Ministerstwo międzynarodowy projekt letnich obozów „Potomkowie Wolnych”. Jego formuła jest nieco zbliżona do regularnych obozów Korpusu, przy czym w ramach wspomnianego projektu w obozach uczestniczy młodzież także z innych krajów. Dla samego Azowa projekt ten stanowi ważną platformę do nawiązywania współpracy międzynarodowej z innymi ośrodkami edukacyjno-wychowawczymi tego typu w Europie Środkowo-Wschodniej. Pierwsza edycja „Potomków Wolnych” odbyła się w 2016 roku w Berdiańsku. W projekcie wzięły udział zespoły młodzieżowe z Ukrainy, Litwy i Mołdawii. W programie obozu dzieci odwiedziły także bazę Pułku Azow w miejscowości Urzuf⁸²². Sama nazwa „Potomkowie wolnych” oznacza młode pokolenia jako przedstawicieli wolnych narodów, swoistych spadkobierców wolności i depozytariuszy wartości minionych pokoleń, które o tę wolność walczyły. W narracji Azowa „to dzieci, które znają swoje korzenie, swoją historię, kochają swój kraj i chcą się przyjaźnić z innymi dziećmi dzielącymi te wartości, nawet z innych krajów”⁸²³.

Komplementarną funkcję wobec organizowanych latem obozów Korpusu Młodzieżowego pełni projekt Centrum wychowania wojskowo-patriotycznego „Patriota

⁸¹⁸ Więcej: I. Кононенко, А. Лисак, *Дерев'яний АК-47 і «заповіді націоналіста». Як працює дитячий табір «Азовець» під Києвом*, <https://www.radiosvoboda.org/a/29433188.html>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸¹⁹ Популярні Питання :Чому діти ходять з автоматами?, <http://youngcorpus.com/faq/>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸²⁰ Підсумки літа-2017 у Юнацькому Корпусі в цифрах: Частина 1, <https://nackor.org/ukr/pidsumki-lita-2017-u-yunac-komu-korpusi-v-cifrah-chastina-1>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸²¹ Національний Корпус: підсумки-2018, <https://nackor.org/ukr/nacional-niy-korpus-pidsumki-2018>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸²² «Нащадки вільних», <https://nackor.org/ukr/naschadki-vil-nih>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸²³ Ibidem.

Україны”⁸²⁴. Dedykowany jest on nieco wyższej grupie wiekowej – młodzieży od lat 15 i realizuje on swoje zadania w trybie całorocznym. Program Centrum przewiduje między innymi treningi boksu i samoobrony, regularne zajęcia z taktyki, pierwszej pomocy i survivalu, aktywności takie jak airsoft czy tor przeszkód, a także organizację rozmaitych wycieczek, w tym również do bazy Pułku Azow, którego żołnierze stanowią większość instruktorów placówki⁸²⁴.

5.3.3. Narodowe Drużyny

Osoby, które przeszły przez program edukacyjno-wychowawczy Azowa, zgodnie z jego założeniami mają być wszechstronnie przygotowane do podjęcia działań w etosie pronarodowej służby publicznej. Aby dalej zagospodarować ten kapitał, zarazem utrzymując młodzież pod egidą Ruchu Azowskiego, powstał projekt Narodowych Drużyn – formalnie niezależnej, choć w praktyce ściśle powiązanej z Azowem organizacji społecznej. Z początku działały one jako integralna część Korpusu Cywilnego, jednak medialny rozgłos zyskały po oficjalnej inauguracji jako niezależny podmiot w styczniu 2018 roku⁸²⁵. Oficjalnym liderem organizacji został wówczas ogłoszony weteran Pułku Azow, jego były komentant, Ihor Mychajlenko. W praktyce Narodowe Drużyny stanowiły paramilitarną formację, której oficjalnym przeznaczeniem jest dbanie o porządek publiczny i przeciwdziałanie patologiom społecznym, zwłaszcza w tych sferach, w których dotychczasowa działalność władz państwowych okazuje się niewystarczająca lub po prostu nieskuteczna. Andrij Biłecki przedstawiał Drużyny jako przykład oddolnego aktywizmu obywatelskiego wynikającego z indolencji i korupcji w strukturach policji, która nie radzi sobie w walce z przestępczością⁸²⁶.

W opinii krytyków Narodowe Drużyny pod przykrywką pełnienia służby publicznej stanowiły radykalną ideologicznie, liczącą kilkaset – do około tysiąca osób bojówkę, która realizuje cele dalece odmienne od swoich oficjalnych założeń. W czerwcu 2018 roku zamaskowani członkowie organizacji uzbrojeni w siekiery i młoty dokonali najścia na nielegalne obozowisko Romów w Parku Hołosijiwskim w Kijowie, czym zmusili ich do

⁸²⁴ Табір "Азовець" готується до нового сезону, натомість вже восени розпочне роботу центр військово-патріотичного виховання молоді "Патріот України", dostęp: <https://nackor.org/ukr/tabir-azovec-gotu-t-sya-do-novogo-sezonu-natomist-vzhe-voseni-rozpochne-robotu-centr-viys-kovo-patriotichnogo-vihovannya-molodi-patriot-ukraini>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸²⁵ В. Шрамович, "Національні дружини": хто і навіщо їх створив, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42859649>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸²⁶ Андрій Білецький: Національні Дружини виникли, тому що падає довіра до Нацполіції, <https://nackor.org/ukr/andriy-bilec-kiy-dovira-do-nacpolicii-pada-tomu-vinikli-nacional-ni-druzhini>, dostęp: 1.10.2020 r.

opuszczenia tego miejsca⁸²⁷. Pomimo deklaratywnej woli współpracy z policją w zakresie dbania o porządek publiczny na ulicach ukraińskich miast, członkowie Drużyn wielokrotnie wdawali się bójki i awantury ze służbami porządkowymi w trakcie organizowanych pikiet i demonstracji⁸²⁸.

5.4. Polityczny wymiar działalności Ruchu Azowskiego - Korpus Narodowy

5.4.1. Działalność polityczna Andrija Bileckiego po Rewolucji Godności

Chronologiczne początki działalności politycznej Ruchu Azowskiego wiążą się nierozdzielnie z osobą jego lidera, Andrija Bileckiego. Bilecki, jak już była o tym wcześniej mowa, po zwycięstwie Rewolucji Godności wiosną 2014 roku tworzył, a następnie przewodził zasadniczej części Azowa, jaką wówczas stanowił batalion ochotniczy. Brał czynny udział w działaniach zbrojnych na wschodzie kraju. Jego wejście do polityki wiąże się z perspektywą jesiennych przedterminowych wyborów parlamentarnych, które były rezultatem rozpadu postmajdanowej koalicji sił antyjanukowyczoowskich.

Andrij Bilecki przez wielu obserwatorów ukraińskiej polityki uznawany jest za protegowanego Arsena Awakowa. Jest ku temu kilka dość istotnych przesłanek. Łączą ich związki z Charkowem, w którym Awakow pełnił funkcję szefa Charkowskiej Obwodowej Administracji Państwowej za czasów prezydentury Wiktora Juszczenki. W tym samym czasie Bilecki jako młody i radykalnie usposobiony aktywista rozwijał swoją organizację – Patriotę Ukrainy. To właśnie wtedy, zdaniem niektórych teorii, nawiązała się relacja pomiędzy Awakowem a Bileckim, która przekształciła się w polityczno-finansową protekcję, jaką miał od tego czasu sprawować nad Bileckim Awakow. Wedle tej narracji batalion Azow pod przywództwem Bileckiego, który znalazł się pod kuratelą Awakowa jako ministra spraw wewnętrznych, mógł być wykorzystywany przez tego drugiego jako narzędzie wpływu i instrument budowy swojej pozycji politycznej. W dalszej perspektywie takim narzędziem miał się stać cały Ruch Azowski⁸²⁹.

⁸²⁷ "Нацдружини" з сокирами і молотами влаштували "толоку" у таборі ромів у Києві, <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/7/7182669/>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸²⁸ Как Нацкорпус пикетировал «Метрополь», <https://www.youtube.com/watch?v=fdz2GxhBig8>, dostęp: 1.10.2020 r.

⁸²⁹ Д. Баркар, Білецький може бути агентом впливу Авакова – Фесенко, <https://www.radiosvoboda.org/a/30610528.html>, dostęp: 1.11.2020 r.

Choć zarówno Awakow jak i Biłeckci odżegnują się od sugestii o ich bliskich relacjach politycznych, nie ulega wątpliwości, że Awakow miał niebagatelny wpływ na rozwój batalionu Azow do pozycji jednej z najlepszych ukraińskich formacji ochotniczych. Jesienią 2014 roku Awakow stał się jednym z liderów nowopowstałej partii Front Ludowy, którą założyła grupa rozłamowców z Batkiwyszczyny na czele z premierem Arsenijem Jaceniukiem i Ołeksandrem Turczynewem. Na pierwszym zjeździe partii Andrij Biłeckci został włączony do Rady Wojskowej partii – organu zajmującego się wypracowywaniem propozycji w zakresie obronności kraju⁸³⁰. Wybór ten wywołał zaniepokojenie części ekspertów, którzy wystosowali oficjalny apel do władz partii o niewłączanie Biłeckiego na listy wyborcze Frontu Ludowego z uwagi na jego radykalne, neonazistowskie poglądy, od których nigdy się publicznie nie odciął⁸³¹.

5.4.1.1. Udział Andrija Biłeckiego w wyborach parlamentarnych 2014 roku

Andrij Biłeckci ostatecznie nie znalazł się na listach Frontu Ludowego. Wystawił jednak swoją kandydaturę jako kandydat niezależny w okręgu jednomandatowym nr 217 w Kijowie. Lider Azowa uzasadniał swój udział w wyborach tym, że miał to być kluczowy moment istnienia Ukrainy. Oceniając bieżącą sytuację polityczną stwierdził, w retoryce militarnej, że „choć losy państwa rozstrzygać się będą na polu walki, a żołnierze będą wygrywać tę walkę, to jednak wszystkie bitwy, jakie Ukraina dotychczas przegrała, przegrała ona politycznie w Radzie Najwyższej. Dlatego do władzy powinna dojść świeża krew, aby to zmienić”⁸³². Biłeckci nie przedstawił żadnego programu wyborczego. W materiałach, które każdy z kandydatów miał obowiązek przekazać do Centralnej Komisji Wyborczej Ukrainy, widnieje lakoniczny dokument programowy o następującej treści: „Silny naród! Uczciwa władza! Potężne

⁸³⁰ *Народный фронт сформировал военный совет*, <https://focus.ua/politics/315018>, dostęp: 1.11.2020 r.

⁸³¹ *Апел подписали между innymi Вячеслав Лихачев и Andreas Umland. Więcej: Эксперты призвали Яценюка не выдвигать комбата "Азова" кандидатом в нардепы*, <https://www.obozrevatel.com/politics/01652-ekspertyi-prizyivayut-yatsenyuka-ne-vyidvigat-kombata-azova-kandidatom-v-nardepyi.htm>, dostęp: 1.11.2020 r.

⁸³² *Н. Вернер, Командир "Азова" подав документи на реєстрацію кандидатом у народні депутати*, https://lb.ua/society/2014/09/23/280282_komandir_azova_idet_narodnie.html, dostęp: 1.10.2020 r.

państwo!”⁸³³. Nie przeszkodziło mu to jednak uzyskać w okręgu 31 445 głosów (33,75% poparcia), co było wynikiem wystarczającym dla uzyskania mandatu deputowanego⁸³⁴.

5.4.1.2. Aktywność Andrija Biłeckiego jako deputowanego Rady Najwyższej

Andrij Biłecki zapowiadał, że nie zamierza rezygnować ze swoich wojskowych obowiązków i poświęcać się całkowicie karierze politycznej. Swoją rolę jako parlamentarzysty postrzegał wyłącznie w kategoriach ochrony interesów ukraińskiej armii i weteranów. W tym celu został członkiem Komitetu Rady Najwyższej do spraw Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony, w którym objął funkcję wiceprzewodniczącego. Biłecki nie był jednak aktywnym deputowanym VIII kadencji Rady Najwyższej, opuszczając zdecydowaną większość posiedzeń i głosowań parlamentu. Wystosował łącznie 14 interpelacji. Główną domeną jego działalności były podejmowane przez niego inicjatywy legislacyjne. W trakcie kadencji był on współinicjatorem łącznie 45 projektów ustaw i uchwał. Dwa z nich uzyskały akceptację większości parlamentarnej⁸³⁵.

Pierwszym z nich był wniesiony w listopadzie 2015 roku projekt ustawy o statusie prawnym cudzoziemców i osób bez obywatelstwa, którzy brali udział w obronie integralności terytorialnej i nienaruszalności Ukrainy⁸³⁶. Jego inicjatorami, oprócz Biłeckiego, byli deputowani Ihor Łucenko z Batkiwszczyny oraz Ołeh Petrenko, członek frakcji Bloku Petra Poroszenki, ale związany z Azowem⁸³⁷. Projekt ten przez długi czas znajdował się w parlamentarnej „zamrażarce” i został uchwalony przez Radę Najwyższą dopiero w czerwcu 2019 roku. Ustawa porządkuje najważniejsze kwestie związane z nieuregulowanym dotychczas statusem prawnym osób niebędących obywatelami Ukrainy, które brały udział w działaniach zbrojnych począwszy od 2014 roku w ramach batalionów ochotniczych. Przed wszystkim

⁸³³ Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року: Білецький Андрій Євгенійович, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp407pt001f01=910pf7201=10201.html>, dostęp: 1.11.2020 r.

⁸³⁴ Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року. Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі. Одномандатний виборчий округ №217 (м.Київ), <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp040pt001f01=910pf7331=217.html>, dostęp: 1.11.2020 r.

⁸³⁵ Народний депутат України VIII скликання Білецький Андрій Євгенійович, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat?d_id=18065&skl=9, dostęp: 1.11.2020 r.

⁸³⁶ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України), http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=57000, dostęp: 1.11.2020 r.

⁸³⁷ Ołeh Petrenko był żołnierzem Pułku Azow, a po wyborach parlamentarnych 2014 został członkiem Korpusu Cywilnego.

ustawa wprowadza uproszczone procedury nadawania obywatelstwa Ukrainy oraz zezwolenia na pobyt tymczasowy. Przewiduje ona również ochronę prawną dla obywateli Federacji Rosyjskiej oraz obywateli innych państw nieuznających integralności terytorialnej Ukrainy, którzy walczyli po stronie ukraińskiej, dla których powrót do swoich krajów oznaczałby ryzyko poniesienia odpowiedzialności karnej za swoją działalność⁸³⁸.

Drugą inicjatywą legislacyjną współinicjowaną przez Biłeckiego, która weszła w życie, była nowelizacja Ustawy o statusie weteranów wojny i gwarancji ich ochrony socjalnej⁸³⁹, uchwalona przez Radę Najwyższą w grudniu 2018 roku. Inicjatorami projektu była grupa ośmiu deputowanych, wśród których był także Petrenko, ale przede wszystkim – Jurij Szuchewycz. Ustawa nadawała status uczestnika działań bojowych wszystkim członkom następujących formacji wojskowych: Ukraińskiej Powstańczej Armii, Siczy Poleskiej, Siczy Karpackiej, Ukraińskiej Organizacji Wojskowej oraz zbrojnych pododdziałów Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, co oznaczało uzyskanie przez te osoby dość szerokiego katalogu gwarancji socjalnych i ulg.

5.4.2. Powstanie i działalność Korpusu Narodowego

Stały rozwój politycznego wymiaru Ruchu Azowskiego oznaczał konieczność wypracowania instytucjonalnego formatu dla realizacji tych działań. W tym celu 14 października 2016 roku na zjeździe założycielskim w Kijowie oficjalnie zainauguowała swoją działalność partia Korpus Narodowy. Pod względem formalnym było to przemianowanie wcześniej istniejącej partii Patrioty Ukrainy. W struktury Korpusu zostały włączone także inne projekty społeczne realizowane przez Azow, z Korpusem Cywilnym na czele. Jego baza członkowska stanowiła podstawę struktur nowopowstałej partii. Pułk Azow, z uwagi na jego formalną neutralność jako formacji Gwardii Narodowej, nie uzyskał oczywiście oficjalnej politycznej afiliacji z Korpusem Narodowym, jednak istniejące związki pomiędzy polityczną i militarną odnogą Ruchu Azowskiego pozostały mocno ugruntowane, chociażby przez osobę Andrija Biłeckiego, który stanął na czele partii.

⁸³⁸ ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 26, ст.107).

⁸³⁹ ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення зміни до статті 6 Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" щодо посилення соціального захисту учасників боротьби за незалежність України у XX столітті (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 2, ст.11).

Większość działań podejmowanych już przez polityczną strukturę Korpusu Narodowego stanowiła bezpośrednią kontynuację projektów rozpoczętych jeszcze w ramach Korpusu Cywilnego. Rozwinięciu uległ natomiast uliczny wymiar działalności Azowa. Zintensyfikował on organizację różnego rodzaju pikiet, demonstracji, marszów, które z powodu prowadzenia ich już przez partię, a nie organizację społeczną czy też nieformalny ruch, zyskały wymiar już bezpośrednio polityczny⁸⁴⁰. Sedno działalności Korpusu Narodowego dobrze scharakteryzował sam Biłecky podczas II Zjazdu partii: „Nasza polityka – to nie gabinety, nie limuzyny, nie telewizje. Nasza polityka – to pole, ulica, front”⁸⁴¹. W tym sensie Korpus bezpośrednio nawiązywał, zarówno pod względem narracji, jak i praktyki działania, do antysystemowego *modus operandi* Swobody z czasów przedrewolucyjnych.

Jedną z najważniejszych akcji ulicznych, jakie realizował Korpus Narodowy, był wielowymiarowy sprzeciw wobec funkcjonowania w Ukrainie prorosyjskiej „V kolumny”, subiektywnie zdefiniowanej przez samą partię. Na działania w tym zakresie składał się szereg inicjatyw podejmowanych na przestrzeni czasu przez aktywistów partii. Przykładowo, w lutym 2017 roku zorganizowali oni szeroko zakrojoną akcję protestacyjną wymierzoną w działający na ukraińskim rynku rosyjski bank Sberbank. Oddziały banku były demolowane i oklejane antyrosyjskimi plakatami agitacyjnymi⁸⁴². Podobne działania aktywiści partii podejmowali również wobec uznawanej za prorosyjską telewizji Inter⁸⁴³.

Inną istotną kwestią podnoszoną przez Korpus Narodowy był postulat utworzenia Ministerstwa Weteranów. W listopadzie 2018 roku partia, wspólnie z organizacjami weterańskimi, pikietowała w tym celu siedzibę rządu⁸⁴⁴. Oprócz demonstracji aktywistów odbyły się również rozmowy na szczeblu politycznym, w których wzięli udział także deputowani Korpusu Narodowego – Andrij Biłecky i Ołeh Petrenko. W wyniku rozmów

⁸⁴⁰ W dyskursie medialnym omawiającym relacje z takich wydarzeń dominował już akcent partyjny: demonstracja nie „Azowa” lub „Korpusu Cywilnego”, ale demonstracja „Korpusu Narodowego”, a więc zorganizowana przez partię polityczną. Vide.: *У Києві представники «Нацкорпусу» і «Нацдружин» побилися з поліцією на акції проти забудови*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zabudova-sutycky-police/29395839.html>, dostęp: 1.11.2020 r.

⁸⁴¹ *Національному Корпусу рік! У Києві відбувся II з'їзд партії*, <https://nationalcorps.org/naconalnomu-korpusu-rk-u-kiv-vdbuvsja-ii-ustanovchij-zzd-part/>, dostęp: 1.11.2020 r.

⁸⁴² *Сбербанкам Росії оголошена війна*, <https://nationalcorps.org/sberbankam-ros-ogoloshena-vjna/>, dostęp: 1.11.2020 r.

⁸⁴³ *Зробимо «Интер» українським*, <https://nationalcorps.org/zrobimo-inter-ukranskim/>, dostęp: 1.11.2020 r.

⁸⁴⁴ *Колона Національного Корпусу вже біля будівлі Кабінету міністрів у Києві*, <https://nationalcorps.org/kolona-naconalnogo-korpusu-vzhe-blja-budvli-kabnetu-mnstrv-u-kiv/>, dostęp: 1.11.2020 r.

premier Hrojsman obiecał przyspieszyć przekształcenie Państwowej Służby Ukrainy do spraw Weteranów⁸⁴⁵ w pełnoprawne ministerstwo⁸⁴⁶. Ostatecznie postulowany resort został utworzony 22 listopada 2018 roku.

Korpus Narodowy regularnie angażuje się również w działania przeciwko nielegalnej zabudowie w ukraińskich miastach. Najczęstszą formą protestów są bezpośrednie akcje aktywistów partii, w trakcie których często dokonują oni dewastacji budynku, który ich zdaniem jest budowany niezgodnie z obowiązującym prawem⁸⁴⁷. W ich trakcie wielokrotnie dochodziło do starć z policją⁸⁴⁸. Działania te również mają swój istotny wymiar polityczny, gdyż zgodnie z narracją partyjną zjawisko nielegalnej zabudowy jest w Ukrainie powszechnym problemem o charakterze systemowym. W tej perspektywie bezprawne działania deweloperów i inwestorów są rezultatem korupcyjnych układów tworzonych na styku biznesu, władzy lokalnej i policji, która nie przeciwdziałała skutecznie takim patologiom. Działania aktywistów Korpusu Narodowego w tym zakresie mają więc na celu umocnienie pozycji politycznej partii na szczeblu lokalnym, w kontekście na przykład wyborów samorządowych. W realiach marginalnego poparcia dla partii w skali ogólnokrajowej, które nie pozwala myśleć o samodzielnym przekroczeniu progu wyborczego, to właśnie lokalne samorzady stanowią pierwszy realny do zdobycia ośrodek władzy. Aktywizm obywatelski w walce z najważniejszymi patologiami nękającymi lokalnych mieszkańców jest więc dla Korpusu narzędziem budowy popularności partii jako realnej obrończyni interesów „zwykłych obywateli”, które przeciwstawiane są złej, skorumpowanej władzy.

5.4.3. Relacje Korpusu Narodowego z innymi ukraińskimi partiami nacjonalistycznymi

Korpus Narodowy stanowił chronologicznie trzecią istotną siłę na nacjonalistycznym skrzydle ukraińskiej polityki, po Swobodzie i Prawym Sektorze. Jego powstanie, choć wynikało w dużej mierze z personalnych ambicji Andrija Bileckiego i konieczności

⁸⁴⁵ Organ władzy centralnej, któremu w latach 2014-2018 podlegały wszelkie kompetencje z zakresu polityki państwa wobec weteranów wojny z Rosją.

⁸⁴⁶ *Як ветерани змусили Кабмін створити профільне міністерство*, <https://nationalcorps.org/jak-veterani-zmusili-kabmn-stvoriti-proflne-mnsterstvo/>, dostęp: 1.11.2020 r.

⁸⁴⁷ *Національний Корпус проти незаконного будівництва в Святошинському районі: відео*, <https://nationalcorps.org/naconalnij-korpus-proti-nezakonnogo-budvnictva-v-svjatoshinskomu-rajon-vdeo/>, dostęp: 1.11.2020 r.

⁸⁴⁸ *Національний Корпус проти забудови екопарку “Осокорки”: фоторепортаж*, <https://nationalcorps.org/naconalnij-korpus-proti-zabudovi-ekoparku-34osokorki34-fotoreportazh/>, dostęp: 1.11.2020 r.

politycznego zagospodarowania kapitału społecznego, jaki wiązał się z Ruchem Azowskim, było także rezultatem nieadekwatności dotychczasowych projektów politycznych nacjonalistów wobec zmieniających się realiów ukraińskiej polityki. W tej zaś perspektywie oznaczało to wprost ryzyko pogłębienia podziałów w ruchu nacjonalistycznym, a także zagrożenie dla dalszego rozdrobnienia potencjalnego elektoratu. Problem ten był szczególnie istotny dla Swobody, dla której kwestią kluczową była odbudowa poparcia po nieudanych wyborach parlamentarnych 2014 roku do poziomu gwarantującego partii powrót do Rady Najwyższej. Nie mniej istotne były także spory ambicjonalne. Energiczny Biłecki, budujący swój autorytet wśród weteranów wojny, a także kreowany wizerunkowo jako „polityk nowego formatu, nowego pokolenia”, dość otwarcie kwestionował nieformalne przywództwo Ołeha Tiahnyboka nad ukraińskimi nacjonalistami. Zagrożenie, jakie odczuła Swoboda ze strony Korpusu, przerodziło się w trwającą kilka miesięcy zakulisową rywalizację. Napięcia pomiędzy partiami udało się przezwyciężyć dopiero po kilku turach rozmów działaczy na wysokim szczeblu. Rezultatem tych rozmów był wypracowany kompromis, który przybrał formę wspólnego dokumentu polityczno-programowego.

Manifest Narodowy podpisany został 16 marca 2017 roku w Kijowie przez liderów Swobody, Prawego Sektora i Korpusu Narodowego – Ołeha Tiahnyboka, Andrija Tarasenkę oraz Andrija Biłeckiego⁸⁴⁹. Dokument stanowi polityczne porozumienie nacjonalistów w zakresie wspólnej deklaracji programowej i koordynacji działań w ramach jednego konfederacyjnego bloku politycznego⁸⁵⁰. W praktyce stanowi on kompilację najważniejszych postulatów programowych poszczególnych partii, wobec których ustalono powszechny konsensus o ich strategicznym znaczeniu dla przyszłych losów Ukrainy.

Nacjonalistyczni liderzy podkreślali, że w odróżnieniu od innych tego typu dokumentów, Manifest Narodowy nie był dokumentem koalicyjnym, tworzonym z myślą o nadchodzących wyborach, a dokumentem programowym, wyznaczającym niejako w najważniejszych założeniach wspólną doktrynę ukraińskiego nacjonalizmu, wokół której zjednoczyły się trzy najważniejsze siły polityczne tego nurtu. W praktyce jednak obok zapisów programowych Manifest Narodowy oznaczał także koordynację najważniejszych działań poszczególnych partii, wzajemne wspieranie się na organizowanych protestach i demonstracjach, a w dalszej perspektywie – również współpracę polityczną w odniesieniu do

⁸⁴⁹ Oprócz trzech najważniejszych sił politycznych ukraińskiego nacjonalizmu Narodowy Manifest wsparli również: lider Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów Bohdan Czerwak, lider Kongresu Ukraińskich Nacjonalistów Stepan Braciuni, a także lider organizacji S14 Serhij Mazur.

⁸⁵⁰ Pełna treść Manifestu Narodowego w Aneksie nr 1.

wyborów prezydenckich i parlamentarnych. Logika tego porozumienia była jasna – jedynie zjednoczone siły nacjonalistyczne będą miały potencjał do uzyskania 5% głosów wymaganych do przekroczenia progu wyborczego.

5.4.4. Współpraca międzynarodowa Korpusu Narodowego – *Intermarium*

Korpus Narodowy w swojej działalności kładzie olbrzymi nacisk na rozwój współpracy międzynarodowej i poszukiwanie politycznych sojuszników, z którymi łączyłaby go przede wszystkim wspólnota ideowa, jak również wspólnota geopolitycznych interesów. W myśl postulowanego projektu Międzymorza, określanego przez Korpus częściej jako Sojusz Bałtycko-Czarnomorski lub *Intermarium*, szczególnym zainteresowaniem partii cieszą się kraje Europy Środkowo-Wschodniej. Azow jeszcze przed formalnym powołaniem Korpusu Narodowego zorganizował w lipcu 2016 roku międzynarodową konferencję, która powołała do życia „Grupę Wsparcia Budowy Sojuszu Bałtycko-Czarnomorskiego”. Na konferencji wystąpili naukowcy, działacze społeczni i polityczni oraz aktywiści z Ukrainy, Polski, Białorusi, Litwy, Chorwacji a także, co ciekawe, Rosji. Rosję reprezentowali członkowie nacjonalistycznej i antyputinowskiej emigracji skupieni wokół organizacji Rosyjskie Centrum. Z kolei Polskę reprezentował Mariusz Patey, dyrektor Instytutu im. Romana Rybarskiego⁸⁵¹. Projekt ten przerodził się w cykl corocznych konferencji gromadzących zwolenników Międzymorza. To właśnie na organizacji takich spotkań, a także udziale w innych międzynarodowych konferencjach podejmujących problematykę państw obszaru Międzymorza, skupiają się działania Korpusu Narodowego na rzecz budowy platformy współpracy wokół tej inicjatywy. Partię reprezentuje na nich najczęściej Olena Semeniaka, koordynatorka Korpusu ds. kontaktów międzynarodowych. Brała ona udział między innymi w konferencji „Rozbite Imperium” zorganizowanej w polskim Sejmie pod patronatem wicemarszałek Sejmu Małgorzaty Gosiewskiej⁸⁵².

Problematyka rozwoju współpracy regionalnej państw Europy Środkowo-Wschodniej jest przedmiotem wnikliwej pracy analitycznej działaczy Korpusu Narodowego. Partia regularnie publikuje materiały poświęcone teoretycznym i praktycznym aspektom budowy sojuszu geopolitycznego na tym obszarze. Ich zakres tematyczny dalece wykracza poza

⁸⁵¹ *Азовський рух провів установчу конференцію групи сприяння розбудові Балто-Чорноморського союзу*, <https://nackor.org/ukr/azovs-kiy-ruh-proviv-ustanovchu-konferenciyu-grupi-spriyannya-rozbudovi-balto-chornomors-kogo-soyuzu>, dostęp: 1.11.2020 r.

⁸⁵² *Національний Корпус відвідав конференцію в польському Сеймі «Розбита Імперія»*, <https://intermarium.org.ua/nacionalnyj-korpus-vidvidav-konferenciyu-v-polskomu-sejmi-rozbyta-imperiya/>, dostęp: 1.11.2020 r.

dość ogólnikowe zapisy zawarte w samym programie partii, dlatego też wskazane jest oddzielne przedstawienie wizji *Intermarium* kreowanej przez Korpus Narodowy.

Partia przewiduje trzy fazy integracyjne dołączania poszczególnych państw do Sojuszu. Wynika to z ich położenia geograficznego, dotychczas funkcjonujących platform współpracy międzynarodowej, a także politycznej specyfiki każdego z nich. W pierwszej kolejności Korpus Narodowy postuluje utworzenie bloku składającego się z Polski, Ukrainy, Białorusi, Litwy, Łotwy i Estonii, które mają stanowić zasadniczą oś *Intermarium*. W drugiej fazie przewidywane jest dołączenie takich państw jak Słowacja, Czechy, Rumunia, Mołdawia, Bułgaria, Węgry, Chorwacja i Słowenia. Jako trzecia fazę Korpus określa potencjalną współpracę partnerską takich krajów jak Finlandia, Gruzja, Austria, Serbia, Czarnogóra i Macedonia.

Uwagę Korpusu Narodowego przykuwają wspomniane już istniejące platformy współpracy regionalnej. Wśród funkcjonujących mechanizmów partnerstwa, które mogą stanowić podstawę pogłębionej integracji państw Europy Środkowo-Wschodniej, wymieniony jest polityczny format Grupy Wyszehradzkiej, współpraca wojskowa w ramach LITPOLUKRBRIGu, wspólny sprzeciw państw regionu wobec projektu budowy gazociągu Nord Stream 2 oraz polsko-ukraińska współpraca energetyczna w zakresie budowy gazociągu Sarmatia, a także rosnąca wymiana handlowa pomiędzy Polską a Ukrainą. Nowy wymiar współpracy państw w ramach projektu *Intermarium* ma przekreślić dotychczas obowiązujący status geopolityczny tego regionu jako „strefy buforowej” pomiędzy Wschodem a Zachodem i pozwolić krajom na pełną realizację swojego potencjału.

Modelem roboczym, który według partii możliwy jest do zaimplementowania w ramach tworzonego *Intermarium*, jest istniejący format Rady Nordyckiej złożonej z Danii, Norwegii, Szwecji, Islandii i Finlandii. Głównym kryterium współpracy ma być zasada „wspólnych korzyści”, składająca się z trzech filarów: działań, których realizacja na szczeblu ponadnarodowym jest bardziej efektywna od działań podejmowanych na poziomie narodowym, budowy solidarności państw członkowskich na arenie międzynarodowej oraz zwiększania konkurencyjności gospodarek⁸⁵³.

⁸⁵³ *Intermarium: The programmatic provision of the National Corps political party*, Kyiv 2018.

5.5. Program Korpusu Narodowego

Program polityczny Korpusu Narodowego⁸⁵⁴ został przyjęty na zjeździe założycielskim partii w październiku 2016 roku. Był więc on formowany nie tylko w warunkach trwającej wojny na Donbasie, która niewątpliwie stanowi główną determinantę i perspektywę, wobec której Korpus Narodowy pozycjonuje swoje postrzeganie państwa i władzy. Program Korpusu jest także, co pod wieloma względami wydaje się być nawet ważniejsze, pewnego rodzaju podsumowaniem, swoistą artykulacją już dość ugruntowanych doświadczeń zdobytych przez Ruch Azowski w trakcie prowadzenia innych form działalności publicznej, przede wszystkim tych koordynowanych w ramach Korpusu Cywilnego. Program składa się z 15 rozdziałów tematycznych⁸⁵⁵ poświęconych kolejnym zagadnieniom polityki państwa ukraińskiego, które następnie dzielone są na bardziej szczegółowe podrozdziały. Pod względem swojej formy tworzy to listę kolejno przedstawianych postulatów, co odróżnia program Korpusu od zdecydowanie bardziej opisowego ujęcia założeń programowych, jakie prezentuje Prawy Sektor. W tym sensie program Korpusu jest bardziej zbliżony w swojej formie do programu Wszechukraińskiego Zjednoczenia Swoboda. Cechą wyróżniającą go od programów pozostałych partii nacjonalistycznych jest natomiast fakt, że jako jedyny nie zawiera żadnego wstępu czy preambuły.

5.5.1. Bezpieczeństwo narodowe i obronność kraju

Zdaniem Korpusu Narodowego podstawową funkcją państwa jest zapewnienie bezpieczeństwa jego obywatelom. Jako trzy główne determinanty bezpieczeństwa narodowego partia uznaje: skonsolidowany naród, silne państwo i innowacyjną gospodarkę. Podstawą gwarancji dla bezpieczeństwa Ukrainy ma być również przywrócenie statusu państwa jądrowego. Korpus Narodowy uznaje bowiem, że Memorandum Budapesztańskie utraciło swoją ważność w wyniku rosyjskiej agresji, co miałyby, w opinii partii, zapewnić Ukrainie możliwość uzyskania broni atomowej w zgodzie z postanowieniami Układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej.

Korpus Narodowy jednoznacznie sprzeciwia się próbom podważania integralności terytorialnej i sprawowania suwerenności Ukrainy nad swoim terytorium. Partia proponuje wprowadzenie odpowiedzialności karnej za uznanie suwerenności innego kraju nad

⁸⁵⁴ Програма Партії, https://nationalcorps.org/programm_nk/, dostęp: 6.12.2021 r.

⁸⁵⁵ Ich nazwy zostały zachowane w niniejszym podrozdziale.

jakąkolwiek częścią terytorium Ukrainy⁸⁵⁶. Doktryna obronnościowa powinna opierać się na fundamencie profesjonalnej armii kontraktowej stanowiącej fundament Sił Zbrojnych Ukrainy. Obok niej Korpus Narodowy proponuje utworzenie drugiego komponentu, tak zwanej Armii Obrony Ukrainy, formowanej na zasadach terytorialnych⁸⁵⁷. Co ciekawe, partia proponuje również wprowadzenie dla obywatela możliwości odmowy przyjęcia powołania do wojska – w takiej sytuacji miałby on tracić prawa wyborcze, a także musiałby on uiścić odpowiednią opłatę⁸⁵⁸.

Korpus Narodowy postuluje autarkiczny model ukraińskiego przemysłu zbrojeniowego, który zakłada utworzenie i rozwój tych gałęzi przemysłu, które są słabo rozwinięte lub nieobecne na Ukrainie. Równoległe z tym ma być przeprowadzony proces pełen modernizacji ukraińskiej armii, na bazie krajowej produkcji, ale zarazem przy wykorzystaniu najnowszych osiągnięć światowej nauki i doświadczeń międzynarodowych. W zakresie tych drugich mowa idzie szczególnie o rozbudowę struktur Ministerstwa Obrony, które byłyby odpowiedzialne za nowe metody prowadzenia walki, takie jak działania informacyjno-psychologiczne czy działania cybernetyczne⁸⁵⁹.

Państwo ma nadzorować i aktywnie wspierać rozwój organizacji obronnościowych, klubów wojskowo-sportowych, centrów szkolenia wojskowego, które mają być kolejnym mechanizmem gwarantującym zachowanie zdolności obronnych kraju w warunkach wojny „nowego pokolenia”. Interesującym postulatem Korpusu jest również powołanie ukraińskiej Legii Cudzoziemskiej, jaka miałaby chronić geopolityczne interesy Ukrainy na arenie międzynarodowej⁸⁶⁰.

Zdaniem Korpusu, państwo powinno przywiązywać szczególną uwagę do kwestii finansowego zabezpieczenia żołnierzy, oficerów, uczestników działań bojowych, w szczególności zaś – inwalidów wojennych. Chodzi tu nie tylko o należyte stawki wynagrodzenia podczas sprawowania służby, ale również o ich późniejszą ochronę socjalną. Mają mieć oni zapewnione mieszkania, bezpłatną edukację i obsługę medyczną w wojskowych szpitalach, a także ulgi podatkowe ułatwiające zakładanie własnego biznesu już po demobilizacji⁸⁶¹.

⁸⁵⁶ Punkt 1.2.1 programu.

⁸⁵⁷ Punkt 1.2.3 programu.

⁸⁵⁸ Punkt 1.2.4 programu.

⁸⁵⁹ Punkt 1.2.9 programu.

⁸⁶⁰ Punkt 1.2.12 programu.

⁸⁶¹ Punkt 1.3.1 programu.

Korpus Narodowy zauważa strategiczną wagę bezpieczeństwa informacyjnego państwa – w tym celu partia postuluje zapewnienie stuprocentowego pokrycia terytorium Ukrainy dostępnością do Internetu, rozwój krajowych (w tym również państwowych) operatorów łączności mobilnej na bazie technologii 4G, 5G i kolejnych. Równoległe z tym Korpus opowiada się za delegalizacją rosyjskich sieci. Partia proponuje również wprowadzenie nowych procedur licencjonowania i nadzoru nad działalnością mediów, które uwzględniałyby kwestie bezpieczeństwa państwa oraz ochronę interesów narodowych⁸⁶².

5.5.2. Ukrainocentryczna polityka zagraniczna

Korpus Narodowy opowiada się za wprowadzeniem do Konstytucji Ukrainy zapisu mówiącego o ukrainocentryzmie jako nadrzędnym kursie prowadzonej polityki zagranicznej. Przeprowadzona ma zostać reforma polityki migracyjnej. Procedura otrzymania zezwolenia na pobyt ma być przejrzysta, zlikwidowane mają być kanały nielegalnej migracji, uproszczone oraz skrócone mają zostać procedury deportacji nielegalnych imigrantów. Państwo ma wprowadzić coroczne kwoty migracyjne dla określonych priorytetowych grup imigrantów będących wykwalifikowanymi specjalistami z zaawansowanych technologicznie i innowacyjnych dziedzin gospodarki⁸⁶³.

Według partii, państwo ukraińskie powinno zabiegać o uznanie Rosji za państwo-agresora na wszystkich szczeblach światowej polityki i dyplomacji. Ukraina ma również jednostronnie zerwać umowę o przyjaźni z Rosją 1997 roku⁸⁶⁴, a następnie zerwać z tym krajem wszelką wymianę handlową, relacje gospodarcze, a także stosunki kulturalne. Wznowienie jakichkolwiek relacji z Rosją możliwe ma być jedynie po pełnym przywróceniu Ukrainie kontroli nad całym okupowanym terytorium, włączywszy w to Krym, wypłacie reparacji wojennych, a także przeprowadzeniu międzynarodowego trybunału nad odpowiedzialnymi za agresję na Ukrainę.

Szczególną uwagę Korpus Narodowy przywiązuje do nakreślenia nowego strategicznego kierunku ukraińskiej polityki zagranicznej, jakim stać się ma budowa sojuszu bałtycko-czarnomorskiego. Kluczową rolę w tym projekcie ma odgrywać właśnie Ukraina.

⁸⁶² Punkt 1.4 programu.

⁸⁶³ Punkt 2.1.2 programu.

⁸⁶⁴ Postulat ten został zrealizowany na podstawie ustawy przyjętej przez Radę Najwyższą 6 grudnia 2018 roku. Vide: ЗАКОН УКРАЇНИ Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 1, ст.2).

Partia deklaruje aksjologiczną przynależność do europejskiej cywilizacji i niechęć do „brukselskiej biurokracji”, dlatego też celem w wymiarze ogólnoeuropejskim ma być „budowa nowej wspólnoty europejskich narodów na zasadach harmonijnego pojednania tradycyjnych wartości i innowacyjnych idei”⁸⁶⁵. Początkiem tej nowej europejskiej jedności ma być sojusz państw obszaru Międzymorza. To z nimi Ukraina ma budować ścisłe relacje wojskowe, polityczne, ekonomiczne, energetyczne. W budowie tego sojuszu kluczowe jest nie tylko tworzenie bezpośrednich mechanizmów współpracy, ale także przewyciężenie historycznych napięć i ewentualnych sporów, jakie istniałyby pomiędzy poszczególnymi krajami.

Korpus Narodowy uznaje, że położenie geograficzne Ukrainy jako kraju tranzytowego ma strategiczne znaczenie dla handlu pomiędzy Europą a Azją, dlatego też opowiada się za budową nowych szlaków infrastrukturalnych – dróg i linii kolejowych. Ukraina ma także rozwijać infrastrukturę portową nad Morzem Czarnym⁸⁶⁶.

Partia opowiada się także za aktywnym modelem dyplomacji ekonomicznej zorientowanej na rozwój eksportu i zdobywanie nowych rynków dla krajowych przedsiębiorstw. Równoległe z tym, państwo ukraińskie, przy aktywnym wsparciu ze strony służb specjalnych, ma prowadzić działania o wymiarze prawnym i dyplomatycznym na rzecz konfiskaty i powrotu do Ukrainy nielegalnie wywiezionego kapitału.

Wzmocnieniu ma ulec morska pozycja Ukrainy. Korpus Narodowy postuluje ochronę interesów gospodarczych w zakresie rybołówstwa i wydobywania surowców w basenach Morza Azowskiego i Czarnego. Według partii, Ukraina powinna również aktywnie zabiegać o presję międzynarodową na rzecz izolacji okupowanego Krymu (niedopuszczenie do morskiego połączenia Krymu z Rosją, sprzeciw wobec budowy mostu kerczeńskiego, sankcje wobec firm prowadzących nielegalną działalność na ukraińskim szelfie)⁸⁶⁷.

5.5.3. Bezpieczeństwo obywatelskie i sprawiedliwe sądownictwo

System porządku publicznego Korpus Narodowy proponuje oprzeć o dwufilarową strukturę policyjną: policji ogólnokrajowej, a także policji municypalnej. W tym modelu policja ogólnokrajowa byłaby uzbrojoną formacją władzy wykonawczej podporządkowaną Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, której podstawowym zadaniem byłaby specjalistyczna

⁸⁶⁵ Punkt 2.3.1 programu.

⁸⁶⁶ Punkt 2.3.4 programu.

⁸⁶⁷ Punkt 2.5.2 programu.

działalność operacyjno-śledcza z dziedziny zapobiegania i walki z przestępczością. W jej strukturach znajdowałyby się dział kryminalny, porządku publicznego, śledczy oraz inne wyspecjalizowane służby policyjne⁸⁶⁸. Z kolei policja municypalna zarządzana przez określoną jednostkę samorządu terytorialnego funkcjonowałaby w granicach tegoż samorządu, finansowana byłaby z miejscowego budżetu, a jej zakres kompetencyjny dotyczyłby policji drogowej oraz struktur dzielnicowych⁸⁶⁹. W działaniach wspierana byłaby przez ochotnicze formacje obywatelskie zajmujące się ochroną porządku publicznego⁸⁷⁰. Wyboru komendanta policji municypalnej dokonywałaby dana społeczność lokalna, która miałaby również prawo jego odwołania w drodze referendum.

Korpus Narodowy opowiada się za powszechnym dostępem obywateli do broni palnej w celach samoobrony. Wymogami do spełnienia miałyby być niekaralność oraz pomyślnie przejście testów psychologicznych. Partia ma również świadomość problemu funkcjonowania na Ukrainie sporej liczby nielegalnej broni palnej, co w dużej mierze wynika z trwającej wojny. W tym kontekście proponuje się wprowadzenie państwowego programu legalizacji oraz wykupu broni od ludności cywilnej. Wraz z liberalizacją dostępu do broni palnej ma także nastąpić zaostrzenie odpowiedzialności karnej za jej bezprawne użycie⁸⁷¹.

Partia postuluje przeprowadzenie reformy wymiaru sprawiedliwości polegającej na lustracji sędziów i odnowieniu kadr. Wyboru sędziów na poziomie lokalnym mają dokonywać sami mieszkańcy, sędziów sądu apelacyjnych – sędziowie lokalni, zaś sędziów Sądu Najwyższego – sędziowie sądów apelacyjnych. Na wszystkich poziomach wprowadzona byłaby 5-letnia kadencja tego urzędu. Sędziowie ponosili by także osobistą odpowiedzialność za wydawane wyroki. Ewentualne odszkodowania za błędne orzeczenia miałyby być wypłacane z majątku sędziego. W ramach proponowanej reformy wzmocnieniu miałyby również ulec pozycja instytucji ławy przysięgłych. Każdy obywatel miałby prawo na rozpatrzenie swojej sprawy przez ławę przysięgłych. W przypadku wyboru na funkcję członka ławy przysięgłych państwo miałooby zapewniać ochronę jego dotychczasowego miejsca pracy oraz wynagrodzenia⁸⁷².

⁸⁶⁸ Punkt 3.1.2 programu.

⁸⁶⁹ Punkt 3.1.3 programu.

⁸⁷⁰ W zamyśle Korpusu Narodowego taką formacją są bez wątpienia Narodowe Drużyny.

⁸⁷¹ Punkty 3.1.6, 3.1.7 i 3.1.8 programu.

⁸⁷² Punkty 3.2.2, 3.2.3 i 3.2.4 programu.

Zdaniem Korpusu Narodowego, państwo powinno ograniczyć kary pozbawienia wolności na rzeczy bardziej korzystnych społecznie form penalizacji, takich jak roboty publiczne i grzywny. Partia postuluje także zainicjowanie debaty na rzecz przywrócenia kary śmierci jako wyłącznej sankcji za przestępstwa zdrady państwowej oraz kradzieży majątku publicznego w wielkich rozmiarach dla wyższych rangą urzędników państwowych⁸⁷³. Całościowo reforma wymiaru sprawiedliwości ma doprowadzić do tego, że postępowania będą szybkie, zaś kary – nieuchronne.

5.5.4. Optymalizacja administracji państwowej i szeroka samorządność gromad

Korpus Narodowy postuluje zmiany w zakresie procedury przyznawania obywatelstwa. Wedle propozycji partii ukraiński paszport mogłaby osoba o szczególnych zasługach dla państwa, po pomyślnym zdaniu egzaminu z języka państwowego i historii. Nadawanie obywatelstwa miałyby leżeć w kompetencji nowego wyspecjalizowanego organu⁸⁷⁴. Korpus Narodowy proponuje również wprowadzenie na przykładzie krajów bałtyckich różnych form obywatelstwa w zależności od statusu danej osoby. Zabroniona miałyby być także dość powszechna w Ukrainie praktyka podwójnego obywatelstwa. Za ukrywanie obywatelstwa innego państwa w przypadku urzędników państwowych przewidziana byłaby odpowiedzialność karna.

Korpus Narodowy opowiada się także za radykalną reformą ustrojową. Partia postuluje przejście na system prezydencki z głową państwa jako szefem rządu. Skład rządu miałyby być wybierany przez prezydenta, a zatwierdzany zwykłą większością deputowanych Rady Najwyższej. Zakres kompetencyjny rządu miałyby dotyczyć wyłącznie spraw o randze ogólnopaństwowej. Korpus Narodowy postuluje jak największą delegację kompetencji na niższe poziomy władzy wykonawczej. Rada Najwyższa miałyby zostać ograniczona do 300 deputowanych wybieranych w ordynacji proporcjonalnej otwartych list partyjnych. Przejście na model prezydencki wiązałoby się także z uchwaleniem ustawy o impeachmentie, która przewidywałaby procedurę odwołania głowy państwa w razie popełnienia przez niego czynu podlegającego pod prawo karne⁸⁷⁵.

⁸⁷³ Punkt 3.3.3 programu.

⁸⁷⁴ Obecnie zgodnie z Konstytucją Ukrainy jest to prerogatywa Prezydenta.

⁸⁷⁵ Punkt 4.2.2 programu.

Partia postuluje także przeprowadzenie reformy administracyjnej państwa. W myśl nowego podziału administracyjnego Korpus proponuje rezygnację z systemu obwodowo-rejonowego na rzecz nowego modelu, w którym jednostki samorządu terytorialnego będą zoptymalizowane (z uwzględnieniem roli aglomeracji) oraz zmniejszone rozmiarowo w porównaniu z dotychczasowymi obwodami. Mają one pełnić funkcje koordynacyjno-kontrolne. Kluczowym aspektem reformy ma być zasada subsydiarności i oddelegowanie jak największego zakresu kompetencji na najniższy możliwy szczebel samorządu. Podstawowym organem samorządowym ma być rada lokalna składająca się z deputowanych wybieranych w ordynacji większościowej⁸⁷⁶.

Korpus Narodowy krytycznie ocenia zastany porządek prawny. Wskazuje, że ukraińskie ustawy często zawierają sprzeczne ze sobą normy prawne, co sprzyja biurokratyzacji aparatu państwowego i korupcji. Aby temu przeciwdziałać partia postuluje likwidację podwójnych czy też dublujących się funkcji, co w rezultacie przyczyni się do zmniejszenia liczebności aparatu państwowego. Optymalizacja działań umożliwi również podniesienie wynagrodzeń urzędników. Polityka kadrowa w odniesieniu do administracji ma być oparta o zasady transparentności, profesjonalizmu i konkurencji. Każdy urzędnik państwowy ma mieć wyznaczoną jasną ścieżkę awansu zawodowego uwarunkowaną uczciwą i efektywną pracą. Debiurokratyzacja aparatu państwowego ma się także wiązać z cyfryzacją administracji i możliwością załatwienia większości spraw urzędowych przez Internet. Korpus Narodowy postuluje również wprowadzenie systemu „jednego okienka”, w którym będzie można załatwić swoje sprawy urzędowe, a za skompletowanie wszelkiej niezbędnej dokumentacji odpowiedzialni będą sami urzędnicy, bez konieczności udziału obywatela⁸⁷⁷.

Partia proponuje również zwiększenie możliwości samodecydowania obywateli poprzez lokalne referenda i plebiscyty. Ich zakres tematyczny powinien dotyczyć wyłącznie kwestii lokalnych i nie może stać w sprzeczności z interesami ogólnonarodowymi. Obywatele mieliby możliwość wetowania decyzji organów samorządowych, odwoływania deputowanych lokalnych rad, sędziów sądów lokalnych czy komendanta policji municypalnej⁸⁷⁸.

⁸⁷⁶ Punkty 4.3.2, 4.3.3 i 4.3.4 programu.

⁸⁷⁷ Punkty 4.4.2, 4.4.3 i 4.4.4 programu.

⁸⁷⁸ Punkt 4.5.1 programu.

5.5.5. Rozwój gospodarki narodowej

Ukraińska gospodarka powinna być regulowana przez państwo w myśl zasady nacjonalizmu gospodarczego. Ukrainocentryzm w gospodarce determinuje wszechstronne wsparcie ukraińskiego pracownika, przyśpieszenie procesów modernizacyjnych, państwowe wsparcie dla eksportu krajowej produkcji, a także wprowadzenie polityki protekcyjnej.

Według Korpusu Narodowego, podstawowym zadaniem państwa ma być rozwój modelu gospodarki zdywersyfikowanej. Z jednej strony oznacza to nacjonalizację strategicznych gałęzi gospodarki z możliwością mniejszościowego udziału sektora prywatnego do poziomu 49%. Z drugiej strony model ten przewiduje wsparcie inicjatywy prywatnej w innych sferach gospodarczych (sektor małych i średnich przedsiębiorstw, usługi). Partia postuluje znaczące zwiększenie udziału państwa na rynku bankowym – to banki państwowe mają być największe pod względem ilości i rozmiaru wkładów. Aby ten cel zrealizować proponuje się utworzenie kilku nowych banków sektorowych – przede wszystkim Rolnego, Infrastrukturalnego i Importowo-Eksportowego⁸⁷⁹.

Korpus Narodowy opowiada się za szeroko zakrojoną renacjonalizacją przedsiębiorstw ze strategicznych sektorów gospodarki. Mowa tu o transporcie, energetyce, sektorze maszynowym, mikroelektronicznym, kosmicznym. Z przedsiębiorstw tych w połączeniu z innymi aktywami państwowymi partia proponuje utworzyć nowe zintegrowane wertykalnie podmioty. Udział państwa w nich miałby wynosić co najmniej 51%⁸⁸⁰.

Drugim kluczowym kierunkiem reform w polityce gospodarczej miałyby być deregulacja. Korpus Narodowy uznaje, że nacisk państwa na sferę inicjatywy prywatnej powinien zostać znacząco ograniczony, a rejestracja działalności gospodarczej – maksymalnie uproszczona. W zakresie polityki fiskalnej partia postuluje efektywny system podziału dochodów podatkowych pomiędzy organami władzy centralnej i samorządami. Korpus Narodowy ogranicza się do dość ogólnego stwierdzenia, że zarówno sama liczba podatków, jak i ich konkretne stawki, powinny motywować obywateli do ich płacenia. Proponuje jedynie, aby znacząco ograniczyć obciążenie fiskalne dla przedsiębiorstw. W przypadku niektórych obszarów działalności gospodarczej, takich jak działalność wydawnicza, krajowa kinematografia, tłumaczenia czy sektor IT, podatki dla małych i średnich przedsiębiorstw mają zostać zlikwidowane⁸⁸¹. Ulgi podatkowe mają dotyczyć także inwestycji w strategiczne

⁸⁷⁹ Punkty 5.1.2, 5.1.3 i 5.1.4 programu.

⁸⁸⁰ Punkty 5.3.1 i 5.3.2. programu.

⁸⁸¹ Punkt 5.4.4. programu.

projekty (określane przez państwo) w ramach których przewidziane są wakacje podatkowe od 5 do 10 lat oraz inicjatyw związanych z realnym sektorem gospodarki, które miałyby być obłożone podatkiem dochodowym jedynie od osiąganego progu dochodowego wynoszącego 100 tys. dolarów. Korpus Narodowy dostrzegając duży potencjał intelektualny i naukowy opowiada się za nową industrializacją kraju w ramach czwartej rewolucji przemysłowej. Zadaniem państwa ma być stymulowanie rozwoju innowacyjnych technologii.

Szczególną uwagę w rozdziale gospodarczym Korpus Narodowy poświęca zagadnieniom związanym z transportem, a także rolnictwem. Ukraina ma rozwijać swój potencjał tranzytowy mając na uwadze nowe uwarunkowania geopolityczne. Oznacza to lepsze skomunikowanie z zachodnimi sąsiadami w ramach nowych szlaków drogowych, kolei dużych prędkości dostosowaną do europejskiego rozstawu szyn oraz rozwój ukraińskiego rynku lotniczego (modernizacja kluczowych portów lotniczych w Kijowie, Lwowie, Odessie, Charkowie i Dnieprze, maksymalne otwarcie na działalność przewoźników krajowych i zagranicznych – z wyłączeniem tych rosyjskich)⁸⁸².

W zakresie polityki rolnej Korpus Narodowy opowiada się za przedłużeniem moratorium na handel gruntami rolnej do czasu zakończenia wojny z Rosją i przewyciężenia skutków kryzysu ekonomicznego⁸⁸³. Ukraina ma prowadzić politykę koncentracji gruntów rolnych w ramach państwowego holdingu poprzez wykup ziemi od obywateli na korzystnych dla nich warunkach. Grunty mają być następnie przekazywane w dzierżawę, która może być jednostronnie uchylona w razie prowadzenia działalności grabieżczej, nieefektywnej lub niezgodnej z rolniczym przeznaczeniem gruntu. Wspomniany już wcześniej Bank Rolny ma być mechanizmem gwarantującym bezodsetkowe kredyty na rozwój małych i średnich gospodarstw rolnych, a także ma on prowadzić działalność ubezpieczeniową. Za pomocą ulg oraz bezodsetkowych kredytów ma być także wspierana produkcja żywności ekologicznej⁸⁸⁴.

5.5.6. Niezależność energetyczna kraju

Priorytetowym postulatem Korpusu Narodowego w zakresie polityki energetycznej jest energetyczna suwerenność Ukrainy. Miks energetyczny ma odpowiadać współczesnym wyzwaniom ekologicznym, co oznacza znaczące zmniejszenie udziału energetyki węglowej, a zwiększenie potencjału energii wiatrowej, słonecznej, a także atomowej. Swoje udział w

⁸⁸² Punkty 5.8.3, 5.8.4 i 5.8.5 programu.

⁸⁸³ Punkt 5.9.2. programu.

⁸⁸⁴ Punkt 5.9.6 programu.

zapewnieniu bezpieczeństwa energetycznego ma mieć także energetyka prosumencka, stanowiąca także kolejny stymulator rozwoju innowacyjnych technologii. Partia przewiduje możliwość udziału kapitału zagranicznego w inwestycjach energetycznych jedynie po spełnieniu trzech warunków: transferu i lokalizacji technologii, realizacji co najmniej połowy zamówień kontraktowych przez ukraińskie firmy, gwarancji większościowego udziału państwa w kapitale danego projektu⁸⁸⁵.

Infrastruktura energetyczna (gazociągi, ropociągi, sieć elektryczna) powinna znajdować się w całości w rękach państwa. Według Korpusu Narodowego państwo powinno również prowadzić działania regulujące rynek energetyczny, polegające na nadawaniu gwarancji państwowych, likwidacji prywatnych monopolii energetycznych, tworzeniu ogólnobowiązujących i zrozumiałych reguł, taryf i wskaźników rentowności. Partia postuluje także, aby zagraniczni odbiorcy rosyjskiego gazu kupowali go na granicy rosyjsko-ukraińskiej, nie zaś na zachodniej granicy Ukrainy. Tranzyt gazu przez Ukrainę powinien być opłacany przez końcowego odbiorcę surowca⁸⁸⁶.

Ukraina powinna zmodernizować swoją energetykę jądrową i uniezależnić się od technologii rosyjskich i rosyjskiego paliwa jądrowego. Energetyka jądrowa ma być samowystarczalna – Ukraina ma mieć możliwość realizacji pełnego cyklu jądrowo-paliwowego od wydobycia i wzbogacenia uranu aż po składowanie zużytego paliwa. Rozwój atomistyki ma mieć wymiar nie tylko energetyczny – państwo ma bowiem wspierać także innowacyjne projekty związane z medycyną nuklearną. Korpus Narodowy opowiada się za nawiązaniem nowego strategicznego partnerstwa zagranicznego w związku z przejściem na nową technologię reaktorów czwartej generacji. To na niej ma bowiem bazować nowy park reaktorowy Ukrainy. W zakresie współpracy międzynarodowej partia postuluje również włączenie się do międzynarodowego projektu budowy reaktora termojądrowego ITER⁸⁸⁷.

5.5.7. Polityka ekologiczna Ukrainy

Korpus Narodowy postuluje utworzenie jednolitych rejestrów informacji geologicznej i geofizycznej oraz jednolitego katastru zasobów naturalnych i pomników przyrody. Partia opowiada się za nowymi programami hydrologicznymi, które miałyby na celu regenerację sieci rzecznej Ukrainy – oddzielny program dotyczyłby Dniepru, oddzielne programy dotyczyłyby

⁸⁸⁵ Punkt 6.1.4 programu.

⁸⁸⁶ Punkt 6.3.4 programu.

⁸⁸⁷ Punkt 6.4.6 programu.

działań ochronnych w odniesieniu do mniejszych rzek. Utworzony zostałby także specjalny państwowy fundusz na rzecz ochrony ukraińskiej fauny.

Wprowadzony miałby zostać także kompleksowy ogólnonarodowy program ochrony bezdomnych zwierząt. Korpus Narodowy postuluje zaostrzenie kar za znęcanie się nad zwierzętami (zarówno domowymi jak i bezdomnymi), a także likwidację takich „haniebnych zjawisk” jak doghunting⁸⁸⁸.

Partia postuluje także wzmocnienie ochrony lasów – wprowadzony ma zostać kolejny fundusz, z którego finansowany będzie program zalesiania, zorientowany zwłaszcza na masywy w Karpatach i na Polesiu. Zakazany ma być eksport nieobrobionego drewna, wprowadzone mają być także surowe kary za nielegalny wyrąb lasu.

Istotną kwestią jest również walka z zanieczyszczeniem powietrza. Państwo ma tworzyć warunki do tworzenia nowoczesnych zakładów przetwarzania odpadów, które mają być włączone do systemu energetycznego i ciepłowniczego. Recykling odpadów ma być wprowadzony jako powszechna praktyka o zasięgu ogólnokrajowym. Postulowane jest również tworzenie ekonomicznych stymulantów na rzecz transformacji ekologicznej zakładów przemysłu ciężkiego (górnictwo i metalurgia). Za naruszanie norm ekologicznych na właścicieli tych przedsiębiorstw mają być nakładane wysokie grzywny⁸⁸⁹.

5.5.8. Zabezpieczenie społeczne i narodowa solidarność

Korpus Narodowy uważa, że obecne państwo ukraińskie nie funkcjonuje jako sprawiedliwe i społeczne w odniesieniu do Ukraińców. To ma się zmienić na drodze nowych, jasnych reguł pracy organów państwowych i ogólnonarodowych projektów. Pomysłem na realizację pierwszego postulatu jest integracja rejestrów i baz danych obywateli, takich jak Rejestr Demograficzny, Fundusz Emerytalny, rejestry Państwowej Służby Podatkowej oraz Ministerstwa Polityki Społecznej. W ten sposób mają zostać zlikwidowane nadużycia i fałszerstwa przy otrzymywaniu zasiłków socjalnych, a pomoc społeczna ma ulec zwiększeniu oraz być trafniej adresowana⁸⁹⁰. Z kolei kluczowymi projektami ogólnonarodowymi w sferze

⁸⁸⁸ Doghunting to działalność polegająca na eksterminacji bezpańskich zwierząt w miastach przez wyznaczonych do tego hycli. Popularna między innymi w Rosji i na Ukrainie.

⁸⁸⁹ Punkt 7.2.4 programu.

⁸⁹⁰ Punkt 8.1.2 programu.

polityki społecznej mają być nowe programy budownictwa mieszkalnego, państwowe wsparcie dla spółek kredytowych⁸⁹¹ i organizacji pomocy społecznej.

Partia postuluje likwidację instytucji domów dziecka uznając je za przeżytek czasów sowieckich. W zamian proponuje się rozwój rodzinnych form opieki oraz stworzenie godnych warunków bytowych dla dzieci niepełnosprawnych w państwowych placówkach leczniczych nowego typu⁸⁹².

Waloryzacja minimum egzystencji, płacy minimalnej oraz emerytury minimalnej mają być gwarantowane prawnie w razie dewaluacji hrywny. Państwo ma stworzyć warunki do rozwoju niepaństwowych funduszy emerytalnych oraz innych instrumentów finansowych gromadzących środki emerytalne. Ich wartość również ma być zabezpieczona prawnie przed inflacją i dewaluacją. Korpus Narodowy opowiada się za solidarnościowym systemem emerytalnym, a maksymalna wysokość państwowej emerytury nie może przekraczać 5-krotności wysokości emerytury minimalnej⁸⁹³.

5.5.9. Zdrowie narodu – podstawą normalnego rozwoju kraju

Państwo ma skoncentrować swoje działania na rzecz walki z chorobami społecznymi takimi jak gruźlica, AIDS, choroby weneryczne czy narkomania. Środki na to mają być przeznaczone z podwyższonej akcyzy na napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe. Wprowadzony ma zostać także ogólnokrajowy zakaz sprzedaży alkoholu w małych sklepach spożywczych od godziny 23 do 7 rano. Lokalne gromady miałyby otrzymać możliwość wprowadzania dodatkowych ograniczeń handlu i lokalnych podatków na wyroby alkoholowe i tytoniowe. Zabroniona miałaby zostać bezpośrednia i pośrednia reklama takich wyrobów⁸⁹⁴.

Korpus Narodowy postuluje znaczącą reformę ukraińskiego systemu ochrony zdrowia. Wśród jej kluczowych aspektów wymienia zwiększenie wydatków na zdrowie do poziomu co najmniej 10% PKB, zapewnienie na terytorium kraju „absolutnej” dostępności do medycyny ratunkowej, a także pakietu bezpłatnych podstawowych usług medycznych (włączając w to leki), zmniejszenie wskaźnika śmiertelności, zwiększenie średniej długości życia oraz potwierdzone w badaniach opinii publicznej zadowolenie Ukraińców z jakości świadczonych usług medycznych⁸⁹⁵.

⁸⁹¹ Ukraiński odpowiednik polskich SKOKów - spółdzielczych kas oszczędnościowo-kredytowych.

⁸⁹² Punkt 8.1.4 programu.

⁸⁹³ Punkt 8.2.4 programu.

⁸⁹⁴ Punkty 9.1.1, 9.1.2 i 9.1.3 programu.

⁸⁹⁵ Punkt 9.2.1 programu.

Partia opowiada się za powszechnym systemem ubezpieczeń zdrowotnych. Celem finansowania szczególnie skomplikowanych operacji, wymagających udziału zagranicznych specjalistów, zostanie utworzony specjalny państwowy fundusz. Jego beneficjentami w pierwszej kolejności mają być ukraińskie dzieci oraz ofiary wojny. Aby rozwijać nowoczesne technologie medyczne, powinny zostać utworzone nowe międzyregionalne centra naukowo-medyczne, które będą w stanie połączyć najnowocześniejszą diagnostykę, terapię (w pierwszej kolejności pediatrię, chirurgię, transplantologię i protetykę) z badaniami naukowymi oraz systemem kształcenia lekarzy. Centra te mają stanowić kuźnię kadr ukraińskiej medycyny⁸⁹⁶. Jednocześnie jednak Korpus Narodowy postuluje zwiększenie kar za błędy lekarskie lub służbowe zaniedbania.

Państwo ma również wspierać, między innymi za pośrednictwem ulg podatkowych, rozwój medycyny prywatnej. Prywatne ubezpieczenia zdrowotne mają być wspierane na poziomie państwowym.

Ważną kwestią jest również promocja zdrowego trybu życia oraz profilaktyki chorób. Rozwój sportowo-zdrowotnej infrastruktury masowej oraz zarządzającej nią kadry trenerskiej Korpus Narodowy określa jako jeden ze strategicznych priorytetów państwa. Według partii człowiek powinien mieć ekonomiczną motywację do bycia zdrowym dzięki ubezpieczeniu medycznemu. W ten sposób osoby, które nie potrzebowały żadnych państwowych usług medycznych w danym roku, mogłyby w kolejnym skorzystać z dodatkowych, bezpłatnych usług (np. stomatologicznych) finansowanych na koszt państwa⁸⁹⁷.

Partia opowiada się za polityką protekcjonizmu wobec krajowego przemysłu farmaceutycznego. Wspierana ma być budowa nowoczesnych przedsiębiorstw z sektora medycznego. Również sam rynek leków ma zostać uporządkowany – ograniczona ma być ich reklama, z kolei znacznie poszerzony ma być zakres środków dostępnych na receptę. Ograniczona ma być także rentowność aptek poprzez obniżenie cen leków drogą ekonomicznych zachęt dla ich producentów i importerów⁸⁹⁸.

5.5.10. Nowoczesna ukraińska oświata

Korpus Narodowy postuluje budowę systemu oświaty w oparciu o zasadę ukrainocentryzmu jako fundamentu solidarności narodowej i podstawę aksjologii nowych

⁸⁹⁶ Punkt 9.2.4 programu.

⁸⁹⁷ Punkt 9.3.5 programu.

⁸⁹⁸ Punkty 9.4.1, 9.4.2 i 9.4.3 programu.

pokoleń Ukraińców. Postulowana przez partię reforma ma sprawić, że system ten stanie się konkurencyjny na arenie międzynarodowej. Aby tak się stało partia proponuje szereg działań. Po pierwsze, zmniejszenie średniej liczby uczniów i studentów, a także godzinowego obciążenia sal lekcyjnych w przeliczeniu na 1 nauczyciela lub wykładowcę – co ma podnieść jakość kształcenia⁸⁹⁹. Do odbudowy nauki i edukacji w Ukrainie państwo powinno także zaangażować zagranicznych ekspertów, co ma być możliwe przy radykalnym podwyższeniu nakładów państwa na edukację. Każda państwowa szkoła ma mieć dostęp do internetu. Korpus Narodowy postuluje także podjęcie działań na rzecz międzynarodowego uznania Niezależnego Testu Zewnętrznego⁹⁰⁰.

Kontrola jakości kształcenia ma zostać przekazana z poziomu obwodowych i rejonowych administracji oświatowych na szczebel centralny do państwowych inspekcji placówek oświatowych. Szkoły mają mieć też większą autonomię w zakresie polityki kadrowej oraz prowadzenia działalności gospodarczej. Nauczyciele mają zajmować się edukacją i wychowaniem, nie zaś biurokracją. Działalność komitetów rodzicielskich i innych organizacji pożytku publicznego działających przy szkołach miałyby być regulowana na poziomie ustawowym.

W zakresie szkolnictwa wyższego celem partii jest, aby ukraińskie uniwersytety mogły znaleźć się w dwudziestce najlepszych uczelni na świecie. Wszystkie uczelnie wyższe mają zostać przeprofilowane z prowadzących działalność oświatową na naukowo-oświatową. Mają one otrzymać także „pełną” autonomię w zakresie polityki kadrowej, działalności gospodarczej, i działalności naukowej. Podobnie jak w przypadku szkół, również tutaj za kontrolę jakości ma odpowiadać państwowa inspekcja placówek oświatowych. Co istotne, Korpus Narodowy stwierdza, że państwowe wymogi dotyczące konkretnych kierunków studiów mają wynikać nie z „tymczasowej koniunktury na rynku pracy”, a z zasady ukrajinocentryzmu. Zdaniem partii, państwu potrzebne są kadry, które zapewnią przeskok w czwartą rewolucję przemysłową⁹⁰¹.

⁸⁹⁹ Punkt 10.1.2 programu.

⁹⁰⁰ Niezależny Test Zewnętrzny jest ukraińskim odpowiednikiem egzaminu maturalnego i w ramach ukraińskiego systemu edukacji jest on egzaminem koniecznym przy rekrutacji na studia wyższe.

⁹⁰¹ Punkt 10.3.5 programu.

5.5.11. Rozwój naukowego potencjału narodu

Zdaniem Korpusu Narodowego sukcesy naukowe poszczególnych krajów zależą zarówno od kwestii państwowego finansowania badań podstawowych oraz od stworzenia warunków dla podmiotów prywatnych, dzięki którym innowacje i nowe technologie mogą być komercjalizowane. Dlatego też partia opowiada się za znaczącym podniesieniem nakładów na naukę, które byłyby niezależne od ekonomicznej koniunktury, do poziomu 5% PKB⁹⁰². Ważna jest także optymalizacja podziału tych środków i ich ukierunkowanie na badania podstawowe. Za kluczowe obszary do rozwoju ukraińskiej nauki Korpus Narodowy uznaje: nanotechnologię, technologie informacyjne, badania jądrowe i badania ze sfery energetyki, medycynę, biotechnologię, genetykę oraz, co ciekawe, również sferę nauk społecznych⁹⁰³. Państwo ma zapewniać wsparcie materialne oraz organizacyjne badań poprzez system grantów z jasnymi zasadami konkursowymi i przy współudziale organizacji pozarządowych oraz zagranicznych ekspertów w roli obserwatorów i konsultantów. W zakresie wspomnianych wyżej priorytetowych obszarów badawczych zostanie stworzona sieć dedykowanych im laboratoriów i parków naukowych.

Reformie ma ulec również Narodowa Akademia Nauk Ukrainy. Zlikwidowane ma zostać jej prezydium, w ocenie Korpusu Narodowego organ zbiurokratyzowany, który wstrzymuje rozwój Akademii. W zamian stworzony ma zostać nowy organ z ograniczonym zakresem kompetencji do ogólnej koordynacji jednostek naukowych. Zmianom ma ulec również polityka finansowa Akademii – dla celów zarządzania jej majątkiem ma zostać utworzony przez państwo specjalny, niezależny, zewnętrzny fundusz⁹⁰⁴.

5.5.12. Kultura jako fundament narodu

Polityka kulturalna państwa również opierać się ma na ukrainocentryzmie, rozumianym tym razem jako rozwój języka ukraińskiego, popularyzacja tradycyjnych wartości i narodowych ideałów poprzez szerokie spektrum działań, od zmian nazw geograficznych po wsparcie dla kultury niemasowej. Księgarnie oraz ukraińskojęzyczne media mają mieć gwarantowane ulgi podatkowe. Zaostrzeniu mają ulec z kolei cła na import zagranicznych utworów kultury (utworów drukowanych, a także audio i wideoprodukcji) za wyjątkiem

⁹⁰² Punkt 11.1.2 programu.

⁹⁰³ Punkt 11.1.4 programu.

⁹⁰⁴ Punkty 11.2.1, 11.2.2 i 11.2.3 programu.

literatury specjalistycznej i naukowej. Opodatkowaniu mają podlegać zagraniczne produkcje radiowe i telewizyjne, muzyczne oraz filmowe. Wprowadzony ma zostać system kwotowy dla zagranicznych twórców treści kultury⁹⁰⁵.

Korpus Narodowy opowiada się także za wzmocnieniem działań na rzecz ochrony dziedzictwa narodowego. Państwo ma podjąć działania na rzecz digitalizacji zbiorów muzealnych oraz dokumentów archiwalnych i zebrania ich w jeden wspólny rejestr. Wspierana ma być także ochrona zabytków architektonicznych i kulturalno-historycznych poprzez współpracę z prywatnymi inwestorami, którzy otrzymają zezwolenie na restaurację danego obiektu w razie zapewnienia otwartego dostępu po jego otwarciu. Rozwój turystyki kulturalnej i rezerwatów historyczno-architektonicznych ma być wspierany za pomocą zachęt ekonomicznych⁹⁰⁶. Ważną kwestią poruszaną przez partię jest również konieczność odtajnienia i otwarcia archiwów wszelkich instytucji z czasów radzieckich⁹⁰⁷.

5.5.13. Nowa polityka religijna

W perspektywie Korpusu Narodowego, państwo jest gwarantem wolności religijnej. Stosunki z poszczególnymi związkami wyznaniowymi mają być regulowane za pomocą systemu umów konkordatowych. Ma to pozwolić państwu na kształtowanie zróżnicowanych relacji, optymalnych pod względem interesów narodowych. Władza ma jednak skoncentrować swoje działania na rzecz wsparcia procesu zjednoczenia prawosławnych Ukraińców w ramach jednolitej Cerkwi prawosławnej⁹⁰⁸. Państwo ma także prowadzić aktywną politykę na rzecz przeciwdziałania sektom i innym destrukcyjnym kultom religijnym.

5.5.14. Wektor pozytywnej narodowej demografii

Korpus Narodowy ocenia obecną sytuację demograficzną Ukrainy jako tragiczną. Przeciwdziałanie kryzysowi demograficznemu partia określa jako jedno z kluczowych zadań państwa. W myśl proponowanej wizji ma ono prowadzić zróżnicowaną politykę wsparcia materialnego młodych rodzin, dla których opracowany zostanie specjalny system ulg i świadczeń. Z kolei osoby prowadzące „antyspołeczny styl życia”, takie jak alkoholicy, narkomani, „zawodowi” żebracy, bezdomni, mają zostać pozbawieni wsparcia⁹⁰⁹. Wsparcie

⁹⁰⁵ Punkty 12.1, 12.2 i 12.3 programu.

⁹⁰⁶ Punkty 12.5 i 12.6 programu.

⁹⁰⁷ Punkt 12.7 programu.

⁹⁰⁸ Punkt 13.3 programu.

⁹⁰⁹ Punkt 14.1.2 programu.

materialne udzielane byłoby w formie środków niegotówkowych, które można byłoby przeznaczyć na usługi medyczne, edukację, towary dla dzieci, zakup samochodu albo mieszkania. Świadczenia wypłacane rodzinom w związku z narodzinami kolejnego dziecka miałyby być zwiększane zgodnie z ogólnokrajowym wskaźnikiem inflacji, a także wzrostem cen na same towary dziecięce⁹¹⁰.

Procedury adopcyjne ukraińskich dzieci dla ukraińskich rodzin miałyby ulec radykalnemu uproszczeniu. Państwo ma również zachęcać do zakładania rodzin wielodzietnych poprzez budowę wielometrażowych mieszkań dedykowanych takim rodzinom, które byłyby dostępne za pośrednictwem wygodnych kredytów hipotecznych.

Korpus Narodowy poświęca swoją uwagę również kwestii ochrony tradycyjnego modelu rodziny. Państwo ma uznawać rodzinę nuklearną, którą tworzą małżeństwo kobiety i mężczyzny oraz ich dzieci, jako najwyższą wartość społeczną i podstawę wspólnoty. Na poziomie państwowym za pośrednictwem systemu edukacji mają być prowadzone kampanie promujące wysoki prestiż społeczny macierzyństwa, tradycyjne wartości oraz świętość ślubu⁹¹¹.

5.5.15. Postawienie na młode pokolenie

Zdaniem partii konieczne jest uchwalenie nowego programu państwowego na rzecz narodowo-patriotycznego wychowania dzieci i młodzieży. Jego najważniejszym zadaniem ma być wychowanie młodego pokolenia w duchu harmonijnego rozwoju na inicjatywnych i odpowiedzialnych obywateli. Dzięki organizacji konkursów i wsparciu finansowemu państwo ma stworzyć ramy rozwojowe dla organizacji młodzieżowych zajmujących się wychowaniem narodowo-patriotycznym, dla sekcji sportowych czy młodzieżowych kółek zainteresowań⁹¹². Aby wspierać młode talenty Korpus Narodowy postuluje wprowadzenie personalnych stypendiów na opłatę nauki w Ukrainie lub zagranicą w razie, kiedy warunki krajowe okażą się niewystarczające dla zapewnienia rozwoju⁹¹³. Państwo ma również finansować specjalne kursy o komercjalizacji innowacji dedykowane młodym uczonym oraz początkującym przedsiębiorcom. Wspierana ma być także Mała Akademia Nauk.

⁹¹⁰ Punkty 14.1.3 i 14.1.4 programu.

⁹¹¹ Punkty 14.2.1 i 14.2.2 programu.

⁹¹² Punkty 15.1.2 i 15.1.3 programu.

⁹¹³ Punkt 15.2.1 programu.

* * *

Program Korpusu Narodowego jest zdecydowanie najkrótszym objętościowo dokumentem programowym spośród trzech analizowanych nurtów ukraińskiego nacjonalizmu. Położony jest w nim nacisk na aspekt przyszłościowy - partia wyraźnie koncentruje się na realizacji dalekosiężnych zamierzeń, do których ma dążyć wypełniając poszczególne cele szczegółowe. Głównym jej zadaniem jest stworzenie takich warunków, by uwolnić potencjał i możliwości drzemące w narodzie ukraińskim. Jest to przekaz zdecydowanie bardziej pozytywny, pozbawiony tak wyraźnie nakreślonej w przypadku Swobody i Prawego Sektora instytucji wroga - tak zewnętrznego, jak i wewnętrznego. Oczywiście, Korpus Narodowy jest świadom trwającej wojny, co więcej - spośród analizowanych partii stawia najdalej idące warunki pod kątem ewentualnej normalizacji stosunków z Federacją Rosyjską. Widać jednak, że program adresowany jest przede wszystkim do młodego pokolenia Ukraińców, którzy wzrastali w realiach Rewolucji Godności i późniejszej wojny, są aktywni, ambitni, wykształceni, aspirujący do tworzenia europejskiej Ukrainy. Pod tym względem jest to program najbardziej daleki od programu Swobody, która w swej warstwie socjalnej wyraźnie koncentruje się na osobach starszych oraz o gorszej sytuacji materialnej.

Ruch Azowski przedstawia nietypową interpretację współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu. Choć strukturalnie może być on porównywalny z Prawym Sektorem, z wyraźnymi skrzydłami politycznym, militarnym i społecznym, wynika to przede wszystkim z historycznych kierunków rozwoju tych organizacji. Bazują one jednak na diametralnie innych założeniach, funkcjonują wedle odmiennej filozofii politycznej. Azow przyjmuje najbardziej unikalny model uprawiania polityki. Rolę formacji ideologicznej, realizowanej w przypadku Swobody przez afirmację spuścizny historycznego nacjonalizmu OUN i UPA, w przypadku Prawego Sektora poprzez antyliberalizm i ochronę tradycyjnych wartości, w przypadku Azowa przyjmuje płaszczyzna metapolityczna.

Azow wpisuje się swoją doktryną w pokrewne mu ideowo nurty nowej prawicy w Europie. Opiera swoją filozofię polityczną o myśl takich filozofów jak Ernst Junger i Julius Evola. Są to inspiracje co do zasady obce zarówno Swobodzie, jak i Prawemu Sektorowi. Według Azowa konieczna jest rewizja kategorii narodu jako wartości najwyższej i jego włączenie w szerszą hierarchię wartości w ramach harmonijnego współistnienia różnych etnosów, a także wyrzeczenie się wszelkich przejawów supremacjonizmu i szowinizmu na

rzecz postulowanego przez Azow - identaryzmu⁹¹⁴. Azowski identaryzm oznacza powrót do korzeni przedchrześcijańskich, dlatego też w powszechnym użyciu jest symbolika neopogańska. Pod względem kulturowym Azow umiejscawia Ukrainę w paradygmacie paneuropejskim - ukraińskość nie jest antyzachodnia, jak w przypadku Prawego Sektora, nie jest również wywodzona z tego, co za ukraińskie uznawali historyczni ideologowie i działacze OUN, jak w przypadku Swobody. Azow uznaje bowiem istnienie paneuropejskiej wspólnoty wartości, wzorców kulturowych i tradycji, które kształtują nową tożsamość narodów. To jest główne zadanie Azowa - formacja kulturowa Ukrainy w kierunku nowego wymiaru tożsamości. Proces ten, równoległe trwający w innych narodach europejskich, ma zakończyć się osiągnięciem kohezji i ustanowieniem nowego paneuropejskiego ładu międzynarodowego, w którym nacjonalizm nie jest czynnikiem destabilizującym relacje, powodującym napięcia i konflikty, ale wręcz przeciwnie, jest stabilizatorem, jest wspólnym mianownikiem ideowym.

Nowoprawicowa doktryna Ruchu Azowskiego determinuje praktykę polityczną tego nurtu ukraińskiego nacjonalizmu. Ponieważ, jak zostało wspomniane, cel Azowa jest długofalowy i wiąże się z transformacją tożsamościową narodu ukraińskiego w myśl azowskiego identaryzmu i metapolityki, realizacji tego celu muszą również odpowiadać działania podejmowane przez poszczególne komponenty Ruchu. Azow spośród trzech analizowanych nurtów nacjonalizmu przyjmuje perspektywę najbardziej holistyczną. Stawiając sobie za cel odpowiednią formację ideową, Azow rozpoczyna ten proces od szeroko zakrojonych działań edukacyjnych i wychowawczych pod szyldem Korpusu Młodzieżowego. W kolejnych fazach formacyjnych członek Azowa ma wybór - może bowiem podjąć on służbę wojskową w ramach Pułku Azow, może zaangażować się bezpośrednio w proces polityczny w ramach Korpusu Narodowego, ale może również rozwijać swój aktywizm obywatelski realizując szereg działań w Korpusie Cywilnym. Azow kształtuje w ten sposób „nowego Ukraińca” - całościowo, zagospodarowując pełne spektrum możliwej działalności publicznej.

Stosunkowo duży rozmach działań prowadzonych przez Ruch Azowski wskazuje na szeroki wachlarz możliwości rozwoju tego nurtu ukraińskiego nacjonalizmu. Jego niewątpliwa perspektywiczność może jednak być skutecznie tłumiona przez wewnętrzną rywalizację z innymi ugrupowaniami, przede wszystkim Swobodą, a także przez zewnętrzne, obiektywne uwarunkowania, na przykład postępującą emigrację młodego pokolenia Ukraińców, czyli grupy, do której w sposób najbardziej wyraźny odwołuje się Azow i wobec której adresuje

⁹¹⁴ P. Terpiłowski, *Polska w doktrynie geopolitycznej Ruchu Azowskiego*, „Wschodnioznawstwo” 2017, s. 194-195.

zdecydowaną większość swoich działań. Innym ważnym czynnikiem ograniczającym pole manewru Azowowi może być też polityka samych władz ukraińskich, które w razie wyraźnego wzrostu popularności inicjatyw podejmowanych przez ten Ruch mogą próbować uniezależnić je od wpływów Azowa, tak jak wzięty pod oficjalną kuratelę państwową został sam Pułk Azow. Wiele zależy również od decyzji samego Andrija Bileckiego, osoby centralnej dla całego Ruchu, niekwestionowanego lidera, przywódcy, którego autorytet pozostaje w łonie samej organizacji poza wszelką wątpliwością. Azow, pozbawiony charyzmy i możliwości organizacyjnych Bileckiego, może szybko podzielić losy Prawego Sektora i popaść w marginalizację. Jednocześnie, zwrócić należy uwagę, że sam Bilecki, chociaż nie ukrywa swoich ambicji politycznych, nie jest jednak politykiem do końca samodzielny. Otwarte pozostają pytania o charakter jego relacji z Arsenem Awakowem, który według wielu ekspertów⁹¹⁵ uznawany jest za politycznego patrona Azowa i samego Bileckiego. W tym kontekście polityczna przyszłość Azowa może w dużej mierze zależeć od dalszych losów samego Awakowa.

⁹¹⁵ Vide: T. Iwański, P. Żuchowski, *Filar systemu? O fenomenie politycznym Arsena Awakowa*, Warszawa 2020.

6. Nacjonalizm w działalności organów władzy państwowej na Ukrainie

Ważnym aspektem współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu jest jego praktyka polityczna realizująca się nie tylko w omówionych w poprzednich rozdziałach trzech nurtach doktrynalnych, ale również w wielopoziomowym wymiarze ukraińskiej władzy państwowej. W odróżnieniu bowiem od jego artykulacji w ramach poszczególnych partii czy organizacji nacjonalistycznych, działania realizujące nacjonalistyczną agendę, które podejmowane są przez konkretny ośrodek władzy, niosą za sobą niepodważalną legitymację państwową, a z racji tego, iż Ukraina jest państwem demokratycznym – również i istotny mandat społeczny. Innymi słowy, działania te, nawet jeśli podejmowane są przez polityków wywodzących się z partii lub organizacji wprost identyfikujących się z ideologią ukraińskiego nacjonalizmu, stają się emanacją woli państwa ukraińskiego i jego społeczeństwa we wszystkich obszarach realizowanych przez nie polityk. Z tego też względu mają one na przykład niewspółmiernie większe przełożenie na stosunki międzynarodowe, w tym relacje Ukrainy z państwami sąsiadującymi. Niniejszy rozdział oparty jest o podmiotowy podział organów władzy państwowej, wyróżniający najważniejsze ośrodki władzy realizujące działania o podłożu nacjonalistycznym. Całościowa analiza tej problematyki dowodzi, iż na przestrzeni całego okresu niepodległej Ukrainy mieliśmy do czynienia z dwoma zasadniczymi zwrotami polityki państwa ukraińskiego ku agendzie nacjonalistycznej. Pierwszy, mający miejsce po Pomarańczowej Rewolucji, wiązał się w dużej mierze z wizją nowej polityki historycznej, której głównym architektem stał się prezydent Wiktor Juszczenko. Drugi zaś, rozpoczęty podczas Rewolucji Godności i ugruntowany formułującą się w warunkach działań wojennych postrewolucyjną tożsamością Ukrainy, jest procesem o wiele bardziej złożonym, obejmującym też o wiele szerszy zakres podmiotowy organów władzy, niż miało to miejsce za rządów obozu pomarańczowego. To on też, z uwagi na aktualność problematyki, stanowi dominujący przedmiot poniższych rozważań.

6.1. Działalność Prezydenta Ukrainy

Prezydent Ukrainy w myśl prerogatyw wyznaczonych mu Konstytucją może pełnić ważną funkcję w kreowaniu strategicznego wymiaru polityki historycznej państwa. Analiza tego obszaru aktywności dotychczasowych prezydentów Ukrainy świadczy o istnieniu zróżnicowanej i niekiedy sprzecznej ze sobą agendy memoratywnej, jaką starali się oni realizować w toku swoich kadencji. Przyjmując na potrzeby niniejszych rozważań dość

uproszczony schemat bipolarnego podziału Ukrainy na rywalizujące ze sobą narracje historyczne, z jednej strony na narrację „zachodnią”, afirmatywną wobec Ukraińskiej Armii Powstańczej i podkreślającą martyrologizm losów narodu ukraińskiego w okresie okupacji komunistycznej, a z drugiej na „wschodnią”, akcentującą rolę Armii Czerwonej i wielowiekową więź łączącą Ukrainę z Rosją, zauważyć należy, iż zarówno prezydentury Łeonida Krawczuka (1991-1994), jak i Łeonida Kuczmy (1994-2004), dążyły do zachowania kompromisu w kwestii kierunków prowadzonej polityki historycznej⁹¹⁶. Znaczącą zmianę w tym zakresie przyniosła kadencja Wiktora Juszczuki, który jako pierwszy prezydent Ukrainy w sposób jednoznaczny opowiedział się za kierunkiem nowej polityki historycznej otwarcie odrzucającej spuściznę komunistyczną, opartym w głównej mierze o martyrologizację losów narodu ukraińskiego w XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem tragedii Wielkiego Głodu i afirmującym do pewnego stopnia narrację nacjonalistyczną. Po zwycięstwie w 2010 roku Wiktora Janukowycza doszło do przeorientowania polityki historycznej prowadzonej przez obóz prezydencki i skierowania jej ponownie na tory zdecydowanie krytyczne wobec dziedzictwa ukraińskiego nacjonalizmu. Rewolucja Godności i wynikająca z niej prezydentura Poroszenki przyniosła powrót do modelu polityki zapoczątkowanej przez Juszczukę. W wyniku trwających działań wojennych i załamania relacji z Rosją, daleko idącej intensyfikacji, w porównaniu do prezydentury Juszczuki, uległa również afirmacja nurtu nacjonalistycznego w całokształcie polityki prowadzonej przez nowego prezydenta Ukrainy.

6.1.1. Nacjonalizm w prezydenckiej polityce pamięci

Zwycięstwo Pomarańczowej Rewolucji dało prezydentowi Juszczuce olbrzymi mandat społeczny do przeprowadzenia głębokiej reformy ukraińskiego państwa. Jednym z kluczowych jej aspektów okazała się budowa od podstaw nowych założeń polityki historycznej, mającej stać się spoiwem jednoczącym całość społeczeństwa ukraińskiego i w konsekwencji formującym nową ukraińską tożsamość narodową. Centralne miejsce zajęła w niej tragedia Wielkiego Głodu, który to w ocenie Juszczuki miał się stać takim czynnikiem formacyjnym dla Ukraińców, jakim był horror Holocaustu dla narodu izraelskiego⁹¹⁷.

⁹¹⁶ Ł. Jasina et al., *Raport PISM: Obraz Polski w polityce historycznej Ukrainy*, Warszawa 2017, s. 7.

⁹¹⁷ A. Szczygło, *Kwestia jedności Ukrainy w kontekście bezpieczeństwa wewnętrznego i międzynarodowego*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2010, s. 13.

12 października 2007 roku prezydent Juszczenko podpisał dekret nadający pośmiertnie Romanowi Szuchewyczowi tytuł Bohatera Ukrainy, „za znaczący wkład wniesiony w narodowo-wyzwoleńczą walkę za wolność i niepodległość Ukrainy, a także z okazji setnej rocznicy urodzin i 65. rocznicy utworzenia Ukraińskiej Powstańczej Armii”⁹¹⁸. 20 stycznia 2010 roku prezydent Juszczenko podpisał analogiczny dekret nadający pośmiertnie Stepanowi Banderze tytuł Bohatera Ukrainy⁹¹⁹, „za niezłomność ducha w obronie idei narodowej, wykazany heroizm i poświęcenie w walce za niepodległe państwo ukraińskie”⁹²⁰. Po wygranych przez Wiktora Janukowycza wyborach prezydenckich, obie te decyzje zostały cofnięte w wyniku wyroku sądu w Doniecku. Pronacjonalistyczna polityka pamięci ośrodka prezydenckiego na Ukrainie uległa zamrożeniu do wybuchu Rewolucji Godności i przedterminowych wyborów w maju 2014 roku.

Już niebawem po zaprzysiężeniu na urząd Prezydenta Ukrainy zaczęła się klarować linia narracyjna Petra Poroszenki w odniesieniu do mitu Ukraińskiej Powstańczej Armii. W swoim wystąpieniu z 24 sierpnia 2014 roku, w Dniu Niepodległości Ukrainy, przyrównał on w jego ocenie bohaterskie formacje toczące wówczas aktywne działania militarne na wschodzie – Siły Zbrojne Ukrainy, Gwardię Narodową, Służbę Graniczną i bataliony ochotnicze – do między innymi UPA⁹²¹. Z kolei 25 września 2014 roku podczas konferencji prasowej stwierdził, że OUN/UPA jest obecnie „bardzo ważną i aktualną kwestią” i w sposób jednoznaczny ocenia ich jako bohaterów⁹²². 14 października 2014 roku Poroszenko podpisał dekret, który ustanawiał datę 14 października jako Dzień obrońcy Ukrainy. W uzasadnieniu przeczytać można, iż decyzja ta podyktowana była chęcią „uczczenia męstwa i heroizmu obrońców niepodległości i integralności terytorialnej Ukrainy, wojskowych tradycji i zwycięstw narodu ukraińskiego i sprzyjania dalszemu umacnianiu ducha patriotycznego w społeczeństwie”⁹²³. Nowo wprowadzone święto – Dzień obrońcy Ukrainy, zastąpiło stare – Dzień obrońcy Ojczyzny,

⁹¹⁸ УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №965/2007 Про присвоєння Р. Шухевичу звання Герой України.

⁹¹⁹ Bohater Ukrainy jest najwyższym tytułem honorowym Ukrainy, nadawanym przez Prezydenta Ukrainy osobom, które wniosły wybitne zasługi dla państwa ukraińskiego.

⁹²⁰ УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 46/2010 Про присвоєння С. Бандері звання Герой України

⁹²¹ W przemówieniu Poroszenko wskazał szereg historycznych formacji i grup, z których obecne wojska ukraińskie miały wywodzić swoją tożsamość. Co ważne, UPA została tu wymieniona w jednym rzędzie między innymi z „Ukraińcami walczącymi o Ukrainę w szeregach Armii Czerwonej”: *Виступ Президента на параді на честь 23-ї річниці Незалежності України*, <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-na-paradi-na-chest-23-yi-richnici-nezalezh-33534>, dostęp: 1.08.2018 r.

⁹²² *Порошенко считає УПА героями*, <https://www.segodnya.ua/politics/poroshenko-schitaet-upa-geroyami-555262.html>, dostęp: 1.08.2018 r

⁹²³ УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №806/2014 Про День захисника України.

wprowadzone dekretem prezydenta Kuczmy w 1999 roku i obchodzone 23 lutego⁹²⁴. Zauważyć należy, iż treść dekretu Kuczmy, a także sama ustanowiona wówczas data święta, stanowiły jednoznaczną kontynuację komunistycznego święta obowiązującego jeszcze w czasach Związku Radzieckiego, które upamiętniało datę 23 lutego jako rocznicę utworzenia Armii Czerwonej. W uzasadnieniu dekretu Kuczmy przeczytać można, iż decyzja ta była podyktowana „licznymi apelami organizacji społecznych i weteranów wojny”. Samo zaś święto, gloryfikujące niedookreśloną ojczyznę, nawiązujące bezpośrednio do pamięci Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, w połączeniu z obchodzonym 9 maja Dniem Zwycięstwa mogło służyć budowaniu tożsamości zbiorowej niuansującej, czy wręcz marginalizującej ukraiński wymiar państwowości, na co wskazywał między innymi szef Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej Wołodymyr Wjatrowycz⁹²⁵. „Zdekomunizowane” święto ustanowione dekretem Poroszenki obchodzone jest w dniu prawosławnego święta Pokrowy, ale również w dniu utworzenia Ukraińskiej Powstańczej Armii. Co istotne, Pokrowa była ważnym świętem obchodzonym przez Kozaków zaporoskich, co znalazło odzwierciedlenie w ustanowionym przez prezydenta Kucznię i również obchodzonym 14 października Dniu Kozactwa Ukraińskiego⁹²⁶. Choć nowe święto łączy więc trzy różne tradycje – chrześcijańska, kozacka i nacjonalistyczna, to jednak w samej treści dekretu Poroszenki akcentowane są jedynie dwie ostatnie z nich.

27 listopada 2014 roku w orędziu wygłoszonym na pierwszym posiedzeniu nowowwybranej Rady Najwyższej VIII kadencji Poroszenko nawiązał do myśli Dmytra Doncowa z *Podstaw naszej polityki*. „Historycznym faktem jest, jak pisał Doncow, że żaden naród nie wyzwolił się wyłącznie własnymi siłami. Zrealizować swoje polityczne cele udawało się im wyłącznie wtedy, kiedy włączali te sprawy w krąg uniwersalnych idei, wiazali je z interesami innych państw. To właśnie będziemy czynić” – powiedział Poroszenko⁹²⁷. Choć sam cytat z Doncowa znajdował uzasadnienie w treści przemówienia prezydenta, nawiązującym do konieczności powiązania strategicznych interesów państwa ukraińskiego z agendą bezpieczeństwa krajów NATO i Unii Europejskiej, to fakt nawiązania w orędziu do jednego z

⁹²⁴ УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 202/99 Про День захисника Вітчизни.

⁹²⁵ ДЕНЬ ЗАХИСНИКА УКРАЇНИ МАЄ ВІДЗНАЧАТИСЯ 14 ЖОВТНЯ НА ПОКРОВУ – ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ, <http://www.memory.gov.ua/news/den-zakhisnika-ukraini-mae-vidznachatisya-14-zhovtnya-na-pokrovu-institut-natsionalnoi-pam-yati>, dostęp: 1.08.2018 r.

⁹²⁶ УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 966/99 Про День Українського козацтва.

⁹²⁷ Позачергове послання Президента України до Верховної Ради України, <https://www.president.gov.ua/news/pozachergove-poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-rad-34118>, dostęp: 1.08.2018 r.

najważniejszych teoretyków ukraińskiego nacjonalizmu stanowi ważny czynnik w kontekście analizy ideowych fundamentów polityki Petra Poroszenki.

W marcu 2015 roku w trakcie przemówienia dla funkcjonariuszy SBU Poroszenko popełnił lapsus językowy używając określenia „cyniczni bandery”, zamiast zamierzonego „cyniczni bandyci”, w odniesieniu do prorosyjskich separatystów. Po tej słownej wpadce prezydent opublikował w mediach społecznościowych zdjęcia prezentujące go uśmiechniętego w wojskowym stroju z naszywką „cyniczny Bandera”, komentując zarazem, że „dopóki potrafimy żartować z samych siebie – jesteśmy niezwyciężeni”⁹²⁸. Wykorzystanie tego błędu językowego przez administrację prezydencką w celach wizerunkowych, w formie żartu zamieszczonego w mediach społecznościowych, ukazywał nie tylko przychylny stosunek prezydenta do historycznej postaci Stepana Bandery, ale było też działaniem udowadniającym proces wykraczania postaci Bandery, funkcjonującego dotychczas w przestrzeni memoratywnej jako symbol ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego, poza tę narrację. Bandera i wszelkie pochodne terminy do niego się odnoszące, jak banderyzm, banderowcy, nabierają tu kontekstu co do zasady pozanacjonalistycznego – Poroszenko dokonuje tutaj patriotyzacji nacjonalizmu, włącza narrację nacjonalistyczną do obiegu prowadzonej przez siebie – jako głowę państwa, ogólnej narracji proukraińskiej, propaństwowej. Bandera jest odzierany ze swojej nacjonalistycznej konotacji, stając się pewnego rodzaju popkulturowym, pozaideologicznym, symbolem ukraińskości. Zjawisko to jest częścią szerszego pojęcia nacjonalizacji, stanowiącej proces społeczno-polityczny realizowany przez postmajdanowe władze ukraińskie. Jego przykłady zostaną omówione w dalszej części niniejszego rozdziału.

Istotnym przeobrażeniem uległa również polityka pamięci wobec II Wojny Światowej. Ważnym jej elementem w działaniach prezydenta Poroszenki była bowiem próba synkretyzacji mitu Ukraińskiej Powstańczej Armii z mitem „zwykłych” Ukraińców, walczących we frontowych oddziałach Armii Czerwonej. Narracja ta miała za zadanie uwspólnić losy narodu walczącego z nazizmem w szeregach różnych formacji, a co za tym idzie, nadać tej walce nowy, nacjonalistyczny, i ukraiński kontekst. Liczne działania propagandowe w tej kwestii podejmowane były przede wszystkim z okazji obchodzonego już 8, a nie 9 maja, Dnia Pamięci i Pojednania. Towarzysząca uroczystościom czerwono-czarna rozeta w klapie garnituru Poroszenki była z jednej strony symbolem Maku Pamięci, popularnego zwłaszcza w krajach

⁹²⁸ П. Порошенко, <https://twitter.com/poroshenko/status/582537167286714368>, dostęp: 1.08.2018 r.

anglosaskich symbolu pamięci ofiar II Wojny Światowej⁹²⁹. Z drugiej zaś strony niewątpliwą intencją Poroszenki było zamierzone podobieństwo rozety do barw UPA⁹³⁰. Synkretyzacja mitów UPA i Armii Czerwonej odbywała się głównie na płaszczyźnie propagandowej w ramach uroczystości organizowanych przez prezydenta, przy wspólnym udziale weteranów obu formacji, gdzie podkreślana była także ich ciągłość tożsamościowa ze współczesnymi obrońcami Ukrainy walczącymi z rosyjską agresją na wschodzie⁹³¹. Najbardziej trafnym przedstawieniem tej nowej, synkretycznej i nacjonalistycznej narracji, wydaje się być przemówienie prezydenta Poroszenki z 8 maja 2016 roku, w którym stwierdził on: „Jeszcze w marcu 1939 roku Ukraińcy na Zakarpaciu jako pierwsi na naszej ziemi odczuli pierwszy śmiertelny oddech przyszłej tragedii. We wrześniu, ponad sto tysięcy Ukraińców poszło w nierówny bój z Wehrmachtem w ramach Wojska Polskiego. (...) Ukraińcy walczyli w Armii Czerwonej, w radzieckich oddziałach partyzanckich, w ruchach oporu w państwach Europy, w armiach Kanady, Ameryki, Australii, Wielkiej Brytanii i innych krajów. W ubiegłym roku w końcu, na ustawodawczym poziomie oddaliśmy należny szacunek i uznaliśmy rolę Ukraińskiej Powstańczej Armii. (...) To było, jest i będzie nasze zwycięstwo”⁹³². W tym kontekście Ukraina jawi się już jako świadomy tożsamościowo, choć dalej niesuwerenny podmiot stosunków międzynarodowych, którego naród walką zbrojną w szeregach różnych formacji wojskowych podczas II Wojny Światowej starał się zrealizować wspólny polityczny cel – niezależne państwo ukraińskie. Jest to też spójna pod względem historycznym ciągłość narracyjna z nowym projektem w ramach polityki historycznej.

Mowa tu o polityce pamięci Ukraińskiej Rewolucji 1917-1921, w której gloryfikacji również aktywnie uczestniczył prezydent Poroszenko. Przypadająca na jego kadencję stuletnia rocznica obszernego katalogu wydarzeń zaliczanych do tejże Rewolucji jest okazją do nowego nurtu narracyjnego w polityce historycznej. Podczas inauguracji jej obchodów, w

⁹²⁹ M. Iwanik, *Maki pamięci zamiast goździków zwycięstwa*, <http://www.polukr.net/blog/2015/04/maki-pamieci-zamiast-goździkow-zwyciestwa/>, dostęp: 1.08.2018 r.

⁹³⁰ T. Isakowicz-Zaleski, *Poroszenko przy Komorowskim i Tusku w barwach zbrodniczej UPA!*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/poroszenko-przy-komorowskim-i-tusku-w-barwach-zbrodniczej-upa/xhgnx0>, dostęp: 1.08.2018 r.

⁹³¹ *Ціною великої самопожертви ви захищали Україну і нині її обороняєте – Президент на зустрічі з ветеранами Другої світової війни та військовими-учасниками АТО*, <https://www.president.gov.ua/news/cinoyu-velikoyi-samopozhertvi-vi-zahishali-ukrayinu-i-nini-y-37076>, dostęp: 1.08.2018 r.

⁹³² *Виступ Президента під час акції «Перша хвилинка миру» у День пам'яті та примирення*, <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-pid-chas-akciiy-persha-hvilina-miru-u-den-37079>, dostęp: 1.08.2018 r.

przemówieniu wygłoszonym w Narodowym Muzeum Historii Ukrainy, Poroszenko wspomniał o historycznych postaciach tego okresu, wobec których współczesna Ukraina i Ukraińcy winni być wdzięczni za ich dorobek. Obok Symona Petlury czy Pawła Skoropadskiego, prezydent Ukrainy wymienił również polityków i działaczy nacjonalistycznych: Jewhena Konowalca, Mychajłę Hruszewskiego i Dmytra Doncowa⁹³³. Wpisanie Konowalca czy Doncowa w dyskurs państwowotwórczy, bo jako taki w istocie była prowadzona narracja dotycząca Ukraińskiej Rewolucji, w memoratywny panteon „ojców” ukraińskiej niepodległości, było logiczną konsekwencją uznania przez państwo ukraińskie narodowyzwoleńczego charakteru walki UPA, która była niejako kontynuacją działań podejmowanych w ramach Rewolucji 1917-1921. Zarówno Konowalec, jak i Doncow brali aktywny udział w wydarzeniach tamtego okresu (prominentną rolę odegrał zwłaszcza Konowalec, który dowodził Strzelcami Siczowymi⁹³⁴), jednak ich wyróżnienie przez Poroszenkę mogło się również wiązać z ich późniejszą, znacznie szerzej znaną opinii publicznej, działalnością nacjonalistyczną.

Ważną kwestią w kontekście afirmacyjnego wymiaru polityki historycznej prezydenta Poroszenki pozostawał spór o ocenę wydarzeń na Wołyniu. W przemówieniu wygłoszonym 14 października 2017 roku z okazji 75. rocznicy utworzenia Ukraińskiej Armii Powstańczej Poroszenko stwierdził, że UPA walczyła przeciwko dwóm totalitarnym reżimom o całkowite wyzwolenie wszystkich ukraińskich ziem i narodu ukraińskiego spod ich okupacji. Zaaapelował jednak, by hołd wobec pamięci historycznej nie sprawiał, że teraźniejszość i przyszłość stałyby się zakładnikami przeszłości. „Pamiętamy o wielkich czynach, nie zapominając jednak i o trudnych kartach naszej historii” - stwierdził Poroszenko. Dodał również, aby kierować się poradą ojca świętego Jana Pawła II⁹³⁵ „przebaczamy i prosimy o przebaczenie”⁹³⁶. Pogląd ten zorientowany był na oddalenie faktograficznej debaty wokół Wołynia. Jego celem było w praktyce zamknięcie dyskusji wokół oceny moralnej i kwalifikacji prawnej Rzezi Wołyńskiej

⁹³³ *Звернення Президента до Українського народу з нагоди відзначення 100-річчя події Української революції 1917 – 1921 років*, <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-vidzna-40434>, dostęp: 1.08.2018 r.

⁹³⁴ М. Ковальчук, *На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Є. Коновальця в 1917-21 рр.*, Кіjów 2010

⁹³⁵ Poroszenko w tym miejscu popełnił błąd, ponieważ w rzeczywistości stwierdzenie to pochodzi z listu biskupów polskich do niemieckich z 1965 r.

⁹³⁶ *Пам'ятаємо все величне і не забуваємо про важкі сторінки нашої історії – Президент про боротьбу воїнів УПА*, <https://www.president.gov.ua/news/pamyatayemo-vse-velichne-i-ne-zabuvayemo-pro-vazhki-storinki-43954>, dostęp: 1.08.2018 r.

na rzecz nowego otwarcia stosunków polsko-ukraińskich, nie obarczonych już mroczną spuścizną wzajemnych krzywd⁹³⁷.

6.1.2. Kształtowanie nowej tożsamości narodowej

Prezydent Ukrainy, jako głowa państwa ciesząca się z racji swego urzędu najpotężniejszym mandatem i legitymacją społeczną, ma również szerokie możliwości działania, wobec nie tylko określonego kształtu polityki historycznej państwa, ale również wobec kwestii ideacyjnych, odnoszących się do nacjonalizmu jako procesu formacyjnego naród i tożsamość narodową wokół określonych kategorii politycznych. Zarówno Krawczuk jak i Kuczma, opierając swoją politykę o panujący wówczas na Ukrainie postsowiecizm, nie starali się w żaden istotny sposób wypełnić tej ideologicznej próżni, Janukowycz zaś próbował meandrować pomiędzy coraz głośniejszymi europejskimi aspiracjami młodszej części społeczeństwa ukraińskiego (np. zaspokajając je w pewnym stopniu organizacją z Polską Mistrzostwa Europy w piłce nożnej), starając się jednocześnie utrwalić schematy zależności z Moskwą (zarówno w wymiarze politycznym dla Ukrainy, jak i swoim osobistym). Na tym tle prezydenturę Wiktora Juszczenki można określić jako stawiającą podwaliny ideologiczne pod budowę nowego ukraińskiego nacjonalizmu, który narodził się podczas Rewolucji Godności. Jednak jego aktywność w kwestii kreacji nowej tożsamości ukraińskiej odnosiła się głównie do wprowadzenia na agendę działań polityki historycznej, zorientowanej przede wszystkim na pamięć o tragedii Wielkiego Głodu. W tym sensie Poroszenko odwołując się do historycznych narracji OUN i UPA był do pewnego stopnia kontynuatorem wizji Juszczenki, ale odbywało się to w ramach zupełnie nowych, wojennych realiów politycznych, okupionych ponad 10 tysiącami ofiar wojny, utratą Krymu i znaczącej części obwodów donieckiego i ługańskiego. Poroszenko brał również aktywny udział w kreacji nowego modelu tożsamościowego dla Ukrainy i ukraińskiego społeczeństwa. Konsolidacja narodu wokół wspólnych, bieżących wartości, idei, czy też nawet instytucji, odgrywały jedną z kluczowych ról w publicznej aktywności prezydenta Poroszenki. Sprowadzała się ona w głównej mierze do warstwy narracyjnej, często obecnej w przemówieniach i orędziach prezydenta Ukrainy. Choć, jak zostało to już zaznaczone, Poroszenko w dalszym ciągu w ważnym dla siebie polu stawał

⁹³⁷ Pogląd ten zbliżony jest do stanowiska prezydenta Juszczenki, który w wywiadzie dla RMF FM stwierdził, że ocenę wydarzeń historycznych należy pozostawić historykom, natomiast do polityków należy dyskusja o przyszłości: *Wiktor Juszczenko w RMF FM: Nie chciałbym, żeby pouczać Ukraińców, kto u nas ma być bohaterem*, <https://www.rmfm24.pl/fakty/swiat/news-wiktor-juszczenko-w-rmf-fm-nie-chcialbym-zeby-pouczac-ukrain,nId,2456500>, dostęp: 1.08.2018 r.

afirmatywny dla ukraińskiego nacjonalizmu i dziedzictwa OUN i UPA wymiar polityki historycznej, to jednak w odróżnieniu od prezydentury Juszczenki, realia prowadzonej wojny nadały prezydentowi Ukrainy zupełnie nowy zakres możliwości w kwestii kształtowania nowych, współczesnych wymiarów formacji tożsamościowej Ukraińców. Kreowana ona była w oparciu o nowe dla Ukrainy, żywe mity martyrologiczne – bohaterów Niebiańskiej Sotni czy cyborgów poległych w gruzach terminalu donieckiego lotniska, ale także wartości o znaczeniu dla Ukrainy wręcz cywilizacyjnym.

Nowa tożsamość ukraińska miała w perspektywie polityki prezydenta Poroszenki wymiar nie tylko martyrologiczny, ale także aksjologiczny, w którym najważniejsze miejsce zajmowała europejskość Ukrainy. Prezydent, konstruując bipolarną wizję rywalizujących narracji tożsamości ukraińskiej, przeciwstawiał ją zdradzieckiej w swej politycznej praktyce tożsamości postsowieckiej, nawiązującej do ścisłych relacji z Rosją, która w wyniku zwycięskiej Rewolucji Godności ostatecznie ujawniła się jako śmiertelny wróg niepodległej Ukrainy. Europejski wybór Ukrainy był jednym z najczęstszych motywów przemówień Poroszenki, wykorzystywanych zarówno na użytek wewnętrzny na Ukrainie, ale także obecnych na arenie międzynarodowej, gdzie starał się on pozyskać akceptację i poparcie Zachodu dla własnej polityki. W przemówieniu w polskim Sejmie Poroszenko zaznaczył, że Ukraina odzyskała niepodległość drogą pokojową, ale dziś płaci niezwykle wysoką cenę – życia ludzkiego – za swoją tożsamość europejską i samodzielność. „Rok temu Ukraińcy pokazali, że są godni swoich przodków, swojej historii, że są narodem europejskim”⁹³⁸ – powiedział wówczas prezydent. Wpisanie Ukrainy w tę narrację europejską miało wymiar nie tylko tożsamościowy, ale również geopolityczny. Tocząca się na wschodzie wojna z Rosją nie była tylko wojną o terytorium i kontrolę polityczną nad Ukrainą, stawała się ona wojną o europejskie wartości, za którymi Ukraińcy zdecydowali się opowiedzieć na Majdanie. Jak twierdził Poroszenko – „dziś na naszych wschodnich rubieżach, rubieżach naszego państwa bronimy Europy, spraw europejskich, bronimy demokracji”⁹³⁹. Przekaz ten wprost wpisywał się w omawianą wcześniej myśl Doncowa, którą jako imperatyw swojej polityki zagranicznej przyjął Poroszenko.

⁹³⁸ *Prezydent Poroszenko w Sejmie: Polska dla Ukrainy symbolem europejskiego sukcesu*, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/komunikat.xsp?documentId=0BE66D683ADF730CC1257DB10051DA00>, dostęp: 1.08.2018 r.

⁹³⁹ *Ibidem*.

Jednym z najważniejszych dokumentów nakreślających ramy formowania nowej tożsamości narodowej była przyjęta przez Poroszenkę dekretem z 13 października 2015 roku Strategia wychowania narodowo-patriotycznego dzieci i młodzieży na lata 2016-2020⁹⁴⁰. Głównym celem wskazywanym przez strategię było wychowanie obywatela – patrioty Ukrainy, drogą utwierdzenia miłości do ojczyzny, duchowości, moralności, szacunku wobec zdobywcy narodu ukraińskiego, naśladowania najlepszych przykładów męstwa bojowników o wolność i niepodległość Ukrainy, zarówno tych historycznych, jak i współczesnych. Przyjęta przez Poroszenkę Strategia wyznaczała główne ramy działań w zakresie wychowania narodowo-patriotycznego, jednak ich realna implementacja stanowiła już odpowiedzialność rządu ukraińskiego. Realizacja tych zadań została omówiona w kolejnej części rozdziału.

Strategia wychowania narodowo-patriotycznego była jednym z istotniejszych elementów działań prezydenta na rzecz budowy wspólnoty narodowej. Osadzać się miała ona nie tylko na wymiarze aksjologicznym, odnoszącym się do wspólnych wartości narodowych, ale także w wymiarze praktycznym do działań podejmowanych na rzecz wspólnego dobra państwa. W takim też duchu w orędziu do Rady Najwyższej z 6 września 2016 roku Poroszenko apelował o zachowanie jedności narodowej i polityczną konsolidację, które to w sytuacji wojennego zagrożenia ze Wschodu uznał za konieczne do realizacji w ukraińskim życiu publicznym kwestie „życia i śmierci”⁹⁴¹. Instytucją, wokół której miałyby się konsolidować społeczeństwo ukraińskie, byłaby w przytoczonej wizji Poroszenki ukraińska armia. To ona bowiem ponosiła główny ciężar obrony suwerenności państwa. Zasadna była więc, zdaniem Poroszenki, nie tylko jej gloryfikacja w przestrzeni memoratywnej czy znaczący jej udział w formacji tożsamościowej, ale również chociażby powszechna akceptacja wśród obywateli dla konieczności zwiększania finansowania ukraińskich Sił Zbrojnych. Pomimo powszechnie promowanej wizji nowej ukraińskiej tożsamości, w publicznej aktywności prezydenta Poroszenki zdarzały się wystąpienia sugerujące trudności z jej faktyczną budową, zwłaszcza w sferze mentalnościowej. Podkreślił to chociażby w przemówieniu podczas wizyty w grudniu 2016 roku w Polsce, gdy wskazał, że Ukraina w dalszym ciągu boryka się z kwestią formacji nowej tożsamości narodowej na gruzach pokutującego wciąż postsowietyzmu. „Związek

⁹⁴⁰ Указ Президента України № 580/2015 Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 - 2020 роки.

⁹⁴¹ Щорічне Послання Президента до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2016 році», <https://www.president.gov.ua/news/shorichne-poslannya-prezidenta-do-verhovnoyi-radi-pro-vnutri-38077>, dostęp: 1.08.2018 r.

Radziecki jeszcze nie został pochowany. Ukraina teraz walczy o to, by wreszcie pogrzebać Związek Radziecki w głowach i umysłach ludzi” – powiedział w Warszawie prezydent⁹⁴².

Jednym z ważnych elementów nacjonalizmu, również w kontekście oczekiwanego przez Poroszenkę zerwania z postsowiecizmem, była rewizja polityki językowej (i, szerzej, całokształtu polityki informacyjnej) państwa ukraińskiego. Choć realizowana była ona głównie przez rząd, wspierana była aktywnością ośrodka prezydenckiego. Poroszenko podejmował w tym zakresie zarówno działania legislacyjne, w postaci dekretów – jak chociażby dekret delegalizujący działalność na terytorium Ukrainy tak zwanego runetu, czyli rosyjskich usług i dóbr elektronicznych, w postaci rosyjskiego oprogramowania komputerowego, portali internetowych i mediów społecznościowych⁹⁴³, jak i deklaratywne – z okazji obchodzonego 9 listopada Dnia Ukraińskiego Piśmiennictwa i Języka Poroszenko zadeklarował dalsze wzmacnianie pozycji języka ukraińskiego. Wyraził również oczekiwanie wobec Rady Najwyższej odnośnie przyjęcia stosownej ustawy gwarantującej obowiązkową obecność języka ukraińskiego w sferze usług⁹⁴⁴.

Należyta formacja tożsamościowa powinna również, zdaniem prezydenta Poroszenki, obejmować nierozwiązaną dotychczas kwestię podwójnego obywatelstwa części obywateli Ukrainy. W marcu 2017 roku prezydent wniósł do Rady Najwyższej projekt ustawy⁹⁴⁵ w tej sprawie, zakładający pozbawienie obywatelstwa Ukrainy osób legitymujących się paszportami innych państw. W domyśle wymierzony był on przede wszystkim w osoby posiadające obywatelstwo Federacji Rosyjskiej. Według szacunków, niemal 200 tys. Ukraińców mogło otrzymać rosyjskie paszporty tylko w latach 2014-2016⁹⁴⁶. Projekt ten nie znalazł jednak

⁹⁴² Poroszenko w Belwederze: „Polacy, dziękuję wam, że nie sprzedaliście duszy za naftodolary i petrodolary”. *Poruszające wystąpienia prezydentów Polski i Ukrainy*, <https://wpolityce.pl/polityka/317859-poroszenko-w-belwederze-polacy-dziekuje-wam-ze-nie-sprzedaliscie-duszy-za-naftodolary-i-petrodolary-poruszajace-wystapienia-prezydentow-polski-i-ukrainy>, dostęp: 1.08.2018 r.

⁹⁴³ УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 133/2017 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)"

⁹⁴⁴ П. Порошенко, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1137990413002016&id=474409562693441, dostęp: 1.08.2018 r.

⁹⁴⁵ Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про громадянство України" щодо реалізації права змінити громадянство, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61320, dostęp: 1.08.2018 r.

⁹⁴⁶ М. Сидоржевський, *Громадянство РФ для українців за спрощеною схемою: загрози для Києва*, <https://www.dw.com/uk/громадянство-рф-для-українців-за-спрощеною-схемою-загрози-для-києва/a-39786395>, dostęp: 1.08.2018 r.

uznania wśród deputowanych Rady Najwyższej i został „zamrożony” w procedurze legislacyjnej.

W ramach kampanii przed zaplanowanymi na wiosnę 2019 roku wyborami prezydenckimi, Poroszenko położył silny nacisk na konsolidację narodu ukraińskiego wobec kwestii tożsamościowych, na których silne piętno odcisnął także ukraiński nacjonalizm. Głównym hasłem kampanii stało się „Armia! Wiara! Język!”. Prezydent w orędziu wygłoszonym w Radzie Najwyższej tłumaczył, że są to trzy elementy formujące nowy wymiar ukraińskiej tożsamości narodowej: „Armia, wiara i język to nie jest hasło. To formuła współczesnej tożsamości ukraińskiej. Armia broni naszą ziemię. Język broni nasze serce. Wiara broni naszą duszę”⁹⁴⁷.

Kluczowym elementem kampanii wyborczej Poroszenki było wykorzystanie nadania Tomosu przez patriarchę Konstantynopola Bartłomieja I. Instrumentalizował on to wydarzenie nie tylko w warstwie narracyjnej (uwypuklonej w samym hasle kampanii), ale także podkreślając jego znaczenie dla samej Ukrainy - Poroszenko zrównał je w swojej wadze z włodzimierzowym chrzestem Rusi i ogłoszeniem niepodległości Ukrainy⁹⁴⁸. Rzeczywiście, historyczne zjednoczenie ukraińskiego prawosławia nie odbyło się bez zakulisowych zabiegów dyplomatycznych, które osobiście podjął Poroszenko w rozmowach z Bartłomiejem⁹⁴⁹. 15 grudnia 2018 roku miał miejsce sobór zjednoczeniowy ukraińskich Kościołów prawosławnych, w którym wzięli udział przedstawiciele wszystkich trzech Kościołów, w tym również biskupi z Cerkwi patriarchy moskiewskiego (2 z 73 czynnych)⁹⁵⁰. 5 stycznia 2019 roku Tomos nadający zjednoczonemu Kościołowi Prawosławnemu Ukrainy status autokefalii uroczyście podpisał patriarcha Bartłomiej, zaś dzień później został on wręczony nowemu przywódcy, metropolicie Epifaniuszowi. Poroszenko natychmiast usiłował zdyskontować ten sukces również politycznie, pod kątem nadchodzących wyborów, wyruszając wraz z Epifaniuszem w objazdową podróż po ukraińskich miastach, w których prezentowali Tomos. W iście kampanijnym tempie odwiedzili oni w osiem dni stycznia Równe, Winnicę, Łuck, Boryspil,

⁹⁴⁷ Президент України Петро Порошенко звернувся до Верховної Ради зі Щорічним посланням про внутрішні і зовнішні становище України (відео виступу), <https://www.rada.gov.ua/news/Тор-повуна/162258.html>, dostęp: 20.01.2022 r.

⁹⁴⁸ Порошенко: «Томос – це ще один акт проголошення Незалежності України», <https://www.radiosvoboda.org/a/29693767.html>, dostęp: 20.01.2022 r.

⁹⁴⁹ Szerzej na temat okoliczności nadania Tomosu i uwarunkowań konfesyjnych Ukrainy: T. Szyszlak, *The conflict over the autocephaly of Ukrainian Orthodoxy as an element of the hybrid war*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 18(2020), z. 3, s. 49-71.

⁹⁵⁰ T. Olszański, *Historyczne zjednoczenie Kościołów prawosławnych Ukrainy*, Warszawa 2018.

Żytomierz i Czerkasy. Ukrainę obległy również billboardy przedstawiające hasło „Tomos dla Ukrainy!” wraz ze wspólnym zdjęciem Poroszenki, Epifaniasza i Tomosu⁹⁵¹.

Poroszenko współtworzył więc wydarzenie o bezprecedensowym znaczeniu dla ukraińskiej tożsamości narodowej kształtowanej na niwie religijnej. Co ważne, postulat zjednoczenia ukraińskiej Cerkwi był też często podnoszony przez nacjonalistów w ich agendzie programowej. Nadanie Tomosu jest dla Ukrainy wydarzeniem o epokowym znaczeniu, jeśli idzie o ostateczne „wyrwanie” rządu dusz ukraińskich wiernych spod moskiewskiej kurateli. Jednocześnie trzeba zaznaczyć, że proces eliminowania wpływów rosyjskiego prawosławia na Ukrainie będzie miał charakter długotrwały i będzie ukierunkowany nie tylko na mobilizację wiernych do zmiany swoich dotychczasowych preferencji konfesyjnych na rzecz „właściwego” Kościoła. Jednoczeniu ukraińskiej Cerkwi będą bowiem towarzyszyć także liczne konflikty i spory o charakterze organizacyjnym i personalnym. Pierwszych efektów Tomosu jako czynnika konsolidacyjnego na płaszczyźnie tożsamościowej należy więc się spodziewać dopiero w perspektywie średnio i długookresowej.

6.2. Działalność ukraińskich organów rządowych

Jednym z pytań badawczych niniejszej rozprawy była kwestia wpływu ideologii ukraińskiego nacjonalizmu na bieżącą praktykę działań podejmowanych przez ukraińskie władze państwowe. W powiązaniu z nim wysunięto hipotezy badawcze mówiące o inkorporacji wybranych elementów ideologii ukraińskiego nacjonalizmu do polityki władz państwowych i w konsekwencji o ukształtowaniu się, właśnie w oparciu o nową politykę państwową, nowego, nacjonalistycznego wymiaru ukraińskiej tożsamości narodowej. Na wstępie należy więc określić które ośrodki władzy uznać można za kluczowe, jeśli chodzi o odpowiedzialność za proces formujący nową tożsamość narodową. Z pewnością strategiczną rolę ma tutaj do odegrania Prezydent Ukrainy jako Głowa Państwa, co zostało powyżej wykazane. Jednakże, chociaż pełni on ważną funkcję w wyznaczaniu strategicznych kierunków polityki państwa ukraińskiego, a w zakresie prowadzenia polityki historycznej i tożsamościowej bierze w nich również aktywny udział, to jednak praktyczna implementacja założeń i realizacja konkretnych działań spoczywa przede wszystkim na władzy wykonawczej. Jej najwyższym organem, zgodnie z artykułem 113 Konstytucji, jest Gabinet Ministrów Ukrainy⁹⁵².

⁹⁵¹ О. Півторак, *Церковна агітація: чи є Томос-тур передвиборчою кампанією Президента?*, <https://vybory.pravda.com.ua/articles/2019/01/25/7149842/>, dostęp: 20.01.2022 r.

⁹⁵² ЗАКОН УКРАЇНИ Про центральні органи виконавчої влади (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 38, ст.385).

Formacja tożsamościowa odbywa się głównie za pośrednictwem dwóch ośrodków rządowych. Z jednej strony jest to Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej odpowiedzialny za całokształt nie tylko już polityki historycznej państwa w jej ścisłym rozumieniu, ale także - za realizację szerokiego zakresu działań z obszaru polityki tożsamościowej w jej aktualnym, współczesnym kontekście. Z drugiej strony niebagatelną rolę w procesie kształtowania tożsamości narodowej odgrywa edukacja. Dlatego też analizie zostały działania Ministerstwa Edukacji i Nauki, odpowiedzialnego za praktyczną implementację nowej narracji tożsamościowej w sferze edukacji i wychowania młodego pokolenia.

6.2.1. Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej

Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej (UIPN) jest instytucją odpowiadającą za całokształt polityki historycznej prowadzonej na szczeblu rządowym. Utworzony został 31 marca 2006 roku jako główny element instytucjonalny programu nowej polityki historycznej „pomarańczowego” obozu rządowego⁹⁵³, jednak nie odgrywał on wówczas znaczącej roli, a dalszej marginalizacji uległ pod rządami obozu Wiktora Janukowycza⁹⁵⁴. Jakościowa zmiana w kwestii podejścia władzy centralnej do roli, jaką winien odgrywać UIPN, dokonała się po Rewolucji Godności. W marcu 2014 roku szefem Instytutu został lwowski historyk Wołodmyr Wjatrowycz, przystąpiono również do reformy Instytutu wzmacniając jego pozycję instytucjonalną, poszerzając kompetencje i zwiększając stopniowo budżet. Co istotne, zmiany personalne, które zaszły po Rewolucji Godności w UIPN nie dotyczyły tylko samego Wjatrowycza. Wraz z nim szeregi Instytutu zasilili naukowcy związani wcześniej z Centrum Badań Ruchu Narodowo-Wyzwoleńczego, pozarządowego ośrodka badawczego prowadzącego apologetyczną działalność wobec spuścizny OUN/UPA. W ten sposób Instytut na każdym poziomie organizacyjnym rozpoczął działalność w oparciu o spójną ideologicznie wizję polityki historycznej, jaką miał za zadanie prowadzić⁹⁵⁵.

Za kadencji Wjatrowycza, UIPN, choć formalnie podporządkowany był ukraińskiemu rządowi, (szefa Instytutu powołuje i odwołuje Gabinet Ministrów na wniosek premiera, któremu propozycje kandydatur przedstawia minister kultury), w praktyce prowadził niezależną i samodzielną politykę. Według Tadeusza Olszańskiego działo się tak między

⁹⁵³ Кабінет Міністрів України Постанова від 31 травня 2006 р. N 764 Про утворення Українського інституту національної пам'яті

⁹⁵⁴ T. Olszański, *Wielka dekomunizacja. Ukraińska polityka historyczna czasu wojny*, Warszawa 2017, s. 12.

⁹⁵⁵ M. Wojnar, *Miejsce Stepana Bandery w ukraińskiej polityce pamięci w latach 2014-2019*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 18(2020), z. 2, s. 191.

innymi dlatego, ponieważ „czołowi ukraińscy politycy zdawali sobie wprawdzie sprawę z konieczności prowadzenia przez państwo polityki historycznej, ale zupełnie nie rozumieli, na czym miałyby ona polegać, ani nie był to dla nich priorytet”, a sam Wjatrowycz nie przejawiał dalekosiężnych ambicji politycznych, nie jest więc on groźny dla żadnej z rywalizujących frakcji⁹⁵⁶.

Zakres zadań, za które odpowiedzialny jest UIPN, regulują Przepisy o Ukraińskim Instytucie Pamięci Narodowej przyjęte w uchwale rządowej z 12 listopada 2014 roku⁹⁵⁷. Zgodnie z nimi, Instytut odpowiada za realizację polityki państwa w sferze przywracania i ochrony pamięci narodowej narodu ukraińskiego, poprzez:

- a) organizację wszechstronnych badań nad ukraińskim procesem państwowotwórczym, etapami walki o odnowienie państwowości ukraińskiej i propagowaniem tej wiedzy w kraju i za granicą;
- b) ochronę pamięci: uczestników ruchu narodowo-wyzwoleńczego, Ukraińskiej Rewolucji 1917-1921 i wojen, ofiar Wielkiego Głodu 1932-1933, masowych głodów 1921-1923 i 1946 -1947, a także ofiar politycznych represji i osób, które wzięły udział w obronie niepodległości, suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy, także w ramach Operacji Antyterrorystycznej;
- c) organizację badań nad historycznym dziedzictwem mniejszości narodowych i rdzennych narodów Ukrainy, a także wspieraniem ich integracji w społeczeństwie;
- d) popularyzację historii Ukrainy i jej wybitnych osobistości;
- e) przewyżnianie historycznych mitów.

Taki zakres bezpośredniej odpowiedzialności Instytutu sprawia, że uczestniczył on nie tylko w polityce historycznej odnoszącej się do czasów minionych, ale również aktywnie partycypuje w polityce tożsamościowej, kreującej nową narrację wokół narodu ukraińskiego. Nacjonalizm w działalności UIPN ma więc wymiar nie tylko memoratywny, ale również formatywny. Te dwa aspekty – historyczny i tożsamościowy, łączone często w synergizujących się narracjach (na przykład zrównujących weteranów UPA z żołnierzami walczącymi w Donbasie) składają się na całość polityki pamięci UIPN.

⁹⁵⁶ T. Olszański, *Wielka dekomunizacja...*, s. 13.

⁹⁵⁷ Кабінет Міністрів України Постанова від 12 листопада 2014 р. № 684 Деякі питання Українського інституту національної пам'яті.

6.2.1.1. Nacjonalizm w polityce historycznej UIPN

Najważniejszym obszarem, w jakim ujawnia się aspekt nacjonalistyczny w polityce historycznej UIPN, jest bez wątpienia afirmatywna ocena działalności Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Zdaniem samego Wołodymyra Wjatrowycza, UPA nie zorganizowała „wielkiej, zorganizowanej, antypolskiej akcji; nie istniał żaden rozkaz przeprowadzenia czystki, a nawet nie było możliwości realizacji takiej akcji przez ukraińskie podziemie. (...) Polaków i Ukraińców dzieliły konflikty wyznaniowe, etniczne, społeczne. Te ostatnie narosły na Wołyniu na skutek akcji kolonizacyjnej w II Rzeczypospolitej. Konflikty podsycała władza sowiecka, której zależało na wywołaniu chaosu na tyłach niemieckiej armii przez sprowokowanie konfliktów między Polakami i Ukraińcami. Ponadto przełom w II wojnie światowej, bitwa stalingradzka podsycała konflikt terytorialny wokół Galicji Wschodniej i Wołynia między naszymi narodami. To wszystko doprowadziło do wojny armii partyzanckich z chłopską wojną w tle, w której popełniono masowe zbrodnie”⁹⁵⁸.

Apologetyka szefa UIPN znalazła swoje odzwierciedlenie w działaniach Instytutu. Jednym z głównych obszarów działań w zakresie polityki pamięci był zainaugurowany z okazji 75 rocznicy utworzenia UPA program edukacyjny „UPA – Odpowiedź Narodu Niezłomnego”. Główną osią programu była ogólnokrajowa kampania informacyjna prezentująca najważniejsze wydarzenia, a także postacie, związane z UPA. Jej celem było poszerzanie świadomości historycznej o działaniach ukraińskiego podziemia, co z kolei przełożyło się miało na przychylniejszą ocenę OUN i UPA wśród społeczeństwa. Zgodnie z przygotowaną w jej ramach infografiką „UPA: ukraiński ruch wyzwolenczy od 1940 do lat 60-tych”⁹⁵⁹, formacja ta prowadziła trzy fronty walki przeciwko kolejno: niemieckim wojskom, policji i ich sojusznikom; radzieckim wojskom i administracji oraz oddziałom polskim⁹⁶⁰. Warty uwagi jest fakt, iż współgra to z zamieszczoną na infografice osią czasu z datą Aktu odnowienia Państwa Ukraińskiego we Lwowie 30 czerwca 1941 roku. Wśród głównych dowódców UPA wyróżnieni zostali Wasyl Iwachiw, Dmytro Klaczkiwski, Roman Szuchewycz i Wasyl Kuk. Poza własnymi programami edukacji historycznej, UIPN jest również jednym z głównych inicjatorów zmian w zakresie podstawy programowej w nauczaniu historii,

⁹⁵⁸ M. Wojnar, W. Wjatrowycz, *Porozumienie zamiast pojednania*, „Nowa Europa Wschodnia”, 1/2016.

⁹⁵⁹ ІНФОГРАФІКА ПРО УПА, <http://www.memory.gov.ua/page/infografika-pro-upa>, dostęp: 1.08.2018 r.

⁹⁶⁰ Oddziały polskie ilustrowane są symbolem Polskiego Państwa Podziemnego – znakiem „Polski Walczącej” na biało-czerwonej fladze.

obejmujących wiedzę o ukraińskim ruchu narodowo-wyzwoleńczym, w tym o działalności OUN i UPA⁹⁶¹.

UIPN jest również ważnym uczestnikiem polsko-ukraińskiego dialogu historycznego. Również i w tej kwestii odgrywa on istotną rolę w zakresie afirmatywnej polityki pamięci dotyczącej ukraińskiego nacjonalizmu. Oprócz fundamentalnych różnic w zakresie oceny wydarzeń historycznych, kluczowymi punktami spornymi w agendzie obu stron są niewątpliwie zagadnienia ekshumacji (jak podkreśla strona polska, chodzi tu nie tylko o ofiary zbrodni ukraińskich nacjonalistów, ale także żołnierzy poległych w kampanii wrześniowej i wcześniej, w wojnie polsko-bolszewickiej, a nawet w bitwie pod Kostiuchnowką w 1916 roku⁹⁶²) oraz uregulowanie statusu prawnego obiektów upamiętniających poległych.

27 kwietnia 2017 roku Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej w związku z dokonaną dzień wcześniej rozbiórką pomnika poświęconego oddziałom Ukraińskiej Powstańczej Armii na cmentarzu w miejscowości Hruszowice, przeprowadzoną z inicjatywy lokalnych władz, wystosował oficjalne oświadczenie, w którym kategorycznie potępił ten akt. UIPN zwrócił uwagę między innymi, że był to „już 15. przypadek znieważenia miejsca pamięci narodu ukraińskiego w Polsce po 2014 roku”, który pozostał bez odpowiedzi ze strony polskich władz, podczas gdy na Ukrainie w analogicznym okresie miały miejsce jedynie „4 takie przypadki i za każdym razem ukraińskie władze odnawiały miejsca pamięci, a za akty wandalizmu wszczynały śledztwa”. UIPN podkreślił również, że polskie prawo jak dotychczas nie uregulowało statusu ukraińskich miejsc pamięci, podczas gdy ukraińskie władze poczyniły już kroki celem zalegalizowania polskich obiektów na terytorium Ukrainy. Z uwagi na bierność strony polskiej w kontekście niszczenia ukraińskich miejsc pamięci, podjęto jednak decyzję o wstrzymaniu tego procesu, przez co co najmniej 105 polskich pomników na Ukrainie pozostało nielegalnymi. UIPN zwrócił się również z apelem do Międzyresortowej Komisji ds. Upamiętnienia Uczestników Operacji Antyterrorystycznej, Ofiar Wojny i Represji Politycznych przy Gabinetach Ministrów Ukrainy⁹⁶³ i władz samorządowych o wstrzymanie zezwoleń na prowadzenie przez stronę polską ekshumacji i działań porządkowych na polskich

⁹⁶¹ З ЦЬОГО НАВЧАЛЬНОГО РОКУ СТАРШОКЛАСНИКИ НАВЧАТИМУТЬСЯ ЗА НОВИМИ ПРОГРАМАМИ З ІСТОРИЇ УКРАЇНИ, <http://www.memory.gov.ua/news/z-tsogo-navchalnogo-roku-starshoklasniki-navchatimutsya-za-novimi-programami-z-istorii-ukraini>, dostęp: 1.08.2018 r.

⁹⁶² Prezes IPN: wznowienie współpracy z Ukrainą wymaga spełnienia kilku warunków, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/50428,Prezes-IPN-wznowienie-wspolpracy-z-Ukraina-wymaga-spelnienia-kilku-warunkow.html>, dostęp: 1.03.2019 r.

⁹⁶³ Ukraiński odpowiednik Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa.

miejscach pamięci⁹⁶⁴. W odpowiedzi, polski IPN podkreślił, iż kluczową przeszkodą do legalizacji statusu prawnego ukraińskich miejsc pamięci w Polsce jest często treść gloryfikująca „nacjonalistyczne formacje ukraińskie odpowiedzialne za masowe zbrodnie na ludności cywilnej”⁹⁶⁵. Oceniając decyzję o wstrzymaniu ekshumacji, IPN stwierdził, że „na działania strony polskiej, mające na celu usunięcie z przestrzeni publicznej nielegalnych upamiętnień będących często nośnikami treści godzących w dobre imię Państwa Polskiego, strona ukraińska odpowiada działaniami, które oznaczają odmowę prawa do godnego pochówku cywilnym ofiarom zbrodni”⁹⁶⁶.

Optyka UIPNu co do możliwości uregulowania omawianego sporu ujawnia kluczowy problem leżący u podstaw niemożności wypracowania porozumienia. Jest nim kwestia ustalenia takiej wspólnej narracji, która z jednej strony będzie do pogodzenia przez stronę gospodarza, ergo, nie będzie ona mieć charakteru nadmiernie gloryfikacyjnego, z drugiej zaś, dla strony-gościa będzie mieć ona satysfakcjonujący wymiar memoratywny. Dychotomiczność tego procesu zauważalna jest także po stronie ukraińskiej, czego najlepszym przykładem jest kwestia powrotu lwów na Cmentarzu Orłąt i kontrowersji, jakie w środowiskach nacjonalistycznych wzbudza obecność tych dwóch rzekomych pomników polskiego imperializmu⁹⁶⁷.

6.2.1.2. Nacjonalizm w polityce tożsamościowej UIPN

Oprócz ściśle historycznego wymiaru polityki pamięci, UIPN aktywnie partycypuje w kreowaniu nowej narracji tożsamościowej. Jej głównym wyznacznikiem jest dziedzictwo Rewolucji Godności, obejmujące heroizację Niebiańskiej Sotni oraz memoryzację świadectw uczestników tamtych wydarzeń w postaci prowadzonego przez Instytut projektu „Majdan – historia mówiona”. Ukoronowaniem całości działań upamiętniających te wydarzenia ma być wspierana przez UIPN budowa Narodowego Kompleksu Pamięci Bohaterów Niebiańskiej Sotni – Muzeum Rewolucji Godności. Inicjatywa ta, jak podkreśla UIPN, będzie ważna nie

⁹⁶⁴ ЗАЯВА ЩОДО НИЩЕННЯ БРАТСЬКОЇ МОГИЛИ ВОЯКІВ УПА В ПОЛЬЩІ, <http://www.memory.gov.ua/news/zayava-shchodo-nishchennya-bratskoi-mogili-voyakiv-upa-v-polshchi>, dostęp: 1.03.2019 r.

⁹⁶⁵ Komunikat Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu wobec „Oświadczenia...” Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej z 27 kwietnia 2017, <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/39894,Komunikat-Instytutu-Pamieci-Narodowej-Komisji-Scigania-Zbrodni-przeciwko-Narodow.html>, dostęp: 1.03.2019 r.

⁹⁶⁶ Ibidem.

⁹⁶⁷ *Lwy niezgody*, <http://www.polukr.net/blog/2018/11/lwy-niezgody/>, dostęp: 1.03.2019 r.

tylko dla Ukrainy, ale również i dla innych krajów postradzieckich. Obok aspektu upamiętniającego ma spełniać ważne założenia narracji tożsamościowej:

- a) ma mówić więcej o przyszłości, niż o przeszłości;
- b) ma wspomóc Ukraińców w autorefleksji i redefinicji pojęcia wolności: czym jest wolność? Dlaczego jest ona ważna? Co niesie ze sobą? Jaka jest? Jakie są jej skutki? Jak oddziałuje na nas w życiu codziennym? Co jest w niej ważne dla nas – jako rodziców, jako konsumentów, jako obywateli?;
- c) ma mieć ekspozycję i przestrzeń do interakcji, procesu twórczego, dyskusji, debaty i różnorodnej manifestacji wolności;
- d) ma być dostępna dla tysięcy współobywateli i gości, nie tylko dla kilkusetosobowej elity;
- e) ma pomóc w łagodzeniu społecznych sprzeczności, w budowie porozumienia i wspólnym tworzeniu nowej Ukrainy;
- f) ma stać się przykładem i natchnieniem prodemokratycznych zmian na obszarze postradzieckim⁹⁶⁸.

Muzeum, choć w pierwszych latach funkcjonowania jego aktywność była dosyć uboga, od 2018 roku systematycznie rozwija swoją działalność poprzez realizację kolejnych projektów, również o zasięgu międzynarodowym. Aktywizacja działalności Muzeum od 2018 roku nie wydaje się być przypadkową, gdyż to właśnie w tym roku przypadła pierwsza „okrągła” – piąta – rocznica wybuchu Rewolucji. Wśród ważniejszych inicjatyw, które zostały w tym czasie zrealizowane, wymienić należy przygotowanie ogólnoukraińskiego badania socjologicznego przedstawiającego społeczną refleksję na temat wydarzeń Rewolucji Godności⁹⁶⁹, otwarcie Centrum Informacyjno-Wystawienniczego Muzeum Majdanu, które znajduje się w spalonym podczas Rewolucji budynku związków zawodowych⁹⁷⁰, a także projekt „Rewolucjonujmy”, w ramach którego nawiązano współpracę z instytucjami muzealnymi i artystycznymi z Holandii. Projekt ten przedstawiał twórczość artystów z 15 krajów, którzy skupili się na interpretacji Rewolucji Godności jako wydarzenia i zjawiska społecznego. Według kuratorów wystawy, wpisywała ona ukraińskie wydarzenia w szeroki,

⁹⁶⁸ МУЗЕЙ МАЙДАНУ, <http://www.memory.gov.ua/page/muzei-maidanu>, dostęp: 1.08.2018 r.

⁹⁶⁹ Wyniki z tego badania zostały omówione w rozdziale drugim.

⁹⁷⁰ Відкрите спілкування, виставки та спроби переосмислити події Революції Гідності пропонують в Інформаційно-виставковому центрі Музею Майдану, <http://maidanmuseum.org/uk/node/606>, dostęp: 25.11.2018 r.

ogólnoświatowy kontekst, ukazując zarazem unikalność i uniwersalność pewnych narracji. Demonstrowała, że pragnienie wolności, godnego życia i szacunku do obywateli są wartościami uniwersalnymi, podzielanymi przez wszystkich ludzi⁹⁷¹.

W ramach formacji tożsamościowej postrewolucyjnej Ukrainy niezmiernie ważnym aspektem jest również proces dekomunizacji przestrzeni publicznej. UIPN jest w tym zakresie głównym ośrodkiem lobbystycznym i koordynacyjnym na rzecz działań dekomunizacyjnych. Ich główną osią formalno-prawną są analizowane w podrozdziale poświęconym działalności Rady Najwyższej ustawy dekomunizacyjne, których wszystkie projekty, choć zgłoszone zostały w różnej formie co do ich inicjatorów, powstawały pod ścisłym nadzorem UIPN i Wołodymyra Wjatrowycza⁹⁷². Z kolei realna implementacja założeń procesów dekomunizacyjnych odbywa się głównie na poziomie władzy samorządowej i to w podrozdziale jej poświęconym omówiona została praktyka tego zjawiska.

6.2.2. Ministerstwo Edukacji i Nauki Ukrainy

Aktywność Ministerstwa Edukacji i Nauki Ukrainy w obszarze działań o charakterze nacjonalistycznym skupiona jest w głównej mierze na kwestii formułowania podstawy programowej na wszystkich poziomach edukacji szkolnej. Obejmuje ona dwa główne kierunki działania: formacyjny, odnoszący się do kształtowania wśród uczniów ukraińskiej tożsamości narodowej i postaw patriotycznych, a także historyczny, skupiający się na przekazywaniu im konkretnego zasobu wiedzy dotyczącej historii ukraińskiego nacjonalizmu i najważniejszych jego przedstawicieli. Obowiązujące dotychczas podstawy programowe zostały wypracowane jeszcze w ramach „starego” systemu edukacji szkolnej, zmienionego już ustawą oświatową z 2017 roku, dlatego dotyczą one systemu klas I-XI, a nie nowowprowadzonego modelu I-XII.

6.2.2.1 Podstawa programowa dla klas I-IV

Kluczową rolę w wymiarze formacyjnym procesu edukacyjnego dla klas nauczania początkowego I-IV odgrywa opracowany w 2016 roku program przedmiotu wybieralnego z

⁹⁷¹ 21 листопада у Мистецькому арсеналі відкриється виставка сучасного мистецтва „Революційнуймо”, <http://maidanmuseum.org/uk/node/564>, dostęp: 25.11.2018 r.

⁹⁷² T. Olszański, *Ukraina: ambitne ustawy dekomunizacyjne*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-04-15/ukraina-ambitne-ustawy-dekomunizacyjne>, dostęp: 1.08.2018 r.

ukrainoznawstwa „Kocham Ukrainę”⁹⁷³. Przedmiot wybieralny w ukraińskim systemie edukacji odgrywa rolę komplementarną wobec obowiązkowego komponentu programu nauczania. W przypadku starszych klas profilowanych jest on głównym narzędziem służącym indywidualizacji procesu nauczania, w zależności od zainteresowań i preferencji ucznia. W przypadku klas nauczania początkowego służy on pogłębianiu i rozwijaniu treści omawianych w ramach pozostałych przedmiotów.

Program przedmiotu został opracowany zgodnie z założeniami przyjętymi w Strategii wychowania narodowo-patriotycznego dzieci i młodzieży na lata 2016-2020. Jako cele przedmiotu określa się formowanie wśród uczniów kompetencji obywatelskich i społecznych (przyswojenie doświadczenia społecznego obejmującego ogólnoludzkie, ogólnokulturowe i narodowe wartości), socjokulturowych (wychowanie do życia w społeczeństwie ukraińskim na drodze zaznajomienia uczniów z Ukrainą jako swoim państwem, jej historią, kulturą narodową i jej regionalnymi odłamami, religią, tradycjami i zwyczajami, językiem). Na podstawie tych określonych celów przedmiotu wyznaczono zadania, które mają służyć ich osiągnięciu. Są to między innymi: formowanie wśród uczniów wysokiego poziomu świadomości patriotycznej, wierności i miłości do ojczyzny, gotowości do wykonywania obywatelskiego i konstytucyjnego obowiązku ochrony jej narodowych interesów i wartości, niepodległości Ukrainy, umacnianie w świadomości i tożsamości uczniów wartości patriotycznych i szacunku do spuścizny kulturowej i historycznej Ukrainy, umacnianie szacunku do Konstytucji Ukrainy i symboli państwowych, formowanie zamiłowania do ukraińskiego języka jako języka państwowego i potrzeby jego nauki i posługiwania się nim.

Struktura programu przedmiotu podzielona została na cztery rozdziały, realizowane w coraz bardziej pogłębianym wymiarze w toku kolejnych klas. Są to: „Ukraina – nasze państwo”, „Symbole narodowe Ukrainy”, „Kultura materialna Ukraińców” i „Kultura duchowa Ukraińców”. Godzinowy wymiar przedmiotu przewidziany jest na 35 godzin lekcyjnych w każdej z klas, co przekłada się na 1 godzinę lekcyjną przedmiotu tygodniowo. Program nauczania w klasach I-III ma typową charakterystykę wychowania patriotycznego, które funkcjonuje w systemach nauczania początkowego innych krajów. Zauważalna jest gradacja i konkretyzacja w nauce świąt państwowych: w klasie pierwszej uczeń przyswaja ogólną wiedzę na temat świąt państwowych – w wymogach programowych zaznacza się, że ma mieć on „ogólne pojęcie o świątach państwowych i wykazywać nimi ciekawość”, w klasie drugiej –

⁹⁷³ ПРОГРАМА курсу українознавства за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів Я люблю Україну 1 – 4 класи, <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>, dostęp: 29.09.2020 r.

uczy się o 24 sierpnia jako Dniu Niepodległości Ukrainy, w klasie trzeciej – o 14 października jako święcie podwójnym (Pokrowa i Dzień Obrońcy Ukrainy), 9 maja jako Dniu zwycięstwa nad nazizmem w II Wojnie Światowej i 24 czerwca jako Dniu Konstytucji Ukrainy w klasie czwartej – 6 grudnia jako Dzień Sił Zbrojnych Ukrainy i 22 stycznia jako Dzień Jedności Ukrainy.

Program dla klasy IV ma szczególny wymiar w kontekście politycznej formacji edukacyjnej uczniów. Przewiduje on w rozdziale „Ukraina – nasze państwo” między innymi naukę o różnych formach państwowości ukraińskiej (w programie wymienione są: Kozacka Ukraina, Ukraińska Republika Ludowa, Państwo Ukraińskie – Hetmanat Skoropadskiego, Zachodnioukraińska Republika Ludowa, Ukraińska SRR – uczeń ma znać ich rolę i znaczenie dla współczesnej Ukrainy⁹⁷⁴), a także, co szczególnie istotne, naukę o trzech rewolucjach kluczowych dla niepodległej Ukrainy – Rewolucji na Granicy, Pomarańczowej Rewolucji i Rewolucji Godności.

Wśród literatury, która służyła opracowaniu programu nauczania przedmiotu, znalazły się publikacje ważnych autorów nacjonalistycznych. Są to: to książka *Kim są Ukraińcy i czego chcą?* Mychajły Hruszewskiego oraz dwa dzieła Dmytra Doncowa *Gdzie szukać naszych tradycji* i *Duch naszej dawności*.

6.2.2.2. Podstawa programowa dla klas V-IX

Klasa V stanowi pierwszy etap edukacji szkolnej, w którym wyodrębniony jest program nauczania historii. Obowiązujący od 2017 roku nowy program nauczania⁹⁷⁵ formułuje następujący system organizacji edukacji historycznej: w klasie V przedmiot „Wstęp do historii” o wymiarze 35 godzin lekcyjnych, w klasie VI przedmiot zintegrowany „Historia powszechna. Historia Ukrainy” o wymiarze 70 godzin lekcyjnych, w klasie VII oddzielne przedmioty „Historia powszechna” i „Historia Ukrainy” oba w wymiarze 35 godzin lekcyjnych, w klasie VIII i IX oddzielne przedmioty „Historia powszechna” i „Historia Ukrainy” w wymiarze odpowiednio 35 i 52 godzin lekcyjnych. Zauważalny nacisk ministerstwa położony jest więc na stopniowe pogłębianie wiedzy historycznej przede wszystkim w wymiarze ukraińskim, który to od klasy VIII pełni już w procesie edukacji rolę całkowicie dominującą.

⁹⁷⁴ Ruś omawiana jest w klasie III w temacie „Ruś - Ukraina”. Podczas lekcji omawiana jest historia Rusi Kijowskiej, Księstwa halicko-wołyńskiego i najważniejszych postaci tego kresu: Światosława, Włodzimierza Wielkiego, Jarosława Mądrego, Włodzimierza Monomacha, Daniela Halickiego.

⁹⁷⁵ Історія України. Всесвітня історія 5–9 класи НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА для загальноосвітніх навчальних закладів, <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>, dostęp: 29.09.2020 r.

Klasa V pełni rolę swoistego wstępu metodologicznego do edukacji historycznej, podczas której w ramach zajęć ustrukturyzowanych w pięć obszarów tematycznych uczniowie zaznajamiają się z pojęciami periodyzacji historii lub źródła historycznego. Oprócz tego wprowadzane są jednak także treści faktograficzne w obu wymiarach narracji nacjonalistycznej: formacyjnej i historycznej. W temacie czwartym „Historia Ukrainy w pamiętkach” w rezultatach procesu nauczania wymieniona jest znajomość takich dat, jak: chrzest Rusi w 988 r., koronacja Daniela Halickiego w 1253 r., „początek wojny wyzwolenczej narodu ukraińskiego pod przywództwem Bohdana Chmielnickiego. Utworzenie ukraińskiego Państwa Kozackiego” w 1648 r., „Ukraińska Rewolucja. Formowanie narodowej państwowości” 1917-1921, „Wielki Głód jako ludobójstwo narodu ukraińskiego” 1932-1933, „tragedie i zwycięstwa narodu ukraińskiego w latach II wojny światowej” 1939-1945, Akt ogłoszenia niepodległości Ukrainy 24 sierpnia 1991 r., uchwalenie Konstytucji Ukrainy 28 sierpnia 1996 r., Rewolucja Godności 2013-2014. Zauważyć należy, iż wydarzenia z najnowszej historii Ukrainy (a więc od Ukraińskiej Rewolucji) określane są w programie jako „droga do państwowej niepodległości”. Niesie to ze sobą bardzo ważną implikację w kontekście budowy ogólnej narracji. Oto bowiem w programie nauczania historii stwierdza się, iż proces państwowotwórczy na Ukrainie, a ściślej, jego wymiar suwerennościowy, nie zakończył się odzyskaniem w 1991 r. niepodległości państwowej, gdyż miała ona *de facto* charakter niesuwerenny, podlegający wpływom zewnętrznym. Rewolucja Godności jest więc rozumiana jako kolejny etap tego procesu uniezależniania się ukraińskiej państwowości (w domyśle – pod względem tożsamościowym – ma ona wymiar kulminacyjny, stanowi jego dopełnienie).

Klasa VI realizuje zintegrowany program nauczania historii powszechnej i Ukrainy, obejmujący swym horyzontem czasowym okres do upadku Cesarstwa Zachodniorzymskiego. Jego zakres tematyczny nie dotyka więc kwestii poruszanych w niniejszym podrozdziale.

Klasa VII przewiduje realizację programu w zakresie już dwóch oddzielnych przedmiotów – historii powszechnej i historii Ukrainy i obejmuje horyzontem czasowym okres średniowiecza. W kontekście formacji tożsamościowej i historycznej, na pierwszy plan wysuwa się tutaj historyczna perspektywa Rusi i wszelkich inicjatyw politycznych na tej Rusi tworzonych. Autorzy w procesie tworzenia realizowanej programem narracji historycznej wykorzystali terminologię Mychajły Hruszewskiego, odwołując się do zaproponowanej przez niego koncepcji „Rusi – Ukrainy”⁹⁷⁶. Zgodnie z nią, procesy państwowotwórcze i zarazem już

⁹⁷⁶ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, Київ 1991-1998.

narodowotwórcze w odniesieniu do Ukrainy i Ukraińców, zapoczątkowane zostały utworzeniem Rusi Kijowskiej, a następnie kontynuowane kolejnymi formami podmiotowości politycznej na ukraińskim obszarze etnograficznym⁹⁷⁷. Wśród protoplastów ukraińskiej państwowości w programie wymienieni zostali książęta kijowscy: Askold, Oleg, Igor, Olga i Światosław. W dalszej kolejności uczniowie zapoznają się z postaciami Włodzimierza Wielkiego, Jarosława Mądrego, historią Księstwa halicko-wołyńskiego, a także innych udzielnych księstw wchodzących w skład chociażby Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Klasa VIII obejmuje również ważną periodyzację dla tożsamościowego wymiaru formacji historycznej młodego pokolenia Ukraińców. Horyzont czasowy, obejmujący czas pomiędzy wiekiem XVI a końcem XVIII stulecia, traktuje o niezmiernie istotnych przemianach politycznych, które zachodziły na obszarze Europy Wschodniej – wobec których program nauczania przyjmuje jednoznaczny pozycję narracyjną. Struktura rozdziałów nauczania historii Ukrainy przedstawia się tutaj następująco: „Ziemie Ukrainy w składzie Rzeczypospolitej”, „Powstanie kozactwa”, „Wojna narodowyzwoleńcza narodu ukraińskiego w połowie XVII wieku”, „Kozacka Ukraina”, „Ziemie ukraińskie od lat 20-tych do 90-tych XVIII wieku”. W ramach zajęć uczniowie zapoznają się między innymi z „wpływem Unii Lubelskiej na ukraińskie społeczeństwo”, procesami formowania się kozactwa ukraińskiego, w końcu zaś z jego dominującą rolą w wojnie o wymiarze niepodległościowym dla całej Ukrainy. Przyjęta optyka narracji historycznej przedstawia wizję Ukrainy nie tylko jako obszaru geograficznego, ale już zamieszkującego go uświadomionego narodowościowo ludu, który znajduje się pod *de facto* okupacją ze strony Rzeczypospolitej, czego logiczną konsekwencją okazują się być podjęte w ramach protestu działania militarne Bohdana Chmielnickiego. Mają one po raz pierwszy w przyjętej narracji historii Ukrainy wymiar narodowyzwoleńczy, to znaczy taki, gdzie po raz pierwszy Ukraina jako państwo i Ukraińcy jako naród znajdują się w warunkach politycznej podległości i swoją niezależność, w tym wypadku od Rzeczypospolitej, muszą sobie wywalczyć na drodze wojny, czego ostatecznym rezultatem okazuje się utworzenie nowej formy ukraińskiej państwowości – państwa kozackiego.

IX klasa, w wymiarze nauczania historii Ukrainy, obejmuje okres XIX wieku. Głównym poruszonym aspektem jest tutaj sytuacja Ukraińców i ukraińskich ziem w ramach Imperium Rosyjskiego i Austrii (Austro-Węgier). Pod tym względem obejmuje ona również relacje z innymi grupami narodowościowymi zamieszkującymi obszar etnicznie ukraiński – np. Polakami. W tym kontekście ważna jest optyka wobec działań strony polskiej – polskie

⁹⁷⁷ Ł. Adamski, *op. cit.*, s. 114-115.

powstanie 1830-1831 jest więc prowadzone również na „terytorium Ukrainy”. Z kolei pod panowaniem austriackim Ukraińcy przeżywają odrodzenie narodowe i angażują się w działalność polityczną na szczeblu parlamentarnym. Następuje dalszy rozwój samoświadomości narodowej i wyłania się nowoczesny język ukraiński, także dzięki twórczości Tarasa Szewczenki (*Kobzar*) i Iwana Kotlarewskiego (*Eneida*). W dalszym ciągu Ukraina jest ważnym elementem mocarstwowej gry politycznej (choćby na tle wojny krymskiej, a także polskiego powstania 1863-1864). Następuje dalsza polityzacja społeczeństwa ukraińskiego (podział na „narodowców” / „ukrainofilów” i „rusofilów / „moskalofilów”, proces upartyjnięcia ruchów politycznych, w końcu zaś polityczna radykalizacja na tle burzliwych początków XX wieku i rewolucji rosyjskiej 1905-1907).

6.2.2.3. Podstawa programowa dla klas X-XI

Zatwierdzona przez Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy w 2016 roku podstawa programowa z przedmiotu historia Ukrainy dla klas X – XII w sposób jednoznaczny odwołuje się do bieżących wydarzeń politycznych podkreślając konieczność odpowiedniego profilowania ideowego i historycznego młodego pokolenia Ukraińców w ramach realizowanego procesu edukacyjnego. To tutaj najmocniej podkreślany jest formacyjny wymiar działań edukacyjnych: „We współczesnych realiach istnieje zagrożenie dla integralności terytorialnej Ukrainy, dokonywane są również naciski ze strony innych państw na jej sferę informacyjno-ideologiczną. Ważnym elementem niewypowiedzianej przez Rosję «wojny hybrydowej» jest manipulacja pamięcią narodową narodu ukraińskiego. Z tych względów wynika nagle konieczność odnowienia i ochrony historycznej pamięci, formowanie tożsamości narodowej i odrodzenie zainteresowania historią Ukrainy, jej kulturą, tradycjami i zwyczajami. Ogólnonarodowe wydarzenia historyczne, które miały miejsce na terytorium państwa i zakorzeniły się w pamięci wielu pokoleń, mają stać się jednoczącym czynnikiem narodu. To właśnie ze wspólnego zrozumienia przeszłości wykształca się wspólna projekcja przyszłości, jaką można określić słowami «Nie ma pamięci – nie ma tożsamości. Nie ma tożsamości – nie ma narodu». Podstawowym strategicznym zasobem konsolidacji narodu jest oświata, zwłaszcza historyczna. (...) Treści przedstawiane podczas lekcji historii powinny osadzać się na zasadach ukrainocentryzmu i wspierać kreację osobowości patrioty Ukrainy,

człowieka wyznającego wartości humanistyczne i demokratyczne”⁹⁷⁸. Tak ujęta konceptualizacja programu nauczania historycznego potwierdza prymat tożsamościowego wymiaru edukacji jako głównej determinanty kształtującej treści merytoryczne zawarte w samym programie.

Horyzont czasowy podejmowany podczas zajęć z przedmiotu historia Ukrainy w klasie X obejmuje treści od początku XX stulecia do momentu wybuchu II Wojny Światowej. W sposób istotny pogłębiona zostaje problematyka odnosząca się do Rewolucji Ukraińskiej 1917-1921 (jest ona rozbita na dwa działy tematyczne, realizowane łącznie w toku 10 godzin lekcyjnych: „Początek Rewolucji Ukraińskiej: 1917 – kwiecień 1918” i „Walka o państwowość ukraińską: kwiecień 1918 - 1921 r.”). W tym kontekście omawiane są również wszelkie wydarzenia odnoszące się do relacji polsko-ukraińskich. Zakres tematyczny obejmuje tutaj: natarcie wojsk polskich, ofensywę czortkowską, „okupację terytoriów Zachodniego Obwodu Ukraińskiej Republiki Ludowej przez polskie wojska”, „natarcie zjednoczonych ukraińskich oddziałów na Kijów”⁹⁷⁹, umowę warszawską⁹⁸⁰. Nie mniej ważne są dwa kolejne działy tematyczne obejmujące okres już po upadku ukraińskiej państwowości, z jednej strony omawiając „ustanowienie i ugruntowanie radzieckiego reżimu totalitarnego 1921-1939”⁹⁸¹, którego jednym z najważniejszych elementów jest nauka o Wielkim Głodzie 1932-1933 jako ludobójstwie narodu ukraińskiego, następnie zaś traktując o problematyce „Ziem zachodnioukraińskich w latach 1921-1939”. Temat ten podzielony jest na trzy obszary, poruszające kolejno ziemie znajdujące się w składzie Polski, Rumunii i Czechosłowacji. W temacie odnoszącym się do terytorium pod polskim panowaniem omawiane są między innymi osadnictwo i pacyfikacja, działalność Ukraińskiej Organizacji Wojskowej i Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, a także sylwetki Wasyla Mudrego i Jewhena Konowalca. Wśród rozwijanych przez ucznia kompetencji dzięki nabytej wiedzy z tego zakresu, podstawa programowa wskazuje między innymi „wyrażanie i argumentację własnych poglądów na temat ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego i nacjonalizmu integralnego”. Jest to fakt zasługujący na konstatację, bowiem wskazuje wyraźnie, iż pomimo formalnej nieobecności w podstawie

⁹⁷⁸ ПРОГРАМА для загальноосвітніх навчальних закладів ІСТОРІЯ УКРАЇНИ 10—11 КЛАСИ Рівень стандарту, <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> dostęp: 29.09.2020 r.

⁹⁷⁹ „Wyprawa kijowska” w polskiej historiografii.

⁹⁸⁰ Umowa zawarta 21 kwietnia 1920 roku pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Ukraińską Republiką Ludową, w myśl której Polska uznawała istnienie URL, a także godziła się na wytyczenie granicy polsko-ukraińskiej na Zbruczu. Umowa zawierała także porozumienie militarne o wspólnej walce przeciwko bolszewikom.

⁹⁸¹ Przyjęta nomenklatura jest w tej kwestii zbieżna z przyjętymi przez Radę Najwyższą ustawami dekomunizacyjnymi.

programowej postaci Dmytra Doncowa, ideologiczny rys funkcjonowania OUN, która zaimplementowała do swojej działalności rozwijaną przez Doncowa doktrynę nacjonalizmu integralnego, jest ważną częścią składową przekazywanych uczniom treści merytorycznych odnoszących się do OUN. W istocie, w narzuconej programem narracji historycznej wiąże to w sposób nierozzerwalny specyfikę ukraińskiego nacjonalizmu jako właśnie nacjonalizmu integralnego.

Klasa XI kończy proces nauczania historycznego w ukraińskim systemie oświaty. Jej zakres tematyczny rozpoczyna się od wybuchu II Wojny Światowej i kończy na historii najnowszej. Ze względu na swoją aktualność, zarówno w wymiarze tożsamościowym, jak i historycznym, jest to więc jeden z potencjalnie najbardziej upolitycznionych etapów edukacji historycznej na Ukrainie. W odniesieniu do treści nacjonalistycznych w kontekście II Wojny Światowej, program porusza kwestię działalności Ukraińskiej Armii Powstańczej i Stepana Bandery (w tym również osobno kwestię „polsko-ukraińskiej konfrontacji”) w temacie poświęconemu „oporowi wobec okupantów i ukraińskiemu ruchowi wyzwolenczemu”. Historyczne wątpliwości może budzić zaliczenie do tego właśnie tematu kwestii Aktu odnowienia Państwa Ukraińskiego. Wśród ważnych postaci tego okresu o nacjonalistycznej proweniencji, jakie ukraiński uczeń powinien znać, oprócz Bandery, pojawiają się: Andrij Melnyk, Taras Borowec, Roman Szuchewycz, Kyryło Ośmak. Program klasy XI nie porusza w sposób bezpośredni kwestii działalności Legionu Ukraińskiego, batalionów *Roland* i *Nachtigall* czy też 14. dywizji SS. W odniesieniu do okresu powojennego akcent położony jest na uwzględnienie znaczenia antykomunistycznego podziemia nacjonalistycznego i roli, jaką odegrał wówczas Roman Szuchewycz. Szeroko omawiana jest również wymiana ludnościowa pomiędzy PRL a USRR i operacje „Wisła” i „Zachód”. W odniesieniu do chronologicznie dalszych treści, uwaga zwrócona jest na sytuacji politycznej w Związku Radzieckim i sowieckiej Ukrainie, kształtowaniu się ruchu dysydenckiego i jego głównych postaciach i tendencjach, które ostatecznie doprowadziły do rozpadu Związku i utworzenia niepodległego państwa ukraińskiego. Z okresu niepodległej Ukrainy uwagę autorów podstawy programowej przykuwają przede wszystkim determinanty kształtowania się ustroju politycznego i przekształceń ukraińskiej gospodarki, z uwzględnieniem również procesu oligarchizacji państwa ukraińskiego. Ważną kwestią są również najważniejsze problemy społeczne współczesnej Ukrainy – korupcja, depopulacja, ubożenie społeczeństwa. W odniesieniu zaś do politycznych kwestii bieżących, Rewolucja Godności, a wcześniej, jeszcze jako oddzielne określenia, Studencki Majdan i Euromajdan, wpisane zostają w kontekst procesów integracji europejskiej Ukrainy i ich siłowego powstrzymania przez władzę Janukowycza. Rewolucja

Godności i ofiara Niebiańskiej Sotni skutkuje z kolei „aneksją i tymczasową okupacją Krymu” przez Federację Rosyjską, jej agresją przeciwko Ukrainie i początkiem Antyterrorystycznej Operacji. Dalsze akcentowane w programie wydarzenia to między innymi unijna umowa stowarzyszeniowa, działania wojenne na wschodzie Ukrainy w okresie od kwietnia 2014 do 2016 roku, a także proces pokojowy – porozumienia mińskie i format normandzki.

* * *

Obowiązująca podstawa programowa nauczania historycznego stanowi spójną i kompleksową narrację, zgodną ze strategicznymi tendencjami wyznaczonymi przez postrewolucyjną władzę na Ukrainie, przede wszystkim formułowanymi przez Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej. Ważną rolę w ujęciu całościowym, a jedną z absolutnie kluczowych w ściślejszym kontekście omawianych treści z historii XX wieku, odgrywa w niej ukraiński nacjonalizm – jako czynnik inicjujący procesy narodowo-wyzwoleńcze (zarówno w wymiarze politycznym, militarnym, jak i społecznym), a następnie aktywnie w nich partycypujący, kształtujący je w sposób konstruktywny, realizujący interes narodowy Ukraińców. Ocena najnowszych wydarzeń na Ukrainie jest również spójna z bieżącą linią polityczną władzy. Widoczna jest implementacja najważniejszych zapisów Strategii wychowania narodowo-patriotycznego dzieci i młodzieży poprzez wprowadzanie nowych narzędzi edukacji patriotycznej, takich jak przedmiot „Kocham Ukrainę”.

Co zrozumiałe, podstawa programowa znajduje swoje odziedziczenie w treści nowych wydań podręczników przedmiotowych. Prowadzi to w niektórych przypadkach wręcz do przekłamań historycznych. Na przykład w wydanym w 2017 roku podręczniku do historii Ukrainy dla klasy IX autorów Ołeksandra Martyniuka i Ołeksandra Gisema, rabacja galicyjska Jakuba Szeli opisywana jest jako zryw społeczny chłopów ukraińskich. Analogiczne przekłamanie, tym razem dotyczące wystąpień Wiosny Ludów we Lwowie, znalazło się w wydanym również w 2017 roku podręczniku Ołeny Pometun, Nestora Hupana i Ihora Smahina. W analizowanych podręcznikach powszechnie występuje również mogący budzić kontrowersje termin „ziemie ukraińskie”. Jak zwraca słusznie uwagę Grzegorz Motyka, termin ten, rozumiany jako ziemie zamieszkiwane od wieków przez ludność ukraińską, bywa wykorzystywany w bieżącej debacie w kontekstach rewizjonistycznych. Do takich wniosków może na przykład prowadzić obecne w podręczniku Gisema i Martyniuka sformułowanie, że w wyniku ustaleń Kongresu Wiedeńskiego Rosja otrzymała „inne ziemie ukraińskie -

Chełmszczyznę i Podlasie”⁹⁸². Z podobnymi błędami, które w ogólnym rozrachunku działają na rzecz propagowania nacjonalistycznego wymiaru narracji historycznej, mamy do czynienia także w podręcznikach z historii Ukrainy dla klasy X, co jest szczególnie istotne z punktu widzenia horyzontu czasowego omawianej wówczas problematyki. W wydanym w 2018 roku podręczniku Witalija Własowa i Stanisława Kulczyckiego dominuje narracja uznająca politykę władz polskich wobec Ukraińców w międzywojniu jako kolonizację, a *de facto* wręcz okupację ziem ukraińskich. Polska akcja pacyfikacyjna ukazana jest w podrozdziale dotyczącym ruchu komunistycznego, nie zaś - nacjonalistycznego, co jest poważnym błędem i przekłamaniem patrząc z perspektywy genezy tych działań i aktywności UWO. Rzeź Wołyńska, zgodnie z dominującą i propagowaną przez UIPN narracją historyczną, przedstawiona jest w symetryzującej perspektywie konfliktu zbrojnego dwóch równorzędnych stron⁹⁸³. Tematyka działalności OUN i UPA jest szeroko obecna w podręcznikach do historii w jednoznacznie pozytywnym świetle. Dla przykładu, w podręczniku Mariana Mudryja i Ołeny Arkuszy UPA zestawiana jest w jednym szeregu z walką bałtyckich „leśnych braci” oraz Armią Krajową. Milczeniem pomija się w nim odpowiedzialność banderowskiej frakcji OUN za pogromy żydowskie latem 1941 roku, a także antypolskie wystąpienie UPA w latach 1943-1945, powtarzając narrację obustronnej odpowiedzialności za „tragedię”, która była udziałem i Polaków i Ukraińców. Znamienny jest jednak fakt, że nawet w tej symetryzującej narracji autorzy pokusili się o wymienienie z nazw dwóch miejscowości, w których miały miejsce polskie zbrodnie na ludności ukraińskiej (Sahryń, Pawłokoma) bez wskazania żadnego analogicznego, imiennego przykładu, w którym ofiarami Ukraińców padłaby ludność polska⁹⁸⁴.

Formacja ukraińskiej tożsamości narodowej w duchu nacjonalistycznym jest zjawiskiem obecnym w procesie edukacyjnym i wychowawczym ukraińskiej młodzieży. O strategicznym kierunku tych działań decyduje Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej, którego wykładnia

⁹⁸² G. Motyka, *Ekspertyza z XX posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xx-posiedzenia-polsko-ukrainskiej-dwustronnej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonolenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii-czarnomorsk-26-28-czerwca-2018-r>, dostęp: 20.09.2021 r.

⁹⁸³ K. Sanojca, *Ekspertyza z XXI posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xxi-posiedzenia-polsko-ukrainskiej-dwustronnej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonolenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii-krakow-10-14-czerwca-2019-r>, dostęp: 20.09.2021 r.

⁹⁸⁴ G. Motyka, *Opinia na temat podręczników z XXI posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xxi-posiedzenia-polsko-ukrainskiej-dwustronnej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonolenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii-krakow-10-14-czerwca-2019-r>, dostęp: 20.09.2021 r.

ukraińskiej historiografii jest obowiązująca pod względem kształtowania nowego, postrewolucyjnego programu nauczania. Znajduje to odzwierciedlenie nie tylko na gruncie teoretycznym w podstawach programowych stanowionych przez Ministerstwo Edukacji i Nauki, ale jest już obecne także w wymiarze praktycznym, w konkretnych treściach podręczników do historii Ukrainy. W średnio i długookresowej perspektywie może więc to oznaczać dalszą reorientację ideologiczną ukraińskiego społeczeństwa na rzecz perspektywy pronacjonalistycznej. Chociaż nie musi to bezpośrednio oznaczać wzrostu popularności partii nacjonalistycznych, wydaje się, że polityka ta służyć będzie w pierwszej kolejności rosnącej akceptacji społecznej dla działań afirmujących nacjonalistyczny wymiar ukraińskiej pamięci zbiorowej, takich jak poparcie - albo przynajmniej brak czynnego sprzeciwu - na rzecz honorowania ukraińskich działaczy nacjonalistycznych nadawaniem nowych nazw ulic, obiektów, czy też stawianiem pomników.

6.3. Działalność legislacyjna Rady Najwyższej Ukrainy

Rada Najwyższa Ukrainy jako jednoizbowy parlament ukraiński odpowiada za całokształt procesu legislacyjnego na poziomie władzy centralnej. Decyduje więc ona o stanowieniu prawa na poziomie ustawowym i to na tej płaszczyźnie objawia się zdecydowana większość działań Rady realizujących agendę współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu. Trzeba zaznaczyć, iż nacjonalistyczna aktywność Rady – rozpatrowanej przez pryzmat jej funkcji jako władzy ustawodawczej - nie jest zawsze tożsama z działalnością ukraińskich nacjonalistów w tej Radzie zasiadających. Przedmiotem analizy w poniższej części są bowiem te przykłady działań – przyjęte ustawy lub uchwały, które zyskały akceptację większości parlamentarnej, a co za tym idzie, również szeroki mandat społeczny do ich realnej implementacji. Projekty ustaw realizujących agendę nacjonalistyczną, jak pokazuje praktyka, wnoszone są często z inicjatywy ugrupowań lub deputowanych nie zawsze określanych jako reprezentujące program nacjonalistyczny i co więcej – nie zawsze autodefiniujących się jako przedstawicieli nacjonalistycznego nurtu polityki ukraińskiej. Dowodzi to, że realnie wprowadzane zmiany o charakterze nacjonalistycznym są częścią szerszej reorientacji politycznej Ukrainy w ramach oferty programowej wychodzącej poza partie *stricte* nacjonalistyczne i, co ważniejsze, zmiany te zyskują również poparcie społeczne wśród nienacjonalistycznego elektoratu tychże ugrupowań.

Aktywność legislacyjna Rady Najwyższej w zakresie afirmacji ukraińskiego nacjonalizmu obejmuje szereg ustaw. W ramach poniższej analizy wyodrębniono kluczowe

akty prawne, które w najistotniejszym wymiarze decydowały i decydują o przyjęciu przez Ukrainę kursu nacjonalistycznego na poziomie regulacji prawnych. Analiza poszczególnych ustaw podejmuje problematykę nie tylko ich faktycznych zapisów, ale również kwestię realnego ich funkcjonowania i znaczenia dla politycznej rzeczywistości Ukrainy. Szczególne znaczenie ma pod tym względem zwłaszcza pakiet ustaw przyjętych w kwietniu 2015 roku, które pełnią kluczową rolę w zakresie formacji tożsamościowej postrewolucyjnej Ukrainy.

6.3.1. Ustawa o Wielkim Głodzie na Ukrainie 1932-1933

Aktem prawnym, który można uznać za prekursora współczesnego nacjonalizmu realizowanego na poziomie legislacyjnym w Radzie Najwyższej Ukrainy, jest ustawa o Wielkim Głodzie na Ukrainie w latach 1932-1933, przyjęta przez parlament 28 listopada 2006 roku⁹⁸⁵. Projekt ustawy, który zyskał ostateczną akceptację parlamentu, był jedną z trzech wersji ustawy dotyczącej problemu Wielkiego Głodu. Jego autorem był przewodniczący Rady Ołeksandr Moroz, który swoją inicjatywą wprowadzał pewne kompromisowe poprawki do preambuły projektu prezydenta Juszczenki, nieakceptowanego przez deputowanych Partii Regionów (którzy wnieśli swój własny projekt, uznający Wielki Głód za „tragedię”) i komunistów. Ostatecznie przyjęta forma preambuły wyraża współczucie również innym narodom, które ucierpiały w wyniku Wielkiego Głodu.

Ustawa uznaje Wielki Głód za ludobójstwo dokonane na narodzie ukraińskim. Publiczne zaprzeczanie tego faktu, w myśl art. 2 ustawy, jest „bezprawne”, choć nie jest wskazana dokładna sankcja, jaka miałyby grozić za taki czyn. Ustawa nakazuje również organom władzy centralnej i samorządowej realizację polityki „odnowienia i ochrony” pamięci narodowej, sprzyjającej konsolidacji i rozwojowi narodu ukraińskiego, jego świadomości historycznej i kultury, propagowaniu wiedzy o Wielkim Głodzie, zarówno wśród obywateli Ukrainy jak i wśród społeczności międzynarodowej, między innymi na drodze wprowadzenia zagadnień Wielkiego Głodu do programów nauczania w ukraińskich szkołach.

Ustawa ta stanowiła kluczowy element nowego paradygmatu polityki historycznej realizowanej przez obóz „pomarańczowy” na czele z prezydentem Poroszenką. Jednoznacznie wyrażone na poziomie ustawowym stanowisko parlamentu ukraińskiego wobec ludobójczego charakteru działań wymierzonych w naród ukraiński w okresie Wielkiego Głodu miało wymiar nie tylko oceny historycznej i zadośćuczynienia ofiarom tej zbrodni, ale również prowokowało

⁹⁸⁵ ЗАКОН УКРАЇНИ Про Голодомор 1932-1933 років в Україні (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 50, ст.504).

do inicjacji procesu nacjonalizmu: formułowania nowej ukraińskiej tożsamości zbiorowej, w której Rosja jawi się jako śmiertelny wróg dla egzystencji państwa i narodu ukraińskiego.

6.3.2. Ustawy dekomunizacyjne z kwietnia 2015 roku

Tak, jak przyjęcie ustawy o Wielkim Głodzie było momentem definiującym pojawienie się nacjonalistycznej agendy na poziomie ukraińskiej legislatywy za rządów obozu „pomarańczowego”, tak kolejnym kluczowym wydarzeniem już na postrewolucyjnej Ukrainie zmagającej się z aneksją Krymu i trwającym konfliktem zbrojnym w Donbasie, było przyjęcie w kwietniu 2015 roku przez Radę Najwyższą pakietu czterech ustaw dekomunizacyjnych. Jeśli uznać ustawę o Wielkim Głodzie jako kładącą fundament pod budowę nowej ukraińskiej formacji tożsamościowej, tak ustawy z 2015 roku formułują już realny jej kształt, stając się niejako filarami nowej polityki tożsamościowej państwa i zarazem manifestacją nowych oczekiwań ukraińskiego społeczeństwa.

Pierwszą z nich jest Ustawa o statusie prawnym i uszanowaniu pamięci uczestników walki o niepodległość Ukrainy w XX wieku⁹⁸⁶. Autorem projektu ustawy jest deputowany Rady Najwyższej z ramienia Partii Radykalnej Jurij Szuchewycz. Ustawa składa się z dwóch części: pierwszą z nich jest obszerny katalog organizacji, których członkowie uznani zostali za uczestników walki o niepodległość Ukrainy. Wśród nich wymienione są kolejno⁹⁸⁷: organy władzy Ukraińskiej Republiki Ludowej, organy władzy Państwa Ukraińskiego (Hetmanatu), organy władzy Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, organy władzy Republiki Wschodniółemkowskiej i Republiki Huculskiej, organy władzy Ukrainy Karpackiej, organy bezpieczeństwa, wojskowe lub paramilitarne funkcjonujące przy wymienionych wcześniej podmiotach politycznych, partie polityczne i organizacje społeczne działające w ramach Ukraińskiej Republiki Ludowej, Państwa Ukraińskiego, Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej i Ukrainy Karpackiej, oddziały powstańcze działające na Ukrainie w latach 1917-1930, Ukraińska Wojskowa Organizacja, Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, Narodowo-wyzwoleńcza Organizacja Rewolucyjna, Ukraińska Powstańcza Armia, Sicz Poleska, Ukraińska Główna Rada Wyzwoleńcza, Antybolszewicki Blok Narodów, Ukraińska Grupa Helsińska, organizacje ruchu wyzwoleńczego drugiej połowy XX wieku, organizacje stworzone przez osoby represjonowane w radzieckich więzieniach za walkę o niepodległość

⁹⁸⁶ ЗАКОН УКРАЇНИ Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 25, ст. 190).

⁹⁸⁷ Organizacje są wymieniane w kolejności identycznej z ustawą.

Ukrainy, Ludowy Ruch Ukrainy do 24 sierpnia 1991 roku, a także „inne organizacje, struktury lub formacje, które istniały w XX wieku (do 24 sierpnia 1991 roku), których celem było uzyskanie lub obrona niepodległości Ukrainy”, których spis zatwierdzany jest przez Gabinet Ministrów Ukrainy.

Druga część ustawy stanowi artykulację statusu prawnego członków wyżej wymienionych organizacji. Przede wszystkim, uznaje się, że odegrali oni główną rolę w odnowieniu ukraińskiej państwowości ugruntowanej Aktem ogłoszenia niepodległości Ukrainy. Kwestia ta jest niezmiernie ważna w kontekście tożsamościowym. Oznacza ona bowiem, że to właśnie działania narodowo-wyzwoleńcze doprowadziły Ukrainę do odzyskania niepodległości – naród ukraiński zgodnie z tą narracją nie był więc biernym uczestnikiem skomplikowanej, geopolitycznej gry, której rezultatem stał się rozpad Związku Radzieckiego – wprost przeciwnie, jest niezależnym podmiotem, świadomym swoich celów, konsekwentnie dążącym do ich realizacji. Efektem tego jest ostateczne „wywalczenie” sobie niepodległości – zwycięstwo w walce, zwycięstwo tych wszystkich, którzy brali w niej udział. Rodzi to bardzo istotne konsekwencje dotyczące tożsamościowej spuścizny poradzieckiej – Ukraina jest w tej narracji państwem w istocie okupowanym przez zewnętrzną siłę, która nie ustępuje też dobrowolnie – przegrywa dopiero w wyniku trwającej całe stulecie walki narodu ukraińskiego.

Ustawa w sposób jednoznaczny nie określa zakresu gwarancji socjalnych i innych korzyści finansowych z tytułu otrzymania statusu uczestnika walki o niepodległość Ukrainy. Artykuł trzeci ustawy przewiduje jedynie w bardzo ogólnie określonych ramach prawnych możliwość (a nie gwarancję) nadawania tego typu zapomóg ze strony państwa, a także władzy lokalnej. Ważną kwestią, którą reguluje ustawa jest również zakres działań na rzecz uszanowania pamięci. W artykule piątym stwierdza się, że państwo podejmuje działania ukierunkowane na rzecz wzrostu świadomości społecznej i zwrócenia uwagi obywateli na historię uczestników walki o niepodległość Ukrainy w XX wieku, w tym opracowuje i udoskonala programy nauczania, podręczniki i inne działania mające na celu naukę historii, a także rozpowszechnia „obiektywne informacje na Ukrainie i świecie o walce i uczestnikach walk o niepodległość Ukrainy w XX wieku”. Państwo ukraińskie wspierać ma również aktywność podmiotów pozarządowych w tej sferze, przede wszystkim w ramach projektów naukowych i edukacyjnych. Istotnym elementem ma być również ochrona miejsc pamięci, ze szczególnym uwzględnieniem cmentarzy i pomników ku czci członków wymienionych wyżej formacji. Ustawa nie wprowadza zarazem żadnego nowego mechanizmu sankcji wobec osób naruszających cześć i dobre imię uczestników walk o niepodległość. W bardzo ogólnej formie określa ona bowiem, że osoby, które publicznie znieważają członków wymienionych formacji

albo przeciwdziałają realizacji ich praw, „ponoszą odpowiedzialność przewidzianą prawem”. W ten sposób ustawa deleguje kwestie odpowiedzialności karnej za wskazane czyny na rzecz innych aktów prawnych, w tym przede wszystkim ukraińskiego Kodeksu karnego. Pomimo apeli ze strony środowisk nacjonalistycznych, przede wszystkim artykułowanych przez Swobodę, nie wprowadzono dotychczas rozwiązań doprecyzowujących ten niejasny i w praktyce jego obowiązywania – martwy przepis prawny.

Ustawa o statusie prawnym i uszanowaniu pamięci uczestników walki o niepodległość Ukrainy w XX wieku nie jest więc dokumentem ustanawiającym w sposób bezpośredni politykę gloryfikacyjną wobec członków formacji nacjonalistycznych OUN/UPA, ani wprowadzającym mechanizmy penalizacji krytyki ich działań. Ogólny charakter przyjętych rozwiązań prawnych jest efektem kompromisu pomiędzy środowiskami nacjonalistycznymi, które uczestniczyły w przygotowaniu treści projektu ustawy wspólnie z Ukraińskim Instytutem Pamięci Narodowej i siłami politycznymi reprezentującymi większość w Radzie Najwyższej. Ma ona jednak niebagatelne znaczenie symboliczne. Jest bardzo ważnym fundamentem ustawowym na gruncie którego można, w razie zaistnienia takiej woli politycznej, kształtować bardziej konkretne kierunki działań o charakterze memoratywnym. Z punktu widzenia interesów ukraińskiego nacjonalizmu jest to krok w niewątpliwie słusznym kierunku, który wymaga jednak pogłębienia i doprecyzowania przyjętych rozwiązań.

Drugą przyjętą w kwietniu 2015 roku ustawą jest ustawa o uwiecznieniu zwycięstwa nad nazizmem w II Wojnie Światowej 1939-1945⁹⁸⁸. Jest to akt prawny w sposób kompleksowy regulujący reorientację wektora polityki pamięci w kontekście ukraińskiej tożsamości wobec II Wojny Światowej. W sposób jednoznaczny zrywa on z sowieckim mitem „Wielkiej Wojny Ojczyźnianej”, już w preambule uzasadniając, że II Wojna Światowa 1939-1945 rozpoczęła się wskutek porozumienia narodowo-socjalistycznego reżimu niemieckiego i komunistycznego totalitarnego reżimu ZSRR i była największą tragedią ludzkości XX wieku. Nowotworzony mit ma jednak charakter inkluzywny. Synkretyzuje on bowiem losy ukraińskich weteranów wojennych Armii Czerwonej z losami antykomunistycznych uczestników ruchu wyzwolenczego – przyjęta narracja określa ich wspólny zbiorowy wysiłek jako czynnik państwowotwórczy i formacyjny dla bieżącej tożsamości Ukrainy.

Ustawa zachowuje 9 maja jako Dzień Zwycięstwa nad Nazizmem w II Wojnie Światowej, jako święto państwowe, ustanawiając zarazem 8 maja jako tak zwany Dzień

⁹⁸⁸ ЗАКОН УКРАЇНИ Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 25, ст.191).

Pamięci i Pojednania. Jest to, ponownie jak w przypadku pierwszej ustawy, rozwiązanie kompromisowe ugruntowane na bardzo mocnym zakorzenieniu w ukraińskiej pamięci zbiorowej wyjątkowego charakteru dnia 9 maja. Jego całkowita dekomunizacja spotkałaby się z olbrzymim oporem społecznym, nawet wśród tej części Ukraińców, która jest sceptycznie nastawiona do ogółu mitu Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Ustawa ustanawia również państwową opiekę nad miejscami pamięci związanymi z II Wojną Światową, w tym również nad cmentarzami. Podobnie jak w rozwiązaniach przyjętych w przypadku pierwszej ustawy, kwestia znieważania miejsc pamięci ujęta jest w ogólnej formule „odpowiedzialności przewidzianej prawem”. Jest to ważny aspekt w kontekście czwartej ustawy, która ustanawia nowy reżim prawny dotyczący funkcjonowania w ukraińskiej przestrzeni publicznej symboli komunistycznych.

Trzecią ustawą jest Ustawa o dostępie do archiwów organów represyjnych komunistycznego reżimu totalitarnego lat 1917-1991⁹⁸⁹. Ma ona wymiar przede wszystkim techniczny – jej głównym zadaniem było utworzenie jednolitego archiwum pod egidą Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej, w ramach którego nastąpić miała digitalizacja dokumentów, a następnie ich szeroko zakrojone odtajnienie i udostępnienie. 21 grudnia 2016 roku na mocy tej ustawy rząd ukraiński przyjął uchwałę o utworzeniu państwowego archiwum UIPN⁹⁹⁰, jednak nie udało się zrealizować tych planów. Wołodmyr Wjatrowycz podsumowując działalność UIPN za 2017 rok stwierdził, że choć dokumenty są już dostępne i odtajnione, w dalszym ciągu pozostają w rozproszeniu i nie zostały zebrane w ramach jednego archiwum⁹⁹¹. Istotnie, pod względem otwartości archiwów organów aparatu bezpieczeństwa reżimu komunistycznego, Ukraina jest liderem ze wszystkich krajów postradzieckich. Według pochodzącego z 2017 roku raportu gruzińskiej organizacji pozarządowej Instytut Rozwoju Wolności Informacji (The Institute for Development of Freedom of Information - IDFI), na Ukrainie otwarte jest 70,11% archiwów – najwięcej spośród przebadanych 10 krajów byłego Związku Radzieckiego⁹⁹².

⁹⁸⁹ ЗАКОН УКРАЇНИ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст.218).

⁹⁹⁰ ПОСТАНОВА від 21 грудня 2016 р. № 1000 Про створення галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті.

⁹⁹¹ *В'ятрович розказав, яке приміщення потрібне під архів інституту нацпам'яті*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2409507-vatrovic-rozkazav-ake-primisenna-potribne-pid-arhiv-institutu-nacpamati.html>, dostęp: 1.01.2019 r.

⁹⁹² Openness of State Archives in Former Soviet Republic, Institute for Development of Freedom of Information, 2018.

Ostatnią przyjętą w kwietniu 2015 roku ustawą dekomunizacyjną jest ustawa o potępieniu komunistycznego i narodowosocjalistycznego (nazistowskiego) reżimów totalitarnych na Ukrainie i zakazie propagowania ich symboliki⁹⁹³. Zgodnie z przyjętymi w ustawie definicjami, propagandą określa się „publiczne zaprzeczanie, zwłaszcza za pośrednictwem środków masowego przekazu, zbrodniczego charakteru komunistycznego totalitarnego reżimu lat 1917-1991 na Ukrainie, narodowosocjalistycznego (nazistowskiego) reżimu totalitarnego; rozpowszechnianie informacji mających na celu usprawiedliwienie zbrodniczego charakteru tych reżimów, działalności radzieckich organów bezpieczeństwa, ustanowienia władzy radzieckiej na terytorium Ukrainy, prześladowań uczestników walk o niepodległość Ukrainy w XX wieku⁹⁹⁴; tworzenie, rozpowszechnianie i publiczne wykorzystywanie symboliki komunistycznej i narodowosocjalistycznej (nazistowskiej). Co istotne, przepis określający zakaz propagandy obejmuje osoby prawne, w tym również partie polityczne, stowarzyszenia i podmioty medialne. Jest to więc rozwiązanie w praktyce delegalizujące istniejącą dotychczas Komunistyczną Partię Ukrainy.

W ustawie przewidziano precyzyjny katalog symboliki objętej zakazem propagowania. W przypadku reżimu komunistycznego są to: symbolika państwowa (flaga, godło, hymn) ZSRR, USRR, innych republik związkowych, a także krajów „demokracji ludowej” za wyjątkiem symboli państwowych obecnie obowiązujących; wszelka symbolika wykorzystująca motyw sierpa i młota; pomniki i inne miejsca pamięci poświęcone wysokim działaczom partii komunistycznej (od sekretarza komitetu rejonowego wzwyż), a także wszystkim funkcjonariuszom komunistycznych organów bezpieczeństwa; pomniki i inne miejsca pamięci poświęcone wydarzeniom związanym z działalnością partii komunistycznej na Ukrainie, utrwalaniem na Ukrainie reżimu komunistycznego, prześladowaniem uczestników walk o niepodległość Ukrainy w XX wieku (z wyłączeniem tych dotyczących walk z „okupantami nazistowskimi” lub związanych z rozwojem ukraińskiej kultury lub nauki); nazwy jednostek administracyjnych, miejscowości, ulic i innych obiektów topograficznych związanych z historią komunizmu, wysokimi działaczami partii komunistycznej, funkcjonariuszami komunistycznych organów bezpieczeństwa (z podobnym wyłączeniem jak

⁹⁹³ ЗАКОН УКРАЇНИ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст.219).

⁹⁹⁴ A więc członków formacji wymienionych w pierwszej ustawie.

w przypadku pomników)⁹⁹⁵. W przypadku reżimu nazistowskiego katalog zabronionych symboli jest znacznie krótszy. Obejmuje on symbole państwowe (flagę, herb) Niemiec w latach 1939-1945, symbolikę Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (NSDAP), a także hasła i cytaty osób zajmujących kierownicze stanowiska w partii, władzach państwowych i okupacyjnych. Jest to ważna kwestia w kontekście ukraińskiego nacjonalizmu. Ustawa nie zakazuje bowiem symboliki wojskowej (dozwolone są więc nie tylko symbole ukraińskich formacji podporządkowanych Trzeciej Rzeszy, np. herb 14. dywizji SS, ale również całość symboliki Wehrmachtu), a także symboliki neonazistowskiej, której elementy zostały inkorporowane do środowiska ukraińskiego nacjonalizmu (Czarne Słońce, Swarozycja, Wolfsangel). Ustawa ta jest jedyną z omawianych powyżej, która wprowadza realne mechanizmy penalizacyjne. W myśl jej zapisów w Kodeksie kryminalnym Ukrainy wprowadzony został artykuł 436-1, który przewiduje sankcję karną w wysokości do 5 lat pozbawienia wolności za usprawiedliwianie, propagowanie komunistycznej i nazistowskiej symboliki oraz propagandę komunistycznego i nazistowskiego reżimu⁹⁹⁶.

6.3.3. Ustawa oświatowa

Kolejnym przykładem legislacyjnej aktywności Rady Najwyższej o wymiarze nacjonalistycznym jest Ustawa o oświacie z 5 września 2017 roku⁹⁹⁷. Jest ona jednym z kluczowych elementów postrewolucyjnej formacji tożsamościowej młodego pokolenia obywateli Ukrainy. Głównym celem przyjętej ustawy jest wzmocnienie roli języka ukraińskiego oraz osłabienie dominacji rosyjskiego w szkolnictwie w południowo-wschodnich regionach kraju⁹⁹⁸. W porównaniu z poprzednią ustawą, w myśl której język oświaty regulowany był osobnym aktem prawnym, to znaczy Ustawą o zasadach polityki językowej państwa⁹⁹⁹, w nowej przyjęto bardzo precyzyjne regulacje, które znacząco ograniczyły rolę nie

⁹⁹⁵ Przykłady podjętych działań dekomunizacyjnych w odniesieniu do nazw jednostek administracyjnych, miejscowości, ulic itp. zostały omówione w podrozdziale dotyczącym działalności organów władzy samorządowej.

⁹⁹⁶ Кримінальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131).

⁹⁹⁷ ЗАКОН УКРАЇНИ Про освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380).

⁹⁹⁸ A. Sadecki, T. Piechal, T. Dąbrowski, *Ukraina: uderzenie w szkolnictwo mniejszości narodowych*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-09-27/ukraina-uderzenie-w-szkolnictwo-mniejszosci-narodowych>, dostęp: 1.01.2019 r.

⁹⁹⁹ Chodzi tu o Ustawę Kiwałowa-Kolessniczenki, która w artykule 20 gwarantowała w praktyce powszechny wymiar języka rosyjskiego w systemie oświaty szkolnej. W marcu 2018 roku Sąd Konstytucyjny Ukrainy orzekł o jej niezgodności z konstytucją.

tylko języka rosyjskiego, ale i innych języków mniejszościowych w ukraińskim systemie oświaty. Zgodnie z artykułem siódmym ustawy, regulującym wszelkie kwestie językowe w odniesieniu do oświaty, edukacja na Ukrainie odbywa się wyłącznie przy użyciu języka państwowego, jakim jest język ukraiński. Mniejszościom narodowym¹⁰⁰⁰ gwarantuje się jedynie prawo na nauczanie języka mniejszościowego w ramach oddzielnych klas lub grup lekcyjnych na wstępnych etapach edukacji: etapie nauczania przedszkolnego i początkowego, w klasach I-IV. W ramach kolejnego etapu nauczania, a więc edukacji średniej (klasy V-IX), ustawa gwarantuje nauczanie języka mniejszościowego w ramach zajęć dodatkowych lub za pośrednictwem organizacji kulturalnych. Rozszerzone możliwości nauczania, o etap edukacji średniej, mają przedstawiciele „rdzennych narodów Ukrainy”¹⁰⁰¹. Ustawa przewiduje również możliwość nauczania jednego lub więcej przedmiotów dwoma lub większą liczbą języków: oprócz języka państwowego może to być język angielski lub inne języki urzędowe Unii Europejskiej, a więc również języki mniejszości narodowych na Ukrainie, z wyłączeniem języka rosyjskiego. Możliwość ta jest uzależniona od odrębnie przyjętego programu nauczania danego przedmiotu. Ustawa nie przewiduje istnienia w systemie oświatowym Ukrainy dotychczas funkcjonujących szkół mniejszości narodowych. Jest to istotna kwestia z uwagi na to, że szkoły te prowadzą nie tylko działalność *stricte* edukacyjną, ale również kulturalną i społeczną. Są one często miejscem integracji przedstawicieli lokalnej mniejszości narodowej, umożliwiają kultywowanie własnej tożsamości. Przyjęte przepisy mogą więc w praktyce rażąco ograniczyć mniejszościom narodowym dostępność do tego typu działalności.

Przyjęcie ustawy oświatowej spotkało się ze zdecydowaną krytyką krajów sąsiadujących z Ukrainą, przede wszystkim Węgier i Rumunii¹⁰⁰². W wydanej w grudniu 2017

¹⁰⁰⁰ Żaden ukraiński akt prawny nie definiuje *explicite* spisu mniejszości narodowych. Ustawa o mniejszościach narodowych definiuje mniejszość narodową jako „grupę obywateli Ukrainy niebędących narodowości ukraińskiej, mającą poczucie narodowej samoświadomości i wspólnoty”. Vide: ЗАКОН УКРАЇНИ Про національні меншини в Україні (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 36, ст.529). W ustawie Kiwałowa-Kolesniczenki status języka regionalnego miały języki: rosyjski, białoruski, bułgarski, ormiański, gagauski, jidysz, krymskotatarski, mołdawski, niemiecki, nowogrecki, polski, romski, rumuński, słowacki, węgierski, rusiński, karaimski, krymczacki.

¹⁰⁰¹ Jedyńm uznanym na gruncie formalnoprawnym rdzennym narodem Ukrainy są Tatarzy krymscy, którzy oficjalnie uzyskali taki status Uchwałą Rady Najwyższej Ukrainy z 20 marca 2014 roku: ПОСТАНОВА Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 15, ст.581). Przyjmuje się jednak, że do grupy tej, oprócz narodu krymskotatarskiego, należą również Karaimi i Krymczacy. Vide: «Корінні народи України: історія, сучасність та перспективи»: ставлення до корінних народів – це тест для України”, <https://mip.gov.ua/news/1383.html>, dostęp: 1.01.2019 r.

¹⁰⁰² T. Iwański, A. Sadecki, *Ukraina–Węgry: narastający spór o prawa mniejszości węgierskiej*, Warszawa 2018.

roku opinii Komisja Wenecka skonkludowała, iż artykuł siódmy Ustawy rażąco ogranicza zakres nauczania języka mniejszościowego, zwłaszcza na drugim etapie edukacji. „Poziom ochrony praw językowych, które artykuł siódmy gwarantuje mniejszościom narodowym, pozostaje niejasny”. Wśród zaleceń wystosowanych do władz ukraińskich, Komisja zawarła między innymi dłuższy horyzont czasowy reformy oświatowej, który pozwoli na stopniowe wprowadzanie zmian, wyłączenie spod przepisów językowych ustawy szkół prywatnych, zapewnienie niezbędnych proporcji edukacji w językach mniejszościowych na pierwszym i drugim etapie edukacji, a także dialog z przedstawicielami mniejszości narodowych i wszystkimi zainteresowanymi podmiotami w materii języka oświatowego¹⁰⁰³.

6.3.4. Ustawa statutowa

Ważnym dokumentem w procesie nacjonalistycznego wymiaru kształtowania sfery symbolicznej jest Ustawa o wprowadzeniu zmian do niektórych ustaw odnośnie przywitania „Chwała Ukrainie – Bohaterom chwała!” przyjęta przez Radę Najwyższą w październiku 2018 roku¹⁰⁰⁴. Jest to autorski projekt prezydenta Poroszenki, który wprowadza do statutów Sił Zbrojnych Ukrainy schemat oficjalnego, uroczystego przywitania, w myśl którego na przywitanie „Chwała Ukrainie” formułowane przez komendanta lub starszego stopniem żołnierze zobowiązani są odpowiedzieć „Bohaterom chwała!”. Ustawa ta dekomunizuje zarazem protokół zastępując dotychczas użytkowane „towarzyszu” współczesnym zwrotem „panie”. Zmiany te, choć z pozoru kosmetyczne, dotyczą ważnego zakresu kształtowania procesów tożsamościowych, którym jest sfera symboliczna. Jest ona istotna zwłaszcza w kontekście działalności sił zbrojnych, które zawsze stanowiły emanację potęgi i siły państwa i które w tejże działalności niezmiernie często operują określoną symboliką mającą przełożenie na szerszą formację tożsamościową¹⁰⁰⁵. Szczególnego znaczenia nabiera tutaj fakt, iż ukraińska armia jest czynnie zaangażowana w obronę integralności terytorialnej i suwerenności Ukrainy na froncie trwającej wojny z Rosją. Implementacja nacjonalistycznej narracji w bieżącą działalność militarną jest więc nie tylko podkreśleniem trwających procesów nacjonalizacji

¹⁰⁰³ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Opinion No. 902/2017 On the provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which concern the use of the state language and minority and other languages in education, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e), dostęp: 1.01.2019 r.

¹⁰⁰⁴ ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення змін до деяких законів України щодо вітання "Слава Україні! - Героям слава!" (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 44, ст.357).

¹⁰⁰⁵ Vide znaczenie symboliczne czerwonej gwiazdy w Armii Czerwonej czy też Krzyża Żelaznego w armii niemieckiej (zarówno w czasie II Wojny Światowej, jak i po wojnie).

dyskursu, ale też bardzo wyraźnym wyznaczeniem pola dalszych procesów heroizacyjnych. Ukraińskiego żołnierza łączy od teraz swoista sztafeta pokoleń, ustanawiająca ciągłość z partyzantami Ukraińskiej Powstańczej Armii, spoiwem, którym ma być walka z odwiecznym wrogiem Ukrainy – Rosją. Swą postawą – odwagą i ofiarnością w służbie ojczyźnie – wchodzi on zarazem niejako z definicji do kanonu nowych bohaterów Ukrainy.

* * *

Aktywność legislacyjna Rady Najwyższej po Rewolucji Godności ukazuje wyraźny zwrot pronacjonalistyczny w dziedzinie stanowionego prawa. Co ważne, działania te podejmowane były w praktyce niezależnie od lobbingu i postulatów samych nacjonalistów. Dzieje się tak, ponieważ omówione powyżej przykłady nowych ustaw realizujących agendę nacjonalistyczną były w rzeczywistości rezultatem politycznych kalkulacji ze strony obozu władzy Petra Poroszenki. Instrumentalizował on ukraiński nacjonalizm w tych obszarach i do tego stopnia, w których uznawał go za korzystny z politycznego punktu widzenia. Dlatego też, chociaż Rada Najwyższa zatwierdziła ważne dla nacjonalistów i jednoznacznie krytykowaną przez stronę polską ustawę gloryfikującą weteranów UPA, ukraiński parlament nie zrealizował w pełni postulatu ich ochrony prawnej. Faktyczny *spiritus movens* tej ustawy, a więc kierownictwo UIPN, było najprawdopodobniej świadome potencjalnych konsekwencji wprowadzenia twardych zapisów penalizacyjnych wobec krytyków UPA, które oznaczałyby w praktyce załamanie polsko-ukraińskiego dialogu historycznego prowadzonego przez naukowców i ekspertów.

Jednocześnie, chociaż ustanowione prawo nie zrealizowało w pełni oczekiwań nacjonalistów, należy podkreślić, że postrewolucyjne zmiany, takie jak chociażby dekomunizacja, mają charakter trwałe, systemowe. Tworzą nową rzeczywistość formalno-prawną, która jest o wiele bardziej sprzyjająca kreowaniu nacjonalistycznego wymiaru ukraińskiej tożsamości narodowej, zwłaszcza biorąc pod uwagę wysoką aktywność lokalnej władzy samorządowej w tym zakresie.

6.4. Działalność organów władzy samorządowej na Ukrainie

Najważniejszym wymiarem przemian tożsamościowych na Ukrainie po Rewolucji Godności w zakresie afirmacji ukraińskiego nacjonalizmu są zmiany zachodzące w ukraińskiej przestrzeni publicznej. Kluczowymi podmiotami w zakresie politycznej implementacji tych procesów są niewątpliwie organy władzy samorządowej, podejmujące, zgodnie ze swoją właściwością, decyzje odnoszące się do szczebla obwodowego, rejonowego, miejskiego itd.

Przykładów takich działań, z uwagi na niezależną od władz centralnych specyfikę działalności samorządu, można się doszukiwać już w okresie przedrewolucyjnym. Podejmowane one były wówczas zazwyczaj oddolnie, bez żadnej autoryzacji ze strony chociażby rządu, a czasem i wbrew jego polityce, przez te organy samorządowe, które kontrolowane były przez polityków reprezentujących pronacjonalistyczną agendę programową.

6.4.1. Dekomunizacja

Swoistym początkiem realnych procesów dekomunizacyjnych na Ukrainie było obalenie przez wzburzonych uczestników Rewolucji Godności pomnika Włodzimierza Lenina w Kijowie 8 grudnia 2013 roku. Monument ten, postawiony 5 grudnia 1946 roku, po demontażu w 1991 roku pomnika Wielkiej Rewolucji Październikowej pozostawał jednym z głównych symboli sowieckiej dominacji w ukraińskiej przestrzeni publicznej. Jego obalenie w sposób spontaniczny zainicjowało zakrojony na masową, ogólnokrajową skalę oddolny ruch niszczenia bliźniaczych pomników komunistycznego wodza w innych ukraińskich miejscowościach. Proces ten określony został mianem „leninopadu”. „Leniny” na Ukrainie sporadycznie upadały jeszcze przed wybuchem Rewolucji Godności, na przykład w Ochtyrce pomnik został w poważnym stopniu uszkodzony w wyniku działań aktywistów Swobody i deputowanego do Rady Najwyższej Ihora Myroszniczenki 15 lutego 2013 roku¹⁰⁰⁶. W następstwie tych wydarzeń mer Sum Henadij Minajew podjął decyzję o likwidacji dwóch pomników Lenina znajdujących się mieście. Za propozycją tą opowiedziało się 43 z 68 obecnych na sesji radnych Sum¹⁰⁰⁷.

Prowadzony „leninopad” w pierwszej, najgorętszej fazie tego procesu, miał jednak przede wszystkim wymiar spontaniczny. Działania podejmowane w jego toku nie miały najczęściej umocowania prawnego w uchwałach organów władzy samorządowej. Również na szczeblu ustawowym brakowało przepisów sankcjonujących tego typu aktywność. Jediną legitymacją prawną, jaką mogli posługiwać się wówczas aktywiści, był dekret prezydenta Juszczenki z 2009 roku „O dodatkowych działaniach na rzecz uszanowania pamięci ofiar Wielkiego Głodu 1932-1933 na Ukrainie”¹⁰⁰⁸. Nakładał on między innymi obowiązek zintensyfikowania działań na rzecz demontażu pomników, a także zmian nazw miejscowości,

¹⁰⁰⁶ М. Кутувий, *Демонтаж опудала в м. Охтирка*, <https://www.youtube.com/watch?v=ZunYvyObX5U>, dostęp: 1.02.2019 г.

¹⁰⁰⁷ ПРОТОКОЛ І пленарного засідання XXVII сесії Сумської міської ради VI скликання 27 лютого 2013 року, <http://meria.sumy.ua/index.php>, dostęp: 9.02.2021 г.

¹⁰⁰⁸ УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 432/2009 Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні.

ulic, placów, które były poświęcone osobom odpowiedzialnym za organizację i realizację polityki głodowej na Ukrainie oraz polityczne represje. Postanowienia w nim zawarte nie były jednak respektowane przez organy władzy samorządowej i dekret ten w swojej praktyce pozostawał martwym prawem, aż do działań zainicjowanych przez Ihora Myroszniczenkę, kiedy to właśnie na ten akt prawny powoływali się aktywiści Swobody.

Dynamika „leninopadu” w dużym stopniu zależna była od stopniowej radykalizacji Rewolucji Godności. Z początku proces ten miał wymiar incydentalny. Charakteru masowego przybrał on dopiero 21 lutego 2014 roku, kiedy to obalono kilkadziesiąt pomników w co najmniej dziesięciu obwodach Ukrainy, od Maniewicz w obwodzie wołyńskim¹⁰⁰⁹ po Połtawę¹⁰¹⁰. W kolejnych dniach „leninopad” objął już cały kraj, dochodząc nawet na Krym do miejscowości Prywitne¹⁰¹¹ i Zuja¹⁰¹².

Łącznie, według danych UIPN opublikowanych w pierwszą rocznicę upadku pomnika Lenina w Kijowie, na Ukrainie obalono 504 monumenty wodza Rewolucji Październikowej¹⁰¹³. Działania te były stale kontynuowane. Ustawa dekomunizacyjna z kwietnia 2015 roku ustanowiła skonkretyzowane ramy formalno-prawne, *de facto* również usankcjonując istniejący stan faktyczny, dotyczący statusu wszystkich obiektów odwołujących się do symboliki komunistycznej, bowiem wcześniej ich los zależał mógł w równym stopniu od legalnie uchwalonej decyzji organu władzy samorządowej właściwego do jej podjęcia, jak też od samowolnego i quasi-chuligańskiego aktu zniszczenia dokonanego przez grupę aktywistów. Nowe przepisy, zgodnie z zamierzeniem autorów ustawy, przekształciły ten proces z wymiaru doraźnego i spontanicznego w wymiar jak najbardziej systemowy. Zgodnie z danymi UIPN, do czerwca 2017 roku proces dekomunizacji objął 2 409 obiekty odwołujące się do spuścizny sowieckiej, w tym 1 324 pomniki Lenina¹⁰¹⁴. W wyniku aneksji Krymu, a także rosyjskiej agresji w Donbasie, ukraińskim władzom nie udało się w pełnym stopniu przeprowadzić procesów dekomunizacyjnych tam, gdzie prezencja symboliki komunistycznej była w

¹⁰⁰⁹ *На Волині впає останній пам'ятник Леніну*, https://zik.ua/news/2014/02/21/na_volyni_vpav_ostanniy_pamyatnyk_leninu_463528, dostęp: 1.02.2019 r.

¹⁰¹⁰ *У ПОЛТАВІ ЩОЙНО ЗВАЛИЛИ ЧЕРГОВИЙ ПАМ'ЯТНИК ЛЕНІНУ*, <https://tsn.ua/ukrayina/u-poltavi-zvalili-chergoviy-pam-yatnik-leninu-335910.html>, dostęp: 1.02.2019 r.

¹⁰¹¹ *Ще одну статую Леніна знесли в Криму (фото)*, <https://www.unian.ua/politics/889126-sche-odnu-statuyu-lenina-znesli-v-krimu-foto.html>, dostęp: 1.02.2019 r.

¹⁰¹² *У Криму зруйнували Леніна*, https://24tv.ua/u_krimu_zruynuvali_lenina_n413012, dostęp: 1.02.2019 r.

¹⁰¹³ *ЗА РІК В УКРАЇНІ ЗНЕСЛИ ПІВТИСЯЧІ ПАМ'ЯТНИКІВ ЛЕНІНУ*, <http://www.memory.gov.ua/news/za-rik-v-ukraini-znesli-pivtisyachi-pam-yatnikiv-leninu>, dostęp: 1.02.2019 r.

¹⁰¹⁴ *ЛЕНІНОПАД, ЯК ПРОЩАННЯ З РАДЯНСЬКИМ МИНУЛИМ*, <http://www.memory.gov.ua/news/leninopad-yak-proshchannya-z-radyanskim-minulim>, dostęp: 1.02.2019 r.

przestrzeni publicznej największa. Pomniki Lenina znikły jednak z największych wschodnich miast znajdujących się pod kontrolą ukraińską, z wyróżnieniem Charkowa i Mariupola.

Proces „leninopadu” miał olbrzymie znaczenie symboliczne i tożsamościowe. Według szacunków UIPN, Ukraina wchodząc w swą niepodległość po rozpadzie Związku Radzieckiego „odziedziczyła” w spadku po nim niemal 5,5 tysiąca pomników Włodzimierza Lenina. O ile jednak na fali narodowego przebudzenia kwestia ta została na zachodzie kraju w dużej mierze wyeliminowana, o tyle w centrum i na wschodzie Ukrainy w dalszym ciągu pokutował schemat pomnika Lenina umieszczonego w reprezentacyjnym miejscu danej miejscowości, najczęściej na jednym z głównych placów lub ulic, które same też często poświęcone były jego pamięci. Jego eradykacja z przestrzeni publicznej umożliwia władzom lokalnym wykorzystanie tych zwolnionych, ważnych miejsc na mapie miejscowości, do otwarcia się na nowe narracje, nowe upamiętnienia, budowę nowych mitów tożsamościowych, które jednoczyłyby mieszkańców, choć jak do tej pory nie są te możliwości, jednak, należyce wykorzystywane. Tadeusz Olszański zwraca uwagę, że „na ogół cokoły (lub miejsca po całkowicie usuniętych pomnikach) czekają na nowego «gospodarza», a władze samorządowe nie są skłonne do wykorzystywania ich jako podstawy nowych pomników. Pomniki bohaterów Niebiańskiej Sotni czy poległych w Donbasie nie zajmują miejsc po Leninach i czekistach”¹⁰¹⁵.

Drugim kluczowym wymiarem ukraińskiej dekomunizacji jest przemianowywanie nazw miejscowości, ulic, placów i innych obiektów odwołujących się do reżimu komunistycznego. Proces ten zapoczątkowany został już po uzyskaniu niepodległości przez Ukrainę, jednakowoż, podobnie jak w kwestii pomników, nie był on objęty działaniem o charakterze systemowym. Zmiany w nazewnictwie następowały na mocy decyzji lokalnych organów samorządowych i w przeważającej części dotyczyły zachodniej Ukrainy. Ustawa dekomunizacyjna wprowadza formalny wymóg rewizji tych nazw na obszarze całego kraju. Jednostki w ramach systemu administracyjno-terytorialnego ustroju państwa, których nazwa odwołuje się do reżimu komunistycznego, podlegają obowiązkowemu przemianowaniu w drodze decyzji (uchwały) podejmowanej przez Radę Najwyższą Ukrainy. Wyjątkiem od tej zasady są nazwy obwodów¹⁰¹⁶, które w sposób enumeratywny wymienia art. 133 Konstytucji Ukrainy. Z tego też względu ich przemianowanie może odbyć się jedynie w drodze nowelizacji ustawy zasadniczej, do której niezbędna jest większość 300 głosów. Jeśli zaś chodzi o decyzje

¹⁰¹⁵ T. Olszański, *Wielka dekomunizacja...*, s. 20

¹⁰¹⁶ Mowa tu o dwóch obwodach: dniewopietrowskim i kirowogradzkim.

o przemianowaniu nazw ulic i placów, to te podejmowane są przez właściwe im organy władzy samorządowej.

Celem sprawnego przeprowadzenia tego procesu ustanowiony został harmonogram konsultacyjny. Po wejściu w życie ustawy dekomunizacyjnej organy władzy samorządowej otrzymały sześciomiesięczny okres na przeprowadzenie konsultacji społecznych w sprawie przemianowania nazw i wystosowanie własnych propozycji do Rady Najwyższej. Propozycje te miały być następnie rozpatrzone przez UIPN, który odpowiedzialny był za wydanie własnych rekomendacji co do nazewnictwa. Decyzje parlamentu miały uwzględniać zarówno wolę lokalnych organów, jak i stanowisko UIPN. Na zaplanowany w ten sposób proces decyzyjny niebagatelny wpływ miała trwająca równoległe kampania przed jesiennymi wyborami samorządowymi. Lokalni politycy chcąc uniknąć niepopularnych decyzji, jakie mogłyby zaprzepaścić ich szanse w wyborach, wstrzymywali się z formułowaniem nowych propozycji. Część kandydatów oparła również swoją przedwyborczą agendę o obietnicę niedopuszczenia do zmiany nazewnictwa¹⁰¹⁷. Rekomendacje UIPN wypracowywane były w oparciu o kilka priorytetów. Pierwszeństwo w nowym nazewnictwie miały istniejące już niekomunistyczne nazwy historyczne danych miejscowości. W wypadku, gdy takowa nazwa nie istniała, lub też nawiązywała na przykład do spuścizny carskiej Rosji, albo z innych względów okazywała się nieodpowiednią, UIPN zwracał się z konsultacjami do krajoznawców, organizacji pozarządowych i innych grup zaangażowanych w cały proces. W okresie od 25 listopada 2015 roku do 14 lipca 2016 roku Rada Najwyższa przyjęła 13 uchwał, w których zostały zmienione nazwy 987 miejscowości (w tym 32 miast), 25 rejonów. Dekomunizacja objęła swym zasięgiem wszystkie obwody Ukrainy, oprócz iwanofrankińskiego. Największa liczba zmienionych nazw jednostek ustroju administracyjno-terytorialnego znalazła się w obwodzie donieckim (109), charkowskim (103) oraz dniepropietrowskim (97). Niemal połowa z przemianowanych miast znajdowała się pod rosyjską okupacją¹⁰¹⁸.

W niektórych przypadkach nowe nazwy miały wymiar odwołujący się do kreacji tożsamościowej, również w tej części nowej ukraińskiej narracji, która osadza się na micie Rewolucji Godności i wojny z Rosją. 5 miejscowości zostało nazwanych na cześć poległych w Operacji Antyterrorystycznej: wieś Suswał w obwodzie wołyńskim na cześć Petra Suswala poległego w bitwie o Sawur-Mohylę 2 września 2014 roku, Tokariwka w obwodzie

¹⁰¹⁷ Б. Короленко, І. Каретніков, М. Майоров, *Деконунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки* [w:] *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*, red. М. Борисенко, Київ 2017, s. 135-136.

¹⁰¹⁸ Ibidem, s. 138.

mikołajowskim na cześć Witalija Tokara, który zginął 10 listopada 2014 roku, Maksymiówka w obwodzie dniepropietrowskim na cześć Maksyma Jefimczuka, który zginął 20 kwietnia 2015 roku, Iłine w obwodzie zaporoskim na cześć Witalija Iłina, który zginął 29 sierpnia 2014 roku w bitwie pod Iłowajskim, Dobropasowe w obwodzie dniepropietrowskim na cześć Serhija Dobropasa, który zginął 14 czerwca 2014 roku w zestrzelonym Ił-76. Dwie z miejscowości znajdujące się pod rosyjską okupacją zostały nazwane na cześć żołnierzy, którzy polegli w ich pobliżu: Używka w obwodzie donieckim, nazwana na cześć ochotnika, kapitana Azowa Stepana Kryworuczenka, pseudonim Uża, który zginął 5 lutego 2015 roku w walkach pod Szyrokynem i Stupakowe w obwodzie donieckim, nazwane na cześć Iwana Stupaka, który zginął 29 stycznia 2015 roku w walkach o Debalcewo¹⁰¹⁹.

Przeprowadzana dekomunizacja spotykała się z raczej pozytywną, choć zdecydowanie nie jednoznaczną oceną ze strony społeczeństwa. Zgodnie z przeprowadzonym w listopadzie 2016 roku badaniem Grupy Rating, niemal połowa – 48% ankietowanych, popierała pomysł zakazu propagowania ideologii komunistycznej. Przeciwna tej kwestii była jednak aż ponad jedna trzecia badanych – 36%. Rozpatrując to na niwie geograficznej, dekomunizację popierało 78% mieszkańców zachodu Ukrainy, połowa mieszkańców centralnych obwodów, jedna trzecia południowych i 18% mieszkańców wschodu Ukrainy. Interesującym wydaje się być jednak fakt, że większa część społeczeństwa była przeciwna pomysłowi demontażu wszystkich pomników Lenina na Ukrainie (48% na nie, wobec 41% opowiadających się za). W kontekście przemianowania nazw największą akceptację społeczną zyskała opcja selektywnej dekomunizacji nazw – nie systemowego procesu obejmującego wszystkie nazwy odnoszące się w jakimś stopniu do narracji komunistycznej, ale jedynie tych nazw, które upamiętniają sprawców zbrodni na ukraińskim narodzie¹⁰²⁰.

Dekomunizacja jest najdonioślejszym przykładem zwrotu tożsamościowego, który wydarzył się na Ukrainie po Rewolucji Godności. Jest to proces w swej dynamice dość radykalny, który istotnie rekonfiguruje ukraińską geografę i przestrzeń publiczną. Jego radykalizm wynika nie tylko z woli politycznej ukraińskich władz, ale przede wszystkim z ogromu działań, które należało w tym zakresie podjąć, co z kolei jest wynikiem wieloletniej pasywności i przyzwolenia na obecność symboli ustroju komunistycznego. Nowa rzeczywistość ukazuje komunizm nie tylko jako ideologię totalitarną i zbrodniczą (co było dominującym akcentem w narracji tożsamościowej zapoczątkowanej za czasów Wiktora

¹⁰¹⁹ Ibidem, s. 139.

¹⁰²⁰ *Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні: листопад 2016*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2016.

Juszczunki), ale przede wszystkim - jako doktrynę polityczną w myśl której realizuje się rosyjski imperializm, z gruntu zakładający podległą rolę Ukrainy. Jest to więc nie bez znaczenia w obliczu nowego, jednoznacznie wrogiego wymiaru stosunków Ukrainy z Rosją. Dekomunizacja jest więc również w zamyśle jej organizatorów faktyczną derusyfikacją Ukrainy. Jest to działanie z gruntu nacjonalistyczne, nawet jeśli nie jest realizowane ściśle przez samych nacjonalistów.

6.4.2. Upamiętnianie historycznych postaci ukraińskiego nacjonalizmu

W kontekście nazewnictwa ulic, kwestią niezwykle żywo poruszaną w debacie publicznej były kontrowersje dotyczące ich przemianowywania na cześć ukraińskich nacjonalistów lub weteranów Ukraińskiej Armii Powstańczej. Analizując to zjawisko należy jednak uwzględnić fakt, iż nie wszystkie nowe nacjonalistyczne nazwy ulic wiązały się bezpośrednio z przeprowadzaną dekomunizacją.

Jak zostało to już wspomniane, wszelkie decyzje o nazewnictwie ulic i placów leżą w kompetencji właściwych im organów władzy samorządowej. Prawo ukraińskie aż do momentu przyjęcia ustawy dekomunizacyjnej nie wykluczało żadnego możliwego nazewnictwa z przesłanek polityczno-historycznych, toteż sam proces „nacjonalizacji” przestrzeni publicznej, zapoczątkowany *de facto* zaraz po uzyskaniu przez Ukrainę niepodległości (przykładowo, ulica Stepana Bandery pojawiła się we Lwowie już w 1992 roku zastępując ulicę „Pokoju”) był zjawiskiem stałym i rozłożonym w czasie. W swej specyfice był on jednak ograniczony geograficznie do tych regionów i miejscowości, gdzie decyzje o upamiętnianiu ukraińskiego nacjonalizmu, jego publicznej prezencji, spotykały się ze zrozumieniem i akceptacją większości mieszkańców.

Rewolucja Godności i ustawa dekomunizacyjna dokonały w znaczącym stopniu reorientacji polityki władz samorządowych w odniesieniu do ulic upamiętniających ukraińskich nacjonalistów. 3 września 2015 roku Kijowska Rada Miejska przyjęła uchwałę o przemianowaniu 13 ulic¹⁰²¹. Wśród nich znalazła się ulica Szczorsa, która została przemianowana na ulicę Jewhena Konowalca. Z kolei 7 lipca 2016 roku wśród kolejnych pięciu zmienionych nazw ulic znalazł się prospekt Moskiewski, który uzyskał nazwę prospektu Stepana Bandery¹⁰²². Co istotne, prospekt Moskiewski nie podlegał pod ustawowy wymóg

¹⁰²¹ КИЇВСЬКА МІСЬКА РАДА IV сесія VII скликання РІШЕННЯ від 3 вересня 2015 року № 944/1808 Про перейменування вулиць, площ, провулків та проспектів у місті Києві.

¹⁰²² КИЇВСЬКА МІСЬКА РАДА I сесія VIII скликання РІШЕННЯ від 7 липня 2016 року N 559/559 Про перейменування вулиць, проспекту та провулку у місті Києві.

dekomunizacyjny, choć ustawa dekomunizacyjna była jedną z podstaw prawnych przywołanych w treści decyzji. Ulice, jakie zostały wówczas zmienione, upamiętniały także Aleksandra Suworowa, Michaiła Kutuzowa i Nikołaja Baumana – jedynie więc ulica bolszewickiego rewolucjonisty Baumana w sposób ścisły podlegała wymogom ustawy dekomunizacyjnej. Działanie podjęte przez kijowskich radnych miało więc wówczas wymiar nie tyle dekomunizacyjny, co derusyfikacyjny. Fakt ten podkreślał Wołodymyr Wjatrowycz oceniając w wywiadzie dla *Ukraińskiej Prawdy*, że „istnienie prospektu Moskiewskiego we współczesnej Ukrainie, w obliczu prowadzonej wojny z Rosją, jest czymś niedorzecznym”. Na przytaczane zarzuty, że Bandera nie jest postacią, jaka jednoczy całą Ukrainę, która w swym wymiarze gloryfikacyjnym funkcjonuje jedynie na zachodzie kraju i z tego też względu nie jest on adekwatną osobą do upamiętnienia w stolicy całego państwa, stwierdził, że „Bandera jest przede wszystkim bohaterem walki o niepodległość Ukrainy, który niejednokrotnie był skazywany na karę śmierci i zginął z ręki zabójcy z KGB, dzięki czemu stał się on symbolem”¹⁰²³. Wjatrowycz i reprezentowany przez niego UIPN brali aktywny udział w procesie decyzyjnym w sprawie nadania nowej nazwy prospektu Moskiewskiego. To właśnie UIPN był też pierwotnym inicjatorem tej zmiany, o czym Wjatrowycz powiadomił na swoim profilu na Facebooku¹⁰²⁴. W późniejszej fazie konsultacji społecznych prowadził on aktywne działania lobbingowe na rzecz pomyślniej oceny tego projektu¹⁰²⁵.

Szerokiego rozgłosu na Ukrainie nabrała sprawa zmiany nazwy prospektu generała Watunina na prospekt Romana Szuchewycza. Uchwałę w tej sprawie przyjęła Kijowska Rada Miejska 1 czerwca 2017 roku¹⁰²⁶. Następnie, została ona zaskarżona do sądu przez dwie organizacje społeczne: Antyfaszystowską Ligę Praw Człowieka i Żydowską Grupę Praw Człowieka, które w pozwie usiłowały również nie dopuścić do nazwania prospektu Moskiewskiego prospektem Bandery, argumentując, że decyzje kijowskich radnych budzą niepokój i sprzeciw społeczności. 12 czerwca 2017 roku Okręgowy Sąd Administracyjny w Kijowie zadecydował o wstrzymaniu procesu zmiany nazwy prospektu Watunina do czasu

¹⁰²³ М. П'єцух, *Володимир В'ятрович: Називаючи вулиці Бандерою, ми не повинні повторювати радянський досвід з Леніном*, <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/07/21/7115252/>, dostęp: 1.02.2019 r.

¹⁰²⁴ V. Viatrovych, <https://www.facebook.com/volodymyr.viatrovych/posts/10205831002673737>, dostęp: 1.02.2019 r.

¹⁰²⁵ V. Viatrovych, <https://www.facebook.com/volodymyr.viatrovych/posts/10206448021858831>, dostęp: 1.02.2019 r.

¹⁰²⁶ КИЇВСЬКА МІСЬКА РАДА IV сесія VIII скликання РІШЕННЯ від 1 червня 2017 року N 419/2641 Про перейменування проспекту у місті Києві.

zakończenia sprawy sądowej¹⁰²⁷. Nie miało to miejsca w odniesieniu do prospektu Bandery, ponieważ uchwała w jego sprawie została jeszcze na długo przed wniesieniem oskarżenia opublikowana w kijowskim dzienniku urzędowym¹⁰²⁸ i tym samym weszła w życie. 20 lipca orzeczenie Okręgowego Sądu Administracyjnego podtrzymał Apelacyjny Sąd Administracyjny w Kijowie¹⁰²⁹. Na obie te decyzje Kijowska Rada Miejska wniosła skargę kasacyjną do Najwyższego Sądu Administracyjnego, który to na posiedzeniu 15 sierpnia oddalił jej wniosek¹⁰³⁰.

12 października 2017 roku Kijowska Rada Miejska zadecydowała z kolei o nazwach pierwotnych dla nowopowstałych ulic w rejonie desniańskim. Wśród upamiętnionych postaci znaleźli się ważni działacze ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego: Iwan Rohacz, Orest Czemyryński i Jarosława Stečko, a także bohater wojny z Rosją, poległy w kotle debalcewskim komendant Międzynarodowego Batalionu Pokojowego imienia Dżochara Dudajewa, Isa Munajew¹⁰³¹.

Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej i Wołodmyr Wjatrowycz bagatelizowały znaczenie mitu memoratywnego Stepana Bandery i OUN/UPA w realizowanych procesach dekomunizacyjnych. W przytoczonym już wywiadzie dla Ukraińskiej Prawdy Wjatrowycz odżegnywał się od zarzutu, iż decyzja o przemianowaniu w Kijowie ulicy na cześć Bandery była działaniem odgórnie narzuconym przez władze podkreślając, iż propozycja UIPNu zyskała szerokie poparcie społeczne. Nie zgadzał się on również z fałszywą w jego mniemaniu tezą, iż dekomunizacja przestrzeni publicznej oznaczała jednocześnie jej banderyzację. Zdaniem Wjatrowycza, wszelkie próby odgórnej kultywacji postaci Bandery na modłę sowieckiego kultu Lenina były działaniem szkodliwym na rzecz nie tylko jego właściwego upamiętnienia, ale także i dla prawidłowego zrozumienia jego miejsca i roli w historii Ukrainy¹⁰³². Wjatrowycz przytoczył również dane, z których wynika, że od rozpoczęcia procesu dekomunizacji na Ukrainie postawiono zaledwie cztery nowe pomniki Stepana Bandery, wszystkie na zachodniej Ukrainie. Z ponad 50 tysięcy zdekomunizowanych nazw,

¹⁰²⁷ ОКРУЖНИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД міста КИЄВА УХВАЛА про забезпечення адміністративного позову 12 червня 2017 року № 826/11910/16.

¹⁰²⁸ Хрещатик №84 (4854) вівторок 9 серпня 2016 року, s. 2.

¹⁰²⁹ КИЇВСЬКИЙ АПЕЛЯЦІЙНИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД Справа: № 826/11910/16 УХВАЛА 20 липня 2017 року

¹⁰³⁰ ВИЩИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД УКРАЇНИ УХВАЛА "15" серпня 2017 р. К/800/26656/17.

¹⁰³¹ КИЇВСЬКА МІСЬКА РАДА V сесія VIII скликання РІШЕННЯ від 12 жовтня 2017 року № 180/3187 Про найменування нових вулиць у Деснянському районі міста Києва.

¹⁰³² V. Viatrovych, <https://www.facebook.com/volodymyr.viatrovych/posts/10208193515895091>, dostęp: 1.02.2019 r.

jedynie 34 otrzymały nazwy Bandery (w obwodach zakarpackim, poławskim, sumskim i w Kijowie – 1, w obwodzie kijowskim – 2, w obwodach iwanofrankiowskim i mikołajowskim – 3, w obwodzie chmielnickim – 4, czerkaskim – 8, a czerniowieckim – 10). Znamienne jest jednak, iż realnie przebiegający proces upamiętniania OUN / UPA nie jest tożsamy z procesem banderyzacji, czy też szuchewyzacji przestrzeni publicznej, co zakłada w swej kontrze Wjatrowycz. Jak pokazuje bowiem uchwała kijowskiej rady miejskiej z 12 października 2017 roku, działania te nie dotyczyły tylko „sztandarowych” postaci ukraińskiego ruchu narodowego, ale coraz częściej odwoływały się do osób o mniej znanych życiorysach, które to, z perspektywy znajomości historycznej przeciętnego mieszkańca miasta, mogły pozostać całkowicie nierozpoznawalne, a w efekcie - nie wywoływać bezpośrednich skojarzeń z ukraińskim nacjonalizmem.

Jedną z najczęstszych praktyk działalności organów samorządowych na Ukrainie w pronacjonalistycznej sferze memoratywnej są upamiętnienia ważnych rocznic z historii ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego. W funkcjonującej praktyce politycznej organem odpowiedzialnym za tego typu decyzje jest najczęściej rada obwodowa, której zakres kompetencyjny umożliwia przeprowadzenie obchodów rocznicowych o zasięgu ogólnooobwodowym, a więc najszerszym możliwym z punktu widzenia organizacji samorządu terytorialnego na Ukrainie. Wraz ze wzrostem znaczenia politycznego partii Swoboda w wyborach samorządowych w 2010 roku, kiedy to wprowadziła ona do rad obwodowych swoich deputowanych (ze szczególnym uwzględnieniem mocnej pozycji Swobody w radach obwodu lwowskiego, iwanofrankiowskiego i tarnopolskiego), nastąpiła znacząca intensyfikacja działań ukierunkowanych na gloryfikacyjny wymiar pamięci historycznej w odniesieniu do ukraińskiego nacjonalizmu.

Na podstawie decyzji Tarnopolskiej Rady Obwodowej z 14 kwietnia 2011 roku rok 2011 ogłoszony Rokiem Jewhena Konowalca¹⁰³³ i Dmytra Klaczkiwskiego (Kłyma Sawura)¹⁰³⁴. Zdominowany przez deputowanych Swobody organ postanowił w ten sposób uczcić przypadającą wówczas 120. rocznicę urodzin Konowalca i 100. rocznicę urodzin Klaczkiwskiego. 20 grudnia 2011 roku uchwałę o ogłoszeniu 2012 roku Rokiem Ukraińskiej

¹⁰³³ Тернопільська обласна рада п'яте скликання сорокова сесія Рішення від 14 квітня 2011 року № 1140 Про проголошення 2011 року в Тернопільській області Роком полковника Євгена Коновальця.

¹⁰³⁴ Тернопільська обласна рада п'яте скликання сорокова сесія Рішення від 14 квітня 2011 року № 1141 Про заходи щодо вшанування 100-річчя від дня народження полковника УПА, головного командира УПА, члена Проводу ОУН, члена головного військового штабу УПА Дмитра Клячківського (псевдо Клим Савур).

Армії Повстанчезь з okazji 70. rocznicy jej utworzenia i Rokiem Jarosława Stećki z okazji 100. rocznicy jego urodzin przyjęła Lwowska Rada Obwodowa¹⁰³⁵. 5 stycznia 2012 roku Iwanofrankiwska Rada Obwodowa przyjęła uchwałę o ustanowieniu roku 2012 Rokiem UPA, Rokiem Jarosława Stećki i Rokiem Ołeksy Hirnyka z okazji 100. rocznicy jego urodzin¹⁰³⁶. 6 marca 2012 roku analogiczną uchwałę, ale w odniesieniu wyłącznie do UPA, przyjęła z kolei Tarnopolska Rada Obwodowa¹⁰³⁷. 15 marca 2014 roku Tarnopolska Rada Obwodowa ogłosiła, za inicjatywą radnych Swobody, rok 2014 rokiem Stepana Bandery, z okazji „105. rocznicy urodzin niezłomnego bojownika o niepodległość Ukrainy”¹⁰³⁸. 7 kwietnia 2016 roku, również z inicjatywy Swobody, Wołyńska Rada Obwodowa przyjęła uchwałę o upamiętnieniu 75. rocznicy Aktu odnowienia Państwa Ukraińskiego. Jak zaznaczono w preambule, upamiętnienie to ma służyć „odnowie historycznej sprawiedliwości, konolidacji i rozwojowi świadomości historycznej w narodzie ukraińskim, ochronie pamięci narodowej i należytego szacunku wobec walczących o niepodległość Ukrainy w XX wieku”¹⁰³⁹. Analogiczną uchwałę, dokładnie w okrągłą rocznicę, przyjęła również kijowska rada miejska¹⁰⁴⁰. Ważne daty przypadały również w 2017 roku. Już 30 listopada 2016 roku Tarnopolska Rada Obwodowa zdecydowała o ogłoszeniu 2017 roku rokiem Ukraińskiej Armii Powstańczej z okazji 75. rocznicy jej utworzenia¹⁰⁴¹. Analogiczną uchwałę przyjęła 10 marca 2017 Iwanofrankiwska Rada Obwodowa¹⁰⁴². 17 marca 2017 Rówieńska Rada Obwodowa ogłosiła rok 2017 Rokiem UPA i

¹⁰³⁵ Львівська обласна рада XIII сесія VI скликання Рішення № 339 від 20 грудня 2011 року Про проголошення 2012 року Роком Ярослава Стецька, Роком УПА, Роком Йосипа Сліпого, Роком Олекси Новаківського.

¹⁰³⁶ Івано-Франківська обласна рада Шосте демократичне скликання (Дванадцята сесія) Рішення від 05.01.2012. № 412-12/2012 Про проголошення 2012 року Роком УПА, Роком Національної Скаутської Організації України “Пласт”, Роком Провідника ОУН Ярослава Стецька та Роком Героя України Олекси Гірника.

¹⁰³⁷ Тернопільська обласна рада п'яте скликання сорок третя сесія Рішення від 6 березня 2012 року № 1333 Про відзначення у 2012 році в Тернопільській області 70-ої річниці утворення Української Повстанської Армії.

¹⁰³⁸ Тернопільська обласна рада п'яте скликання сорок восьма сесія Рішення від 15 березня 2014 року № 1596 Про проголошення 2014 року в Тернопільській області Роком провідника Організації Українських Націоналістів Степана Бандери.

¹⁰³⁹ Волинська обласна рада сьоме скликання Рішення від 07.04.2016 № 4/13 Про відзначення на території Волинської області 75-річчя Акту відновлення Української Держави (30.06.1941).

¹⁰⁴⁰ Київська міська рада I сесія VIII скликання Рішення від 30 червня 2016 року № 375/375 Про відзначення 75-річчя Акта відновлення Української Держави.

¹⁰⁴¹ Тернопільська обласна рада шосте скликання четверта сесія Рішення від 30 листопада 2016 року № 391 Про відзначення у 2017 році в Тернопільській області 75-ої річниці утворення Української Повстанської Армії.

¹⁰⁴² Івано-Франківська обласна рада Сьоме демократичне скликання (Тринадцята сесія) Рішення від 10.03.2017. № 440-13/2017 Про проголошення в області 2017 року Роком Української Повстанської Армії.

Romana Szuchewycza z okazji 110. rocznicy jego urodzin¹⁰⁴³. 12 kwietnia 2017 roku Wołyńska Rada Obwodowa również przyjęła uchwałę o ogłoszeniu 2017 roku rokiem UPA, ale także rokiem pamięci o 70. rocznicy przymusowej deportacji Ukraińców (w ramach komunistycznych operacji „Wisła” i „Zachód”)¹⁰⁴⁴. 11 maja Lwowska Rada Obwodowa przyjęła uchwałę o ogłoszeniu roku 2017 na Lwowszczyźnie rokiem głównego komendanta UPA Romana Szuchewycza z okazji 110. rocznicy jego urodzin¹⁰⁴⁵, a także rokiem samej Ukraińskiej Armii Powstańczej, a więc podobnie jak na Rówieńszczyźnie, choć w odróżnieniu od deputowanych rówieńskich, radni lwowscy przyjęli w tej kwestii dwie osobne uchwały¹⁰⁴⁶.

Kolejnym działaniem realizowanym tym razem na szczeblu miejskim było nadawanie ukraińskim nacjonalistom, ze szczególnym uwzględnieniem Stepana Bandery i Romana Szuchewycza, tytułu honorowych obywateli miast. Istotny był pod tym względem 2010 rok, w którym nastąpiły takie decyzje w ważniejszych miastach obwodów zachodniej Ukrainy. 30 kwietnia 2010 roku uchwałę o nadaniu Stepanowi Banderze i Romanowi Szuchewyczowi pośmiertnie tytułów honorowych obywateli miasta podjęła rada miejska w Tarnopolu¹⁰⁴⁷. 6 maja 2010 roku analogiczną uchwałę przyjęła rada miejska Iwano-Frankiwska¹⁰⁴⁸. Dzień później, podczas uroczystej sesji z okazji 754. rocznicy powstania Lwowa, również tamtejsi radni przyjęli uchwałę poświęconą Banderze i Szuchewyczowi¹⁰⁴⁹. 17 grudnia 2010 roku uchwałę w sprawie nadania tego tytułu, ale tylko Banderze, przyjęła Łucka Rada Miejska¹⁰⁵⁰.

Po Rewolucji Godności jedną z kwestii podnoszonych w kontekście gloryfikacji ukraińskiego nacjonalizmu na poziomie państwowym była również sprawa przywrócenia Stepanowi Banderze i Romanowi Szuchewyczowi tytułów Bohaterów Ukrainy. Działania

¹⁰⁴³ Рівненська обласна рада сьоме скликання (десята сесія) Рішення від 17 березня 2017 року № 532 Про оголошення 2017 року у Рівненській області Роком Української Повстанської Армії та головнокомандувача УПА Романа Шухевича.

¹⁰⁴⁴ Волинська обласна рада сьоме скликання Рішення від від 12.04.2017 № 13/45 Про проголошення 2017 року на Волині Роком Української Повстанської Армії та вшанування 70-річчя примусової депортації українців.

¹⁰⁴⁵ Львівська обласна рада IX сесія VII скликання Рішення № 451 від 11 травня 2017 року Про проголошення 2017 року на Львівщині Роком головнокомандувача УПА Романа Шухевича.

¹⁰⁴⁶ Львівська обласна рада IX сесія VII скликання Рішення № 452 від 11 травня 2017 року Про проголошення 2017 року на Львівщині Роком Української Повстанської Армії.

¹⁰⁴⁷ Тернопільська міська рада Рішення 5/34/83 Про присвоєння звання "Почесний громадянин міста Тернополя".

¹⁰⁴⁸ Рішення Івано-Франківської міської ради (52 сесія) 5 демократичного скликання від 06.05.2010р. № 114-52 Про присвоєння звань «Почесний Громадянин міста Івано-Франківська» С.Бандері та Р.Шухевичу.

¹⁰⁴⁹ Львівська міська рада 17-та сесія 5-го скликання Ухвала № 3457 від 2010-05-07 Про присвоєння почесних відзнак територіальної громади м. Львова у 2010 році.

¹⁰⁵⁰ Луцька міська рада Рішення міської ради від 17.12.2010 № 2/13 Про присвоєння звання «Почесний громадянин міста Луцька» Бандері С.А.

lobbujące w tej kwestii podejmowane są także przez organy samorządowe, w których dominującą rolę odgrywają deputowani nacjonalistyczni. 20 marca 2015 roku Wołyńska Rada Obwodowa zwróciła się z apelem do Prezydenta Ukrainy w sprawie przywrócenia Stepanowi Banderze i Romanowi Szuchewyczowi tytułu Bohatera Ukrainy¹⁰⁵¹. W dokumencie radni stwierdzili, że „przywrócenie tytułu Bohatera Ukrainy Stepanowi Banderze i Romanowi Szuchewyczowi jest nie tylko wymogiem przywrócenia historycznej sprawiedliwości, ale też jednym z wymogów Rewolucji Godności, która przeszła pod hasłami ukraińskiej walki narodowo-wyzwoleńczej i należytego upamiętnienia naszych narodowych bohaterów”¹⁰⁵². 25 marca z identycznym postulatem zwróciła się rada miejska w Łucku¹⁰⁵³. W obu przypadkach inicjatorami tych działań były frakcje deputowanych partii Swoboda. 10 lipca z tym samym wnioskiem wystąpiła również Kowelska Rada Rejonowa¹⁰⁵⁴. 5 października 2017 roku uchwałę w tej sprawie podjęła Lwowska Rada Miejska¹⁰⁵⁵, 9 października Czerniowiecka Rada Miejska¹⁰⁵⁶, 10 października Lwowska Rada Obwodowa¹⁰⁵⁷ a 7 grudnia Czernowiecka Rada Obwodowa, która oprócz Bandery i Szuchewycza wystąpiła również z wnioskiem o nadanie tytułu Bohatera Ukrainy Jewhenowi Konowalcowi¹⁰⁵⁸.

Organy władzy samorządowej podejmowały również decyzje w związku z przyjęciem przez polski parlament uchwał uznających Rzeź Wołyńską za ludobójstwo w lipcu 2016 roku. 2 sierpnia Łucka Rada Rejonowa zwróciła się z apelem do władz centralnych Ukrainy: prezydenta, rządu i Rady Najwyższej o interwencję. W przyjętym dokumencie stwierdzono, że

¹⁰⁵¹ Волинська обласна рада шосте скликання Рішення від 20.03.2015 № 34/3 Про Звернення Волинської обласної ради до Президента України щодо відновлення історичної справедливості та повернення Степану Бандері та Роману Шухевичу звання Героїв України посмертно.

¹⁰⁵² Волинська облрада просить президента повернути Бандері та Шухевичу звання Героїв України, <https://svoboda.org.ua/news/12803-revision-v1/13222/>, dostęp: 1.02.2019 r.

¹⁰⁵³ Луцька міська рада Рішення міської ради від 25.03.2015 № 72/1 Про Звернення до Президента України щодо відновлення історичної справедливості та повернення Степану Бандері та Роману Шухевичу звання Героїв України посмертно.

¹⁰⁵⁴ Ковельська районна рада Волинської області Рішення від 10 липня 2015 року № 46/33 Про Звернення до Президента України щодо відновлення історичної справедливості і повернення Степану Бандері та Роману Шухевичу звання Героїв України посмертно.

¹⁰⁵⁵ Звернення Львівської міської ради від 11.10.2017 № 003-вих-124 щодо присвоєння Степану Бандері та Роману Шухевичу звання Героїв України.

¹⁰⁵⁶ Чернівецька міська рада 40 сесія VII скликання РІШЕННЯ № 918 Про звернення Чернівецької міської ради VII скликання до Президента України щодо присвоєння Степану Бандері та Роману Шухевичу звання Героїв України.

¹⁰⁵⁷ Львівська обласна рада XI сесія VII скликання Рішення № 537 від 10 жовтня 2017 року Про звернення Львівської обласної ради.

¹⁰⁵⁸ Чернівецька обласна рада XVIII сесія VII скликання Рішення № 238-18/17 Про звернення депутатів Чернівецької обласної ради VII скликання до Президента України щодо присвоєння Степану Бандері, Роману Шухевичу та Євгену Коновальцю звання Героїв України.

„z roku na rok wokół wydarzeń tak zwanej Tragedii Wołyńskiej narasta antyukraińska histeria. 22 lipca 2016 roku polski Sejm pospiesznie przyjął absurdalną pod względem prawnym i historycznym uchwałę, w której oskarża Ukraińców o ludobójstwo. Obrona własnego terytorium to nie ludobójstwo, a walka narodowo-wyzwoleńcza. Walka Ukraińców o utworzenie własnego państwa na własnych etnicznych ziemiach nie mogła być ludobójstwem”¹⁰⁵⁹. 8 września 2016 roku identyczne działania podjęła Wołyńska Rada Obwodowa¹⁰⁶⁰. W dokumencie powtarzają się *explicite* te same zdania, co w apelu przyjętym przez Łucką Radę Rejonową, co świadczy o tym, iż ich redakcja, a następnie przyjęcie, miały wymiar skoordynowany przez występujące w roli inicjatywnej frakcje Swobody w poszczególnych organach władzy samorządowej. Argumentacja Wołyńskiej Rady Obwodowej szła jednak jeszcze dalej. „Dla każdego ze świadomych Ukraińców UPA to jedyna zorganizowana formacja zbrojna, która przy braku państwa ukraińskiego stanęła w obronie Ukraińców przeciwko przemocy i terrorowi ze strony niemieckiego, sowieckiego i polskiego reżimu okupacyjnego. (...) Znamiona ludobójstwa niosły za sobą działania polskiej władzy wobec Ukraińców, którzy mieszkali na swoim etnicznym terytorium na Wołyniu, Chełmszczyźnie, Podlasiu, Łemkowszczyźnie, Nadsaniu. To setki tysięcy ofiar wśród Ukraińców, które poległy z rąk polskich formacji zbrojnych podczas walk w latach 1943-44, unicestwionych lub wygnanych z ich historycznej ojczyzny”.

* * *

Ukraińskie władze samorządowe pozostają głównym ośrodkiem decyzyjnym realnie implementującym na szczeblu lokalnym wytyczone przez władze centralne ramy procesów dekomunizacyjnych. Nacjonalistyczny kontekst historyczny, pomimo znaczącego zreformatowania tożsamościowego, jakie miało miejsce po Rewolucji Godności, w dalszym ciągu pozostaje ograniczony terytorialnie do zachodnich obwodów Ukrainy, gdzie narracja nacjonalistyczna spotyka się z największą akceptacją społeczną, co później przekłada się również na decyzje wyborcze, a w konsekwencji, na prominentny udział w organach wybieralnych polityków o poglądach nacjonalistycznych, co sprzyja realizacji agendy honorującej ukraiński nacjonalizm do szczebla obwodowego włącznie. Wyróżnikiem w tej kwestii pozostaje Kijów, gdzie jednak próby upamiętnienia Stepana Bandery i Romana

¹⁰⁵⁹ Луцька районна рада Волинської області сьоме скликання Рішення від 02.08.2016 № 10/2 Про підтримку звернення депутатів Луцької районної ради Волинської області щодо рішення Сейму Республіки Польща про визнання подій 1943 – 1945 років на Волині геноцидом.

¹⁰⁶⁰ Волинська обласна рада сьоме скликання Рішення від 08.09.2016 №7/8 Про Звернення Волинської обласної ради щодо рішення польського парламенту про визнання подій 1943-45 років на Волині геноцидом.

Szuchewycza, pomimo wsparcia instytucjonalnego ze strony UIPN, spotkały się z zauważalnymi trudnościami.

Dla ukraińskich nacjonalistów, a przede wszystkim dla partii Swoboda, władza samorządowa pozostaje istotnym przekaznikiem swoich postulatów ideowych. Wszelkie działania, które są inicjowane przez deputowanych jej frakcji i powielają w treści poszczególnych projektów uchwał jej optykę historyczną, po uzyskaniu akceptacji większości radnych nabierają o wiele donioślejszej legitymacji oficjalnego stanowiska władz państwowych. W praktyce politycznej, nie zawsze działania te były tożsame z linią przyjętą przez władzę centralną. W okresie rządów Partii Regionów to samorząd kontrolowany przez opozycję na zachodzie kraju pozostawał głównym ośrodkiem propagującym narrację nacjonalistyczną. Rewolucja Godności i reorientacja tożsamościowa Ukrainy przyniosły zwrot w otoczeniu instytucjonalnym władz samorządowych decydujących się na realizację polityki honorującej nacjonalizm. Zyskały one ważnego i wpływowego sojusznika w postaci UIPNu, a także kluczowe narzędzie, jakim była ustawa dekomunizacyjna. W tej sytuacji kontrolowane przez Swobodę organy samorządowe mają dodatkowe możliwości realizacji swojej agendy i przenoszenia jej o kolejny szczebel wyżej, już na poziom centralny, czego przykładem były nieudane na razie próby przywrócenia tytułów Bohatera Ukrainy dla Stepana Bandery i Romana Szuchewycza.

Powyższe rozważania udowadniają postawioną w pracy hipotezę o szerokiej inkorporacji narracji nacjonalistycznej w polityczną praktykę funkcjonowania ukraińskich władz państwowych. Działania te prowadzone są nie tylko przez władze centralne, ale również na szczeblu lokalnym, gdzie urzeczywistnia się rosnąca obecność ukraińskiego nacjonalizmu jako czynnika kształtującego przestrzeń publiczną w jej wymiarze tożsamościowym. Pronacjonalistyczny zwrot polityki, przyjęty w zgodnym konsensusie przez postjanukowyczowskie władze w Kijowie, był determinowany nową rzeczywistością polityczną czasu wojny prowadzonej z Rosją i prorosyjskimi separatystami. Paradoksem tego afirmatywnego wobec nacjonalizmu kursu polityki jest zawężanie pola manewru dla samych partii nacjonalistycznych, które utraciły nie tylko monopol na narrację nacjonalistyczną, ale coraz wyraźniej tracą też samą rację bytu w zakresie możliwości realizacji postulatów nacjonalistycznych, gdy *de facto* są one realizowane na szczeblu centralnym przez bardziej umiarkowane formacje polityczne. Jest to jedna z możliwych przyczyn znaczącego, trwałego utraty poparcia, w wymiarze ogólnokrajowym, dla ukraińskich partii nacjonalistycznych.

Tym ważniejszą alternatywą dla ich działania staje się więc płaszczyzna samorządowa. Zwłaszcza Swoboda, chociaż utraciła ona na swoim politycznym znaczeniu nie mogąc

przekroczyć progę wyborczego, zachowuje swoje wpływy we władzach lokalnych na Ukrainie zachodniej. W tym sensie jest ona dalej w stanie przekuć swoją agendę na polityczną rzeczywistość, uzyskując dla niej państwową legitymację - władzy samorządowej. Jest to jeden z czynników, które potencjalnie mogą istotnie destabilizować relacje polsko-ukraińskie. Ukraińskie władze w dominującym stopniu prezentują bowiem logikę funkcjonowania, która można określić mianem „doktryny suwerenności historycznej”, w myśl której Ukraina ma pełne prawo do całkowicie niezależnego kształtowania swojej polityki historycznej (i w oparciu o nią, nowego, pronacjonalistycznego wymiaru ukraińskiej tożsamości narodowej), bez względu na krytycyzm, który mogą żywić jej zagraniczni partnerzy. Poważnym ryzykiem tych działań jest możliwość całkowitego zamknięcia dialogu historycznego, a w efekcie niemożliwość wypracowania trwałego porozumienia w kluczowych punktach spornych kształtujących dynamikę polsko-ukraińskich relacji.

* * *

Działalność ukraińskich władz państwowych po Rewolucji Godności należy określić jako sprzyjającą realizacji postulatów ukraińskich nacjonalistów. Aktywność prezydenta Poroszenki w tym obszarze sprowadzała się nie tylko do wyznaczania strategicznych kierunków rozwoju ukraińskiej tożsamości narodowej (na mocy nowej Strategii wychowania narodowo-patriotycznego kształtowanej w duchu afirmatywnym wobec spuścizny ukraińskiego nacjonalizmu), ale także do podejmowania bardzo konkretnych i radykalnych działań na rzecz formacji tożsamościowej (delegalizacja runetu jako wroga Ukrainie sfery oddziaływania kulturowego, a wręcz i cywilizacyjnego). W końcowej fazie prezydentury Poroszenki niebagatelną rolę odegrało w jego polityce nadanie Tomosu - bez cienia wątpliwości wydarzenia historycznego dla Ukrainy jako państwa, ale też dla samych wiernych. Zjednoczenie ukraińskiego prawosławia w jedną autokefaliczną Cerkiew stanowi ostateczne zerwanie religijnej podległości Kijowa Moskwie i daje Ukrainie szerokie instrumentarium kreowania suwerennej formacji duchowej ukraińskich wiernych.

Ramy formalno-prawne procesu nacjonalizacji ukraińskiej tożsamości narodowej nadawała działalność legislacyjna Rady Najwyższej Ukrainy. Przyjmowane przez ukraiński parlament akty prawne stanowiły przykład realizacji szeregu postulatów formułowanych przez nacjonalistów, choć trzeba zaznaczyć, że zazwyczaj przyjmowane były one w formie umiarkowanej i kompromisowej względem maksymalistycznych żądań nacjonalistów. Do najważniejszych ustaw uchwalonych w tej sferze przez Radę Najwyższą należy niewątpliwie zaliczyć pakiet czterech ustaw „dekomunizacyjnych” z 2015 roku. Ustanowiły one nowe możliwości działań afirmatywnych, a po części również i gloryfikacyjnych, w zakresie

upamiętnienia historycznego dorobku ukraińskiego nacjonalizmu, jak również prawnie usankcjonowały proces radykalnej dekomunizacji ukraińskiej przestrzeni publicznej.

Odpowiedzialność za realną implementację rozwiązań ustawowych spoczywała na każdym szczeblu ukraińskiej władzy państwowej - począwszy od wymiaru centralnego, na którym działania realizowane były przez rząd i instytucje bezpośrednio mu podległe, takie jak chociażby Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej, przez poziom regionalny, na władzy lokalnej i miejscowych samorządach skończywszy. UIPN za prezesury Wołodymyra Wjatrowycza stanowił kluczową instytucję państwową w obszarze kształtowania nacjonalistycznego wymiaru ukraińskiej polityki pamięci, nie tylko w jej klasycznym ujęciu odnoszącym się do gloryfikacji dorobku OUN i UPA, ale również w obszarze historii najnowszej, dotyczącym wydarzeń Rewolucji Godności, który może mieć decydujące znaczenie dla dalszej formacji tożsamościowej ukraińskiego społeczeństwa. UIPN był również ważnym ośrodkiem lobbingowym i koordynacyjnym w obszarze polityki dekomunizacyjnej, za którą bezpośrednią odpowiedzialność ponoszą z kolei władze lokalne. Implementacja założeń przyjętych w prezydenckiej Strategii wychowania narodowo-patriotycznego odbywała się między innymi poprzez aktualizację podstaw programowych w zakresie edukacji historycznej, za co odpowiadało Ministerstwo Edukacji i Nauki. Analiza tych dokumentów, jak również ekspertyzy podręczników do nauczania historii, potwierdzają przyjęcie pronacjonalistycznego kierunku narracji przez ukraińskie szkolnictwo.

Samorząd w dalszym ciągu pozostał najważniejszym przykładem emanacji nacjonalistycznego wymiaru działalności ukraińskich władz państwowych. Władze na każdym szczeblu samorządu, od poziomu obwodu, aż do władz lokalnych, współuczestniczyły w procesie gloryfikacji ukraińskiego nacjonalizmu za pośrednictwem upamiętniania ważnych dla historii ukraińskiego nacjonalizmu rocznic. Na poziomie lokalnym w dominującym stopniu zapadały też decyzje o najbardziej chyba namacalnym wymiarze upamiętniania ukraińskiego nacjonalizmu poprzez zmiany w nazewnictwie ulic, co wiąże się z wciąż niezakończonym procesem dekomunizacji ukraińskiej przestrzeni publicznej. To właśnie na politykę samorządową największe instrumentarium oddziaływania mają również sami ukraińscy nacjonałiści, dzięki swojej obecności w radach miejskich czy obwodowych, zwłaszcza na zachodzie kraju.

Zakończenie

Jedną z konsekwencji Rewolucji Godności była pluralizacja doktryny ukraińskiego nacjonalizmu. Pojawiły się nowe kierunki rozwojowe, które wykreowały się wokół nowych sił politycznych - Prawego Sektora i Ruchu Azowskiego. Artykulacji nowych nurtów ideologii nacjonalistycznej sprzyjała także inkorporacja wybranych jej elementów do oficjalnej wykładni politycznej postrewolucyjnych władz ukraińskich na szczeblu centralnym. Ukraiński nacjonalizm był integralną częścią polityki prezydenta Poroszenki i jego obozu politycznego sprawującego władzę w Radzie Najwyższej. Rozwojowi doktryny nacjonalistycznej nie towarzyszył jednak odpowiadający mu wzrost znaczenia politycznego ukraińskich partii nacjonalistycznych, co w dużej mierze spowodowane było zawłaszczeniem tej agendy przez nowy obóz władzy. Nacjonałiści znaleźli się w skomplikowanym położeniu. Swoboda nie przekroczywszy w przedterminowych wyborach parlamentarnych progę wyborczego utraciła na politycznym znaczeniu, ograniczając się do utrzymania silnej pozycji jedynie na poziomie wybranych samorządów zachodniej Ukrainy. Sukces wyborczy, który partia ta odniosła w 2012 roku, był bowiem wynikiem w dużej mierze efektu świeżości, a także atrakcyjnej dla wielu wyborców oferty programowej, z bardzo rozbudowaną warstwą socjalną. Oba te czynniki uległy szybkiemu wypaleniu, do czego przyczynił się również epizod Swobody w postrewolucyjnych władzach Ukrainy, dzięki czemu partia utraciła również wiarygodność jako główna reprezentantka antysystemu.

W momencie wyklarowania się triady Swobody, Prawego Sektora i Korpusu Narodowego jako głównych sił obozu nacjonalistycznego, powstało pytanie o charakter relacji pomiędzy poszczególnymi partiami. W tym względzie Prawy Sektor, z uwagi na jego marginalną rolę po odejściu Jarosza i brak struktur partyjnych, nie dążył do podjęcia walki o polityczne pierwszeństwo na nacjonalistycznym skrzydle sceny politycznej. Zupełnie inne ambicje przejawiał Korpus Narodowy. Początkowo spowodowało to dość ostrą rywalizację ze Swobodą i chłodne relacje pomiędzy nacjonalistycznym aktywem obu partii. Korpus nie zdołał sobie jednak zbudować na tyle silnej pozycji, by realnie zagrozić pozycji Swobody jako głównej siły politycznej ukraińskiego nacjonalizmu. Na korzyść Swobody przemawiały zdecydowanie silniej rozbudowane struktury partyjne, które ugrupowanie to mogło rozwijać przez wiele lat, a także umocowanie Swobody we władzy samorządowej na zachodzie kraju, zwłaszcza w obwodach iwanofrankowskim i tarnopolskim.

Spór pomiędzy Swobodą a Korpusem Narodowym został zażegnany wraz z podpisaniem Manifestu Narodowego, który ustanawiał ramy współpracy pomiędzy głównymi

środowiskami politycznymi ukraińskiego nacjonalizmu. Partyjni przywódcy - przede wszystkim Ołeh Tiahnybok i Andrij Bilecki - doszli do wniosku, że dalsza kontynuacja sporu jedynie pogłębi podziały w środowisku nacjonalistycznym i osłabi perspektywy polityczne. Swoboda obawiała się przede wszystkim, że w sytuacji balansowania na granicy proggu wyborczego samodzielny start innych, konkurencyjnych ugrupowań nacjonalistycznych, może odebrać jej głosy niezbędne do powrotu do Rady Najwyższej. Z kolei działacze Korpusu Narodowego zorientowali się, że partia nie ma na razie żadnych szans na uzyskanie przekonującego wyniku wyborczego w skali ogólnokrajowej. Nawiązanie współpracy i koordynacja dalszych działań politycznych przewidzianych Manifestem były więc wynikiem chłodnych politycznych kalkulacji i rezultatem znaczącego osłabienia wewnętrznego środowiska ukraińskich nacjonalistów.

Najważniejszym efektem podjętej współpracy było wystawienie wspólnego kandydata w wyborach prezydenckich w marcu 2019 roku. Przy poparciu Swobody, Korpusu Narodowego i Prawego Sektora okazał się nim być Rusłan Koszułyński. Kandydatura ta miała charakter kompromisowy. Koszułyński, pomimo bycia ważnym działaczem Swobody, nigdy nie przejawiał ambicji politycznych do roli lidera całego środowiska nacjonalistów, podporządkowując się w partii przywództwu Ołeha Tiahnyboka. Swoboda obawiała się, że możliwa kandydatura Bileckiego wypromuje nie tylko jego samego, ale i Korpus Narodowy, co w konsekwencji zagrozi pozycji Swobody w rywalizacji partyjnej. Koszułyński był też reprezentantem bardzo umiarkowanego skrzydła nacjonalistów. W kampanii wyborczej podkreślano jego dorobek polityczny - czynny udział w wydarzeniach Rewolucji Godności, przewodniczenie obradom Rady Najwyższej, podczas których ukraiński parlament usunął z urzędu Wiktora Janukowycza, a także udział w wojnie na Donbasie¹⁰⁶¹. Wybór Koszułyńskiego oznaczał więc *status quo* w ambicjonalnej rywalizacji pomiędzy Tiahnybokiem a Bileckim, a zarazem stanowił dla nacjonalistów nadzieję na poszerzenie poparcia z racji umiarkowanych poglądów i łagodnej retoryki kandydata.

Nadzieje te okazały się jednak płonne. Koszułyński jako kandydat zjednoczonych sił nacjonalistów nie zdołał bowiem przyciągnąć nowych wyborców. Zdobyte przez niego nieco ponad 300 tys. głosów przełożyło się na 1,62% poparcia, co od dekady stanowi w przybliżeniu

¹⁰⁶¹ Руслан Кошулинський — єдиний вибір Українців!, <https://www.youtube.com/watch?v=VMbPta9na6s>, dostęp: 1.12.2021 r.

realne poparcie dla obozu nacjonalistycznego w wyborach prezydenckich¹⁰⁶². Wynik ten nie stanowił dla nacjonalistów dobrego prognostyku przed wyborami parlamentarnymi, których termin został przyspieszony z inicjatywy nowego prezydenta Wołodymyra Zełenskigo¹⁰⁶³. Nacjonałiści przystępowali do nich niejako z marszu, świeżo po zakończeniu nieudanej kampanii prezydenckiej. Nie było czasu na przemyślenie strategii wyborczej.

Fiasko kandydatury Koszułynskiego nie przeszkodziło Swobodzie w utrzymaniu wiodącej roli w wyborczym sojuszu ugrupowań nacjonalistycznych. To ona bowiem formalnie zarejestrowała listy wyborcze nacjonalistów. Aby nie dopuścić do sytuacji, w której jeden z liderów uzyskuje mandat do Rady Najwyższej w okręgu jednomandatowym, co stawiałoby go w uprzywilejowanej pozycji w kontekście dalszej walki o przywództwo na nacjonalistycznym skrzydle ukraińskiej polityki, zdecydowano, że wszyscy przywódcy polityczni wystartują zgodnie na pierwszych miejscach z listy krajowej. Pierwszą piątkę na niej tworzyli kolejno: Ołeh Tiahnybok, Andrij Biłecki, Dmytro Jarosz, Andrij Tarasenko i Rusłan Koszułynski¹⁰⁶⁴. Nacjonałiści wystawili łącznie 224 kandydatów na liście krajowej, a także kolejnych 119 w okręgach jednomandatowych.

Przeprowadzone 21 lipca 2019 roku przedterminowe wybory parlamentarne zakończyły się całkowitą porażką ukraińskich nacjonalistów, którzy pomimo wyborczej konsolidacji zdołali uzyskać poparcie jedynie 315 tysięcy głosów, co stanowiło zaledwie 2,15% poparcia. Jedyne mandaty do Rady Najwyższej uzyskała Oksana Sawczuk w okręgu jednomandatowym 83 w obwodzie iwanofrankowskim¹⁰⁶⁵. Analiza porównawcza wyniku wyborczego nacjonalistów w wyborach 2014 i 2019¹⁰⁶⁶ wskazuje, że obóz nacjonalistyczny utracił przez te 5 lat około 700 tysięcy głosów. Nacjonałiści, pomimo zjednoczenia, zdołali uzyskać jedynie jedną trzecią tego, co w poprzednich wyborach zdobyły niezależnie Swoboda i Prawy Sektor. Polityczna marginalizacja ukraińskiego nacjonalizmu, jaka dokonała się w wyniku wyborów w

¹⁰⁶² Dwóch kandydatów nacjonalistycznych w wyborach prezydenckich 2014 - Ołeh Tiahnybok i Dmytro Jarosz - zdobyli łącznie 338 tys. głosów. Oznacza to, że poparcie dla nacjonalistów w wyborach prezydenckich od wyborów 2010 oscyluje mniej więcej wokół 300-350 tys. głosów i nieco ponad 1,5% poparcia. Szczegółowe wyniki w Aneksie nr 2.

¹⁰⁶³ Ukraiński komik i showman. Zdobył powszechną sympatię jako gwiazda serialu komediowego Sługa Narodu, w którym wcielił się w rolę Wasyla Hołoborodki - nauczyciela historii, który zrzędzeniem losu zostaje wybrany prezydentem Ukrainy. Serial w krzywym zwierciadle przedstawiał ukraińską politykę i wykreował wizerunek Zełenskigo jako uczciwego człowieka spoza układu, który dzięki swojej poczciwości jest w stanie wygrywać z intrygami oligarchów i skorumpowanych polityków.

¹⁰⁶⁴ Виборчий список. політична партія Всеукраїнське об'єднання „Свобода”, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp406pt001f01=919pf7171=355pf72035=0.html>, dostęp: 5.12.2021 r.

¹⁰⁶⁵ Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі №83 (Івано-Франківська область), <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp040pt001f01=919pf7331=83.html>, dostęp: 5.12.2021 r.

¹⁰⁶⁶ Szczegółowe wyniki w Aneksie nr 3.

2019 roku, nie tylko stawia pod znakiem zapytania dalszy sojusz nacjonalistów pod egidą Narodowego Manifestu, ale również prowokuje uzasadnione pytania o dalsze perspektywy poszczególnych partii nacjonalistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem roli i znaczenia Swobody na ukraińskiej scenie politycznej.

Nacjonalizm, pomimo wyraźnej inkorporacji wybranych elementów jego ideologii do *mainstreamu* ukraińskiej polityki, przestał być atrakcyjną alternatywą dla ukraińskiego wyborcy. Nie są nimi ani socjalne propozycje Swobody, ani metapolityczność Azowa, ani też radykalizm Prawego Sektora. Nacjonalizm nie jest też już wiarygodny jako czynnik antysystemowy, zaś wieloletnia obecność czołowych jego postaci na scenie politycznej Ukrainy sprawia, że nie jest to też ruch polityczny utożsamiany przez ukraińskie społeczeństwo jako „świeży”. Sukces Zełenskiego niewątpliwie pokazuje, że wśród Ukraińców w dalszym ciągu jest duże zapotrzebowanie na świeże i antysystemowe twarze w polityce. Rozczarowanie przeciągającą się wojną, niepopularne reformy generujące napięcia społeczne na tle coraz wyższych kosztów życia, w końcu również poczucie braku realnie odczuwalnych pozytywnych zmian, które mogłyby w jakimś chociaż stopniu załagodzić nastroje w społeczeństwie (na przykład w kontekście walki z korupcją) - to wszystko utorowało drogę Zełenskiemu do pełni władzy. Ten kapitał polityczny mógł jednak również, przy odpowiedniej strategii i działaniach, być zagospodarowany, po części przynajmniej, przez nacjonalistów. Tak się nie stało, w dużej mierze z winy samych nacjonalistów, którzy nie byli zdolni do przedstawienia wiarygodnej oferty politycznej potencjalnemu wyborcy. Jak długo jednak na Ukrainie zmianę polityczną determinować będzie frustracja społeczna, tak długo istnieć będzie potencjał do radykalizacji. To zaś może ponownie szeroko otworzyć drzwi do wielkiej polityki dla przemyślanie zarządzanego, politycznie dojrzałego i partyjnie zjednoczonego środowiska nacjonalistów.

Analiza wyników wyborów udowadnia, że najbardziej relevantnymi siłami reprezentującymi ideologię nacjonalistyczną na Ukrainie są Swoboda, Prawy Sektor oraz Korpus Narodowy. Jedyne te ugrupowania dysponują wystarczającą sprawczością oraz potencjałem organizacyjnym, by móc chociaż pretendować do odgrywania istotnej roli na ogólnokrajowej scenie politycznej. Podział współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu na te trzy zasadnicze nurty dokonał się w wyniku Rewolucji Godności, która okazała się być katalizatorem przemian nie tylko w wymiarze politycznym, ale również ideologicznym. Dla Prawego Sektora, który narodził się na Majdanie jako ruch jednoczący szereg mniejszych organizacji nacjonalistycznych, Rewolucja jest wprost genezą jego istnienia. Z kolei dla Korpusu Narodowego bezpośrednie konsekwencje Rewolucji, przede wszystkim ujawnienie

się nastrojów separatystycznych na wschodniej Ukrainie, są punktem wyjścia do wykreowania się Azowa - i zupełnie nowej metapolitycznej perspektywy interpretacji nacjonalizmu.

Swoboda, Prawy Sektor i Ruch Azowski reprezentują trzy zróżnicowane doktrynalnie nurty współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu. Socjalnacionalistyczna wizja Swobody stanowi połączenie wybitnie etniczno-kulturowej perspektywy nacjonalistycznej, w której kładziony jest nacisk na wiodącą rolę języka ukraińskiego, z najbardziej rozbudowaną (spośród analizowanych nurtów) warstwą socjalną w sferze gospodarczej i społecznej. Swoboda jest również ugrupowaniem najsilniej akcentującym historyczną spuściznę ukraińskiego nacjonalizmu jako źródło współczesnej tożsamości narodowej. Nacjonalizm rewolucyjny Prawego Sektora akcentuje w swej doktrynie konieczność dopełnienia procesu rewolucji narodowej Ukrainy i ostatecznej rozprawy z dwoma kluczowymi wrogami: wrogiem zewnętrznym, Rosją, ale również „wrogiem wewnętrznej okupacji”, co ustanawia ten nurt doktrynalny jako zdecydowanie bardziej antysystemowy, umiejscawia go na pozycji, która do Rewolucji Godności była zajmowana przez Swobodę. Z kolei azowska wizja doktryny nacjonalistycznej jest perspektywą najbardziej całościową i ukierunkowaną przyszłościowo, w zgodzie z wyznawanym przez Azow paradygmatem identarystycznym.

Swoboda, Prawy Sektor i Azow prezentują dość zbliżone wizje ustroju politycznego Ukrainy. Wspólnie opowiadają się za Ukrainą unitarną (włączając w to również Krym), z pogłębionymi mechanizmami decentralizacyjnymi i wiążącą się z nimi zdecydowanie większą rolą władzy samorządowej, zwłaszcza na szczeblu lokalnym. W kontekście władzy samorządowej szczególnie istotną funkcję pełnić ma referendum, jako najbardziej adekwatne narzędzie wyrażania woli politycznej narodu na szczeblu lokalnym. Prawy Sektor idzie jednak o krok dalej, postulując mechanizm referendalny również dla kluczowych kwestii na poziomie władzy centralnej. Nacjonałiści zgodnie postulują zmniejszenie liczebności Rady Najwyższej do 300 deputowanych i przejście na proporcjonalny system wyborczy. Swoboda i Azow ponadto jasno deklarują poparcie dla systemu prezydenckiego. Prawy Sektor z kolei jako jedyny opowiada się za koniecznością uchwalenia zupełnie nowej ukraińskiej konstytucji.

W kwestii polityki zagranicznej, wszystkie trzy nurty ukraińskiego nacjonalizmu akcentują konieczność budowy wielowymiarowego sojuszu międzynarodowego w ramach projektu Międzymorza z wiodącą w nim rolą Ukrainy - stanowić to ma realizację paradygmatu ukrainocentryzmu. Swoboda deklaruje wprost poparcie dla idei wejścia Ukrainy do NATO, Azow nie wyraża oficjalnego stanowiska w tej sprawie, zaś Prawy Sektor jest tej idei zdecydowanie przeciwny uznając ją za zbyt duże ryzyko utraty suwerenności politycznej i kontroli nad własnymi siłami zbrojnymi. Jednocześnie, wszystkie trzy nurty ukraińskiego

nacjonalizmu są zgodne w swojej krytyce Unii Europejskiej, uznając ją w jej obecnym kształcie za zbiurokratyzowany twór nierealizujący interesów narodów europejskich. Dla Prawego Sektora jest ona wręcz emanacją zagrożeń i zła, które pod względem tożsamościowym zagrażają wartościom i ideom wyznawanym przez naród ukraiński.

Istotnych różnic można doszukać się w analizie porównawczej gospodarczych wizji poszczególnych ugrupowań. Jak było to już wskazane, swobodowy socjalnacjonalizm jest nurtem kładącym największy nacisk na rozbudowane wsparcie socjalne, niwelowanie różnic społecznych i aktywną rolę państwa w kształtowaniu prospołecznej polityki gospodarczej. Silne, narodowo zorientowane państwo, w perspektywie Swobody, jest kluczowym regulatorem procesów ekonomicznych i przeciwdziałania patologiom, takim jak oligarchizacja gospodarki, która jest główną przyczyną zubożania narodu ukraińskiego. Jako remedium takiego stanu rzeczy, Swoboda proponuje znaczące zwiększenie nakładów na sferę społeczną i duże transfery socjalne. Odmiennego zdania jest Azow który z kolei akcentuje konieczność reformy i optymalizacji polityki socjalnej państwa, która to, w jego ocenie, jest niewystarczająco efektywna. Podobnego zdania jest Prawy Sektor, który przedstawia też najbardziej szczegółowy model reformy ukraińskiego systemu emerytalnego.

W warstwie ideologicznej, Swoboda wywodzi źródła ukraińskiej tożsamości narodowej z historycznego dorobku ukraińskich nacjonalistów. Oznacza to umieszczenie w centrum uwagi Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, Ukraińskiej Powstańczej Armii, a także takich postaci jak Stepan Bandera czy Roman Szuchewycz. Dla Prawego Sektora ukraińska tożsamość narodowa konstruowana jest na osi konfliktu aksjologicznego. Nacjonalizm rewolucyjny przeciwstawia świat antywartości, reprezentowany zarówno przez liberalny, kosmopolityczny Zachód, jak też i neoimperialistycznego i odwiecznego wroga Ukrainy - Rosję, tradycyjnym wartościom, którymi cechuje się naród ukraiński. Kluczową wartością, spoiwem i mechanizmem konsolidacji ukraińskiej tożsamości, ma być w perspektywie Prawego Sektora idea narodowa. Z kolei w rozumowaniu Ruchu Azowskiego, tożsamość jest konstruowana w sposób dynamiczny, procesualnie. Nowopravicowa doktryna Azowa jako kluczowe zadanie stawia przed sobą zasadniczą zmianę mentalnościową i przeformatowanie tożsamościowe narodu ukraińskiego w warstwie metapolitycznej tak, aby mógł on stać się integralną częścią paneuropejskiego projektu nacjonalistycznego.

Powyższe rozważania dowodzą postawionej hipotezy, że współczesny ukraiński nacjonalizm nie jest ideologią jednolitą. Różnice nakreślone pomiędzy Swobodą, Prawym Sektorem a Ruchem Azowskim dotyczą nie tylko aspektów programowych, ale również - samego sposobu uprawiania polityki, logiki rozumowania politycznego i specyfiki ich

działalności. Wynikają one z wewnętrznych uwarunkowań organizacyjnych poszczególnych podmiotów.

Reprezentująca nurt socjalnarodowy Swoboda jest najdłużej istniejącą na scenie politycznej partią z całej trójki. Jej interpretacja praktyki politycznej ukraińskiego nacjonalizmu można ocenić jako najbardziej klasyczną, ponieważ działalność Swobody koncentruje się w dominującej mierze na aspekcie partyjnym. Swoboda miała najwięcej czasu, by budować swoją pozycję na scenie politycznej Ukrainy, rozwijać swoje struktury, zdobywać przyczółki władzy, które doprowadziły nie tylko do przejęcia przez nią władzy w wybranych samorządach na zachodzie kraju, ale również do ogólnokrajowego sukcesu wyborczego w roku 2012. Nie przełożył się on jednak na długofalowy wzrost znaczenia politycznego partii. Swoboda w rzeczywistości padła bowiem ofiarą własnego sukcesu, który w pierwszej kolejności wynikał z efektu świeżości i atrakcyjnej oferty programowej, która silnie akcentując propozycje socjalne dalece wykraczała poza tradycyjny dla nacjonalizmu elektorat. Istotną była wykreowana wokół Swobody aura antysystemowości, która również przyciągała wyborców ogólnie rozczarowanych bieżącą polityką i głównymi siłami politycznymi. Decyzje podejmowane przez kierownictwo Swobody w trakcie Rewolucji Godności i bezpośrednio po jej zakończeniu wytrąciły z rąk wszelkie atuty, którymi partia dysponowała. Majdan wykreował nowe silne osobistości (Laszko, Jarosz), które na nowo zagospodarowały zapotrzebowanie na nowe twarze w polityce i radykalny antysystem. Co więcej, fatalną w skutkach decyzją okazało się wejście Swobody do postrewolucyjnego rządu Arsenija Jaceniuka. Swoboda nie tylko ostatecznie utraciła łątkę antysystemu, ale nie była też w stanie sprostać olbrzymim oczekiwaniom społecznym, które stały przed nową władzą po zwycięstwie Rewolucji Godności. W rezultacie, w przedterminowych wyborach parlamentarnych w 2014 roku nie osiągnęła ona progu wyborczego, który od tego czasu pozostaje nieprzekraczalną barierą dla ukraińskich nacjonalistów. Jednocześnie, Swobodzie udało się utrzymać swój stan posiadania w wymiarze lokalnym. Partia w dalszym ciągu dysponuje silnymi strukturami organizacyjnymi, z rozbudowaną bazą członkowską na zachodzie kraju, co przekłada się na sprawowanie władzy na poziomie miast obwodowych (Tarnopol, Iwano-Frankiwnsk). Sprawia to, że pomimo znaczącej utraty poparcia w wymiarze ogólnokrajowym i pojawienia się wewnętrznej konkurencji w postaci Prawego Sektora i Korpusu Narodowego, Swoboda była i pozostaje nadal główną siłą ukraińskiego nacjonalizmu w jego wymiarze partyjnym.

Prawy Sektor reprezentuje inną logikę funkcjonowania, na co wpływ miały nie tylko wyznaczone priorytety jego działalności wynikające ze specyfiki samej organizacji, ale też wewnętrzne spory i konflikty, które doprowadziły do rozłamu i znaczącego osłabienia tego

nurtu ukraińskiego nacjonalizmu. Prawy Sektor od samego początku jego istnienia koncentrował się na paramilitarnym aspekcie działalności - najpierw stanowiąc istotną siłę bojową Rewolucji Godności, później - w warunkach wojennych - tocząc regularne walki z oddziałami separatystów i wojskami rosyjskimi. Bieżąca polityka w rozumieniu Prawego Sektora dzieje się nie w zaciszach gabinetów, nie na wiecach wyborczych, ale na frontach wojny na wschodzie kraju i na okupowanym przez Rosję Krymie. Jest więc on w swej logice funkcjonowania najbardziej zbliżony z clausewitzowskim rozumieniem polityki, w myśl której wojna stanowi naturalne przedłużenie „zwykłej” polityki, realizowane jednak za pomocą zupełnie innych metod. Rozłam, jaki dokonał się w Prawym Sektorze, w wyniku decyzji ówczesnego lidera, dysponującego niekwestionowanym autorytetem w organizacji, Dmytra Jarosza, znacząco ograniczył możliwości rozwojowe organizacji. W dalszym ciągu dominantą jej działalności pozostaje wymiar militarny, chociaż realizuje się on w sposób skomplikowany z uwagi na nieuregulowany status formalno-prawny. W wymiarze politycznym, Prawy Sektor formalnie kontynuuje co prawda swoją działalność partyjną, jednak odgrywa ona marginalne znaczenie. Prawy Sektor nie dysponuje ani strukturami partyjnymi, ani możliwościami finansowymi, ani też potencjałem organizacyjnym, które umożliwiłyby postawienie śmiałej tezy o jego dalszych możliwościach rozwojowych. W obecnych realiach ugrupowanie to skazane jest na dalszą stagnację i marginalizację.

Najbardziej holistyczną perspektywę ukraińskiego nacjonalizmu reprezentuje zdecydowanie Ruch Azowski, który stara się w zrównoważony sposób godzić wymiar partyjny z militarnym i społecznym. W przeciwieństwie do Prawego Sektora, Azowowi w pełni udało się instytucjonalizacja jego formacji bojowej i zintegrowanie jej z pozostałymi komponentami systemu obronnego Ukrainy. Będący częścią Gwardii Narodowej Pułk Azow stanowi obecnie jedną z najlepiej wyszkolonych formacji bojowych na Ukrainie. Chociaż formalnie pozostaje on w całkowitej niezależności od partyjnej odnogi Ruchu - Korpusu Narodowego - istnieją silne więzi personalne pomiędzy oboma podmiotami w osobie lidera partii Andrija Biłeckiego, który będąc również historycznie pierwszym komendantem wtenczas jeszcze Batalionu, pozostaje liderem całego Ruchu. Azowskie rozumienie nacjonalizmu odrzuca zastane paradygmaty polityczne i klasyczne pojmowanie nacjonalizmu, które w przypadku Ukrainy uosabia Swoboda. Azow, reprezentując identarystyczny nurt nowej prawicy, w centrum swojego zainteresowania ustanawia bowiem metapolitykę. Kładziony jest nacisk na kwestię formacji ideologicznej i budowę nowego społeczeństwa osadzonego na odnowionej wspólnocie wartości. Służyć temu mają szerokie działania społeczne podejmowane przez trzecią odnogę ruchu - Korpus Cywilny. Ich skala, komplementarność wobec innych aspektów działalności

Azowa, ale również stopień ich integracji z głównymi założeniami doktrynalnymi Ruchu, stawiają Ruch Azowski w świetle najbardziej perspektywicznego nurtu ukraińskiego nacjonalizmu. Niewątpliwie ma on potencjał do nawiązania równorzędnej rywalizacji o palmę pierwszeństwa na skrzydle nacjonalistycznym ze Swobodą. Potrzebny jest jednak stabilny rozwój organizacyjny, który umożliwi budowę szerszych struktur partyjnych. To zaś, potencjalnie, może przełożyć się na wzrost poparcia, zwłaszcza wśród młodego pokolenia Ukraińców, których świadome życie polityczne zdominowane jest przez trwającą wojnę i którzy mogą być bardziej skłonni do zaakceptowania formacji ideologicznej w modelu zaproponowanym przez Azow.

Rewolucja Godności stanowi główny czynnik formacyjny dla bieżącej ukraińskiej polityki, a także dla samego ukraińskiego nacjonalizmu. Doniosłość wydarzeń, które się na nią złożyły (przede wszystkim ofiary Niebiańskiej Sotni), a także bezpośrednie i pośrednie konsekwencje Rewolucji dla Ukrainy i Ukraińców, na czele z aneksją Krymu i wszczęciem inspirowanej (a następnie współprowadzonej) przez Rosję rebelii zbrojnej na Donbasie, przesądzają o ocenie Rewolucji jako najważniejszego wydarzenia we współczesnych dziejach Ukrainy od czasu uzyskania przez nią niepodległości. Rewolucja na nowo zdefiniowała Ukrainę jako państwo, ale też i Ukraińców jako społeczeństwo. Ma ona, obok omówionych w pracy konsekwencji politycznych, również bardzo ważny wymiar ideologiczny, co nie pozostaje bez znaczenia dla współczesnej roli ukraińskiego nacjonalizmu. Rewolucja była nacjonalistyczna, w tym znaczeniu, że miała niebagatelne znaczenie w niezakończonym jeszcze procesie narodotwórczym. Nadała ona nowe kierunki kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej. Dzięki Rewolucji Ukraińcy zyskali nowe mity tożsamościowe, które stanowią kluczowe punkty odniesienia w aktualnej formacji ideologicznej nie tylko młodego pokolenia Ukraińców. Pełnią one bowiem również ważną funkcję integracyjną wobec wielu do tej pory indyferentnych tożsamościowo obywateli Ukrainy, dla których Rewolucja stanowiła moment wewnętrznego „przebudzenia narodowego”. Ten procesualny wymiar współczesnego ukraińskiego nacjonalizmu jest też wynikiem świadomej polityki postrewolucyjnych władz ukraińskich, które uczyniły z Rewolucji ważny punkt swojej legitymizacji społecznej. Od 2014 roku jest ona budowana nie tylko w oparciu o mandat udzielony przez społeczeństwo w wyborach. W warstwie metapolitycznej każda kolejna władza zaciąga bowiem moralne zobowiązanie wobec ofiar Rewolucji, ale też i trwającej wciąż wojny.

Postrewolucyjna polityka władz ukraińskich włączyła do swojej agendy szereg postulatów ukraińskich nacjonalistów. Choć dla części obserwatorów może to stanowić argument za uznaniem tych władz za nacjonalistyczne, jest to teza zbyt daleko posunięta.

Wydaje się, że działania realizowane przez ukraińskie władze centralne na poziomie parlamentarnym i rządowym, mają wymiar bardziej instrumentalny, aniżeli faktycznie ugruntowany ideologicznie. Instrumentalizacja ukraińskiego nacjonalizmu w działaniach władz objawia się przede wszystkim w niepełnym i samoograniczającym się realizowaniu wspomnianych już postulatów, czego przykładem jest chociażby nierozstrzygnięta w ustawie gloryfikacyjnej z kwietnia 2015 roku kwestia penalizacji znieważania OUN i UPA. Ośrodkiem koordynującym działania ukraińskich władz państwowych w zakresie afirmacji nacjonalizmu pozostaje Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej, który jest centralną instytucją państwowej polityki historycznej. Nie mniej ważne działania realizowane są na płaszczyźnie edukacyjnej, gdzie pronacjonalistyczne narracje znalazły odzwierciedlenie w nowych podstawach programowych. Konsekwentna polityka oświatowa ukraińskich władz może w tym kontekście długofalowo pogłębić sympatie ukraińskiego społeczeństwa dla ideologii nacjonalistycznej.

Odnutowany po Rewolucji Godności wzrost nastrojów patriotycznych w ukraińskim społeczeństwie stworzył nowy kontekst dla uprawianej przez partię polityki. Zidentyfikowały one wartość zagospodarowania płaszczyznę narracyjną odwołującą się do ukraińskiego nacjonalizmu. Proces nacjonalizacji dyskursu politycznego objawiający się między innymi w populistycznym przelicytowywaniu się przez partię i polityków na najbardziej antyrosyjski program i retorykę sprawiły, że faktyczni ukraińscy nacjonaści utracili swój główny wyróżnik na scenie politycznej. Miało to znaczenie zwłaszcza w wyborach parlamentarnych 2014 roku, kluczowych, jak się później okazało, dla dalszych politycznych losów nacjonalistów. Najważniejsza partia nacjonalistyczna, Swoboda, nie zdołała wówczas przekroczyć progu wyborczego, co rozpoczęło proces politycznej marginalizacji całego ukraińskiego nacjonalizmu w jego wymiarze partyjnym. Konsekwencją tego procesu była podwójna porażka nacjonalistów w wyborach 2019 roku. Ich dalsze perspektywy polityczne zależą przede wszystkim od skuteczności działań reformatorskich, które pozwoliłyby nacjonalistom odbudować ich poparcie społeczne, a co za tym idzie, również i pozycję na scenie politycznej. Pożądane w tym zakresie, choć jak się wydaje niekoniecznie niezbędne, z uwagi na asymetrię możliwości organizacyjnych poszczególnych partii, będzie utrzymanie integracji środowiska nacjonalistycznego zjednoczonego do tej pory Narodowym Manifestem.

Dalsze losy partyjnego nacjonalizmu na Ukrainie nie wpłyną jednak na zmiany zachodzące w ukraińskim społeczeństwie. Rewolucja Godności stanowiła pod tym względem trwały punkt zwrotny w świadomości społecznej, który ukierunkował Ukrainę na nowy model tożsamości narodowej. Martyrologizm najnowszej historii Ukrainy, wiążący się z ofiarą Niebiańskiej Sotni, ale także dalszymi konsekwencjami Rewolucji - utratą terytorium i

tysiącami ofiar prowadzonej z Rosją wojny, stanowią kluczowe czynniki w dopełniającym się treścią ukraińskim procesie narodotwórczym. Dalszej formacji ukraińskiej tożsamości narodowej sprzyjać będzie również przyznanie tomosu Ukraińskiemu Kościołowi Prawosławnemu. Ukraińskie społeczeństwo stawać się będzie więc coraz bardziej świadome narodowo i co ważne, konstruować będzie swoją tożsamość jako część cywilizacji zachodniej, zrywając ostatecznie więzi z rosyjskim kręgiem kulturowym. Tak bowiem umiejscawia Ukrainę Rewolucja Godności i tak definiują ją postrewolucyjne ukraińskie władze, zarówno za prezydentury Petra Poroszenki, jak i za rządów Wołodymyra Zełenskigo. W procesie tym nacjonalizm, zwłaszcza ten reprezentujący billigowską koncepcję „nacjonalizmu banalnego”, odgrywać będzie ważną rolę, co jednak nie musi oznaczać ideologicznej radykalizacji społeczeństwa i wzrostu poparcia dla partii nacjonalistycznych. Nacjonalizm w tej perspektywie będzie bowiem pewnym ogólnonarodowym spoiwem zarządzanym przez świadomą politykę ukraińskich władz i kierowany będzie do ogółu społeczeństwa, wykraczając poza istniejące podziały polityczne. Odnosił się on będzie do poczucia dumy narodowej i próby autorefleksji: „jak definiuje się dzisiaj ukraińskość? Co to znaczy być Ukraińcem? Jakimi wartościami powinien kierować się Ukrainiec? Czym jest obecnie dla mnie, Ukraińca, mój kraj - Ukraina? Czym chciałbym, by Ukraina była dla mnie w przyszłości?”. Odpowiedzi na te, jakże fundamentalne, pytania „będą nie tylko wyznaczać kierunki rozwoju ukraińskiej tożsamości narodowej, ale mogą też okazać się kluczowe w kontekście dalszych losów politycznych samej Ukrainy.

* * *

24 lutego 2022 roku Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej po wielomiesięcznej koncentracji wojsk rozpoczęły pełnoskalową inwazję na Ukrainę. Władimir Putin w swoim orędziu do narodu, które *de facto* stanowiło również wypowiedzenie wojny Ukrainie, przedstawił wyjaśnienia swojej decyzji o rozpoczęciu „specjalnej wojennej operacji”¹⁰⁶⁷, w którym ważne miejsce zajęli również ukraińscy nacjonaści. Prezydent Rosji nawiązał do Rewolucji Godności, którą uznał za „zamach stanu” dokonany przez siły, które utrzymują się do tej pory przy władzy z wykorzystaniem pełniącego zaledwie symboliczną rolę procesu wyborczego. Siły te, w delegitymizujący sposób uznane za „kijowski reżim”, *de facto* składający się, jak wskazał Putin, z „nazistów”, miały dokonywać przez okres swojego panowania na Ukrainie „ludobójstwa” wobec ludności zamieszkującej Donbas. Putin w swej projekcji zagrożenia ze

¹⁰⁶⁷ Обращение Президента Российской Федерации, <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/speeches/67843>, dostęp: 10.05.2022 r.

strony ukraińskich nacjonalistów poszedł nawet dalej. „Przewodnie państwa NATO dla osiągnięcia swoich celów wspierają we wszystkim na Ukrainie skrajnych nacjonalistów i neonazistów, którzy nigdy nie wybaczą krymczanom i sewastopolanom ich wolnego wyboru - zjednoczenia z Rosją”¹⁰⁶⁸. Neonazistowska i skrajnie nacjonalistyczna Ukraina miałyby więc, w perspektywie Putina, przygotowywać się do militarnego odwojowania nie tylko separatystycznego Donbasu, ale i anektowanego przez Rosję Krymu. Dokonać by się to miało w zgodzie z interesami i wolą Zachodu, zwłaszcza zaś - z interesami NATO, wobec którego Ukraina nie ukrywała swoich ambicji integracyjnych. Wejście Ukrainy do NATO oznaczałoby więc, zdaniem Putina, że Ukraina przy próbie siłowego odzyskania utraconego terytorium umiędzynarodowiłaby cały konflikt, co oznaczałoby otwartą wojnę Rosji z NATO. Z tych też powodów, Rosja zmuszona została, jak tłumaczył Putin, do przeprowadzenia operacji mającej na celu „demilitaryzację” i „denazyfikację” Ukrainy¹⁰⁶⁹.

Z perspektywy ponad dwóch miesięcy toczony wojny można już z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że Rosja pierwotnie liczyła na szybkie załamanie potencjału obronnościowego ukraińskich wojsk, a także na pozytywną (w scenariuszu bardziej optymistycznym) lub przynajmniej obojętną (w scenariuszu bardziej pesymistycznym) reakcję ukraińskiego społeczeństwa na wejście rosyjskiej armii. Rosjanie zakładali sprawne przeprowadzenie operacji desantowej pod Kijowem i zdobycie stolicy przy minimalnym oporze wojsk ukraińskich, a następnie ustanowienie prorosyjskiego rządu marionetkowego. Cele te świadczą o całkowitym niezrozumieniu (lub zlekceważeniu) przez rosyjskie kierownictwo polityczne skali zmian nie tylko, jeśli chodzi o potencjał Sił Zbrojnych Ukrainy, ale również transformacji mentalnościowej, którym po Rewolucji Godności uległo społeczeństwo ukraińskie i w których kluczową rolę odegrała formacja nowego wymiaru ukraińskiej tożsamości narodowej.

Ukraińska ludność cywilna od początku inwazji nieustannie podejmuje czynny opór przeciwko najeźdźcy. Co znamienne, dzieje się to w szczególności na terenach zajętych przez Rosjan w toku inwazji, zamieszkiwanych przez ludność rosyjskojęzyczną, która do momentu inwazji mogła być rozpatrywana przez Rosjan jako potencjalnie skłonna do zaakceptowania nowej władzy. Jest to sytuacja diametralnie inna od „ruskiej wiosny” 2014 roku, kiedy to większość ludności zamieszkującej Donbas okazała się indyferentna wobec prorosyjskiej rewolty (zaś aktywna była pod kuratelą rosyjskich służb specjalnych uzbrojona prorosyjska

¹⁰⁶⁸ Ibidem.

¹⁰⁶⁹ Ibidem.

„inicjatywna mniejszość” przejmująca kluczowe budynki państwowe i infrastrukturę), a równie bierne, bądź też wprost kolaborujące z separatystami okazały się też wówczas ukraińskie lokalne struktury siłowe (SBU, milicja, wojska wewnętrzne). Rosji nie udało się też stworzyć efektywnych struktur kolaboracyjnych. Udokumentowane są jedynie nieliczne przypadki przejścia na stronę najeźdźcy lokalnych polityków, zazwyczaj już wcześniej związanych z prorosyjskimi ugrupowaniami politycznymi¹⁰⁷⁰.

W wysiłek obronny Ukrainy zaangażowany jest ogół społeczeństwa. Ukraina *de facto* toczy z Rosją wojnę totalną. Wojska rosyjskie nie osiągnąwszy zakładanych celów militarnych, zaczęły podejmować coraz liczniejsze i coraz bardziej brutalne ataki na ludność cywilną. W założeniu Rosjan mają one na celu sterroryzowanie wrogiej mu ludności, eliminację liderów lokalnych społeczności (polityczni przywódcy o ugruntowanej proukraińskiej pozycji, pracownicy resortów siłowych i służb, przedstawiciele duchowieństwa, działacze organizacji społecznych, weterani wojny w Donbasie, dziennikarze), co ma uniemożliwić rozwój zbrojnego podziemia.

Rosyjskie zbrodnie wojenne (zbrodnie w Buczy, atak raketowy na dworzec w Kramatorsku, zbombardowanie szpitala w Mariupolu, zbombardowanie teatru w Mariupolu, by wymienić tylko najgłośniejsze przykłady) są oceniane przez ukraińskie władze jako ludobójstwo dokonywane na narodzie ukraińskim. Narracja ta wpisuje się w nowokreowany mit martyrologiczny, jeszcze bardziej powszechny niż miało to miejsce w przypadku martyrologii Niebiańskiej Sotni. Tym razem bowiem, mamy do czynienia z męczeństwem całego, bez wyjątku, narodu ukraińskiego. Tragedia wojny splata ze sobą losy tysięcy ofiar śmiertelnych i rannych z tysiącami Ukraińców przymusowo relokowanych do obozów filtracyjnych na Syberii, a także łącznie ponad 6 milionami uchodźców (stan na 10 maja), którzy zmuszeni zostali uciekać ze swojej ojczyzny. Obecnie najważniejszymi elementami składowymi tego podlegającego ciągłej aktualizacji mitu są: zbrodnie w Buczy - najlepiej na razie udokumentowana zbrodnie wojenna Rosjan - oraz martyrologia Mariupola, zasługująca na osobne omówienie również z uwagi na kluczową rolę Pułku Azow w obronie miasta. Z uwagi na utratę kontroli nad sytuacją w Mariupolu przez ukraińskie władze, niemożliwa była pełna weryfikacja skali zbrodni dokonanych przez Rosjan w tym mieście. Według ukraińskich

¹⁰⁷⁰ P. Żochowski, *Terror, pacyfikacja, okupacja. Działania Rosji na zajętych terytoriach Ukrainy*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-04-15/terror-pacyfikacja-okupacja-dzialania-rosji-na-zajetych>, dostęp: 1.05.2022 r.

szacunków stanem na 8 maja, łączna liczba ofiar wśród ludności cywilnej Mariupola może znacząco przewyższyć 20 tys. osób¹⁰⁷¹.

Ukraińscy nacjonaści podjęli czynną walkę zbrojną z najeźdźcą. Organizacja prowadzonych działań wynikała ze specyfiki poszczególnych nurtów ukraińskiego nacjonalizmu. I tak, w przypadku członków Swobody walka ta prowadzona była w najbardziej zróżnicowanej strukturze podmiotowej (w Siłach Zbrojnych Ukrainy, w oddziałach obrony terytorialnej, w formacjach Gwardii Narodowej), z racji faktu, iż Swoboda nie wykryształizowała ostatecznie swojej „własnej” formacji militarnej, poprzestając jedynie na kombatanckiej organizacji Legionu Swobody. Członkowie Prawego Sektora prowadzili działania zbrojne w ramach Ukraińskiego Korpusu Ochotniczego „Prawy Sektor”, w początkowej fazie wojny broniąc Kijowa, później zaś działając na wschodzie kraju w rejonie Donbasu. Niewątpliwie na pierwszy plan wysuwa się pod tym kątem aktywność Azowa. Azow, obok istniejącego już pułku, utworzył dodatkowo własną formację obrony terytorialnej, która brała udział w obronie Kijowa. W marcu formacja ta została włączona jako Samodzielny Pułk Specjalnego Przeznaczenia w struktury Sił Zbrojnych Ukrainy¹⁰⁷². Na osobną uwagę zasługuje karta zapisana przez Pułk Azow w walkach o Mariupol. Od początku inwazji azowcy wzięli na siebie główny ciężar obrony miasta przed przeważającymi siłami wroga, funkcjonując w warunkach pełnego oblężenia już od początku marca. Pomimo nieustannych ostrzałów artyleryjskich, bombardowań, ostrzałów raketowych ze strony morza, a także zaciekłych walk sił lądowych, Azow utrzymywał (stanem na 10 maja) obronę w przemysłowym kombinacie Azowstal. Rozpaczliwa obrona tego miejsca urosła już w dyskursie do rangi martyrologicznego mitu „ukraińskich Termopili”¹⁰⁷³. Dowódca Pułku Azow, Denys Prokopenko, za swoją postawę otrzymał od prezydenta Zełenskigo tytuł Bohatera Ukrainy¹⁰⁷⁴.

Działalność ukraińskich władz państwowych w okresie rosyjskiej inwazji ukierunkowana była na pełną koordynację wysiłku obronnego kraju. Szczególną rolę odgrywał w tym zakresie prezydent Zełenski, którego niezłomna postawa (objawiająca się między innymi w pozostaniu w Kijowie pomimo wielokrotnych prób zamachu dokonywanych przez rosyjskie siły specjalne, najemników, a także czeczeńskie oddziały Ramzana Kadyrowa) stanowiła

¹⁰⁷¹ *Кількість жертв у Маріуполі може бути набагато більшою за 20 тисяч - Денісова*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3478157-kilkist-zertv-u-mariupoli-moze-buti-nabagato-bilsou-za-20-tisac-denisova.html>, dostęp: 10.05.2022 r.

¹⁰⁷² *Підрозділ тероборони "Азов" у Києві став окремим полком спецпризначення ЗСУ*, <https://interfax.com.ua/news/general/809958.html>, dostęp: 10.05.2022 r.

¹⁰⁷³ *Urgent Address of the "First of December" Initiative Group to European Leaders*, <http://112.org.ua/2022/05/07/4310>, dostęp: 10.05.2022 r.

¹⁰⁷⁴ Указ Президента України №148/2022 Про присвоєння звання Герой України.

źródło inspiracji i kreowała poczucie dumy wśród ukraińskiego społeczeństwa. Wysokie morale i mobilizacja społeczeństwa, podtrzymywane aktywnością Zelenskigo, stanowią istotny potencjał dla dalszego rozwoju ukraińskiej tożsamości narodowej. Jednocześnie, obecna jednoznaczna pozycja Zelenskigo w ukraińskiej świadomości jako nie tylko męża stanu, ale wręcz urastająca do rangi panteonu ukraińskich bohaterów narodowych, w dalszym ciągu jest kwestią pozostającą w zawieszeniu, zależną od ostatecznych rozstrzygnięć toczącej się wojny nie tylko w wymiarze militarnym, ale przede wszystkim - politycznym. Aktywność prezydenta Zelenskigo w obszarze kreacji tożsamości narodowej widoczna jest również na szczeblu legislacyjnym. Bierze on w nim czynny udział jako inicjator procesów gloryfikacyjnych - przede wszystkim w obszarze nadawania tytułów Bohatera Ukrainy, czego przykładem był wspomniany już Prokopenko. Osobnym wątkiem w tym zakresie jest z kolei heroizacja wykraczająca poza wymiar personalny. W perspektywie polityki Zelenskigo, wojna toczona przez Ukrainę jest nowym wymiarem wojny ojczyźnianej ukraińskiego narodu. Znajduje to odzwierciedlenie w zbiorowej gloryfikacji ukraińskich miast szczególnie istotnych z punktu widzenia czynionego oporu lub też skali zbrodni dokonywanych przez Rosjan. Jak dotąd, stanem na 10 maja, tytuł Miasta - Bohatera Ukrainy nadano 10 miastom. Są to: Wołnowacha, Hostomel, Mariupol, Charków, Chersoń, Czernichów¹⁰⁷⁵, Bucza, Irpień, Mikołajów i Ochtyrka¹⁰⁷⁶.

Chociaż wojna daleka jest od ostatecznego rozstrzygnięcia, nie ulega wątpliwości, że potwierdziła ona i w niebywały sposób zintensyfikowała proces formacji nowego wymiaru ukraińskiej tożsamości narodowej zapoczątkowany Rewolucją Godności. Znow istotną rolę odgrywa w nim ukraiński nacjonalizm - z jednej strony demonizowany i ekstrapolowany przez Rosję na ogół ukraińskiej państwowości, z drugiej zaś - bezpośrednio zaangażowany (*vide* Azow) w kluczowe działania determinujące w nowych, wojennych realiach, martyrologiczny i gloryfikacyjny wymiar ukraińskiej tożsamości narodowej. Dla samej Ukrainy toczona wojna ma charakter egzystencjonalny, co każe przypuszczać, że zmiany te będą miały charakter trwały, głęboko zakorzeniony w pamięci zbiorowej społeczeństwa ukraińskiego na kolejne pokolenia. Otwarte pozostaje pytanie o dalsze kształtowanie doktryny ukraińskiego nacjonalizmu i politycznych form jego realizacji. Zależać to będzie przede wszystkim od

¹⁰⁷⁵ Указ Президента України № 111/2022 Про встановлення почесної відзнаки «Місто-герой України».

¹⁰⁷⁶ Указ Президента України № 164/2022 Про присвоєння почесної відзнаки "Місто-герой України".

politycznych rozstrzygnięć wojny, które dla samych ukraińskich nacjonalistów stanowić będą kluczowy punkt odniesienia wobec ich dalszej działalności.

Wykaz źródeł i literatury

Akty prawne

Akty prawa międzynarodowego

- Комплекс мер по выполнению Минских соглашений, <https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/140221.pdf>;
- Меморандум об исполнении положений Протокола по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина, <https://www.osce.org/files/f/documents/a/1/123807.pdf>;
- Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Budapest, 5 December 1994;
- Протокол по итогам консультаций Трехсторонней контактной группы относительно совместных шагов, направленных на имплементацию Мирного плана Президента Украины П. Порошенко и инициатив Президента России В. Путина, <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/123258.pdf>;
- Соглашение о создании Содружества Независимых Государств, <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=1>;

Akty prawa krajowego - Ukraina

Konstytucja Ukrainy

- Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141);

Ustawy

- Кримінальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131);
- Закон України Про національні меншини в Україні (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 36, ст. 529);
- Закон України Про Голодомор 1932-1933 років в Україні (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 50, ст. 504);

- Закон України Про центральні органи виконавчої влади (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 38, ст. 385);
- Закон України Про вибори народних депутатів України, (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 10-11, ст. 73);
- Закон України Про засади державної мовної політики (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 23, ст. 218);
- Закон України Про внесення змін до Закону України "Про застосування амністії в Україні" щодо повної реабілітації політичних в'язнів (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 14, ст. 257);
- Закон України Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 45, ст. 2043);
- Закон України Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 25, ст. 190);
- Закон України Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 25, ст. 191);
- Закон України Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст. 218);
- Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26, ст. 219);
- Закон України Про денонсацію Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про транзит через територію України військових формувань Російської Федерації, які тимчасово знаходяться на території Республіки Молдова (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 30, ст. 279);
- Закон України Про освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст. 380);
- Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо вітання "Слава Україні! - Героям слава!" (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 44, ст. 357);
- Закон України Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 1, ст. 2);
- Закон України Про внесення зміни до статті 6 Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" щодо посилення соціального захисту учасників

боротьби за незалежність України у ХХ столітті (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 2, ст. 11);

- Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 26, ст. 107);

Dekrety Prezydenta Ukrainy

- Указ Президента України № 202/99 Про День захисника Вітчизни;
- Указ Президента України № 966/99 Про День Українського козацтва;
- Указ Президента України № 703/2006 Про присвоєння Ю.Шухевичу звання Герой України;
- Указ Президента України № 965/2007 Про присвоєння Р. Шухевичу звання Герой України;
- Указ Президента України № 432/2009 Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні;
- Указ Президента України № 46/2010 Про присвоєння С. Бандері звання Герой України;
- Указ Президента України № 91/2014 Про призначення О. Махніцького виконуючим обов'язки Генерального прокурора України;
- Указ Президента України № 212/2014 Про призначення І. Сех головою Львівської обласної державної адміністрації;
- Указ Президента України № 222/2014 Про призначення О. Сиротюка головою Тернопільської обласної державної адміністрації;
- Указ Президента України № 303/2014 Про часткову мобілізацію;
- Указ Президента України № 405/2014 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України";
- Указ Президента України № 806/2014 Про День захисника України;
- Указ Президента України № 580/2015 Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 - 2020 роки;
- Указ Президента України № 133/2017 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)";

- Указ Президента України № 393/2018 Про введення воєнного стану в Україні;
- Указ Президента України № 111/2022 Про встановлення почесної відзнаки «Місто-герой України»;
- Указ Президента України № 148/2022 Про присвоєння звання Герой України;
- Указ Президента України № 164/2022 Про присвоєння почесної відзнаки "Місто-герой України”;

Akty prawne niższego rzędu

- Кабінет Міністрів України Розпорядження від 21 листопада 2013 р. № 905-р Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами - членами, з іншої сторони;
- Кабінет Міністрів України Постанова від 31 травня 2006 р. N 764 Про утворення Українського інституту національної пам'яті;
- Кабінет Міністрів України Постанова від 12 листопада 2014 р. № 684 Деякі питання Українського інституту національної пам'яті;
- Кабінет Міністрів України Постанова від 21 грудня 2016 р. № 1000 Про створення галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті;
- Лист Верховного Суду від 13 липня 2018 р. № 60-1543/0/2-18;
- Міністерство внутрішніх справ України Наказ 16.06.2014 № 566 Про затвердження Положення про військові частини оперативного призначення Національної гвардії України;
- Постанова Верховної Ради України Про засудження застосування насильства, що призвело до загибелі людей (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 10, ст.126);
- Постанова Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України, «Відомості Верховної Ради України», 2014 № 11, ст.158;
- Постанова Про призначення Яценюка А.П. Прем'єр-міністром України, «Відомості Верховної Ради України», 2014, № 11, ст. 177;
- Постанова Про формування складу Кабінету Міністрів України, «Відомості Верховної Ради України», 2014, № 12, ст. 204;
- Постанова Про призначення Тенюха І.Й. виконуючим обов'язки Міністра оборони України, «Відомості Верховної Ради України», 2014, № 12, ст. 206;

- Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 15, ст.581);
- Постанова Про звільнення Тенюха І.Й. від виконання обов'язків Міністра оборони України, «Відомості Верховної Ради України», 2014, № 16, ст. 585;
- Постанова Верховної Ради України Про Кабінет Міністрів України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 17, ст.196);
- Постанова Верховної Ради України Про обрання Голови Верховної Ради України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 17, ст.198);
- Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з ухваленням Сенатом і Сеймом Республіки Польща постанов від 7 липня 2016 року та 22 липня 2016 року щодо оцінки польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 40, ст.627);
- Постанова Верховної Ради України Про звільнення політв'язнів № 786-VII;
- Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 березня 2017 року Про невідкладні додаткові заходи із протидії гібридним загрозам національній безпеці України;

Akty prawa lokalnego

- Чернівецька міська рада 40 сесія VII скликання Рішення № 918 Про звернення Чернівецької міської ради VII скликання до Президента України щодо присвоєння Степану Бандері та Роману Шухевичу звання Героїв України;
- Чернівецька обласна рада XVIII сесія VII скликання Рішення № 238-18/17 Про звернення депутатів Чернівецької обласної ради VII скликання до Президента України щодо присвоєння Степану Бандері, Роману Шухевичу та Євгену Коновальцю звання Герой України;
- Івано-Франківська обласна рада Шосте демократичне скликання (Дванадцята сесія) Рішення від 05.01.2012. № 412-12/2012 Про проголошення 2012 року Роком УПА, Роком Національної Скаутської Організації України “Пласт”, Роком Провідника ОУН Ярослава Стецька та Роком Героя України Олекси Гірника;
- Івано-Франківська обласна рада Сьоме демократичне скликання (Тринадцята сесія) Рішення від 10.03.2017. № 440-13/2017 Про проголошення в області 2017 року Роком Української Повстанської Армії;

- Ковельська районна рада Волинської області Рішення від 10 липня 2015 року № 46/33 Про Звернення до Президента України щодо відновлення історичної справедливості і повернення Степану Бандері та Роману Шухевичу звання Героїв України посмертно;
- Київська міська рада IV сесія VII скликання Рішення від 3 вересня 2015 року № 944/1808 Про перейменування вулиць, площ, провулків та проспектів у місті Києві;
- Київська міська рада I сесія VIII скликання Рішення від 30 червня 2016 року № 375/375 Про відзначення 75-річчя Акта відновлення Української Держави;
- Київська міська рада I сесія VIII скликання Рішення від 7 липня 2016 року № 559/559 Про перейменування вулиць, проспекту та провулку у місті Києві;
- Київська міська рада IV сесія VIII скликання Рішення від 1 червня 2017 року № 419/2641 Про перейменування проспекту у місті Києві;
- Київська міська рада V сесія VIII скликання Рішення від 12 жовтня 2017 року № 180/3187 Про найменування нових вулиць у Деснянському районі міста Києва;
- Львівська міська рада 17-та сесія 5-го скликання Ухвала № 3457 від 2010-05-07 Про присвоєння почесних відзнак територіальної громади м. Львова у 2010 році;
- Львівська обласна рада XIII сесія VI скликання Рішення № 339 від 20 грудня 2011 року Про проголошення 2012 року Роком Ярослава Стецька, Роком УПА, Роком Йосипа Сліпого, Роком Олекси Новаківського;
- Львівська обласна рада IX сесія VII скликання Рішення № 451 від 11 травня 2017 року Про проголошення 2017 року на Львівщині Роком головнокомандувача УПА Романа Шухевича;
- Львівська обласна рада IX сесія VII скликання Рішення № 452 від 11 травня 2017 року Про проголошення 2017 року на Львівщині Роком Української Повстанської Армії;
- Львівська обласна рада XI сесія VII скликання Рішення № 537 від 10 жовтня 2017 року Про звернення Львівської обласної ради;
- Луцька міська рада Рішення міської ради від 17.12.2010 № 2/13 Про присвоєння звання «Почесний громадянин міста Луцька» Бандері С.А.;
- Луцька міська рада Рішення міської ради від 25.03.2015 № 72/1 Про Звернення до Президента України щодо відновлення історичної справедливості та повернення Степану Бандері та Роману Шухевичу звання Героїв України посмертно;
- Луцька районна рада Волинської області сьоме скликання Рішення від 02.08.2016 № 10/2 Про підтримку звернення депутатів Луцької районної ради Волинської області

щодо рішення Сейму Республіки Польща про визнання подій 1943 – 1945 років на Волині геноцидом;

- Рішення Івано-Франківської міської ради (52 сесія) 5 демократичного скликання від 06.05.2010 р. № 114-52 Про присвоєння звань «Почесний Громадянин міста Івано-Франківська» С.Бандері та Р.Шухевичу;
- Рівненська обласна рада сьоме скликання (десята сесія) Рішення від 17 березня 2017 року № 532 Про оголошення 2017 року у Рівненській області Роком Української Повстанської Армії та головнокомандувача УПА Романа Шухевича;
- Тернопільська міська рада Рішення 5/34/83 Про присвоєння звання "Почесний громадянин міста Тернополя”;
- Тернопільська обласна рада п'яте скликання сорокова сесія Рішення від 14 квітня 2011 року № 1140 Про проголошення 2011 року в Тернопільській області Роком полковника Євгена Коновальця;
- Тернопільська обласна рада п'яте скликання сорокова сесія Рішення від 14 квітня 2011 року № 1141 Про заходи щодо вшанування 100-річчя від дня народження полковника УПА, головного командира УПА, члена Проводу ОУН, члена головного військового штабу УПА Дмитра Клячківського (псевдо Клим Савур);
- Тернопільська обласна рада п'яте скликання сорок третя сесія Рішення від 6 березня 2012 року № 1333 Про відзначення у 2012 році в Тернопільській області 70-ої річниці утворення Української Повстанської Армії;
- Тернопільська обласна рада п'яте скликання сорок восьма сесія Рішення від 15 березня 2014 року № 1596 Про проголошення 2014 року в Тернопільській області Роком провідника Організації Українських Націоналістів Степана Бандери;
- Тернопільська обласна рада шосте скликання четверта сесія Рішення від 30 листопада 2016 року № 391 Про відзначення у 2017 році в Тернопільській області 75-ої річниці утворення Української Повстанської Армії;
- Волинська обласна рада шосте скликання Рішення від 20.03.2015 № 34/3 Про Звернення Волинської обласної ради до Президента України щодо відновлення історичної справедливості та повернення Степану Бандері та Роману Шухевичу звання Героїв України посмертно;
- Волинська обласна рада сьоме скликання Рішення від 07.04.2016 № 4/13 Про відзначення на території Волинської області 75-річчя Акту відновлення Української Держави (30.06.1941);

- Волинська обласна рада сьоме скликання Рішення від 08.09.2016 №7/8 Про Звернення Волинської обласної ради щодо рішення польського парламенту про визнання подій 1943-45 років на Волині геноцидом;
- Волинська обласна рада сьоме скликання Рішення від 12.04.2017 № 13/45 Про проголошення 2017 року на Волині Роком Української Повстанської Армії та вшанування 70-річчя примусової депортації українців;
- Звернення Львівської міської ради від 11.10.2017 № 003-вих-124 щодо присвоєння Степану Бандері та Роману Шухевичу звання Героїв України;

Inne akty normatywne

- Consolidated Appropriations Act, 2018 (Public Law 115-141);
- H.R.2685 - Department of Defense Appropriations Act, 2016;
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1943-1945, Monitor Polski 2016, poz. 726;
- Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 lipca 2016 r. w sprawie oddania hołdu ofiarom ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich na obywatelach II Rzeczypospolitej w latach 1939–1945, Monitor Polski 2016, poz. 638;
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 października 2016 r. Deklaracja Pamięci i Solidarności Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Rady Najwyższej Ukrainy, Monitor Polski 2016, poz. 1016;
- Угода про врегулювання кризи в Україні, <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/02/21/7015533/>;

Orzeczenia sądów

- Київський апеляційний адміністративний суд Справа: № 826/11910/16 Ухвала 20 липня 2017 року;
- Окружний адміністративний суд міста Києва Ухвала про забезпечення адміністративного позову 12 червня 2017 року № 826/11910/16;
- Вищий адміністративний суд України Ухвала "15" серпня 2017 р. К/800/26656/17;

Zasoby Rady Najwyższej Ukrainy

- Народний депутат України 2 скликання (1997 - 1998 р.р.) Стецько Ярослава Йосипівна, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/d_ank_arh?kod=19602;
- Народний депутат України VIII скликання Білецький Андрій Євгенійович, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat?d_id=18065&skl=9;
- Народний депутат України VIII скликання Ярош Дмитро Анатолійович, <https://itd.rada.gov.ua/mps/info/expage/18153/9>;
- Поіменне голосування про проект Постанови про відповідальність Кабінету Міністрів України (№3692) - за основу та в цілому, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=340907&n_skl=7;
- Поіменне голосування про проект Постанови про відповідальність Кабінету Міністрів України (щодо прийняття резолюції недовіри Кабінету Міністрів України) (№4080) - за основу та в цілому, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=6051;
- Поіменне голосування про проект Закону про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях (№7163) - у другому читанні та в цілому, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=1661008&n_skl=8;
- Поіменне голосування про проект Закону про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань (№3787) - за основу та в цілому, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=350907&n_skl=7;
- Поіменне голосування про проект Закону про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань (№4021-3) - за основу та в цілому, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=367007&n_skl=7;
- Поіменне голосування про проект Закону про Вищий антикорупційний суд (№7440) - у другому читанні та в цілому, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=1888508&n_skl=8;
- Поіменне голосування про проект Закону про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" (№9338) - за основу та в цілому, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=2102808&n_skl=8;

- Президент України Петро Порошенко звернувся до Верховної Ради зі Щорічним посланням про внутрішнє і зовнішнє становище України (відео виступу), <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/162258.html>;
- Проект Закону про Добровольчий Український Корпус, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=55129;
- Проект Закону про очищення влади: Результати голосування, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51795;
- Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які брали участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України), http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=57000;
- Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про громадянство України" щодо реалізації права змінити громадянство, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61320;
- Стенограма пленарного засідання 20 ЛЮТОГО 2014, <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5164.html>;
- Стенограма пленарного засідання: ЗАСІДАННЯ П'ЯТЕ Сесійний зал Верховної Ради України 08 вересня 2016 року, 16 година 02 хвилини, <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6293.html>;
- У Верховній Раді України утворено коаліцію "Європейський вибір", <http://rada.gov.ua/fsview/88617.html>;
- Верховна Рада України ухвалила ряд законів про денонсацію угод між Урядом України та Урядом Російської Федерації, <http://rada.gov.ua/news/Novyny/109905.html>;

Zasoby Centralnej Komisji Wyborczej Ukrainy

- Передвиборна програма ВО «Батьківщина», <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp502pt001f01=900pf7171=52.html>;
- Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій), <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html>;

- Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року: Білецький Андрій Євгенійович, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp407pt001f01=910pf7201=10201.html>;
- Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року: Хід голосування по регіонах України, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp063pt001f01=910.html>;
- Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року: Кандидати, висунуті в одномандатних виборчих округах. політична партія Всеукраїнське об'єднання „Свобода”, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp405pt001f01=910pf7171=155.html>;
- Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року. Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі. Одномандатний виборчий округ №39 (Дніпропетровська область), <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp040pt001f01=910pf7331=39.html>;
- Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року. Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі. Одномандатний виборчий округ №217 (м.Київ), <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp040pt001f01=910pf7331=217.html>;
- Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року: Виборчий список. політична партія Всеукраїнське об'єднання „Свобода”, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp406pt001f01=910pf7171=155.html>;
- Позачергові вибори Президента України 25 травня 2014 року - Кандидат на пост Президента України Ярош Дмитро Анатолійович: Програма кандидата у Президенти України Яроша Дмитра Анатолійовича, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/wp001>;
- Проміжні вибори народного депутата України 25 травня 2014 року в одномандатному виборчому окрузі №83: Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp039pt001f01=904.html>;
- Проміжні вибори народних депутатів України 17 липня 2016 року: Відомості про підрахунок голосів виборців в межах одномандатних виборчих округів, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp039pt001f01=914.html>;

- Результати голосування по Україні в одномандатних виборчих округах, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html>;
- Результати голосування по Україні в одномандатних виборчих округах, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc0v.html>;
- Результати голосування в одномандатному виборчому окрузі: Виборчий округ № 119, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html>;
- Результати голосування в одномандатному виборчому окрузі: Виборчий округ № 120, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2002/webproc0v.html>;
- Результати виборів міського голови: Івано-Франківська міська рада, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm048pt001f01=102pt005f01=0pid102=6442pf7691=6442rej=0.html>;
- Результати виборів міського голови: Тернопільська міська рада, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm048pt001f01=100pt005f01=0pid102=10625pf7691=10625rej=0.html>;
- Список кандидатів від партії (виборчого блоку партій): Виборчий блок партій «Менше слів», <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd1998/webproc0vfc93.html>;
- Відомості про підрахунок голосів виборців в межах одномандатних виборчих округів, Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp039pt001f01=910.html>;
- Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі № 83 (Івано-Франківська область), <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp040pt001f01=919pf7331=83.html>;
- Виборчий список. політична партія Всеукраїнське об'єднання „Свобода”, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp406pt001f01=919pf7171=355pf72035=0.html>;
- Вибори народних депутатів України 28 жовтня 2012 року: Хід голосування по регіонах України, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp084pt001f01=900.html>;
- Вибори народних депутатів України 28 жовтня 2012 року: Відомості про підрахунок голосів виборців в межах одномандатних виборчих округів, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp039pt001f01=900>;
- Вибори Президента України. Повторне голосування 21.11.2004, <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011.html>;

- **Вибори Президента України. Повторне голосування 26.12.2004,**
<https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011.html>;

Zasoby innych ukraińskich instytucji państwowych

Biuro Prezydenta

- *Ціною великої самопожертви ви захищали Україну і нині її обороняєте – Президент на зустрічі з ветеранами Другої світової війни та військовими-учасниками АТО,*
<https://www.president.gov.ua/news/cinoyu-velikoyi-samopozhertvi-vi-zahishali-ukrayinu-i-nini-y-37076>;
- *Пам'ятаємо все величне і не забуваємо про важкі сторінки нашої історії – Президент про боротьбу воїнів УПА,* <https://www.president.gov.ua/news/pamyatayemo-vse-velichne-i-ne-zabuvayemo-pro-vazhki-storinki-43954>;
- *Позачергове послання Президента України до Верховної Ради України,*
<https://www.president.gov.ua/news/pozachergove-poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-rad-34118>;
- *Щорічне Послання Президента до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2016 році»,* <https://www.president.gov.ua/news/shorichne-poslannya-prezidenta-do-verhovnoyi-radi-pro-vnutri-38077>;
- *Виступ Президента на параді на честь 23-ї річниці Незалежності України,*
<https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-na-paradi-na-chest-23-yi-richnici-nezalezh-33534>;
- *Виступ Президента під час акції «Перша хвилина миру» у День пам'яті та примирення,* <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-pid-chas-akciyi-persha-hvilina-miru-u-den-37079>;
- *Звернення Президента до Українського народу з нагоди відзначення 100-річчя події Української революції 1917 – 1921 років,*
<https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-do-ukrayinskogo-narodu-z-nagodi-vidzna-40434>;

Gabinet Ministrów

- *Спільна заява Голови Служби безпеки України Олександра Якименка та Міністра внутрішніх справ Віталія Захарченка*, <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/247049565>;

Ministerstwo Edukacji i Nauki

- *Історія України. Всесвітня історія 5–9 класи НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА для загальноосвітніх навчальних закладів*, <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>;
- *ПРОГРАМА для загальноосвітніх навчальних закладів ІСТОРИЯ УКРАЇНИ 10—11 КЛАСИ Рівень стандарту*, <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>;
- *ПРОГРАМА курсу українознавства за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів Я люблю Україну 1 – 4 класи*, <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>;

Ministerstwo Sprawiedliwości

- *Політичні партії ВІДОМОСТІ щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 18 січня 2017 року*, http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyyi/;
- *Соціал-національна партія України (Нова назва - «Всеукраїнське об'єднання Свобода»)*, <http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ba0db0fe15ec55401a91644b26391ed2>;

Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej

- *1941 - проголошення відновлення Української держави*, <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/cherven/30/1941-progoloshennya-vidnovlennya-ukrayinskoj-derzhavy>;
- *21 листопада у Мистецькому арсеналі відкриється виставка сучасного мистецтва “Революційнуймо”*, <http://maidanmuseum.org/uk/node/56>;
- *ДЕНЬ ЗАХИСНИКА УКРАЇНИ МАЄ ВІДЗНАЧАТИСЯ 14 ЖОВТНЯ НА ПОКРОВУ – ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ*, <http://www.memory.gov.ua/news/den-zakhisnika-ukraini-mae-vidznachatisya-14-zhovtnya-na-pokrovu-institut-natsionalnoi-pam-yati>;

- ІНФОГРАФІКА ПРО УПА, <http://www.memory.gov.ua/page/infografika-pro-ura>;
- *ЛЕНІНОПАД, ЯК ПРОЩАННЯ З РАДЯНСЬКИМ МИНУЛИМ*, <http://www.memory.gov.ua/news/leninopad-yak-proshchannya-z-radyanskim-minulim>;
- Небесна Сотня, <http://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/nebesna-sotnya-0>;
- Майдан, <https://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/pro-maydan>;
- МУЗЕЙ МАЙДАНУ, <http://www.memory.gov.ua/page/muzei-maidanu>;
- *У КИЄВІ ВІДКРИЄТЬСЯ МЕМОРІАЛЬНА ДОШКА ВАСИЛЮ МАКУХУ*, <https://old.uinp.gov.ua/news/u-kievi-vidkrietsya-memorialna-doshka-vasilyu-makukhu>;
- *Відкрите спілкування, виставки та спроби переосмислити події Революції Гідності пропонують в Інформаційно-виставковому центрі Музею Майдану*, <http://maidanmuseum.org/uk/node/606>;
- ЗАЯВА ЩОДО НИЩЕННЯ БРАТСЬКОЇ МОГИЛИ ВОЯКІВ УПА В ПОЛЬЩІ, <http://www.memory.gov.ua/news/zayava-shchodo-nishchennya-bratskoi-mogili-voyakiv-ura-v-polshchi>;
- *ЗА РІК В УКРАЇНІ ЗНЕСЛИ ПІВТИСЯЧІ ПАМ'ЯТНИКІВ ЛЕНІНУ*, <http://www.memory.gov.ua/news/za-rik-v-ukraini-znesli-pivtisyachi-pam-yatnikiv-leninu>;
- *З ЦЬОГО НАВЧАЛЬНОГО РОКУ СТАРШОКЛАСНИКИ НАВЧАТИМУТЬСЯ ЗА НОВИМИ ПРОГРАМАМИ З ІСТОРИЇ УКРАЇНИ*, <http://www.memory.gov.ua/news/z-tsogo-navchalnogo-roku-starshoklasniki-navchatimutsya-za-novimi-programami-z-istorii-ukraini>;

Inne ukraińskie źródła państwowe

- *Генерал-полковник Віктор Муженко та Провідник ДУК дійшли згоди щодо призначення Д. Яроша радником начальника Генштабу*, <http://www.mil.gov.ua/news/2015/04/05/general-polkovnik-viktor-muzhenko-ta-providnik-duk-dijshli-zgodi-shhodo-priznachennya-d-yarosha-radnikom-nachalnika-genshtabu--8977>;
- Хрещатик № 84 (4854) вівторок 9 серпня 2016 року;
- *«Корінні народи України: історія, сучасність та перспективи»: ставлення до корінних народів – це тест для України», <https://mip.gov.ua/news/1383.html>*;

- Протокол І пленарного засідання XXVII сесії Сумської міської ради VI скликання 27 лютого 2013 року, <http://meria.sumy.ua/index.php>;
- *Роз'яснення ситуації щодо неправдивої інформації про виведення спецпідрозділу «Азов»* з *Маріуполя*, http://web.archive.org/web/20160901140410/https://mvs.gov.ua/ua/news/2575_Rozyasneniya_situacii_shchodo_nepravdivoi_informacii_pro_vivedennya_specpidrozdilu_Azov_z_Mariupolya.htm;
- Стенограма засідання Ради національної безпеки і оборони під головуванням в.о. Президента України, Голови Верховної Ради України О.В. Турчинова. 28 лютого 2014 року, <http://www.rnbo.gov.ua/files/2016/stenogr.pdf>;

Inne źródła międzynarodowe i państwowe

- European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Opinion No. 902/2017 On the provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which concern the use of the state language and minority and other languages in education, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e);
- Komunikat Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu wobec „Oświadczenia...” Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej z 27 kwietnia 2017, <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/39894,Komunikat-Instytutu-Pamieci-Narodowej-Komisji-Scigania-Zbrodni-przeciwko-Narodow.html>;
- Motyka G., *Ekspertyza z XX posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xx-posiedzenia-polsko-ukrainskiej-dwustronnej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii-czarnomorsk-26-28-czerwca-2018-r>;
- Motyka G., *Opinia na temat podręczników z XXI posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xxi-posiedzenia-polsko-ukrainskiej-dwustronnej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii-krakow-10-14-czerwca-2019-r>;

- Обращение Президента Российской Федерации, <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/speeches/67843>;
- *Подписан Договор о принятии Республики Крым в Российскую Федерацию*, <http://kremlin.ru/events/president/news/20604>;
- *Prezes IPN: wznowienie współpracy z Ukrainą wymaga spełnienia kilku warunków*, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/50428,Prezes-IPN-wznowienie-wspolpracy-z-Ukraina-wymaga-spelnienia-kilku-warunkow.html>;
- *Prezydent Poroszenko w Sejmie: Polska dla Ukrainy symbolem europejskiego sukcesu*, <http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/komunikat.xsp?documentId=0BE66D683ADF730CC1257DB10051DA00>;
- Sanojca K., *Ekspertyza z XXI posiedzenia Polsko-Ukraińskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/materialy-z-xxi-posiedzenia-polsko-ukrainskiej-dwustronnej-komisji-ekspertow-do-spraw-doskonalenia-tresci-podrecznikow-szkolnych-historii-i-geografii-krakow-10-14-czerwca-2019-r>;

Monografie

- Adamski Ł., *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa 2011;
- Anderson B., *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, Kraków 1997;
- Антонович М., *Андрій Мельник в першу річницю смерті 1964-1965*, Торонто-Вінніпег 1966;
- Baluk W., *Koalicje gabinetowe na Ukrainie w latach 2002 - 2012*, Lublin 2012;
- Baluk W., *Kształtowanie systemu partyjnego Ukrainy w okresie transformacji ustrojowej (1987-2004)*, Wrocław 2006;
- Billig M., *Banalny nacjonalizm*, Kraków 2008;
- Боляновський А., *Дивізія "Галичина". Історія*, Львів 2000;
- Breitman R., Goda N., *Hitler's Shadow. Nazi War Criminals, U.S. Intelligence, and the Cold War*, Washington D.C. 2010;

- Brubaker R., *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, Warszawa 1998;
- Budyta-Budzyńska M., *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, Warszawa 2010
- Calhoun C., *Nacjonalizm*, Warszawa 2007;
- Chodak J., *Teorie rewolucji w naukach społecznych*, Lublin 2012;
- Chomyszyn G., *Dwa Królestwa*, Kraków 2017;
- Doncow D., *Nacjonalizm*, Kraków 2007;
- Fukuyama F., *Tożsamość. Współczesna polityka tożsamościowa i walka o uznanie*, Poznań 2019;
- Hnatiuk O., *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*, Lublin 2003;
- Грушевський М., *Історія України-Руси*, Київ 1991-1998;
- Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000;
- Huntington S., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa 1998;
- Касьянов Г., *Украина 1991—2007. Очерки новейшей истории*, Киев 2008;
- Колодзінський М., *Военна доктрина українських націоналістів*, Київ 2019;
- Kołakowski L., *O tożsamości zbiorowej* [w:] L. Kołakowski, *Moje słuszne poglądy na wszystko*, Kraków 2011;
- Ковальчук М., *На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Є. Коновальця в 1917-21 рр.*, Кі́їв 2010;
- Лисяк Рудницький І., *Історичні есе*, т. 2, Київ 1994;
- Motyka G., *Ukraińska partyzantka 1942-1960*, Warszawa 2006;
- Motyka G., *Wołyń 43*, Kraków 2016;
- Motyka G., Wnuk R., *Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA 1945-1947*, Warszawa 1997;
- Müller R. - D., *Europejscy sojusznicy Hitlera*, Warszawa 2012;
- Piętka B., *Nacjonalizm ukraiński. Od Bandery do Majdanu*, Warszawa 2015;
- Poliszczuk W., *Ideologia nacjonalizmu ukraińskiego*, Kraków 2020;
- Riabczuk M., *Dwie Ukrainy*, Wrocław 2005;
- Riabczuk M., *Ukraina. Syndrom postkolonialny*, Wrocław 2015;

- Rossoliński-Liebe G., *Bandera. Faszyzm, Ludobójstwo, Kult. Życie i mit ukraińskiego nacjonalisty*, Warszawa 2018;
- Сціборський М., *Націократія*, Київ 2016;
- Siemaszko W., Siemaszko E., *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, t. 1-2, Warszawa 2000;
- Smith A. D., *Nacjonalizm*, Warszawa 2007;
- Smolik B., *Naród we współczesnej polskiej myśli nacjonalistycznej*, Kraków 2017;
- Стражний О., *Майдан: події - свідчення - менталітет*, Київ 2016;
- Stryjek T., *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego*, Toruń 2013;
- Szumiło M., *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928-1939)*, Warszawa 2007;
- Tokarczyk R., *Współczesne doktryny polityczne*, Warszawa 2008;
- Torzecki R., *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933-1945*, Warszawa 1972;
- Torzecki R., *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929*, Kraków 1989;
- Torzecki R., *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993;
- Waldenberg M., *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo – Wschodniej: dzieje konfliktów i idei*, Warszawa 2000;
- Walicki A., *Naród. Nacjonalizm. Patriotyzm*, Kraków 2009;
- Wilson A., *Ukrainian nationalism in the 1990s. A minority faith*, New York 1997;
- Wjatrowycz W., *Druga wojna polsko-ukraińska 1942-1947*, Warszawa 2013;

Prace zbiorowe

- Baluk W., Doroszko M. (red.), *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014-2016*, Lublin 2017;
- Engelgard J., Meller. A., Wielomski A. (red.), *Stepan Bandera w Kijowie. Kulisy rewolucji na Ukrainie*, Warszawa 2014;
- Potocki R., Domagała M., Miłoszewska D. (red.), *Czas EuroMajdanu*, Warszawa 2014;

- Skrukwa G., Studenna-Skrucka M. (red.), *Rewolucja w imię godności. Ukraiński Euromajdan 2013-2014*, Toruń 2015;

Rozdziały w pracach zbiorowych

- Figura M., *Od kryzysu do kryzysu. Ukraina w latach 1991 - 2014*, [w:] *Rewolucja w imię godności. Ukraiński euromajdan 2013-2014*, red. G. Skrukwa, M. Studenna-Skrucka, Toruń 2015;
- Potocki R., *Nacjonalizm eklektyczny na postsowieckiej Ukrainie. Radykalizm transnacjonalistyczny Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowego*, [w:] *Doktryny i ruchy współczesnego ekstremizmu politycznego*, red. E. Olszewski, Lublin 2004;
- Стецько С., *Український націоналізм і його роль в закріпленні та розбудові Української Самостійної Соборної Держави*, [w:] КОНФЕРЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ Київ, 28-29 Березня 1992 Доповіді, Дискусії, Постанови, London-Kyiv, 1992;
- Ситник О., *Донцовська візія національно-визвольних змагань у контексті російсько-української війни 2014-2016 років*, [w:] III Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму», Київ 2016;
- Winnicki Z. J., *Posłowie Ukraińskiego Narodowo-Demokratycznego Zjednoczenia (UNDO) w Sejmie RP 1928 - 1930*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku czci prof. Bronisława Pasierba - Studia i szkice z dziejów najnowszych politologii i socjologii*, Wrocław 1994;
- Зуйковська А., *Всеукраїнське об'єднання «Свобода»: шлях здобуття довіри виборців* [w:] *Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 року*, за ред. М. С. Кармазіної, Київ 2013;

Artykuły naukowe w czasopismach

- Андрущенко Е. С., *Парамілітарні структури українського націоналістичного руху 90-х рр. ХХ ст.*, „Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету”, 2011, вип. XXX;
- Golka M., *Konstruowanie tożsamości - czynniki społeczno-kulturowe*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2012, z. 2;
- Górawski W., *Słownik gwary lwowskiej*, „Poradnik Językowy” 1982, nr 2;

- Jaskułowski K., *Nacjonalizm jako ideologia*, „Przegląd Politologiczny”, 2003;
- Касьянов Г. В., *ІДЕОЛОГІЯ ОУН: ІСТОРИКО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ*, „Український історичний журнал”, 2004, No 2;
- Короленко Б., Каретніков І., Майоров М., *Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки* [w:] *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*, red. М. Борисенко, Київ 2017;
- Motyka G., *Dywidzja SS „Galizien” („Halycyna”)*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 1/2002;
- Szacki J., *O narodzie i nacjonalizmie*, „Znak”, 1997, nr 3;
- Szyszlak T., *The conflict over the autocephaly of Ukrainian Orthodoxy as an element of the hybrid war*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 18(2020), z. 3;
- Terpiłowski P., *Ogólnoukraińskie Zjednoczenie „Swoboda” w porewolucyjnym obozie władzy na Ukrainie*, „Wschodnioznawstwo”, 2015;
- Terpiłowski P., *Polska w doktrynie geopolitycznej Ruchu Azowskiego*, „Wschodnioznawstwo”, 2017;
- Войтюк О., *Политическое будущее Всеукраинского объединения «Свобода» с точки зрения зарубежных и отечественных обозревателей*, „Studia Politologiczne” 33, 2014;
- Voytyuk O., *Prawy Sektor oraz jego przyszłość w polityce wewnętrznej Ukrainy*, „Studia Politologiczne” 42, 2016;
- Wilson A., *Elements of a theory of Ukrainian ethno-national identities*, „Nations and Nationalism” 2002, t. 8, nr 1;
- Wojnar M., *Dmytro Doncow i Polska – dwa mity*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2014, nr XLIX (z. 1);
- Wojnar M., *Miejsce Stepana Bandery w ukraińskiej polityce pamięci w latach 2014-2019*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 18 (2020), z. 2;
- Wojnar M., *Siła woli przeciw rozumowi*, „Nowa Europa Wschodnia” 6/2013;
- Wojnar M., Wjatrowycz W., *Porozumienie zamiast pojednania*, „Nowa Europa Wschodnia”, 1/2016;

Opracowania analityczne i raporty eksperckie

- Айвазовська О. et al., *Громадське спостереження за черговими місцевими виборами 2015 року: Підсумковий звіт*, Київ 2016;
- Dąbrowski T., Piechal T., Sadecki A., *Ukraina: uderzenie w szkolnictwo mniejszości narodowych*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-09-27/ukraina-uderzenie-w-szkolnictwo-mniejszosci-narodowych>;
- Iwański T., *Nastroje społeczeństwa ukraińskiego przed wyborami parlamentarnymi*, Warszawa 2012;
- Iwański T., *Ukraina: polityczny klincz z radykalizującym się Majdanem w tle*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-02-05/ukraina-polityczny-klincz-z-radykalizujacym-sie-majdanem-w-tle>;
- Iwański T., *Ukraina: Majdan na rozdrożu*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-01-08/ukraina-majdan-na-rozdrozu>;
- Iwański T., Sadecki A., *Ukraina–Węgry: narastający spór o prawa mniejszości węgierskiej*, Warszawa 2018;
- Iwański T., Żuchowski P., *Filar systemu? O fenomenie politycznym Arsena Awakowa*, Warszawa 2020;
- Jasina Ł. et al., *Raport PISM: Obraz Polski w polityce historycznej Ukrainy*, Warszawa 2017;
- Konończuk W., Olszański T., *Eskalacja sytuacji w Kijowie*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-01-22/eskalacja-sytuacji-w-kijowie>;
- *КРАЙНЯ ТОЧКА Дотримання прав людини та норм міжнародного гуманітарного права в селі Широкине Донецької області під час збройного конфлікту на Донбасі: моніторинговий звіт*, Київ 2020;
- Olszański T., *Historyczne zjednoczenie Kościołów prawosławnych Ukrainy*, Warszawa 2018;
- Olszański T., *Koniec reżimu Janukowycza*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-02-26/koniec-rezimu-janukowycza>;
- Olszański T., *Partia Regionów monopolizuje władzę na Ukrainie*, Warszawa 2010;
- Olszański T., *Partia Swoboda – nowa jakość na ukraińskiej prawicy*, Warszawa 2011;

- Olszański T., *Pokłosie Majdanu. Ukraińskie społeczeństwo dwa lata po rewolucji*, Warszawa 2016;
- Olszański T., *Sąd Konstytucyjny przywraca system prezydencki na Ukrainie*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-10-06/sad-konstytucyjny-przywraca-system-prezydencki-na-ukrainie>;
- Olszański T., *Sukces wyborczy Partii Swoboda – konsekwencje dla ukraińskiej sceny politycznej*, Warszawa 2012;
- Olszański T., *Ukraina: ambitne ustawy dekomunizacyjne*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-04-15/ukraina-ambitne-ustawy-dekomunizacyjne>;
- Olszański T., *Ukraina: kryzys się zaostrza*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-12-11/ukraina-kryzys-sie-zaostrza>;
- Olszański T., *Ukraina: premier Jaceniuk pozostaje u władzy*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-02-17/ukraina-premier-jaceniuk-pozostaje-u-wladzy>;
- Olszański T., *Ukraina: uchwalenie nowej ordynacji wyborczej*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-11-23/ukraina-uchwalenie-nowej-ordynacji-wyborczej>;
- Olszański T., *Ukraińska opozycja podzielona w sprawie nowej konstytucji*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-02-12/ukrainska-opozycja-podzielona-w-sprawie-nowej-konstytucji>;
- Olszański T., *Ukraińska ustawa lustracyjna*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-10-01/ukrainska-ustawa-lustracyjna>;
- Olszański T., *Wielka dekomunizacja. Ukraińska polityka historyczna czasu wojny*, Warszawa 2017;
- Olszański T., *Wybory prezydenckie na Ukrainie, październik–grudzień 2004 roku*, Warszawa 2005;
- Olszański T., Konończuk W., *Kryzys na Ukrainie: pierwszy krok do kompromisu*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-01-29/kryzys-na-ukrainie-pierwszy-krok-do-kompromisu>;

- *Openness of State Archives in Former Soviet Republic*, Institute for Development of Freedom of Information, 2018;
- Scimia E., *The Multi-Faceted Reality of Italian Foreign Fighters in Ukraine*, <https://jamestown.org/program/the-multi-faceted-reality-of-italian-foreign-fighters-in-ukraine/>;
- Szczygło A., *Kwestia jedności Ukrainy w kontekście bezpieczeństwa wewnętrznego i międzynarodowego*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2010;
- Wierzbowska - Miazga A., Olszański T., *Poroszenko prezydentem Ukrainy*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-05-28/poroszenko-prezydentem-ukrainy>;
- Żochowski P., *Terror, pacyfikacja, okupacja. Działania Rosji na zajętych terytoriach Ukrainy*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-04-15/terror-pacyfikacja-okupacja-dzialania-rosji-na-zajetych>;

Sondaże wyborcze, badania opinii publicznej

- *Динаміка патріотичних настроїв українців: Серпень 2018*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2018;
- *До Дня захисника України: жовтень 2017*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2017;
- *Майдан-мітинг і Майдан-табір: схоже і відмінне*, <https://dif.org.ua/article/maydan-miting-i-maydan-tabir-skhozhe-i-vidminne>;
- *ПАРЛАМЕНТ І ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ В УКРАЇНІ 2012 р.: ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ, СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ ТА ОЧІКУВАННЯ (робоча версія) до Круглого столу на тему “Україна напередодні парламентських виборів: чи справдяться очікування громадян” 26 вересня 2012 р.*, Київ 2012;
- *Протестна активність громадян: березень 2012*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2012;
- *Протестні настрої населення: травень-2013*, <https://dif.org.ua/article/protestni-nastroi-naselennya-traven-2013>;
- *Що думають українці про Революцію Гідності: всі дані дослідження*, <http://maidanmuseum.org/uk/node/668>;

- *Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні: листопад 2016*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2016;
- Stryjek T., Konieczna-Salamatin J., Zacharuk K., *Українці о історії, культурі і стосунках польско-українських*, Warszawa 2017;
- *Тимошенко, Порошенко і Рабінович знову очолили президентський рейтинг, - соціопитування*, <https://ua.112.ua/polityka/tymoshenko-poroshenko-i-rabinovych-znovu-ocholyly-prezydentskyi-reitynh-sotsopytuvannia-385154.html>;
- *Волосевич І. Україна: підсумки Революції Гідності. Як змінилася країна і народ*, <https://voxukraine.org/uk/pre-and-post-war-ukraine-ua/>;

Sondaże wyborcze wykorzystane w Tabeli nr 1

- *Електоральні настрої населення України: грудень 2011*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2011;
- *Електоральні настрої населення України: лютий 2012*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2012;
- *Рейтинги партій на виборах Верховної Ради: березень 2012*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2012;
- *Опитування: ставлення до об'єднання політичних сил*, http://web.archive.org/web/20120731122340/http://www.uceps.org/ukr/news.php?news_id=393;
- *Рейтинги партій на виборах Верховної Ради: травень 2012*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2012;
- *Електоральна підтримка партій на старті виборчої кампанії: початок серпня 2012*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2012;
- *Вибори-2012: за кого і чому збираються голосувати виборці? Рейтинги, мотивація вибору, завдання громадськості*, <https://dif.org.ua/article/vibori-2012-za-kogo-i-chomu-zbirayutsya-golosuvati-vibortsi-reytingi-motivatsiya-viboru-zavdannya-gromadskosti>;
- *Динаміка рейтингів партій і політиків: вересень 2012*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2012;
- *Електоральні наміри виборців України наприкінці вересня*, <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=100>;

- *Електоральні настрої населення України: жовтень 2012*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2012;
- *Електоральна ситуація в Україні напередодні виборів до Верховної ради України*, <http://web.archive.org/web/20190123234432/http://old.socis.kiev.ua/ua/press/elektoralna-sytuatsija-v-ukrajini-naperedodni-vyboriv-do-verkhovnoji-rady-ukrajiny.html>;

Sondaże wyborcze wykorzystane w Tabeli nr 3 i Tabeli nr 6

- *Прес-реліз Соціологічного опитування станом на початок березня 2014*, <http://web.archive.org/web/20140421222645/http://socis.kiev.ua/ua/press/nove-sotsiolohichnoho-opytuvannja-stanom-z-25-ljutoho-po-4-bereznja-2014.html>;
- *Відносна більшість українців підтримує зміну влади; Схід та Південь все ще визначаються зі своїм кандидатом в Президенти*, GfK Ukraine, Київ 2014;
- *Public Opinion Survey Residents of Ukraine: March 14 - 26, 2014*, International Republican Institute / Rating Group Ukraine, 2014;
- *Підтримка діяльності державних інститутів та електоральні орієнтації громадян: квітень 2014*, Соціологічна група „Рейтинг”, Центр Разумкова, Київ 2014;
- *Громадська думка про суспільно-політичну ситуацію в Україні, електоральні орієнтації громадян*, Центр Разумкова, Київ 2014;
- *Політичні настрої населення: травень 2014*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2014
- *Тимошенко опустилась на третє місце у рейтингу кандидатів в президенти – опитування*, <https://tsn.ua/vybory-2014/timoshenko-opustilas-na-tretye-misce-u-reytingu-kandydativ-v-prezidenti-opituvannya-348968.html>;
- *Результати соціологічного дослідження: рейтинги кандидатів*, <https://web.archive.org/web/20140521032303/http://socis.kiev.ua/ua/press/rezultaty-sotsiolohichnoho-doslidzhennja-reytynhy-kandydativ.html>;

Sondaże wyborcze wykorzystane w Tabeli nr 4

- *Суспільно-політичні настрої громадян напередодні позачергових виборів до Верховної Ради України 2014 року*, GfK Ukraine, Київ 2014;
- *Результати соціологічного дослідження «УКРАЇНА НА СТАРТІ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ 2014»*,

- <http://web.archive.org/web/20171205205252/http://old.socis.kiev.ua/ua/press/rezultaty-sotsiologichnoho-doslidzhennja-ukrajina-na-starti-vyborchoji-kampaniji-2014.html>;
- *ЕЛЕКТОРАЛЬНІ НАМИРИ ВИБОРЦІВ ЩОДО ВИБОРІВ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ*, <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=400&page=64&t=753>;
 - *72% виборців планують проголосувати на виборах до Верховної Ради; п'ять партій долають п'ятивідсотковий бар'єр*, GfK Ukraine, Київ 2014;
 - *Електоральні настрої населення. Останні тенденції: жовтень 2014*, Соціологічна група „Рейтинг”, Київ 2014;
 - *ЕЛЕКТОРАЛЬНІ НАМИРИ ВИБОРЦІВ ЩОДО ВИБОРІВ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ*, <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=416&page=62&t=753>;

Pozostale

- Андрусечко П., *Шлях Тягнибока до Свободи*, „Український журнал” 2009, nr 5;
- Andruszewka M., *Widmo trzeciego Majdanu*, „Tygodnik Powszechny” 2015, nr 37;
- Білецький А., *Дух – основа нашої Боротьби*, [w:] *Вождь, Соціал-Національна Асамблея*, b.m.w. 2013;
- Білецький А., *Перемога або смерть*, [w:] *Вождь, Соціал-Національна Асамблея*, b.m.w. 2013;
- Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). – Т. 1: *Постанови*, b.m.w. 1969;
- Dobrowolski W., Kowalczyk W., *„Jesteśmy gotowi walczyć fizycznie” - wywiad z Władysławem Kowalcukiem członkiem korpusu cywilnego pułku „Azow”*, [w:] *Szturm. Antologia nowoczesnego nacjonalizmu*, Warszawa 2017;
- Домашенко Т., *Небесна Сотня Воїнів Майдану*, Київ 2014;
- Stańczyk T., E. Siemaszko, *To UPA ponosi winę*, „Historia Do Rzeczy” 1/2013;

Źródła partyjne

Swoboda

- *XXX З'їзд ВО „Свобода”*, <http://svoboda.org.ua/media/videos/00012753/>;

- *Андрій Ілленко: Де є українська мова – там російські танки не пройдуть, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00117639/>;*
- *Андрій Ілленко: "Свобода" не голосуватиме за так званий новий уряд - вимагаємо перезавантаження влади!, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00019503/>;*
- *Андрій Ілленко: Так званий новий уряд і далі обслуговуватиме інтереси олігархів, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00019612/>;*
- *Андрій Ілленко: Воєнний стан не має стати передвиборчою технологією влади!, <https://svoboda.org.ua/media/videos/okrim-voyennogo-stanu-zvilnyty-okupovani-zemli-ukrayiny-dopomozhut-lyshe-pravylni-natsiozahysni-kroky-andrij-illyenko/256638/>;*
- *Андрій Мохник після допиту: "Влада перешкоджає "Свободі" брати повноцінну участь у виборчій кампанії до місцевих рад", <http://svoboda.org.ua/news/events/00015549/>;*
- *Андрій Мохник: "Свобода" напроує підтримку по всій Україні, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00015868/>;*
- *Юрій Левченко: Парубій одразу розпочав свою роботу із порушення закону, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00019560/>;*
- *Командир "Легіону Свободи" Олег Куцин провів перемовини з представниками ЗСУ щодо легалізації добровольчих батальйонів, <http://svoboda.org.ua/news/events/00013543/>;*
- *Марш Слави Героїв, <https://svoboda.org.ua/news/marsh-slavy-geroyiv-2/111033/>;*
- *Михайло Головка: Ухвалений Радою закон про освіту шкодить розвитку української нації, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00117685/>;*
- *На Майдані Незалежності "Свобода" провела святковий концерт на честь Української Повстанської Армії, <https://svoboda.org.ua/news/na-majdani-nezalezhnosti-svoboda-provela-svyatkovyj-kontsert-na-chest-ukrayinskoyi-povstanskoyi-armiyi/80786/>;*
- *Олег Куцин про розформування "Карпатської Січі": Ми розпочинаємо боротьбу за право бути воїнами, а не рабами, <http://svoboda.org.ua/news/articles/00019496/>;*
- *Олег Осуховський: Під гаслом прав нацменшин – привілеї російській мові, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00117651/>;*
- *Олег Осуховський: Рішення РНБО – це політичний хід. Необхідний закон про припинення торгівлі з окупантом, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00114277/>;*

- *Олег Осуховський: Заявами про порушення прав нацменшин Угорщина догоджає Росії*, <http://svoboda.org.ua/news/comments/00118072/>;
- *Oleh Tiahnybok: In order to establish true democracy in the east of Ukraine, we need to clear Donbas from Putin's agents and saboteurs*, <http://en.svoboda.org.ua/news/comments/00010833/>;
- *Oleh Tiahnybok: Invaders, saboteurs and separatists must be dealt with using the toughest measures*, <http://en.svoboda.org.ua/news/comments/00010769/>;
- *Oleh Tiahnybok meets U. S. Ambassador to Ukraine*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000749/>;
- *Oleh Tiahnybok on early parliamentary elections and political responsibility*, <http://en.svoboda.org.ua/publications/articles/00011194/>;
- *Олег Тягнибок: "Свобода" була і залишається рупором та захисником інтересів української нації"*, <http://www.old.svoboda.org.ua/diyalnist/komentari/055137/>.
- *Oleh Tiahnybok: The following three issues should be considered by the current Parliament: resistance of the Russian aggression, lustration and early parliamentary elections*, <http://en.svoboda.org.ua/news/comments/00011076/>;
- *Oleh Tiahnybok took part in a conference dedicated to the start of the "Stronger Together" campaign*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000749/>;
- *Oleh Tiahnybok: We must unite and save territorial integrity of Ukraine*, <http://en.svoboda.org.ua/news/comments/00010437/>;
- *Oleh Tiahnybok: We will win if millions take to streets to fight for their rights*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000036/>;
- *Олег Тягнибок зустрівся з виборцями на Львівщині*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00015636/>;
- *Opposition launches "Rise, Ukraine!" protest campaign*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000025/>;
- *Opposition leaders urged the Foreign Affairs Council of the European Union not to deny Ukraine a chance to sign the Association Agreement*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00008317/>;
- *Парламентарі-свободівці: Політика умиротворення агресора зазнала повного краху*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00012773/>;

- *Парламентарі-свободівці виступили категорично проти надання особливого статусу окремим територіям Донбасу, <http://svoboda.org.ua/news/events/00013184/>;*
- *Парламентарі-свободівці: замість запровадження воєнного стану засідання Верховної Ради перетворили на піар-шоу, <http://www.old.svoboda.org.ua/diyalnist/komentari/056471/>;*
- *Парламентарі-свободівці звернулися до НАБУ з вимогою розслідувати багатомільярдну корупцію в урядах Азарова-Яценюка, <http://svoboda.org.ua/news/events/00017847/>;*
- *Петицію Юрія Черкашина про визнання окупації Західної України Польщею в першій половині ХХ століття не оприлюднили на сайті ВРУ, <http://svoboda.org.ua/news/events/00109741/>;*
- *Політв'язень Юрій Сиротюк вийшов на волю, <http://svoboda.org.ua/news/events/00016047/>;*
- *Програма ВО "Свобода" на виборах місцевих рад 25 жовтня 2015 рок, <http://svoboda.org.ua/news/documents/00015575/>;*
- *Roman Navrotskyj: "Rise, Ukraine!" campaign is rehearsal of great national revolution, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000035/>;*
- *Суд заборонив за грати Юрія Сиротюка. "Свобода" готує апеляцію, <http://svoboda.org.ua/news/events/00015176/>;*
- *"Svoboda" is picketing Ukraine's parliament demanding lustration and elections with open candidates' lists, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00011220/>;*
- *Svoboda opened a representative office in Brussels, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000745/>;*
- *Svoboda's report on the party's activities in the Verkhovna Rada, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000174/>;*
- *Svoboda's Special Purpose Unit "Sich" sent east, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00011369/>;*
- *"Свобода" задовольнила заяву Юрія Бублика щодо зупинення членства в об'єднанні, <http://svoboda.org.ua/news/events/00016639/>;*
- *Свобода" задовольнила заяву Сергія Рудика про зупинення членства в партії, <http://svoboda.org.ua/news/events/00013269/>;*

- *Thousands of Ukrainians join "Rise, Ukraine!" protest rallies*, <http://en.svoboda.org.ua/news/events/00000026/>;
- *У Пісках поранено командира "Карпатської Січі" Олега Куцина*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00012461/>;
- *Відповідальність за теракт під стінами Верховної Ради несе влада, - заява ВО „Свобода”*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00015039/>;
- *Влада намагається зірвати вибори „Свободі”*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00015452/>;
- *Волинська облрада просить президента повернути Бандері та Шухевичу звання Героїв України*, <https://svoboda.org.ua/news/12803-revision-v1/13222/>;
- *Виборча комісія зареєструвала список "Свободи" до Київради та кандидата на міського голову Києва*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00015434/>;
- *Заява Всеукраїнського об'єднання «Свобода»*, <https://svoboda.org.ua/news/zayava-vseukrayinskogo-ob-yednannya-svoboda/256610/>;
- *Закон “про деокупацію” прикриває Порошенка заднім числом за його бездіяльність, – Михайло Головка*, <https://svoboda.org.ua/media/videos/85734-revision-v1/120268/>;
- *Зупинити реванш олігархів можуть лише нові парламентські вибори, - заява ВО „Свобода”*, <http://svoboda.org.ua/news/events/00017948/>;

Праву Сектор

- ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ, <http://web.archive.org/web/20150414003023/http://pravyusektor.info/appeals/informatsijne-povidomlennya-5/>;
- *Назар Сарабун про запеклу битву за Савур-Могилу (ІНТЕРВ'Ю)*, [https://pravyusektor.info/poglyad/nazar-sarabun-pro-zapeklu-bytvu-za-savur-mogylu-intervyu](https://pravyusektor.info/poglyad/nazar-sarabun-pro-zapeklu-bytvu-za-savur-mogylu-intervyu;);
- *Права Молодь*, <https://pravyusektor.info/prava-molod/>;
- *УКРАЇНСЬКА ДОБРОВОЛЬЧА АРМІЯ*, <https://sectorpravdy.com/uda/>;

- Загальні положення про Добровольчий Український Корпус «Правий сектор», <https://pravyysektor.info/duk-ps/polozhennya/zagalni-polozhennya-pro-dobrovolchyy-ukrayinskyu-korpus-pravyu-sektor>;
- ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО СТВОРЕННЯ ДОБРОВОЛЬЧОГО УКРАЇНСЬКОГО КОРПУСУ «ПРАВИЙ СЕКТОР», <https://web.archive.org/web/20150315205247/http://banderivets.org.ua/zagalni-polozhennya-pro-stvorennya-dobrovolchogo-ukrayinskogo-korpusu-pravyj-sektor.html>;
- ЗАЯВА «ПРАВОВОГО СЕКТОРУ» З ПРИВОДУ НЕБЕЗПЕКИ АНТИДЕРЖАВНИХ ПРОВОКАЦІЙ, <http://banderivets.org.ua/yedyni-mozhlyvi-terorysty-tse-fsb-ta-predstavnyku-rezhymu-zayava-pravogo-sektoru-z-pryvodu-nebezpeky>;
- *З нагоди чотириріччя руху "Правий сектор"*, <https://pravyysektor.info/ofitsiyno/inshidokumenty/z-nagody-chotyryrichchya-ruhu-pravyu-sektor>;

Корпус Народowy

- *10 січня Цивільний Корпус АЗОВ Черкаси провів масштабний вишкіл для населення*, <https://nackor.org/ukr/10-sichnya-civil-niy-korpus-azov-cherkasi-proviv-masshtabniy-vishkil-dlya-naselennya>;
- *20 мая в Києве прошел многотысячный марш «Требования Нации - нет капитуляции»*, <https://nackor.org/ru/20-travnnya-u-ki-vi-proyshov-bagatotisyachniy-marsh-vimogi-nacii---ni-kapitulyacii>;
- *АКЦІЯ 20 ВЕРЕСНЯ НА ЗАХИСТ ВЕТЕРАНІВ-ІНОЗЕМЦІВ: ВИМОГИ НАЦКОРПУСУ*, <https://nationalcorps.org/blog/akcja-20-veresnja-na-zahist-veteranvnozemcv-vimogi-nackorpusu>;
- Андрей Билецкий, <https://nackor.org/ru/andrey-bilecki>;
- *Андрій Білецький: Національні Дружини виникли, тому що падає довіра до Нацполіції*, <https://nackor.org/ukr/andriy-bilec-kiy-dovira-do-nacpolicii-pada-tomu-vinikli-nacionalni-druzhini>;
- *Азовський рух провів установчу конференцію групи сприяння розбудові Балто-Чорноморського союзу*, <https://nackor.org/ukr/azovs-kiy-ruh-proviv-ustanovchu-konferenciyu-grupi-spriyannya-rozbudovi-balto-chornomors-kogo-soyuzu>;

- *Блокада КПУ Цивільним Корпусом АЗОВ Київ*, <https://nackor.org/ukr/blokada-kpu-civil-nim-korpusom-azov-kiiv>;
- *Цивільний корпус АЗОВ дарує Маріуполю Новорічну ялинку*, <https://nackor.org/ukr/civil-niy-korpus-azov-daru-mariupolyu-novorichnu-yalinku>;
- *Цивільний Корпус АЗОВ Дніпро провів тренінг з екстремальної медицини*, <https://nackor.org/ukr/civil-niy-korpus-azov-dnipro-proviv-trening-z-ekstremal-noi-medicini>;
- *Цивільний корпус АЗОВ Маріуполь подарував теплі речі багатодітним сім'ям Красногорівки*, <https://nackor.org/ukr/civil-niy-korpus-azov-mariupol-podaruvav-tepli-rechi-bagatoditnim-sim-yam-krasnogorivki>;
- *ІДУ на ВИ. Марш Хоробрих*, <https://nackor.org/ukr/idu-na-vy-marsh-hrabryh>;
- *Intermarium: The programmatic provision of the National Corps political party*, Київ 2018;
- *Як ветерани змусили Кабмін створити профільне міністерство*, <https://nationalcorps.org/jak-veterani-zmusili-kabmn-stvoriti-proflne-mnsterstvo/>;
- *Колона Національного Корпусу вже біля будівлі Кабінету міністрів у Києві*, <https://nationalcorps.org/kolona-naconalnogo-korpusu-vzhe-blja-budvl-kabnetu-mnstrv-u-kiv/>;
- *Козацький дім відкрито*, <https://nackor.org/ukr/kozac-kiy-dim-vidkrito>;
- *Кравченко М., Український Правий Першотравень 2014*, <https://nationalcorps.org/ukrainskij-pravij-pershotraven-2014/>;
- *Курси виживання від Цивільного Корпусу АЗОВ Дніпро!*, <https://nackor.org/ukr/kursi-vizhivannya-vid-civil-nogo-korpusu-azov-dnipro>;
- *Маніфест Цивільного Корпусу*, <https://nackor.org/ukr/manifest-civil-nogo-korpusu>;
- *«Марш Нації», 14 жовтня 2016 рік*, <https://nackor.org/ukr/marsh-nacii-14-zhovtnya-2016-rik>;
- *Національному Корпусу рік! У Києві відбувся II з'їзд партії*, <https://nationalcorps.org/naconalnomu-korpusu-rk-u-kiv-vdbuvsja-ii-ustanovchij-zzd-part/>;
- *Національний Корпус: підсумки-2018*, <https://nackor.org/ukr/nacional-niy-korpus-pidsumki-2018>;

- *Національний Корпус, Правий Сектор і Свобода підписали Національний Маніфест*, <https://nationalcorps.org/naconalnij-korpus-pravij-sektor-svoboda-pdpisali-naconalnij-manifest/>;
- *Національний Корпус проти незаконного будівництва в Святошинському районі: відео*, <https://nationalcorps.org/naconalnij-korpus-proti-nezakonnogo-budvniictva-v-svjatoshinskomu-rajon-vdeo/>;
- *Національний Корпус проти забудови екопарку “Осокорки”:* фоторепортаж, <https://nationalcorps.org/naconalnij-korpus-proti-zabudovi-ekoparku-34osokorki34-fotoreportazh/>;
- *Національний Корпус відвідав конференцію в польському Сеймі «Розбита Імперія»*, <https://intermarium.org.ua/nacionalnyj-korpus-vidvidav-konferenciyu-v-polskomu-sejmi-rozbyta-imperiya/>;
- *«Нащадки вільних»*, <https://nackor.org/ukr/naschadki-vil-nih/>;
- *Оборона Римарської – перший бій російсько-української війни. Цього дня ми відстояли Харків*, <https://nationalcorps.org/oborona-rimarsko-pershij-bj-rojskougkransko-vjni-cogo-dnja-mi-vdstojali-harkv/>;
- *Підсумки літа-2017 у Юнацькому Корпусі в цифрах: Частина 1*, <https://nackor.org/ukr/pidsumki-lita-2017-u-yunac-komu-korpusi-v-cifrah-chastina-1/>;
- *Популярні Питання :Чому діти ходять з автоматами?*, <http://youngcorpus.com/faq/>;
- *Проект «Спортивне майбутнє» стартує у Запоріжжі!*, <https://nackor.org/ukr/proekt-sportivne-maybutn-startu-u-zaporizhzhji/>;
- *Програма табору*, <https://azovec.com/>;
- *Сбербанк Росії оголошена війна*, <https://nationalcorps.org/sberbankam-ros-ogoloshena-vjna/>;
- *Табір "Азовець" готується до нового сезону, натомість вже восени розпочне роботу центр військово-патріотичного виховання молоді "Патріот України"*, <https://nackor.org/ukr/tabir-azovec-gotu-t-sya-do-novogo-sezonu-natomist-vzhe-voseni-rozpochne-robotu-centr-viys-kovo-patriotichnogo-vihovannya-molodi-patriot-ukraini/>;
- *Табори*, <http://youngcorpus.com/camps/>;

- *В Военную школу имени полковника Евгения Коновальца посетил Военный атташе Румынии*, <https://nackor.org/ru/do-viys-kovoi-shkoli-imeni-polkovnika-vgena-konoval-sya-zavitav-viys-koviy-atashe-rumunii>;
- *Виховання підростаючого покоління - це фундамент майбутнього України*, <https://nackor.org/ukr/vihovannya-pidrostayuchogo-pokolinnya---ce-fundament-maybutnogo-ukraini1>;
- *Вишкіл «Опір у місті»*, <https://nackor.org/ukr/podgotovka-soprotivlenie-v-gorode>;
- *Загребельний І., Початки стратегічної співпраці*, <https://nackor.org/index.php?/ukr/pochatki-strategichnoi-spivpraci>;
- *Запрошуємо на тренування зі змішаних єдиноборств*, <https://nackor.org/ukr/zaproshumo-na-trenuvannya-zi-zmishanih-dinoborstv>;
- *Завершився другий курс школи Націократії*, <https://nackor.org/ukr/zavershivsvya-drugiy-kurs-shkoli-naciokratii>;
- *Завершився другий турнір з командних боїв імені Амброса!*, <https://nackor.org/ukr/zavershivsvya-drugiy-turnir-z-komandnih-boiv-imeni-ambrosa>;
- *Зробимо «Інтер» українським*, <https://nationalcorps.org/zrobimo-inter-ukranskim/>;

Programy

- SNPU - Кармазіна М. С. et al., *Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.)*, Київ 2011;
- Swoboda 2004 - <https://tinyurl.com/svoboda2004>;
- Swoboda 2011 - <http://web.archive.org/web/20150202194909/https://svoboda.org.ua/party/program/>;
- Swoboda 2017 - <https://svoboda.org.ua/party/program>;
- Prawy Sektor - <https://pravyysektor.info/programa-nacionalnogo-vyzvolennya-ta-derzhavotvorennya>;
- Korpus Narodowy - https://nationalcorps.org/programm_nk/;

Źródła internetowe

- 2004: Тягнибок виступає на горі Яворина. "Жидва і москалі", <https://www.istpravda.com.ua/videos/4cd34c2bb51f1/>;
- Абіс Т., *Правий сектор: Ми йшли не за євроінтеграцію, а за те, щоб звершити національну революцію*, [https://web.archive.org/web/20140324042503/http://www.varianty.net/16430-pravyi-sektor-my-yshly-ne-za-yevrointehratsiiu-a-za-te-shchob-zvershyty-natsionalnu-revoliutsiiu](https://web.archive.org/web/20140324042503/http://www.varianty.net/16430-pravyi-sektor-my-yshly-ne-za-yevrointehratsiiu-a-za-te-shchob-zvershyty-natsionalnu-revoliutsiiu;);
- *Аэропорт возобновляет работу*, <https://web.archive.org/web/20141008052111/http://www.airport.dn.ua/airport/news/?aid=332>;
- Allen C, *Meet the European Fighters Who Have Gone to War in Ukraine*, <https://www.vice.com/en/article/xd7axz/european-british-fighters-in-ukraine-920>;
- Applebaum A., *Nationalism Is Exactly What Ukraine Needs*, <https://www.anneapplebaum.com/2014/05/12/nationalism-is-exactly-what-ukraine-needs/>;
- Аронець О., *Повалення пам'ятника Леніну на Бессарабці*, <https://www.youtube.com/watch?v=HVgjjv0WcX8>;
- *АЗОВ. Наступ на Широкине / AZOV. The Shyrokyne attack*, https://www.youtube.com/watch?v=J_gc30Kp0Zs;
- *Батальон ДУК "Правый сектор" из АТО никто не выдворяет, им предложили вступить в ВСУ или Нацгвардию и они пока в раздумьях – Генштаб*, <https://interfax.com.ua/news/general/257112.html>;
- Баркар Д., *Білецький може бути агентом впливу Авакова – Фесенко*, <https://www.radiosvoboda.org/a/30610528.html>;
- *Бійці «Карпатської Січі» склали присягу й легалізувались в складі Збройних Сил України*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27032994.html>;
- *Бійка у ВР під час виступу Олега Тягнибока*, https://www.youtube.com/watch?v=oRWt3jiIE_k;
- Білецький А., *Український Соціал-Націоналізм*, <https://web.archive.org/web/20111016133326/http://sna.in.ua/archives/281>;
- Білецький А., *Вимоги організації до СБУ*, <https://web.archive.org/web/20120426075414/http://sna.in.ua/archives/10729>;

- Bilonozhko E., *Koszulynski: Jesteśmy konserwatystami. Zrobiliśmy tak samo jak Polacy*, <http://polonews.in.ua/opinie/koszulynski-jestesmy-konserwatystami-zrobilismy-tak-samo-jak-polacy/>;
- Білозерська О., *СНА: "Ми будемо воювати за Крим в Москві!"*, <https://bilozerska.livejournal.com/818826.html>;
- Білозерська О., *Справа "васильківських терористів": ситуація загострюється...*, <https://bilozerska.livejournal.com/497232.html>;
- *Блокада Крима: "Азов" занял блокпост "Чонгар" на админгранице с полуостровом*, <https://www.unian.net/society/1139686-blokada-kryima-azov-zanyal-blokpost-chongar-na-admingranitse-s-poluostrovom.html>;
- Бондарев Сергій Анатолійович, <https://nebesnasotnya.com/sergij-bondaryev.html>;
- Бублик Ю., *ЗВЕРНЕННЯ НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ ЮРІЯ БУБЛИКА ДО ГРОМАДИ ПОЛТАВЩИНИ ЩОДО ПРИПИНЕННЯ ЧЛЕНСТВА У ВО „СВОБОДА”*, <https://blog.poltava.to/bublyk/4724/>;
- Бурлакова В., *За вісім років марші УПА переросли із сутичок з комуністами у протистояння з владою*, <https://tyzhden.ua/Society/91142>;
- Бутусов Ю., *Термінал і Термінатори: як довго захищатимуть Донецький аеропорт?*, <https://dt.ua/internal/terminal-i-terminatori-yak-dovgo-zahischatimut-doneckiy-aeroport-.html>;
- *ЦВК: Завтра автоматично стартує президентська виборча кампанія*, <https://www.unian.ua/politics/889060-tsvk-zavtra-avtomatichno-startue-prezidentska-viborcha-kampaniya.html>;
- Хурція Зураб, <https://nebesnasotnya.com/zurab-khurtsia.html>;
- Чіткий З., *Соціал-національна асамблея*, <https://www.ar25.org/article/social-nacionalna-asambleya.html>;
- *Данилюк і Ко звільнили Мін'юст*, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/27/7011570/>;
- *Данилюк каже, що його призначили радником міністра оборони*, https://espresso.tv/news/2014/07/07/danylyuk_kazhe_scho_yoho_pryznachyly_radnykom_ministra_oborony;

- ДАП - Донецький аеропорт. Початок, <https://www.youtube.com/watch?v=IEhRIEU3k2Q;>
- Депутат Парубій просить Європарламент переглянути своє рішення щодо Бандери, <https://ua.interfax.com.ua/news/general/33129.html;>
- ДІА пікетувала російське консульство у Львові, щоб нагадати, що Крим – це Україна, [https://dobrovoltsi.org.ua/news/diya-piketuvala-rosijske-konsulstvo-u-lvovi-schob-nahadaty-scho-krym-tse-ukrajina/;](https://dobrovoltsi.org.ua/news/diya-piketuvala-rosijske-konsulstvo-u-lvovi-schob-nahadaty-scho-krym-tse-ukrajina/)
- Дмитро Ярош розповів, чому прогулює засідання Верховної Ради, https://www.youtube.com/watch?v=C_7YreaW_Bw;
- До «Азову» на передовій із робочим візитом завітала багатонаціональна моніторингова група з Норвегії, [https://azov.org.ua/monitorynhova-hrupa-z-norvehii/;](https://azov.org.ua/monitorynhova-hrupa-z-norvehii/)
- Donetsk activists proclaim region's independence from Ukraine, [https://www.rt.com/news/donetsk-republic-protestukraine-841/;](https://www.rt.com/news/donetsk-republic-protestukraine-841/)
- Dorell O., Volunteer Ukrainian unit includes Nazis, [https://eu.usatoday.com/story/news/world/2015/03/10/ukraine-azov-brigade-nazis-abuses-separatists/24664937/;](https://eu.usatoday.com/story/news/world/2015/03/10/ukraine-azov-brigade-nazis-abuses-separatists/24664937/)
- Дорош С., Олег Тягнибок: Ми пожертвували частиною округів на Галичині, http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/07/120726_tyagnybok_elections_interview_sd;
- ДУК "ПС" пояснив, на яких умовах вступить в армію, в Нацгвардію не піде, [https://www.pravda.com.ua/news/2015/03/26/7062724/;](https://www.pravda.com.ua/news/2015/03/26/7062724/)
- Эксперты призвали Яценюка не выдвигать комбата "Азова" кандидатом в нардепы, <https://www.obozrevatel.com/politics/01652-ekspertyi-prizyvayut-yatsenyuka-ne-vyidvigat-kombata-azova-kandidatom-v-nardepyi.htm;>
- Gawęda M., Prawy Sektor na wojnie. Ukraiński Korpus Ochotniczy w Donbasie, <https://www.defence24.pl/prawy-sektor-na-wojnie-ukrainski-korpus-ochotniczy-w-donbasie;>
- Глава ДНР объявил о начале наступления на Мариуполь, <https://www.interfax.ru/world/419891;>
- Головата Л., «Пливе кача» міститься історичний код нації, <https://zbruc.eu/node/20642;>

- *Громадська організація «Патріот України» (оновлено)*, <https://varta.kharkov.ua/hyde-park/ngo-nationalist/1091054>;
- *Isakowicz-Zaleski T., Poroszenko przy Komorowskim i Tusku w barwach zbrodniczej UPA!*, <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/poroszenko-przy-komorowskim-i-tusku-w-barwach-zbrodniczej-upa/xhgnx0>;
- *Iwanik M., Maki pamięci zamiast goździków zwycięstwa*, <http://www.polukr.net/blog/2015/04/maki-pamieci-zamiast-gozdzikow-zwyciestwa/>;
- *Яценюк назвав єдиного лідера супротиву*, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/19/7009931/>;
- *Ярослав Андрушків: СНПУ та ВО „Свобода” — різні політичні явища*, http://vgolos.com.ua/articles/yaroslav_andrushkiv_snpu_ta_vo_svoboda__rizni_politychni_yavyshcha_105711.html;
- *Ярош Д., Дмитро Ярош оголошує про заснування нового руху*, <https://sectorpravdy.com/ua/news/duknews/1465-dmytro-yarosh-oholoshuie-pro-zasnuvannia-novoho-rukhu>;
- *Ярош: Оружжя на Майдане було, но інформація о его применении не поступала*, <https://112.ua/obshchestvo/yarosh-oruzhie-na-maydane-bylo-no-informaciya-o-ego-primenenii-ne-postupala-296374.html>;
- *Ярош підтвердив, що йде в президенти і розповів про погрози з Москви*, <https://www.unian.ua/politics/894437-yarosh-pidтверdiv-scho-yde-v-prezidenti-i-rozpoviv-pro-pogrozi-z-moskvi.html>;
- *Ярош: "Правий сектор" домагатиметься перевиборів парламенту*, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/05/25/7026574/>;
- *Єфремов вважає, що «фашисти» стосовно свободівців не є образою*, https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1471425-e-fremov_vvagaе__shcho_fashisti_stosovno_svobodivtsiv_ne_e__obrazoyu_1808693.html;
- *Как Нацкорпус пикетировал «Метрополь»*, <https://www.youtube.com/watch?v=fdz2GxhBig8>;
- *Кампанія Тягнибока пройде в режимі строгої економії – керівник львівського штабу*, <http://vgolos.com.ua/news/142252.html>;

- Карпінська В., *"Правий сектор" став партією та обрав Яроша головою*, https://zaxid.net/praviy_sektor_stav_partiyeyu_ta_obrav_yarosha_golovoyu_n1305104;
- Kheel R., *Congress bans arms to Ukraine militia linked to neo-Nazis*, <https://thehill.com/policy/defense/380483-congress-bans-arms-to-controversial-ukrainian-militia-linked-to-neo-nazis;>
- *Кількість жертв у Маріуполі може бути набагато більшою за 20 тисяч - Денісова*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3478157-kilkist-zertv-u-mariupoli-moze-buti-nabagato-bilsou-za-20-tisac-denisova.html;>
- *Кличко: Влада не врахувала жодної вимоги опозиції*, [https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/13/7006782/;](https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/13/7006782/)
- *Командування полку АЗОВ зустрілося із канадськими дипломатами*, [https://azov.org.ua/komanduvannia-polku-azov-zustrilosia-iz-kanadskymu-dyplomatomu/;](https://azov.org.ua/komanduvannia-polku-azov-zustrilosia-iz-kanadskymu-dyplomatomu/)
- Кондратенко А., *Командир полку «Азов» Андрій Білецький: Ті, хто проливає кров за Україну, повинні мати свій голос у владі*, <https://www.unian.ua/politics/994779-komandir-polku-azov-andriy-biletskiy-ti-hto-prolivae-krov-za-ukrajinu-povinni-mati-sviy-golos-u-vladi.html;>
- Кононенко І., Лисак А., *Дерев'яний АК-47 і «заповіді націоналіста». Як працює дитячий табір «Азовець» під Києвом*, <https://www.radiosvoboda.org/a/29433188.html;>
- Kowalski H., *Wśród ukraińskich nacjonalistów [REPORTAŻ]*, [http://obserwatorniedzynarodowy.pl/2018/02/24/wsrod-ukrainskich-nacjonalistow-reportaz-kowalski/;](http://obserwatorniedzynarodowy.pl/2018/02/24/wsrod-ukrainskich-nacjonalistow-reportaz-kowalski/)
- Кравченко М., *«Перше Широкине» або непомічена перемога батальйону «Азов»*, https://censor.net/ru/blogs/3217631/pershe_shirokine_abo_nepomchena_peremoga_batalyionu_azov;
- Kristović I., *Dao sam otkaz, ostavio ženu i djecu te krenuo pomoći Ukrajinčima*, <https://www.vecernji.hr/vijesti/hrvatski-dobrovoljci-ne-mrzimo-srbe-ni-ruse-pomazemo-ukrajinskom-narodu-989338;>
- Кутовий М., *Демонтаж опудала в м. Охтирка*, <https://www.youtube.com/watch?v=ZunYvyObX5U;>
- Кузьменко Е., *Один з лідерів "Правого сектора" Андрій Тарасенко: "На Майдані Порошенко і до нас приходив. Казав: "Хлопці, давайте ви не будете мене говнять. А*

- "5 канал", відповідно, не буде говнять вас", https://censor.net.ua/resonance/371713/odin_z_lderv_pravogo_sektora_andryi_tarasenko_na_mayidan_poroshenko_do_nas_prihodiv_kazav_hlopts_davayite;
- Ляшко на Майдані пригрозив Януковичу участю Кадафі, <https://www.youtube.com/watch?v=Ag3yxb0bOo8>;
 - Лідер "Спільної справи" Данилюк втік до Лондона, https://dt.ua/POLITICS/lider-spilnoyi-spravi-danilyuk-vtik-do-londona-136693_.html;
 - Люксіков М., Інтерв'ю з Начальником Військової Школи Командирів Імені Полковника Євгена Коновальця другом Кіртом, <https://mil.in.ua/uk/articles/interv-yu-z-nachalnykom-vijskovoyi-shkoly-komandyriv-imeni-polkovnyka-yevgena-konovaltsya-drugom-kirtom/>;
 - *Lwy niezgody*, <http://www.polukr.net/blog/2018/11/lwy-niezgody>;
 - Луценко І., Заява Громсектору Євромайдану – щодо створення широкого громадського руху, <https://blogs.pravda.com.ua/authors/lutsenko/52b6b6bfeb794/>;
 - Литвин О., Як Яструб став Провідником: чому Ярош залишає "Правий сектор", <https://www.segodnya.ua/ua/politics/kak-yastrebtal-provodnikom-pochemu-yarosh-ostavlyayet-pravyu-sektor-666490.html>;
 - Майдан пікетує Верховну Раду - почалися сутички, https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/02/140218_rada_protest_or.shtml;
 - Максимов Дмитро В'ячеславович, <https://nebesnasotnya.com/dmytro-maksymov.html>;
 - *Марш УПА-2005*, https://youtu.be/7Prxp7r_A7E;
 - Melkozerova V., *Yarosh launches a new movement, leaves Right Sector*, <https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/yarosh-launches-a-new-movement-leaves-right-sector-408646.html>;
 - Мельникова Л., "Белый молот" Майдана: "Мы – не политические игрушки", <https://rian.com.ua/analytics/20140430/346505793.html>;
 - *Мітинги в Києві*, <https://www.pravda.com.ua/photo-video/2013/05/18/6990173/>;
 - Михайленко О., Радзівська В., "Не бачу жодного паростка до створення армії нового зразка", https://gazeta.ua/articles/people-and-things-journal/_ne-bachu-zhodnogo-parostka-do-stvorenniya-armiyi--novogo-zrazka/625937;

- *"Нацдружины" з сокирами і молотами влаштували "толоку" у таборі ромів у Києві,* <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/7/7182669/>;
- *Националисты открестились от провокаторов,* <https://www.unian.net/society/154560-natsionalisty-otkrestilis-ot-provokatorov.html>;
- *Найем М., За лаштунками Правого сектору,* <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/04/1/7020952/>;
- *Наконецний Иван Максимович,* <https://nebesnasotnya.com/ivan-nakonechnyj.html>;
- *Народный фронт сформировал военный совет,* <https://focus.ua/politics/315018>;
- *На стороне грузинских вооруженных формирований в вооруженной агрессии в отношении Республики Южная Осетия принимали участие военнослужащие регулярных воинских подразделений Министерства обороны Украины, а также не менее 200 членов организации УНА-УНСО,* <https://sledcom.ru/news/item/527527/>;
- *На Волині вправ останній пам'ятник Леніну,* https://zik.ua/news/2014/02/21/na_volyni_vprav_ostanniy_pamyatnyk_leninu_463528;
- *Нездачу мандату нардепа Ірина Сех пояснює ситуацією у Криму,* https://zik.ua/news/2014/03/07/nezdachu_mandatu_nardepa_iryna_sch_poyasnyuie_sytuatsiieyu_u_krymu_468567;
- *Нова партія: Ярош хоче навести порядок в тилу,* <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/1971417-aros-prezentuvav-svou-politsilu.html>;
- *Nowotnik R., Stryjek T, Prof. Stryjek: Akcja "Wisla" to czystka etniczna przeprowadzona przez państwo polskie wobec własnych obywateli,* <https://dzieje.pl/aktualnosci/prof-stryjek-akcja-wisla-czystka-etniczna-przeprowadzona-przez-panstwo-polskie-wobec>;
- *Офіційна заява Політради 'Правого сектору' про виключення Білого Молоту,* https://www.youtube.com/watch?v=uTinwJ_ny9A;
- *Офіційно. Нова сторінка в історії ОЗСП АЗОВ: спецпідрозділ став до оборони країни на «нулі»,* <https://azov.org.ua/polk-azov-znov-na-peredovii/>;
- *Олесків В., Василь Олесків про діяльність ОУН в 1945-1993 роках (Виголошено на першому зборі Конгресу Українських Націоналістів 02-04 липня, 1993 рік),* <http://cun.org.ua/2017/vasil-oleski-v-pro-diyalnist-oun-v-1945-1993-r-r/>;
- *Опозиції не дали виступити. До сцени несли труни,* <https://www.youtube.com/watch?v=6G5igPMX9Oo>;

- *ОПОЗИЦІЙНІ ПАРТІЇ ДОМОВИЛИСЬ ПРО СПІВПРАЦЮ НА ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА*, <https://www.pravda.com.ua/news/2013/05/18/6990157/>;
- *Парубій підписав наказ про основні засади організації „Самооборони Майдану”*, [https://www.rbc.ua/ukr/news/parubiy-podpisal-prikaz-ob-osnovah-organizatsii-samooborony-11022014162800](https://www.rbc.ua/ukr/news/parubiy-podpisal-prikaz-ob-osnovah-organizatsii-samooborony-11022014162800;);
- *Патріот України. Інтерв'ю журналу "Stahlhelm" (Німеччина)*, <https://narodna.pravda.com.ua/politics/474fd7180e9a9/>;
- *Патріот України: Нас заарештовують за самозахист*, <https://tyzhden.ua/News/38781>;
- Pawłowska A., *Prawy Sektor: Nie chcemy waszego Przemysła. Jesteśmy gotowi na współpracę z polskimi nacjonalistami [WYWIAD]*, https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,15762810,Prawy_Sektor__Nie_chcemy_waszego_Przemysla__Jestesmy.html;
- *П'ята річниця Павлопіль-Широкинської операції. Бій, що назавжди загартував азовський дух*, <https://azov.org.ua/5-richnucia-shurokunskoi-operacii/>;
- *Підрозділ тероборони "Азов" у Києві став окремим полком спецпризначення ЗСУ*, <https://interfax.com.ua/news/general/809958.html>;
- *П'єцух М., Дмитро Ярош: Я ніколи не був радикалом*, <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/11/7/7125992/>;
- *П'єцух М., Володимир В'ятрович: Називаючи вулиці Бандерою, ми не повинні повторювати радянський досвід з Леніним*, <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/07/21/7115252/>;
- *Півторак О, Церковна агітація: чи є Томос-тур передвиборчою кампанією Президента?*, <https://vybory.pravda.com.ua/articles/2019/01/25/7149842/>;
- *Полк АЗОВ відвідала багатонаціональна група військових спостерігачів*, <https://azov.org.ua/polk-azov-vidvidala-bahatonatsional/>;
- *Порошенко вважає УПА героями*, <https://www.segodnya.ua/politics/poroshenko-schitaet-ura-geroyami-555262.html>;
- *Порошенко: «Томос – це ще один акт проголошення Незалежності України»*, <https://www.radiosvoboda.org/a/29693767.html>;

- *Poroszenko w Belwederze: „Polacy, dziękuję wam, że nie sprzedaliście duszy za naftodolary i petrodolary”*. *Poruszające wystąpienia prezydentów Polski i Ukrainy*, <https://wpolityce.pl/polityka/317859-poroszenko-w-belwederze-polacy-dziekuje-wam-ze-nie-sprzedaliscie-duszy-za-naftodolary-i-petrodolary-poruszajace-wystapienia-prezydentow-polski-i-ukrainy>;
- *Правоохоронці побили чоловіка за Майдан. Він помер у лікарні*, <https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/24/7008248/>;
- *Правий сектор не складе зброї - Ярош*, <https://www.youtube.com/watch?v=d-SWDQbCgfY>;
- *Правий сектор оголосив загальну мобілізацію для "мирного наступу"*, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/17/7014143/>;
- *«Правий сектор» підтверджує свою участь у подіях на Грушевського*, <https://www.radiosvoboda.org/a/25235105.html>;
- *Представники Правого Сектору на Євромайдані 29.11.2013*, <https://www.youtube.com/watch?v=NmIMlCzBWPM>;
- *Політичну партію «Правий сектор» очолив Андрій Тарасенко*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27623322.html>;
- *ПРО АЗОВ*, <https://azov.org.ua/pro-nas/>;
- *Рада Криму прийняла "декларацію про незалежність"*, <https://www.unian.ua/politics/895070-rada-krimu-priynyala-deklaratsiyu-pro-nezalejnist.html>;
- *Рапп І., ШУХЕВИЧ (БЕРЕЗИНСЬКИЙ) ЮРІЙ РОМАНОВИЧ*, <http://museum.khpg.org/1114002064>;
- *Репресії проти українських націоналістів розпочато на Київщині!*, <https://web.archive.org/web/20120311101103/http://sna.in.ua/archives/10507>;
- *Революція гідності: Олег Тягнибок роз'яснює назву другого Українського Майдану // 8.12.2013*, <https://www.youtube.com/watch?v=c235rg0DxHk>;
- *Руслан Кошулинський — єдиний вибір Українців!*, <https://www.youtube.com/watch?v=VMbPta9na6s>;
- *Савур-Могила*, <http://memorybook.org.ua/operations/saur.htm>;

- *Сепаратисти "створили" "Харківську народну республіку"*, https://gazeta.ua/articles/politics/_separatisti-stvorili-harkivsku-narodnu-respubliku/551397;
- *Суд над патріотами*, <https://web.archive.org/web/20120513101445/http://sna.in.ua/archives/10656>;
- *Суд обмежив проведення акцій на Майдані*, <https://www.pravda.com.ua/news/2013/11/22/7002701/>;
- *"Свободівці" взяли на себе відповідальність за повалення Леніна*, https://ipress.ua/news/svobodivtsi_vzaly_na_sebe_vidpovidalnist_za_povalenogo_lenina_35123.html;
- *Свободівці звільнили будівлю МінАПК від Спільної справи. ЗМІ повідомляють про постраждалих*, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/29/7011820/>;
- *Сидоржевський М., Громадянство РФ для українців за спрощеною схемою: загрози для Києва*, <https://www.dw.com/uk/громадянство-рф-для-українців-за-спрощеною-схемою-загрози-для-києва/a-39786395>;
- *Ще одну статую Леніна знесли в Криму (фото)*, <https://www.unian.ua/politics/889126-sche-odnu-statuyu-lenina-znesli-v-krimu-foto.html>;
- *Шрамович В., "Національні дружини": хто і навіщо їх створив*, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42859649>;
- *Шрамович В., Втора година Широкіна: за що воевали под Мариуполем?*, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-38970268>;
- *Штаб національного спротиву: Міністерства захоплюють провокатори*, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/27/7011495/>;
- *Тягнибок О., Є СВОБОДА – БУДЕ УКРАЇНА! Частина 2*, <https://blogs.pravda.com.ua/authors/tiahnybok/5804d9594d4fb/>;
- *Тягнибок: Серед першочергових завдань "Свободи" – денонсація "харківських угод", скасування шахрайської пенсійної "реформи" та грабіжницького Податкового кодексу*, <http://ua.interfax.com.ua/news/interview/112238.html>;
- *Trojan M., Prof. Osadczy o premierze nowej wersji hymnu OUN: Nacjonalizm jest istotną częścią współczesnej Ukrainy*, <https://kresy.pl/wydarzenia/prof-osadczy-o-premierze-nowej-wersji-hymnu-oun-nacjonalizm-istotna-czescia-wspolczesnej-ukrainy/>;

- *Turczynow: nie będzie interwencji Ukrainy na Krymie*, [https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1073371,Turczynow-nie-bedzie-interwencji-Ukrainy-na-Krymie](https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1073371,Turczynow-nie-bedzie-interwencji-Ukrainy-na-Krymie;);
- *Турій Р., У Карпатах Цивільний Корпус АЗОВ розпочав “Школу Націократії” (ФОТО)*, <https://galka.if.ua/u-karpatah-tsilvilniy-korpus-azov-rozpochav-shkolu-natsiokratiyi-foto/>;
- *У Харкові двох активістів “Патріота України” звинувачують у спробі вбивства журналіста*, <https://tyzhden.ua/News/32833>;
- *У КМДА побили вікна та двері*, <https://www.pravda.com.ua/news/2013/12/1/7003983/>;
- *Ukraine's Nazis: Who are they, why are they so influential — and why have media ignored them?*, <https://www.rt.com/news/468097-ukraine-nazis-media-history/>;
- *Ukraine’s neo-Nazi leader becomes top military adviser, legalizes fighters*, <https://www.rt.com/news/247001-ukraine-army-adviser-yarosh/>;
- *УКРАЇНСЬКА ДОБРОВОЛЬЧА АРМІЯ*, <https://sectorpravdy.com/uda/>;
- *У Криму зруйнували Леніна*, https://24tv.ua/u_krimu_zruynuvali_lenina_n413012;
- *У Києві представники «Нацкорпусу» і «Нацдружин» побилися з поліцією на акції проти забудови*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zabudova-sutyckyy-police/29395839.html>;
- *У Києві пройшли два марші до річниці створення УПА*, https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/10/161014_kyiv_azov_march_or;
- *У Києві прощалися із бійцем спецпідрозділу «Азов», який загинув у Маріуполі*, <https://www.radiosvoboda.org/a/25381673.html>;
- *У ПОЛТАВІ ЩОЙНО ЗВАЛИЛИ ЧЕРГОВИЙ ПАМ'ЯТНИК ЛЕНІНУ*, <https://tsn.ua/ukrayina/u-poltavi-zvalili-chergoviy-pam-yatnik-leninu-335910.html>;
- *Urgent Address of the “First of December” Initiative Group to European Leaders*, <http://1-12.org.ua/2022/05/07/4310>;
- *Васильківським терористам вліпили 6 років*, <https://www.pravda.com.ua/news/2014/01/10/7009284>;
- *В Харькове "Азов" и ОУН пикетируют облсовет*, <https://www.ukrinform.ru/rubric-regions/2039110-v-harkove-azov-i-oun-piketiruut-oblsovet.html>;

- Wenklar M., *Akcja „Wisła”*. *Zasada odpowiedzialności zbiorowej*, <https://krakow.ipn.gov.pl/pl4/edukacja/przystanek-historia/95706,Akcja-Wisla-Zasada-odpowiedzialnosc-i-zbiorowej.html>;
- Вернер Н., *Командир "Азова" подав документи на реєстрацію кандидатом у народні депутати*, https://lb.ua/society/2014/09/23/280282_komandir_azova_idet_narodnie.html;
- *Więce w Charkowie i Doniecku. "Janukowycz naszym prezydentem"*, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/wiece-w-charkowie-i-doniecku-janukowycz-naszym-prezydentem,403403.html>;
- *Військова школа імені полковника Євгена Коновальця*, <https://azov.org.ua/military-school/>;
- *Wiktor Juszczenko w RMF FM: Nie chciałbym, żeby pouczać Ukraińców, kto u nas ma być bohaterem*, <https://www.rmf24.pl/fakty/swiat/news-wiktor-juszczenko-w-rmf-fm-nie-chcialbym-zeby-pouczac-ukrain,nId,2456500>;
- *В'ятрович розказав, яке приміщення потрібне під архів інституту нацпам'яті*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2409507-vatrovic-rozkazav-ake-primisenna-potribne-pid-arhiv-institutu-nacpamati.html>;
- *В Калуше відкрили пам'ятний знак Олексе Гирнику*, <https://interfax.com.ua/news/general/129844.html>;
- *В Маріуполі готуються до оборони міста*, <https://www.unn.com.ua/uk/news/1379755-v-mariupoli-gotuyutsya-do-oboroni-mista>;
- *За фактом збройного нападу на лідера харківського «Патріота України» порушено справу*, <https://www.unian.ua/kharkiv/573615-za-faktom-zbroynogo-napadu-na-lidera-harkivskogo-patriota-ukrajini-porusheno-spravu.html>;
- *Заява Організації „Патріот України” про розрив стосунків з ВО „Свобода”*, <https://www.ar25.org/article/zayava-organizaciyi-patriot-ukrayiny-pro-rozryv-stosunkiv-z-vo-svoboda.html>;
- ЗАКОНОПРОЕКТ “ПРО УКРАЇНСЬКУ ДОБРОВОЛЬЧУ АРМІЮ”, <https://dobrovoltsi.org.ua/news/zakonoproekt-pro-ukrajinsku-dobrovolchu-armiyu/>;
- *Зайцев В., У донецькому аеропорту сепаратисти вивісили прапор ДНР*, <https://www.segodnya.ua/ua/regions/donetsk/v-doneckom-aeroportu-separatisty-vyvesili-flag-dnr-513877.html>;

Wpisy w mediach społecznościowych

- Білозерська О., <https://www.facebook.com/bilozerska/posts/753499874707716>;
- Conyers, Jr. J., <https://twitter.com/RepJohnConyers/status/608981664107229184>;
- Ярош Д., <https://www.facebook.com/dyastrub/posts/912371765506375>;
- Ярош Д., <https://www.facebook.com/dyastrub/posts/697617163648504>;
- ЄВРОМАЙДАН, <https://twitter.com/euromaidan/status/43576403333886976>;
- Nayyem M., <https://www.facebook.com/Mustafanayyem/posts/10201177280260151>;
- Порошенко П., https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1137990413002016&id=474409562693441;
- Порошенко П., <https://twitter.com/poroshenko/status/582537167286714368>;
- Viatrovych V., <https://www.facebook.com/volodymyr.viatrovych/posts/10205831002673737>;
- Viatrovych V., <https://www.facebook.com/volodymyr.viatrovych/posts/10206448021858831>;
- Viatrovych V., <https://www.facebook.com/volodymyr.viatrovych/posts/10208193515895091>;

Aneksy

Aneks nr 1 - Manifest Narodowy ukraińskich nacjonalistów¹⁰⁷⁷

Manifest Narodowy

My, ukraińscy nacjonałiści, świadomi katastrofalnego stanu naszego kraju, mając na celu budowę i rozwój wielkiego państwa narodowego mogącego zapewnić dobrobyt Ukraińcom i przyszłość ukraińskim dzieciom, łączymy swoje wysiłki na podstawie fundamentalnych, bezsprzecznych, nienaruszalnych dla nas wszystkich zasad i celów i proponujemy jasny plan działań dla ich osiągnięcia:

1. Uznać za priorytet polityki państwowej realizację interesów narodowych Ukrainy.
2. Nadać nowy wektor ukraińskiej geopolityki - orientację nie na Zachód albo na Wschód, a na utworzenie nowej europejskiej wspólnoty - Sojuszu Bałtycko-Czarnomorskiego.
3. Uznać Federację Rosyjską za państwo-agresora na wszystkich szczeblach światowej dyplomacji. Zerwać stosunki dyplomatyczne, zablokować okupowane terytoria, wstrzymać działalność rosyjskiego biznesu w Ukrainie, wprowadzić sankcje na rosyjski kapitał, towary i usługi.
4. Uznać prawnie „ORDŁO”¹⁰⁷⁸ jako terytorium okupowane oraz opracować realny plan wyzwolenia Krymu i Donbasu od okupantów. Natychmiast przystąpić do realizacji działań wywiadowczo-dywersyjnych, ekonomicznych i informacyjnych, które byłyby częścią tego planu.
5. Przywrócić prawo do odbudowy potencjału jądrowego jako fundamentalnej zasady bezpieczeństwa narodowego w związku z naruszeniem Memorandum Budapesztańskiego.
6. Utworzyć zaawansowaną technologicznie, profesjonalną armię kontraktową, a także armię rezerwową rekrutowaną na zasadzie terytorialnej.

¹⁰⁷⁷ Tłumaczenie własne na podstawie: *Націоналісти підписали та представили Національний маніфест*, <https://svoboda.org.ua/news/natsionalisty-pidpysaly-ta-predstavlyly-natsionalnyj-manifest/114270/>, dostęp: 20.10.2021 r.

¹⁰⁷⁸ ORDŁO (ukr. ОРДЛО, Окремі райони Донецької та Луганської областей) - w tłumaczeniu „Oddzielne Rejony Obwodów Donieckiego i Ługańskiego” - takim terminem określane jest na Ukrainie terytorium tych dwóch obwodów znajdujące się pod okupacją prorosyjskich separatystów.

7. Zapewnić na poziomie ustawowym prawo do posiadania broni oraz prawo do samoobrony.
8. Oczyszczyć z wrogiej propagandy ukraińską przestrzeń informacyjną. Kulturować tradycyjne wartości, umacniać narodową świadomość i godność. Zapewnić językowi ukraińskiemu status jedyne go języka państwowego.
9. Przeprowadzić realną lustrację jako gruntowne oczyszczenie władzy, zaost ryć odpowiedzialność karną za czyny korupcyjne.
10. Wprowadzić działającą procedurę impeachmentu Prezydenta oraz uchwalić ustawę o odwoływaniu deputowanych wszystkich szczebli, sędziów oraz urzędników.
11. Wprowadzić wybieralność sędziów oraz pewnych kategorii lokalnych urzędników.
12. Zlikwidować ład oligarchiczny: przywrócić we władanie państwa zasoby naturalne, strategiczne obiekty i przedsiębiorstwa bezprawnie sprywatyzowane po 1991 roku, zlikwidować prywatne monopole, powstrzymać przenoszenie kapitału w raje podatkowe.
13. Ochronić prawa pracownicze Ukraińców i stworzyć warunki dla rozwoju ruchu związkowego
14. Uchwalić sprawiedliwy społecznie kodeks podatkowy, który będzie sprzyjać rozwojowi małych i średnich przedsiębiorstw.
15. Zapewnić rozwój narodowej energetyki atomowej i alternatywnej jako gwarancji dla niezależności energetycznej państwa.
16. Wprowadzić zakaz handlu strategicznym zasobem Ukrainy - ziemią rolną.
17. Wprowadzić, zgodnie z Konstytucją, prawdziwą samorządność poprzez tworzenie samowystarczalnych i władnych gromad terytorialnych.
18. Uporządkować politykę migracyjną, co obejmuje efektywną walkę z nielegalną migracją i uproszczenie warunków dla powrotu Ukraińców do ich ojczyzny.
19. Odnowić pozytywną dynamikę w narodowej demografii: umocnić instytucję tradycyjnej rodziny, wzmocnić wychowanie narodowo-patriotyczne, postawić na młode pokolenie.
20. Sprzyjać utworzeniu jednego Kościoła Prawosławnego z centrum w Kijowie.

Aby urzeczywistnić te cele, jesteśmy gotowi oddać swój wysiłek, majątek, a jeśli będzie potrzeba - życie.

Ołeh Tiahnybok - Wszechukraińskie Zjednoczenie Swoboda

Andrij Tarasenko - Prawy Sektor

Andrij Biłeckki - Korpus Narodowy

Stepan Braciuń - Kongres Ukraińskich Nacjonalistów

Bohdan Czerwak - Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów

Serhij Mazur - S14

Aneks nr 2 - Ukraińscy nacjonałiści w wyborach prezydenckich (2010-2019)¹⁰⁷⁹

Ukraińscy nacjonałiści w wyborach prezydenckich (2010-2019)

Obwód		2010	2014		2019
		Tiahnybok	Tiahnybok	Jarosz	Koszulynski
Autonomiczna Republika Krym	Głosów	2528	-	-	-
	Poparcie	0,25%	-	-	-
winnicki	Głosów	11401	7594	3329	9033
	Poparcie	1,26%	0,84%	0,37%	1,12%
wołyński	Głosów	19472	11190	3182	14851
	Poparcie	3,31%	1,92%	0,54%	2,85%
dniepropietrowski	Głosów	11657	12154	16486	8214
	Poparcie	0,63%	0,82%	1,12%	0,49%
doniecki	Głosów	4706	815	922	2666
	Poparcie	0,19%	0,70%	0,79%	0,31%
żytomierski	Głosów	6863	7604	3376	6461
	Poparcie	0,99%	1,15%	0,51%	1,04%
zakarpacki	Głosów	5527	6150	2774	4344
	Poparcie	1,02%	1,26%	0,57%	0,97%
zaporoski	Głosów	4870	5463	5642	3390
	Poparcie	0,48%	0,74%	0,76%	0,38%
iwano-frankiowski	Głosów	38346	14391	4850	44651
	Poparcie	4,95%	1,80%	0,60%	6,86%
kijowski	Głosów	14783	11206	6909	16210
	Poparcie	1,56%	1,12%	0,69%	1,64%
kirowohradzki	Głosów	3959	6506	2292	4877
	Poparcie	0,77%	1,39%	0,49%	1,07%
ługański	Głosów	2810	411	218	1005
	Poparcie	0,21%	0,78%	0,41%	0,33%

¹⁰⁷⁹ Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Centralnej Komisji Wyborczej Ukrainy, <https://cvk.gov.ua/>, dostęp: 18.12.2020 r.

Ukraińscy nacjonalści w wyborach prezydenckich (2010-2019)

Obwód		2010	2014		2019
		Tiahnybok	Tiahnybok	Jarosz	Koszulynski
Iwowski	Głosów	79011	18062	11728	61745
	Poparcie	5,35%	1,16%	0,75%	4,66%
mikołajowski	Głosów	3783	3934	2626	2550
	Poparcie	0,62%	0,83%	0,55%	0,48%
odeski	Głosów	6119	7588	5633	3282
	Poparcie	0,52%	0,9%	0,67%	0,31%
połtawski	Głosów	9779	9416	4271	7835
	Poparcie	1,21%	1,23%	0,56%	1,06%
rówieński	Głosów	16879	10445	4302	15470
	Poparcie	2,70%	1,69%	0,69%	2,80%
sumski	Głosów	5016	5426	3089	3630
	Poparcie	0,79%	0,95%	0,54%	0,65%
tarnopolski	Głosów	31659	12185	4247	29328
	Poparcie	4,89%	1,87%	0,65%	5,46%
charkowski	Głosów	8361	6397	7766	4896
	Poparcie	0,57%	0,61%	0,75%	0,36%
chersoński	Głosów	4046	4313	2632	2565
	Poparcie	0,75%	0,98%	0,59%	0,54%
chmielnicki	Głosów	12726	12017	3701	19448
	Poparcie	1,70%	1,64%	0,50%	2,98%
czerkaski	Głosów	8634	8659	3976	7718
	Poparcie	1,26%	1,28%	0,59%	1,25%
czerniowiecki	Głosów	5167	5454	2366	5066
	Poparcie	1,18%	1,26%	0,54%	1,31%
czernihowski	Głosów	4887	5239	2419	4021
	Poparcie	0,81%	0,94%	0,43%	0,75%
Kijów	Głosów	27635	16821	17539	21413
	Poparcie	1,93%	1,21%	1,27%	1,46%

Ukraińscy nacjonałiści w wyborach prezydenckich (2010-2019)

Obwód		2010	2014		2019
		Tiahnybok	Tiahnybok	Jarosz	Koszułynski
Sewastopol	Głosów	603	-	-	-
	Poparcie	0,29%	-	-	-
zagranica	Głosów	1055	1036	1497	2575
	Poparcie	3,29%	1,42%	2,05%	4,67%
Łącznie	Głosów	352282	210476	127772	307244
	Poparcie	1,43%	1,16%	0,70%	1,62%

Aneks nr 3 - Ukraińscy nacjonałiści w wyborach parlamentarnych (2006-2019)¹⁰⁸⁰

Ukraińscy nacjonałiści w wyborach parlamentarnych (2006-2019)

Obwód		2006		2007	2012		2014			2019
		Swoboda	UNA-UNSO	Swoboda	Swoboda	UNA-UNSO	Swoboda	Prawy Sektor	Kongres Ukraińskich Nacjonalistów	Swoboda
Autonomiczna Republika Krym	Głosów	532	343	827	7637	418	-	-	-	-
	Poparcie	0,05%	0,03%	0,09%	1,04%	0,05%	-	-	-	-
winnicki	Głosów	1374	722	4120	67024	921	31133	8174	388	9555

¹⁰⁸⁰ Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Centralnej Komisji Wyborczej Ukrainy, <https://cvk.gov.ua/>, dostęp: 18.12.2020 r.

Ukraińscy nacjonałiści w wyborach parlamentarnych (2006-2019)

Obwód		2006		2007	2012		2014			2019
		Swoboda	UNA-UNSO	Swoboda	Swoboda	UNA-UNSO	Swoboda	Prawy Sektor	Kongres Ukraińskich Nacjonalistów	Swoboda
	Poparcie	0,14%	0,07%	0,47%	8,40%	0,11%	4,25%	1,11%	0,05%	1,54%
wołyński	Głosów	3347	625	8215	90612	535	31764	8196	247	15219
	Poparcie	0,55%	0,10%	1,45%	17,98%	0,10%	6,38%	1,64%	0,04%	3,85%
dniepropietrowski	Głosów	1853	910	4471	72257	718		26838	532	10827
	Poparcie	0,10%	0,05%	0,27%	5,19%	0,05%	2,84%	2,17%	0,04%	0,85%
dniecki	Głosów	835	580	2123	23557	593	5276	4344	255	3797
	Poparcie	0,03%	0,02%	0,08%	1,20%	0,03%	1,19%	0,98%	0,05%	0,60%
żytomierski	Głosów	942	518	2566	44188	678	23053	6572	296	7515
	Poparcie	0,13%	0,07%	0,39%	7,47%	0,11%	4,16%	1,18%	0,05%	1,54%
zakarpcki	Głosów	1027	1135	2670	39160	891	14589	5187	336	4825
	Poparcie	0,17%	0,19%	0,54%	8,35%	0,19%	3,51%	1,24%	0,08%	1,27%
zaporoski	Głosów	609	346	1968	30758	339	14580	8644	265	4516
	Poparcie	0,06%	0,03%	0,21%	3,85%	0,04%	2,20%	1,30%	0,04%	0,66%
iwano-frankiowski	Głosów	10266	838	26792	222013	892	59630	12954	671	42079

Ukraińscy nacjonałiści w wyborach parlamentarnych (2006-2019)

Obwód		2006		2007	2012		2014			2019
		Swoboda	UNA-UNSO	Swoboda	Swoboda	UNA-UNSO	Swoboda	Prawy Sektor	Kongres Ukraińskich Nacjonalistów	Swoboda
	Poparcie	1,28%	0,10%	3,41%	33,79%	0,13%	8,81%	1,91%	0,09%	8,39%
kijowski	Głosów	1904	585	6146	93082	688	46517	17483	358	16331
	Poparcie	0,19%	0,05%	0,67%	10,84%	0,08%	5,64%	2,12%	0,04%	2,22%
kirowogradzki	Głosów	728	284	1207	26026	279	16698	4659	201	4720
	Poparcie	0,13%	0,05%	0,25%	6,22%	0,06%	4,11%	1,14%	0,04%	1,32%
ługański	Głosów	420	1396	798	13203	426	2154	891	66	1147
	Poparcie	0,03%	0,10%	0,06%	1,29%	0,04%	1,47%	0,60%	0,04%	0,45%
lwowski	Głosów	33829	1847	45681	499703	1649	84585	39614	1537	55508
	Poparcie	2,23%	0,12%	3,06%	38,02%	0,12%	6,19%	2,90%	0,11%	5,46%
mikołajowski	Głosów	702	254	1137	20356	246	10628	4750	171	3269
	Poparcie	0,11%	0,04%	0,20%	4,30%	0,05%	2,79%	1,24%	0,04%	0,80%
odeski	Głosów	1338	577	1771	28618	530	15880	9690	430	4392
	Poparcie	0,12%	0,05%	0,17%	3,30%	0,06%	2,30%	1,40%	0,06%	0,53%
połtawski	Głosów	1339	539	2378	54206	562	29059	8465	248	9455

Ukraińscy nacjonałiści w wyborach parlamentarnych (2006-2019)

Obwód		2006		2007	2012		2014			2019
		Swoboda	UNA-UNSO	Swoboda	Swoboda	UNA-UNSO	Swoboda	Prawy Sektor	Kongres Ukraińskich Nacjonalistów	Swoboda
	Poparcie	0,15%	0,06%	0,30%	7,94%	0,08%	4,58%	1,33%	0,03%	1,58%
rówieński	Głosów	1439	535	6680	87444	708	33031	10675	311	16123
	Poparcie	0,22%	0,08%	1,12%	16,63%	0,13%	6,51%	2,10%	0,06%	3,99%
sumski	Głosów	903	415	1335	33783	409	20793	5474	202	4722
	Poparcie	0,13%	0,06%	0,21%	6,37%	0,07%	4,24%	1,11%	0,04%	1,05%
tarnopolski	Głosów	13317	368	22886	176534	782	46979	14800	426	29123
	Poparcie	1,97%	0,05%	3,44%	31,22%	0,13%	8,18%	2,57%	0,07%	6,69%
charkowski	Głosów	1556	450	2928	43461	643	19937	13085	332	6946
	Poparcie	0,10%	0,03%	0,22%	3,83%	0,05%	2,08%	1,37%	0,03%	0,68%
chersoński	Głosów	402	289	1010	20255	303	12177	4141	211	3475
	Poparcie	0,07%	0,05%	0,20%	4,71%	0,07%	3,52%	1,19%	0,06%	0,96%
chmielnicki	Głosów	2457	736	3461	75748	749	33481	9305	296	14844
	Poparcie	0,31%	0,09%	0,48%	11,79%	0,11%	5,43%	1,51%	0,04%	2,83%
czerkaski	Głosów	1670	433	4851	59414	733	33076	8584	248	8772

Ukraińscy nacjonałiści w wyborach parlamentarnych (2006-2019)

Obwód		2006		2007	2012		2014			2019
		Swoboda	UNA-UNSO	Swoboda	Swoboda	UNA-UNSO	Swoboda	Prawy Sektor	Kongres Ukraińskich Nacjonalistów	Swoboda
	Poparcie	0,23%	0,05%	0,73%	9,48%	0,11%	5,85%	1,51%	0,04%	1,77%
czerniowiecki	Głosów	1903	499	3129	35450	598	16032	5195	214	5334
	Poparcie	0,41%	0,10%	0,76%	8,71%	0,14%	4,82%	1,56%	0,06%	1,86%
czernihowski	Głosów	743	419	1645	31473	504	18674	4695	196	5089
	Poparcie	0,11%	0,06%	0,28%	5,98%	0,09%	3,87%	0,97%	0,04%	1,16%
Kijów	Głosów	5490	637	17105	227118	1027	84561	39218	516	26595
	Poparcie	0,37%	0,04%	1,25%	17,33%	0,07%	7,10%	3,29%	0,04%	2,57%
Sewastopol	Głosów	105	61	170	2026	57	-	-	-	-
	Poparcie	0,05%	0,02%	0,09%	1,37%	0,03%	-	-	-	-
zagranica	Głosów	291	38	590	4827	35	2636	3310	23	1390
	Poparcie	0,85%	0,11%	2,28%	23,63%	0,17%	6,50%	8,16%	0,05%	4,25%
Łącznie	Głosów	91321	16379	178660	2129933	16913	706923	284943	8976	315568
	Poparcie	0,36%	0,06%	0,76%	10,44%	0,08%	4,71%	1,80%	0,05%	2,15%

Aneks nr 4 - Najważniejsze założenia programowe partii nacjonalistycznych (synteza)¹⁰⁸¹

Najważniejsze założenia programowe partii nacjonalistycznych (synteza)

	Swoboda	Prawy Sektor	Korpus Narodowy
Ustrój	Unitarny, dwustopniowy podział administracyjny na powiaty i gromady terytorialne.	Zwiększenie mechanizmów demokracji bezpośredniej. Ukraina unitarna ze znacznie zwiększonymi kompetencjami władzy samorządowej w gromadach terytorialnych.	Szeroka decentralizacyjna reforma władzy w oparciu o zasadę subsydiarności. Zwiększenie mechanizmów demokracji bezpośredniej.
Prezydent	System prezydencki. Kadencja 4 lata, może być wybrany maksymalnie 2 razy z rzędu.	Możliwość odwołania prezydenta poprzez referendum.	System prezydencki.
Parlament	Kadencja 3 lata, zmniejszenie do 300 mandatów, ordynacja proporcjonalna.	Obniżenie progu wyborczego do 1 lub 2%, zmniejszenie do 300 mandatów, ordynacja proporcjonalna.	Zmniejszenie do 300 mandatów, ordynacja proporcjonalna.
Krym i Donbas	Krym i Donbas jednolitymi częściami unitarnej Ukrainy.	Brak jednoznacznego stanowiska, prawdopodobnie jednolita część unitarnej Ukrainy	Brak jednoznacznego stanowiska, prawdopodobnie jednolita część unitarnej Ukrainy z szerokimi kompetencjami nadanymi przez reformę samorządową.
Polityka zagraniczna	Zerwanie stosunków z Rosją, uznanie jej za agresora do czasu deokupacji Krymu i Donbasu. Integracja z NATO. Ścisła współpraca polityczna w ramach Międzymorza.	Wojna możliwa do wygrania jedynie drogą militarną. Sprzeciw wobec integracji z UE i NATO - Ukraina pozablokowa integrująca się w ramach sojuszu państw Międzymorza.	Zerwanie stosunków z Rosją do czasu deokupacji terytorium, osądzenia jej przed międzynarodowym trybunałem i wypłaty reparacji. Niechęć wobec integracji z UE. Budowa ścisłego sojuszu Międzymorza.
Polityka gospodarcza	Aktywny udział państwa, duża progresja podatkowa.	Ograniczony udział państwa, budowa przyjaznego klimatu inwestycyjnego.	Kontrola państwa nad sektorami strategicznymi. Deregulacja i ułatwienia dla przedsiębiorców.

¹⁰⁸¹ Źródło: opracowanie własne na podstawie dokumentów programowych partii.

Najważniejsze założenia programowe partii nacjonalistycznych (synteza)

	Swoboda	Prawy Sektor	Korpus Narodowy
Polityka społeczna	Liczne programy socjalne wspierające rodziny, ubogich i osoby starsze.	Promocja tradycyjnych wartości rodzinnych, nowy model finansowania opieki zdrowotnej, nowy kodeks pracy, zrównoważona polityka mieszkaniowa, ograniczenie zasiłków.	Optymalizacja polityki społecznej. System powszechnych ubezpieczeń zdrowotnych. Sprzeciw wobec wspierania patologii społecznych.
Kwestie obyczajowe	Mniejszości seksualne określane jako zboczenia.	Jednoznaczny sprzeciw wobec mniejszości seksualnych, aborcji i eutanazji.	Brak jednoznacznego stanowiska. Promocja tradycyjnych wartości w kulturze i edukacji.
Polityka etniczna	Zakaz podwójnego obywatelstwa, repatriacja członków diaspory.	Zakaz podwójnego obywatelstwa, repatriacja członków diaspory, sprzeciw wobec nielegalnej migracji.	Zakaz podwójnego obywatelstwa i różnicowanie jego statusu.
Polityka historyczna	Doprecyzowanie i rozbudowanie obecnych przepisów ustawowych afirmujących OUN/UPA.	Budowa dumy narodowej i własnej tożsamości w sprzeciwie wobec wpływów kulturowych Zachodu i Rosji.	Brak jednoznacznego stanowiska.